Tijdschrift

voor

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

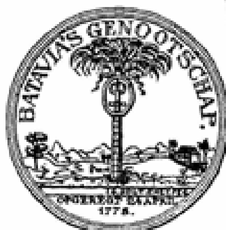
Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Deel LXII

1923

Batavia
ALBRECHT & Co.

Den Haag
M. NIJHOFF

INHOUD.

BERICHT.

In de Directie-vergadering van 28 Augustus 1922 werd het besluit genomen, voortaan niet meer, zooals tot eind 1921 geschiedde, de „Notulen der Algemeene en Directie-vergaderingen" in extenso en als een afzonderlijk editum te publiceeren, maar een extract van den inhoud, bevattend de zaken die van algemeen belang kunnen worden geacht, in het Tijdschrift op te nemen.

De afleveringen zullen niet meer twee maandelijks, maar eens per kwartaal verschijnen.

In de publicatie van de lijsten der aanwinsten van de bibliotheek en van de verzamelingen, die vroeger als Bijlagen der Notulen verschenen, zal alsnog afzonderlijk worden voorzien.

In het Tijdschrift zal een nieuwe rubriek „Mededeelingen" de gelegenheid geven voorloopige resultaten van onderzoekingen, korte aanteekeningen e.d. bekend te maken. Ook zullen hierin vragen over wetenschappelijke onderwerpen kunnen worden gesteld en beantwoord.

De Redactie-Commissie.

De Mentawaiers

door

DR. ALB. C. KRUYT.

In de maanden Februari en Maart 1921 bracht ik een bezoek aan de Mentawai-eilanden, waarvan ik reeds een en ander heb medegedeeld in een reisverslag, dat in het Tijdschrift van het Aardr. Genootschap zal verschijnen. Uit dit verslag blijkt, dat ik mijne inlichtingen hoofdzakelijk van vier plaatsen heb: Van Sila oinan (Taikako), Silaboe en Saoemangania op Noord Pagai, en van Katoerei op Sabiroet. De lieden onder wie ik mijn onderzoek heb ingesteld zijn van een stam: oorspronkelijk waren de eilanden Sipora (Kooebooe), en de beide Pagai onbewoond, maar van het zuidelijk deel van Sabiroet emigreerden de menschen en vestigden zich op genoemde eilanden.

Over deze eilandbewoners is nog weinig gepubliceerd. De eenig ernstige poging die in vroegere jaren gedaan is om nader met hen in aanraking te komen, is van Alfred Maass, die in 1899 samen met Dr. Morris enkele maanden te Sioban op het eiland Sipora doorbracht, en van zijne onderzoekingen een boek uitgaf onder den titel van „Bei liebenswürdigen Wilden", terwijl Dr. Morris zijne taalkundige gegevens in het licht gaf in zijn werk: „Die Mentawai-Sprache". Voordat het Gouvernement de Mentawai-eilanden bezette onder het bestuur van G. G. Van Heutsz, hadden alleen verslagen van vluchtige bezoeken aan deze eilandbewoners het licht gezien. Onder de latere artikelen, die verschenen zijn, is dat van J. F. K. Hansen in de Bijdragen T. L. en V.-kunde van N. I., deel 70, 1914 „De groep Noord- en Zuid-Pageh van de Mentawei-eilanden", het belangrijkst, terwijl in de „Berichte" van het Rijnsche Zendelingge-

nootschap menige schets voorkomt van de Zendelingen, die zich in 1903 op Noord-Pagai hebben gevestigd (het opstel van J. B. Neumann, „De Mentawei-eilanden", in T. A. G., 1909 is van geologischen inhoud).

Eene omstandigheid die aan mijn onderzoek ten goede gekomen is, was, dat drie jaar geleden de inwoners van twee kampongs (Silaboe en Saoemangania) nagenoeg allen tot het Christendom zijn overgegaan, terwijl een deel van het dorp Sila oinan mede het nieuwe geloof heeft aangenomen. De voormannen van deze plaatsen hadden hierdoor niet het minste bezwaar om mij alles mee te deelen wat ik weten wilde. Met deze kennis toegerust ben ik toen naar Sabiroet gegaan. Hier merkte ik bij mijn onderzoek aanvankelijk nu en dan, dat men een en ander voor mij verborg; maar wanneer ik liet merken, dat ik er al het noodige van wist, gaf men zich gewonnen, en vulde gewillig aan, wat ik nog noodig had te weten.

Daar het van groot belang is om de studie van dit volk, dat eene eenige plaats inneemt onder de volken van den Indischen Archipel, zoo krachtig mogelijk aan te vatten, nam ik van mijne reis ook een aantal taalgegevens mede, zooals deze voornamelijk door de Zendelingen waren vastgelegd. Dr. N. Adriani heeft dit materiaal tot een geheel verwerkt, waardoor wij een helder inzicht krijgen in de taal van deze eilandbewoners. Deze studie van Dr. Adriani zal van groot nut zijn bij de pogingen die zullen worden aangewend om de plaats te vinden, die de Mentawaiers onder de Indonesiërs innemen. Voor de uitspraak van de woorden, die in dit opstel voorkomen, wordt naar genoemde taalstudie verwezen, die waarschijnlijk in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap zal verschijnen.

Ik begin mijne mededeelingen met eene opsomming van de benamingen van verschillende familieverhoudingen: Op Pagai zegt men voor „vader" *oekoei*, op

Sabiroet *ama*. Op dit eiland spreekt men zijn eigen vader en zijn schoonvader ook wel aan met *mae*. „Moeder" is op alle eilanden *ina*. „Vaders broer" heet *badja*, maar hij wordt aangesproken met *oekoei* en *ama*. Hij noemt zijn broers kind: *momoi*. „Vaders zuster" is *kameinan*. Zij noemt haar broers kind: *boea*. De broers kinderen spreken haar aan met *ina*. „Moeders broer" is *kamaman*, bij aanspraak: *kaman*, of *bogai*. Zijne zusters kinderen zijn zijne *boea*. „Moeders zuster" is *kalabai*; haar zusters kinderen zijn hare *momoi*. Ouders, ooms en tantes roepen en spreken hunne kinderen, neven en nichten aan òf met hun eigennaam, òf met woorden van ruime beteekenis: zoo zegt men op Pagai tot jongens *sirooe* en *bogai*, en op Sabiroet *beia*, dat zooveel als ons „ventje" beteekent; tot meisjes zegt men: *rogai* en *loiboi* (op Pagai), en *dogai* (op Sabiroet). Moeders broer en moeders zuster worden bij aanspraak door hunne zusters kinderen ook *oekoei* en *ina* genoemd.

De vrouw van vaders broer is mijn *ina*, en zij noemt mij haar *momoi*. De man van vaders zuster is mijn *oekoei* of *ama*, en ik ben zijn *boea*. De vrouw van moeders broer is mijn *ina*, en ik ben haar *boea*. De man van moeders zuster is mijn *oekoei*, *ama*, en ik ben zijn *momoi*.

Jongens noemen hunne broers en de zoons van hun ooms: *alei*. Op Sabiroet noemt een man zijn broer *saraina*, en is *ale* alleen een roepnaam. Met denzelfden naam noemen meisjes hare zusters en nichten. Een man spreekt van zijne zuster als van zijne *manioe*, en andersom spreekt ook eene vrouw van haar broer als van haar *manioe* (bij aanspraak zegt men op Pagai: *balioe*). Gewoonlijk spreken broers elkaar onderling aan met *bagi*, jongere, en *keboe*, oudere broer. Zoo ook doen zusters elkaar en ook broers en zusters onderling.

De kinderen van mijn vaders of moeders broer zijn mijn *patogan ama*: die van vaders of moeders zuster: *patogan ina*. De kinderen van een broer en eene zuster

zijn elkaars *taloeba*. „Kind" in het algemeen is *toga*; het oudste is *sikeboekad*, het jongste *soele*.

Wij zien uit de bovenstaande benamingen dat onderscheid gemaakt wordt tusschen vaders broer en moeders zuster ter eene zijde, en vaders zuster en moeders broer ter andere zijde. De laatsten dragen de namen die van *ina*, „moeder", en *ama* „vader", zijn afgeleid, terwijl de beide eersten afzonderlijke namen dragen. De laatste twee noemen mij hun *boea*, de eersten spreken van mij als van hun *momoi*. Uit de benamingen *kamaman* en *kameinan* zou kunnen worden opgemaakt, dat vaders zuster en moeders broer mij als nader bestaande worden gedacht dan vaders broer en moeders zuster.

Een zonderling woord om eene familieverhouding aan te duiden is *teteoe*. Zoolang zijn vader weduwnaar, en zijn moeder weduwe is, noemt het kind hen *teteoe*: zoodra zij hertrouwd zijn, noemt hij ze weer vader en moeder. Maar „grootvader" is ook *teteoe*, al spreekt men zijn grootvader gewoonlijk met *oekoei* aan dus met „vader". Een kind spreekt van zijne grootouders als van zijn *siboeboea*. Men noemt zijn kleinkind: *poenoe teteoe*. *Poenoe* beteekent „plaatsvervanger": zoo spreekt men van de *poenoe toeboe nimata*, „den plaatsvervanger van het dorpshoofd": met *poenoe ama* en *poenoe ina* worden een man en eene vrouw aangeduid, die in een huis, waar vele gezinnen samenwonen, door alle bewoners er van beschouwd worden als vader en moeder, al zijn ze dit niet in den eigenlijken zin van het woord. *Teteoe* komt ook veel in verhalen voor in den zin van „grootvader". Zoo heet de geest, die aardbeving heet te veroorzaken Teteoe, en deze naam is ook overgegaan op de aardbeving zelve. [1]) Wij zullen later ook namen tegenkomen met voorgevoegd *teoe*, „grootvader van".

Schoonouders zoowel als schoonzoons en schoondochters heeten *talikoe*. De broers van mijne vrouw zijn mijn

---

1) De eigenlijke naam der aardbeving, *linoe*, beteekent thans „regenboog" (Adriani).

lakoed: zoo heeten ook de mannen mijner zusters. Eene vrouw noemt de broers en zusters van haar echtgenoot *eira*. De vrouw van mijn broer is mijn *eira*. Zoo noemen elkaar ook de vrouwen van twee broers: de zusters mijner vrouw zijn eveneens mijne *eira*. De mannen van twee zusters zijn elkaars *saoeloe*. Met dit woord duidt iemand ook de broers en zusters zijner vrouw aan, alsmede de echtgenooten van deze broers en zusters. Dit *saoeloe* heeft waarschijnlijk eene ruimere beteekenis dan die van „aangetrouwde familie", maar er wordt geen verhouding mee aangegeven van een man en een vrouw die met elkaar zouden mogen trouwen, want de echtgenoote van mijn vrouws broer is ook mijn *saoeloe*, maar als zij weduwe geworden is, mag ik niet met haar trouwen. De vrouw spreekt van haar echtgenoot tegenover anderen wel als van „uw *saoeloe*", terwijl de man van zijne echtgenoote spreekt als van *saeiramoe* „uw schoonzuster". Ook door dit verschil van benamingen wordt duidelijk gemaakt, dat de vrouw bij de familie van den man wordt ingelijfd. Wanneer een man uitdrukkelijk wil te kennen geven, dat hij het over zijne echtgenoote heeft, dan spreekt hij van zijn *sikalalep*, „zijne huisgenoote". Ditzelfde woord gebruikt ook de vrouw van haar man. (Hansen zegt in zijn opstel „De groep Noord- en Zuid-Pageh van de Mentawei-eilanden", Bijdragen, deel 70, bl. 176, dat de getrouwde vrouw *tainalalep* heet, en dit zou beteekenen: „degene op wie alle bezigheden drukken". Dit woord kent men echter niet: het zou „huisgenooten" kunnen beteekenen, maar om er een argument uit te halen voor de lagere positie, die de vrouw op Mentawai zou innemen, zooals Hansen doet, gaat niet aan.

De woorden *saoeloe* en *saeira* zouden dus ook kunnen worden weergegeven met „bloedverwanten, familie", waarbij het eerste woord wijst op de familie van welke een lid is overgenomen, terwijl het tweede duidt op de familie, bij welke een lid is opgenomen. Om aan te dui-

den dat men nog aan elkaar verwant is, gebruikt men het woord *samandi*, „van één vrouw — *mandi* — zijn": dit komt dus geheel overeen met het *santina* der Possotoradja's.

Huwelijksgemeenschap tusschen broer en zuster is verboden, en volgens het getuigenis mijner zegslieden is zoo iets ook nooit voorgekomen. Alleen moet het dorp Taikaoete op Noord-Pagai gesticht zijn door een broer en zuster, die met elkaar gehuwd waren. De vader van deze twee lieden heette Teoe Tegan. Om de verhouding waarin ze tot elkaar stonden waren ze van Sipora (Sikooebooe) weggejaagd. Weggejaagd worden is meestal de straf die op een bloedschendige daad staat. Alleen op Sabiroet zei men mij op mijne vraag, wat men vroeger gedaan zou hebben, als ontdekt werd, dat broer en zuster het met elkaar hielden: „Dan zouden we de schuldigen binden en verdrinken".

Van elke ongeoorloofde huwelijksverbintenis verwacht men, dat deze zich zelf zal straffen, of de schuldigen zullen sterven, of de kinderen uit dien omgang voortgekomen, zullen niet in 't leven blijven. Men acht het daarom niet noodig de schuldigen te dooden, maar men staat ook niet toe, dat ze in de gemeenschap, de *oema*, blijven. Ook als een van de twee overleden is, wordt niet toegelaten, dat de ander tot de zijnen terugkeert.

Te Sila oinan vertelde men mij, dat het wel was voorgekomen, dat een broer en zuster, kinderen van denzelfden vader, maar van verschillende moeders, het met elkaar hadden gehouden. Ze hadden toen moeten vluchten, anders zouden ze zijn opgehangen. Kinderen van verschillende vaders, die niet tot dezelfde familie behooren, en van dezelfde moeder, zouden naar het algemeen getuigenis op Pagai met elkaar mogen huwen. Hieruit blijkt al heel duidelijk, dat op de Mentawai-eilanden vaderrecht heerscht. Broers kinderen mogen dan ook niet met elkaar huwen, en dit wordt voortgezet in de volgende geslachten. Het hoofd van Saoemangania

vertelde mij, dat de nakomelingen in mannelijke lijn van denzelfden man nimmer met elkaar mogen trouwen: want de voorvader van wien ze afstammen en die inmiddels een *sanitoe*, „geest" geworden is, zou zoo iets niet toestaan, en de overtreders van dit verbod straffen.

Van eenige verkoelings- of reinigingsplechtigheid om de kwade gevolgen van eene ongeoorloofde huwelijksgemeenschap weg te nemen, weten de Mentawaiers niet. De gevolgen komen alleen voor rekening van de daders, en de gemeenschap ondervindt er geen last van. Ik heb tenminste nergens iets gevonden, waaruit zou kunnen worden afgeleid, dat eene algemeene ramp aan ongeoorloofden coitus wordt toegeschreven. De Mentawaiers, die tot voor enkele jaren geen rijstbouw kenden, waren dan ook bij hunne aanplantingen niet zoo afhankelijk van regen en droogte als de volken, wier hoofdvoedsel de rijst is.

Van zusters kinderen, en de kinderen van een broer en zuster ziet men ook liever niet, dat ze zich met elkaar in den echt verbinden, maar men laat het toch toe. Gewoonlijk is men er echter beschaamd voor, en tevens bevreesd voor de gevolgen, want het zou kunnen zijn, dat de kinderen uit zulk een huwelijk geboren, niet in het leven bleven. Sedert men echter bij een paar van dergelijke gevallen heeft gezien, dat geen ernstige gevolgen van zulke echtverbintenissen te vreezen zijn, komen ze meer voor.

In Silaboe stond men tegenover een huwelijk van kleinkinderen van denzelfden grootvader anders dan in de andere door mij bezochte dorpen. Een huwelijk tusschen kleinkinderen, zei men mij daar, zag men gaarne, omdat het familiebezit dan niet gedeeld behoefde te worden.

In Saoemangania was het wel voorgekomen, dat iemand met de dochter van zijn broer getrouwd was. Men had de twee hun gang laten gaan, maar toen van de kinderen, die uit dat huwelijk werden geboren, geen enkel in 't leven bleef, scheidden de twee van elkaar. Dat iemand

met zijns zusters kind was getrouwd, was nog nimmer voorgekomen. In Silaboe zei men, dat men zulke verbintenissen niet zou toelaten, en ingeval de betrokkenen toch hun wil zouden doorzetten, zou men het paar wegjagen.

Verbintenis van een man met de weduwe zijns vaders, die niet zijne moeder is, met zijne schoonmoeder of met zijne schoondochter, zijn overal verboden. Iemand mag echter wel huwen met den broer of de zuster zijner schoonouders, en dit schijnt zelfs nogal dikwijls voor te komen.

Op de Mentawai-eilanden bestaat het monogame huwelijk; niemand is met twee vrouwen tegelijk getrouwd. Daarmede is tevens uitgesloten de vraag, of iemand met twee zusters tegelijk getrouwd mag wezen. Twee broers mogen met twee zusters gehuwd wezen. Een huwelijk van een man met de weduwe van zijn broer komt veel voor. Men mag ook trouwen met de zuster van den man zijner zuster.

H u w e l ij k. In het huwelijksleven van den Mentawaier treft men twee perioden aan: een niet wettelijk huwelijk, dat later in een wettelijk overgaat. De wijze waarop dit in het werk gaat verschilt op Pagai en op Sabiroet. Wanneer op de Pagai-eilanden een jongeling zijn oog op een meisje heeft laten vallen, spreekt hij met haar af om samen te gaan leven. Gewoonlijk geeft de jonkman dan aan het meisje een halsketting van kralen en enkele dagen daarna een sarong, wat katoen en een hakmes, alles met de bedoeling om haar te binden, opdat ze geen andere jongelui bij zich zal ontvangen. Op Sabiroet houden de meisjes zich vaak op in verlaten huizen, waar de jongens haar komen bezoeken, en waar nader kennis gemaakt wordt; zulke gelegenheden heeten *pereman* „slaapplaats”. Is de zaak tusschen de twee beklonken, dan vraagt de jongeman toestemming voor de verkeering aan de moeder van het meisje (in alle dorpen, waar ik een onderzoek heb ingesteld, vertelde men,

dat er wel mannen zijn, die zoo verlegen of beschaamd zijn, dat ze nooit bij een meisje zijn geweest, en die daarom ongehuwd zijn gebleven: maar vrouwen, die nooit een man bij zich hadden toegelaten, zei men niet te kennen). Wanneer de moeder van het meisje den jongeling niet lijden mag, weet zij gewoonlijk wel te maken, dat er van de afspraak niets komt. Maar algemeen was men van meening, dat gewoonlijk de wensch van het meisje gevolgd wordt, en dat er ook niets van samenleven van de jongelui komt, als de moeder haar dochter een jonkman wil opdringen tegen haar zin.

Het komt ook voor, dat een jonkman aanzoek doet naar een meisje dat nog te jong is om zich aan een man te geven. Heeft de moeder van het meisje niets tegen den jongeling, dan neemt zij de haar gebrachte geschenken voor haar dochter aan. Die geschenken bestaan in kralen en een lap katoen voor een sarong: dit heet *sesere*, „bindsel", van *sere*, „binden", namelijk van het meisje aan den jonkman. Sommige jongelui gaan voort hun aanstaande bruid nu en dan een aandenken te geven: anderen wachten daarmede tot zij groot genoeg is om met haar te gaan leven. Mocht de vereeniging van deze twee later niet doorgaan, en ligt de schuld daarvan bij het meisje (wat meestal het geval is omdat ze intusschen haar hart aan een anderen jongeling gegeven heeft), dan moet zij alleen de ontvangen geschenken teruggeven, en daarmee is de zaak afgeloopen. Is het meisje vrouw geworden, dan geeft de moeder hiervan aan den jonkman kennis. Op den afgesproken dag geleidt hij haar dan naar de hut, die hij in dien tusschentijd als hun tijdelijk nestje gebouwd heeft.

Wanneer namelijk de zaak tusschen de beide jongelui in orde is, bouwt de jonkman een klein huisje, *roesoek* genaamd, aan den buitenkant van het dorp. In de groote kampong Taikako vormen deze jongelui's hutten een geheele wijk. In dat huisje leven de twee dan als man

en vrouw met elkaar. Djago mandri, een man van veel invloed, aan wien ik mijne gegevens voor Sila oinan, eigenlijk een wijk van Taikako, verschuldigd ben, vertelde mij, dat de ouders hunne kinderen steeds waarschuwen tegen het uitoefenen van coitus buiten de kampong, en vooral in het bosch of in de wildernis, omdat de geesten hen dan ziek zouden maken.

Geheel anders is het hiermee te Katoerei (Sabiroet) gesteld. Daar slapen de mannen niet bij hunne echtgenooten in huis, of in het kamertje van het stamhuis *(oema)*, als zij zoo een bewonen: alle mannen brengen den nacht door in de voorgalerij van pasgenoemde *oema*. Wanneer ze bij hunne vrouw willen komen doen ze dit in de wildernis, op den akker, in de tuinhut. Het is niet bepaald verboden om in de eigenlijke woning huwelijksgemeenschap uit te oefenen, maar men schaamt er zich voor. Alleen wanneer iemands vrouw ziek is, of een kleine heeft, zal men er niets van zeggen, wanneer de man den nacht bij haar doorbrengt om haar op te passen. In dit opzicht verschilt de adat van Pagai dus van die op Sabiroet. Behalve in de kamertjes van het stamhuis mag ook huwelijksgemeenschap worden uitgeoefend op het voorportaal en in de voorgalerij van dat gebouw, maar het is verboden dit te doen in de breede gang er van, waar het offerrekje en de andere heiligdommen zich bevinden.

In de voorloopige hut, *roesoek*, slaapt het jonge paar en overdag werken beiden er, maar ze mogen er niet koken en eten. Den maaltijd gebruikt ieder in de woning zijner ouders. Het heele dorp is op de hoogte van de verhouding der beide jongelui, en in de praktijk worden ze ook als echtelieden beschouwd. Laat het meisje een andere jongeling bij zich toe, dan is dit evengoed een overspelzaak, alsof beiden reeds wettelijk waren gehuwd. De man verbreekt dan zijne trouwbelofte, eischt alle geschenken, die hij aan de vrouw gegeven heeft, terug: katoen, matjes, kralen, hakmes. Sommige

mannen gaan in hunne boosheid nog verder: ze begeven zich naar het kladi-(Colocasia-)veld of naar den pisangtuin van den verleider, en daar nemen ze het een of ander dat hem toebehoort, weg, juist zooals men ook wel doet bij overspel in een wettelijk gesloten huwelijk. Een enkele maal is daaruit doodslag voortgekomen.

Er zijn ook meisjes die wat wispelturig zijn in haren smaak, en die meer dan één vrijer ontvangen. Men duidt zoo iemand wel eens aan met den naam van *iwat laggai*, „lokaas van het dorp". Dit wordt door de ouders als een schande gevoeld. Gewoonlijk onttrekt de vader zijne dochter dan aan hare omgeving door haar naar een ander dorp te brengen. Men vertelde mij, dat Siai, een kleine kampong op Zuid-Pagai aan de Sikakap-straat gelegen, eene plek is, waar meer dan eens zulke meisjes heengebracht zijn. Gewoonlijk krijgen ze op den duur toch een man.

Wordt het aan een meisje kwalijk genomen, als zij meer dan één man ontvangt, de jonkman zelf houdt er soms twee of drie vrijsters op na. Er bestaat tusschen de geliefden van één jongeling groote vijandschap en naijver, en als ze elkaar ontmoeten, vliegen ze elkaar wel eens in het haar, omdat zij weten dat haar vrijer op den duur toch slechts met één van haar kan trouwen, waarna dan de band met de andere meisjes moet worden verbroken. Zulke gevallen schijnen echter uitzonderingen te zijn. Meestal leeft een jongeman met één meisje, wier ouders hij vaak bij hun veldarbeid gaat helpen. Is het meisje zwanger, dan wacht ze hare bevalling af in de woning harer ouders. De kinderen, die in de *roesoek*-periode geboren zijn, behooren aan de ouders van de vrouw, tenzij ze later door het wettelijke huwelijk worden geëcht. Wordt de verloving verbroken terwijl er reeds een of meer kinderen zijn, dan blijven deze bij de moeder, en de man die later met de moeder trouwt, krijgt recht op hen. Het hangt geheel van de houding van den werkelijken vader af,

of de kinderen later nog naar hem omkijken. Blijft hij op de eene of andere manier nog voor hen zorgen, en hun nu en dan wat toestoppen, dan blijft er een band tusschen hem en de kinderen bestaan.

Op Sabiroet heeft het woord *roesoek*, „hut" niet die bijzondere beteekenis, die het op Pagai heeft gekregen als de woning van in vrije liefde met elkaar levenden. Boven zei ik reeds, dat het te Katoerei eenigszins anders toegaat: Wanneer een jongen een meisje begeert, gaat hij 's avonds in het geheim naar haar huis toe, en vraagt verlof, of hij daar mag blijven slapen. Staat het meisje dit toe, dan brengt hij in haar woning den nacht door. Deze bezoeken herhaalt hij eenige nachten. Men verzekerde mij dat dit in alle eer en deugd gaat. Na eenigen tijd geeft hij aan het meisje een halsketting van kralen, dien hij zelf gedragen heeft, want de mannen op de Mentawai-eilanden versieren zich minstens evenveel als de vrouwen, zoo niet meer. Wanneer de moeder dan den volgenden dag ziet, dat hare dochter een vreemd halssnoer om heeft, begrijpt ze dadelijk wat er aan de hand is, en vraagt van wien ze dit geschenk heeft gekregen. Heeft het meisje den naam van haar vrijer genoemd, en staat de jongeman haar aan, dan maakt de moeder geen tegenwerpingen: zij waarschuwt hare dochter alleen om zich voortaan niet meer met andere jongens af te geven. Gebeurt dit toch, dan krijgt de indringer vaak een pak slaag, en hij wordt beboet met katoen en een aantal hoenders.

Op Sabiroet maakt de jongeman geen huisje voor zich en zijne geliefde maar hij blijft haar in de woning harer ouders bezoeken, en leeft met haar als zijne vrouw. Hij zorgt evenwel steeds, dat hij voor het aanbreken van den dag weer in zijn ouderlijke woning teruggekeerd is, waar hij ook de maaltijden gebruikt. Nu en dan gaat hij ook naar het knollenveld zijner (aanstaande) schoonouders om daar wat te helpen.

Dit samenleven van jongelui zonder gehuwd te zijn, heeft onder Europeanen, die alles naar den maatstaf van hun eigen maatschappij afmeten aan de Mentawaiers, den naam bezorgd van een zeer zedeloos volk te zijn. Hansen, die meent dit volk te kennen, zegt zelfs in zijn meergenoemd opstel (bl. 177): „Met de zedelijkheid bij de Mentawaiers is het al zeer droef gesteld. Wel kennen zij de instelling van het huwelijk, doch hetgeen voor en zelfs in den huwelijken staat gebeurt, zou menig dier des velds een doorn in het oog zijn". Hoogstwaarschijnlijk zijn zulke berichten uit den koker van Bataksche en Nias'sche tolken, die met hun streng patriarchaat het veel vrijere leven van de Mentawaische vrouw een gruwel vinden. Natuurlijk zullen ook hier wel excessen op sexueel gebied voorkomen (ik hoorde bijvoorbeeld van een geval van zeven jongelui, die te Sibai-bai op Noord Pagai een jong meisje hadden verkracht), maar het is toch een opmerkelijk feit, dat geen Mentawaisch meisje zich afgeeft met de politiesoldaten, van wie groote detachementen op Noord-Pagai, Sipora en Sabiroet gestationneerd zijn, zooals de commandanten van die detachementen mij hebben verzekerd. Voor dit laatste weet Hansen een andere reden. „Uiterlijk en voorkomen van de Mentawaische vrouw zijn zoodanig, dat (het zij euphemistisch gezegd) zij slechts een Mentawaisch man kan bekoren" (bl. 184). Maar dan heeft de Heer Hansen niet veel vrouwen gezien, wat geen wonder is, omdat ze zich niet graag aan vreemdelingen vertoonen. De Mentawaiers zijn niet zedeloozer dan andere Indonesische volken.

De hier besproken verlovingsadat is ontstaan uit de omstandigheid, dat vele dingen voor wettig gehuwde mannen verboden zijn. Er zou zeker gebrek aan werkkrachten ontstaan, wanneer iedere jongeman dadelijk met een meisje in het huwelijk trad, en er zouden te weinig lieden zijn om te planten, boomen te vellen, lijken te begraven en dergelijke werkzaam-

heden meer, die den gehuwden mannen in deze maatschappij verboden zijn. Daarom is deze *roesoek*-periode ingesteld, of liever, ze zal wel uit zichzelf zijn ontstaan.

Zooals ik zeide is aan getrouwde mannen op de Pagai-eilanden o.m. verboden boomen te vellen. Moet een groote boom worden omgehakt om er een vaartuig van te maken, dan beginnen getrouwde mannen wel te kappen, maar wanneer zij zoover met dit werk zijn gevorderd, dat de boom bijna zal gaan vallen, dan moeten ongehuwden het voleindigen. Gehuwden mogen ook geen palen voor een huis in den grond zetten. Ze mogen geen pisang of kokosboomen planten: het planten van kladi (Colocasia) is het werk der vrouwen, en dit mogen ze ook in haar huwelijk doen. Ze mogen geen lijk aanraken, zoodat het vervoer van de dooden naar hun laatste rustplaats aan de ongehuwden moet worden overgelaten. Op de Mentawai-eilanden is men ook gewend stukken sagoe-stam in het water te rotten te leggen, om het vergane merg aan de kippen te eten te geven. Dit werk, namelijk het te water leggen van stukken sagoestam, mogen gehuwden ook niet doen. Verder is het eten van het vleesch van enkele dieren voor hen verboden, dat ongehuwden wel mogen nuttigen, zooals dat van den eekhoorn (*loga*), de landschildpad (waarvan men twee soorten kent, *toloe* en *naning)*, den zwarten aap *(bilou)*. Andere werkzaamheden, die jongelieden zonder het in acht nemen van een verbodstijd, *poenen*, mogen doen, mogen gehuwden alleen verrichten met het houden van een taboe-tijd van korter of langer duur, zooals het aanleggen van een knollenveld, een pisangtuin en dergelijke: het vervaardigen van prauwen.

Getrouwde mannen mogen ook geen dieren dooden. Vrouwen mogen dit alleen doen, zoolang ze nog geen kind hebben: daarna niet meer, anders zouden hare kinderen sterven. Kippen worden gedood door ze den

nek om te draaien, want geen bloed mag op de aarde worden gestort. Bij een varken wordt de slagader onder den oksel of aan den hals geopend waarna het uitstroomende bloed in een bak wordt opgevangen om later in bamboes gaar gestoofd te worden.

Overtredingen van verbodsbepalingen gedurende het *poenen* wreken zich niet op de overtreders, maar op hunne kinderen: deze zullen door den misslag der ouders ziek worden: of een getrouwd paar zal hierdoor kinderloos blijven, of de kinderen zullen spoedig na de geboorte overlijden, of levenloos ter wereld komen. Wanneer men zich aan eene groote overtreding heeft schuldig gemaakt, komt de medicijnman, *sikerei,* er bij te pas om de kwade gevolgen te neutraliseeren. Geldt het een klein vergrijp tegen de verboden, bijvoorbeeld als een gehuwd man een slang gedood heeft, wat hij niet doen mag, dan zal hij zelf er voor zorgen dat de kinderen de kwade gevolgen van deze daad niet ondervinden. Thuis gekomen zal hij ze *moemoenen* (afgeleid van *poenen,* [2]) d.i. hij legt wat bladeren van de *ai lĕpoet,* „koud hout", in een bak met water, en met dit water bevochtigt hij de borst en de kruin zijner kinderen. Deze *ai lĕpoet* wordt op ieder kladi-veld aangeplant, opdat men dit universeele middel altijd bij de hand zal hebben.

Op Sabiroet is het vellen van boomen en het planten voor gehuwde mannen alleen gedurende het *poenen* verboden, maar dan mogen zulke werkzaamheden ook niet door jongelui worden gedaan. Het is natuurlijk de vraag, of wij op Sabiroet te maken hebben met eene verslapping van de adat, dan wel of op de Pagai-eilanden de voorvaderlijke gebruiken, die men van Sabiroet heeft meegebracht, eene andere toepassing hebben gekregen.

---

[2]) *Poenen* is wellicht af te leiden van *oeneng,* „slapen, rusten", en zou dan te vertalen zijn met „rusttijd" (Adriani).

Wanneer de jongelui zoo enkele jaren met elkaar hebben geleefd, en er een of meer kinderen zijn geboren, beginnen zij er aan te denken om zich wettig aan elkaar te binden. Voor „trouwen" heeft men verschillende woorden: *moesikeboekat* „zich met elkaar vereenigen": *patadde sia*, „ze vereenigen zich met elkaar": *moetalimo, poetalimongat*, „huwelijk".

Maar ook als het paar geen kinderen krijgt, gebeurt het vaak, dat ze toch bij elkaar blijven. Het echtpaar neemt dan een of twee kinderen aan: hierop kom ik beneden terug, wanneer ik over de gebruiken bij zwangerschap en geboorte zal spreken. Eene reden, waardoor men er spoediger dan gewoonlijk toe komt om het huwelijk te sluiten is, dat een der jongelieden wees is, zoodat hij of zij er naar verlangt een eigen haard te hebben. Op Sabiroet, waar zooals wij gezien hebben, de jongelui niet afzonderlijk wonen, is de zwangerschap van het meisje een reden om het huwelijk te bespoedigen, want de jongeling is er beschaamd voor, als zijn kind buiten echt geboren wordt.

Als de jongelui nog niet aan een huwelijk denken, geven familieleden hun in overweging den stap te doen. Op twee plaatsen vertelde men mij, dat het nooit de vader is, die er met zijn kind over spreekt, omdat zoo iets de gedachte zou kunnen opwekken: mijn vader wil van mij af zijn. Eene uitdrukking als „ik ben je vader", om een kind tot gehoorzaamheid te manen of om het te verzekeren van zijne zorg en bescherming, zal een Mentawaier nooit over de lippen komen. Deze uitdrukking houdt eene beleediging in voor den zoon of de dochter tot wie ze gericht is. Dit staat waarschijnlijk in verband met de onwettige periode van samenleven, die aan het huwelijk voorafgaat.

Het sluiten van het huwelijk is nog van andere omstandigheden afhankelijk. De jongeling kan daartoe niet overgaan, voordat hij eerst een stuk boschgrond ontgonnen heeft, waar hij pisang, en de vrouw kladi

(Colocasia) kan planten. Ook moet hij zorgen, dat hij een huis (*lalĕp*) klaar heeft, dat hij een vaartuig gereed heeft, met de daarbij behoorende scheppers. Ook eenig huisraad moet hij klaar hebben, waaronder altijd van rotan gevlochten mandjes, *long*, waarin kippen worden opgeborgen en vervoerd, worden genoemd. Ook moet hij zorgen, dat er enkele hoenders en een paar varkens zijn, waarvan zijne vrouw dadelijk na de voltrekking van het huwelijk de verzorging op zich kan nemen. Ook kan de jongeling niet aan trouwen denken, wanneer de familie den bruidschat voor hem nog niet bijeen heeft (dit laatste alleen op Sabiroet).

Wanneer besloten is, dat de jongelui zullen trouwen, gaan enkelen van de verwanten van den jongeling onder leiding van den vader of den oom (vaders broer) naar de woning van het meisje. (Een paar maal heeft men mij verzekerd, dat het niet noodig is, dat de vader, vadersbroer of de broer van den jonkman het aanzoek gaat doen. Iedere gehuwde man kan voor dezen dienst worden aangezocht: wanneer men eenmaal een ander met dit aanzoek wil belasten, neemt men er het liefst iemand voor, die gezond is, en die veel geluk en voorspoed in zijn leven heeft gehad).

Gewoonlijk heeft bij zoo'n gelegenheid ongeveer het volgende gesprek plaats: De vader van den jongeling zegt: „Ik heb u bij elkaar geroepen om over het huwelijk van uwe dochter te spreken: wanneer gij geen bezwaren hebt, kan het nu doorgaan". De vader van het meisje antwoordt dan: „Wij hebben er niet op tegen, maar onze dochter is lui; ze weet niet hoe ze haar huis in orde moet maken en regelen, en ze kent de *poenen*-(taboe-)voorschriften niet". Dan zegt de ander weer: „Onze zoon is ook lui, en hij weet ook niet veel: maar wat is er aan te doen, ze willen elkaar nu eenmaal".

Het huwelijksaanzoek heeft in den avond plaats. Te Silaboe en Saoemangania wordt bij deze gelegenheid een varken geslacht, en allen die van het vleesch van dit

dier eten moeten *poenen* houden, d.i. gedurende eenigen tijd de taboevoorschriften in acht nemen. Geldt het dus een huwelijksfeest van voorname lieden, waaraan de heele wijk (*oema*) deelneemt, dan houden allen *poenen*: bij gewone lieden zijn het alleen de bewoners van de huizen van bruid en bruidegom die taboe zijn. Voor een huwelijk moeten de verbodsbepalingen gedurende drie dagen in acht genomen worden.

Voordat ik met de beschrijving van de huwelijksvoltrekking voortga, wil ik eerst een en ander vertellen van het taboe der Mentawaiers, omdat in het vervolg herhaaldelijk hiervan sprake zal zijn. Zulk een taboetijd dan draagt twee namen: *lia* en *poenen*. Van *lia* spreekt men (en dit geldt voor alle Mentawai-eilanden), als de verbodstijd van korten duur is en een particulier karakter draagt: daarbij worden dan ook alleen hoenders geslacht. *Poenen* heet de taboe-tijd die door de heele gemeenschap (*oema*) wordt gehouden: daarbij wordt minstens één varken gedood. Zulk een taboe-periode is dan ook meestal van langeren duur. Er zijn echter ook *lia*-tijden, die lang duren, zooals die na de geboorte van een kind, die maanden lang kan duren. In het vervolg van dit opstel zal ik het onderscheid tusschen *lia* en *poenen* niet maken, en alleen het laatste woord gebruiken, omdat dit het meest bekend is, en beide tijden alleen in naam en niet in wezen verschillen.

Wanneer zulk een verbodstijd, *poenen*, zal worden gehouden, gaan de vrouwen eene groote hoeveelheid kladi (Colocasia) en andere levensmiddelen als groenten, pisang, suikerriet, uit de velden halen. Men zorgt er ook voor een goeden voorraad brandhout te hebben, want gedurende dien tijd is alle werk verboden: alleen wanneer de voorraad bamboe waarin de spijze gekookt wordt, en het bijeengebrachte voedsel uitgeput raakt, mag men dit gaan halen. Maar overigens is het een tijd van nietsdoen. Streng verboden is, om gedurende den *poenen*-tijd den coitus uit te oefenen. Men zou daarvan *bokkong*:,

framboesia Indica, krijgen: onder den naam *bokkong* worden ook „vuile wonden" verstaan. Nam men dit voorschrift niet in acht tijdens het *poenen* voor de voltooiïng van eene nieuwe woning, dan zou dat huis op den eenen of anderen tijd afbranden.

Elke *poenen*-periode wordt begonnen en geëindigd met het reinigen van het hoofdhaar aan de rivier. Dit reinigen heet *magri*.

Gaan we nu voort met de geschiedenis van de voltrekking van 't huwelijk. Na het doen van het aanzoek gaan de familieleden van den bruidegom weer naar hun huis terug. Den volgenden morgen gaat de pas gehuwde zijne vrouw en kinderen (wanneer hij die reeds heeft) van hare woning afhalen, en brengt ze over naar het huis van zijne ouders. Zijn ze daar aangekomen, dan neemt de vader van den man een gekookt kippenei, en een gekookte oebi-knol (Ment. *laikit*). Dan spreekt hij de twee heiligdommen in huis, de *katsaila* en de *boeloeat* aan, of liever, de geest van het huis, de *kinalalep*, of „heer woning", die op genoemde plaatsen woont, het zijn de plaatsen ,waar zoowel de huisgeesten als de levenskracht, *ketsat*, van de huisbewoners verblijf houden. De *boeloeat* heb ik in mijn reisverslag reeds beschreven: ik zal dit voorwerp in het vervolg „offerrekje" noemen. De *katsaila* zullen we nog vaak tegenkomen. Die van een woning bestaat uit een bos „verkoelende" bladeren, waaronder de Dracaena en andere crotonsoorten behooren. In zulk een „ruiker" wordt ook vaak de verdwenen levensgeest van een mensch teruggelokt. Bij een huwelijk is het noodig deze heilige plaatsen toe te spreken, opdat ze niet zullen schrikken van de jonge vrouw die in de familie is opgenomen. De vader zegt o. m.: „Moge het jonge paar een zijn als dit ei, en even levensvatbaar (levenskrachtig) als deze oebi-knol". De oebi toch kan men als een aardappel in stukken snijden, en elk deel groeit dan weer vanzelf op.

Na de aanroeping plaatst de vader een oebi-knol midden op het klaargemaakte eten van de familie, welke spijs bestaat uit fijn gewreven kladi-knollen (Colocasia, Ment. *gete*), en in een houten trog, *loelak*, wordt opgediend. De leden van het gezin scharen zich om den bak heen, en elk neemt het zijne van den gezamenlijken disch. De vader spreekt daarbij: „Zooals deze spijze omringd is door (den rand van) dezen bak, zoo moge uwe levensgeest (*ketsat*) omringd en beschermd zijn tegen zielen van afgestorvenen (*sanitoe*), en booze geesten (in 't bosch, in 't water enz.)". Vervolgens tasten allen toe.

Na afloop hiervan gaan vader en zoon er op uit om bladeren te zoeken die door hun naam of eigenschappen geschikt geacht worden om den levensgeest van menschen vast te houden en te versterken. Deze bladeren zijn noodig om daarvan de bovengenoemde *katsaila* te maken, die bij het offerrekje wordt opgesteld, en die eerst bij het binnenbrengen van de jonge vrouw in de nieuwe woning wordt aangebracht.

Ook de pasgehuwde vrouw is er met haar schoonmoeder op uit gegaan, en wel om voor de eerste maal samen kladi-knollen, pisang en suikerriet te gaan halen. Als ze zijn teruggekeerd brengt de jonge vrouw hare vracht dadelijk naar haar eigen woning, tenzij het jonge paar een van de kamers in het groote huis (*oema*) heeft betrokken. De vader komt dan den zoon helpen om een offerrekje (*boeloeat*) in de nieuwe woning of in het door hem betrokken appartement te maken.

Is alles gereed, dan worden in de woning van den vader van den man eenige hoenders gedood, waarvan de helft naar het huis van den zoon wordt gebracht. Wanneer het voedsel in laatstgenoemd huis bereid is, en de bamboes, waarin de kladi gekookt is, worden gespleten, dan wordt „offerspijs" gemaakt waarvan een deel op het offerrekje wordt gelegd, en een ander deel een plaats vindt boven de gereedstaande spijs: daar worden ook twee ballen gekookte kladi gelegd, die vermengd zijn met heelkrach-

tige en toover-kruiden (*gaoet*). Wanneer dan allen om den disch vereenigd zijn, roept de vader den levensgeest van het jonge paar: vervolgens geeft hij aan de jonge vrouw een der met kruiden vermengde ballen kladi, en aan den jongen man den anderen. Man en vrouw ruilen dan die ballen met elkaar, „opdat ze niet gescheiden zullen worden": daarna eet ieder den zijne op. Dan zegent de vader weer den houten trog, waarin het voedsel is opgedaan, op dezelfde wijze als hij dit 's morgens in zijn eigen woning heeft gedaan, om te maken dat geen booze geesten het jonge paar zullen belagen. Ten slotte nuttigt men het maal.

Voordat ik verder ga moet ik eerst verklaren, wat de Mentawaier onder „offerspijs" verstaat. Van elk varken en elk hoen wordt een deel van de lever gekookt, en dan met gekookte kladi vermengd. Een deel van dit gemengde eten wordt aan de geesten aangeboden, en als zoodanig heet het *silimen*: het overige wordt op het gewone voedsel voor de menschen bestemd gelegd, en door hen genuttigd. Als zoodanig heet deze offerspijs *irik*. Ook van de lever van buitgemaakte herten wordt deze offerspijs gemaakt, evenals van garnalen en visch, wanneer deze gevangen worden in verband met eene taboe-periode, want het visschen en garnalen vangen behoort ook tot de vaste handelingen, waarmee een *poenen*-tijd wordt beëindigd, evenals de jacht op apen. Beneden zullen wij uitvoeriger op deze zaak terugkomen, maar we weten nu vast wat onder „offerspijs" wordt verstaan.

Den volgenden dag gaat het echtpaar garnalen vangen, waarvan weer offerspijs wordt gemaakt, opdat de jonggehuwden voortaan garnalen zullen kunnen gaan vangen, zonder daarvan eenig nadeelig gevolg te ondervinden. De maaltijd, die hierbij wordt gehouden, wordt weer op dezelfde wijze gezegend als den vorigen dag. Volgens sommigen heeft dit garnalenoffer ook ten doel, „opdat het leven van die twee moge zijn als dat van garnalen", waarvan men onderstelt, dat ze niet zouden sterven,

wanneer menschen en dieren hen niet doodden, omdat zij oud geworden van huid verwisselen als de slangen, en dus immer weer jong worden.

Den daarop volgenden dag weer gaan zij visschen, „opdat de zee hen kenne", en zij er geen schadelijke gevolgen van zullen ondervinden, wanneer ze gedurende hun huwelijksleven op de vischvangst gaan. Van een deel van de visch wordt weer offerspijs gemaakt, en er wordt een plechtige maaltijd van gehouden.

Op den derden dag gaat het paar kennis maken met zijn knollenland en zijn pisangtuin. Werken mogen de jonggehuwden er nog niet, want ze zijn nog in de taboeperiode. Als ze thuisgekomen zijn volgt weer een plechtige maaltijd, bereid van hetgeen ze uit hun akkers hebben meegebracht: van een deel dier voedingsmiddelen is weer offerspijs gemaakt, „opdat men alles wat de akkers opleveren ongestraft zal kunnen eten".

Zooals reeds gezegd is duurt het *poenen* voor een huwelijk drie dagen. Gedurende dien tijd mag men wel bezoeken bij elkaar afleggen, maar men mag niet naar andere dorpen gaan. Ook is het voor inwoners van andere huizen verboden om den nacht in de woning van het jong getrouwde paar door te brengen.

Na verloop van dezen verbodstijd volgt eene plechtigheid, waarbij de vrouw in de *oema*, de wijk of het geslacht van haar man wordt ingelijfd. Deze tijd heet *poenen oema*. Alle leden van dit geslacht komen dan in het stamhuis (*oema*) samen (van de *oema* en van het *oema*-wezen heb ik een en ander verteld in mijn reisverslag van de Mentawai-eilanden). Ieder gezin heeft voor deze gelegenheid een hoen meegebracht, van welks lever offerspijs wordt bereid. Den volgenden morgen roostert elk gezin wat pisang en garnalen, en dit brengt men naar het stamhuis. Dien dag geeft de geestelijke leidsman van de gemeenschap, de *rimata*, last, dat de mannen zullen gaan jagen. De jonge mannen maken pijlgif gereed en de jonge echtgenoot zorgt voor eenige

hoenders, waarmede gewicheld wordt om zich een rijken buit te verzekeren. De vrouwen blijven in het achtervertrek van het stamhuis vereenigd achter: ze mogen zich niet verspreiden, opdat de apen waarop jacht gemaakt zal worden, dit ook niet zullen doen, waardoor niet veel van deze dieren zouden buitgemaakt kunnen worden.

Is de maaltijd die op deze jachtpartij volgt, afgeloopen (ze zal beneden beschreven worden, wanneer ik over de jacht spreek), dan wordt de verbodstijd, die een dag of drie duurt, besloten met een vischpartij. Wanneer men 's avonds daarvan teruggekeerd is, verzamelt men zich niet opnieuw in het stamhuis. Hiermee is de verbodstijd voor de leden van de wijk (*oema*) afgeloopen, en men mag weer alles doen wat gedurende den *poenen*-tijd verboden is. Het jonge paar moet vooraf een bezoek aan een ander dorp gaan brengen om zich in zijn nieuwen toestand aan zijne omgeving te wennen. Bij vrienden in dat dorp worden de jonggehuwden onthaald op *djoeroet*. Dit is een drank bereid van kokosmelk, suikerrietsap, zoeten palmwijn en water. Terwijl men dit drinkt worden er gewoonlijk geroosterde pisangs bij gegeten. Men doet dit nogal eens tusschen twee maaltijden in, waarvan de eerste om een uur of zeven 's morgens, en de tweede in den namiddag om een uur of vijf, zes wordt genuttigd. Ik deel hier tevens mede, dat de Mentawaiers wel de kunst kennen om uit den bloemkolf van den arènpalm sap te winnen, maar ze weten dit vocht niet te doen gisten door er boombast of wortels aan toe te voegen. Nu en dan hebben Bataksche en Nias'sche beambten wel beproefd het hun te leeren, maar zooals ik vernomen heb, valt de bittere gegiste drank niet in den smaak dezer lieden, zoodat zij het geleerde nog niet in praktijk schijnen te brengen.

Wanneer het jonge paar van zijn tocht naar het andere dorp teruggekeerd is, wasschen man en vrouw zich het

haar (*magri*), en daarmee is weer de *poenen*-tijd voor hun huwelijk ten einde.

Wat ik hier verteld heb over de huwelijkssluiting geldt voor de Pagai-eilanden, en in hoofdzaak zullen de trouwgebruiken op Sipora (Sikooebooe) ook wel zoo zijn. Dit kan althans worden opgemaakt uit de mededeelingen van Alfred Maass. Ik noemde reeds een paar verschillen met de adat op het eiland Sabiroet, maar in hoofdzaak is zij ook hier dezelfde. Wij hebben al gezien, dat de jongeling op Sabiroet zijn aanstaande in het huis harer moeder bezoekt. Wanneer nu het huwelijk zal worden voltrokken, komt de vader van het jonge mensch bij dien van de bruid met de mededeeling: „Wanneer gij uwe dochter niet meer in huis vindt, zoek dan niet naar haar". De toegesprokene antwoordt: „'t Is goed". Den volgenden morgen vroeg voor het aanbreken van den dag gaat de moeder van den bruidegom naar het huis van de bruid om haar vandaar af te halen. De jonge vrouw gaat met hare schoonmoeder mee, maar ze laat haar muskietengordijn en andere eigendommen achter.

Wanneer zij in het huis harer schoonouders gekomen is, wordt ze op een dergelijke wijze bij de familie van haar man ingelijfd, als dit van de Pagai-eilanden beschreven is. Eerst na afloop van deze plechtigheid worden in den avond van dien dag hare eigendommen overgebracht. Het bezoek aan het knollenveld heeft ook plaats als op Pagai, alleen met dit verschil, dat het jonge paar met de ouders van den man den nacht daar doorbrengt. Drie dagen lang treedt dan een taboe-toestand in, die zooals ik reeds heb medegedeeld, op Sabiroet *lia* wordt genoemd. Gedurende dezen verbodstijd mag niemand in de woning komen, die er niet thuisbehoort. Ten teeken daarvan wordt een *katsaila* (met bladeren versierde bamboestaak tot afwering van kwade invloeden) voor het huis opgericht. Op Pagai gebeurt dit ook, maar daar is het niet verboden bezoeken af te leggen: alleen mogen geen „vreemdelingen" er eten of slapen. Na afloop

van den taboe-tijd gaat de vrouw garnalen zoeken, visschen, en zoo meer, zooals we dit reeds van Pagai hebben beschreven. [3])

Een paar maal heb ik het woord „bruidschat" genoemd. Tegenwoordig bestaat hij alleen op Sabiroet: op Pagai vond ik hem alleen in het dorp Silaboe. Op dit laatste eiland vertelde men mij meer dan eens, dat het geven van een bruidschat eertijds algemeen gewoonte was, en dit heeft men op Sipora ook aan Maass verteld (Bei liebenswürdigen Wilden, bl. 48). Als ik naar de reden vroeg, waarom deze was afgeschaft, luidde het antwoord steeds: „Omdat wij te arm waren om iets te betalen". In verband met dit antwoord verdient het opmerking dat in het eenige dorp op de Pagai-eilanden, waar de inwoners nog zekere welvaart genieten door hun kokoshandel, de bruidschat nog bestaat.

Op Sabiroet heet de bruidschat *laba*. Als de bruidschat van een aanzienlijk man werd mij opgegeven: zestig messen, zeven ijzeren braadpannen, twee kladi-velden, tien sagoeboomen, tien doerianboomen, twee manden (*long*) met hoenders, en bovendien nog vier groote hanen: verder achttien dissels (*belioeng*), en twee armbanden (*raksok*). Men verzekerde mij, dat de bruidschat nimmer bij de huwelijksvoltrekking, maar altijd eerst later voldaan wordt. Men blijft echter nooit in gebreke dit te doen. Soms is iemand gedurende een groot deel van zijn leven bezig met het afbetalen van zijn bruidschat. Kan

[3]) Mess beschrijft eene huwelijksvoltrekking op Sabiroet („De Mentawei-eilanden, Tijdschrift Bat. Gen. 2e, 1881, bl. 91). waarbij bruid en bruidegom ieder aan een kant van een grooten boom moesten gaan staan, waarna elk onder leiding van den „doekoen" een hoen den kop af moest slaan. Dit optreden van een „doekoen", en het dooden van hoenderen (een Mentawaier slaat een kip den kop niet af, maar hij draait het dier den nek om) doet vermoeden, dat we hier met een *poenen*-plechtigheid te maken hebben, waardoor de slechte gevolgen van eene of andere daad der echtelieden moest worden te niet gedaan. De voltrekking van een huwelijk is het beschrevene in elk geval niet.

hij niet die voorwerpen geven, die geëischt zijn, dan mag hij daarvoor in de plaats ook andere dingen stellen als kokosboomen en varkens. Vooral de ijzeren voorwerpen die gevraagd worden en die alleen door ruilhandel verkregen kunnen worden, zijn niet altijd in genoegzame hoeveelheid te leveren: maar juist op die werktuigen schijnt men altijd den grootsten nadruk te leggen. Al sterft de vrouw voordat de bruidschat is afbetaald, dan moet de man toch voortgaan met het afdoen er van. Wordt hij hierin door den dood verhinderd, dan nemen zijne broeders de schuld over: of, als de overledene geen broeders heeft, wacht men tot zijne kinderen volwassen zijn, en deze voldoen dan den bruidschat huns vaders. Men verzekerde mij dat het nog nooit voorgekomen is, dat iemand weigerde den bruidschat te betalen. Gewoonlijk wordt een jonkman bij het bijeenbrengen van den bruidschat door zijne familie geholpen, waarom dan ook later de bruidschat, dien hij voor zijne dochters ontvangt, onder zijne bloedverwanten verdeeld wordt.

Eenigen invloed op het bezitrecht der kinderen heeft het al of niet betalen van den bruidschat blijkbaar niet: want al sterft de vader zonder er iets van afgedaan te hebben, dan zullen de minderjarige kinderen toch bij de familie van den vader blijven. Ook wordt bij scheiding nooit iets van den betaalden bruidschat teruggegeven, al draagt de vrouw ook de schuld van het vaneen gaan.

In Silaboe op Pagai bestaat de bruidschat uit pisangtuinen, kladi-velden, kokos-, doerian- en manggisboomen: voorname lieden eischen ook hakmessen, bijlen en ijzeren kookpotten voor hunne dochters. De bruidschat heet hier *patalagaat*, „wat in het middel gesteld is". Deze naam wordt verklaard uit eene gewoonte, die nog in Saoemangania (Nd. Pagai) gevonden wordt. Wanneer de jonge vrouw naar het huis van hare schoonouders of van haar man overgaat, geeft haar vader haar een en ander mede, dat zij in haar nieuwe huishouden kan gebruiken, eene gewoonte die ook in andere plaatsen

gevolgd wordt. Na afloop van den plechtigen maaltijd, waardoor de bruid bij de familie van haar man wordt ingelijfd, nemen haar broers allerlei dingen weg, die aan haar schoonvader toebehooren: zijn bijl, zijn hakmes en andere werktuigen. Een of meer dagen daarna brengen zij (de broers van de jonge vrouw) een groot varken naar het stamhuis, *oema*: dit wordt daar gedood, waarna het vleesch in twee deelen wordt verdeeld: het eene deel is voor den vader van den jongen man, de andere helft voor zijne schoonbroers (die het varken hebben gegeven). Op dezelfde wijze worden ook een hoop kokosnoten verdeeld, die eveneens door de broers van de jonge vrouw bijeengebracht zijn. Men zegt bij deze verdeeling: „Zooals hiervan (van het varken en de kokosnoten) de eene helft voor u en de andere voor ons is, zoo zij het ook met al onze eigendommen". Dit gebruik nu, dat eene verbroedering wil uitdrukken, draagt den naam van *patalagaat*.

Wanneer de familie van de vrouw een feest viert en haar man zou haar willen verhinderen daarheen te gaan, zou hem dit zeer kwalijk worden genomen. Zoo iets schijnt dan ook niet voor te komen. Dat de man zijne vrouw slaat, gebeurt blijkbaar nogal eens, en men beschouwt dit als eene natuurlijke zaak. Is de vrouw overleden, dan komt hare familie haar ook betreuren, en hare ongehuwde broers en zusters helpen mede om haar lijk grafwaarts te dragen.

Ofschoon ook op Mentawai de vrouw zwaar te werken heeft, omdat de zorg voor het knollenveld, dat het dagelijksch voedsel oplevert, geheel voor hare rekening komt, en ik meermalen vrouwen gebukt zag gaan onder zware lasten kladi-knollen, zoo moet toch gezegd worden, dat de positie van de vrouw in de Mentawaische maatschappij heel wat hooger is, dan die van de Batak-sche en Nias'sche vrouw, in den tijd toen deze volken nog Heidenen waren. Een bewijs voor de hoogere waar-deering van het vrouwelijk geslacht op deze eilanden

is, dat het den Zendelingen weinig moeite gekost heeft om de scholen met meisjes te bevolken. Zoons en dochters heeft men daarom even lief, zooals al mijne zegslieden mij hebben verzekerd.

Op al deze eilanden staat het den jonkman vrij om in zijn eigen *oema*, wijk te huwen, of in een ander dorp zijne levensgezellin te zoeken. Tegenwoordig worden huwelijken tusschen neef en nicht, achterneef en -nicht wel toegestaan, zooals men zegt: omdat men bij ondervinding heeft gezien, dat zulke verbintenissen geen kwade gevolgen hebben. Zoo vertelt Maass ook van Sipora, dat neef en nicht met elkaar kunnen trouwen (o.o. 50). Maar aangezien dit vroeger niet werd toegestaan, moet men aannemen, dat het Mentawaische huwelijk oorspronkelijk exogaam is: men kon niet in de eigen familie huwen. In een ander dorp trouwen doet men niet licht, vooral als dit wat ver van zijne eigen woonplaats verwijderd is. Want al wordt de vrouw bij de familie van den man ingelijfd, hare bloedverwanten staan toch niet toe, dat zij door haar man naar een ander dorp wordt meegenomen. Aangezien een man van elders geen aandeel heeft in de kladi-velden, pisangtuinen en kokosaanplantingen van het andere dorp, zou hij eerst zelf van allerlei moeten gaan aanplanten, en wachten tot alles is opgegroeid, voordat hij zou kunnen trouwen. Ook kan hij niet rekenen op de noodige hulp bij het bouwen zijner woning. Al deze omstandigheden maken, dat men niet spoedig eene vrouw in eene andere plaats zoekt.

Het schijnt vroeger wel te zijn voorgekomen, dat iemand die overspel deed gedood werd. Maar de gebruikelijke wijze om hem te straffen is, dat de beleedigde echtgenoot met zijne mannelijke familieleden naar de woning van den schuldige gaat, en een deel van diens eigendommen wegneemt. Hij zou zelfs gerechtigd zijn om het heele huis leeg te plunderen. De eigenaar, zei men mij, verzet zich nooit tegen zulk optreden, want

in de eerste plaats voelt hij zich schuldig, en ten tweede weet hij, dat hij niet heeft te rekenen op de hulp van zijne bloedverwanten, die den overspeler niet zullen bijspringen.

Ook gebeurt het wel, dat de beleedigde partij zich naar een kladi-veld of een pisangtuin van den beleediger begeeft, en daarvan bezit neemt. Door de leiders van de gemeenschap wordt hij dan als den nieuwen bezitter van dit veld erkend. Soms neemt de beleedigde echtgenoot geen bezit van het veld, maar steekt alleen de veldhut in brand.

Bij overspel wordt er onderscheid gemaakt tusschen gevallen, waarbij de daad van den overspeler is uitgegaan, dan wel van de overspelige vrouw. In het laatste geval wordt de overspeler niet gestraft, maar de man jaagt zijne vrouw weg met verbeurte van al hare goederen: zelfs haar recht op de kinderen verliest zij. In het eerste geval volgt gewoonlijk geen scheiding.

De lieden van Katoerei (Sabiroet) deelden mij mede, dat in het Noorden van dit eiland in het landschap Taboekat, de overspeler in elk geval gestraft wordt met eene boete van een tot drie varkens. Wanneer de vrouw zelve het geval openbaar maakt, wordt zij niet gestraft: komt men er echter door anderen achter, dan krijgt zij een pak slaag, wanneer ten minste geen echtscheiding er op volgt. Gedood werd zij nimmer.

Ook op Sipora zijn de gewoonten bij overspel dezelfde. In een niet uitgegeven nota over dat eiland uit het jaar 1913 lezen we: „Wanneer eene vrouw overspel pleegt, heeft de man het recht haar weg te jagen, en eene andere echtgenoote te kiezen. Er wordt onderscheid gemaakt, of het gepleegde overspel geschied is met de volle toestemming der vrouw of niet: in het laatste geval dus eene soort van verkrachting. In het laatste geval krijgt de vrouw geen straf, doch moet de man (echtbreker) een boete betalen, en zoo hij dit niet kan uit gebrek aan de benoodigde goederen, wordt hij uit de

kampong gejaagd: dit geschiedde door den Dimata (leider van de *oema*-gemeenschap), terwijl overigens ieder zijn eigen rechter was. Volgens iemand van Sikidji werden zoowel echtbreker als echtbreekster door den echtgenoot en diens familie met de parang afgemaakt: doch bemerkte de man, dat de vrouw liever met een ander zou gaan samen leven, dan kon hij haar weg laten gaan, waarna ieder weer mocht hertrouwen".

Echtscheiding schijnt nogal eens voor te komen. Behalve om overspel, dat volgens het getuigenis mijner zegslieden niet vaak plaats heeft, noemde Djagomandri mij uit zijn dorp een geval, dat de man het met eene andere vrouw hield, waarop zijne echtgenoote met hare kinderen naar haar vader vluchtte. Bij de daarop gevolgde echtscheiding mocht de vrouw de kinderen houden. Dezelfde uitspraak werd gedaan bij een geval van echtscheiding ten gevolge van verregaande luiheid van den man, zoodat vrouw en kinderen niet genoeg te eten kregen. Weer een ander geval van echtscheiding was het gevolg van luiheid der vrouw: haar man zond haar toen naar het huis harer ouders terug, en zij moest hare kinderen bij den vader achterlaten. Soms ook volgt scheiding, wanneer een der echtelieden de *poenen*-voorschriften niet goed in acht neemt, waardoor hij of zij gevaar brengt over het gezin, vooral over de kinderen.

Als regel kan worden aangenomen, dat degene die aanleiding tot de scheiding heeft gegeven, de echtelijke woning verlaat met achterlating van de kinderen en eigendommen, en naar de woning van zijne (hare) ouders terugkeert, zoodat de achterblijvende partij in het bezit gesteld wordt van huis, kinderen en goederen. Alleen wanneer een of meer kinderen hare zorg nog noodig hebben, neemt de moeder, als zij schuldig is, ze voorloopig met zich mee. De echtelieden regelen zulk eene zaak gewoonlijk zelf: bij alle menschen bestaat de overtuiging, dat het ongeluk over de kinderen zal brengen, wanneer zij, nadat vader en moeder van elkaar zijn gegaan bij

degene blijven, die de schuldige in deze zaak is. Het hoofd van Saoemangania deed mij om dit te bewijzen een omstandig verhaal van een echtpaar, waarvan het kind na de scheiding der ouders bij de moeder werd gelaten, die de aanleiding was geweest, dat man en vrouw uit elkaar waren gegaan: niet lang daarna werd het kind lam. „Daarom", besloot mijn zegsman, „zal geen vader nadat hij van zijne vrouw gescheiden is, de kinderen aan de moeder onthouden, wanneer hij weet, dat hij de schuld is van het uiteengaan".

Alleen wanneer een man zich van zijne vrouw scheidt, omdat zij voortdurend ziek is, zal hij haar een groot deel van zijne bezittingen geven, opdat zij genoeg zal hebben om daarvan door hare familieleden te worden onderhouden.

Het schijnt niet voor te komen, dat iemand zich later weer met zijne gescheiden vrouw hereenigt. Wil een ander de gescheidene trouwen, dan staat hem dit vrij, en hij heeft daarbij niets met den vorigen echtgenoot van de vrouw te maken. Zoo is het ten minste op de Pagai-eilanden. Op Sabiroet blijft de man onder zekere omstandigheden nog rechten behouden op de vrouw, van wie hij gescheiden is, zoodat hij een boete kan eischen van dengene, die haar wil huwen. Die boete moet beschouwd worden als eene vergoeding voor den bruidschat, dien haar echtgenoot voor haar heeft betaald. Krijgt de gescheiden vrouw door buitenechtelijken omgang een kind, dan behoort dit toe aan den vader (respectievelijk: familie) van de vrouw.

Onder de papieren, die de Gezaghebber van de Mentawai-eilanden mij ter inzage gaf, was ook een opstel over Sipora, dat in het Maleisch is geschreven: het draagt geen jaartal en geen onderteekening, en niemand wist mij te zeggen, wie de schrijver er van was. Men onderstelde, dat een Inlandsche tolk dit stuk had opgesteld. De schrijver is blijkbaar goed op de hoogte van de toestanden. Hij schrijft: „Als eene vrouw

zich afgeeft met andere mannen, wordt zij door haar echtgenoot verstooten. Doet een man overspel met eene getrouwde vrouw, dan moet hij een bijl (*balioeng*), een mandje om vischjes en garnalen mee op te scheppen (*tanggoek*), een varken en vier legkippen geven. Wanneer eene vrouw haar man zonder dat er reden voor is, verlaat, deelt hij met haar de goederen, die ze beiden tijdens hun huwelijk hebben gekregen, maar de vrouw mag niet met een ander man trouwen (de man mag zich wel eene andere levensgezellin nemen). Wil de vrouw toch hertrouwen, dan moet haar vader aan haar vorigen echtgenoot geven: 1 *tanggoek,* 1 vischnet *(djarik),* 1 dissel *(balioeng)* en een stuk katoen.

„Is men nog niet getrouwd (dus in de periode van samenleven in de hut, *roesoek*), en geeft het meisje zich met andere mannen af, dan scheidt het paar, maar de jongeman verbiedt, dat iemand haar tot vrouw zal nemen, tenzij die persoon hem betaalt: 1 *tanggoek,* 1 net (*djarik,*) 1 dissel (*balioeng*) en 3 à 4 legkippen".

E r f r e c h t. Wanneer een man sterft, blijft de weduwe in de echtelijke woning leven, samen met hare kinderen. Alleen wanneer ze later met een anderen man trouwt, moet zij verhuizen, en gaat de woning over aan hare zoons, als deze volwassen zijn geworden, of — wanneer de kinderen allen nog minderjarig zijn — wordt het huis door den broeder des overledenen onderhouden. In het laatste geval neemt de weduwe ook de goederen van haar gestorven man mede, maar een of meer mannelijke familieleden van hem zien er dan op toe, dat die goederen goed beheerd worden.

Zoolang de moeder leeft, en als zij eene verstandige vrouw is, komt gewoonlijk niets van eene verdeeling van de erfenis des vaders. Alleen bij wanbeheer komen de kinderen daartoe, en ook als de moeder is overleden. Zoons zoowel als dochters hebben evenveel recht op de erfenis, maar meestal worden de kladi-velden en

het huisraad aan de meisjes, en de kokos- en pisang-aanplantingen aan de zoons toegewezen. De overige bezittingen worden meestal door een der zoons beheerd, en de zusters kunnen hem daarvan vragen naar gelang zij noodig hebben. Alleen als een van haar zich misdraagt, kan zij met onderling goedvinden van hare broers en zusters van haar deelgenootschap aan de erfenis worden uitgesloten. Laat de man alleen dochters na, dan verdeelen dezen de erfenis onder elkaar. Wat eene op deze wijze gekregen heeft, blijft haar particulier eigendom, en dit kan haar nooit ontnomen worden, wanneer zij later weduwe mocht zijn geworden. Het gebeurt ook wel eens, dat de vader op zijn sterfbed zijne goederen onder de kinderen verdeelt, en dan wijst hij aan den een wel eens een grooter aandeel toe dan aan den ander. Aangenomen kinderen deelen gewoonlijk met eigen kinderen gelijk op. Alleen wanneer de laatsten om de eene of andere reden ontevreden zijn op hun pleegbroer of -zuster, moet de laatste zich wel eens met een minder aandeel tevreden stellen.

Is de ouderlijke woning tijdens het leven van de weduwe aan een der zoons toegewezen, dan blijft de moeder daarin wonen, en wordt zij door haar zoon onderhouden. Het gebeurt een enkele maal, dat eene weduwe zich misdraagt, en dan zit er niet anders voor haar op, dan te trachten bij een harer familieleden een onderdak te zoeken.

Sterft een man zonder kinderen na te laten, dan blijft de weduwe in hare echtelijke woning, en ook van de goederen van haar man heeft zij het vruchtgebruik. Hertrouwt ze, dan komen de kladi-velden en andere aanplantingen van den overledene aan zijne broers, en van de roerende goederen krijgt zij de helft. Misdraagt zij zich, dan wordt soms ook dit haar ontnomen.

Onder het zich misdragen van eene weduwe wordt ook dit gerekend, dat ze al te spoedig na den dood van haar man hertrouwt. Maass vertelt (o.o. 54), dat de

weduwe drie maanden na den dood van haar echtgenoot mag hertrouwen. Er is zeker geen voorgeschreven termijn dien zij in den weduwstaat moet doorbrengen, maar wanneer ze te spoedig een nieuwen echtgenoot neemt, wordt haar dit zeer kwalijk genomen: en in dit land, waar het geloof aan heksen en weerwolven nog zoo sterk is, zou zij dadelijk er van beschuldigd worden haar man door geheime kunsten om het leven te hebben gebracht. Daarom wacht zij gewoonlijk vijf of zes maanden, voordat zij hertrouwt.

Wat ik hier verteld heb van het erfrecht geldt voor de Pagai-eilanden. Op Sabiroet geldt dezelfde regel ten opzichte van het beheeren van de nalatenschap door de weduwe, ten behoeve van hare kinderen: maar het recht wijst hier aan zoons en dochters geen gelijk aandeel in de erfenis toe. Hier geldt de regel, dat alle aanplantingen, woning, vaartuigen en dergelijke aan de zoons overgaan, en de dochters krijgen alleen bij wijze van geschenk wat huisraad, katoen en enkele huisdieren. Zij krijgen dit ook, als zij getrouwd zijn. Zijn de meisjes nog ongehuwd, dan moeten de broers haar onderhouden, en ook later als zij getrouwd of weduwe geworden zijn, springen de broers hunne zusters bij, als dezen in nood verkeeren. Maar recht op de nalatenschap hebben ze niet. Is een echtpaar overleden, en laat het alleen dochters na, dan krijgen niet zij de erfenis, maar de broer van haar overleden vader neemt alles tot zich; hij helpt overigens zijne nichten, wanneer dit noodig is, zooals hare broers dit zouden doen.

In het bovengenoemde Maleische opstel over Sipora lezen we het volgende: „Als de vader overlijdt, worden zijne goederen onder de kinderen (jongens en meisjes) gelijkelijk verdeeld. Als er alleen meisjes zijn, dan neemt een broer van den vader de nalatenschap onder zijn beheer. Zijn er geen kinderen, maar is er een aangenomen zoon, dan deelt deze de erfenis met de broers van den overledene. Eene weduwe mag hertrouwen, maar

ze mag de nagelaten goederen van haar man (die ze in beheer heeft) niet naar hare nieuwe woning meenemen; alleen als hare kinderen bij den overledene nog klein zijn, neemt zij ze mee naar haar tweeden man; maar als die kinderen groot zijn geworden, keeren zij naar de woning van hun overleden vader terug. Een aangenomen kind krijgt niet zulk een groot aandeel in de erfenis als een eigen kind, maar alles wat zijn pleegvader hem gedurende zijn leven gegeven heeft, mag hij meenemen".

Zwangerschap en Geboorte. Bij Maass en enkele andere schrijvers over de Mentawai-eilanden vindt men een verhaal, waarin wordt medegedeeld, dat de goden aan de eerste menschen een paar honden gaven, en van deze dieren zouden ze het copuleeren hebben afgezien. [4]) Geen van mijne zegslieden kende dit verhaal. Hoe de conceptie plaats heeft, weet men niet, en men maakt er zich ook geenerlei voorstelling van. Dat de ziel van een overledene weer in een kind zou worden herboren, had men nooit gehoord.

De meergenoemde Djagomandri deed mij het volgende verhaal: „In den heel ouden tijd was er een dorp, dat Sabeoe Sinanalep heette. Waar dit dorp gelegen heeft is onbekend: zeker niet op de Pagai-eilanden: misschien wel in het stamland op Sabiroet. In die kampong woonden geen mannen, alleen maar vrouwen. Zij verlangden er allen zeer naar om een kind te hebben. Daarom gingen ze met de beenen van elkaar zitten zoodat de Oostenwind er tusschen blies: en toen werden ze allen zwanger. Ze brachten echter niet allen op denzelfden tijd haar kind ter wereld. Als er dan een kleine geboren was, vochten de vrouwen om het bezit er van, omdat ieder het zich wenschte toe te eigenen: de kleine stierf dan spoedig door dit geweld. Op deze

---

[4]) In „Die Mentawai-Sprache", bl. 54, 55, geeft Dr. Morris dit verhaal in Mentawaischen tekst met Duitsche vertaling. (Adriani)

wijze bleef geen der kinderen in leven. Daarom zegt men van eene vrouw, die een kind ter wereld brengt, waarvan de vader onbekend is: „Zij heeft het gemaakt als de vrouwen van Sabeoe Sinanalep".

Dit verhaal herinnert aan hetgeen Maass van Sipora vertelt (o.o. 93—94): Men stelt zich vòor, dat de zon een berg bestijgt, en dan in de zee onderduikt. De zon zou uit een land komen waar alleen vrouwen wonen. De Zuidoosten-wind blaast haar in de geslachtsdeelen waardoor zij zwanger worden, en dan krijgen ze kinderen. Hun voedsel is „Himmelssprossen". Komen de vrouwen 's morgens dan zijn de spruiten zacht, komen ze 's middags, dan zijn ze hard. [5])

Het verlangen naar kinderen is bij de Mentawaiers groot. Zoowel jongens als meisjes worden even hoog geschat. In Silaboe zei men, had men thans liever meisjes dan jongens, omdat er nu een tekort was aan meisjes, en niet iedere jongeman in zijn eigen dorp een levensgezellin kon krijgen. In Taikako zag men op dit oogenblik liever jongens geboren worden, omdat er te veel meisjes waren.

Toch verzekerde men mij, dat het nog niet was voorgekomen dat een echtpaar van elkaar was gegaan, omdat hun huwelijk zonder kinderen bleef. Blijft een echtpaar kinderloos dan doet het moeite om het kind van een ander als zijn eigen aan te nemen. Zulk een kind noemt men: *sioeraoe*, van *oeraoe*, „groeien, grooter worden". Dit aannemen van een pleegkind gaat weer vergezeld van een taboe-tijd, waarvoor alleen een paar hoenders

5) Ook Morris heeft dit verhaal (Ment. Spr. bl. 128-129) in Ment. tekst met Duitsche vertaling. Wat hij weergeeft met „Himmelssprossen" is het Ment. *sineboe-t-manoea*. Hij schrijft *si neboe*, maar het woord is *sineboe*, met infix *-in-*, uit *seboe*. Waarschijnlijk beteekent de uitdrukking „uit den hemel gestrooid". Het komt mij voor dat hiermede de zonnestralen zijn bedoeld. De naam *Sabeoe Si Nanalep* kan beteekenen „Waar de vrouwen dik, of groot, zijn." (Adriani)

noodig zijn. De hen en de haan, die hierbij geofferd worden, worden eerst naar het offerrekje in huis gebracht, en dan spreekt men den huisgeest (*kinalalep*) aldus toe: „Dat het met ons moge gaan als met deze hoenders: dat wij ook veel kinderen mogen krijgen". Dan worden de hoenders toegesproken: „Laat ons door uw ingewand zien of wij voorspoed zullen hebben". Nu worden de dieren gedood door ze den nek om te draaien, en het ingewand wordt onderzocht. De harten worden afzonderlijk gekookt: men spreekt ze toe: „Laat ons zien, wat ons verheugt". Hierna snijdt men de harten middendoor. Daarna worden de helften weer op elkaar gelegd met de woorden: „Zoo zijn wij vereenigd" (met het aangenomen kind). Dan worden die harten fijn gesneden en met kladi vermengd. Dit is weer de boven meermalen genoemde offerspijs. Men wijst er mede in de richting van het offerrekje, *boeloeat*, en tegelijk roept men den levensgeest (*ketsat, simagre*) van het aangenomen kind, zeggende: „Kom hier, blijf niet op andere plaatsen dwalen, die slecht zijn, maar kom hier". Dan legt men de offerspijs middenin op het gereedgemaakte voedsel in den houten bak (*loelak*) en zegt: „Nu zijt gij (levensgeest) in ons midden, en wij zijn allen om u heen". De offerspijs, *irik*, wordt door de huisvrouw en het aangenomen kind gegeten. Daarna zijn enkele dagen taboe, en deze *poenen*-tijd (hier eigenlijk *lia* geheeten), wordt afgesloten met een kleine jacht op apen.

Zwangerschap herkent men aan het wegblijven der maandstonden, aan de zwelling van de borsten, aan de eigenaardige voorkeur van de vrouw voor bepaalde spijzen, aan de omstandigheid dat ze spoedig vermoeid is. Men weet ook, dat als de zwelling van den buik zich naar onderen verplaatst, de tijd voor de verlossing nabij is.

Zoodra men zekerheid heeft, dat de vrouw in verwachting is, wordt haar heele lichaam nu en dan met kokosolie ingewreven, en zij moet zich voor allerlei

zaken en handelingen in acht nemen. Ze mag alleen wat in haar knollenveld werken, maar vooral geen zwaren arbeid doen. Zoo is houthakken voor haar verboden. Wanneer ze het onkruid wiedt tusschen de kladiplanten, moet ze dit netjes doen, en er maar niet op los schoffelen. Brandhout mag ze niet halen van moerassige plaatsen. Ze mag bijvoorbeeld niet naaien, want dit zou ten gevolge hebben, dat het kind lang op zich liet wachten, voordat het ter wereld kwam (om te naaien gebruikt de Mentawaische vrouw een naald, *daoeë*, die van ijzerdraad gemaakt wordt: als draad worden de vezels van de wilde ananas, *masit*, aangewend). Ze mag wel de rokjes en baadjes van pisangblad maken, die de vrouwen in het dagelijksche leven gebruiken, maar de stam van den wilden pisang, *soegoenei*, welks bladeren zij daarvoor noodig heeft mag ze niet omkappen: haar afgedragen pisangblad rokje mag ze zelf niet wegwerpen: ze legt het in huis neer, en een ander gooit het in de wildernis weg. Men moet het daarbij uitgespreid op den grond leggen (niet ineengefrommeld), opdat de bevalling voorspoedig moge verloopen. Alles wat ze doet moet ze zooveel mogelijk recht leggen. Zoo moet ze de pisangbladeren, als ze die naar huis brengt, eerst netjes en recht op elkaar stapelen voordat ze ze vervoert. Ze mag niet naar een plek gaan waar een varken of een slang is gedood, en ze mag ook geen sterfhuis bezoeken: dit alles zou ten gevolge hebben, dat het foetus in den moederschoot stierf.

Ze mag niet in de zon zitten (wel loopen), of met den rug naar het vuur plaats nemen. Terwijl ze eet, mag niemand achter haar langs loopen. Wanneer ze iets in haar draagmand naar huis heeft gebracht, moet ze den korf dadelijk leegmaken. Haalt ze bamboe waarin het eten gaar wordt gemaakt, dan moet ze den stengel, als deze aan den voet is doorgehakt, eerst in zijn geheel uit den bamboestoel trekken, voordat ze er den top van afslaat: gewoonlijk zijn de toppen der

bamboestengels van een stoel in elkaar verward, terwijl de takjes het moeielijk maken om den stengel in zijn geheel vrij te maken: daarom trekt men hem in gewone tijden aan het onderste gedeelte naar buiten, en als men het bovenste deel dat voor het doel onbruikbaar is, met het kapmes kan bereiken, slaat men dit er af, zoodat het boveneind van den stengel in den stoel achterblijft: dit nu mag eene vrouw in zwangeren staat niet doen.

De vrouw die in verwachting verkeert, mag niets vastbinden of toedekken. Ze mag niets planten. Ze mag geen sagoe wasschen, wat op Mentawai het werk der vrouwen is: want, zegt men, sagoe valt in water, en dan zou de kleine later ook in het water vallen.

Onder de voedingsmiddelen die voor haar verboden zijn, moet in de eerste plaats de oebi, *laikit*, worden genoemd, waarschijnlijk omdat de ranken van deze aardvrucht over den grond kruipen: als zij zich niet aan dit verbod stoorde, zou ze eene zeer zware bevalling hebben. Om dezelfde reden mag ze geen pisang eten van een tros waarvan de stengel door de zwaarte der vruchten is doorgeknakt: was de stengel geheel afgebroken, dan zou het eten van de vruchten er van haar juist eene gemakkelijke verlossing bezorgen. Het geloof dat het eten van twee aan elkaar gegroeide pisangs ten gevolge zou hebben, dat de vrouw een tweeling ter wereld zal brengen, zooals men dit bij vele Indonesische volken vindt, bestaat op Mentawai niet.

Eene zwangere mag geen visch eten, waarin kuit is gevonden, en het vleesch van wijfjes-apen en -herten, waarin een foetus was, is mede voor haar verboden. Het vleesch van den inktvisch mag ze eten, maar haar vader moet het dier villen en de huid wegwerpen. Het vleesch van een aap, die in een val (*loeloeploep*) is gevangen, mag ze niet eten. Haar broers en zusters mogen niet met de zwangere vrouw samen eten, omdat

zij veel gedaan hebben, wat voor het aanstaande ouderpaar verboden is. Vreemdelingen mogen in het huis van de aanstaande moeder eten, maar aan een afzonderlijken disch. Van de beenderen der dieren, de graten der visschen, de schillen van kladi en andere voedingsmiddelen, die door het echtpaar gegeten zijn, wordt iets bewaard. Later worden bij deze resten wat levenskrachtige en kwaad afwerende kruiden en bladeren gevoegd, waarna over dit alles water wordt gegoten. Met dit water wordt het kleintje als het geboren is besprenkeld; opdat het later, als het groot geworden is, geen kwaad zal ondervinden van jagen, visschen, akkers aanleggen, van de handelingen dus, waardoor de genoemde voedingsmiddelen zijn verkregen. Er is nog een ander doel, waarvoor deze etensresten worden bewaard, zooals wij beneden zullen mededeelen bij de middelen om eene verlossing te bespoedigen. Ook van den afval van de pisangbladeren, waarvan de moeder haar rokjes heeft gemaakt, wordt met dezelfde bedoeling een deel bewaard. Water halen mag de aanstaande moeder alleen in bamboekokers, waarin zich geen tusschenschot bevindt: zulk een schot wekt de gedachte op aan „tegenhouden" van de bevalling.

Ik heb hier een reeks van geboden en verboden opgenoemd, die door de vrouw als ze in verwachting is, in acht genomen moeten worden. Ik heb ze zoowel op de Pagai-eilanden als op Sabiroet verzameld. Er zijn enkele bij die algemeen in toepassing worden gebracht, maar andere worden slechts in bepaalde plaatsen opgevolgd. Ik heb die plaatsen er echter niet bij opgegeven, omdat al deze voorschriften dezelfde bedoeling hebben, om namelijk langs sympathetischen weg ongelukken voor het kind in den moederschoot te voorkomen, en eene voorspoedige bevalling te bevorderen. Dat men de voornaamste dezer voorschriften ook op Sipora kent, blijkt uit de mededeelingen van Maass,

en wat ik over dit onderwerp vond in een paar onuitgegeven Maleische opstellen over dat eiland.

Zoodra er zekerheid bestaat, dat de vrouw zwanger is, moet de man zich van den coitus met haar onthouden. Dit moet hij volhouden in de *poenen*-periode die op de bevalling van zijne vrouw volgt, en die eerst eindigt wanneer het kind zitten of loopen kan. De gedwongen onthouding, die met elken taboe-tijd gepaard gaat, en waaraan men zich vrij trouw schijnt te houden uit vrees voor kwade gevolgen, heeft merkbaren invloed op het aantal geboorten. De Heer G. Werkman, zendeling op de Pagai-eilanden, vertelde mij, dat het den zendelingen opgevallen is, dat er jaren zijn geweest, waarin slechts weinig nieuwe leerlingen voor de school waren te krijgen, terwijl het in andere jaren geen moeite kostte om een voldoend aantal aan te werven. Zij zijn toen tot de ontdekking gekomen, dat dit verschijnsel samenhangt met groote voor allen geldende *poenen*-perioden, die zeven of acht jaar voor den tijd, waarop nieuwe leerlingen moesten worden aangenomen, zijn gehouden. Het is nu reeds te merken, dat in de jonge Christelijke gemeenten op Noord Pagai meer kinderen worden geboren, dan in de nog heidensche dorpen. Te Silaboe werden in 1920 twintig kinderen geboren, wat nog nooit te voren in de plaats was voorgekomen.

De bovengenoemde verbodsbepalingen (*soeroe*) worden niet alleen door de a.s. moeder gehouden, maar ook de a. s. vader (wanneer hij wettelijk met zijne vrouw gehuwd is) moet ze opvolgen, voor zoover ze hiervoor in aanmerking komen, want vele dier bepalingen hebben betrekking op werkzaamheden, die speciaal door de vrouw worden verricht. Voor den aanstaanden vader in het bijzonder geldt het verbod om tijdens de zwangerschap van zijne vrouw te gaan jagen (hij mag geen dieren dooden). Is de man nog niet met de aanstaande moeder gehuwd (als beiden nog in de hut-*roesoek*-periode leven),

dan moet de vader der vrouw de genoemde voorschriften in acht nemen, en zijne dochter wacht de bevalling bij hem in huis af. De aanstaande vader van het kind heeft zich daarvan niets aan te trekken.

Tijdens hare zwangerschap mag de vrouw alleen in aanraking komen met wettelijk getrouwde mannen. Jongelieden die al op de velden werken, zelfs als ze haar eigen broers zijn, mogen niet in haar huis of woonvertrek (als ze een stamhuis — *oema* — bewoont) komen. Hebben ze bijvoorbeeld iets te vragen of te bespreken dan komen ze 's morgens bij de woning, maar blijven op den grond staan. De vader der aanstaande moeder staat hen dan van uit het huis te woord. Getrouwde mannen mogen vrij in- en uitgaan, maar zij mogen er niet eten of slapen. Alleen van verre komende verwanten staat men wel toe in het huis van de zwangere vrouw te eten: maar een nachtverblijf moeten ze elders zoeken. Getrouwde vrouwen mogen er wel slapen, maar ongehuwde niet, zoodat hare zusters die al op den leeftijd der puberteit zijn gekomen, zoolang bij andere verwanten haar toevlucht moeten zoeken. Bij de bevalling zelve mag geen man tegenwoordig zijn: wanneer dan ook een medicijnman (*sikerei*) geroepen moet worden om door zijne magische handelingen eene vertraagde verlossing te bespoedigen, doet hij zijn werk steeds op behoorlijken afstand van de vrouw in barensnood.

Vroedvrouwen kennen de Mentawaiers niet, maar bij elke bevalling komen een aantal vrouwen te hulp, die de barende steunen, terwijl zij in zittende houding haar kind ter wereld brengt. Gaat alles niet zeer voorspoedig, dan zet men alles open, wat daarvoor in aanmerking komt: knoopen worden losgemaakt, en bindsels losgewikkeld. Wanneer de vrouw zich bedenkt, dat zij tijdens hare zwangerschap een of ander geplant heeft, dan geeft zij hiervan kennis, en dan gaat men het geplante uit den grond trekken.

Wanneer niettegenstaande deze maatregelen het kind op zich laat wachten dan is men overtuigd, dat de vrouw een der *poenen*-voorschriften of een verbodsbepaling heeft overtreden. De menschen van Katoerei trekken de vrouw dan negen hoofdharen uit, en voegen daarbij een stukje van haar katoenen sarong: op dit alles giet men water, en daarvan laat men de barende drinken. Op Pagai wordt water gegoten op de overblijfselen (beenderen, graten, schillen) van hetgeen man en vrouw genuttigd hebben, en die men voor dit doel bewaard heeft: met dit water wordt de vrouw besprenkeld. Of als men denkt dat de oorzaak schuilt in de omstandigheid, dat zij te veel gewerkt heeft op haar knollenveld, dan haalt men van alles wat op dat veld te vinden is een stukje, en met het water dat er op gegoten is, wordt de vrouw bevochtigd om op deze wijze de kwade gevolgen van haar ijver af te wasschen.

Ziet men het geval zeer ernstig in, dan wordt wel eens de medicijnman gehaald. Dan wordt op het woonerf een varken en een hoen geslacht: van het vleesch van deze dieren is de helft voor den medicijnman, en de andere helft wordt door de huisgenooten opgegeten: zooals bij alle offerplechtigheden wordt ook nu van de lever van het geslachte dier offerspijs gemaakt, die den geesten wordt aangeboden. De medicijnman heeft een kom met water voor zich staan, waarin allerlei levenskrachtige bladeren: door zijn incantatie en het laten klingelen van de belletjes, die hij steeds bij zich heeft, tracht hij hem goed gezinde geesten (*Taikaleleoe*) in dat water te doen neerdalen, en wanneer hij overtuigd is, dat dit gebeurd is, laat men de vrouw van dit water drinken.

Soms schrijft men de vertraagde bevalling aan andere oorzaken toe: een boos mensch kan de schillen van kladi-knollen, die de vrouw op den akker heeft achtergelaten, in de modder hebben gestoken, waardoor hij de voorspoedige bevalling tegenhoudt. Het kan ook zijn, dat de vrouw zich op haar echtgenoot of op een ander zeer boos heeft

gemaakt: hierdoor is haar levensgeest (*simagri* of *ketsat*) van haar weggeloopen, en deze moet dan worden teruggeroepen.

De wijze waarop de kleine ter wereld komt, is den Mentawaier onverschillig. Wordt het wicht in de voetligging geboren, dan zegt men er van: *sibairoksok*, van *soksok*, „teruggaan": maar eene bepaalde beteekenis voor het kind hecht men er niet aan. In Silaboe vertelt men, dat eene voetligging, hier *sibailioe*, „omgekeerd" geheeten, haar ontstaan te danken heeft aan de omstandigheid, dat de vrouw een bamboestengel (dien zij noodig heeft om daarin het eten te bereiden) niet aan het benedeneind, maar aan het topgedeelte heeft voortgetrokken. Ook komt het er niet op aan of het kind met het aangezicht naar boven of naar beneden ter wereld komt. Alleen vertelde men mij in Saoemangania, dat een meisje, dat met het gelaat naar beneden geboren werd, niet lang in leven kon blijven, want in de houding van de vrouw bij den coitus heeft zij het gelaat naar boven gekeerd. Voor jongens hield men er een dergelijke redeneering niet op na.

Ook als een kind met den helm geboren wordt, waarvoor men hier geen naam heeft, ziet men daarin voor het kind geen bijzonder geluk. Men zegt van zulk een kind, dat de vrucht niet voldragen is. De helm wordt bij de nageboorte gevoegd.

Zooals te verwachten is, snijdt men de navelstreng niet door, dan nadat ook de nageboorte (*alei*, d. i. broer of zuster) te voorschijn gekomen is. Duurt dit langer dan gewoonlijk, dan wijt men dit aan het kind dat tot zijn „broer", de nageboorte zou zeggen: „ Blijf nog een poos weg om vader en moeder moeite te veroorzaken" (Saoemangania). Op alle eilanden wordt de streng aan de zijde van het lichaam met een vezel van de bast van Gnetum Gnemon afgebonden, waarna het bloed door masseeren naar de placenta toe er uit wordt verwijderd. Daarna wordt de streng doorgesneden op een onrijpe

pisang of op een kladi-knol met een bamboesplinter (*bekakat*), of met een gewoon mes. Daarna worden mes en pisang in het dak gestoken. Jongens en meisjes worden op dezelfde wijze behandeld. Ofschoon het voor de hand zou liggen, dat de navelstreng bij jongens op een pisang en die van meisjes op een kladi-knol wordt doorgesneden, is dit niet het geval: daar waar men gewend is een onrijpe pisang als onderlegger te gebruiken, neemt men die zoowel voor jongens als voor meisjes. Zoo ook, waar men gewoonlijk een knol hiervoor bezigt. Dit doorsnijden doet altijd eene vrouw: een bepaald persoon is er niet voor aangewezen. Te Katoerei (Sabiroet) zei men mij, dat de navelstreng, *poesoe,* niet afgebonden wordt.

De placenta wordt met asch toegedekt, en zoo in een bamboekoker gedaan, en daarna in huis opgehangen aan den kant van den haard, waar de bewoners gewoonlijk niet zitten, zoodat, als zij het vuur aanwakkeren, de rook altijd langs dien koker wordt gedreven. In andere plaatsen als in Silaboe en Saoemangania wordt de koker bij de slaapplaats der ouders opgehangen.

De waardeering van de nageboorte is verschillend: Te Taikako en Sila oinan vergezelt de nageboorte den mensch zoolang hij leeft: verhuist de eigenaar er van naar eene andere woning, dan gaat de nageboorte mee, en eerst wanneer hij sterft, wordt te zamen met zijn lijk de placenta „weggeworpen". Te Saoemangania bindt men om den koker nog een paar jonge arènbladeren. Men zegt dat de nerven van deze bladeren (Mal. *lidi*, Ment. *taili*) de geesten wegjagen, die het kind kwaad willen doen, een vermogen, dat bijna overal in Indië aan deze bladnerven wordt toegeschreven. Wanneer het kind nu veel huilt, denkt men, dat de placenta te dicht bij het kind hangt, en dan brengt men den koker een eind verder weg. In Silaboe (waar men bij de placenta nog een steen in den koker doet, zooals men zegt, opdat de „broeder" de geesten zal wegjagen, die hem belagen) hangt men den koker onder het huis op, als de kleine een maand oud

is: daar laat men het ding aan zijn lot over: als het touwtje waaraan het hangt is doorgesleten, valt de koker op den grond, en vergaat te zamen met anderen afval. Te Katoerei (Sabiroet) zoekt men blijkbaar geen verband tusschen kind en nageboorte. Als het kind veel schreit, meent men dat een gestorven broertje of zusje naar hem komt kijken en dan legt men medicijn onder zijne slaapplaats, om den plaaggeest op een afstand te houden.

Een doodgeboren kind wordt *silae-lae* genoemd. Men wikkelt het lijkje in een stuk wit katoen, en legt het ergens in de wildernis op den grond neer. Het moet slechts losjes ingewikkeld zijn, en men mag het omhulsel niet vastbinden, want men zegt, „de levensgeest van het doodgeboren wicht wil naar de kampong terug", en daarin mag hij niet belemmerd worden: die levensgeest heeft de gedaante van eene kat, die wel door den medicijnman (*sikerei*) maar niet door een gewoon mensch waargenomen wordt. Heeft het wicht nog een paar dagen geleefd, voordat het gestorven is, dan wordt het in den grond begraven, maar in beide gevallen wordt het niet naar het kerkhof gebracht, waar de overige dooden verzameld worden.

Sterft de vrouw in het kraambed, en leeft het kind, dan wordt het laatste gewurgd, en samen met de moeder begraven. Men verklaarde dit aldus: „Als we het kind niet doodden, zou de moeder het toch zelve komen halen". Als het kind ongeveer een maand oud is, wanneer de moeder sterft, laat men het op de Pagai-eilanden in leven, en wordt het door eene andere zoogende vrouw gevoed. Op Sabiroet doodt men het kind nog op lateren leeftijd, als de moeder komt te overlijden: eerst wanneer de kleine kan zitten laat men het hier in leven. Men beweert wel dat de ziel van eene in het kraambed gestorven vrouw gevaarlijker is dan andere zielen (*sanitoe*), maar ze heeft het toch niet speciaal op zwangere vrouwen en op mannen voorzien. De eersten nemen zich dan ook

op geenerlei wijze voor haar in acht. Het lijk van zulk eene vrouw wordt geheel op dezelfde manier bezorgd als met andere lijken gedaan wordt.

Overal waar ik navraag er naar gedaan heb, vertelde men mij, dat in de geboorte van tweelingen geen kwaad wordt gezien: alleen hebben sommigen de overtuiging, dat tweelingen van verschillend geslacht niet lang zullen leven, omdat zij als broer en zuster in te nauwe aanraking met elkaar geweest zijn. Maar nimmer werd een van de twee gedood. Djagomandri vertelde een verhaal uit den ouden tijd, toen Taikako nog het eenige dorp op de Pagai-eilanden was. In dat verhaal komt de geboorte van een tweeling voor, van wie een in de wildernis werd neergelegd. Een man, wiens naam ook wordt genoemd, nam den vondeling tot zich en voedde hem op.

Aan de kraamvrouw wordt na de geboorte van den kleine niet veel aandacht gewijd: zij wordt vrijwel aan haar lot overgelaten. Zij wordt niet gewasschen en geen vuur wordt voor haar aangelegd: als zij er toe in staat is, mag zij naar den haard gaan om zich te verwarmen.

Het kind wordt dadelijk na de geboorte met wat water afgespoeld, en men stopt het dadelijk wat gekauwde kladi in den mond. In het water voor het eerste bad worden wat geneeskrachtige bladeren gelegd, die levenskracht aan den kleine moeten toevoeren, en hem tevens tegen schadelijke invloeden beschermen. Na gebruik worden deze bladeren onder het huis geworpen op de plek, waarboven de kleine het licht aanschouwde. Kort daarop brengt een vrouwelijk familielid het kind naar de rivier, en spreekt daarbij een wensch uit als deze: „Zooals het kind nu in het daglicht is gekomen, zoo licht moge ook zijn oogen en zijn leven zijn". Een andere wensch is: „Moge het kind spoedig op het erf komen, of spelen". Op Sabiroet wordt de kleine daarbij met curcuma ingewreven, terwijl ook allerlei heilzame kruiden en boombladeren worden meegenomen, waarvan men mij de *bongbong* en de *ba'ba'* noemde.

Den volgenden morgen brengt de moeder zelve haar zuigeling naar de rivier, loopt tot hare knieën in het water, en hurkt dan daarin neer. Zoo blijft zij den geheelen dag zitten met de kleine in de armen, die zij afwisselend zoogt en gekauwde kladi in den mond stopt. Nu en dan gaat zij een poos in huis om te eten. Dit doet zij ongeveer drie maanden iederen dag: alleen wanneer het regent, gaat zij niet in het water zitten, of doet het slechts voor een oogenblik. Men zegt dat de vrouw door den invloed van het water spoedig op krachten komt, en de kleine voorspoedig zal opgroeien.

Wanneer men een Mentawaisch dorp bezoekt, kan men vrouwen zien loopen met een band (veelal van gekleurde rotan) boven de beide borsten, waardoor deze een weinig naar beneden worden gedrukt. Deze band heet *nengnengan*. De meeste schrijvers over de Mentawai-eilanden zeggen, dat deze band moet dienen om het zog overvloediger te doen vloeien. Dit is echter alleen indirekt juist. Vele antwoorden die ik ontving op mijne vraag naar het nut van dien band, getuigden van een radicalen zin: „Hij dient alleen tot teeken, dat die vrouw een zuigeling heeft: wanneer ze den band aflegde, zou men haar dadelijk vragen: Is je kind overleden?". Een ander zeide: „Die band wordt alleen aangelegd, opdat de kleine er zich aan vast kan houden". Zij die het wisten zeiden: „Die band dient om alle kwaad *(badjoe)* van de borsten af te weren, opdat door dat kwaad de melktoevoer niet zou verminderen". De *nengnengan* heeft dus dezelfde beschermende, tegenhoudende kracht, als de banden die vaak om polsen en enkels worden aangelegd om te voorkomen dat eenige ziekte het lichaam binnensluipe. De beschermende kracht van dien borstband tracht men te verhoogen door er bladeren van levenskrachtige planten en boomen tusschen te knellen. Ook moet die band volgens sommigen verhinderen, dat de levensgeest *(simagri, ketsat)* van

den zuigeling zich verwijdere. „Die levensgeest houdt zich aan den band vast", wat een meer radikale zegsman van den zuigeling zelf zeide.

Sterft een zuigeling, dan zal men geen ander kind aanleggen om de borsten van haar inhoud te ontlasten, tenzij toevallig een nog klein kind van een broer of zuster van de vrouw of haar echtgenoot zijne moeder verliest. Voor het zoogen van „een andermans kind" is men bang: men kon niet zeggen waarom: uit het bovenstaande kan echter worden opgemaakt, dat men vreest, dat de ziel van den overleden kleine zal toornen, omdat iets wat hem toekomt aan een vreemde wordt gegeven: dat „andermans kind" zou zijn makker wel eens kunnen dooden.

Zoodra het kind geboren is, worden één tot drie hoenders geslacht, en dan treedt een *poenen*-periode in, waarin men heel voorzichtig met den jonggeborene moet zijn. Tusschen zonsonder- en zonsopgang mag het wicht niet naar buiten worden gebracht. Vader en moeder loopen buitenshuis altijd met een stuk brandend hout, vooral in den namiddag (dus als de zon aan het dalen is), en bij regenachtig weer. Wanneer een hunner van de vischvangst of een ander licht werkje dat tijdens *poenen* niet verboden is, is teruggekeerd, bestrijkt hij (zij) zich met het rookende hout het hoofd en de schouders om alle *badjooe* (magisch kwaad), dat hem (haar) mocht aankleven, en dat op den kleine schadelijk zou inwerken, te vernietigen.

Vader en moeder verwijderen zich zoo min mogelijk van den kleine, maar als de eerste een groot eind van de kampong is weggegaan, plukt hij een blad van de *ai leppet*, „koud hout", daar uit de buurt, en bindt zich dit om den hals. Thuisgekomen hangt hij het om den hals van den kleine, en zegt: „als ik ergens heenga schrik daarvan dan niet". Wanneer hij ergens geroepen wordt, vraagt de vader aan dengene die hem heeft laten roepen een lapje katoen, wat kralen, en ook een blad

van den pas genoemden *ai leppet*. Dit alles hangt hij weer zijn kind om, waarbij hij zegt: „Schrik niet, opdat ge niet ziek wordt”. Men houdt dit vol tot de *poenen*-tijd voorbij is, dit is, totdat het kind kan zitten.

Als het kind drie maanden oud is, wordt op Sabiroet en op de Pagai-eilanden een feest gevierd, waarbij enkele hoenders worden gedood, en een varken geslacht wordt. Volgens Djagomandri van Sila oinan worden de hoenders eerst met de pooten in het water gestoken, opdat de „zegen van de watergeesten, *taikabakat oinan*, daarin over zal gaan”. Bij deze gelegenheid krijgt het kind zijn eersten *ngalooe* (talisman). Om dien te maken, gaat de vader het hout van sommige lianen halen; men heeft mij niet gezegd van welke; dit hout snijdt hij tot stokjes als groote lucifers, deze bindt hij alle te zamen in rood katoen, soms met rood gekleurde rotan. De afgevallen spaanders van deze stokjes mogen niet weggegooid worden, maar men bewaart ze. Volgens de lieden van Silaboe wordt bij het hout nog een varkenshaar en de poot van een insekt (de kakkerlak, *taboeboeloet)* gedaan. Dit pakje houtjes, zoo dik en zoo lang als een vinger of wat korter wordt het kind om den hals gehangen. Te Katoerei (Sabiroet) acht men een kind van drie maanden blijkbaar nog te zwak om reeds een *ngalooe* te dragen, want daar krijgt het op dien leeftijd pas een band om van *baiko*-hout (Mal. *terap,* Artocarpus Blumei).

Op dit feest wordt ook het haar van het wicht geknipt, en wel in de rondte boven de ooren en den nek. Dit haar wordt op Sabiroet in een bamboekokertje met wat water gedaan, en dan in huis opgehangen. Op Pagai wikkelt men het haar in een Dracaena-blad *(bobolo)*, en bewaart het in de kist, waarin ook de kleeren zijn weggeborgen. Het haar van al de kinderen uit het gezin ligt in hetzelfde pakje dooreengemengd. Wanneer de ouders verhuizen, nemen ze het met zich mee, en later heeft een van de kinderen zelf het onder zijne berusting.

Wanneer het huis verbrandt, en het pakje haar gaat daarbij verloren, dan wordt het niet vervangen door nieuw haar, dat dan van de nog levenden zou worden genomen, maar men stelt er levenskrachtige bladeren voor in de plaats, waarin de levenskracht van de betreffende personen wordt geroepen, die daarna te zamen met die kruiden in een Dracaena-blad wordt gewikkeld. Op dit pakje wordt water gegoten, en daarmee besprenkelt men de plek van den brand. Beneden kom ik hierop uitvoeriger terug. Soms ook doet men het afgeschoren haar van den kleine in den koker waarin ook de nageboorte wordt bewaard (deze koker heet *poengalooeban*).

Na het *poenen-ngalooe* mag men het hoofdhaar van het kind zoo vaak afsnijden als men zelf wil, tot den tijd dat zijne tanden puntig zijn gemaakt, en hij getatoueerd is. Hierna mag het hoofdhaar alleen nog in een kring in den hals en boven de ooren weggeschoren worden, op dezelfde wijze als men dit wel bij de Hollandsche boeren ziet (deze haardracht heet *riringen*). Van het haar boven op de kruin mag dan niets meer afgenomen worden.

Voordat ik verder vertel, wat er met den kleine gebeurt, wil ik hier nog even mededeelen, wat de Mentawaier omtrent het hoofdhaar gelooft. Het hoofdhaar los naar beneden laten hangen doet men slechts voor zoover ik weet bij twee gelegenheden: Wanneer men een deel van den aanplant van een afgestorvene vernietigt (waarover beneden meer) en wanneer men eene algemeene vischpartij houdt in zee met de groote sleepnetten (*djarik*). Zoolang dit laatste werk duurt (en het kan soms verscheidene dagen nemen) moeten allen het haar laten hangen, ook de vrouwen, die niet medevisschen. Het haar wordt dan slechts met een bandje bij het hoofd saamgebonden (*masiadra*).

Ik heb niets kunnen vinden van wat op een haaroffer lijkt. Ofschoon men weet, dat uitgevallen of afgesneden haar in de handen van iemand, die de zwarte kunst ver-

staat, een gevaar kan opleveren voor den eigenaar er van, is men er in het dagelijksch leven vrij onverschillig vóór waar het terecht komt. Te Taikako vertelde men, dat het haar van den hoofdman, *rimata*, niet zoo maar weggeworpen mag worden, omdat anders de dorpelingen ziek zouden worden; dit haar moet onder het stamhuis, de *oema*, worden neergelegd.

Iedere Mentawaier heeft een kam, *lilinggoeroe* genaamd. Gewoonlijk gebruikt men zelfgemaakte kammen van bamboe: maar men ziet ook veel ingevoerde van schildpad; deze kammen heeten *kaîra*, naar het schildpad, waarvan ze zijn gemaakt. Ten opzichte van het uitkammen van het hoofdhaar bestaan geen beperkende bepalingen; men mag dit 's nachts doen: een zieke mag men kammen. Van de kam ben ik ook niets te weten gekomen wat er op kan wijzen, dat men de magische kracht van het haar er aan verbonden denkt. Het samenbinden van het hoofdhaar zooals de vrouwen dit plegen te doen, waarbij de wrong meer boven op het hoofd komt te liggen, heet *masiboekoe*, zooals de mannen het haar dragen, met de wrong meer in den nek, heet *masiboekit*.

Op het afscheren van het hoofdhaar als rouwgebruik kom ik beneden terug, wanneer ik een en ander van de lijkbezorging zal vertellen.

Laat ik nu verder gaan met het voorbehoedmiddel, *ngalooe* dat den kinderen wordt omgedaan.

De eerste *ngalooe* heet *ngalooe kabebela*, naar den naam van het feestje waarbij dit voorwerp omgehangen wordt. Ook maakt de vader voor zichzelf, voor de moeder van het kind, en de broers en zusjes, zulk een *ngalooe*. De menschen van Silaboe vertelden, dat deze eerste *ngalooe* reeds een paar dagen na de geboorte wordt omgehangen. Ik heb geen gelegenheid gehad om dit nader te onderzoeken.

Weer twee maanden later wordt de *ngalooe* door een andere vervangen, een sterkere; ook bij deze gelegenheid wordt weer het haar van den kleine geschoren. Dit is

de *ngalooe panake* (*panake* = sluiter). Bij deze gelegenheid wordt het kind aan het eten van allerlei voedingsmiddelen gewend, opdat het die zonder nadeel voor zijn lichaam zal kunnen gebruiken. Drie dagen voordat deze plechtigheid zal plaats hebben, gaat de vader kikvorschen *(koere)* vangen; hij giet water op deze diertjes, en met dit water besprenkelt hij zijn kind. Den daarop volgenden dag gaat hij visschen; op de gevangen visch giet hij weer water, en ook daarmee wordt het kind besprenkeld. Den derden dag gaat hij kokosnoten halen, en wascht den kleine met het water, dat hij daarop heeft gegoten. Den daarop volgenden dag heeft het huiselijk feestje plaats, waarbij het kind de nieuwe *ngalooe* wordt omgehangen. Deze zou zijn naam van „sluiter" daaraan te danken hebben, dat de drie genoemde wasschingen om het kind aan het leven te wennen, „afgesloten", geëindigd zijn. Bij dit tweede feestje wordt op Sabiroet pas de eerste *ngalooe* aan den band van boombast om den hals van het kind gehangen.

Een paar maanden daarna heeft weer een feestje plaats, waarbij deze beschermmiddelen worden vermeerderd. Op Sabiroet gebeurt dit door het kind een kettinkje van kralen, waaraan een belletje (*tairosi*) bevestigd is, een plaatje van schelp geslepen, *bila-bila* genaamd, aan te doen. Op Pagai krijgt het wicht bij deze gelegenheid een ring (*baloesoe*) om den rechter bovenarm. Daar de linkerarm er niet van voorzien wordt, maakt het den indruk, alsof de ring aan dien kant, er af is gevallen, en aan dezen indruk, beweert men, heeft het feestje zijn naam te danken van *bele sila*, van *bele*, „vallen", en *sila*, „de eene zijde". De *ngalooe* wordt dan weer door een sterker soort vervangen.

Eindelijk, een jaar ongeveer na de geboorte van het kind, bij het eindigen van de *poenen*-periode, heeft het *simakela* plaats; *makela* is „sterk, hard"; dit kan betrekking hebben op het kind, dat door de aangewende middelen nu sterk geworden is, maar het kan ook slaan

op de nieuwe *ngalooe*, die bijzonder krachtig is. Evenals bij de vorige feestjes wordt ook bij dit een hoen geslacht. De laatste *ngalooe* blijft het kind een maand of zes dragen, waarna het hem aflegt. Op lateren leeftijd draagt men ook wel pakjes met krachtige afweermiddelen bij zich, maar deze dragen den naam van *gaoet*, een woord. waarmee in 't algemeen alle kruiden en voorwerpen worden aangeduid, die eene beschermende of kwaad afwerende kracht heeten te hebben. Er zijn van die talismans, *gaoet*, die de menschen voor zichzelf zoeken en maken; andere worden door den medicijnman (*sikerei*) vervaardigd.

Ik laat hier volgen wat de schrijver van het meergenoemde Maleische opstel over de geboorte en de eerste levensdagen van het kind te Sioban op Sipora schrijft, opdat die aanteekeningen niet verloren zullen gaan, en opdat men ze met het bovenstaande van Sabiroet en Pagai kunne vergelijken; voor een deel vullen deze aanteekeningen mijne mededeelingen aan.

„Zwangere vrouwen mogen niets op haar erf planten, opdat het kind niet met moeite geboren worde. Als het kind ter wereld gekomen is, neemt de vader een hoen, houdt dit dier dicht bij den kleine en zegt: „Kind, hier is je hoen; *kinagooegooe* (heer hoen: hier spreekt de man het hoen toe), zegen het leven van dezen kleine". Dan roept hij een jongeling om het hoen te dooden. De lever van het hoen offert hij op de *boeloeat* (hij maakt er eerst de offerspijs van, door de lever te vermengen met kladi, zooals ik boven heb medegedeeld). De vader roept de boschgeesten (*kinaleleoe*) en dorpsgeesten (*kinamanoea)*, en vraagt hun om het kind te zegenen, en hun allen een lang leven te geven. Dan krijgt het kind *ngalooe* om, dat gemaakt is uit de wortels van de volgende boomen: *sikoeloe tepa, amoemoenen*, en *ai leppet*. Daarna wordt een maaltijd gehouden.

„Als het kind ongeveer een maand oud is, wordt zijn haar gesneden, en krijgt het ringen om handen en

voeten, en rotanbanden om het middel. Hierbij wordt weer een kip geslacht als boven. Als het kind ongeveer twee maanden oud is, maakt de vader een vaartuig en een schepper; dan neemt hij een hoen, en zegt: „Dit is uw spijs, heer vaartuig *(kinaabak)*; zegen ons en geef ons veel visch". Vervolgens moet het kind den nek van het hoen omdraaien. De lever met kladi vermengd wordt weer aan den prauwgeest geofferd.

„Is het kind vijf maanden oud, dan maakt de vader armbanden van koper voor hem, waarbij weer een hoen wordt geslacht en offerspijs op het offerrekje wordt gelegd. Is het kind zes maanden, dan gaat de vader een pisangtuin maken. Is het onderhout daarvan weggekapt, dan maakt hij met een stok gaten, en daarin plant hij pisangloten. Maar vooraf heeft hij een pisangloot versierd met allerlei bloemen. Deze loot wordt door het kind vastgehouden, en dan spreekt de vader aldus: „Heer pisang *(kinabago)*, hier zult gij leven; wij planten u, maar laten wij en het kind daardoor geen ziekte krijgen, maar laat ons leven". Dan laat hij het kind de loot planten, en daarna pas worden ook de andere spruiten geplant, maar dit wordt alleen door jongemannen gedaan (die nog niet gehuwd zijn). Na eenige dagen neemt de vader de wortels van pisangboomen, en andere struiken, waarvan de bloemen voor versiering van het lichaam gebruikt worden; dit alles doet hij in een bamboe met water; hij slacht er één tot drie hoenders bij, en wanneer de maaltijd gereed gemaakt is, worden het kind, het huis en zijne bewoners met dat water besprenkeld. Dan wordt er *poenen* gehouden. Men noemt dit *draoekdra taigoegoei*. Daarbij spreekt hij aldus: „Heer huis *(kinalalep)*, hier is uw badwater; wanneer wij een tuin maken schrik dan niet daarvan, maar zegen ons leven". Dan volgt een maaltijd". Tot zoover de Maleische schrijver.

N a a m g e v i n g. Een kleinen jongen noemt men met een algemeenen naam: *sikoli* (Taikako), of

sikeroei (Saoemangania), of *poeisoe* (Silaboe). Een meisje *sidjidji, sioiso*, en *babai*. Men maakt geen haast met het geven van een naam aan zijn kind; zelden gebeurt dit eerder dan vier maanden na de geboorte; er wordt wel eens nog langer mee gewacht. Regel is, dat de vader of de moeder het kind een naam geeft. Soms kiest men daartoe een naam, dien een der ouders vroeger zelf heeft gedragen, want de Mentawaiers verwisselen menigmaal in hun leven van naam. Vaak ook geeft men het kind een spotnaam, als „veeleter", „huiler", en dergelijke. De naam van een overledene wordt nimmer aan een kind gegeven, hoe lang het ook moge geleden zijn, dat die persoon is gestorven. Bij de naamgeving wordt geen offerfeestje gevierd; het gebeurt heel terloops tijdens den *poenen*-tijd voor de geboorte.

Te Saoemangania deelde men mij mede, dat een vader als hij op reis is, nimmer de namen van zijne kinderen zal noemen: hij spreekt van zijne nakomelingschap steeds als van „mijne honden".

De ouders noemen zich niet naar hunne kinderen, maar algemeen is de gewoonte, dat wanneer een kind overlijdt, de ouders hun naam „wegwerpen", en een nieuwen aannemen. Deze naamsverwisseling heeft steeds zonder eenige plechtigheid plaats. Er wordt ook niet opzettelijk kennis van gegeven aan de dorpsgenooten. Deze worden den nieuwen naam vanzelf gewaar, als zij het echtpaar elkaar er mee hooren toespreken. Voorloopig echter worden ze toegesproken met den titel *teteoe*, een woord dat wij in den aanvang van dit opstel reeds ontmoet hebben. De ouders mogen in die omstandigheden ook geen kralen of andere versierselen dragen. Maar wanneer een der broertjes of zusjes van den overleden kleine ziek wordt, wordt de medicijnman gehaald om het kind te behandelen, en bij deze gelegenheid geeft hij aan de ouders ook een nieuwen naam. Blijven de andere kinderen gezond, zoodat de doekoen niet geroepen behoeft te worden, dan gaan de ouders er op den duur zelven toe

over om zich een nieuwen naam aan te schaffen. Soms geeft het eene of andere familielid er hun een. De opheffing van den rouw over den dood van een kind schijnt voornamelijk afhankelijk te zijn van het slachten van een varken, want als dit geschied is bij het medicineeren van het zieke broertje of zusje, mogen ze een nieuwen naam aannemen. Wordt er geen varken geslacht omdat de broertjes en zusjes gezond blijven, zoodat de ouders er maar uit zichzelf toe overgaan zich een naam te geven, dan zijn ze verplicht om een varken bij te dragen aan eene algemeene feestelijkheid, waarmee een taboe-periode wordt ingeluid.

Om dit onderwerp hier af te handelen deel ik ook mede, dat mannen en vrouwen hun naam verliezen, wanneer zij hun echtgenoot door den dood verloren hebben. Ze worden dan voorloopig weer met *teteoe* aangesproken. Wanneer een weduwe of weduwnaar hertrouwt, neemt zij of hij een nieuwen naam aan. Hertrouwt de weduwe of weduwnaar niet, dan blijft zij of hij tot haar (zijn) dood *teteoe* heeten.

Van Katoerei op Sabiroet teekende ik over dit punt het volgende aan: wanneer een man sterft worden al zijne kinderen niet meer met hun naam toegesproken, maar ze worden *loesai* genoemd. Sterft de moeder, dan heeten de kinderen *taina*. Zij blijven zoo heeten tot de ongehuwde kinderen trouwen, waarna ze een anderen naam aannemen, dan ze vroeger droegen. De getrouwde kinderen nemen weer een naam aan na afloop van de eene of andere taboe-periode. Wanneer een eenig kind sterft, heeten de beroofde ouders: *siboto*. Heeft een echtpaar meerdere kinderen en sterft er een van, dan heeten ze: *teteoe pailot*, en zoo blijven ze heeten tot ze er weer een kleine bijgekregen hebben, of tot na afloop van een groote taboe-periode. Ze nemen dan een anderen naam aan dan ze vroeger droegen.

Maar men verandert zijn naam ook om allerlei andere redenen. Wanneer een naamgenoot sterft, zal men

dadelijk een anderen naam aannemen. Djagomandri van Sila oinan (Taikako) vertelde hierbij nog de volgende bijzonderheid: „Wanneer bij ons in het dorp iemand sterft, gaat de zoon van den overledene daarvan kennis geven aan alle dorpsgenooten, die denzelfden naam dragen (Taikako is een groot dorp met veel menschen, verdeeld in zes oema's of gemeenschappen). Wanneer er een onder is, die zijn naam niet wil veranderen, omdat zijn naamgenoot overleden is, dan wordt de zoon van den gestorvene boos en zegt: „Goed, maar dan zal ik je voortaan noemen bij den naam van je overleden vader". Hieruit blijkt dat de naamsverandering plaats heeft uit eerbied voor den overledene.

Men neemt ook een anderen naam aan, als men denzelfden naam draagt als iemand aan wien men het land gekregen heeft. Soms verandert men alleen van naam omdat de oude verveelt. Van zulk eene verandering wordt ook niet opzettelijk mededeeling gedaan, maar door de huisgenooten wordt de nieuwe naam vanzelf verder gebracht.

Het noemen van de namen van ouders, schoonouders en andere familieleden is niet verboden. Uit de mededeelingen van Maass weten wij, dat op Sipora dezelfde gebruiken omtrent naamgeving en naamsverandering heerschen (o.o. 61).

B e s n ij d e n i s in welken vorm ook, komt nergens op de Mentawai-eilanden voor.

M u t i l a t i e der T a n d e n. Wanneer de melktanden uitvallen, worden ze eenvoudig weggegooid. Men kent geen middel om op magische wijze de nieuwe tanden spoedig uit te doen komen. Is het nieuwe gebit volledig, dan gaat men er weldra toe over om de tanden scherp te maken. Men zegt dit zoo spoedig mogelijk te doen, omdat de tanden anders te hard worden voor deze operatie. Vandaar dat een man die getrouwd is, en die zijne tanden vroeger niet heeft laten bewerken, dit ook

op lateren leeftijd niet laat doen, ofschoon zoo iets niet verboden is. Er zijn namelijk enkele mannen, die zich niet aan die operatie onderwerpen, uit vrees voor pijn. Ze worden er door hunne kameraden wel om bespot, maar het achterwege laten van deze bewerking wordt niet geacht van eenigen invloed op hun leven te zijn. Ook zijn de vrouwen niet afkeerig van zulke mannen. Deze bewerking der tanden staat ook niet in verband met de gewoonte van het rooken, zooals het tandenvijlen of -korten bij andere volken van den Indischen Archipel samengaat met het sirihkauwen. Dikwijls ziet men kinderen, die nog niet van tanden gewisseld hebben, reeds rooken.

Bij de operatie, die den naam draagt van *masipiat*, „scherp maken", worden van iederen snijtand de hoeken afgebeiteld met een stuk ijzer, zoodat ze de gedaante krijgen van driehoeken met den tophoek naar beneden gericht. Vele jongelui verstaan deze kunst, en bewerken de tanden hunner kameraden en van de meisjes, zonder daarvoor loon te ontvangen. Getrouwde mannen mogen dit werk niet meer doen, ten minste op de Pagai-eilanden is dit zoo. Men zegt dat een handig operateur het gebit van drie personen op een dag kan behandelen; als hij het goed doet mag er geen bloed uit komen. Dit werk kan op alle tijden en op alle plaatsen worden verricht, in woon- of tuinhuis. Geen offer wordt er bij gebracht, en geen voorschriften worden aan den patiënt opgelegd. Na de operatie bijt de bewerkte in een geroosterde warme pisang, *babboei*, of op een warm gemaakt stuk *totonan*-hout, dat zacht is.

Hier en daar treft men op de Mentawai-eilanden menschen aan, wier oorlellen doorboord zijn. Zoowel op de Pagai-eilanden als op Sabiroet zei men mij, dat deze gewoonte niet oorspronkelijk is op deze eilanden, maar dat men haar heeft afgekeken van de Niassers.

Huisbouw. In mijn reisverslag heb ik reeds medegedeeld, dat elk dorp uit een of meer wijken bestaat,

en dat iedere wijk bewoond wordt door een familie in den ruimen zin van het woord. De kern van de wijk is een groot huis, de *oema*, waarvan ik in genoemd verslag (uit te geven in het Tijdschrift van het Aardr. Gen.) reeds eene beschrijvang gegeven heb. Soms wonen in de *oema* of het stamhuis geen of weinig menschen, soms ook vindt een groot deel van de gemeenschap er haar onderkomen in kleine kamertjes. Om dit stamhuis heen zijn dan de woningen der getrouwde lieden gebouwd, en verderop aan den rand van het dorp de hutten of *roesoek* der ongehuwden (dit laatste alleen op Pagai en Sipora). Wij zullen nu nagaan hoe zulk een stamhuis, *oema*, in elkaar wordt gezet. We zullen daarbij gelegenheid hebben nader in te gaan op de heilige plekken, die daarin gevonden worden.

Wanneer besloten is om een nieuw stamhuis te bouwen, maken de vrouwen een groote hoeveelheid sagoe gereed, want er volgen nu achter elkaar zulk een reeks van taboe-tijden, waarin geen sagoe geklopt mag worden, dat men gebrek aan voedsel zou krijgen, wanneer daarin van te voren niet ware voorzien. Kladi (Colocasia) mag te allen tijde van het veld worden gehaald. De mannen zorgen dat ze nieuwe lendengordels hebben, en dat boog en pijlen in orde zijn. Is dit alles gereed, dan volgen drie dagen *poenen*. Na deze korte periode van werkeloosheid gaat men naar het zeestrand, en bouwt daar een loods, want de vischpartij die nu zal plaats hebben, zal van langen duur zijn, omdat men zich de toespijs moet verschaffen voor al den tijd, waarin het stamhuis wordt opgetrokken. Is de loods gereed, dan volgt weer een dag *poenen*. Den dag daarna zoekt men bladeren van allerlei planten en lianen, die als medicijn, *gaoet*, bij de visscherij moeten dienen, om te maken, dat men een goede vangst zal hebben. Deze medicijn heet *gaoet djarik*, „netten-medicijn". Op denzelfden dag worden ook de groote netten, *djarik*, met de daarbij behoorende drijvers en ankers in het vaartuig geladen. Na

weer een dag *poenen* te hebben gehouden, vaart men af naar de loods, en installeert zich daarin. Dan weer een dag taboe. Vervolgens gaat men de netten uitzetten, en gedurende al de dagen, dat ze uitstaan is het *poenen*, d. i. men mag geen werk van belang doen. Het eenige wat men doet is zijn eten bereiden in de loods, en om de drie dagen gaat men de netten nazien om de vangst naar de loods te brengen. De visch wordt dan in de volgende dagen boven vuren gerookt en gedroogd. Heeft men eene groote hoeveelheid visch bijeen, dan worden de netten ingehaald, en men keert naar het dorp terug. De gevangen schildpadden en de voorraad gerookte visch worden dan over de verschillende huisgezinnen verdeeld.

Wanneer de netten gedroogd en in huis opgeborgen zijn, wordt er weer een dag *poenen* gehouden, en daarna eerst begint men met het eigenlijke werk voor den huisbouw. Voordat men 's morgens vroeg daarvoor uitgaat, loopt de hoofdman van de gemeenschap, de *rimata*, door de kampong heen, en zwaait daarbij met een bos bladeren (*boeboerai* = waaien), opdat er geen regen zal komen, opdat er geen boom omvalle, opdat geen hert zijn kreet doe hooren, opdat men geen slang ontmoete. Want gebeurde een van de genoemde dingen, voordat de boom waaruit de hoofdpaal van het huis zal worden gehakt, geveld is, dan zou men dadelijk terug moeten gaan, en het werk een dag uitstellen.

De hoofdpaal van het gebouw staat ongeveer in het midden van het huis. Hij draagt den naam van *batoe kerebaoe*. Hieraan worden later de voorwerpen bevestigd, die voor de gezondheid van de bewoners van dat huis moeten zorgen. Voor dezen paal neemt men *poedjoinong*-hout. Is de boom geveld en bekapt, dan wordt hij naar het dorp gedragen of in een vaartuig daarheen vervoerd. Is hij in het dorp gebracht, dan mag hij niet zoo maar op den grond worden gelegd, maar men spreidt een bed van bladeren voor hem van de *siboelagat*, *poeëroe* en

katoekarat. Deze bladeren ontleenen waarschijnlijk hunne kracht aan hun naam: *boelagat* is „wit"; *eroe* = „goed"; *toekakara* = „vermenigvuldigen". In Taikako legt de *rimata ai leppet*, „koud hout", en *oemoenen*-bladeren onder den paal. Daarbij bidt hij: *Kinamanoea, ba'bele oerad teret imapata*. „Heer uitspansel, laat het niet regenen tot aan den morgenstond". In de oude *oema* worden dan twee of drie kippeneieren gekookt, die mede onder den paal worden gelegd. Daarna slaat de *rimata* op de gong, die in het oude stamhuis hangt, ten teeken dat men mag gaan eten, want dit heeft men op dien dag nog niet gedaan. Bij alle plechtige gelegenheden geeft de *rimata* het sein, dat men mag gaan eten door op de gong te slaan. Men eet echter niet gezamenlijk in het stamhuis, maar ieder eet in zijn eigen woning. Alleen voor de verdeeling van den jachtbuit en van de vischvangst komen de hoofden der gezinnen in het stamhuis samen, zooals we beneden nader zullen zien.

Den volgenden dag gaat men er weer op uit om een paal, *arigi*, te halen. Deze tweede paal draagt den naam van *manioenia*, „zijn zuster". Hij wordt later tegenover den *batoe kerebaoe* geplaatst; vooraf wordt hij eveneens op een bed van bladeren gelegd. Den derden dag gaat men de andere palen halen, waaronder ook de *kalabai*, een paal die dicht bij den *kerebaoe* wordt geplant. Bij dit werk worden geen bepaalde voorschriften in acht genomen, evenmin als bij het halen van het overige benoodigde hout: de balken, die in de palen rusten (dwarsbalken), *poelanen* geheeten; lengtebalken, *toedjoek*, en de balken waarop de vloer komt te rusten, en die *pilongen* heeten.

Wanneer men de genoemde onderdeelen der woning heeft samengebracht, is het zwaarste werk gedaan. Dan wordt de plaats, waarop het gebouw zal verrijzen, afgemeten, en worden de gaten voor de palen gegraven. Wanneer de zon is ondergegaan, worden de *batoe kerebaoe* en de zoogenaamde „zuster" (in het Nederlandsch zou

men „broeder” moeten zeggen omdat „paal” mannelijk is) overeind gezet naast de gaten, waarin ze zullen worden neergelaten; ze worden met stukken hout gestut om te voorkomen, dat ze zullen omvallen. Wanneer in dien nacht geen aardbeving wordt gevoeld, worden den volgenden morgen de palen in de gaten neergelaten. Wordt echter een aardschok waargenomen, dan worden de palen weer op den grond gelegd, en herhaalt men den volgenden nacht de proef. Als de beide palen in den grond staan, gaan alle mannen in de oude *oema*; de *rimata* (hoofdman) begeeft zich dan geheel alleen naar de palen, en doet zonder aanwezigheid van getuigen eenige voorbehoedmiddelen, die alleen aan hem bekend zijn, in de gaten; daarna gelast hij de jongelui ze met aarde dicht te maken. Is dit gebeurd, dan slaat de hoofdman op de gong ten teeken dat men mag gaan eten. Daarna worden de overige palen zonder eenigen voorzorgsmaatregel in den grond gezet.

Te Silaboe gaat men eenigszins anders te werk. Midden in den nacht, terwijl de andere inwoners der kampong liggen te slapen, gaan de jongelieden in alle stilte de palen in den grond zetten, eerst de *batoe kerebaoe* en zijn „zuster”, en vervolgens de andere. De gaten worden dadelijk met aarde volgestopt. Het moet dus voor de dorpsgenooten eene verrassing zijn, dat de palen in den grond staan, zonder dat ze er eenige bemoeienis mee hebben gehad.

Den dag volgende op dien van het opzetten der palen, wordt een feestje gevierd; dit deel van den taboe-tijd heet *poenen pabopbop*, „de taboetijd van het palen in den grond zetten”. Daarbij wordt een varken geslacht, en ieder huis draagt een hoen bij. Het vleesch van die dieren wordt in het oude gemeentehuis verdeeld, en van de levers wordt offerspijs gemaakt. Een gedeelte er van biedt de *rimata* bij het offerrekje den geesten aan, terwijl hij de rest onder de gezinshoofden verdeelt, die ieder op hun beurt daarvan wat bij het

offerrekje in hun eigen woning den huisgeest aanbieden, om het overschietende te zamen met hun gewone voedsel te nuttigen.

De werkzaamheden aan de woning gaan nu hun gewonen gang. Ze worden alleen afgebroken, wanneer een der *oema*-genooten komt te sterven. Het lijk wordt gewoonlijk op den sterfdag zelf weggebracht, en den daarop volgenden dag mag geen hout voor den bouw worden gehaald.

Wanneer de balken voor den vloer zijn aangebracht, wordt weer geofferd. Dit deel van de verboden periode heet *poenen palebak*; onder *palebak* verstaat men het oppervlak van de zee, en men heeft dit onderdeel uit den bouwtijd zoo genoemd, omdat de vloer er dan zoo vlak als de zee uitziet. Wanneer het geraamte van de woning gereed is (zonder het dak), worden er weer dieren gedood; men noemt dit *poenen pasiroeroe' ngalooe*, want dan maakt men weer pakjes medicijn, *ngalooe*, in rood katoen gewikkeld, die den kinderen en getrouwden lieden om den hals worden gehangen; jongelieden en meisjes doet men ze niet om. Bij deze gelegenheid worden ook twee bamboekokers gereed gemaakt, een van de bamboesoort, die *okboek* heet, en waarin men gewoon is het dagelijksch voedsel te koken, en een van de soort, die men *manggea* noemt. In den laatst genoemden bamboe doet men spaanders en stukjes van alle onderdeelen van de opgezette woning, en hierop giet men water. Dit moet dienen om de nieuwe woning te verkoelen, opdat niets van het gebruikte materiaal een verhittenden (ziek makenden) invloed op de bewoners moge hebben. De *manggea*-koker wordt aan een der palen vastgebonden. Wanneer later een kind in de woning ziek wordt, giet men weer water op de materiaalresten in de *manggea*-koker. Dit water doet men over in den *okboek*-koker, waarna men er het kind mede besprenkelt. Ieder gezin maakt voor zich die kokers, die den naam dragen van *raoe*.

Nu staakt men voorloopig het bouwen om den vleeschvoorraad te kunnen aanvullen. De mannen maken pijlgif, *mangomai*, en den volgenden dag gaan allen op de apen-jacht. Men mag bij deze gelegenheid alleen *siteoet*-apen schieten; de reden daarvoor kon men mij niet opgeven. Deze jacht duurt twee dagen. Van den buit die den eersten dag verkregen wordt, en die in de oude *oema* op de gebruikelijke wijze verdeeld wordt, eet de *rimata* niets. Maar als de jagers den tweeden dag ook gelukkig zijn, mag hij van het wild mee-eten. Eene groote vischpartij als in het begin van de bouwerij heeft plaats gehad, wordt niet meer georganiseerd, maar de vrouwen gaan er iederen dag met haar schepnet, *panoe*, op uit om den vischvoorraad aan te vullen. Iederen avond wordt van de gevangen visch een deel op het offerrekje den geesten aangeboden, opdat men geen schade er van zal ondervinden, als men weer op de vischvangst gaat. Dan wordt ook gezamenlijk *djoeroet* gedronken, en geroosterde pisang gegeten, waarvan ook een deel den geesten wordt aangeboden, opdat men ook van deze spijs en drank geen schadelijke gevolgen zal ondervinden, als men die bij het bouwen nuttigt.

Nu is de taboe-periode voorloopig geëindigd, en langzamerhand brengt men al het materiaal bijeen, dat voor de verdere afwerking van de woning benoodigd is: bamboe, rotan, boomschors en dergelijke: alleen sagoebladeren voor de dakbedekking worden nog niet gehaald. Tegen den tijd dat het dak op de woning zal worden gelegd, moet men zich weer op *poenen* voorbereiden. Daartoe heeft weer eene algemeene vischpartij plaats, zooals boven is beschreven. Wordt daarbij minder visch gevangen dan gewoonlijk, dan wordt goed nagegaan, of er bij den bouw soms eenige fout is begaan, waardoor het succes niet groot is geworden. De gerookte visch en de schildpadden worden weer verdeeld. De periode die nu ingetreden is heet: *poenen pasiëi tobat*, „*poenen* om dakbedekking (van sagoebladeren) te maken": of;

poenen paloeploep, „*poenen* voor het dekken". Nadat weer een dag rust is gehouden, worden de sagoebladeren gehaald, en om bamboelatten gevouwen. Bij het dekken worden geen bijzondere voorzorgen in acht genomen: alleen mag onder dit werk niet gerookt worden, want anders zou de woning later afbranden. Men dekt van onder af gelijk op naar boven. Valt onder het dekken een atap (stuk bedekking), te Taikako *kalasaoe*, en te Silaboe *bika'* genoemd) naar beneden, dan mag dit niet meer gebruikt worden. De lengte van het huis wordt aangegeven door het aantal stukken atap, dat zich op een rij bevindt: men zegt dan: dat huis is zooveel *toen* lang. Bij het dekken wordt de nok er nog niet op gelegd: dit gebeurt pas later, wanneer het inwendige van het gebouw gereed is. Is het dekken afgeloopen, dan worden eenige varkens geslacht, zoodat elk gezin zich een feestmaaltijd kan bereiden.

In de volgende dagen brengt men de zoldering in het huis aan, en worden de woonkamertjes er in gebouwd. Ook de *pailok* wordt dan gemaakt. Dit zijn lange planken, waarin allerlei figuren zijn gesneden, en die later aan de beide uiteinden van den nokbalk worden bevestigd. Deze versiering brengt men alleen aan bij de grootste soort van stamhuizen, de *oema sabeoe*. Ook de *ngintei*, het voorportaal en de steiger, die naar het water voert, wordt gemaakt.

Wanneer alles gereed is, op de nok, *boeboek*, na, spreekt men af, wanneer deze er op gelegd zal worden. Er is heel wat voorbereiding noodig, voordat men hiertoe kan overgaan. Men gaat er op uit naar andere dorpen, om varkens en kippen te koopen. Ook moet men zorgen goed in de kralen te zitten, die bij de „inwijding" van nieuwe *oema*-genooten noodig zullen zijn. De mannen organiseeren weer een groote vischpartij (*moedjarik*). Oudere mannen halen hout om daarvan hoeken te maken, die later over de nok heen gelegd zullen worden,

opdat de wind de bladeren der dakbedekking niet zal oplichten (die houten hoeken heeten *booe-booe*: wanneer men er onder het opleggen een laat vallen, mag hij niet meer gebruikt worden). De vrouwen houden zich onledig met het rijgen van kralen. Stapels brandhout worden bijeen gebracht, en een berg *okboek*-bamboe ligt op het erf om daarin de spijzen te koken of te stoven. In dezen tijd worden ook de haarden in het huis gemaakt. Daartoe worden, evenals elders in de Archipel bakken in den vloer aangebracht, die met aarde worden opgevuld. Voordat de aarde er wordt in gebracht, legt men in de haardruimte de bladeren van een aantal boomen en planten, als de *leppeleppet*, de *tabaga*, de *pereperep*. Hun magische kracht ontleenen deze bladeren aan hun naam: *leppet* is „koud", en men hoopt van deze bladeren, dat ze zullen voorkomen, dat het huis in brand vliegt, als het vuur soms te warm mocht worden. *Ta* is „niet", en *baga* is „het inwendige": in *tabaga* voelt men den wensch opgesloten, dat er niets in de woning moge zijn dat „ontstemd" is, en dat daardoor eene schadelijke werking op de bewoners zou uitoefenen: *perep* is „slapen": door deze bladeren hoopt men het vuur „rustig", „slaperig" te maken, opdat het 't huis niet in brand zal steken. Het aantal korven aarde dat op den haard wordt gedragen, wordt niet geteld.

Omtrent de trap, *orat*, valt niets bijzonders op te merken: ze is een stuk boomstam met inkervingen als sporten: het aantal van die sporten komt er niet op aan. Daar de trap eerst naar het platform voor de woning leidt, dat niet overdekt is, is zij na eenigen tijd vergaan, en moet dan vernieuwd worden. Gebeurt dit, dan is er weer drie maanden *poenen*.

Binnen in de *oema* moet een trap zijn, die alleen bestemd is voor de levensgeesten van herten en apen, en voor boschgeesten (*taikaleleoe*). Ik heb deze trap niet te zien gekregen, wat niemand zal verwonderen, die weet welk een dikke duisternis er in een *oema* heerscht.

Wanneer een feest gevierd wordt (een *poenen*-periode wordt ingewijd of beëindigd) draait de *rimata* deze trap om en zegt: „Hierlangs mogen geen zielen van afgestorvenen (*sanitoe*) gaan, alleen zij die wij roepen mogen dezen weg gaan: herten, apen, boschgeesten (de eigenaars van het wild). Daarna plaatst hij de trap weer in haar gewone houding.

Is de heele woning gereed, dan gaan al de *oema*-genooten zich het hoofdhaar wasschen (*moemagri*), en den volgenden dag trekken de mannen er op uit om de noodige kruiden, boombast, wortels en bladeren te halen om daarvan magische medicijn, *gaoet, ngalooe* en de versieringen van de heilige plaatsen, *boeloeat, katsaila* aan te brengen. Is dit alles bijeen, dan klimmen de jongelui op den bepaalden dag in het dak, bevestigen de besneden planken, *pailok* aan de uiteinden van den nokbalk, dekken de nok (*boeboek*) met sagoebladeren toe, steken ze vast, en leggen er op korte afstanden de houten hoeken overheen.

Zijn de jongelui weer beneden gekomen, dan jaagt de *rimata* alle geesten uit de woning weg: dit heet: *masiroenai*: daarna loopt hij overal met een stuk brandend hout rond (*masingaingai*) om alle magisch werkend kwaad, *badjooe*, te vernietigen. Ten slotte gaat hij rond met een bamboe, waarin levenskrachtige bladeren en water, waarmee hij de deelen van het huis besprenkelt: dit heet *soesoeboei*, en men zegt zoo te doen, opdat het huis later niet zal afbranden. 's Namiddags wordt een hoen gedood. Dit deel van de taboe-periode heet *poenen panasai aga*, „de *poenen* om de bamboehaartjes te verwijderen": de fijne haartjes, *aga*, die zich op den bamboe bevinden, veroorzaken een onaangenamen jeuk; met die „haartjes" wordt bedoeld alles wat schadelijk op den mensch inwerkt: allerlei onzichtbaar kwaad, *badjooe*, en zielen van afgestorvenen, *sanitoe*. Wanneer deze kip gedood is, mag vuur in het huis worden aangemaakt.

Op denzelfden dag zijn uit de oude *oema* naar het nieuwe stamhuis overgebracht de drie *toedoekat*, stukken uitgehold hout, die ik in het reisverslag beschreven en afgebeeld heb. Op deze blokken wordt geslagen om de huisvaders bijeen te roepen, wanneer herten, apen of schildpadden zijn gevangen, die onder de gezinshoofden moeten verdeeld worden. Op dien dag gaan ook over de *ngong*, „gongs", *kateoeba*, „trommen", waarop geslagen wordt als de *rimata* de offerspijs (*silimen*, lever met kladi) uitdeelt, of ten teeken dat men kan gaan eten bij feestelijke gelegenheden: ook slaat men er wel op, wanneer herten zijn buit gemaakt: voor apen doet men het niet. Op feesten worden de trommen nagenoeg zonder ophouden geroerd.

Den volgenden morgen, voordat men gegeten heeft, vereenigen alle mannen zich in het nieuwe huis, en dan wordt *soesoe'*, geofferd: dit is een produkt, dat van garnalen wordt gemaakt, en dat alleen aan den hoofdpaal, *batoe kerebaoe*, wordt aangeboden. Na afloop hiervan gaan allen baden, ten teeken dat de taboetijd een einde neemt, waarna men zich in zijn beste plunje steekt, en mannen, vrouwen en kinderen zich met allerlej ringen, bloemen en kralen tooien. Zoo toegerust wachten zij op het sein, dat hen naar de *oema* zal roepen.

Nu is de tijd voor den *rimata* gekomen om de heiligdommen aan de palen te bevestigen. Hij doet dit alleen; slechts als hij een zoon heeft mag deze hem bij dit werk helpen. Tot de geheimzinnige dingen, die voor een deel uit het oude stamhuis worden overgebracht, behoort in de eerste plaats de *poenen*. Dit is een kistje met een kom er in; in die kom liggen stukjes wortel van enkele boomen, waarvan men mij alleen de *sipeoe* kon opgeven. Een Bataksch onderwijzer vertelde mij, dat deze boom in 't Bataviasch-Maleisch *kĕbĕmbĕm* heet; in dat geval is het de Mangifera odorata, Mal. *membatjang*, de naar terpentijn smakende manggasoort. [6]) Men vertelde mij dat

[6]) *Peoe* is id. met Mal. *paoeh*, Jav. *poh*, Filipp. talen *paho*, enz. (Adr.)

deze boom op Mentawai zoo hoog geschat wordt, omdat als de vruchtentijd aanbreekt, de *sipeoe* de eerste boom is, die vrucht draagt. Samen met de *poenen* uit het oude huis, wordt ook de *ketsat oema*, de levensgeest van het huis, overgebracht, en de *rimata* voegt er dien van de nieuwe woning aan toe, in de gedaante van versche wortels. Dit kistje houdt den levensgeest van 't huis en van allen die er in wonen vast, het maakt dien geest krachtig, gezond en vruchtbaar. Deze *poenen* wordt boven in den hoofdpaal vastgemaakt, onttrokken aan het oog van de menschen.

In eene nota over de Pagai-eilanden wordt ook melding gemaakt van de *poenen*, die daar genoemd wordt: een bamboekoker, waarin gedroogde bladeren van bepaalde struiken worden bewaard: „Een en ander in de verbeelding der Mentawaiers voorstellende de bewaarplaats van „de ziel" of „het leven" van de kampong". Terwijl de beteekenis van de *poenen* juist is weergegeven, vermoed ik, dat de mij onbekende schrijver zich in het voorwerp vergist heeft en het verwisseld heeft met den bovengenoemden *raoe*, een bamboekoker [7]) met bladeren en resten van het bouwmateriaal. Ook in den naam vergist hij zich: hij noemt het *katsaila*. Hij vertelt dat het bestaan van dit voorwerp aan alle Europeanen onbekend was, „toen op zeker tijdstip, ten tijde van den strijd van de militaire bezetting tegen Taikako, de *katsaila*, dus de bamboekoker, bij den algemeenen aanval werd beschadigd (in 't jaar 1908). Alstoen is het bestaan uitgelekt".

Een eind beneden den *poenen*, zichtbaar voor het oog, is een bouquet van allerlei bladeren tegen den paal gebonden, waarin de bladeren van de Dracaena en allerlei andere crotonsoorten dadelijk de aandacht trekken. Deze bouquet heet ook *katsaila*, evenals de reeds beschreven bamboestaak met bladeren, die op het woonerf wordt

---

7) Minahassische talen *ra'oen*, „bamboekoker." (Adriani)

opgericht. Op dezen ruiker zet zich de levensgeest der bewoners neer, wanneer hij bijvoorbeeld na weggegaan te zijn, en den eigenaar daardoor ziek gemaakt te hebben, weer teruggeroepen is. Hierop plaatsen zich ook de door den medicijnman te hulp geroepen geesten.

Vlak onder de bouquet is een klein gat in den paal gemaakt, waarin zijn opgeborgen: een *toeda*, een oude gele kraal, in den Timor-archipel bekend onder den naam van moeti salah: een *makainan*, eveneens een zeer oude gele kraal maar geheel rond: en ten derde een stukje *boelaoe*, waaronder zoowel lood als tin wordt verstaan. Al deze voorwerpen moeten dienen om den levensgeest, zoowel van het huis als van zijne bewoners krachtig te maken, en aan de woning te binden. Dit is de eigenlijke *batoe kerebaoe*, waaraan de paal zijn naam ontleend heeft. (Volgens de lieden van Saoemangania zouden de genoemde voorwerpen bij de oprichting van den paal er onder gelegd worden).

Weer een eind onder de *batoe kerebaoe* treft men het vaak genoemde en in mijn reisverslag beschreven offerrekje, *boeloeat (masiboeloe* is „bidden", aanroepen, [8]) dat met kembang sepatoe (Mal. *boenga raja*, Hibiscus Rosa sinensis) en croton-bladeren versierd is. Wanneer de hoofdman van de gemeenschap, *rimata*, offert, biedt hij eerst de offerspijs, *silimen* den *poenen* aan door zijne hand met de gave er in daarheen uit te strekken. Dan doet hij hetzelfde met de *katsaila*, en vervolgens met de *batoe kerebaoe*, en ten slotte legt hij de offerspijs in het kommetje, dat op het offerrekje staat. Zoo doet de *rimata* telkens als er in de *oema* feest is. Maar iedere huisvader offert en roept de geesten aan in zijn eigen woning bij zijn eigen offerrekje, waarvoor de offerspijs

---

8) *Si boeloengan*, „aan wein geofferd wordt, geest," ook *pasiboeloean, pasiboeloengan*. Een vorm als *boeloean* kan door het spraakgebruik onderscheiden zijn van *boeloengan*, maar feitelijk zijn het dezelfde woorden. (Adriani)

gebruikt wordt, die de *rimata* onder de hoofden der gezinnen uitdeelt.

Wanneer de *rimata* gereed is met het vasthechten van de genoemde heilige voorwerpen, slaat hij op de gong om alle menschen en kinderen bijeen te roepen: de vrouwen en meisjes verzamelen zich in het achterhuis, de mannen en jongens in het voorhuis. Zooals ik reeds zeide zijn allen op z'n fraaist uitgedost en versierd. De trommen, *kateoeba*, worden lustig geroerd. Dan komt de *rimata* met den *raoe*, den bamboe waarin de resten van het bouwmateriaal, en levenskrachtige bladeren. Met het water dat er op is gegoten, besprenkelt hij het heele huis, en tegelijk de menschen, die er in zijn. Is hij hiermede gereed, dan gaat hij zitten, het tromgeroffel wordt gestaakt, en nu besprenkelt hij zichzelf.

Dan wordt weer op de gong geslagen ten teeken dat de trommen weer geroerd mogen worden, waarna weer een groot rumoer met deze instrumenten wordt gemaakt. Alle aanwezigen roepen den *poenen* aan door er de hand naar uit te strekken. Nu gaat de *rimata* weer rond, en wrijft alle aanwezigen met *kinapoenen*, „heer *poenen*", op de borst. Het laatst van allen doet de leidsman het zichzelf weer, terwijl de trommen zwijgen. Dat *kinapoenen* is een stuk curcuma. Nadat allen er mee zijn bestreken, wordt de rest bewaard. Met deze handeling begint de kern van den verbodstijd, de *matat poenen*.

De wijding is nog niet ten einde, want weer wordt op de gong geslagen, en de trommen worden geroerd, terwijl de *rimata* kokosolie (*toela*) neemt, die hij met eenige ingrediënten vermengd heeft, die aan de oningewijden onbekend zijn. Van deze olie strijkt hij elk der aanwezigen een weinig op de kruin van het hoofd. Doet hij dit ten slotte weer bij zichzelf, dan zwijgen de trommen.

Na afloop hiervan begeeft men zich naar buiten, en de planken van de dansplaats *(poetoeroeat)* in het stamhuis, die, zooals reeds in het reisverslag beschreven

is, in de binnengalerij van het stamhuis is aangebracht, worden naar beneden gebracht, en om den *kinoeboe* heen, op den grond gelegd. De *kinoeboe* [9]) is een omheind stukje grond, circa twee meter in 't vierkant, waar allerlei gewassen zijn geplant, welker bladeren bij de offerfeesten worden gebruikt. Daaronder vallen weer dadelijk de crotonsoorten in het oog. Men stelt zich voor dat straks onder het dansen om den *kinoeboe* heen, een aardgeest, *Taikabaga*, in dit heilige plantsoen zal komen om naar den dans te zien. De menschen van Silaboe vertelden mij, dat die geest *Sitoromiki* heet, maar of hij overal denzelfden naam draagt weet ik niet.

Is alles tot den dans gereed, dan wordt eerst op de trom geslagen op eene wijze die *patakakat* heet, d. i. de trom wordt even geslagen, dan een pauze, en dit wordt nog tweemaal herhaald. In de derde pauze worden een varken en een hoen gedood, als offer aan *Sitoromiki*. Eindelijk wordt weer even op de trom geslagen, en dan begint de *rimata* op de planken om het plantsoentje te dansen. Na een poos dansen twee of drie vrouwen mee. Heeft dit een tijdje geduurd, dan keert men in het stamhuis terug, de planken worden weer op hun plaats gelegd, en dan zet men het dansen in huis voort.

De dansen die in de *oema* worden uitgevoerd zijn alle nabootsingen van de bewegingen van dieren. Wanneer ik de mededeelingen der lieden wel begrepen heb, voert de *rimata* zelf de *toeroe leitoeak*, „de groote-vleermuizen-dans" (de kleine vleermuizen heeten *regoe-regoe*), en daarna de *toeroe manjang*, „de zeearend-dans" uit. De zeearend wordt niet ontzien, en hij kan dus niet heilig worden genoemd, maar in de meeste stamhuizen hangen afbeeldingen van dezen vogel. Vermoedelijk doet hij daar denzelfden dienst als de krokodillen in de tempels der Posso-toradja's, namelijk als symbool van dapperheid en

9) *Kinoeboe*, „omheind", vgl. Mal. *koeboe*, „verschansing". (Adriani)

voorspoed. Evenals de zee- en de landarend hun prooi gemakkelijk bemachtigen, zoo hoopt men bij de vischvangst en op de jacht steeds veel buit te behalen.

Wanneer de leidsman zijne dansen geëindigd heeft, dansen mannen en vrouwen, alleen of in groepjes. Een zeer geliefkoosde dans is de *toeroe gooegooe*, „de hoenderdans." Dezen heb ik zien uitvoeren. De bewegingen van den haan als hij om de kip heenloopt, het klapwieken en dergelijke werden meesterlijk nagebootst. De *toeroe lidrai*, die de gebaren van een kleinen vogel, de *lidrai*, weergeeft, moet ook vaak gedanst worden. Meermalen heb ik de menschen naar de bedoeling van die dansen gevraagd, maar altijd was het antwoord: „Wij doen dit opdat de geesten er naar zullen komen kijken, en zich verheugen".

Na afloop van het dansen neemt de *rimata* gekookte eieren en oebi (*laikit*), die hij onder het roffelen der trommen aan de geesten offert. Daarna doet ieder gezinshoofd hetzelfde in zijn eigen woning, maar hierbij worden de trommen niet geslagen. Nu neemt de *rimata* een levend hoen, en loopt met dit dier in den arm door het gebouw. De bedoeling daarvan is zei men mij, opdat als straks een menigte varkens en hoenders bij het eindigen van de taboe-periode zal worden geslacht, niemand daarvan eenigen last of kwade gevolgen moge ondervinden. Dit heet *liadji poenen*; *liadji* [10]) werd mij verklaard als „zegenen". Het hoen wordt vervolgens gedood, en het vleesch er van wordt onder de hoofden der gezinnen verdeeld.

Daarna heeft de groote slachterij plaats van de feestvarkens en de hoenders. Al het vleesch van die beesten wordt in het stamhuis verdeeld. Van de lever wordt op de gebruikelijke wijze offerspijs gemaakt. Bij deze gelegenheid eten de mannen gezamenlijk varkensvleesch in de *oema*. Deze maaltijd heet *ilioe*; het kan echter ook

---

[10]) *Liadji* is met 't achtervoegsel *-i* (*dj* is klinkerscheider) afgeleid van *lia* (syn. met *poenen*) (Adriani)

zijn, dat onder dezen naam de spijs zelf verstaan wordt. Het is geen eigenlijke maaltijd, want na afloop er van wordt weer op de gong geslagen, en gaat men thuis zijn gewone maal gebruiken.

Nadat men gegeten heeft, wordt weer offerspijs gemaakt, die den geesten wordt aangeboden; maar nu is dit offer gemaakt van garnalen; dit produkt draagt den naam van *latsanen*.

Nu is het oogenblik gekomen van het *moeeneget*. Dit gebeurt met ieder, die nog nimmer de inwijding van een nieuwe *oema* heeft bijgewoond. Wanneer er niet spoedig kans op is om zulk eene plechtigheid in het eigen dorp bij te wonen, laat men zich inwijden bij gelegenheid dat er eene nieuwe *oema* in een ander dorp in gebruik genomen wordt. Zelfs zuigelingen worden „gewijd", als de gelegenheid daartoe zich voordoet. Kinderen, jongelieden en ouderen, aan wie deze plechtigheid nog niet voltrokken is (die nog niet ge-*sipoeeneget* zijn), gaan zich eerst gezamenlijk in de rivier baden, en dan worden ze „aangekleed": om iederen arm worden een of meer ringen gelegd, om het voorhoofd wordt een geel gemaakte reep boomschors gebonden. De jongens doen een geel gemaakten lendendoek van boomschors aan. Meisjes zijn gekleed in een rok van zwart katoen, die aan den onderrand van witte kralen is voorzien. Zuigelingen wordt alleen de hoofdband, *saile-saile*, omgedaan. Al deze dingen moeten nieuw zijn, en gewoonlijk zijn het de vrienden en verwanten (niet de ouders), die de kinderen „mooimaken". Als ze in het stamhuis zijn gekomen, blaast (*boeboerai*) de *rimata* elk van deze nieuwelingen op het voorhoofd; iets anders gebeurt er niet. Dit moet dienen zegt men, om de jongens tot goede jagers, en de meisjes tot flinke bewerksters van de kladi-velden te maken. Zoolang deze wijding nog niet heeft plaats gehad, mogen die personen niet met de andere inwoners van het dorp samen eten van den buit, die op de jacht wordt gemaakt.

Op dezen „grooten" dag van het feest, eet de *rimata* niet. Den volgenden dag gaat de vrouw van den *sikaoete loelak* (we kunnen zeggen: den ceremoniemeester, over wien beneden meer) garnalen, *toe' toe'*, vangen. Van deze diertjes wordt geen offerspijs gemaakt, maar ze worden in hun geheel den geesten aangeboden. Dit heet: *songan kom rimata*, „halfweg het eten van den *rimata*". Den dag daarop eerst mag de leidsman der gemeenschap weer spijs tot zich nemen. Hij heeft dan dus twee dagen gevast.

Op den vierden dag wordt op de gong geslagen om de vrouwen op te roepen om *agep*, een soort van garnalen te gaan zoeken. De vangst wordt bijeengebracht, en gelijk over de huizen verdeeld. Hiervan wordt weer offerspijs gemaakt, waarna de rest wordt opgegeten. Na dezen maaltijd doen de mannen vergif op de punten hunner pijlen, want den volgenden dag zullen ze weer op de *siteoet*-apen jacht gaan maken. De *rimata* doodt een hoen om uit het darmvlies, *laoeroe*, er van op te maken of de jacht een gunstig verloop zal hebben. Deze handeling heet *goeroeakenen*, „om (apen) naar binnen te brengen".

Op den vijfden dag gaat men er 's morgens al vroeg op uit om op *siteoet*-apen te jagen. Men doet dit voordat men gegeten heeft. Wanneer eenige dieren geschoten zijn, en men daarmede naar huis terugkeert, gaan eerst een paar mannen vooruit om te zien of de *rimata* al gegeten heeft, want als hij zijn maaltijd nog niet geëindigd heeft, mag de buit nog niet naar het stamhuis worden gebracht. Is hij met eten gereed, dan begeeft hij zich naar het platform voor de woning, en daar brengt zijn helper, de *sikaoete loelak*, de apen aan. Zoodra de dieren van het platform onder het dak van de *oema* zijn gedragen, zegt de helper: „He oude heer (d.i. de *rimata*), wij zijn verheugd door hen die schreeuwen (*sikâkala*, d.z. de apen), opdat we velen zullen worden". De *rimata*

antwoordt: „Gelukkig dat we door het geschreeuw verheugd zijn, opdat we leven zullen". Dan komen alle jagers binnen, en leggen de apen op den vloer van het voorhuis neer. Nu worden de *toedoekat*, de uitgeholde stukken hout geslagen (dit heet *bakbang*), waarop alle gezinshoofden samenkomen om hun deel van den buit te ontvangen.

Deze jacht duurt twee dagen. Den dag daarop wordt rust gehouden. Deze dag heet *lia koekoeret*, het kleine *poenen* van de kikvorschen. Den daarop volgenden dag gaan allen visschen, terwijl de jongelingen inmiddels gedurende den nacht de beken en poelen hebben afgezocht om kikvorschen, *koeret*, te vangen. Dan volgt er weer een dag rust, en als de zon weer is opgegaan, roeien allen naar zee om visch te steken met de speer. Wanneer men van dezen tocht teruggekeerd is, brengt men de vangst niet in het dorp, maar aan den kant van de rivier wordt een plek schoongemaakt, waar het eten bereid en de maaltijd genuttigd wordt. Allen, vrouwen en kinderen, ook de *rimata* en zijn gezin gaan er heen. Alleen de *sikaoete loelak*, dien wij later ook als keukenmeester zullen leeren kennen, en zijn gezin, nemen aan deze picnic geen deel.

Is deze maaltijd afgeloopen, dan trekken allen weer naar de *oema*, het stamhuis; de planken van den dansvloer worden naar buiten gebracht en op den grond gelegd, en daarop dansen alleen vrouwen een paar malen. Men beweert dat bij dit dansen de aardgeest niet te voorschijn komt. Daarna worden de planken weer in huis gebracht, en slaat men op de uitgeholde boomstammen, *toedoekat*, en onder dit geluid gebruikt de *sikaoet loelak* zijn maaltijd.

Op de achtereenvolgende dagen gaat men weer op de apenjacht, waarbij alle aapsoorten mogen worden gedood; op een van die dagen gaat men den bedwelmenden wortel, *toeba*, zoeken, om daarmede visschen te vangen, en anderen gaan de noodige ingrediënten halen om

djoeroet te maken, een drank van kokosmelk, suikerrietsap, en zoeten palmwijn, waarbij geroosterde pisang of visch gegeten wordt. Van dezen drank wordt ook aan de geesten geofferd. Den daarop volgenden dag gaan sommigen weer op apen jagen en anderen gaan visch bedwelmen om ze op deze wijze gemakkelijk te kunnen vangen. Den dag daarop rust men weer.

Wanneer de mannen, als het weer morgen is geworden, op de jacht gaan, houdt alleen de *rimata* rust, zooals men zegt: opdat hij voortaan alleen zal mogen eten; want tot nu toe moest hij altijd op de terugkomst van de anderen wachten, voordat hij zijn maal mocht nuttigen. Na dezen dag mag iedereen in dit opzicht doen zooals hij zelf wil; want zooals wij boven hebben gezien, moest men met eten wachten totdat daartoe het sein op de gong was gegeven.

Een week of langer gaat men er nu elken dag met de honden op uit om op herten te jagen. Telkenmale wanneer een of meer herten zijn gevangen, moet den volgenden dag rust worden gehouden.

Eindelijk breekt dan het einde van de lange taboeperiode aan. Op dien dag gaan allen in de rivier het haar wasschen, *moemagri*. De *rimata* maakt aan den oever een plek schoon, en zet daar de planten, die eene groote rol spelen in het godsdienstig leven der Mentawaiers, in den grond. Tot die planten behooren verschillende crotonsoorten, *soera*, Dracaena, *bobolo*, en de meermalen genoemde *ai leppet*, „koud hout". Door deze handeling wordt het verbod om iets te planten, dat gedurende den geheelen taboe-tijd in acht genomen moest worden, opgeheven, en mag ieder in dezen weer zijn gang gaan. In den namiddag zwermt men in kleine groepen uit naar andere dorpen in den omtrek om daar *djoeroet* te gaan drinken, want nu mag men weer overal heengaan. Gedurende den langen rusttijd zijn de knollenvelden en pisangtuinen in wildernis veranderd, omdat men er wel voedingsmiddelen vandaan mocht halen maar er niet

mocht wieden en hakken. Een van de eerste bezigheden na den grooten *poenen* is dus om alle aanplantingen van onkruid te zuiveren. Eerst wanneer dit in orde was gebracht kon men er in den ouden tijd aan gaan denken om er op uit te gaan om een mensch te dooden ter wijding van de nieuwe stamwoning.

Het relaas van den bouw en de inwijding van een *oema*, zooals ik het hier gegeven heb, heb ik opgeteekend uit den mond van mijne zegslieden van Silaboe. Ik had geen tijd genoeg om mij in de andere dorpen te overtuigen, dat het daar in bijzonderheden ook zoo toegaat, maar de groote momenten, waarop het aankomt, zijn overal dezelfde.

Ook bij het bouwen van een gewoon woonhuis worden dezelfde regels gevolgd als bij het opzetten van een *oema*, maar de taboe-perioden worden dan alleen in acht genomen door de eigenaars der woning, en deze tijden zijn niet zoo lang als bij den bouw van een *oema*. Ook worden er heel wat minder dieren bij gedood.

Dat het op Sipora bij het bouwen van een huis op gelijke wijze toegaat als hier beschreven is, blijkt uit het rapport van den „Onbekende": „Als men een groot huis maakt, wordt er twee jaar *poenen* gehouden; in dien tijd mag men niet anders doen dan materiaal voor het huis halen en eten zoeken. Men mag gedurende al dien tijd geen huwelijksgemeenschap hebben. Wie zich hieraan niet houdt, zal ziek worden of zijn huis zal afbranden. Als de woning klaar is, volgt een tijd van strenge *poenen* gedurende dertig dagen. Iederen dag wordt dan de trom geslagen en er wordt 's avonds gedanst, en de *sikerei* (medicijnman) vertelt allerlei van zijne ontmoetingen met geesten. Aan het eind van dezen rusttijd volgt weer een jacht en een vischpartij.

„Gedurende den tijd dat men zijn eigen huis maakt, moet men ook *poenen* houden; de duur van dien tijd hangt geheel af van den tijd dien men noodig heeft voor zijne woning. Als de nok van de *oema* lek is, moet er

tien maanden rust worden gehouden; in dien tijd wordt de nok hersteld, en de mannen moeten steeds in het dorp blijven en iederen dag op de trommen slaan. 's Avonds dansen mannen en vrouwen om beurten; overdag zoeken de vrouwen eten. Tegen het einde van deze taboe-periode gaat men visschen en schildpadden vangen, die dan in de *oema* verdeeld worden. Den laatsten avond van dezen verboden tijd moet er gedanst worden van 's avonds zeven tot 's morgens vijf uur."

V u u r. Het vuur dat in het nieuwe huis op den haard, *poeroesoean*, wordt aangemaakt, moet nieuw vuur zijn. Vuur verkrijgt men op twee wijzen: met de vuurboor, *poesekat*, waarbij het door snelle draaiïng van de boor ontstane vuur op de vezels, *bea*, van de kokosnoot wordt overgebracht, en met den vuurslag, *ta' tai-tai*. De eerste methode heeft Maass in zijn meergenoemd boek beschreven. Toen ik vroeg hoe men aan den vuurslag gekomen was, antwoordde men in Taikako dat de menschen deze wijze van vuurmaken door ondervinding hadden geleerd, omdat ze gezien hadden, dat er vonken ontstaan, wanneer een hakmes op een steen geslagen wordt. Na deze ervaring zou men op de gedachte zijn gekomen om die vonk op zwam van den arènboom over te brengen (de arènboom heet evenals de zwam die op zijn bast groeit: *raboe*).

Wanneer een huis verbrandt, moet het heele dorp eenige dagen *poenen* houden, om te voorkomen dat nog meer huizen dit lot zullen ondergaan. Deze taboe-periode wordt weer ingeluid met het slachten van een of meer varkens. De *rimata* bewaait dan het inwendige van de *oema* met *oebaoe-* en *salakoeai*-bladeren om alle kwade invloeden, *badjooe* die den brand hebben doen ontstaan, of die door den brand zijn vrij gekomen, te verwijderen. Dan neemt hij een bamboe met levenskrachtige bladeren en water (we hebben boven gezien dat zulk een bamboe *raoe* heet), en besprenkelt met dit water de plek van den brand. In Silaboe maakt men

een pakje van kruiden, *poele penan* geheeten. Dit legt men op de plaats van het ongeluk neer, waarbij men zegt: „Dit leg ik hier neer om u, aarde koud te maken; al zijt gij door het vuur verhit, geef dat wij er niet warm van worden". Van de asch van den puinhoop wordt ook wat in den pas genoemden bamboekoker gedaan. Evenzoo van de offerspijs, *silimen*, die van de lever van de bij deze gelegenheid geslachte varkens is gemaakt, wordt een deel bij den inhoud van den bamboe gevoegd. De bewoners van het verbrande huis worden allen met het water uit de *raoe* besprenkeld.

Het verbranden van een huis wordt gewoonlijk beschouwd als een ramp van hoogerhand, en de schuldigen onder de menschen worden niet gezocht om gestraft te worden. Wanneer een *oema* verbrandt, twijfelt men er niet aan, of de *rimata* heeft iets gedaan in strijd met de voorschriften, die hij heeft op te volgen; maar eenig verwijt wordt hem hiervan niet gemaakt. Wanneer een stamhuis in vlammen opgaat, laat men de vlammen geheel uitwoeden; geen poging wordt gedaan om het vuur te blusschen. Men wacht tot de overblijfselen koud zijn geworden, soms drie of vier dagen, voordat men er toe overgaat den grond te verkoelen. De uit de *oema* verdreven bewoners worden ondergebracht in het grootste huis van het dorp, en de *rimata* roept met een ruiker van croton- en andere bladeren gewapend, den levensgeest, *ketsat*, van de menschen, want deze is door den brand verschrikt en weggevlucht. Hij doet evenwel niets om dien levensgeest weer op de eigenaars over te brengen. Daarna beveegt en bewaait hij de heele kampong om alle magisch werkend kwaad weg te doen. Ten overvloede besprenkelt hij de asch van het verbrande huis met water uit den meergenoemden bamboe met kruiden; ook wordt van ieder bewoner van de kampong het hoofd en de hartskuil met een weinig van dit water nat gemaakt. Na het gebruik dat men van de bamboes heeft gemaakt,

worden ze op de zoldering van de *oema* gelegd, waar men veel van dergelijke dingen vindt. Ze mogen niet wegraken, daar hierdoor de gezondheid van de menschen in gevaar zou worden gebracht. Na afloop van deze verkoeling worden varkens en hoenders gedood, waarmee de taboe-tijd wordt ingeluid. Het huis, waarin de bewoners van de verbrande *oema* zich hebben opgeschoten, wordt voorloopig als stamhuis gebruikt.

Aan het vuur schrijft de Mentawaier de kracht toe om ziekte te verdrijven. Dit komt vooral uit, wanneer de medicijnman *(sikerei)* een patiënt behandelt. Een van zijne gebruiksvoorwerpen is een stok, die met rood gemaakte rotan *(lai-lai)* omwonden is. De punt van dien stok maakt hij in het vuur gloeiend, en daarmee zwaait hij van het hoofd van den kranke af naar diens voeten toe, terwijl hij daarbij zijne formules murmelt (*moerai*). Dit moet dienen om de *badjooe*, het magisch werkend kwaad dat de ziekte veroorzaakt heeft, weg te jagen. Maass vertelt dat op Sipora de medicijnman ook nog van de asch van het verkoolde gedeelte van den stok op den zieke laat vallen (o.o. 82).

Men is overigens wel bang voor vuur. Omgekapt hout op de plek waar men een knollenveld wil aanleggen, mag niet met vuur opgeruimd worden, want als men dat hout in brand stak zou daaruit allerlei ziekte en onheil voortkomen. Over vuur heenstappen, er in urineeren, en meer van dien aard wordt evenwel nergens schadelijk geacht. Dat men bijzondere vrees heeft voor den bliksem heb ik ook nergens kunnen opmerken, ofschoon meermalen kokosboomen er door getroffen worden. Gebeurt zoo iets, dan wordt er ook geen *poenen* voor gehouden.

Harsfakkels heeft men nimmer tot verlichting der huizen gebruikt. Misschien zijn er op deze eilanden geen boomen, die hars leveren, welke daarvoor gebruikt kan worden. Tegenwoordig brandt men algemeen kokosolie, die in een schelp wordt gedaan, waarin een pit van

katoen is gelegd. Zulk een lampje heet *alito* (het van de Maleiers overgenomen *palita)*.

R i m a t a. Meermalen is reeds sprake geweest van den *rimata*, den geestelijken leidsman van de gemeenschap in een Mentawaisch dorp. Wij moeten nu iets meer van hem vertellen. De *rimata* wordt door de leden van de gemeenschap gekozen; daar deze leden allen aan elkaar verwant zijn, behoeft de *rimata* geen familie van den vorigen functionaris te zijn in den engen zin van het woord. Maar gewoonlijk is hij toch een broer of een zoon van hem, aan wien de vorige leider de geheimen van zijn ambt heeft medegedeeld, door welke hij de gezondheid en het welzijn van den stam bevordert. Wanneer de *rimata* oud begint te worden, weet men al ongeveer wie hem zal kunnen vervangen. Eenigen tijd na het overlijden van den ouden *rimata* komen de hoofden der gezinnen in de *oema* samen; dan neemt een der oudsten het woord, en stelt aan de anderen voor om den persoon, aan wien allen reeds denken, tot *rimata* te benoemen. Dit voorstel wordt dan met algemeene stemmen aangenomen. Hij die deze waardigheid bekleedt kan ook een jonge man zijn; de voorwaarden waaraan hij moet voldoen, zijn dat hij getrouwd moet zijn en al de *poenen*-(taboe-) voorschriften kennen.

Op Sipora gaat de verkiezing van een nieuwen *rimata* op gelijke wijze toe, zooals ons blijkt uit de Maleische aanteekeningen van den Onbekende: „Als de *rimata* gestorven is, is het niet noodig dat zijn zoon in zijne plaats worde benoemd. Een oudere man (die meent de functies van Rimata wel te kunnen uitoefenen) zegt tot de saamgekomen *oema*-genooten: „Nu is onze *rimata* overleden; wien zullen wij in zijne plaats nemen?" Dan zeggen de anderen: „Gij moet maar onze *rimata* worden, want gij zijt een oud man onder ons; gij moet de *rimata* van alle mannen zijn, en uwe vrouw zij de *rimata* van alle vrouwen". Daarna belooft men om al zijne bevelen te gehoorzamen".

Het schijnt wel eens gebeurd te zijn, dat iemand de benoeming weigerde aan te nemen. In zoo'n geval duurt het gewoonlijk eenigen tijd voordat men weer een nieuwen kandidaat heeft; in dien tusschentijd wordt het *masiboeloe*, het aanroepen der geesten en het offeren op de *boeloeat* door een der oudste leden van de *oema* gedaan.

Ik vroeg of er wel eens een *rimata* was gedood. Alleen in Saoemangania moet dit eens zijn gebeurd met een *rimata*, die in plaats van levenskrachtige kruiden en bladeren te zoeken om daarmede de levenskracht van de leden der gemeenschap te versterken, schadelijke planten gebruikte, zoodat hij als gifmenger vele lieden doodde. Hij werd toen opgeknoopt. Op mijne vraag of een *rimata* wel eens onlusten verwekte door onrechtmatige handelingen, was het antwoord, dat zoo iets nog nimmer was voorgekomen. Bij de keuze van den leidsman zal ook wel op zijn karakter worden gelet. Een *rimata* treedt niet af; mocht er dus een leidsman zijn, met wien een deel der *oema* het niet vinden kan, dan zou het eenige wezen, dat de ontevredenen wegtrokken en een nieuwe *oema*, gemeenschap stichtten.

Bij een paar gelegenheden wordt de *rimata* vervangen door zijn helper, den *sikaoete loelak*, namelijk wanneer hij ziek is, en wanneer zijne vrouw een kleine heeft gekregen. Dan verkeert hij in een particulieren taboe-tijd, waarin hij niet voor zijn clangenooten kan optreden. Als het *poenen bele sila* voor zijn kind is gehouden, mag hij weer in functie treden (Zie over dit *poenen* boven bij zwangerschap en geboorte).

De *rimata* houdt den levensgeest van de leden der gemeenschap vast door middel van de *poenen* en andere magisch werkende middelen, die hij kent. Daarom worden, als hij overleden is, maatregelen genomen, die men bij een gewoon sterfgeval niet neemt. Men wrijft dan de handpalmen en de voetzolen van het lijk met roet in. Onder het beweenen van den doode zegt men: „Neem mijn levensgeest (*ketsat*), vader". Maar de gestorven

rimata zou dan antwoorden: „Ik kan u niet medenemen, want mijne handen en voeten zijn vuil". Het lijk wordt daarna op de gewone wijze bezorgd. Als de jongemannen van dit werk teruggekeerd zijn, heeft het gebruikelijke *poenen koïri simamatei*, „het *poenen* voor het opbergen van den doode" plaats. Maar daarna komt nog een zware taboe-periode, *panogad poenen*, „het roepen *(manogad)* van de *poenen*", waarbij de helper van den overledene (de *sikaoete loelak*) den levensgeest van alle *oema*-genooten roept. Hij houdt daartoe in iedere hand een kokosnoot, waarvan straks door vermenging met kladi (Colocasia) offerspijs (*silimen*) zal worden gemaakt (geraspt kokosvleesch met kladi dooreengestampt heet *soebet*, maar als offerspijs noemt men het weer *silimen*).

De *sikaoete loelak* verricht al dit werk aan den oever van de rivier bij een grooten boom. Aan dien boom hangt hij een paar lapjes *(panakiat)* katoen of foeja, en wat kralen. Dan roept hij de hulp in van de boschgeesten, *taikaleleoe* om den levensgeest der overlevenden, die door de gestorven *rimata* kan zijn meegenomen, terug te brengen. Bij deze plechtigheid is een medicijnman, *sikerei*, tegenwoordig, aan wien o. m. het vermogen wordt toegeschreven om onzienlijke dingen waar te nemen. Deze man moet constateeren of de levensgeest der *oema*-genooten werkelijk terugkeert of niet. In het laatste geval moet de zaak worden uitgesteld, en wordt de taboe-periode verlengd. Laat de *ketsat* zich bewegen om te komen, en ziet de medicijnman hem aan den overkant van de rivier naderen, dan roepen alle aanwezigen: *Tonan, kinaketsat, mai, kinapoenen*, „Kom heer levensgeest, kom heer *poenen*" (in dit geval in den zin van vasthouder van den levensgeest, zooals hij boven in den paal van de *oema* verblijf houdt). Daarna worden weer varkens geslacht om dezen *poenen*-tijd af te sluiten.

De *rimata* heeft dezelfde verbodsbepalingen in acht te nemen, als al de stamgenooten. Djagomandri, het

hoofd van Sila oinan, verzekerde mij herhaaldelijk, dat de *rimata*, nadat hij als leidsman van zijn *oema* is opgetreden, geen coitus meer mag uitoefenen. Wanneer hij dit deed zou hij zelfs gedood kunnen worden, omdat hij hierdoor het leven van al zijn clan-genooten in gevaar zou brengen. Al mijn andere zegslieden echter ontkenden dit: Alleen tijdens taboe-perioden mag hij niet bij vrouwen komen, maar dit verbod geldt evenzeer voor de overige *oema*-genooten. Wel is het uitoefenen van den coitus in zulk een verboden tijd voor den leidsman gevaarlijker dan voor den gewonen man: hij zou op slag door de *poenen*, de magisch werkende kracht van het kistje met kruiden boven in den paal, worden gedood.

De *rimata* waakt voor het welslagen van alle ondernemingen van algemeen belang. Hij bepaalt niet alleen den tijd waarop men gezamenlijk een kladiveld zal ontginnen, waarop men met elkaar in het bosch zal gaan om de noodige vaartuigen te maken, waarop het hout voor eene nieuwe woning zal worden gemaakt, maar hij doet die verschillende ondernemingen ook slagen door den regen weg te drijven (*masiboerai manoea*, „de lucht met medicijn bespuwen"), door de harten en het darmvlies van de gedoode offerdieren te onderzoeken, en door het bijeenbrengen van allerlei kruiden en bladeren, die door hunne kracht het geluk zullen bevorderen.

De *rimata* bepaalt hoeveel varkens voor eene offerplechtigheid zullen worden geslacht. Ieder draagt daartoe naar vermogen van zijne beesten bij. Men stelt er eene eer in om varkens voor een algemeen offerfeest te geven, omdat men daardoor in zijn eigen gemeenschap en daarbuiten naam maakt. Slechts als een particulier offerfeest gegeven wordt, moet de offeraar alleen voor de noodige dieren zorgen, die hij koopt als hij ze niet heeft. De varkens worden voor de *oema* op den grond gelegd, de hoenders (gewoonlijk voor elk gezin een) houdt men in de hand. Dan gaat de *rimata* naar beneden om ze in oogenschouw te nemen. Heeft hij ze gezien en

er een zegen over uitgesproken, dan steken de jongelieden ze dood. Als ze geslacht zijn, worden de harten er uit gehaald, en de *rimata* tracht uit den loop der aderen, die er op te zien zijn, op te maken, of men op geluk en voorspoed mag rekenen. Van de hoenders wordt het darmvlies nagekeken om uit de aderen daarvan een of ander te voorzeggen.

De dagelijksche werkzaamheden van den leidsman onderscheiden zich niet van die der overige leden der gemeenschap: hij bewerkt zijn eigen velden, bouwt mede aan de huizen enz.; alleen gaat hij niet mede ter jacht. Men wist mij niet te zeggen waarom hij dan thuis moet blijven, waarschijnlijk om als vertegenwoordiger van zijn stamgenooten thuis hun geluk te bevorderen door sympathetische handelingen. Het is hem als *rimata* ook verboden vergift te maken en op de pijlen te strijken.

Bij iedere gelegenheid dat er dieren geslacht of op de jacht buit gemaakt zijn, of visch, garnalen en schildpadden in de *oema* gebracht zijn, is het de *rimata*, die de meermalen genoemde offerspijs van lever en kladi bereidt. In een bamboe kookt hij Colocasia, in een anderen bamboe een stuk lever van de gedoode dieren. Is alles gaar, dan wordt de inhoud van beide kokers bij elkaar gevoegd en maakt de *rimata* er zooveel porties van als er gezinshoofden in de *oema* zijn. Dan slaat hij op de gong, op welk geluid de mannen in het stamhuis samenkomen. Heeft ieder zijn deel ontvangen, dan biedt de *rimata* van deze offerspijs den geesten bij den hoofdpaal, *batoe kerebaoe*, aan, waarna allen huiswaarts gaan om dit offer in eigen woning te herhalen. Wat men van deze offerspijs overhoudt, eet men te zamen met het gewone voedsel op; zoowel volwassenen als kinderen eten er van. Terwijl de *rimata* deze offerspijs draagt om ze aan de geesten aan te bieden, mag hij niet met vreemdelingen (= niet-*oema*-genooten) praten.

Ook bij het verdeelen van het vleesch van offerdieren en den jachtbuit wordt blijkbaar weinig onderscheid

gemaakt tusschen den *rimata* en de andere menschen. In Taikako zei men, dat de koppen van alle geslachte varkens voor den *rimata* zijn. Op andere plaatsen is de kop van het dier voor dengene, die het varken geleverd heeft. Elders krijgt hij een gelijk aandeel als de overige lieden. In Saoemangania vertelde men dat de *rimata* alle pijpbeenderen ontvangt van voor- en achterpooten; deze mogen niet gebroken worden. In Katoerei (Sabiroet) worden al de afgekloven pijpbeenderen in de *oema* opgehangen. Eene eigenaardigheid, die aan het ambt van *rimata* verbonden is, is dat hij pas mag eten, wanneer de anderen hiermee gedaan hebben. Zooals wij boven reeds gezien hebben, worden deze momenten aangegeven door het slaan op de gong: laat deze zich hooren, dan zet ieder gezin, elk in zijn eigen huis, zich aan den maaltijd. Is men hiermede gereed, dan klinkt weer de gong, en gebruikt de *rimata* zijn maal.

Ik heb ook gevraagd hoe men aan gongs is gekomen. Men vertelde mij dat men ze gekocht had van *Saboegi*, de Boegineezen; vandaar, dat alle goederen, die men zich uit den vreemde heeft aangeschaft, *saboegina* heeten. Het is bekend, dat de Boegineezen ook op Nias zijn geweest, en daar zelfs kleine kolonies hebben gehad. Geen van die vreemdelingen is echter ooit met eene Mentawaische vrouw gehuwd geweest. Toen deze kooplieden de eilanden niet meer aandeden, hield ook de aanvoer van gongs op. De *oema's* die niet zulk een instrument bezitten, zijn in lateren tijd door afscheiding van een oudere gemeenschap ontstaan, zoodat ze geen gelegenheid meer hadden een gong aan te schaffen.

Iedere *rimata* heeft als helpers een of twee *sikaoete loelak*, en een of twee *sipanake*, ook wel *sikamoeriat* genoemd. Deze namen hebben de functionarissen te danken aan de gebruiken welke in acht genomen worden bij het verdeelen van het vleesch der offerdieren en van den jachtbuit. Hierbij komt een groote ondiepe bak of trog, *loelak*, te pas. In dien bak worden de stukken of stukjes

vleesch voor ieder gezin bestemd gelegd. Aan het eene einde van den bak wordt het aandeel van den *rimata* geplaatst, en er vlak naast dat van zijn adjudant, den *sikaoete loelak*, d.i. „die aan het hoofd(*oete*) van den trog (*loelak*) is". Aan het andere eind van den bak ligt het aandeel voor de andere helpers, *sipanake*, „de sluiters" (*take* „sluiten"), of *sikamoeriat*, „die aan het achtereinde zijn" (*moeri*, „achter"). De naam „sluiter" werd mij aldus verklaard: hij sluit den zegen, dien de *rimata* aan het vleesch geeft op, opdat hij niet weg zal gaan; waarschijnlijk beteekent de naam niet anders dan „de laatste". Tusschen de aandeelen van den „voorste" en den „laatste" liggen de stukken van de overige *oema*-genooten.

De *sikaoete loelak* zorgt voor de verdeeling van het vleesch. Van ieder hert krijgt de *rimata* een stukje meer dan de overige menschen, niet als eene onderscheiding voor zijn persoon, maar dit stukje is het aandeel van de *poenen*, de bewaarder van den levensgeest van de bewoners van de kampong; de *rimata* eet dat stukje op als verzorger van de *poenen*. Het is ook het werk van den *sikaoete loelak* om den levensgeest van herten en apen te roepen, opdat deze dieren zich niet verwijderen, maar zich gemakkelijk zullen laten vangen.

De tweede *sikaoete loelak* wordt ook wel eens genoemd: *sigeîri rimata* „die kleiner (minder) is dan de *rimata*". Deze is het gewoonlijk die de seinen op de gong geeft. De beidë *sikamoeriat* „zegenen" het vleesch wanneer het verdeeld is, en als de trog leeg is, nemen zij hem op en vragen aan de geesten, dat hij weder gevuld moge worden, en dat men geen schadelijke gevolgen van het eten van dit vleesch moge ondervinden. Daarna zegenen ook de *sikaoete loelak* en de *rimata* den trog, en dan bergen de beide *sikamoeriat* den bak weer op boven de zolderbalken van de *oema*.

De aanstelling van deze helpers heeft op dezelfde wijze plaats als die van den *rimata*. Men komt daartoe

in de *oema* samen om te *masipakoeboeki*, of te *masipatiboïdji*, „er over te spreken". Zij krijgen geen belooning voor hunne diensten; alleen krijgen ze bij elk offerfeest een hoen, terwijl het vleesch van de overige hoenders over de gezinnen verdeeld wordt.

Jacht. Uit het bovenstaande hebben we gezien dat de meeste godsdienstige en maatschappelijke gebruiken der Mentawaiers zich concentreeren om de jacht. De algemeene jachtpartijen worden door den *rimata* geregeld, en ze maken een deel uit van de werkzaamheden in de taboe-periode. Volgens Djagomandri zou men vroeger alleen voor een *poenen* op de jacht zijn gegaan om zich voor dien rusttijd van voedsel te voorzien. Ook midden in den *poenen*-tijd geeft de *rimata* wel last om op de jacht te gaan. Voordat men er op uit gaat, moeten de vrouwen voedsel van de velden halen, want terwijl de mannen op de jacht zijn, mogen de vrouwen dit niet doen. Gewoonlijk blijft men geen nacht in het bosch over, maar men komt iederen avond in de kampong terug. Op apen jagen noemt men *manelad*. Dit gebeurt met pijl (*silogoei*) en boog (*rooe-rooe*). Op herten jaagt men met honden. Wilde varkens zijn er op Sipora en de beide Pagai-eilanden niet; alleen op Sabiroet vindt men ze. Aan de jacht nemen ook gehuwde mannen deel, alleen zij wier vrouwen in blijde verwachting zijn moeten thuis blijven.

Van de apen kent men vier soorten: een met bruin haar, *siteoet*, een zwarte aap, *masepsep*, een met langen staart, *atapaipai*, (*siatapaipai* „die lang van staart is") en een zonder staart, *simatsoera bilooe* (de gibbon, Hylobates syndactylus). Omtrent het ontstaan van deze dieren bestaat geen verhaal. Hoe herten ontstaan zijn wordt in een algemeen op de Mentawai-eilanden verspreid verhaal medegedeeld. Uit deze omstandigheid zou kunnen worden besloten, dat apen bij de komst der menschen op deze eilanden daar reeds waren, en herten er later gekomen zijn. Men vertelt dan dat een man en eene

vrouw twist met elkaar kregen, ten gevolge waarvan de vrouw uit haar huis wegliep, en haar kind met zich medenam. Om aan voedsel te komen schepte de vrouw met haar net, *soeba'*, garnalen uit de rivier, en nadat beiden die hadden gegeten, gingen ze stroomopwaarts om in het bosch te overnachten. Gedurende den nacht werd het lichaam van de vrouw overdekt met bruine haren. De dochter zag, dat de borsten harer moeder verdwenen waren, en ze vroeg: „Moeder, waar zijn uwe borsten". De vrouw antwoordde: „Die zijn *ba'ba'* geworden", een klimplant met groote ronde bladeren, welker sap als melk is. Een poos later kreeg ze horens. Toen gelastte ze haar dochter naar huis terug te keeren, zeggende: „Je hebt geen moeder meer". Toen het kind alles wat er gebeurd was aan haar vader had medegedeeld, riep deze zijne honden, en ging op zijne vrouw die een hert geworden was, jagen. Hij vond en doodde haar, en het vleesch at hij op. Uit het bloed van het dier ontstonden wurmen, en deze werden herten. Als de man geen honden had meegenomen, zouden de dieren niet schuw zijn geworden.

Van dit verhaal bestaan allerlei lezingen: de een versiert het met dezen, de andere met genen trek (zie ook Hansen, o.o. bl. 184 e.v.)

In eene andere vertelling wordt gesproken van een echtpaar, waarvan de man een *soepainang*, slang at, denkende dat het een visch was, en de vrouw eene kleine soort kikvorsch *(taratat*, die op Pagai niet gegeten wordt), in de meening dat het de eetbare soort *koerit* was. Ten gevolge hiervan veranderde de man in een krokodil en de vrouw in een hert.

Wanneer men een hert of een aap gedood heeft, heft men een gejuich aan, dat *aile* heet; daarmee zegt men de boschgeesten *(Taikaleleoe)* te prijzen (danken) voor het ontvangen geluk. Het bloed van het dier wordt in bamboes opgevangen, en later gestoofd gegeten, zoowel

door mannen als vrouwen. Het wild wordt in stukken gehouwen, en de darmen worden schoongemaakt. Het vleesch wordt met jonge arèn-bladeren gebonden om het daaraan te vervoeren. Men mag het niet aan een stok over den schouder dragen, maar men vervoert het of in een *o'ore*, een mand die op den rug gedragen wordt, of men hangt het stuk aan een band van arèn-blad over den schouder. De kop van het wild wordt met bloemen en bladeren versierd. Apen worden niet in stukken gehakt, maar deze worden in hun geheel vervoerd.

Ieder hert en iedere aap, die men buitmaakt, wordt naar de *oema* gebracht om daar onder de leden der gemeenschap verdeeld te worden. Alwie den jachtbuit voor zichzelf behoudt zou ziek worden, al ware het maar een kleine aap, hij moet naar het stamhuis worden gebracht. Boven hebben wij reeds gezien hoe het dier daar ontvangen wordt. De *rimata* neemt de versierselen van den kop af, legt ze er bovenop en voegt er wat kokosvleesch aan toe, waarbij hij zegt: *konan, konan, kinasiboelaoe le'oe-le'oe*, „komt, komt, heeren herten" (de gewone benaming *simatsoera* wordt hier omschreven). Dit zegt hij in de hoop dat men nog veel dieren zal vangen. Omtrent de verdeeling van het vleesch heb ik boven reeds een en ander gezegd. De schedels van herten en apen worden in de *oema* opgehangen, evenals de banden van arènblad waaraan ze zijn gedragen. Van de varkens, die als offers zijn geslacht, wordt niets in de *oema* bewaard. Alleen de medicijnman, *sikerei*, hangt de kinnebakken, *bakala*, van de varkens in zijn huis op, die bij gelegenheid van eene offerplechtigheid tot genezing van een zieke zijn gedood.

Een poot van het hert, en de ingewanden worden niet onder de *oema*-genooten verdeeld. Deze worden in het stamhuis gekookt, en als men te huis zijn aandeel heeft genuttigd, worden mannen en jongelieden door de gong naar het stamhuis geroepen om het daar gereedgemaakte gezamenlijk te gebruiken. Het gebruikelijke

offer van lever en kladi is reeds bij de verdeeling van het vleesch gebracht. Het water waarmee het vleesch is gewasschen, mag niet onverschillig worden weggeworpen, maar dit laat men op den grond onder het huis loopen. Wanneer herten en apen buitgemaakt zijn in een tijd waarin het geen *poenen* is, dan volgt daarop weer een poos taboe-tijd, waarin geen lieden van andere *oema's* in de huizen der gemeenschap mogen komen, zoolang het vleesch van het wild niet opgebruikt is; gewoonlijk volgt dan een *poenen*-tijd van vijf tot tien dagen.

Wanneer iemand in dien tijd een van de *poenen*-voorschriften overtreden heeft, denkt men dat hij ziek gemaakt zal worden door den levensgeest, *ketsat*, van het hert. Gewoonlijk openbaart de werking van dien herte-toover zich daarin, dat het heele lichaam met wonden overdekt wordt. Vaak ook wordt een kind ziek door de overtreding van een zijner ouders. Dan moet de medicijnman, *sikerei*, komen. Deze raspt de bladeren van een aantal boomen en planten op de gedoornde bladscheede van den sagoe-palm aan kleine stukjes, en legt dit schrapsel op een pisangblad; daarbij heeft hij de bast gevoegd van een boom, die rood sap afgeeft. Onder het zingen, *moerai*, van zijne litanieën strijkt hij het lichaam van den patiënt af met Dracaena-bladeren om hiermede de *badjooe*, het kwade dat de ziekte veroorzaakt heeft, naar beneden te strijken, en zoo uit het lijf te verwijderen. Dat kwade is in dit geval hertebloed, dat hij opvangt in de geraspte boombladeren. Is hij met zijn werk gereed, dan wringt de *sikerei* de dot bladerenraspsel uit, waardoor er een rood vocht uitdruppelt, dat de medicijnman verklaart hertebloed te zijn.

Een ander dier, waarvan het vleesch ook in de *oema* verdeeld moet worden, is de *iban laoet* of groote zeeschildpad. Het schild van dit dier wordt in het stamhuis opgehangen. Het vleesch van de landschildpad, *naning*

mag alleen door ongehuwden worden gegeten. Gebruikten getrouwde lieden van dit vleesch dan zouden hunne kinderen er ziek van worden.

H o n d e n houdt men er alleen op na voor de jacht, vooral op de herten. Het hondensoort dat men op de Mentawai-eilanden aantreft, blaft niet. Daardoor worden bezoeken aan de kampongs niet verontrust door het onbedaarlijk geblaf van zulke dieren, waardoor bijvoorbeeld een gesprek bij een bezoek aan een dorp der Sa'dan-toradja's bijna onmogelijk wordt. Hoe men aan honden gekomen is weet men niet te vertellen. Ze leven in huis bij de menschen; sommige hunner hebben namen, andere niet. De meest voorkomende namen zijn: *sikajaman*, „Zuidenwind", *sibara*, „Noordenwind", *sila'i-la'i* van *la'i*, „breken", *sikasak*, „de stinkende", *sitarakoeb*, „de overvaller", *siboelaoe mata*, „witoog", *siloemang*, „de weduwe", *sioeda*, „de oudere" (*oedo* moet Padangsch zijn), *sipakdjang*, „de lange" (van Mal. *pandjang*), *taidrama*, van *drama*, „*damar*", dus „de lieden van de harsboomen". *simaoeneng*, „de slapende", *siitjo teteoe*, „die rouwdragenden *ziet*", *sisigep*, „*de* mier", *boelaoe oema*, „wiens stamhuis wit is", *sikere'oba*, „die door velen gewild wordt", *sitioeba*, „de beklopte", omdat kinderen graag een hond op het lijf kloppen. Opmerkelijk is, dat men aan honden zoo dikwijls namen geeft, die aan het Maleisch ontleend zijn.

Veel hart voor zijn honden heeft men blijkbaar niet. Gaat er een dood, dan werpt men het kreng een eind ver de wildernis in. Het dooden van honden is echter verboden. Wanneer men al eens in drift een hond heeft doodgeslagen, omdat hij beet, moet de doodslager daarvoor met zijn gezin drie maanden *poenen* houden, opdat de levensgeest, *ketsat*, van den gedooden hond de leden van dat gezin (vooral de kinderen) niet zal bijten. Aan dezen *ketsat* geeft men van de woning uit te eten. Wanneer een hond bijterig is, eieren opeet of eenige andere onhebbelijkheid heeft, of als men te veel krijgt

van deze dieren, dan brengt men ze naar een van de eilandjes, die de vier grootere omringen, en laat ze daar achter, zoodat ze verhongeren. De zendelingen hebben wel eens voorgesteld om de dieren te verdrinken, maar dit wil men niet doen, zoodat de gedachte bij dit „verbannen" wel zal zijn om den hond in de meening te laten, alsof er geen opzet bij in 't spel is, want men is bang voor den levensgeest van deze dieren. Dit blijkt ook uit de mededeeling van een priester te Saoemangania, die vertelde dat de levensgeest van zulk een verbannen hond zich vaak wreekt op zijn rasgenooten in de kampong, uit jaloerschheid, dat zij het zoo goed hebben, en hij van ellende omkomt. De dieren worden dan mager. Om te verhinderen dat ze zullen doodgaan, maakt men *panakiat*, lapjes van rood, wit en blauw katoen, en voegt daaraan wat kralen toe. Dit hangt men aan een boom, of men werpt het weg met de woorden: „Dit is voor u, doe de honden geen kwaad".

Men is niet gewend honden te koopen en te verkoopen, want zegt men, wat ze vangen wordt toch gelijkelijk verdeeld. Heeft iemand dus een nest honden, dan geeft hij van de jongen aan hen die er om vragen, of iemand die geen teef heeft, leent er een van een ander, en als het dier geworpen heeft, en de jongen groot geworden zijn, geeft hij de moederhond terug en behoudt de kleinen.

Aan bepaalde handelingen van honden, zooals in huis copuleeren, urineeren, defaeceeren, vomeeren, op de achterdeelen voortschuiven, over een slapende of een lijk heenspringen, en dergelijke meer, hecht men geen beteekenis. Alleen als een hond huilt, *moerooe*, zegt men dat hij een geest, *sanitoe*, ziet. Hondenvleesch wordt nergens op de Mentawai-eilanden gegeten. Te Saoemangania vertelde men mij, dat het vroeger wel gedaan werd, maar dat men er mee is opgehouden, omdat men het niet lekker vond. De hond eet alles, wat de mensch eet. Wanneer hij van de portie van een mensch heeft

gesnoept, wil niemand meer de rest opeten. De binnenwanden van de gespleten bamboes waarin het eten is gekookt, worden door de honden uitgelikt; daarna worden ze bewaard om als brandstof te dienen.

Wanneer een hondejong begint met vaste spijs te eten, mengt men zijn voedsel met een vlieg (*legoe*), een aasvlieg (*silimooe*) en wat afschrapsel van het kniegewricht van een hert; dit alles wordt het dier op het blad van een roeispaan (schepper) aangeboden. De vliegen moeten niet alleen den reuk van het dier scherp maken, zooals die van vliegen ondersteld wordt te zijn, omdat ze altijd in scharen op aas aankomen, maar men hoopt ook dat het groote aantal vliegen, dat steeds op komt zetten van invloed zal zijn op het aantal herten, dat men zal neerleggen. Het schrapsel van hertebeen moet de dieren vlug maken en het voedsel wordt hun op een roeispaan aangeboden, opdat ze ook ervaren zullen worden in het overzwemmen van rivieren. Te Katoerei worden neus en tanden van de honden met medicijn ingewreven.

De honden, die een hert tot staan hebben gebracht, worden ook met arènbladeren versierd, evenals de buit zelf. Ze krijgen dan een halsband van dit blad om. Als een hond voor de eerste maal zijn meester een hert heeft bezorgd, krijgt hij, thuis gekomen, een stuk van de lever van het wild; de hond eet eerst en dan pas zijn baas. Overigens krijgen de honden alleen wat mee van het vleeschnat, maar van het vleesch zelf niets, omdat ieders deel toch al niet groot is. Van de beenderen krijgen de honden alleen de kleine en het kraakbeen. Ribben, wervels en dergelijke worden verbrand, en de grootere beenderen (pijpbeenderen) worden bij den kop van het hert in de *oema* gehangen.

In Saoemangania snijdt men een stukje van de plek uit, waar de hond het hert gebeten heeft; dit vleesch vermengt men met groote zwarte boommieren, wier beet zeer vurig is, en die hun prooi nimmer los laten;

daarbij gaat nog schrapsel van de vuurtang; dit alles wordt met kladi vermengd, en aan de honden te eten gegeven. Men zegt daarbij: „Zooals de tang het vuur en de mieren hun prooi grijpen, zonder die los te laten, zoo ook zult gij doen met herten".

Apen worden met pijlen geschoten; als ze gewond uit den boom vallen en vluchten, worden ze door de honden achterna gezet. Om de honden voor dit werk geschikt te maken, mengt men wat van het vleesch van een vanzelf afgevallen kokosnoot in het voedsel van de honden, en terwijl de dieren zich daaraan te goed doen, zegt men: „De apen, die ik met mijn pijlen schiet, zullen uit den boom vallen als de kokosnoot, en gij honden, zult ze grijpen."

In het pasgenoemde dorp vertelde men mij ook, dat het eens gebeurd is, dat eene vrouw zich gedurende een lange *poenen*-periode, waarin, zooals we weten het uitoefenen van den coitus verboden is, met een hond had afgegeven. Haar echtgenoot joeg haar uit zijn huis, maar ze bleef toch in het dorp wonen.

Ik vond hier ook een verhaal, dat algemeen in den Indischen Archipel verspreid is. Eens liet eene vrouw terwijl ze op haar kladiveld was, een hond bij zich toe, en als gevolg hiervan werd ze zwanger. Toen haar echtgenoot dit te weten kwam, doodde hij den hond, en bracht zijne vrouw naar een eilandje, met de bedoeling om haar daar van gebrek te laten omkomen. Maar ze wist zich in het leven te houden, en beviel van een zoon. Toen de jongen groot geworden was, trok zij haar ring van den vinger, gaf hem dien en zeide: „Neem dezen ring, en reis overal rond om je eene vrouw te zoeken; maar neem alleen een vrouw, aan wier vinger deze ring past". De jonge man ging heen; hij reisde lang rond, beproefde menigmaal den ring aan den vinger van een meisje te passen, maar hij vond nergens eene vrouw wie de ring paste. Eindelijk ontmoette hij toevallig zijne moeder, maar ze herkenden elkaar niet. Hij deed zooals

hij gewend was te doen, wanneer hij eene vrouw ontmoette, en paste den ring aan haar vinger. De ring paste haar werkelijk en toen trad hij met zijne eigen moeder in het huwelijk. Verder gaat het verhaal niet.

De Mentawaiers weten ook iets van teekenen aan het lichaam van een hond, waarnaar moet worden gekeken om te zien of het dier dapper is. Men kijkt hiertoe naar de tepels van het dier: als deze paarsgewijze recht tegenover elkaar staan, dan heeft de hond geen bijzondere waarde. Ze moeten een bepaalden schuinen stand tegenover elkaar innemen, om het dier als dapper te kunnen aanprijzen, en veel geluk van hem te verwachten.

De Mentawaiers hebben ook k a t t e n, naar haar geluid, *mao* geheeten. In sommige plaatsen wist men niet te zeggen, waar ze vandaan gekomen waren; in andere dorpen, zooals Silaboe en op Sabiroet, vertelde men dadelijk, dat men ze van Maleiers had gekregen, die van den overwal waren gekomen om handel te drijven. Deze dieren waren hun niet verkocht geworden, maar ze hadden ze als teeken van vriendschap present gekregen. Soms gaf men er ook wat sagoe voor in ruil. Men is niet gewend onderling katten te verkoopen; niet omdat het verboden zou zijn, maar omdat men niet gewend is dit te doen. Eenigen eerbied voor deze dieren, zooals men dat wel bij andere volken in den Archipel ziet, heeft men niet. Honden en katten eten uit denzelfden bak. Als men van een kat af wil zijn, brengt men haar naar een eiland om ze daar te laten verhongeren. Soms schiet men haar met een pijl dood zooals in Silaboe, wanneer zij kuikens steelt. Het kreng van een kat wordt in de wildernis weggegooid, of men werpt het in de rivier, wanneer deze bandjirt.

Veel waarde schijnt men niet aan eene kat te hechten, wat niet te verwonderen is, omdat de Mentawaiers geen rijst en maïs verbouwen. Bij het bewaken van deze gewassen en het bewaren van de vrucht er van, komt het nut van de kat eerst duidelijk aan het licht. Men houdt

er dan ook geenerlei middelen op na om deze dieren aan huis te binden. Namen geeft men haar niet. Haar te plagen en uit te lachen is niet verboden. Men is er ook niet toe gekomen om magisch of sympathetisch werkende middelen uit te vinden of van anderen over te nemen om eene kat tot eene goede muizenvangster te maken.

Verhalen over het ontstaan van de vijandschap tusschen kat en muis schijnt men niet te kennen. Alleen deed men in Sila oinan (Taikado) een onnoozel vertelseltje, dat een muis eens door haar knagen het leger van eene kat beschadigd had; hierover vertoornd nam de kat wraak op de muis. Wanneer een paar menschen zeer boos op elkaar zijn, en ze willen te kennen geven, dat het tusschen hen nooit meer goed kan worden, dan zeggen ze: „Al wil iemand vrede tusschen ons maken, dan zal het toch tusschen ons blijven als kat en muis".

H o e n. Op alle Mentawai-eilanden komen volgens het getuigenis der lieden geen boschhoenders voor. Tamme hoenders worden door bijna ieder gezin gefokt. Wij hebben reeds gezien, dat bij iedere plechtige gelegenheid hoenders worden gedood. We weten ook reeds dat ze niet geslacht mogen worden, maar dat hun den nek wordt omgedraaid. In het algemeen is de Mentawaier bang om bloed te storten. Iemand die ter dood gebracht moest worden, werd opgehangen, of hij werd naar een eilandje gebracht, waar hij gewoonlijk den hongerdood stierf. Deze wijze van dooden zal wel in verband staan met het verbod voor gehuwde mannen om dieren te slachten, bloed te laten vloeien.

Wanneer een haan op een ongewoon uur in den nacht kraait, zegt men te Katoerei (Sabiroet), dat het een heldere dag zal worden. Dit wordt ook beweerd, als deze dieren bijzonder veel leven maken. Op Pagai zegt men in het eerste geval, dat de vloed dan opkomt. Te Saoemangania vertelde men mij, dat de zielen uit *Sabeoe laggai*, „het groote dorp" (het Zielenland) soms op reis gaan in een vaartuig. Ze hebben dan een haan bij zich,

dien ze laten kraaien, als ze voorbij een dorp varen. Antwoorden de hanen van die plaats, dan gaan de zielen voorbij, maar wordt het hanengekraai uit de geestenprauw niet beantwoord, dan houden ze op in 't dorp, en dan zal daar spoedig een doode wezen. Zijn de hoenders 's nachts onrustig dan zien ze een geest, *sanitoe*, voor wien ze weg willen loopen. Ook als een kip een brommend geluid laat hooren (*korooe*) overdag, zegt men dat ze een geest ziet; men doet er echter niets tegen. Wanneer het dier een angstig geschreeuw laat hooren, dat de Mentawaier weergeeft met *to'to'ngai*, dan brengt dit ongeluk (*iteleidji*) over de menschen, en moet het hoen gedood worden om dit ongeluk af te wenden. Kippen die hun eieren opeten moeten gedood worden, omdat ze daarmee hun *djooe*, hun onheilbrengende inborst openbaren. Het paren van hoenders op de nok van het dak, het sterven van een hen in haar broedmand, en dergelijke gevallen zijn dingen waaraan de Mentawaier geen beteekenis hecht. Te Saoemangania deed men mij nog een verhaal van een bijzonder groot kippenpaar, dat aan de monding van een rivier op Sabiroet leefde. Deze dieren hadden eens een man toegetakeld door hem geweldig te pikken. De man ging daarop in hinderlaag liggen, en het gelukte hem het reuzenpaar te dooden.

Wanneer eene kippenziekte is uitgebroken, neemt men de vruchten van de *oebaoe*, *moentei* (pompelmoes, Citrus decumana) en *kinoesaidoe*; deze worden geraspt, en het vocht er van druppelt men in den bek der zieke dieren.

Jongelui laten uit tijdverdrijf wel hanen met elkaar vechten. Zulk een hanengevecht heet *patabeli* of *papila*. Er wordt niet bij gewed. Wanneer een der hanen erg is toegetakeld, doodt de eigenaar hem. Ook aan mij verzekerde men evenals men dit indertijd den Heer Maass heeft gedaan (o. o., bl. 132-133), dat men dit spel van de Maleiers had afgezien.

V a r k e n s (op Pagai *sakoilo*) fokken doet de Mentawaier gaarne. Men zou er zijn knollenveld of zijn pisangtuin voor verkoopen om zich varkens aan te kunnen schaffen, als men deze dieren niet had, zei men mij. Een verhaal om te verklaren hoe men aan varkens gekomen is, kende men niet; evenmin vormde men zich eenige gedachte over het feit, dat op Sipora en de Pagai-eilanden geen wilde zwijnen voorkomen. Men had nooit gehoord van lieden voor wie het eten van varkensvleesch verboden zou zijn. Zooals wij boven gezien hebben, is het varken het offerdier bij uitnemendheid. Wanneer men bij sommige gelegenheden voedsel voor de zielen der afgestorvenen, *sanitoe*, boven aan de trap van de woning neerlegt, en de varkens hollen op een gegeven oogenblik alle weg, dan zegt men dat ze vluchten voor een ziel die aankomt om van de neergezette spijzen te genieten.

Een zeer onheilspellend feit is het, als een varken zijne biggen opeet. *Sakoilo sioba moengalid*, „de varkens willen eten wat ongaar is", zegt men hiervan. Zoo'n dier moet worden gedood. Het vleesch er van mag worden gegeten, maar de eigenaar moet drie maanden *poenen* houden om de slechte gevolgen, die uit dit geval kunnen voortkomen, te niet te doen.

K r o k o d i l l e n en andere dieren. Voordat ik tot een ander onderwerp overga, wil ik eerst nog wat mededeelen van andere dieren, die voor den Mentawaier van beteekenis zijn. Van de apen, eekhorens en muizen heb ik reeds een en ander in mijn reisverslag, dat in het Tijdschrift Aardr. Gen. is opgenomen, gezegd. Ook heb ik daar reeds verteld, dat de groote kikvorschsoort, *koerit*, algemeen gegeten wordt; de kleine soort, *taratat*, echter alleen op Sabiroet. Men gaat steeds bij donker op de kikvorschenjacht met flambouwen, omdat deze diertjes met kunstlicht gemakkelijk te vangen zijn. Ze worden zoowel bij het vuur geroosterd, als in bamboes gekookt, gegeten. Terwijl men aan een woonhuis of *oema* bouwt, mag men geen kikvorschen eten. Eerst wanneer het

offerrekje, *boeloeat*, in het huis is aangebracht, mag men deze dieren eten. Deed men het vóór dien tijd dan zou men ziek worden.

In dat Reisverslag heb ik ook medegedeeld, hoe de Mentawaier tegenover enkele kleinere dieren staat. De paling, *ilek*, is daarbij niet genoemd. Dit dier wordt door alle Mentawaiers gegeten, zoowel door mannen als door vrouwen, en alleen zij die door het eten er van onpasselijk worden, laten het na. Men verbindt geenerlei geloof aan deze dieren, als zouden ze de verpersoonlijking van watergeesten zijn. Alleen in Silaboe worden geen palingen gegeten wanneer men bezig is met het bouwen van een huis.

Bijen, *mani*, komen op deze eilanden veel voor. Men haalt de nesten uit door in den boom te klimmen, of met messen, die aan een stok gebonden zijn, ze van den tak af te snijden. Gewoonlijk rookt men de bijen uit, maar bij zwaren regen behoeft men dit niet te doen, beweert men. De honing, *soeat mani*, en de raten eet men. Voor nog niet langen tijd werd de was, *lilit*, weggeworpen, omdat men er de handelswaarde nog niet van kende. Nu verkoopt men ze. Uit de vlucht of de bewegingen der bijen maakt men geen voorteekenen op. Was, samengesmolten met kokosolie wordt als medicijn voor leelijke wonden aangewend.

Van bijzondere beteekenis is de krokodil, die aan de mondingen van alle grootere rivieren op deze eilanden gevonden wordt. Boven deelde ik reeds een verhaal mede, waarin men den krokodil laat ontstaan uit een man, die eene slang gegeten had, denkende, dat het een visch was. Een ander verhaal laat dit gebeuren met den man van de vrouw, die was weggeloopen en in de wildernis in een hert veranderde. Nadat de man het hert (zijne vrouw) gedood had en opgegeten, ging hij naar den oever van de rivier, vergezeld van twee van zijne kinderen. Aan het water gekomen zei hij tot den oudste: „Ik ga duiken, tel!" De jongen telde tot tien, en toen kwam de man

weer boven, maar er was nog niets aan hem veranderd. Daarna liet hij onder het duiken den jongste tellen, en toen deze tot 20 gekomen was, kwam zijn vader weer boven, en toen had hij een staart gekregen. De oudste schrikte er van en liep weg. Toen zei de vader tot den jongste: „Iederen dag moet je mij hier eten komen brengen". Dit bevel volgde de jongste zoon trouw op. Telkens als hij met voedsel bij het water kwam, verscheen de krokodil met veel gedruisch boven water, en nam het voedsel in ontvangst. Eens wilde de oudste zoon dit ook gaan doen. De jongste ontraadde hem dit te doen, maar zijn broer ging toch, met zich medenemende een bakje van sagoebladscheede, waarin hij het voor zijn vader bestemde voedsel had gedaan. Toen het ondier weer met veel rumoer boven water kwam, schrikte de oudste zoon zoo geweldig, dat hij het bakje met eten wegwierp, en zich uit de voeten maakte. Daarop zei de krokodil: „Omdat ge zoo gedaan hebt, zal ik jullie en je nakomelingen opeten, zoodra jullie iets verkeerds gedaan hebt". Dit is de reden waarom krokodillen tegenwoordig menschen verslinden.

Verhalen van menschen die een krokodil baren heb ik niet gevonden. Van krokodillen sprekende gebruikt men meestal niet zijn gewonen naam *sikoinan*, „de waterman", maar *sikelaoete*, „de hardhoofdige". In 't Noorden van Sabiroet (in Tabekat) noemt men den krokodil *boia* (Mal. enz. *boeaja*) de eigenlijke naam; de andere benamingen zijn omschrijvingen. Of men zegt eenvoudig *kameinan*, „die we tot moeder hebben". Met den laatsten naam duidt men gewoonlijk de watergeesten aan, die in de rivieren wonen, en die ook *Taibagat oinan*, „zij die in het water zijn", worden genoemd. De krokodillen zijn de dienaren van deze watergeesten. Wanneer iemand uit de *oema*-gemeenschap wordt gestooten, of als hij de *poenen*-voorschriften niet houdt (en men denkt hierbij in de eerste plaats aan het uitoefenen van den coitus gedurende de taboe-periode), dan zegt men, dat

de *kameinan* met de *oema* overleggen, en dat zij de krokodillen zenden om zoo iemand te dooden.

Eene andere aanleiding om door een krokodil te worden gepakt is, als men zich driftig maakt, en in boosheid een en ander van zijne eigendommen kapot maakt of wegwerpt, of als men met kladi-knollen of ander voedsel gooit; in drift een pisang- of kokosboom omhakt, een stuk hout klooft, waaruit men eenig gebruiksvoorwerp wil vervaardigen, en dat niet dadelijk goed doet, al deze dingen stellen iemand bloot aan het gevaar van door een krokodil te worden gegrepen. Een man uit het dorp Sila oinan vertelde mij, dat hij steeds, als hij zich om de eene of andere reden driftig voelde worden, een zijner kinderen een pak slaag gaf, ten einde te voorkomen, dat hij met zijne eigendommen zou gaan smijten, of een of ander zou vernielen, waardoor hij zich aan de krokodillen zou overleveren. Wanneer men zich vergeten heeft, gaat men genoemde dieren aan den rivierkant „te eten geven".

In Silaboe gaf men mij van deze zaak de volgende voorstelling: Van alles wat de mensch eet, kladi, kokosnoot enz., en van alles wat de mensch vervaardigt, komt een stukje in den zak, dien iedere krokodil in het lijf draagt. Als iemand zich nu driftig maakt, en zijne woede bijvoorbeeld op den kladi-aanplant koelt, of als eene vrouw in boosheid haar rokje van pisangblad verscheurt, of als een man in verstoordheid op zijn vaartuig slaat of iets dergelijks doet, dan verandert het stukje kladi, pisangblad, hout enz. in het lijf van het ondier in *tae*, „vergif", en dit prikkelt den krokodil om den schuldige te grijpen en te verslinden.

Wanneer men op het water is zal men nimmer de gespleten bamboes, waarin men eten gekookt heeft, in de rivier of in zee werpen. Vreemdelingen vertelden mij, dat men dit niet doet om niet door een krokodil te worden gepakt. Maar de Mentawaiers zelven ontkennen dit en zeggen dat zijzelven of hunne kinderen er ziek

van zouden worden, wanneer ze die bamboehelften in het water wierpen. Men legt ze op het zeestrand of op den rivieroever neer. Iemand verklaarde mij dit aldus: Die bamboes gaan in het water rotten, en daardoor zullen onze lichamen of die onzer kinderen ook rotten (ziek worden).

Als iemand door een krokodil gepakt is, maakt men een val, *sesere*, om het dier te vangen. Wanneer dit gelukt is, werpt men het kreng te zamen met de val in de rivier, „opdat niemand meer zal worden gepakt". Daarna draagt ieder huis een varken en een hoen bij, die op de gebruikelijke wijze in de *oema* gedood en verdeeld worden. Volgens Djagomandri zouden alleen ongehuwden van het vleesch van dit offer mogen eten. Van de gekookte lever wordt een deel aan den oever van de rivier neergelegd voor de krokodillen. Vervolgens houdt men een *poenen* van twee maanden lang.

Maar ook al heeft een krokodil zich niet schuldig gemaakt aan moord, toch is het aan ieder ten allen tijde geoorloofd deze ondieren te dooden, als men er toe in de gelegenheid is. Heeft men een krokodil ver van huis gedood, dan laat men het lijk liggen. Is zoo iets dicht bij de kampong gebeurd, dan sleept men het verder de wildernis in, om geen last van den stank te hebben. In ieder geval legt men er kruiden en bladeren bij, die moeten verhinderen, dat de levensgeest (*ketsat*) van het gedoode dier de menschen ziek komt maken.

De menschen van Sabiroet eten het vleesch van krokodillen, die van Sipora en de Pagai-eilanden niet; aan de laatsten is het zelfs verboden om de huid voor het een of ander doel te gebruiken.

K o p p e n s n e l l e n. Boven heb ik reeds medegedeeld, dat de Mentawaiers, wanneer een *oema* of stamhuis afgebouwd was, er op uittrokken om een mensch te dooden. De lieden van de Pagai-eilanden en Sipora maakten daartoe eene reis naar het eiland Sabiroet. De menschen van hier gingen naar andere streken van dat eiland of

ondernamen tochten naar Sipora en de Pagai-eilanden. Zoo gingen de menschen van Katoerei op Sabiroet gewoonlijk naar de landschappen Tabekat en Sikabaloean, beide op hetzelfde eiland gelegen. Tusschen de bewoners van beide eilandengroepen bestond een groot onderscheid: die van Pagai en Sipora vergenoegden zich met het dooden van een mensch, en lieten verder het lijk aan zijn lot over. Die van Sabiroet namen het hoofd, de armen en de beenen van hun slachtoffer mede. Mijne zegslieden van Silaboe vertelden, dat de reden waarom de bewoners van Pagai voor dit doel naar Sabiroet gingen, gelegen was in de omstandigheid, dat hunne voorouders door de menschen van Sabiroet verdreven waren.

Het heeft heel wat voeten in de aarde, voordat men met de toebereidselen voor den tocht gereed is. Daartoe moeten eenige van de grootste soort vaartuigen, *kalaba* [11]) genaamd, uitgerust worden. Zulk een vaartuig kan een dertig menschen bergen. Aan de zijden van deze vaartuigen werden wanden gemaakt van de bast van den *karai*-boom om de pijlen, die de vijand afschoot, tegen te houden. Op de voorplecht nam een dapper man plaats met een schild, *kombi*, gewapend, om de pijlen van zich af te slaan. Elders heb ik reeds opgemerkt, dat dit platte houten schild van circa 60 cM. lengte, en een span breedte, met een handvat aan den achterkant, op Sipora en de Pagai-eilanden verdwenen is.

Natuurlijk heeft men ook de noodige wapenen bij zich. Daaronder moeten in de eerste plaats pijl, *silogoei*, en boog, *rooe-rooe*, worden genoemd (Eene nauwkeurige beschrijving van de Mentawaische pijl en boog vindt

---

[11]) Dr. N. Adriani maakt er mij opmerkzaam op, dat wij dit woord *kalaba* (in Zuid Nias *kalamba*) op Midden Selebes terugvinden in *kalamba*, den naam voor de steenen potten in de Berglandschappen van de Onderafdeeling Posso. Dit is dan het tweede voorbeeld in genoemde streek, dat eene bergplaats voor lijken een naam draagt, die oorspronkelijk „vaartuig" heeft beteekend, want in de Meerstreek wordt *bangka* zoowel voor „boot" als voor „lijkkist" gebruikt.

men o.m. bij Maass, o.o.bl. 140 e.v., en in den Catalogus van 's Rijks Ethnografisch Museum, deel IV, bl. 91-93. Verder in het opstel van H. W. Fisscher, Iets over de wapens uit de Mentawai-verzameling van 's Rijks Ethn. Museum te Leiden. Intern. Archiv für Ethnografie, XVIII). Voor den boog gebruikt men het hout van den *padegat*, een palm waarvan de bladeren op die van den arèn gelijken. Dit hout is zeer hard, en splijt moeilijk. Men neemt altijd het gedeelte van den stam dat het dichtst bij den voet is. Terwijl men bezig is met het maken van een boog, mag men geen bamboekokers, waarin eten is bereid, splijten, want dan zou de boog spoedig breken. Ook mag men onder dit werk geen *djoeroet* drinken, den meer genoemden drank bestaande uit een mengsel van kokoswater en het vleesch van jonge kokosnoten met suikerriet of ongegist arènsap. Wanneer men dit deed zou men bij het schieten nimmer het doel treffen. Gedurende den tijd waarin men aan een boog werkt, mag men geen coitus uitoefenen, en wanneer men gaat eten, moet de in bewerking zijnde boog eerst opzijde worden gelegd.

Het touw dat als pees zal worden gebruikt, is reeds van te voren gereed gemaakt, en zoodra de boog klaar is wordt het er aan bevestigd. Eindjes van dit touw, die afgesneden worden, mogen niet worden weggeworpen, maar ze moeten tusschen het dak worden gestoken. Het touw is gemaakt van de bast van den *baiko*-boom, (Artocarpus communis) die daarna met het sap van den *onam*-boom (Mal. *oebar*) (Eugenia Jambolana) wordt ingesmeerd. Aan de spaanders, die bij het snijden van den boog afvallen, heeft men geen aandacht te wijden.

Wanneer de bogen gereed zijn (meestal wordt dit werk door eenige mannen te gelijk gedaan) worden enkele kippen gedood, en treedt eene korte *poenen*-periode in, wat, zooals ik reeds heb opgemerkt, *moelia* wordt genoemd. Dien nacht gaat men er dadelijk met het nieuwe

wapen op uit. Men mag niet over een boog heenstappen, *bakko*, anders zal men er geen apen mee raken.

De pijlen, *silogoei*, maakt men te zamen met den boog; het smeren van de punten er van met vergif gebeurt eerst later. Wanneer men dit doet, mag geen koud maar alleen warm water worden gebruikt; ook mag men onder dit werk niet baden. Het pijlgif heet *omai*, naar den boom (Antiaris toxicaria), waarvan het genomen wordt. De bast van dezen boom wordt geraspt, en zijne bladeren worden fijn gesneden; dit alles wordt vermengd met den bekenden *toeba*-wortel, die bedwelmende kracht heeft, en die daartoe vooraf murw geslagen wordt; hierbij voegt men nog fijn gemaakte *baglai*, (Alpinia Galanga), een specerij die in het Maleisch *langkoeas* heet, en Spaansche peper, *raro*. Nadat deze ingrediënten in een houten bak, *pangoenan*, die een eigenaardigen vorm heeft, dooreengemengd zijn, doet men alles over in een van rotan gevlochten korfje, *letsoe*, waarna alles door middel van een bamboe-tang, *pepetsoet omai*, wordt uitgeknepen, zoodat het vocht tusschen de mazen van het korfje naar buiten komt, en in een daaronder gehouden kokosdop druipt. Hieruit wordt het met den staart van een eekhoorn, *loga*, op de pijlpunt gestreken. De pijlen worden dan boven het vuur gedroogd, waarna men ze weer met het vergif bestrijkt, en dit wordt net zoo lang herhaald tot de voorraad vergif is opgebruikt.

De wapenen van ijzer zijn alle ingevoerd. Soms geeft men door vijlen aan het eene of andere werktuig een anderen vorm. Een groot hakmes of zwaard heet *siloekoet*; een dolk *palitei*; een speer draagt den naam van *simuine bakat*: een die met weerhaken voorzien is: *toko*.

Voordat men vertrok, wichelde de *rimata*, het clanhoofd, en onderzocht 't darmvlies van kippen en de lever van varkens. Meer dan op andere tijden werd voor en gedurende den tocht op allerlei teekenen acht gegeven.

De vogels spelen daarbij niet zulk een groote rol als het geval is bij andere volken van den Indischen Archipel. Ik heb trouwens uit de mededeelingen den indruk gekregen, dat het „oorlogvoeren" op de Mentawai-eilanden van weinig beteekenis is geweest, en dat men over het geheel genomen in vrede met elkaar leefde. Bij tochten die ondernomen werden om een mensch te dooden, werd vooral op de vlucht van den vischarend, *manjang*, gelet. Vloog deze vogel voor de vloot uit, dan was men overtuigd voordeel te zullen behalen. Ditzelfde dacht men ook, wanneer een zeeschildpad voor de uitgetrokkenen uitzwom.

Op Sabiroet ging men naar huis terug, wanneer de vogel *kemoen* onderweg zijn geschreeuw deed hooren. Dit deed men ook als er een aardstorting plaats had, of een boom omviel.

Ik noem hier ook op de beteekenis, die men aan de geluiden van vogels en andere dieren hecht, wanneer men niet op het oorlogspad is. Wanneer een vischarend naar u toevliegt, zult ge zeker een rijke vangst hebben op zee. Heeft hij daarbij een visch in den bek, dan is dit een bewijs dat in het dorp vanwaar hij gevlogen komt, een hert gevangen is, of om eenige andere reden *poenen* wordt gehouden. Onder de roofvogels op het land heeft men den havik, *piligi*, en den arend, *maggok*. De tweede heeft geen beteekenis voor de menschen, maar als de eerste een kreet laat hooren, dien men weergeeft met *serei*, dan verwacht men regen. Merkwaardigerwijs zegt de uil, *popo*, den Mentawaiers niets. Een andere vogel is de *toeroegooegooe manoea*; wanneer deze van het dorp in de richting van de monding der rivier vliegt, en daarbij een geschreeuw „lo-lo-lo" aanheft, dan komt er een sterfgeval of eenig ander ongeluk in het dorp. Gaat zijne vlucht in omgekeerde richting, dan zal men een hert buitmaken. De ontmoeting met een *dodod* doet regen verwachten. Laat de *takobago* zijn geroep klinken, waarin de Men-

tawaier de woorden *mesita moeraoe*, „ik ga baden", meent te hooren, dan is de tijd gekomen, dat de boomen vruchten gaan dragen.

Algemeen stelt men geloof in den *pilak*, een kleinen vogel met roode en gele veeren. Wanneer deze „djoeilat" roept, terwijl men op den akker zijn maal nuttigt, of vandaar naar huis terugkeert, dan heeft men gasten te wachten. Als men ergens heen gaat, en dit vogeltje laat zich hooren, dan zegt men tot elkaar: „Misschien zullen we een hert krijgen". Laat het diertje een klagend geluid hooren, als van iemand die huilt, dan houdt men zich overtuigd, dat er een doode in de kampong is. Schreeuwt het onophoudelijk en als ware het dol, dan vreest men dat er een ongeluk over de kampong zal komen. De *toininin* op Sabiroet voorspelt met zijn geroep „nini", dat een kranke zal sterven.

Onder de apen is het alleen de *bilooe*, aan wiens geluiden men beteekenis hecht. Laat hij in den nacht zijn geroep „seoëo" hooren, eenige hooge tonen gevolgd door enkele lage, dan zegt men: „Er is een doode in de kampong". Heeft hij dit geroep slechts eenmaal laten hooren, dan is de overledene een oud mensch; worden de kreten vaak herhaald, dan betreft de mededeeling een klein kind.

In tegenstelling met andere volken in den Indischen Archipel, hecht de Mentawaier niet veel beteekenis aan de ontmoeting met eene slang. Wanneer iemand van Katoerei eene reis wil ondernemen, en hij ziet onderweg een slang, dan keert hij daarvoor niet naar huis terug, maar hij werpt eenige bladeren de richting uit, waarin het dier zich bevindt. Alleen als zulk eene ontmoeting plaats heeft, wanneer men op weg is naar den vijand, stelt men den tocht liever uit, omdat het dan wel zou kunnen gebeuren dat men dooden kreeg. Ook als eene slang in huis komt, hecht men op Sipora en de Pagai-eilanden geen beteekenis daaraan; alleen te Katoerei vertelde men mij, dat zoo iets voorspelt, dat in die woning iemand ziek zal worden of sterven. Algemeen is het

geloof. dat wanneer men op een stuk boschgrond, dat men wil ontginnen, een python, *saba*, vindt, men beter doet daar geen akker aan te leggen. Wil men dit toch doen, dan moeten de kwade invloeden die daar aanwezig zijn, worden onschadelijk gemaakt door het dooden van een hoen, en het houden van een korten taboe-tijd. Als men een boom wil omhakken om er een vaartuig van te maken, en men ziet een duizendpoot of een slang langs den stam naar beneden gaan, dan kan men hem gerust omhakken. Gaat zulk een dier echter juist naar boven, dan doet men beter een anderen boom te kiezen; niet dat men anders ziek zou worden, of een ongeluk zou krijgen, als men zijn wil doorzette, maar men zou zich voor niets moeite geven, want òf de boom zou bij het vallen splijten, òf het zou blijken dat hij hol was.

Overal waar men een slang ziet mag men haar dooden; op Sipora en Pagai mogen alleen ongehuwden dit doen; in Katoerei (Sabiroet) is het ook voor getrouwden geoorloofd. Heeft men zulk een dier in 't bosch gedood, dan laat men 't lijk liggen: is het in huis of in het dorp afgemaakt, dan werpt men het een eind ver de wildernis in. Op de Pagai-eilanden en te Katoerei wordt het vleesch van den python, *saba*, niet gegeten. Men vertelde mij, dat de menschen van Sipora en die van het landschap Simataloe op Sabiroet dit wel doen. Met de huid van den python bespant men trommen, *kateoeba*. Ook de Mentawaiers gelooven, dat eene slang niet sterft, als er niet door een gewelddaad een einde aan haar leven wordt gemaakt.

Behalve de python, *saba*, komen er nog verscheidene andere soorten van slangen voor, waarvan ik noem: *sipe'dang*, *simaleoe*, *koemo*, *boe'boe*, *kabiten*, *soepainang*. De beet van enkele dezer reptielen zou de plek die gebeten is, doen opzwellen, *moegô*. Men verzekerde mij echter, dat er nog nimmer iemand aan een slangebeet was overleden. Nergens kende men een verhaal, waarin

sprake is van verwantschap tusschen slangen en menschen. Alleen in Silaboe zou het volgende hebben plaats gehad: Eens waren twee meisjes het bosch ingegaan. Op een gegeven oogenblik zagen ze een vuurtje branden. De jongste ging er heen met de bedoeling er haar sigaret aan aan te steken. Toen ze bij het vuur gekomen was, zag ze een grooten python liggen, die zich in de warmte van het vuur koesterde. Ze schrikte op dit gezicht. De slang vroeg: „Wat doet ge hier?" „Ik kom wat vuur vragen", antwoordde het meisje. De slang stelde haar toen voor om met hem te trouwen, maar het meisje antwoordde: „Als ge een mensch waart, zou ik dit graag doen, maar met een slang wil ik niet trouwen". De slang gaf haar daarop gekleurde rotanringen om er zich het middel mee te versieren, en koperen belletjes. Toen ze bij haar zuster teruggekomen was, deelde ze deze haar wedervaren mede, maar de zuster sprak minachtend over het dier.

Den volgenden dag zocht het meisje de slang weer op. Deze herhaalde het huwelijksaanzoek, en nu stemde het meisje daarin toe. Toen zij haar voornemen aan hare zuster had medegedeeld, had deze niet anders dan minachtende woorden voor haar over. Den volgenden morgen ging de bruid er op uit om bloemen te zoeken, waarmede zij zich bij gelegenheid van haar huwelijk wilde tooien. In de wildernis rondloopende vond zij een slangenhuid, en korten tijd daarna kwam een jonge schoone man op haar toegetreden. Ze vroeg hem: „Van wien is deze slangenhuid?" De jongeling antwoordde: „Van mij, want ik ben de slang, die je ten huwelijk heeft gevraagd." Daarop verbrandde het meisje de huid en onder algemeene vreugde en deelneming van de dorpsgenooten had het huwelijksfeest plaats.

Wij kunnen er wel zeker van zijn dat dit verhaal van vreemdelingen is overgenomen. Silaboe is een plaats, waarvan de inwoners veel verkeer hebben gehad met Boegineezen en Maleiers. Het verhaal is elders op deze

eilanden niet bekend, (wel zijn zulke verhalen over den heelen archipel verspreid) en de trekken welke er in voorkomen, (het zich tooien met bloemen voor het huwelijk, en het huwelijksfeest) zijn on-Mentawaisch.

Vervolgen wij nu de mededeelingen omtrent de krijgstochten.

Terwijl men onderweg was, moest men steeds zijne maaltijden gezamenlijk houden. Vooral op zulk een tocht moest men het reeds boven genoemde voorschrift goed in acht nemen om geen schillen van kokosnoten, stukken van bamboekokers, waarin spijzen zijn gekookt en dergelijken afval in het water te werpen, want anders zou men ziek worden en niemand dooden. Men legde die dingen bijeen op het land. Alle vuile praat of twist moest zorgvuldig vermeden worden. Droomde men onderweg, dat men iemand doodde, of dat men in 't water viel, dan was dit een slecht voorteeken. Men ging er niet om terug, maar de hoofden van alle deelnemers aan den tocht werden dan door een der oudsten met kokosolie bestreken om de kwade werking van den droom weg te doen. De oude sprak bij dit oliën: „Wat ik gedroomd heb, ga weg, en dat waarvoor ik ben uitgetrokken, gelukke". Gunstig voorspellende droomen zijn o.m. als men in den droom hout oplicht, varkens vastbindt, of hoenders vangt.

De gewone taktiek was, dat de prauwen in den een of anderen inham, dicht bij de monding van eene rivier, waaraan een kampong was gelegen, werden verborgen. Dan gingen eenige der tochtgenooten op voorbijtrekkende menschen loeren. Vaak werden lieden, die in hun vaartuig de rivier afvoeren om te gaan visschen met pijlen beschoten. Bij zulk een gelegenheid was niet te bepalen wie den vijand had gedood, zoodat er ook geen sprake kon zijn van het verheerlijken van den een boven den ander om zijne dapperheid. Voor zulk een tocht had men ook niet een bepaalden aanvoerder. Wanneer men

zou uittrekken werden als tochtgenooten alleen zij uitgekozen, die als dapper bekend stonden. Wanneer de menschen van Pagai lang hadden rondgezworven zonder een mensch gedood te hebben, schoten ze hunne pijlen op een boom af, en keerden dan naar huis terug. Maass vermeldt deze gewoonte ook van Sipora (o.o. 132). Die van Sabiroet namen in zoo'n geval een hoofd van een begraafplaats mede.

Eigenaardig is wat mijne zegslieden van Silaboe mij van hun taktiek vertelden: Wanneer zij met hunne prauwen op Sabiroet waren aangekomen, zochten zij de monding van eene rivier op, en gingen daar voor anker. Vervolgens begaven zich een tiental dapperen, goed gewapend, naar het dorp. Als ze daar gekomen waren, zetten ze zich in het stamhuis neer, maar ze zorgden daarbij met den rug tegen den wand te gaan zitten, om tegen een overval van achteren beveiligd te zijn. De dorpelingen waren meestal al ongerust geworden door dit bezoek van vreemdelingen, van wie ze niet wisten met welk doel ze kwamen. Wanneer hun spijzen werden gebracht, aten ze met de linkerhand, terwijl de rechter het handvat van hun dolk, *palitei*, omkneld hield, om bij een aanval dadelijk tot verdediging gereed te zijn. Nadat men gegeten had, kwam de *rimata*, het hoofd der gemeenschap, met hen praten. Het eerste onderwerp van gesprek was steeds over de plaats, waar zij vandaan kwamen, en over familieverhoudingen. Het doel hiervan was om te zien of de vreemdelingen aan de bewoners van het dorp verwant waren. Dit kon bovendien blijken uit enkele woorden, die bij zulk een gelegenheid als schibboleth dienst deden. Was uit het gesprek voldoende duidelijk gebleken dat beide partijen dezelfde voorouders hadden, dan lieten de vreemdelingen alle moordplannen varen, en de *rimata* zeide tot zijne onderhoorigen: „Raakt deze menschen niet aán, want ze zijn onze verwanten". En tot de lieden van Silaboe sprak hij: „Wanneer iemand u aanraakt, doodt hem dan". De

vreemdelingen konden zich dan rustig te slapen leggen, want niemand zou hun dan eenig kwaad doen, en zijzelven dachten al evenmin daaraan. Den volgenden morgen keerden zij naar hunne vaartuigen terug, en zetten de reis voort naar een volgend dorp om daar op dezelfde wijze te handelen.

Was het gebleken, dat men niet met bloedverwanten te doen had, dan zocht men twist, die eindigde met een vechtpartij, waarbij dooden vielen. Dit gebeurde echter alleen, wanneer de vreemdelingen bijzonder dappere menschen waren, omdat zij kans liepen zelven gedood te worden. Gewoonlijk maakte men dan ook, dat men zoo spoedig mogelijk naar zijne vaartuigen terug kwam, waarna men in de volgende dagen op eenzaam loopende menschen loerde en hen doodde.

Volgens algemeen getuigenis werd nooit een stamhuis aangevallen, of verbrand. Wel kwam men vaak tot dicht bij de huizen, maar daar bleef men loeren op menschen, die naar hun akker gingen, die water haalden, of om andere redenen buiten 't dorp kwamen.

Zooals ik reeds gezegd heb, namen de lieden van Pagai de hoofden van de verslagenen niet mede; ze versierden alleen hun eigen hoofd met bloemen en planten, en de jonge bladeren van den arèn-boom, terwijl ze op den terugweg onophoudelijk den krijgskreet *(alei)* aanhieven. Wanneer de lieden van Sabiroet eenige vijanden hadden verslagen, namen zij toch slechts van een of twee hunner hoofd, armen en beenen mee. De romp van den verslagene werd door allen met hunne zwaarden behakt om er hunne woede aan te koelen. Aan de monding van de rivier gekomen, waaraan hun kampong gelegen was, hief men herhaaldelijk den krijgskreet aan (op Sabiroet heet dit: *moeloeloeo*), en zoodra dit in het dorp was vernomen, werd alles voor de ontvangst der strijders gereed gemaakt. De meegebrachte deelen der verslagenen werden in het voorste deel van de *oema* opgehangen, waar ook de dapperen gedurende twee dagen

moesten verblijven. Er werd gedurende dien tijd feest gevierd: varkens werden geslacht, en er werd gedanst, *moetoeroe*. Na dit feest werden hoofden, armen en beenen een eind stroomafwaarts in den grond begraven. Op zulk een plek werd croton, *soera*, geplant. Op den dag van dit planten werd weer feest gevierd en gedanst, waarna een taboe-periode van twee maanden volgde. Niet op Sabiroet, maar op Pagai vertelde men mij, dat de lieden van Sabiroet het hoofd van een verslagene op een boom in het bosch bewaren. Op Sipora vertelde men aan Maass: Het hoofd „schneiden sie in einem der Pfosten der Haustür ein". (o.o. 107).

Op Sipora en de Pagai-eilanden werd de terugkomst van de strijders niet zoo feestelijk gevierd. Een oud man van Silaboe zeide: „Wij verheugden ons dan op dezelfde wijze, als wanneer we een hert buit gemaakt hebben".

Uit alles blijkt, dat het „koppensnellen" op Sabiroet van veel meer beteekenis is geweest dan op de andere eilanden. Terwijl op Pagai en Sipora de vrouwen zich gedurende de afwezigheid harer mannen voor niets in acht te nemen hadden, moesten zij op Sabiroet in dien tijd stil in huis blijven. Ze verkeerden in taboe-toestand, zoodat zij zelfs niet mochten koken; haar eten werd haar door bloedverwanten bezorgd. Ze mochten geen leven maken. Wanneer ze spraken, moesten ze fluisteren, wanneer ze liepen, moesten ze dit heel zacht doen. Het beste voor haar was, maar stil met de handen gevouwen in den schoot te blijven zitten. Het hoofdhaar mochten ze los laten hangen of opbinden, al naar het haar goeddacht. Overdag verzamelden de vrouwen der uitgetrokken mannen zich meestal in het stamhuis, 's avonds aten ze in haar eigen woning, maar den nacht brachten ze weer in de *oema* door. Voor andere dan de echtgenooten van de strijders golden deze bepalingen niet: de anderen mochten hun gewone leven en rumoer maken; alleen in de *oema* niet.

De echtgenooten der vertrokken lieden moesten met de voeten over elkaar gelegd slapen; deden zij dit niet dan zou het den mannen te zwaar vallen om hun vaartuig te besturen. Ze mochten niet anders dan kladi en sagoe eten, en als toespijs een bepaalde soort visch, *lilid* genaamd, en garnalen (uit het boven gezegde blijkt vanzelf, dat ze deze visschen niet zelven mochten gaan vangen). Van andere spijzen: vruchten, vleesch en dergelijke moesten ze zich onthouden. Wanneer ze zich niet aan deze voorschriften hielden, zou haren mannen een ongeluk overkomen: ze zouden gewond raken, door een omvallenden boom getroffen worden, of iets dergelijks zou hun overkomen.

Wanneer een dorpsgenoot door den vijand verslagen was, werd zijn lijk in een oud vaartuig gelegd, en daarin op het droge getrokken, een eind benedenstrooms van het gewone kerkhof. Zulk een doode mocht niet beweend worden, maar men gaf zijne woede over dit verlies lucht in klaagzangen; dit heet *moesoibi bilooe*, „klagen als een aap". Daarna werd een varken geslacht, en volgde een korte taboe-periode *(moelia)*. Van het lijk trok men zich niets aan. Het gebeurde wel eens dat een krokodil het uit 't vaartuig haalde, maar hieraan werd geen andere beteekenis gehecht, dan dat dit gebeurde omdat een der dorpsgenooten een *poenen*-voorschrift had overtreden. Uit de lever van het varken, dat voor den verslagene werd geslacht, trachtte de *rimata* op te maken, of het spoedig zou gelukken voor dit verlies wraak te nemen.

De levensgeest, *ketsat*, van den verslagen vijand heette de strijders te volgen. Men joeg hem weg door waaien met bladeren, en men riep hem toe: „Ga naar uw eigen kampong, volg ons niet". Op den terugtocht moest men vooral oppassen om nooit afgezonderd te eten, want iemand die zoo deed, zou door den *ketsat* van den verslagene worden overvallen. Om dezelfde reden nam men onderweg allerlei kleine taboe-voorschriften in acht. Als de strijders waren thuisgekomen

richtte de *rimata* de meermalen genoemde *katsaila* op, een staak waaraan allerlei bladeren zijn gebonden, en die dient om de geesten tegen te houden.

Het bericht van Mess, dat een jonkman eerst eenige koppen moest hebben gesneld, voordat hij in het huwelijk trad (Tijdschrift Bat. Gen. 26, 1881, bl. 93) heb ik nergens bevestigd gevonden. Zoo ook werd hetgeen op Sipora aan Maass verteld werd, als zou elk groot feest met een menschenoffer worden afgesloten (o. o. 132) in Katoerei tegengesproken. Daar de lieden van verschillende landschappen op Sabiroet voortdurend met elkaar op voet van oorlog leefden, kan het wel wezen, dat men op een offerfeest het besluit nam om weer eens wraak te gaan nemen voor een verlies of voor een vermeende beleediging. Voor zoover ik heb kunnen nagaan was de eenige gelegenheid, waarbij het dooden van een mensch verplicht was, het voltooien van een stamhuis, *oema*.

Wanneer men van een krijgstocht was teruggekeerd, was het gewoonte om elkaars lichaam te tatoueeren. Ik heb hiervan een en ander medegedeeld in mijn reisverslag. (Tijdschrift Aardr. Gen.)

De menschen van Sipora en Pagai moeten er reeds gedurende geruimen tijd niet meer op uit geweest zijn om een mensch te dooden. Die van Sipora verzekerden het aan Maass: „Wir führen seit alten Zeiten keinen Krieg, wir wollen es auch nicht, wir verstehen es auch nicht" (o. o. 44). Sigabapoenen, een man van tusschen de 60 en 70 jaar, vertelde mij, dat gedurende zijn leven geen menschen van Pagai er op uit waren geweest, en ook geen lieden van Sabiroet een slachtoffer op Pagai hadden gezocht. Hij had zelfs nooit de groote vaartuigen gezien, *kalaba*, die voor zulk eene reis werden uitgerust. Als reden, dat men de gewoonte om bij de voltooiïng van een *oema* er op uit te gaan om een slachtoffer te zoeken had opgegeven, noemde hij de om-

standigheid, dat er bij zulk een tocht zoo velerlei voorschriften in acht te nemen waren, dat men vreesde iets er van te zullen vergeten, waardoor men zich een groot ongeluk op den hals zou halen.

Onder de stukken ten kantore van Sabiroet was ook een opstel van den leerling-posthouder Simorangkir, waarin deze jonge man de formules bijeen heeft gebracht, die bij het sluiten van vrede of het afleggen van een eed in de verschillende landschapjes worden gebruikt. Wanneer twee partijen vrede met elkaar maken, strijkt een oude man, of de *rimata* van de eene partij wat olie op de hoofden van de tegenstanders. Deze handeling heet op Sipora en de Pagai-eilanden *patoela*, in Katoerei, Saibi Sararekat, Tatoebekat en Tatekoe: *pakale*; in Saibi Samoekop, Sabiroet en Sikabaloran, *pabalai*; in Simalegi *parairai*. Aan dit bestrijken met olie gaat een gebed vooraf (algemeen Ment. *pasiboeloe;* alleen in Saibi Samoekop zegt men: *pasikarap)*. Bij dit gebed wordt in sommige streken het stamhuis, de *oema*, toegesproken. Elders roept men de voorouders, *teteoe*, aan; of den verheven hemel, *kinamanoea*. [12]) Bij het appliceeren van de kokosolie wordt de wensch uitgesproken,

---

[12]) Dr. N. Adriani merkt over dit voorvoegsel *kina*, dat van *ka* is afgeleid, het volgende op: „De beteekenis, die *ka* heeft als titelwoord, is ook toe te kennen aan *kina*, dat gebruikt wordt in de Mentawaische verhalen voor de namen van dieren, die men roept, bv. *tsi, kinabiroet* „pak aan, Vrouwe Muis"; *tsi kinadjodja*, „pak aan, Heer Hond"; en van voorwerpen die men als levende wezens toespreekt, bv. *ekeoe kinaäsan, ekeoe, kinaleleoe*, „gij Heer Steen, gij, Heer Boom". Als de priester de zielen der dooden oproept, zegt hij = *konat, konat, konat, kina ketsat*, „komt, komt, komt geëerde zielen!" Het voorvoegsel *kina* is *ka*- met ingevoegd — *in* —, en dus een geperfecteerd *ka*-; *kinabiroet* is „de tot *kabiroet* — hare Muisheid — gewordene", dus nog iets hooger dan *kabiroet*, zooals in het Maleisch jang dipertoean een hoogere titel is dan jantoean (jang toean). Dat deze opvatting juist is, bewijst ook de uitdrukking *lago kinabela*, „Nieuwe Maan", woordelijk „de maan die tot opgaan is gekomen". Deze vormen met *kina*- zijn geheel verouderd en leven nog slechts in vaste verbindingen voort".

dat deze olie ziekten, de woorden (of mond) van den donder, den bliksem, de apen (*bilooe*); de booze woorden van menschen en vijanden; de woorden van den regen — glad moge maken, opdat ze geen kwaad meer kunnen doen. Een enkele maal (van Tatekoe) vinden we ook den wensch uitgesproken, dat de olie de speer en het zwaard mat moge maken.

Eene andere wijze om zich aan de kwade uitwerking van de eene of andere handeling te onttrekken is het spuwen, *pasiboerai*; dit doet men vaak na het insmeeren met olie; men wil daarmede het kwade, dat de olie „glad" gemaakt heeft, van zich afwerpen. Men zegt daarbij bijvoorbeeld. „Alle ziekten, alle geesten, alle vijanden zijn al weggeloopen, en gegaan naar hen, die nog aan hen denken". In enkele streken kent men dit spuwen niet.

De zuiveringseed heeft bij de Mentawaiers overal op dezelfde wijze plaats. Men legt zichzelf daartoe een band van rotan om den hals; daarna neemt men een mes in de hand, en roept zijn levensgeest, *ketsat*, om naderbij te komen. Vaak worden hemel, zon, maan en sterren tot getuigen aangeroepen; nu en dan spreekt men alleen den rotan toe: *kinasasa*. Dan noemt men alleen het feit, waarvan men beschuldigd wordt. „Als ik gestolen heb", „Als ik overspel heb gepleegd" enz., waarna men den rotanring doorsnijdt. De bedoeling is duidelijk: Wanneer ik gedaan heb, waarvan ik beschuldigd word, dan zal ik sterven. Dit doorsnijden van den rotan heet op Sipora, de Pagai-eilanden en het grootste deel van Sabiroet: *patippoe sasa*; in Taboebekat en Tatekoe: *patitila sasa*; in Simalegi: *pataiti tata*.

L a n d b o u w . Het is bekend dat de Mentawaiers geen rijst planten. Eerst sedert enkele jaren heeft men door invloed van de zendelingen op Noord-Pagai hier en daar sawahs aangelegd. Overigens is het hoofdvoedsel der Mentawaiers kladi (Colocasia, Ment. *gete*), en daarnaast pisang. Een kladi-veld wordt tot het domein van de vrouw gerekend, een pisangtuin is speciaal van

den man, omdat alleen mannen pisang planten (op Pagai alleen jongelingen). Onder de gewassen, die van oudsher onder de kladi geplant worden, behooren: suikerriet, *kole*; eenige oebi-soorten, *gobi* en *laikit*; *loeidjoe*, die in het Mal. *birah* (Alocasia macrorhiza) heet; pompoen, *pakoe* (Lagenaria vulgaris); kalebas, *laboe*, waarvan etensbakjes, kommen en flesschen worden gemaakt; een aantal bladgroenten; komkommer, *atimoen*. In latere jaren is men ook maïs, *djagoeb*, en katjang gaan planten. Tusschen de pisang plant men ook eene Colocasia-soort, die een aangenamen reuk heeft, en die den naam draagt van *sikobooena*.

Voor het aanleggen van een kladi-veld zoekt men lossen, weeken, moerassigen grond; een pisangtuin maakt men op meer droge aarde. Dit verschil van grond is de reden, waarom men gewoonlijk geen pisang tusschen de kladi vindt, ofschoon dit op zichzelf niet verboden is.

Men onderscheidt twee soorten van akkers, *mone*: kleinere, die door een of twee gezinnen zijn aangelegd, en *mone smoeroe*, dit zijn velden, die door een groot deel van de kampongbevolking gezamenlijk zijn aangelegd, en waarvan dan aan ieder gezin een stuk toekomt. Bij den aanleg van eerstgenoemde velden wordt niet op onheilaanbrengende teekens gelet, maar wanneer een akker door de heele gemeenschap zal worden bewerkt, heeft men zich voor verschillende dingen in acht te nemen. Valt bijvoorbeeld een boom om bij het begin van de werkzaamheden dan, gaat men naar huis terug; gebeurt zoo iets echter, wanneer men al een poos bezig is, dan stoort men er zich niet meer aan. Vindt men op den te ontginnen grond eene slang, dan gaat men naar huis en wacht twee of drie dagen. Treft men daarna weer een slang aan op datzelfde stuk grond, dan wacht men weer twee of drie dagen. Maar gebeurt hetzelfde voor de derde maal, dan verlaat men dat terrein voorgoed, en zoekt een andere plek uit. Wordt er een *poenen* in de *oema* gehouden, hetzij omdat er een sterfgeval is geweest,

hetzij omdat men een hert heeft buitgemaakt, hetzij om eenige andere reden, dan staakt men de werkzaamheden tot na afloop van den taboe-tijd. Komt er gedurende den eersten arbeid een hert over de ontginning loopen, dan is dit *takeikei*, onheilaanbrengend. Gelukt het 't dier te dooden, dan is het gevaar afgewend. Zoo niet dan zet men na afloop van het *poenen* voor den akker strikken uit, en eerst als daarin een hert gevangen, en dit gedood is, is men op de zaak gerust.

Om geen moeite voor niets te doen, wanneer men door een of ander teeken gedwongen wordt het uitgekozen terrein te verlaten, begint men vast met een plek van circa een Are groot schoon te maken, en dan wacht men af, of er een hert over loopt, eene aardstorting plaats heeft, een sterfgeval of een ongeluk in het dorp komt. Gebeurt er niets van dat alles, dan kan men gerust verder werken.

De Mentawaier legt zijne akkers op eigenaardige wijze aan: Van een stuk boschgrond hakt hij eerst het onderhout neer en wiedt het onkruid; is dit vergaan, dan plant hij daarin de kladi of de pisang, met een pootstok, die den naam draagt van *toetoera*. Eerst daarna velt hij het groote geboomte, waarvan de stammen dus over het geplante heen vallen. Wanneer de takken van de boomen zijn gehakt, en de bladeren vergaan, groeien de geplante loten tusschen de schots en scheef over elkaar liggende boomstammen op. Daar men zoo'n kladiveld voor zijn leven maakt door het opschietende onkruid voortdurend te wieden, en er telkens kladi bij te planten, verrot op den duur het gevelde hout, en kan men op die plekken ook loten in den grond zetten. Het is reeds opgemerkt dat de Mentawaier zeer bang is voor vuur, en hij durft het gevelde hout niet verbranden. Als hij dit deed, zegt hij, zouden òf zijne kinderen warm worden (aan koorts gaan lijden), òf er zou geen regen meer vallen. Wanneer men deze

vrees voor vuur in aanmerking neemt, is de wijze waarop de Mentawaier bij het aanleggen van zijn akker te werk gaat, de eenig mogelijke.

Wanneer men begint met de boomen te vellen, *manande loina*, wordt een offer aan de boschgeesten, *taikaleleoe*, gebracht, bestaande uit een lapje van wit katoen, een van zwart katoen, een van rood en een van geel katoen; verder een paar oude kralen, en een stukje lood of tin, *boelaoe*; dit alles wordt door een der oudsten aan den kant van den akker gelegd, en men vraagt aan de boschgeesten naar eene andere plek te willen gaan.

Is al het akkerwerk afgeloopen, en heeft men op een open plek een veldhut, *sapooe*, gebouwd, dan begint een taboe-periode van ongeveer vijf maanden. Zooals altijd bij zulk eene gelegenheid gaat men zich het hoofdhaar wasschen, *magri*. Dan worden drie varkens geslacht, en zooveel hoenders als er huisgezinnen zijn, die bij den aanleg belang hebben. Er wordt weer een met bladeren versierde bamboestaak, *katsaila*, opgericht, en aan de geesten, *taikaleleoe* (boschgeesten) en *kamaina* (watergeesten) worden lapjes katoen, kralen en lood (tin) geofferd, die voor deze gelegenheid bij de tuinhut worden neergelegd. De pasgenoemde bamboestaken, *katsaila*, worden opgericht, een bij de hut, en een voor den akker om alle kwaad daarvan af te weren. Tot de geesten wordt de bede gericht om de kladiknollen groot te maken, en de groeikracht en de schoonheid van de velden van andere dorpen, waar de aanplant prachtig staat, hierheen over te brengen. Te Sila oinan (Taikako) noemt men daartoe de pisangtuinen van Ba'ke, en de kladivelden van Boelak monga, die eene zekere vermaardheid hebben gekregen onder de menschen van Pagai.

Van de lever der offerdieren is weer offerspijs gemaakt, die in kleine pakjes wordt verpakt, en op deze wijze aan alle onderdeelen van den akker worden aangeboden. Daarna gaan de vrouwen garnalen vangen, en de mannen roosteren pisang bij het vuur; ook hiervan

wordt weer een klein deel aan de boomgeesten geofferd. Wanneer men na al die plechtigheden weer naar huis is teruggekeerd, wordt een hoen gedood, waarvan de lever op het offerrekje, *boeloeat*, wordt gelegd. Zoolang het vleesch van dit hoen nog niet opgegeten is, moet men in huis blijven. Daarna volgt een *poenen*-tijd van tien dagen.

Terwijl men bezig is zulk een groot veld te beplanten, wat op Sipora en Pagai door jongelieden gebeurt, welk werk soms een maand tijd in beslag neemt, mag men niets ongekookt eten, dus geen rijpe pisang, suikerriet, kokos en dergelijke spijzen. Alle spijzen die men nuttigt, moeten gekookt worden. Wanneer de pisang vrucht begint te dragen, plant men twee stammen, waarvan de vruchten bijna rijp zijn, bij de tuinhut, *sapooe*, over; aan elke zijde er van een. Vervolgens wordt een van die twee stammen omgehakt, en de vruchten er van brengt men naar huis. Dan wordt een hoen gedood, en op de gewone wijze geofferd, en een kleine taboe-periode van een paar dagen volgt. Dan gaat men visschen, zooals altijd bij dergelijke gelegenheden wordt gedaan, en hierna verbeeldt men zich dat de pisang aan het huis gewend is, zoodat men in het vervolg deze vruchten altijd uit dien tuin naar huis mag brengen, zonder eenig voorschrift in acht te moeten nemen. Ten slotte begeeft men zich weer naar den tuin, en daar geeft men den tweeden pisangboom naast de hut *djoeroet* (den meergenoemden drank van kokoswater en -vleesch met suikerrietsap of arènvocht) te drinken. Hiermede zijn alle plechtigheden volbracht, en de vruchten van den pisangaanplant mogen vrij naar huis worden gedragen, zonder dat dit den eigenaars eenig kwaad zal doen.

Het duurt ongeveer een jaar, voordat de kladi zoover is, dat men er de knollen van kan eten. Wanneer men uit een pas aangelegd veld voor 't eerst knollen naar huis brengt, legt men hiervan een weinig op het offerrekje, *boeloeat*. Daarna volgt weer een taboe-periode van

vijf maanden. Gedurende dezen tijd kan men natuurlijk vrij knollen van het veld halen (dit eten-halen is zooals wij gezien hebben gedurende *poenen* nimmer verboden), maar men mag er niets van aan anderen geven. Pisangtuinen moet men om de vier of vijf jaar opnieuw aanleggen, maar een kladi-veld gebruikt men voortdurend, omdat daar steeds opnieuw wordt bijgeplant; de eenige zorg is om zulk een akker te onderhouden. Daarom is er een spreekwoordelijk gezegde onder de Mentawaiers, dat luidt: Ieder lui mensch kan kladi eten, maar om pisang en suikerriet te eten, moet men ijverig wezen.

Over de wijze waarop men aan kladi en pisang zou zijn gekomen, bestaat geen verhaal. Ook wist men mij niet te zeggen, welk van deze twee voedingsmiddelen het oudste zou zijn.

Zooals reeds gezegd is, beslaan de meeste kladi-velden groote uitgestrektheden, die aan meer dan één huisgezin toebehooren. De grenzen, *song*, van ieders gebied worden aangegeven door *okboek*, de bamboesoort, die voor het bereiden van spijzen wordt gebruikt, en *oipri*, wilde pisang, die geen vrucht draagt, maar waarvan de bladeren door de vrouwen worden gebruikt om er haar rokjes van te maken; deze twee worden op die plek met opzet als grensteeken geplant. Het moet nu en dan zijn voorgekomen, dat iemand deze grensaanduidingen ten eigen voordeele verplaatste. Dit wordt zoo iemand als een groot kwaad toegerekend. Meestal werd zulk eene zaak door den *rimata*, het gemeenschapshoofd, berecht, nadat hij beide partijen had gehoord.

Te Taikako, het grootste en oudste dorp op Noord Pagai moet het bij zulk een gelegenheid wel eens op doodslag zijn uitgeloopen. Dan werd aan de partij, bij welke de doode gevallen was, gevraagd of zij wraak wilde nemen. Werd hierop bevestigend geantwoord, dan dwongen de *oema*-genooten den moordenaar te verhuizen. Zag de beleedigde partij echter van weerwraak af, dan vergenoegde zij zich met het kladi-veld van den

doodslager aan zich te trekken. Wanneer de *rimata* zulk een grensverschil ter plaatse ging beslechten, nam hij steeds een 10 à 20 mannen met zich mee, met wie hij over de zaak kon praten, en die daarna als getuigen konden optreden, wanneer later dezelfde zaak weer eens opgerakeld werd.

Zooals ik boven reeds heb medegedeeld, behooren de kladi-velden tot het vaste bezit van een huisgezin; wij weten ook reeds, dat in vele gevallen deze akkers aan de vrouw worden toegewezen, als het echtpaar scheidt, en bij overlijden komen ze aan de dochters van den overledene. De kladi-velden worden aangemerkt als het bezit van de vrouw, omdat zij het is die ze onderhoudt.

Moeielijker is het een twist over de grens te beslechten, wanneer het een akker geldt, waarvan de aanleggers reeds zijn overleden. In zulk een geval wordt de zaak vaak alleen opgelost door tusschenkomst der voorouders, *Taikeboekat*. Wanneer namelijk een van de beide partijen ziek wordt, zegt de medicijnman, *sikerei*, dat deze ziekte door de zielen der dooden veroorzaakt is, om te bewijzen, dat het ongelijk aan dien kant is: de ziel van dengene, die den akker mee heeft helpen aanleggen, en van wiens deel de kranke een stuk heeft willen afnemen, is vertoornd, en heeft hem ziek gemaakt. De zieke geeft dan toe uit vrees te zullen sterven.

Behalve van pisang- en kladi-velden, maakt de Mentawaier ook werk van het aanplanten van vruchtboomen, doerian, lansat, mangga, manggistan, en dergelijke, want ook boomvruchten maken een deel uit van zijne voeding. Lansat- (*samoeng*) en manggis-(*lakopa-*) boomen worden ook wel op ontginningen geplant als grensteekens.

S i k e r e i. Naast den *rimata* is de medicijnman, *sikerei*, een voornaam persoon in de Mentawaische gemeenschap. Het grondwoord van *sikerei* is *kere* [12]) dat

[12]) *Kere* (Sangirsch) „gelijk, evenals", Minahassisch *kele*, id., syn. met *tanoe*, dat in het Barée „geaardheid, innerlijk wezen, persoonlijk karakter" beduidt. (Adriani).

kan worden weergegeven met „onzichtbare kracht". Hoe meer *kere* de man heeft, hoe meer hij kan uitrichten. Wanneer men in de kampong een man tegenkomt, wiens hoofd met de staartveeren van een haan, *leilei gooegooe*, versierd is, kan men er op aan, dat hij de *sikerei* van het dorp is, die zich ambtshalve naar de *oema* of naar de woning van een dorpsgenoot begeeft. Deze veeren zijn op het achterhoofd aan het haar vastgemaakt, te zamen met wortels, bladeren en bloemen, die aan den man meer kracht moeten geven. Er zijn ook strengetjes kralen in aangebracht, opdat het geheel zal schitteren in het licht. Om het voorhoofd heeft hij een band, *kirit*, van kralen. Ook om zijn hals hangt een menigte strengen kralen op de borst af, waaraan bundeltjes met geneeskrachtige kruiden, *ngalooe* genaamd, hangen. Een versiersel van roode rotan, waaraan loovertjes zijn gebonden (*lai-lai* geheeten) heeft hij ook om den hals. Een hoed behoort niet tot zijne uitrusting, wel een of meer bellen, waarmee hij de geesten tot zich roept. Eenige malen zag ik hem ook met een wonderstok, die met katoen van verschillende kleuren omwonden is. Het uiteinde van dezen staf wordt soms in het vuur gloeiend gemaakt, en daarmede verdrijft hij dan ziekte door onder en langs het lichaam van den patiënt met dit vuur te strijken.

Alleen mannen worden *sikerei*. Ieder die dit wil, kan het worden, maar hij moet voorbeschiktheid voor het ambt hebben, dit is: hij moet geesten kunnen zien. Zij die dit niet kunnen noemt men *sikerei karai*; de echte medicijnman is een *sikerei sabeoe*, een groote die geesten ziet, *pangitso*. Zijne roeping voor dit ambt wordt men op verschillende wijzen gewaar. Iemand zit bijvoorbeeld in zijn veldhut iets te knutselen. Daar komt plotseling iemand bij hem zitten. Ze raken over een en ander aan den praat. De eigenaar van den tuin vraagt aan den vreemdeling, wie hij is, en vanwaar hij komt. Deze antwoordt: „Ik hoor hier thuis". De vreemdeling biedt

den ander zijn tabak aan om er een sigaret van te rollen, maar de man merkt dat de tabak niet vermindert, al neemt hij er van af. De gast noodigt hem uit met hem mee te gaan naar zijn huis, maar als hij aan deze uitnoodiging gevolg geeft, en ze een eindweegs samen zijn gegaan, is de ander plotseling verdwenen. De man komt dan tot het besluit: „Mijn bezoeker was zeker geen gewoon mensch". Hij neemt zich dan voor om beter op te letten, als hij weer zulk een bezoek krijgt. Wanneer de vreemdeling weer bij hem in de hut komt, zorgt hij er voor de eerste te zijn met het aanbieden van tabak. Het kokertje waarin zich dit kruid bevindt, rolt hij naar den bezoeker toe, en als de bamboe doorrolt, en niet onderweg blijft steken, begint hij eenige zekerheid te krijgen, dat de bezoeker inderdaad geen gewoon mensch, maar een geest is.

Hij spreekt er nu met zijn vader over, en als de ontmoetingen zich herhalen, besluit de familie van den jongen man om een maaltijd aan te richten, waarop de geest ook uitgenoodigd wordt. Deze verschijnt daar dan ook, maar hij is alleen zichtbaar voor den helderziende. De geest eet van de hem voorgezette portie, maar al eet hij er van, de hoeveelheid vermindert niet. Van dien tijd af is de man *sikerei*. Hij gaat dan nog in de leer bij een ervaren ambtgenoot van wien hij het gebruik der heelkrachtige kruiden en de tooverzangen, *oerai*, leert, die hij bij zijn werk noodig heeft. De *sikerei* druppelt ook wel medicijn in de oogen van zijn leerling om hem helderziende te maken, en hem de oogen te openen voor het waarnemen van geesten.

Het gebeurt ook wel eens, dat een jongeling telkens flauw valt. Als de medicijnman er bij geroepen is, verklaart deze al spoedig: een geest heeft hem geroepen om *sikerei* te worden. Als de jongeman geen gehoor geeft aan den oproep zal hij sterven, want de reden, waarom hij flauw valt is, dat de geest zijn levenskracht, *ketsat*, naar zijn verblijfplaats heeft meegenomen. Wan-

neer hij geen *sikerei* wordt, komt de levensgeest niet meer terug, en moet hij sterven. Daarom gaat hij bij een ander vakman in de leer.

Een tot het Christendom bekeerde *sikerei* van Saoemangania vertelde mij, dat in den tijd voordat het dorp werd gebouwd, op die plek veel goede geesten, *saboeloengan*, woonden. Deze geesten lokten vele menschen om *sikerei* te worden. Iedere *sikerei* in deze plaats heeft bij het begin van zijn loopbaan als medicijnman een bamboegeleding voor zijne woning in den grond geplant, in welken koker hij bloemen en allerlei heilkrachtige bladeren (*gaoet*) heeft gestoken. Dit voorwerp heet *balo-balo*, en op deze plek hebben de ontmoetingen van den medicijnman en zijn beschermgeest plaats. Toen deze voorwerpen waren vergaan, zijn zij niet meer door nieuwe vervangen; dit was niet noodig, daar de geesten hier toch kwamen al was de *balo-balo* er niet meer. „In Simangadjo heeft men die *balo-balo* nooit gehad", vertelde de bekeerde *sikerei*, „want daar hebben nooit geesten menschen geroepen om hun dienaar te worden. Simangadjo is ontstaan door lieden van hier (Saoemangania), die daar akkers zijn gaan aanleggen; de *sikerei* dien men daar heeft, is geen echte, die de gemeenschap met de geesten kan onderhouden; die daar doet alleen na wat hij den echten *sikerei* hier ziet doen." Echte medicijnmannen hebben allen geesten, *saboeloengan*, tot vrienden. Overal waar deze geesten zich bevinden, spreken zij den *sikerei* aan. In het begin van hun loopbaan kennen ze er niet vele, maar langzamerhand groeit het aantal hunner geesten-kennissen aan „wel tot honderd". Een verhaal over iemand, die de eerste *sikerei* zou zijn geweest, heb ik nergens aangetroffen.

De boven reeds genoemde tooverzangen, *oerai*, [14]) zijn in het Mentawaisch gesteld. De zangen van de

---

[14]) Toutemboansch (Minahassa) *orai*, „zingen van toover-zangen" door de priesteres, die daarbij een bundel bladeren van den Livistona-palm op en neer bewoog (Adriani).

medicijnmannen van hetzelfde dorp zijn aan elkaar gelijk, maar die van de dorpen onderling moeten naar het getuigenis der menschen nogal van elkaar verschillen. Op Noord Pagai zei men mij, dat een ervaren medicijnman geen loon krijgt voor het inleiden van een jongen collega, maar te Katoerei (Sabiroet) vertelde men, dat de leerling zijn meester eene belooning geeft, bestaande in varkens en hoenders, of in sagoe- en kokosboomen, soms ook doerian-boomen, een kladi- of een pisangveld en dergelijke.

Djagomandri van Sila oinan gaf mij eene beschrijving van de installatie van een nieuwen *sikerei*. Leerling en meester komen dan in de woning van den eerste bijeen; vele bloedverwanten en vrienden zijn tegenwoordig. De twee gaan tegenover elkaar zitten, en hebben tusschen zich in een jonge kokosnoot, waarin een gat is gemaakt; daarin zijn bladeren van crotons en andere planten en bloemen gestoken. Ook zijn daarin twee bamboebuisjes gestoken, een tegenover den nieuwen, en één tegenover den ouden *sikerei*. Wanneer nu dit alles gereed is en de twee medicijnmannen tegenover elkaar zitten, beginnen ze hunne zangen op te dreunen, *moerai*, en met hunne bellen over de kokosnoot te klingelen om den geest te roepen. Wanneer de nieuweling hem door het bamboekokertje ziet, is de zaak in orde; hij heeft bewezen een geestenziende *sikerei* te zijn. De kokosnoot met toebehooren wordt dan heel voorzichtig naar het offerrekje in huis gedragen, en daar neergezet.

Nu gaat men naar het gemeentehuis, de *oema*, om op den reeds elders beschreven dansvloer, *poetoeroekan*, te dansen. Dit heet *moesairigi*, en het bestaat uit een rythmisch achter elkaar loopen, al in de rondte, langs den buitenomtrek van den dansvloer. Dit trippelen wordt hoe langer hoe sneller, totdat de nieuweling er eindelijk bij neervalt. In dien bewusteloozen toestand richten anderen hem op met het aangezicht gewend naar het offerrekje in zijn eigen woning, waar de kokosnoot is

neergelegd. Dan gaat de geest die in die vrucht gekomen is, in den bewustelooze over. Bij deze gelegenheid worden ook eenige dieren geslacht, en er volgt voor den nieuwen medicijnman een taboe-periode van een jaar; voor de dorpelingen is de *poenen*-tijd veel korter. Is bewezen, dat de nieuwe functionaris zich niet aan de *poenen*-voorschriften gehouden heeft, doordat in dien tijd zijne vrouw zwanger wordt, dan wordt de *sikerei* wel is waar niet op directe wijze gestraft, maar men heeft geen vertrouwen meer in hem, en men zal hem niet bij zijne zieken roepen.

Het pasgenoemde rondloopen met rythmischen pas, het *sairigi*, dat in hoe langer hoe sneller tempo wordt uitgevoerd, wordt veel door den *sikerei* gedaan. Hij doet het bijvoorbeeld ook bij gelegenheid van eene plechtigheid, waarbij hij onderzoek doet naar de oorzaak van een ramp, die de gemeenschap heeft getroffen. Bij dit dansen valt hij soms bewusteloos neer; men zegt dan dat de *badjooe poenen*, de magisch werkende invloed van de *poenen*, hem te pakken heeft. In zoo'n geval waait een ambtgenoot hem lucht toe met een bos bladeren, totdat hij weer bijgekomen is. Het schijnt wel, dat dit dansen dient om zich voor te bereiden om met de geesten in contact te komen, want eerst hierna doet de *sikerei* onderzoek naar de oorzaak van het ongeluk. Een medicijnman van Saoemangania vertelde mij, dat door dit dansen de geesten, die den *sikerei* bijstaan, en die *saboeloengan* heeten (over wie beneden meer), tot hem komen. Wanneer dan een hunner den dansende medeneemt, om hem eenige aanwijzing te geven omtrent geneesmiddelen en dergelijke, wordt hij bewusteloos. Door bedoelde aanwijzingen van den geest, wordt de *kere*, de onzichtbare macht, van den man vermeerderd. Zoolang hij in bewusteloozen staat verkeert, moet men op de trommen slaan.

Maar toch heb ik in deze handeling niets van sjamanisme kunnen ontdekken, want van een zich manifesteeren van geesten in den medicijnman is geen sprake.

De geesten, tot wie de *sikerei* zich in zulke gevallen om uitsluitsel wendt, zijn de *taikamanoea*, de geesten van de lucht, die ook wel met den naam *saboeloengan*, een algemeenen naam voor helpende geesten, worden aangeduid. Ook aan den geest van de *oema*, die *ngalooe oema* wordt genoemd, vraagt hij om inlichting. Heeft de ramp slechts één huisgezin getroffen, dan wendt hij zich tot den geest van het huis, waar dat gezin woont, en die wordt aangeduid met den naam van *sibadja lalep*, „de oom van het huis".

Wanneer een *sikerei* een kranke niet beter kan maken, roept men er een ander bij, vaak een uit een ander dorp. Men vertelde mij te Sila oinan, dat een *sikerei*, die zijn reputatie in zijn eigen woonplaats verloren heeft, zijn geluk wel eens elders gaat beproeven. Hij neemt daar zijn intrek in de *oema*, en dan duurt het niet lang, of hij deelt tot groote ontsteltenis van de dorpelingen mede, dat hun woonplaats vol *badjooe*, d.i. ziekte en onheil verwekkende krachten en invloeden is. Dan komt bij dezen en genen de gedachte op: „Zou misschien mijn kind van die slechte invloeden ziek zijn geworden?" De vreemde *sikerei* wordt er bij geroepen; hij legt de hand op het hoofd van den kranke, en verklaart al spoedig, dat de kleine inderdaad door de *badjooe* is „gegeten". Hij zegt de medicijn er tegen te kennen, en als hij geluk heeft, wordt op deze wijze zijne reputatie weer hersteld. Een van de middelen der medicijnmannen om hunne kunst geheim te houden is de verzekering, dat degene, die wil onderzoeken wat zij als het ziektebeginsel uit het lichaam van de kranken hebben gehaald, door de pas verwijderde *badjooe*, de ziekmakende kracht, zal worden getroffen. Zendeling Dannert vertelt o.m. van een geval, waarbij een *sikerei* na de behandeling wat zand op den vloer liet vallen, en verklaarde dat hij dit uit het lichaam van den zieke had gehaald als de oorzaak van de krankheid.

Toen het Christendom eenige jaren op Pagai verkondigd was, kwam bij eenige lieden de lust op om eens na te gaan, wat de *sikerei* zooal uit het menschelijk lichaam verwijderen. Zoo woonde Djagomandri het eens bij, dat een *sikerei* beweerd had, dat iemand ziek geworden was, omdat de levensgeest van een hert toornig op hem was, omdat hij een der *poenen*-voorschriften had overtreden. Het ziekmakende beginsel had de medicijnman uit het lichaam gestreken en in een prop fijngesneden bladeren opgevangen. Toen hij die prop uitperste, droop er een rood vocht uit, dat de *sikerei* voor hertebloed verklaarde. Toen dacht Djagomandri: Nu is mijn tijd gekomen om eens te zien, of die medicijnmannen mij bedriegen. Hij sloop naar de plek, waar het zoogenaamde hertebloed was neergevallen; hij proefde er wat van, het smaakte zeer bitter, en hij herkende het als het roode sap uit een soort liaan. Hierdoor kreeg zijn geloof in deze wonderdoeners een grooten schok, en van dien tijd af, maakt hij zich hoe langer hoe meer vrij van het Heidendom.

Een hert kan bijvoorbeeld iemand op de volgende wijze ziek maken: Eene vrouw komt op haar kladi-veld, en merkt dat een hert van haar aanplant heeft gegeten. In hare boosheid scheldt zij het dier uit, en daarvan wordt zij ziek. Als de *sikerei* dan geroepen wordt, gaat hij eerst het bosch in om de noodige geneeskrachtige kruiden, *gaoet*, te halen. Is hij hiermee gereed, dan brengt hij een offer van verschillend gekleurde lapjes katoen, en kralen. Dit alles hangt hij in een boom. Daarbij roept hij de boschgeesten aan, en zegt: „Dit alles is voor u, gaat nu heen". Dit lapjesoffer dat wij al een paar maal zijn tegengekomen, heet *panakiat*, „waarmee gekocht wordt", namelijk de levensgeest, *ketsat*. Als het noodig is, roept hij den levensgeest ook terug. Dit doet hij door middel van een ruiker, die samengesteld is uit bladeren van *soera* (crotonsoorten) *bobolo'* (Dracaena terminalis), arèn, en van de *adoeroe*-plant (Marumia mucosa, een

struik). Deze ruiker draagt denzelfden naam *katsaila* als de bos bladeren, dien we in de *oema* hebben aangetroffen, en de met bladeren versierde bamboestaken, die in het dorp worden opgericht bij plechtige gelegenheden. Het is gewoonlijk een *sanitoe*, de ziel van een afgestorvene, die den levensgeest van een mensch vasthoudt, en de geesten, aan wie de *sikerei* „te eten geeft", moeten hem helpen dien levensgeest terug te krijgen.

Het kan gebeuren, dat eenige leden van hetzelfde gezin tegelijk ziek worden. De *sikerei* is dan al spoedig gereed met zijne meening: de huisvader heeft een of meer *poenen*-voorschriften overtreden, en nu moeten de zijnen lijden onder de door hem ontketende onheilbrengende krachten. Wanneer de *sikerei* hier wil helpen, moet een offer worden gebracht van een varken en een aantal hoenders. Deze dieren worden gedood voordat de *sikerei* zijn werk begint, maar het vleesch er van wordt pas verdeeld en gereed gemaakt na afloop van zijn arbeid. Als hij met de bijeengezochte bladeren in het huis van den zieke is gekomen, hakt hij ze fijn en maakt er evenveel pakjes van, als er zieken zijn. Dan neemt hij een kom met water, en legt daarin een stukje lood of tin; dit draagt den naam van *poeleppenan*, „koudmaker". In dit water doet hij ook de pakjes fijngehakte bladeren, en dan gaat hij er over zingen, *moerai*, en met zijne bellen klingelen. Men zegt, dat dit zingen en rinkelen moet dienen om de geesten te roepen, die hem bij zijn arbeid zullen bijstaan. Is hij overtuigd dat die geesten gekomen zijn, dan gaat hij iederen kranke met zijn eigen prop medicijnen afwrijven om de ziekmakende bestanddeelen (*badjooe*) uit het lichaam te verwijderen. De proppen worden daarna voorloopig op den vloer gelegd, en eerst een dag of vier er na gooit men ze weg. Na het afwrijven worden de patiënten nog besprenkeld met water, waarin de *sikerei* andere kruiden heeft gelegd.

Na afloop hiervan wordt de maaltijd bereid. Van de lever der dieren wordt weer een deel op het offerrekje,

boeloeat, gelegd, te zamen met een lapje katoen dat ook *panakiat*, „koopmiddel", heet. Hierbij roept de *sikerei* de geesten uit de lucht aan, en verzoekt hen niet meer boos te willen wezen, want dat hij hierbij een losgeld aanbiedt. Gewoonlijk heeft dan daarna het roepen van den levensgeest plaats, zooals dit pas beschreven is.

De *sikerei* houdt zijn maaltijd altijd midden in den nacht. Het heet dan, dat hij samen eet met de geesten, die hem bij zijn werk geholpen hebben. Daarom noemt men dien tijd van den nacht: *poekomanda taikaleleoe*, „de etenstijd van de geesten". Behalve voor den medicijnman worden er dan ook nog evenveel porties bij hem neergezet, als er geesten zijn, die hem naar zijn bewering hebben bijgestaan. De hoeveelheid eten vermindert niet, want het eigenaardige en kenmerkende van geesten is, dat de voorraden, waarvan zij gebruiken, nooit verminderen. Terwijl de *sikerei* met de geesten den maaltijd gebruikt, moet men zorgen dat het heel stil is. Eerst wanneer de medicijnman verzadigd is, mag men weer praten en lachen. Op zulk eene plechtigheid volgt eene taboe-periode van een dag of zes tenzij de behandeling verricht wordt in een *poenen*-tijd van langeren duur met een ander doel. In dit geval vallen de twee onthoudingstijdperken samen.

Wanneer eene besmettelijke ziekte in een dorp heerscht, treden de *rimata* en de *sikerei* met elkaar in overleg om een groot *poenen* te houden om een eind te maken aan de verwoestingen die de ziekte aanricht. De leden van de gemeenschap komen dan allen in de *oema* te zamen, waar de zaak besproken wordt. Als tot het houden van een taboe-periode besloten is, gaat men als altijd bij zoo'n gelegenheid brandhout, bamboe en kladi halen, voldoende om het daarmede eenigen tijd uit te houden. Is alles gereed, dan begint de *poenen* met een bad en het uitwasschen van het hoofdhaar met lemoensap (het vleesch van de kokos wordt hiervoor niet gebruikt). Den volgenden dag komen allen in de *oema* samen. De

sikerei heeft intusschen een bezem gemaakt van varen, en de bladeren van de *baiko*, (Artocarpus communis) *oebaoe*, *popa*, *boei* en sagoeboomen. Met dezen bezem gewapend, en gevolgd door een aantal mannen, trekt de *sikerei* al zingende (*moerai*) door het dorp. Hij begint zijne wandeling bij het laagste gedeelte, en gaat dan stroomopwaarts voort, overal met zijn bezem vegende en zwaaiende. Zijne bellen gebruikt hij bij dit werk niet. Is hij op deze wijze bij het laatste huis gekomen, dan gaan hij en de hem begeleidende mannen in een vaartuig en roeien naar de monding der rivier toe. Gedurende deze vaart waait de *sikerei* voortdurend met zijn bezem in de lucht om de ziektekiemen weg te jagen, of in den bos bladeren op te vangen. Is men aan de monding der rivier gekomen, dan stapt de *sikerei* aan land, en legt zijn bezem daar neer. Hij bedekt hem vervolgens met asch, die hij van den haard uit zijne woning heeft meegenomen. Wanneer men van dezen tocht weer in de kampong is teruggekeerd, worden varkens en kippen gedood; van de levers dezer dieren wordt op de meermalen beschreven wijze offerspijs gemaakt, en daarop volgt een taboe-tijd van een maand.

Ditzelfde doet men ook, als men hoort dat ergens in de buurt eene ziekte is uitgebroken, en men voorkomen wil, dat zij ook het eigen dorp zal bezoeken. Het eenige verschil is, dat de *sikerei* dan zijn bezem, die den naam draagt van *bibitbit*, niet met asch bedekt, wanneer hij hem aan de riviermonding heeft neergelegd, maar hij legt er een stuk lever van een der geslachte varkens en een stukje kladi op, terwijl hij den bezem aldus toespreekt: „Zeg, bezem, gij moet er voor zorgen, dat de geesten *(sanitoe)* niet hier komen; hier is je eten en je toespijs".

De medicijnmannen beweren, dat zij van sommige geesten, *taikaleleoe*, olie op de handpalmen krijgen, en weer andere geesten, *saboeloengan*, geven hun een harsachtig vocht. Deze middelen dringen tot in alle vezels

van vingers en hand door, en hierdoor zijn ze in staat om allerlei in het menschenlichaam te voelen waarvan gewone menschen niets merken. De boven genoemde *sikerei* van Saoemangania die tot het Christendom is overgegaan vertelde mij: „Wanneer ik bij iemand geroepen werd, die zware hoofdpijn had, legde ik mijne hand op dat lichaamsdeel, en dan begon deze te trillen, en ik voelde duidelijk een spleet in het hoofd van den patiënt. Ik vroeg dan om een kokosnoot, sloeg haar open, raspte 't vleesch er van, en vermengde dit met curcuma en olie, waarna ik deze pap op het hoofd legde. Na korten tijd was de gespleten schedel geheeld, en de pijn was verdwenen. Wanneer de ziekte in den buik zat, en ik legde er mijne hand op, voelde ik de krankheid duidelijk als een hard voorwerp langzaam in den buik heen en weer gaan. Ik nam dan de uitgeloopen spruiten van eene kokos- en van een pinangnoot; deze raspte ik fijn, en vermengde het schrapsel met een paar andere medicijnen. Over alles goot ik water heen, en dit liet ik den patiënt drinken. Wanneer ik een kranke over den rug streek, voelde ik daarin duidelijk spierbewegingen als stooten tegen de handpalmen. Dan zocht ik in het bosch eenige boomen op, die de mij helpende geest mij aanwees. Ik schopte dan eerst met den voet tegen den stam aan, en schrapte vervolgens wat van de schors af op de geschopte plek. Van deze verschillende schrapsels maakte ik dan medicijn gereed voor den zieke. Ik werd eens geroepen bij iemand die hevige pijn in de keel had. Toen ik dat deel betastte, kon ik niets bijzonders voelen. Dat is altijd een teeken dat de ziekte niet door *badjooe* (ziekte veroorzakende invloeden) is ontstaan, maar door de onmiddellijke werking van geesten. Toen ik den zieke vroeg, wat hij zooal gedaan had, vertelde hij mij, dat hij vleesch van de schildpad, *naning* gegeten, en daarbij enkele beentjes in het water geworpen had. Toen begreep ik dat de watergeesten, *kameinan,* boos op hem waren geworden, en dat zij die weggeworpen beentjes in zijn keel

hadden getooverd. Ik heb zijn keel toen bestreken met heelkrachtige bladeren, *gaoet*; zoo heb ik die beentjes kunnen verwijderen, en is de man beter geworden".

In Katoerei vertelde iemand mij, dat wanneer kinderen tijdens hunne ziekte speeksel op de lippen krijgen, dit een bewijs is, dat zij door watergeesten, *kameinan*, ziek zijn gemaakt. Wanneer de ziel van een overledene iemands hoofd vasthoudt, krijgt die mensch hoofdpijn; slaat een *sanitoe* iemand, dan krijgt hij koorts; deze krijgt hij ook dikwijls alleen al door het passeeren van een boomgeest, *taikaleleoe*. Soms steekt een *sanitoe* iemand met een speer, *sinoat sanitoe*, „door *sanitoe* met een speer gestoken". De *sikerei* weet dadelijk wanneer dit het geval is, want als hij het lichaam van den zieke betast, voelt hij er het gat in, dat de speer heeft gemaakt.

Een paar maal heb ik reeds gesproken van voorwerpen, die de *sikerei* uit het lijf van een zieke haalt. Het kan zijn, dat zulk een vreemd voorwerp door eigen schuld in het lichaam is gekomen; ook kan het door geesten, die den mensch willen straffen, er in zijn getooverd. Maar meermalen gebeurt het ook, zegt de Mentawaier, dat iemand die de zwarte kunst verstaat, den dood van zijn medemensch veroorzaakt door hem zulk een vreemd voorwerp in het lichaam te tooveren. Iemand, die deze kunst verstaat, heet *pananae*, en het voorwerp dat den mensch ten verderve brengt, heet *tae*. Om zijn doel te bereiken verzamelt zulk een boos mensch eindjes van sigaretten, uitgekauwd suikerriet, haar, oude kleedingstukken enz. om deze bij gelegenheid aan te wenden om degenen, van wie hij genoemde zaken bezit, te verderven. Hoe men precies daarmee te werk gaat, wist niemand mij te vertellen, wat ook geen wonder is, want al hebben de meesten zeker wel gehoord hoe een giftmenger te werk gaat, hij zal nooit iets van die kennis aan anderen laten blijken, uit vrees dat men hem dan voor zulk een slecht persoon zal houden.

Wanneer een medicijnman bij een patiënt geroepen wordt, informeert hij bij dezen naar alles wat hij gedaan heeft, en naar de plaatsen waar hij geweest is. Als de *sikerei* uit deze mededeelingen niets kan opmaken, waaruit hij tot de oorzaak van de ziekte kan besluiten, komt hij al spoedig tot de overtuiging, dat de kranke door vergif, *tae*, is ziek gemaakt. Wanneer hij dan op de boven reeds beschreven wijze met klingelen en zingen de helpende geesten heeft geroepen, haalt hij door strijken over het lichaam een stukje been te voorschijn, waaraan de patiënt een paar dagen geleden heeft gekloven, of een klein stukje van zijn lendengordel, of een overschotje kladi, en dergelijke dingen.

De *sikerei* heeft ook zijne meening omtrent den onverlaat, die dit heeft gedaan, maar hij zegt voorloopig niets. Herstelt de zieke, dan wordt er verder niet veel over dit geval gedacht. Maar komt hij te overlijden, dan trachten zijne familieleden uit te vinden, wie hier de zwarte kunst heeft toegepast. Om dit te weten te komen, wordt gewoonlijk de *sikerei* geraadpleegd. Hieruit kan men opmaken dat de invloed van dezen man op de aangelegenheden van het dorp groot is. Gewoonlijk doet de medicijnman zijne mededeelingen met de noodige geheimzinnigheid. Hij noodigt bijvoorbeeld de vragers uit om met hem naar een der onbewoonde eilanden te gaan. Daar gekomen, zegt hij niet den naam van den giftmenger, maar hij geeft zoodanige aanduidingen omtrent voorkomen en kleeding van den man of de vrouw, die hij bedoelt, dat de hoorders dadelijk begrijpen, wie het is. Zij gaan hunne bevindingen dan aan den hoofdman, *rimata*, der gemeenschap mededeelen. Deze stelt dan voor om den schuldige weg te jagen. De verwanten van den overledene antwoorden dan gewoonlijk: „Hij heeft onzen vader gedood, hij moet ook sterven". De *rimata* spreekt er dan met de andere voormannen van de gemeenschap over, en wanneer allen het er over eens zijn, dat de verdachte moet sterven, overvalt men hem, en brengt hem

gebonden naar het kerkhof. Daar plant men een stevigen boomtak in den grond, waarvan de top naar beneden wordt getrokken. Het touw dat daaraan vastgebonden wordt, legt men met het andere einde om den hals van den veroordeelde, waarna de veerkrachtige tak wordt losgelaten, die dan, terwijl hij tót zijn vorigen stand terugkeert, den giftmenger meeneemt en in de lucht doet bengelen. Ophangen heet *maninggod lolokat*, „den hals binden". Djagomandri deelde mij mede, dat een mensch niet met het zwaard of de speer gedood mag worden, omdat anders *badjooe*, magisch werkende invloeden, loskomen, die anderen ziek zullen maken.

Het lijk van een gehangene wordt zonder eenig vertoon onder bladeren en takken begraven. Daarna geeft men aan de verwanten van den terechtgestelde kennis van het gebeurde met de vermaning er bij om zich er in te schikken, opdat zijzelven ook niet een zelfde lot zouden ondergaan. Soms bracht men een giftmenger naar een van de onbewoonde eilandjes, die de vier grootere van deze groep omringen, en daar kwam hij dan van gebrek om. Een enkele maal gebeurde het ook wel, dat iemand, die verdacht werd, achterdocht kreeg, of heimelijk gewaarschuwd werd, zoodat hij zich bijtijds uit de voeten kon maken. Hij begaf zich dan naar een veraf gelegen dorp, waar men niets omtrent hem had vernomen; daar werd hij dan gewoonlijk wel opgenomen.

Wanneer de *sikerei* nog niet geheel zeker van zijne zaak was, en nog slechts een vaag vermoeden tegen iemand had, dan waarschuwde hij de dorpsgenooten: „Kom niet te dicht bij N. N., want hij is een *pananae* (heks)". Dan letten de anderen bijzonder op het gedrag van dien persoon. Wanneer hij bijvoorbeeld na 't vallen van den avond er vaak alleen op uitgaat, dan neemt men al spoedig voor zeker aan, dat hij zich met zwarte kunst ophoudt. Dan behoeft er maar iemand onder verdachte omstandigheden te sterven, en zijn lot is beslist.

In Katoerei (Sabiroet) ging men op dezelfde wijze te werk, alleen met dit verschil, dat men hier den verdachte met de speer doodde, want de straf van ophangen, of verbannen naar een onbewoond eiland kende men hier niet. Hier vertelde men mij ook, dat de heks soms zijn vergift verbergt in de *katsaila* van de woning van hem dien hij wilde verderven. Wij herinneren ons dat de *katsaila* een ruiker is van allerlei levenskrachtige bladeren, die bij het offerrekje, *boeloeat*, is aangebracht, en die ten doel heeft om den levensgeest van de bewoners vast te houden. Wanneer de kracht van dit voorwerp door eenig vergif wordt vernietigd, kan het wel niet anders of zij wier levensgeest de ruiker vasthoudt, moeten ziek worden. De giftmenger voert zijn plan uit, wanneer niemand van de huisgenooten thuis is, maar de werking van het *tae* openbaart zich al spoedig.

In een memorie van 1913 over Sipora vond ik, dat wanneer op dit eiland de schuld van een giftmenger voldoende vaststond voor de menschen, de *rimata* eenige ongehuwde jonge mannen aanwees om hem op te hangen of met pijlen dood te schieten. Volgens een anderen zegsman werd de schuldige door de familieleden van dengene, die door zijn zwarte kunst om het leven was gekomen, opgehangen. In de dorpen Sereinooe en Sibaraoe werd de schuldige na gehouden onderzoek door den *rimata* en den *sikerei* uit de kampong weggejaagd. De mededeeling in het meergenoemde opstel van Hansen, als zou de medicijnman menschen als giftmengers aanwijzen uit hebzucht, kan niet juist zijn, want hij heeft geen voordeel bij zulk eene terechtstelling. Al de eigendommen van den gedooden giftmenger komen aan zijne erfgenamen.

In Saoemangania vertelde men mij, dat iemand soms aan de geesten een offer belooft te brengen, wanneer zij zijn vijand willen dooden. Wanneer de bedoelde persoon dan inderdaad na korten tijd sterft, wordt aangenomen, dat de geesten aan het verzoek hebben voldaan. Boven

hebben we gezien, dat de zielen van afgestorvenen nu en dan op iemand boos worden, omdat hij bijvoorbeeld vuile taal uitslaat. Ze werpen hem dan met pitten van vruchten, spijsresten, houtspaanders en dergelijke, die dan in het lichaam van zulk een persoon dringen, en er later door den *sikerei* uit gehaald worden. Wanneer iemand de *poenen*-voorschriften niet in acht neemt, geeft de geest van het stamhuis, *oema*, aan de *sanitoe* vergunning om den schuldige met het eene of andere voorwerp te werpen, en dit in diens lichaam te tooveren.

Men behoeft niet bepaald een heks of giftmenger te zijn om zijn medemensch schade te doen. Iemand heeft zich slechts meester te maken van wat haar, een kleedingstuk of een spaander of een stukje van het voorwerp, dat de gehate persoon aan het maken is, en dit te verbranden onder de woorden: „Zoo moge het ook gaan met N. N." Die persoon zal dan hevige buikpijn krijgen. Of hij neemt de schil van een pisang, die de gezochte pas gegeten heeft. Die schil stopt hij in den grond, en stampt de aarde dan flink met den hiel aan. Het gevolg zal wezen, dat degene die de pisang gegeten heeft, gaat hoesten, tering krijgt en sterft. Of men legt zulk een voorwerp op eene plek, waar er voortdurend water op druipt. De persoon van wien het afkomstig is zal dan aan asthma gaan lijden.

Iemand die bij de hand is, kan zich bij zulke machinaties zelf wel helpen. Wanneer hij bijvoorbeeld met het vervaardigen van een vaartuig bezig is, en hij ziet dat van den kop der prauw een spaander is afgesneden, waarvan hij weet, dat hij dit niet zelf heeft gedaan, dan houdt hij zich overtuigd, dat een ander dit met kwade bedoelingen heeft gedaan. Hij maakt dan dadelijk een tegenmiddel gereed van levenskrachtige bladeren, die hem voor dit doel door den *sikerei* worden aangewezen. Dit middel spreekt hij toe en verzoekt het dengene te dooden, die zijn vaartuig heeft geschonden. Sterft dan iemand binnen korten tijd, dan is hij het geweest, die

den maker van het vaartuig in het verderf had willen storten. Op dezelfde wijze gaat men te werk, wanneer er een diefstal heeft plaats gehad, en men niet weet wie de dief is. De krachtig werkende medicijn, *gaoet*, zal den dief dooden; dit middel heet *gaoet pasibele*, „middel om te doen vallen".

De voorwerpen die het laatst zijn genoemd, verhuizen niet in het lichaam van den mensch, maar hun *badjooe*, de magisch werkende invloed die er van uitgaat maakt hem ziek zoodat zoo iemand er geel en afgemat uit gaat zien, en niet kan zweeten. De *sikerei* kan die voorwerpen dus niet in het lichaam voelen, omdat ze daar niet aanwezig zijn. Om te weten wat de oorzaak van de ziekte is, ondervraagt de medicijnman dan den levensgeest, *ketsat*, van den kranke, en deze deelt den vrager mede, dat zijn lichaam door *tae*, het een of ander vergift, is aangetast. Dan roept de *sikerei* de hulp in van de hem dienende geesten, ten einde het hier of daar verborgen *tae* op te sporen, want is het vergif gevonden, dan zal de zieke ook genezen. De voormalige *sikerei* van Saoemangania vertelde mij van een geval hoe hij daarbij te werk was gegaan. De gedienstige geesten hadden hem te kennen gegeven, dat het ziekmakende voorwerp bij de badplaats in den grond verborgen was. De *sikerei* begaf zich daarheen, en riep de hulp in van de watergeesten, *kameinan*. Toen legde hij een blad van de curcuma op zijne geopende hand, en hield deze dicht bij de plek, waar de geesten gezegd hadden, dat het voorwerp verborgen moest zijn. Het duurde niet lang of de makkers van den *sikerei* hoorden een geluid als ki! ki! en toen de *sikerei* op zijn hand keek, lag daar het *tae* in den vorm van een stukje toeba-wortel (Milletia sericea). De medicijnman vroeg het: „Wie is je vader?" En toen noemde de wortel den persoon, die hem had begraven. Dezelfde medicijnman vertelde ook, hoe eens het heele dorp ziek was geworden: allen hoestten. Toen is gebleken, dat dit

onheil gesticht was door een der dorpsgenooten die daartoe een soort kikvorsch of pad, *toektoekake* genaamd, bij het water had begraven. De *sikerei* spoorde het diertje op, en verloste het uit zijn graf, waarna de ziekte vanzelf verdween. De dader werd opgespoord en dadelijk opgehangen. In sommige gevallen weet de *sikerei* de werking van het *tae* (vergif) eene andere richting te geven, zoodat het niet den persoon „aanvreet" voor wien het bestemd is, maar dengene, die het begraven heeft.

Het loon van den medicijnman bestaat uit katoen, kralen, tabak, hoenders, terwijl hij ook een groot deel ontvangt van het varken, dat gewoonlijk bij gelegenheid van zijn optreden wordt geslacht. Handige lieden die veel bij zieken geroepen worden, en die eene goede reputatie genieten, kunnen een hooger loon bedingen dan andere *sikerei*, die minder in trek zijn. Zoo iemand wordt dan ook rijk voor Mentawaische omstandigheden.

G o d e n en G e e s t e n. Terwijl ik een en ander van den Mentawaischen medicijnman vertelde, heb ik ook meermalen gesproken van geesten, die hem bij zijn werk helpen. Het is hier de plaats wat meer van hen te zeggen. Van wezens die wij plegen aan te duiden met den naam van „goden", d.z. wezens, die eenige persoonlijk bewuste macht op den mensch uitoefenen, en op de eene of andere wijze leiding geven aan diens leven, heb ik niets ontdekt, laat staan dat men iets zou weten van een over alle machten troonenden god. Iets wat op een scheppingsverhaal lijkt, heb ik niet op deze eilanden aangetroffen. Het is natuurlijk wel mogelijk dat de Mentawaiers zich van het bestaan van zulke wezens bewust zijn, maar dan hebben de zendelingen ze nog niet ontdekt. De naam, dien zij nu en dan gebruiken om ons begrip „God" weer te geven, is *Taikamanoea*, een meervoud, lett: „de menschen van de lucht". Op mijne meermalen gedane navraag naar deze *taikamanoea* kreeg ik steeds ten antwoord: De *taikamanoea* zijn vele: mannen, vrouwen en kinderen; ze wonen in huizen, die

tot een groot dorp vereenigd zijn, waar zij ook dieren fokken, evenals de menschen op aarde dit doen. Nergens wist men mij te zeggen, of deze geesten een bepaald opperhoofd hebben. De *sikerei* roept ook deze geesten om hulp aan. Soms laten zij den medicijnman in hun dorp toe. Daartoe laten zij het uitspansel tot dicht bij de aarde zakken, en dan klimt de *sikerei* er in langs een sier-bamboe. Wanneer deze geesten zich aan den *sikerei* vertoonen zijn ze altijd versierd met de bladeren van crotonsoorten.

De menschen van Silaboe wisten te vertellen, dat er in het uitspansel verschillende lagen zijn. Die in de hoogste afdeeling wonen heeten: *taikagoa,* [15]) „die van de lucht"; dan volgen de *taikatenga,* „die in het midden wonen"; dan de *taikamanoea,* „die van het uitspansel", en ten slotte de *taikapato,* „die van het licht". Ik vernam hieromtrent een verhaal, dat spreekt van een halfwijzen man van Sioban (Sipora), die toen hij eens aan het visschen was, door de hemelgeesten werd opgenomen. Toen hij weer in zijn dorp teruggekeerd was, vertelde hij dat hij eerst bij de *taikagoa* was gekomen. Hun gebied zou dicht boven de aarde liggen, wat weer niet klopt met de eerste mededeeling. Deze geesten zweven als het ware over de aarde heen. Ze dragen baarden als van maïshaar. Hooger gaande was hij bij de *taikamanoea* gekomen. Deze geesten zien er geheel als menschen uit, maar hunne

---

[15]) *Goa* is dus „lucht"; Morris geeft op (Die Mentawai-Sprache, 243, *si goa,* „Spiegelbild, Schatten". Waarschijnlijk is *goa* hetzelfde woord als het algemeen Indonesische *raoe, laoe, daoe,* waarvan de beginletter staat onder de R — L — D — wet, zoodat men in het Mentawaisch op de plaats van dien klank *g* mag verwachten (conf. *piga,* „hoeveel?", *segep,* „mier", *soega,* „voetangel", *soegoeroe,* „kam", *gagan,* „naam", enz.). Het Bare'e heeft de vormen *rao, raoa, rawa, raoe,* die in 't algemeen beteekenen: „zon, de door de zon verlichte ruimte, lucht, de geesten in de lucht". Het is dus te begrijpen, dat de *goa* door den een bovenaan, door den ander onder aan wordt geplaatst bij de verdeeling van het luchtruim in drie lagen. *Pato* is „het morgenlicht" (Adriani).

lichamen zijn heerlijker en mooier. Bij de *taikapato*, die in het licht wonen, en waar het nooit nacht is, groeide niet anders dan *soa-soat*, alang-alang gras. Van het voorkomen van deze lichtgeesten had de onnoozele niets kunnen mededeelen. Ik vermoed dat deze verdeeling in hemellagen van vreemdelingen is gehoord, want nergens anders op Mentawai wist men er iets van. Ik heb boven al verteld, dat de lieden van Silaboe veel met Boegineezen en Maleiers hebben omgegaan.

De *taikamanoea* worden veel aangeroepen op de akkers, opdat de kladi en de pisang goed moge gedijen; zij zijn het die regen en droogte geven. Wanneer men hun iets vraagt, steekt men een stok in den grond, die aan het boveneinde in drieën is gespleten; dit is de offerplaats, *pasiboeloeat*, en daarop legt men een deel van zijn eigen voedsel voor de geesten neer.

De *taikamanoea* spelen ook eene rol bij aardbeving. Op Noord-Pagai vertelt men, dat aardbeving ontstaat door een man, die algemeen aangeduid wordt met den naam van *teteoe*, „grootvader", zoodat aardbeving ook *teteoe* heet. Te Katoerei (Sabiroet) zegt men ook: *djoedjae*. Het verhaal omtrent dezen man luidt aldus: Eens wilde men in een groot dorp een stamhuis, *oema*, bouwen, zoodat alle mannen in het bosch gingen om hout te kappen. Nu was op die plaats ook een medicijnman, *sikerei*, die bijzonder groote macht, *kere*, had. Door die macht maakte hij alle vrouwen van het dorp gedurende de afwezigheid harer mannen, zwanger, met uitzondering van zijne eigen vrouw, en de echtgenoote van zijn broer. De door hem verwekte zwangerschap duurde slechts enkele dagen, en de zoons die toen geboren werden, waren dadelijk groot, zoodat ze aan het bouwen van de *oema* mee konden helpen. Toen de inwoners van die plaats bemerkten, wat de *sikerei* door zijne macht had uitgewerkt, besloten ze hem te dooden. Toen dus al het hout bijeen was gebracht, ging men de gaten voor de beide hoofdpalen graven. Men wist den *sikerei* te be-

wegen om in een der gaten af te dalen, onder voorwendsel er een en ander in te leggen. Toen hij er in was, liet men snel den paal van palmhout op hem neer. De man zei echter: *loeloeo*, en zat boven op den paal. Men verzocht toen den *sikerei* ook in het tweede gat af te dalen, en deze vertrouwend op zijn *kere* of bovennatuurlijke macht, voldeed aan het verzoek. Ditmaal liet men echter een paal van zwaar hout op hem neer; hier kon hij zich niet onderuit werken, en hij bleef in den grond. Maar hij had nog gelegenheid om tot zijn broer te zeggen: dat hij de dakbedekking van sagoebladeren boven de plek, waar hij (de broer) op het inwijdingsfeest zou komen te zitten, niet vast moest maken. Toen nu de *oema* gereed was, en alle menschen daarin bijeen gekomen waren om feest te vieren, deed de in den grond opgesloten medicijnman de aarde geweldig beven, zoodat zij scheurde en de *oema* met al de menschen er in verdween. De eenige die zich kon redden was de broer van den *sikerei*, die gelegenheid had door het dak, dat hij niet vastgebonden had, te ontsnappen.

Wanneer nu de menschen een gat graven, waar deze *sikerei*, Teteoe, het niet hebben wil, laat hij den grond schudden. Dan roepen alle menschen: *Ai leoe kai, badja*, „wij zijn hier, oom". Vooral in het oudste dorp van Noord-Pagai, Taikako, moet heel dikwijls aardbeving voorkomen. Men schrijft dit toe aan den toorn van Teteoe, omdat eens in den ouden tijd een man in drift een speer in den grond had gestoken.

Eens gebeurde het dat Teteoe de aarde vier dagen deed schudden, en zoo hevig, dat de boomen en de huizen omvielen, waardoor veel menschen verpletterd werden. Zelfs de hemel, waar de *taikamanoea* wonen, schudde. Daarover werden de hemelgeesten zeer boos, en riepen Teteoe toe: „Denk niet dat gij alleen *kere* (bovennatuurlijke macht) hebt; wij hebben ze ook". Toen staken de geesten een bamboe buis door de aarde heen in het rijk van Teteoe, en daardoor goten ze voort-

durend water, totdat dit ten slotte Teteoe en den zijnen tot aan den hals kwam. Toen werd hij toch bang, dat hij zou verdrinken, en riep luide tot de *taikamanoea* om vergeving. Dezen schonken hem die, en zogen al het water weer naar boven. Teteoe en de *taikamanoea* beloofden elkaar toen, dat ze nooit meer den hemel zouden laten schudden, of het verblijf van Teteoe onder de aarde vol zouden laten loopen. Als onderpand van deze overeenkomst schonk Teteoe een van zijne dochters aan de hemelgeesten, terwijl een meisje van de *taikamanoea* naar de onderwereld verhuisde. Als Teteoe nu weer den hemel deed schudden, zou hij zijn eigen kinderen leed doen, en als de hemelgeesten de onderwereld zouden doen overstroomen, zou zijn eigen nakomelinge verdrinken.

Deze verhalen heb ik alleen op Noord-Pagai gehoord: te Katoerei (Sabiroet) kende men ze niet. Men wist mij daar niet te vertellen hoe aardbeving zou ontstaan. Wanneer men een schok voelt, slaat men de honden, opdat ze zullen gaan huilen; men slaat op gongs, en heft een geweldig geschreeuw aan. Er zijn er die roepen: *Anai leoekai, Saita'noiga, boedjarake boeat kajoe doeriat reoeake oringen* „wij zijn hier nog, Saita'noiga, doe doerianvruchten te voorschijn komen, en houd ziekten verre". Op Sabiroet schijnt ook veel aardbeving voor te komen naar het getuigenis der menschen.

Een ander verhaal waarin van de *taikamanoea* sprake is, is het volgende: De hemelgeesten hadden aan de menschen geleerd hoe ze pisang (*bago*), en oebi (*laikit*) moesten planten. Ze hadden daarbij de volgende aanwijzing gegeven: „Wanneer ge oebi eet, moet ge garnalen (*toe'toe'*) als toespijs daarbij gebruiken; pisang moet ge met kippevleesch eten. Wanneer beide gewassen eetbare knollen en vruchten hebben gekregen, moet ge eerst van de oebi eten, en daarna van de pisang; doet ge het andersom, dan moet ge sterven". Aan de menschen vielen echter het meest de goudgele vruchten van

de pisang op, terwijl ze niets zagen van de in den grond verborgen knollen van de oebi. Ze grepen dus naar de pisang, en aten er van. Daarom is het leven van den mensch gelijk geworden aan dat van de pisang en het hoen: als de pisangboom vrucht heeft gedragen, en eenige uitspruitsels naast den moederstam heeft doen opschieten, sterft hij; ook het hoen sterft; zoo ook de mensch: als hij kinderen heeft voortgebracht sterft hij. Had men het eerst oebi en garnalen gegeten, dan zou de mensch niet gestorven zijn, maar zijn leven zou wezen als dat van de oebi, wier ranken al maar voortkruipen over den grond, overal wortel schietende en nieuwe knollen scheppende; hij zou dan leven als de garnaal, die telkens de oude huid afstoot, en in een nieuw kleed weer een jong leven begint: de mensch zou telkenmale als hij oud was geworden, weer verjongen.

Zendeling Lett, die dit verhaal zeer in 't kort mededeelt in Berichte Rhein. Miss. Ges. 1901, bl. 340, laat hieraan voorafgaan de mededeeling uit den mond van iemand van Simatobe op Sipora: Es war einst, da machte der Taikamanua die Erde; als die fertig was, machte er den Himmel (N.B. de woonplaats der *taikamanoea*), dann den Menschen. Er nahm Erde, und machte daraus Menschen". Zij, die ik hiernaar vroeg kenden dit verhaal alleen uit den Bijbel.

In Saoemangania vertelde mij iemand: In den ouden tijd toen er nog geen menschen waren, was er iemand (wie wist mijn zegsman niet te zeggen), die twee ballen aarde maakte. Eerst wierp hij een bal naar beneden, en deze werd de aarde; toen deelde hij de tweede bal middendoor, en wierp de beide helften op de aarde. Deze werden toen een man en een vrouw. Maar de verteller voegde er dadelijk uit zichzelf bij, dat hij dit verhaal van vreemdelingen had gehoord.

Mess, die in 1880 eenigen tijd op de kust van Sabiroet doorbracht, geeft een verhaal, dat vroeger alleen booze geesten bestonden, die elkaar met steenen wierpen, en

eindelijk den machtigste hunner, Si Akaoe, op de vlucht dreven. Deze Si Akaoe wilde nu een speer maken van een bamboestengel, maar toen hij den bamboe had omgekapt, kwamen daaruit vier menschen te voorschijn, van wie later twee stierven, en twee de voorouders der Mentawaiers werden. Ik vermoed dat dit geen scheppingsverhaal is, maar een verbasterde of door vreemde tolken verkeerd overgebrachte lezing van de overlevering betreffende het sterrenbeeld Siagaoe, „de Kreeft", waarover beneden meer.

In andere overleveringen wordt verteld van een vloed, die de eilanden overdekte, zoodat alleen twee lage bergen op Noord-Pagai, de Leleoe bake (Gnetum gnemon-berg), en de Leleoe limoe (Mangga kweni-berg) boven water uitstaken. De mensch (het verhaal spreekt maar van één) had zich op een drijvenden bamboestaak gered. Toen riepen de *taikamanoea* hem toe: „Steek dien bamboestaak in den grond!" Toen de mensch de aardkorst met zijn bamboe had doorgestoken, vloeide al het water door deze buis naar de onderwereld weg.

Weer een ander verhaal spreekt juist van eene groote droogte, die door de *taikamanoea* was veroorzaakt, zoodat alles verdroogde, en mensch en dier stierven. Toen vroeg Teteoe, die de aarde laat schudden, om vergeving aan de hemelgeesten, en deze werd hem ook geschonken. De geesten gelastten Teteoe om zijne doode kinderen bij de armen op te richten, waarop ze weer leefden.

Te Katoerei vertelde men: Er had eens eene geweldige aardbeving plaats, zoodat de huizen door elkaar werden geworpen. In hun angst riepen de menschen: „Als het zoo gaat willen we niet meer leven!" „Goed", zeiden de geesten, „dan zult gij sterven". Toen maakten ze een gat in de aardkorst, en daardoor steeg het water op, en bedekte de aarde; alleen een berg bleef boven water, en alleen zij die naar dezen berg vluchtten, werden gered.

In die tijden van het eerste bestaan der menschen, hadden ze het heel wat gemakkelijker dan thans. De

sagoeboom behoefde toen nog niet geveld en gespleten te worden om er het merg uit te kloppen, en daaruit het sagoemeel te wasschen. In dien tijd liet men den boom eenvoudig staan; aan den voet er van maakte men een gat, en dan rolde het meel er zuiver en voor het gebruik gereed uit. De volgende maal maakte men een gat een eindje boven het vorige. Zoo voortgaande moest de mensch er eindelijk bij klimmen om een gat te maken. Toen gebeurde het eens, dat de mensch uit den boom viel, en uit vrees dat dit weer eens zou voorkomen, hakte hij den boom om, maar na dien tijd gaf de boom zijn meel niet meer vanzelf.

Eene andere lezing van dit verhaal geeft ongeduld als reden van het omhakken op: het uitloopen van het sagoemeel ging den mensch te langzaam; hij wilde het vlugger en in grooter hoeveelheid tegelijk hebben, en daarom hakte hij den boom om.

Ook de manden, *o'ore* behoefde men in dien tijd niet op den rug te dragen, maar als ze gevuld waren, schoven ze van zelf voort naar huis. Dit ging echter nogal langzaam. Toen gebeurde het op een dag, dat er regen dreigde, en in de hoop om nog voor het losbarsten van de bui thuis te kunnen zijn, pakte de mensch de mand op, en liep er mee voort. Maar hiermede had deze ook het vermogen verloren zichzelf voort te bewegen, en moest de mensch haar voortaan zelf dragen.

Het suikerriet groeide vroeger heel hoog op, en het viel nooit om. Maar een angstig mensch was toch bevreesd, dat dit gebeuren zou, en daarom plantte hij er een stok bij tot steunsel, maar na dien tijd moest dit altijd gedaan worden. Hoenders behoefde men toen niet te fokken, want de *ngoroet*, een groote houtduif met groene vleugels diende den mensch tot hoen. Men had ze maar te roepen en de vogels kwamen uit het bosch toegevlogen. Men kon er dan zooveel van nemen als men wilde. Maar een der menschen leed aan framboesia, en toen gebeurde het, dat een der duiven in een van de

wonden pikte. De man gaf den vogel een slag, maar daardoor vlogen de vogels allen verschrikt weg, en werden schuw, zoodat ze niet meer kwamen als de menschen ze riepen. Toen waren de menschen wel gedwongen om er hoenders op na te gaan houden.

Keeren wij nu terug tot de geesten der Mentawaiers. Een veel grooter rol dan de hemelgeesten spelen de bosch- en boomgeesten, de *taikaleleoe*, in het leven van deze eilandbewoners. Ook onder deze geesten vindt men mannen, vrouwen en kinderen. Sommige zegslieden beweerden, dat die geesten vroeger menschen zijn geweest die naar het bosch waren gegaan en daar waren gebleven tot ze in geesten veranderden. Hunne lichaamsbedekking bestaat uit bloemen, en ze worden gekenmerkt door groote oorschelpen, die naar beneden hangen. Onder deze geesten is een bepaald soort, dat *Lakikiaoe* heet; zij hebben lange schitterende nagels, waarmee ze de menschen beschermen tegen geesten, die hun kwaad willen doen; onder de laatsten rekent men in de eerste plaats de zielen van afgestorvenen. In den ouden tijd konden alle menschen de *taikaleleoe* zien, en menschen en geesten ontmoetten elkaar dikwijls. Maar eens zouden ze samen een feest vieren. Bij deze gelegenheid gaven de geesten aan de menschen een zwart hoen, en de laatsten gaven aan de geesten een witte kip. Het gevolg hiervan was, dat de geesten wel de menschen konden zien maar andersom niet meer, behalve de medicijnman, die hen wel kan waarnemen.

De *taikaleleoe* zijn de helpers bij uitnemendheid van den medicijnman. Natuurlijk kan men door bepaalde handelingen deze geesten vertoornen, maar in gewone omstandigheden zijn ze den mensch goedgezind. Zij zijn het die den jagers geluk geven op de jacht; zij wijzen den *sikerei* de boomen en planten aan, waarvan de bladeren en wortels bij eene bepaalde ziekte moeten worden aangewend. Zij komen samen met hun beschermeling, den *sikerei*, eten.

Voor geesten hoort men op deze eilanden veel den naam *saboeloengan* gebruiken. Sommige schrijvers geven hem aan een bepaald soort geesten. Het is echter een algemeene naam [16]) waarmede alle soorten geesten worden aangeduid, die den medicijnman bij zijn werk bijstaan. Dit zijn dan niet alleen boomgeesten, maar ook *taikamanoea*, en watergeesten, wanneer hunne hulp wordt ingeroepen.

De laatstgenoemden zijn de *taikameinan*, ook wel *taibagatoinan*, „zij die in het water zijn," en *taibagatkoan*, „die in de zee zijn". De watergeesten zijn vrouwen; ze worden toegesproken met *ina*, „moeder", het grondwoord van *kameinan*. Bij haar onderscheidt men geesten die den mensch welgezind zijn, en geesten, die er op uit zijn den mensch kwaad te doen. Beiden zien er als menschen uit, maar de laatsten onderscheiden zich door een wijd baadje en loshangende haren. Op Sabiroet noemt men de laatsten ook *sibeoelepei*, „die met groote sarongs"; als ze boos zijn over iets, zwelt dat kledingstuk bij haar op, en dan moet de mensch op wien zij vertoornd zijn, verdrinken. De *kameinan* kunnen zich als mooie en als leelijke vrouwen voordoen; in het laatste geval zwellen hare borsten op. Deze geesten houden zich in rivieren en bronnen op. Hare haren zijn heel lang, en als men die in het water hoort ruischen, dan is dit een teeken dat een besmettelijke ziekte in aantocht is. Zij brengen ook kinderen voort, alleen meisjes; ze maken zichzelf zwanger.

Al deze mededeelingen heeft men aan den *sikerei* te danken, die de geesten ziet, en die ze opspoort, wanneer iemand iets heeft gedaan, dat haar boos maakt. Als men stukken sagoestam in de rivier legt om het merg er van te doen rotten, ten einde dit als voer voor de

---

[16]) *Saboeloengan*, waarin *sa* een eerbiedige vorm is van het lidwoord *si* (zooals in 't Javaansch *sang* is van *si*) is evenals *boeloeat* „offerplaats", afgeleid van *boeloe*, „offeren", en beteekent dus „zij aan wie geofferd wordt". (Adriani).

hoenders aan te wenden, en men legt ze juist op de plek waar een *kameinan* woont, dan wordt deze boos en de onvoorzichtige moet daarvoor boeten. Of als men op zulk eene plaats de ingewanden van een gevangen hert of aap wascht, of een varken dat doodgegaan is (de Mentawaiers eten geen gestorven dieren) daar neerwerpt; of als men een boom, dien men velt, dwars over de rivier laat vallen, dan zijn dat alle dingen, die den watergeest in toorn ontsteken. Ook wanneer de visch, die men gevangen heeft, en die in het stamhuis onder al de gezinnen van het dorp verdeeld moet worden, in ongelijke porties is uitgegeven, worden de *kameinan* boos, want zij zijn het die de visch aan de menschen hebben verstrekt. Overigens nemen zij den menschen stelen niet kwalijk, zei men mij, omdat deze geesten zelven stelen: wanneer ze op het land komen, nemen ze kippen, eieren, oebi (*laikit*) en sagoe van de menschen weg. De *kameinan* hebben niets met de krokodillen te maken; deze dieren worden niet als verschijningsvormen van de watergeesten beschouwd; ook niet als hunne dienaren, die er op uitgezonden worden om wraak te nemen.

Ten slotte heeft men nog de *taibagatpolak*, „die in de aarde is", de Aardgeest. Dezen roept men aan als men huizen bouwt; maar hij schijnt geen belangrijke rol in het leven van den Mentawaier te spelen, want men wist mij niets van hem te vertellen.

Van een verkeer van de menschen met een wereld boven de aarde gelegen weten de Mentawaiers ook te vertellen, en wel in het verhaal van Sisegemoelaibi. Aangezien hierin vele trekken voorkomen, die nagenoeg alle Indische volken kennen, wil ik de wederwaardigheden van dezen man hier in het kort mededeelen.

Ten gevolge van een twist met zijn broer, met wien hij samen een vaartuig aan het maken is, loopt Segemoelaibi weg, en dwaalt in de wildernis rond. Niet lang daarna komt hij bij het huis van „Grootmoeder", eene bekende figuur in de Indische verhalen, „de Oude

Vrouw" der Toradja's, „de Moeder van Qat" der Melanesiers. Grootmoeder is niet thuis, maar onze held vindt volop eten, waaraan hij zich te goed doet. Wanneer hij verzadigd is, verbergt hij zich onder hare woning, maar wanneer de oude vrouw haar potje gaat koken op den grond, ontdekt zij den jongeling, en neemt hem tot zoon aan.

Segemoelaibi zal nu een pisangtuin maken. Hij begint met het onkruid onder de boomen te wieden, maar als hij op de belangstellende vraag van Grootmoeder of hij goed is opgeschoten, antwoordt, dat hij nog maar weinig heeft afgedaan, zegt ze hem zijn hakmes in de wildernis te werpen, dan zal dit uit zichzelf het werk doen. Als Segemoelaibi den volgenden morgen doet, zooals zijne Grootmoeder hem heeft gezegd, is dit werk spoedig afgeloopen. Op dezelfde wijze plant hij de pisangspruiten door ze eenvoudig van zich af te werpen, en velt hij de boomen door zijn bijl tusschen de boomen te gooien (wij hebben boven gezien, dat de Mentawaier eerst plant en dan pas de boomen omhakt). Op deze wijze is S. spoedig gereed. Hij bouwt zich een hut, fokt hoenders, en plant mooie bloemen. Nu en dan gaat hij Grootmoeder bezoeken, maar overigens houdt hij verblijf op zijn akker.

Dan gebeurt het, dat Sikoboet, de man uit de maan, op de aarde neerdaalt om te gaan jagen. Hij komt bij de hut van S. en ziet de fraaie bloemen. Hij plukt er een aantal van, tooit er zich mede, en zoo versierd verschijnt hij weer in zijne woning op de maan. De jonge meisjes op de maan zijn verrukt, als ze die fraaie bloemen zien, maar eerst wil Sikoboet niet vertellen, waar hij ze vandaan heeft. Wanneer de meisjes hem in eene prettige stemming hebben gebracht door hem de luizen uit het haar te zoeken, deelt hij haar het geheim mede.

Onder een zwaren regen dalen nu de drie maanmaagden op de regenstralen naar de aarde af, en plukken zooveel bloemen af, dat de eigenaar het merkt. S. gaat

op de loer liggen, en als de meisjes weerkomen, grijpt hij een van haar, en huwt met haar. Hij krijgt twee dochtertjes bij haar.

Zijn nieuwen staat heeft S. voor Grootmoeder verborgen, maar eens dat hij weer bij haar op bezoek is, „ruikt” zij, dat hij getrouwd is. Op haar aandringen brengt S. zijn gezin in haar huis over. Terwijl Grootmoeder de jongste baadt, zingt ze een liedje, waarvan de inhoud is: „Door de bloemen is dit alles gebeurd”. Het oudste dochtertje brengt dit aan haar moeder over, en als ook zijzelve de oude vrouw het liedje heeft hooren zingen, is zij hierover zoo beschaamd, dat zij besluit naar de maan terug te keeren. Daartoe neemt zij een bamboe vol water; dezen stoot zij met den bodem hard op het voorportaal waarop de trap uitkomt, zoodat het water uit den koker omhoog spuit, en in dien straal keert zij naar de maan terug. Kort daarop laat zij een mand met rijpe pisang naar beneden, en als hare kinderen er in kruipen om zich aan de vruchten te goed te doen, haalt ze de mand op.

Als Segemoelaibi bemerkt, dat zijne vrouw en kinderen naar de maan zijn teruggekeerd, is hij ontroostbaar over dit verlies. In den droom wordt hem te kennen gegeven, dat hij aan de rotan hulp moet vragen. Wanneer hij dit den volgenden morgen doet, belooft de rotan hem naar de maan te brengen, maar hij moet drie paar kokosnoten meenemen om met het water er van den stengel telkens te besprenkelen, en hem hierdoor te versterken, wanneer hij dreigt te verslappen. Grootmoeder keurt zijn voornemen goed. Den volgenden dag maakt S. den voet van de rotan schoon, slacht er een hoen, en gaat op den top van de rotan zitten. Deze strekt zich naar boven uit, en brengt hem op de nok van een huis op de maan.

Wanneer S. van het huis is afgedaald, ziet hij zoo'n menigte menschen, dat hij daaruit onmogelijk zijn eigen vrouw en kinderen kan herkennen. Over zijne machteloosheid barst hij in snikken uit. Nu komt een duizend-

poot hem vragen, waarom hij weent, en als hij de reden er van heeft medegedeeld, belooft het dier hem te helpen: hij zal zijne vrouw bijten, opdat hij wete, dat degene, die een kreet slaakt zijne echtgenoote is. Tweemaal laat de duizendpoot de vrouw schreeuwen, maar nog gelooft S. het niet. Dan komt een vuurvlieg hem te hulp, die op zijne vrouw gaat zitten. Eerst nu durft S. haar naderen.

Zij herkent haar man dadelijk, maar als hare broers vernomen hebben, dat hij de echtgenoot hunner zuster is, dooden ze hem. De vrouw echter maakt hem weer levend. De broers organiseeren dan een feest, oogenschijnlijk om hun zwager te eeren, maar met de bedoeling hem te plagen. Wanneer Segemoelaibi op hun verzoek kokos geraspt heeft, vermengen ze deze met zand, en gelasten hem dan het zand en de kokos weer van elkaar te scheiden. Hij voelt zich hiertoe niet in staat, en gaat daarom zitten weenen. Mieren komen hem dan te hulp, die snel de zandkorrels uit het kokosraspsel wegdragen.

De zwagers gelasten hem nu water te gaan halen in een mand. Bij de rivier gekomen gaat hij weer over zijn onmacht zitten weenen, maar een paling helpt hem door zich op zoo'n wijze in de mand neer te leggen, dat daardoor alle mazen gestopt worden.

Ten tweeden male dooden de mannen hun zwager, maar zijne vrouw brengt hem weer in 't leven terug. S. wordt uitgenoodigd om vleesch te eten, maar 't vleesch is dat van een hond, dien de zwagers hebben geslacht. Wanneer zijne eigen kinderen zijne hand niet hadden tegengehouden, zou hij inderdaad hebben toegetast.

De zwagers laten echter niet af hem in het ongeluk te storten. Ze gelasten hem den geheelen nacht door te dansen, en om hem dit onmogelijk te maken smeren ze de planken van den vloer heimelijk in met olie. Ook

maken ze de voorwaarde, dat de roode bloemen (Mal. boenga raja), waarmee hij zich het hoofd versierd heeft, niet mogen verwelken.

Zijne vrouw komt hem in deze moeilijkheden te hulp door den gladden vloer met asch te bestrooien, en hem telkens heimelijk nieuwe bloemen toe te reiken, waarvan ze eene mandvol bij zich heeft geplaatst.

Wanneer ook deze list niet gelukt is, gieten de zwagers een flesch olie op het water uit, en dragen S. op die weer in de flesch terug te brengen. Bij deze gelegenheid is het een visch, die hem helpt. Ze scheiden zijn hoofd van zijn lichaam, maar zijne vrouw voegt beide weer samen. Dan moet hij op pisangbladeren slapen, die hij niet mag scheuren; maar tegen den morgen weet zijne vrouw deze broze onderlaag te verwisselen, zonder dat hare broers er iets van bemerken. Dan weer moet hij een boomstam tot een vaartuig uithollen, met een stompe bijl als eenig werktuig. Hierbij komen muizen en eekhoorns hem te hulp, die den stam door knagen uithollen; herten sleepen de gereedgemaakte boot naar de rivier. Als hij alle vruchten uit een doerianboom moet halen, komen apen hem helpen, en wanneer hij niet in staat is zijn volgeladen boot de rivier op te boomen, trekken krokodillen haar den stroom op. Onderweg zint S. op wraak: hij smeert het vaartuig met olie in, en als de zwagers de vruchten willen halen, glijden zij uit, en vallen op de dorens.

Maar de plagerijen hebben nog geen einde: de zwagers laten hem nu op de knieën een dans uitvoeren, en als hij daardoor in vertwijfeling raakt, biedt een slang hare hulp aan; S. windt het dier om de knieën, en is nu in staat om aan het verlangen van zijne zwagers te voldoen.

Nu is echter ook het geduld van Segemoelaibi en zijne vrouw uitgeput; zij besluiten naar de aarde terug te

keeren, welk voornemen zij tijdens een regenbui uitvoeren, door op de regenstralen af te dalen. [17])

Zon, maan en sterren. De zon en de maan stelt men zich voor als twee vrouwelijke wezens. Het verhaal dat zon en maan kinderen hadden kende men te Katoerei niet, en op Noord-Pagai alleen te Silaboe (Maass zegt, dat men het op Sipora ook kent, o.o., 83—94.) [18]) Hier vertelt men: De zon had vele zonnen tot kinderen, en de kinderen van de maan waren de sterren. Eens had de maan de sterren verborgen, en daarom vroeg de zon haar: „Waar zijn je kinderen?" De maan antwoordde: „Die heb ik opgegeten; zie mijne lippen zijn nog rood van het bloed". Toen de zon dit hoorde, besloot zij hetzelfde te doen, en zij at hare kinderen op. Spoedig kwam dit bedrog van de maan aan het licht en daarom sloeg de zon de maan, zoodat ze in twee stukken viel, aan welke omstandigheid haar veranderlijk voorkomen moet worden toegeschreven. De maan sloeg de zon terug, en daarom is zij niet meer zoo helder als zij eertijds was.

De zon wordt nooit om hulp of om zegen aangeroepen. Wel vraagt men aan *kinamanoea*, het uitspansel, om goed weer: „O, hemel, houd je droog vandaag". Hoe de zon zich voortbeweegt, weet men niet te zeggen; de voorstelling alsof zij zou worden voortgetrokken bestaat niet. Men is ook niet bang voor de zon, en geen gedachte bestaat bij de Mentawaiers, dat zij den mensch ziek zou kunnen maken. Dit kan wel de *roesa' manoea*, de wind van den hemel. De zon gaat, naar de voorstelling der lieden, onder de aarde door om 's morgens weer in het Oosten op te gaan.

---

[17]) In gebrekkigen tekst met dito vertaling, vindt men dit verhaal in Morris, „die Mentawai-Sprache", op blz. 56 — 77 in twee lezingen. De held heet hier Ege Moelalaibi, Sege Moelaibi zou kunnen beduiden: „die aankomt op den top van een rotan" (Adriani).

[18]) Morris heeft het op blz. 124 — 127 van zijne „Ment. Sprache" (Adriani).

Ook in de maan, *lago*, stelt de Mentawaier geen bijzonder geloof. Wel heeft hij namen voor sommige schijngestalten van dit hemellichaam, maar praktische waarde heeft deze kennis voor de menschen niet, want alle dagen zijn voor hen gelijk. Wanneer de maansikkel in den morgen heel klein is (bijna nieuwe maan) heet dit *kinametei langoat*. Na twee of drie dagen, wanneer de nieuwe maansikkel juist even te zien is, noemt men dit *kinabela*, van *bela*, „te voorschijn komen". Eerste kwartier heet *toege lago*, „de maan staat (bij het vallen van den avond) recht boven je". Drie of vier dagen na eerste kwartier heet *gili'*. Dan krijgen we *takelabaoe, takelabaoe sabeoe* (= groot), *limoe siwoiso* (= klein), en *limoe sabeoe* (= groot); het laatste is volle maan. Wanneer er een weinig van de ronde schijf is afgegaan, een paar dagen na volle maan, noemt men dit *koeroe' pagoi*; maar voor de daarop volgende schijngestalten heeft men geen naam meer tot aan den eerstgenoemden stand: *kinametei langoat*.

Algemeen is het geloof dat er een mannetje in de maan zit, die Sikoboet heet. In de verhalen die hierover bestaan, en waarvan ik straks iets zal meedeelen, is men het niet geheel over hem eens of Sikoboet de pleegvader is geweest van de jongelingen, die later in de sterren van het sterrenbeeld de Pleiaden veranderen, dan wel of Sikoboet de oudste van de acht gebroeders is. Het eerste is wel het meest waarschijnlijke naar de voorstelling der Mentawaiers. Overal op de eilanden is men het er over eens, dat Sikoboet bezig is met het draaien van een touw van *bake* (Gnetum gnemon), waaraan hij de aarde wil ophalen en onderste boven wentelen, zoodat zij met alles wat er op is zou vergaan. Maar telkens als dit touw bijna lang genoeg is om er de aarde mee te bereiken, komt er een muis, die er een stuk afknabbelt, zoodat Sikoboet van voren af aan moet beginnen (Voor Sipora, zie Maas o.o. 93). Mijne zegslieden van Silaboe vertelden er nog bij, dat Sikoboet bij dit werk

gezeten is op een mand, waarin men gevangen kreeften bewaart, *kelioe agaoe* genaamd. Waarom hij deze mand als zitplaats gebruikt, wist men niet te zeggen. Men let op het verschijnen van de sterren, waarvan men zegt, dat ze de pleegkinderen van Sikoboet zijn geweest, om met de kreeftenvangst te kunnen beginnen.

Van zonsverduistering, *gebgeb lagai*, of maansverduistering, *agooe lago*, maakt de Mentawaier zich geene voorstelling. Men doet niets om te zorgen, dat zon of maan weer spoedig in haar ouden glans zullen schitteren. Men beschouwt zoo'n verschijnsel alleen als een teeken, dat ergens een kampong verbrandt, of dat men met elkaar aan het vechten is, of dat iemand door een krokodil wordt gepakt.

Aan den regenboog, *linoe*, hecht men ook geen geloof. Men mag er naar wijzen, en men maakt zich bij zijne verschijning niet ongerust, dat er iets kwaads zal gebeuren. Dat de regenboog een brug zou zijn, waarlangs men in hooger gelegen gewesten kan komen, had men nimmer vernomen. Wanneer de *taikamanoea* of geesten van de lucht met eenig mensch (den medicijnman) aanraking zoeken, laten zij hun verblijf tot dicht bij de aarde zakken om den *sikerei* gelegenheid te geven om langs een bamboestaak tot hen op te klimmen, zooals boven reeds is medegedeeld. Dat hemel en aarde vroeger dichter bij elkaar zouden hebben gelegen, wist men ook niet te zeggen. Als men op jacht zijnde een regenboog ziet, waarvan de beide beenen de aarde niet raken, gelooft men vast, dat men een hert buit zal maken.

Onder de sterren is er een constellatie, die de bijzondere aandacht van deze eilandbewoners heeft getrokken. Dit zijn zeven of acht sterren, die den naam dragen van *Sikaroeroekat*, „de bijeenverzamelden". Daar ik gedurende mijn verblijf op deze eilanden geen enkele maal een helderen hemel had, heb ik geen gelegenheid gehad mij dit sterrenbeeld te laten aanwijzen. Naar de mededeelingen van Maass zou het de Schorpioen

kunnen zijn, maar er kunnen ook de Pleiaden mee bedoeld wezen.

Het verhaal, dat omtrent het ontstaan van dit sterrenbeeld op al de eilanden gedaan wordt, is het volgende: In het dorp Simataloe op Sabiroet woonde een man, die zeven zoons kreeg. Daar hij al die kinderen niet te eten kon geven, besloot hij ze in een vat op te sluiten (wat dit voor „vat" is geweest, blijkt uit de verhalen niet; de meeste vertellers spraken van een „tong" = ton, anderen van een bamboe). Toen hij dit gedaan had, liet hij het vat in zee neer. Daarna fokte hij een slang en toen deze groot geworden was, sneed hij haar in stukken en wierp die in zee. Hierdoor ontstonden groote golven, die het vat voortwentelden tot in de monding van eene andere rivier. Aan dat water woonde Sikoboet. Deze ging eens met de lijn visschen, en toen haalde hij het vat op. Hij legde het in zijn vaartuig neer. Na een poos klopte hij er lokaas voor de visch op, en toen riepen de kinderen in het vat: „Sla er niet op, want dan gaan we dood".

Sikoboet maakte nu het vat open en bracht de zeven jongens naar huis. Hij slachtte een varken om de komst van deze kinderen in zijn huis te vieren. Uit de ingewanden van het dier kwam een achtste jongen, die Sibailoegoe heette (de meeste vertellers spreken van het begin af van acht jongens, die in het vat werden gedaan; ik vermeld dezen trek omdat ook volgens de andere verhalen Sibailoegoe er eigenlijk niet bij behoort: hij bestuurt ook later het vaartuig, waarin de zeven zitten; ik vermoed dus, dat met Sibailoegoe een afzonderlijke ster bedoeld is). Sikoboet liet de jongens aan hun lot over, en daardoor deden ze allerlei kattekwaad; vooral deden zij overlast aan de lieden, die hun pleegvader kwamen bezoeken, en zij gingen hierin zoo ver, dat ze zelfs zijn broeder doodden.

Toen besloot Sikoboet zich van hen te ontdoen. Hij gelastte ze in een hoogen lansat-boom te klimmen om de

vruchten er uit te halen. Maar toen ze er bovenin zaten, bad hij dat de boom heel lang mocht worden. Dit gebeurde. Toen bad hij, dat een hevige wind den boom mocht ontwortelen. Ook deze wensch werd vervuld, en de jongens kwamen terecht te Samalegi op Noord-Pagai. Ze werden daar vriendelijk door de menschen ontvangen, en op de vraag vanwaar ze gekomen waren antwoordde de oudste: „Van *taimasoerooe leleoe*", „van daar waar de bergen schemerig zijn", dus van een ver land. Den volgenden dag vertrokken ze weer om naar hunne woonplaats terug te keeren. Toen ze tegen den avond weer in een kampong gekomen waren, vroeg men hun weer, vanwaar ze gekomen waren. De oudste antwoordde: „Van *taimabodje leleoe*, „van daar waar de bergen groen zijn"; ze waren namelijk al dichter bij hunne woonplaats gekomen, zoodat de bergen niet meer schemerig waren, doch groen. Den derden dag eindelijk kwamen ze bij Sikoboet terug. Ze verweten hun pleegvader, dat hij hen had willen dooden, maar deze verzekerde den jongens, dat dit niet in zijne bedoeling had gelegen.

De jongens trokken nu een eind het bosch in, en legden daar een grooten akker aan. Iederen dag brachten zij hun pleegvader hoopen pisang en brandhout om hiermede de verplichtingen, die ze aan hem hadden voor zijne zorgen te betalen. Intusschen maakten ze een groot vaartuig, en ze verzochten hun pleegvader om acht touwen te draaien om die aan vischsperen en harpoenen te binden. Toen zeiden ze tot hun vader: „Als gij morgen een groot gedruisch hoort, moet ge daarvan niet schrikken". Behalve varkensvleesch en anderen reisvoorraad, namen ze ook een schorpioen en een muis mede in hun boot. Toen baden ze om een watervloed, en toen deze werkelijk kwam, dreef daarmee het vaartuig naar de zee.

Zoodra Sikoboet bemerkte, dat zijne pleegkinderen wilden vluchten, riep hij ze aan om op te houden. Maar

de jongens wilden niet en verweten hem weer zijne poging om hen van kant te maken, terwijl ze hem wezen op de groote voorraden pisang en brandhout, waarmee ze zijne zorgen voor hen hadden betaald, zoodat ze geen verplichtingen meer aan hem hadden. Toen Sikoboet bemerkte, dat hij de jongens niet tegen kon houden, wierp hij het vaartuig met een van de acht vischharpoenen. Het werktuig drong in het hout van de boot, en Sikoboet begon aan het touw het vaartuig naar zich toe te halen, maar Sibailoegoe, die de schuit bestuurde gelastte de muis om het touw door te knagen. Toen de muis dit gedaan had, dreef het schip weer weg. Maar nogmaals wierp Sikoboet een zijner harpoenen en nog eens knaagde de muis het touw door. Dit herhaalde zich telkens, totdat Sikoboet zijn laatste harpoen wierp, en het schip weer naar zich toe ging halen. De muis weigerde nu te knagen, omdat hare tanden pijn deden van al dat werk. Daardoor gelukte het Sikoboet de boot tot zich te halen, maar toen hij de schorpioen in het vaartuig zag, durfde hij het toch niet op het land te halen.

Terwijl nu het vaartuig op eenigen afstand van de wal bleef, had er een gesprek plaats tusschen Sikoboet en zijne pleegkinderen. Dezen gaven hem allerlei raadgevingen ten opzichte van de vischvangst en de jacht; zij zeiden hem, hoe men hars kan winnen uit een bepaalden boom om daarvan toortsen te maken, bij welker licht men visch kan vangen; zij vertelden hoe men pijlgif moet maken, welke bladeren en kruiden goed zijn tegen beten van apen en andere ongesteldheden. Maar de voornaamste raad was: Als gij 's morgens vroeg acht (zeven) sterren vlak boven de Oostelijke kim ziet staan, dan weet gij dat wij dat zijn, dan is het de tijd voor de krabben- en kreeften- (*agaoe-*) vangst, en vier maanden lang zult ge volop van deze dieren vangen.

Toen ze al deze raadgevingen hadden uitgesproken, gelastte Sibailoegoe de muis om haar werk te hervatten, en het diertje, dat intusschen was uitgerust knaagde

het touw door, waarop het vaartuig de zee in dreef.

Drie van de broeders waren getrouwd (andere vertellers zeggen: zeven; in dit geval zouden de vrouwen het Zevengesternte uitmaken; waarschijnlijker echter is, dat deze drie den gordel van Orion vormen; de naam van deze sterren is: *sikateloe*, „de drie".) Toen zij tegen den avond van den akker thuis kwamen, en hoorden, dat hare mannen vertrokken waren, volgden zij hen dadelijk in haar vaartuig. Toen de broers haar zagen aankomen, zeiden de gehuwden: „Laat ons op haar wachten", maar de anderen wilden dit niet doen. Toen de vrouwen hen bijna hadden ingehaald, wierp Sibailoegoe een stuk varkensvleesch (anderen: de kaak van een varken) in het water, en terwijl de vrouwen er naar doken, en er aan knabbelden, bereikten de broeders den horizon. Ze stuurden nu hun prauw den hemel op, en ze worden nog steeds achtervolgd door de drie vrouwen.

De muis had op het laatste oogenblik nog aan land willen springen, maar zij miste haar sprong, en nu was ze genoodzaakt om de anderen achterna te zwemmen (met de muis wordt waarschijnlijk Sirius bedoeld). De lieden van Silaboe noemden deze ster *moeri*, „de achterste, de laatste", en ze zeiden, dat dit het vaartuig der gebroeders was. Een andere ster (welke?) heet *bâkala*, „onderkaak" en stelt de weggeworpen varkenskaak voor. De pleegvader Sikoboet verhuisde uit boosheid naar de maan, waar hij steeds bezig is met het draaien van touw, zooals we gezien hebben. [18])

Het spreekt van zelf, dat dit sterrebeeld, de *sikaroekat* of *sikaroeroekat* geen beteekenis heeft voor den land-

[18]) Dit verhaal heeft Morris „Ment. Spr." 84—93, in twee overleveringen; tekst en vertaling zijn kort, onduidelijk en onvolledig. Hij noemt de boven vermelde sterrenbeelden; *moeri*, „het schip", *si kateteloe tai oko*, „de 3 Maagden"; *si karoekoeat* (sic) *baloe*, wat „de 8 spaanders" zou moeten beduiden. Hij meent dat het „de groote Beer" is. (Adriani).

bouw, maar toch hebben de Mentawaiers geleerd daarnaar hun jaar in te deelen. De tijdperken, die men daarin onderscheidt heeten *roera*. De meeste schrijvers vertalen dit woord kortweg door „jaar"; maar dit geeft aanleiding tot verwarring. Wanneer 's morgens om vijf uur het bedoelde sterrenbeeld vlak boven den horizont staat, begint het tijdperk, dat met *agaoe* wordt aangeduid. *Agaoe* is „kreeft"; men begint dan met de jacht op deze dieren, die voortgaat totdat het sterrenbeeld op den genoemden tijd 's morgens ongeveer 45 graden boven den horizon staat. Dan begint de *roera sigoiso*, „de kleine *roera*". Dit tijdperk duurt zoolang tot het sterrenbeeld bij het vallen van den avond staat „op de plaats waar de zon over dag om een uur of twee staat". Dan volgt de *roera sabeoe*, „de groote *roera*", die duurt tot aan den *agaoe*. Gedurende den korten tijd dat het sterrenbeeld in het geheel niet aan den nachtelijken hemel is waar te nemen, noch bij het vallen van den avond, noch bij het aanbreken van den morgen, noemt men *poeloeloeadnia*, „zijn zwemmen", of *poenemnemat karoeat*, „het baden van Karoeat".

Te Katoerei (Sabiroet) noemt men de morgenster met denzelfden naam als de avondster: *Pala toetoenan*, ofschoon men ze voor twee verschillende sterren houdt. Ook op Pagai dragen beide denzelfden naam: *Oesoetat*. Men weet van deze hemellichamen echter niets te vertellen. Djagomandri vertelde mij van zekeren man, Tagilat te Malakopa op Zuid Pagai, die aan een soort van sterrenwichelarij doet, wat met den naam van *paserangan* wordt aangeduid. Hij voorspelt allerlei dingen uit het doorgaan van planeten door sterrenbeelden, en uit den stand van planeten tegenover bepaalde sterren. Hij voorzegt bijvoorbeeld aan iemand die op reis gaat, hoeveel dagen hij zich in eene plaats mag ophouden om op den terugweg niet door zwaar weer overvallen te worden. Hoe ver deze kunst gaat, kan ik niet zeggen; mijn zegsman beweerde, dat Tagilat zijne

kennis van de sterren van niemand had geleerd, maar er door waarneming zelf achter gekomen was.

Sterren heeten in het Mentawaisch *panjanjan*. Wat wij vallende sterren noemen, heet *karapoeidjat*. Eene bepaalde beteekenis hecht men er niet aan, maar wanneer iemand eene leelijke huidziekte (*loebe*) krijgt, schrijft hij dit aan den invloed van vallende sterren toe.

Lijkbezorging. Wij hebben thans nog na te gaan, welke gewoonten de Mentawaiers volgen bij het bezorgen van hunne dooden. Zoolang een zieke den laatsten adem niet heeft uitgeblazen, mag men niet weenen. Het geweeklaag breekt eerst los, wanneer hij werkelijk is overleden. Met het wegbrengen van het lijk wordt niet lang gewacht. Meestal wordt het op den sterfdag zelf nog naar zijn laatste rustplaats vervoerd. Uit de wijze waarop men over dit onderwerp sprak, moet men opmaken, dat men vrij onverschillig is voor zijne dooden. Het kerkhof ligt altijd een eindweegs stroomafwaarts bij de rivier, waaraan het dorp gelegen is. Eenige zorg wordt aan deze plek niet besteed. Naar gelang men ruimte noodig heeft, wordt telkens een deel van de wildernis opengekapt, tot er genoeg plaats is voor den doode. Al het werk aan den overledene wordt op de Mentawai-eilanden door ongehuwden gedaan.

In huis doet men niet veel aan het lijk. Op Sabiroet plaatst men het in zittende houding met het aangezicht naar den uitgang van de woning gewend. Het lijk wordt daartoe door een der bloedverwanten in den rug gesteund. In deze houding wordt de doode gewasschen, gewoonlijk door een familielid, het lijk van een man door een man, dat van eene vrouw door een vrouw: met een dot katoen, die telkens in water wordt gedompeld, wordt het lichaam „afgenomen". Daarna wordt het met curcuma ingesmeerd, en aangekleed, waarbij het rijkelijk met bloemen en allerlei bladeren versierd wordt. Ringen, kralen, en versierselen van gekleurde rotan (*lai-lai*) worden den doode aangedaan.

Op Pagai wordt het „wasschen" gewoonlijk uitgesteld tot het lijk op de begraafplaats is aangekomen. Als reden waarom men het lijk reinigt, geeft men op: opdat de ziel van den overledene door de vroeger gestorven familieleden bij zich zal worden opgenomen, en zij niet meer naar haar dorp zal terugkeeren. Anderen zeiden: de tranen van de bedroefde familieleden, die op het lijk zijn gevallen, en de sporen van hunne handen, waarmee ze den doode hebben geliefkoosd, moeten worden afgewischt, anders zouden de overlevenden er last van krijgen.

Waar het lijk eerst op de begraafplaats „gewasschen" wordt, blijft het in huis in zijne gewone kleeding. Vrouwen dragen in huis steeds katoen, maar mocht het gebeuren, dat de dood haar overviel, terwijl zij haar rokje van pisangblad *(komang)* aan heeft, dan wordt dit met een katoenen sarong verwisseld, want zij mag niet in haar bladkleeding begraven worden. De handen en de voeten van het lijk van een *rimata* (hoofd der gemeenschap) worden op de Pagai-eilanden wel met roet ingewreven, zooals wij hebben gezien, opdat zijne ziel geen levenden met zich mee zal nemen. Om dezelfde reden worden in de handpalmen en voetzolen wel eens lichte insnijdingen gemaakt. Dit laatste doet men op Sabiroet ook wel met de lijken van gewone menschen, wanneer de verwanten bevreesd zijn, dat de doode enkelen hunner zal meenemen. Wanneer het niet gelukt de oogen van een lijk te sluiten, zegt men dat de doode omkijkt naar iemand, dien hij mee wil nemen.

Op de Pagai-eilanden wordt het lijk op een lap boomschors gelegd, die hier als slaapmatje dienst doet. Is men een gevlochten matje rijk, dat men van vreemdelingen gekocht heeft (want de Mentawaiers zelven vlechten geen matten), dan wordt dit over de boomschors heen gelegd; daarover gaat weer een lap katoen, en daarop wordt het lijk gelegd. Op den doode worden een aantal stukken katoen gestapeld, evenwel zoodanig, dat het hoofd onbedekt blijft.

Alles wordt tot een geheel gemaakt door er een „mat" van bamboelatten om heen te binden, zoodat deze cylinder gemakkelijk opgenomen kan worden. Men neemt daartoe het vloertje dat in de vaartuigen is aangebracht, en dat bestaat uit een aantal bamboelatten, die door middel van rotan aan elkaar verbonden zijn, zoodat ze opgerold kunnen worden. Zulk een vloertje draagt den naam van *ngare*. Soms wordt het lijk ook op een draagbaar gelegd, bestaande uit twee lange draagstokken, waarover drie of meer dwarshouten; aan dit toestel wordt het lijk vastgebonden met vier banden: over den hals, den buik, de knieën en de voeten.

Zoo wordt het lijk naar het vaartuig gebracht, waarin het naar zijn laatste rustplaats zal worden vervoerd. Dit geschiedt altijd met de voeten vooruit. Men zegt dat de doode op zoo'n wijze moet worden gedragen of neergelegd, dat wanneer hij zich opricht, hij met den rug naar het dorp zit, en dit dus niet kan zien. Algemeen is het gewoonte om het lijk langs de gewone huistrap naar beneden te brengen, maar als men het vandaar naar de boot draagt, volgt men in sommige dorpen (Sila oinan, Taikako, Saoemangania) een pas opengekapt pad naar de rivier terwijl men in andere plaatsen (Silaboe, Katoerei) daarbij van den bestaanden weg gebruik maakt. Behalve dit volgen van een ander pad, worden geen maatregelen genomen om de ziel van den overledene het spoor bijster te maken om te voorkomen, dat zij haar oude woonplaats zal bezoeken.

Is het lijk in het vaartuig neergelegd, of daarin in zittende houding geplaatst (zooals men te Katoerei doet), dan wordt het door mannen en vrouwen (op Pagai en Sipora door ongehuwden) onder veel geweeklaag naar de begraafplaats geroeid. Daar aangekomen maakt men het lijk uit het bamboe omhulsel en de stukken katoen los om het te wasschen, als dit thuis nog niet is gebeurd. Na de wassching wordt de doode weer aangekleed, en de stukken katoen worden weer op hem gelegd,

maar de *ngare* (het bamboe vloertje) wordt er niet meer omgebonden.

Ik acht het van belang om voor ieder dorp waar ik mijne onderzoekingen heb ingesteld, afzonderlijk de wijze waarop men de lijken bezorgt, te beschrijven. Te Taikako en Sila oinan doet men dit op drie verschillende wijzen: De meest gebruikelijke manier is, dat men een eenvoudige stelling, *sigêgere*, van 1½ à 2 Meter hoogte boven den grond opricht. Daarop wordt een plank gelegd, waarop het lijk wordt neergevleid; aan beide zijden van den doode wordt een plank op haar kant gezet, en deze worden met een vierde plank als deksel toegedekt. Deze vier losse planken worden dan met rotan bijeen gehouden. Ten slotte legt men er eenige palmbladeren over om de kist eenigszins tegen den regen te beschutten. Zulk een lijkkist draagt den naam van *lapri*. Andere lijken worden zonder kist in den grond begraven in een kuil van ruim één Meter diepte. Dit heet *sioegoeng*. Op mijne vragen welke lijken begraven, en welke op eene stelling gezet worden, antwoordde Djagomandri, dat dit geheel en al afhangt van degenen die het lijk wegbrengen. Hebben zij lust om planken voor den doode te hakken, dan krijgt hij een kist, anders wordt hij in den grond gestopt. Dit lijkt mij niet zeer waarschijnlijk. Misschien hangt de wijze van begraven af van het grootere of kleinere aantal mannen, dat aan de begrafenis deelneemt; vermoedelijk zal hierbij ook wel rekening worden gehouden met den wensch van den overledene.

Eindelijk worden de lijken van lieden, die gedurende een taboe-tijd zijn gestorven, eenvoudig op eene op de begraafplaats schoongemaakte plek op den grond neergelegd. Met eenige stukken hout, die schuin over het lijk in de aarde worden gedreven, wordt het lichaam vastgelegd, en dan met bladeren toegedekt. Deze wijze van begraven heet *sinambo*. De lijken van lieden die door eenig ongeval om het leven zijn gekomen, worden behandeld als gewone dooden. Alleen het lichaam van een

uit de kaken van een krokodil verlost mensch wordt, als hij er het leven bij ingeschoten heeft, naakt in de takken van een boom gelegd, of op een daarvoor gemaakte stelling van ongeveer drie Meter hoogte geplaatst. Zulk een lijk wordt ook niet met bladeren toegedekt, „opdat de geesten van de lucht (*taikamanoea*) hem zullen zien en zijn dood wreken".

In Silaboe kent men het plaatsen van een lijk in een kist op eene stelling niet. Voor allen (behalve voor hen, die gedurende *poenen* zijn gestorven, wier lijk als in Taikako op de aarde wordt neergelegd) wordt een graf gegraven, mansdiep. Op den bodem van de kuil wordt eerst een stuk boomschors, dat als slaapmat dienst doet, neergelegd; daarop wordt de helft van de stukken katoen geschikt, die men den doode meegeeft; daarop wordt het lijk neergevleid, waarna men het overige katoen op het lijk legt. Vervolgens wordt de kuil met aarde opgevuld, en takken en bladeren worden er op gelegd. Na enkele weken herkent men het graf nauwelijks meer.

In Saoemangania kent men ook alleen het in den grond begraven. De kuil wordt daar okseldiep gemaakt. Op den bodem plaatst men eerst enkele dwarshouten, waarop platgeslagen hout van een palmboom bij wijze van vloer wordt gelegd. Hierop komt weer een laag bladeren van een plant die veel dorens heeft, en die den naam draagt van *tobat leleoe* [19]). Op dit bladerendek komen dan het katoen en het lijk te liggen, zooals wij bij Silaboe hebben gezien. Daarover gaan weer de pas genoemde bladeren, en een bedekking van palmboomhout. Als de kuil met aarde is opgevuld, gaan daarover weer takken en bladeren.

Met het lichaam van iemand die gedurende een taboeperiode sterft gaat men hier eenigszins anders te werk

---

[19]) Morris geeft voor *tobat leleoe* op: Lygodium miarophyllum, maar dit is eene varensoort. Het komt mij meer waarschijnlijk voor dat het eene pandaansoort is, daar er ook hoeden van gemaakt worden (Adriani).

dan in Silaboe en Taikako; hier wordt zulk een lijk op een draagbaar gelegd, en zoo op twee takken van een hoogen boom geplaatst; het wordt met een plank van palmboomhout toegedekt. Het lijk van iemand die opgehangen was, liet men op heel Pagai op den grond liggen, nadat men het met stukken hout tegen den grond aangeklemd en met bladeren toegedekt had.

Bij de bezorging van dooden op Noord-Pagai vindt men nog een verschil tusschen Taikako en de andere dorpen. De lieden van Taikako bewaken namelijk hunne dooden op het kerkhof gedurende eenige nachten; men zegt om te zorgen, dat geen krokodil het lijk komt weghalen. Het bewaken van lijken die in een kist zijn gelegd, en op eene stelling geplaatst, wordt zoo lang volgehouden tot de vleeschdeelen zijn vergaan, en de beenderen alleen zijn overgebleven. Deze worden dan in de kist bij elkaar gelegd, en dan acht men zijn plicht tegenover den doode te hebben volbracht. In de andere dorpen komt men nadat men het lijk heeft weggebracht, niet meer op het kerkhof terug, dan om er een nieuwen doode te bezorgen.

Van Sipora vermeldt Maass (o.o. 64) ook twee wijzen van begraven: Het lijk wordt eenvoudig op den grond gelegd. Van dooden die tijdens hun leven vermogend zijn geweest, wordt het lijk aan een langen stok opgehangen tusschen twee in den grond geplante schragen. Dit „ophangen" aan een stok was nergens op Pagai en Sabiroet bekend. Wanneer Maass deze manier van lijkbezorging niet zelf gezien heeft, vermoed ik, dat zijne mededeeling op een misverstand berust, en het lijk op twee schragen g e l e g d werd. Met het lijk van een gehangene ging men op dezelfde wijze als op Pagai te werk.

Te Katoerei maakt men voor den doode een paar schragen van twee kruiselings in den grond gestoken stokken; hierop wordt de helft van een stuk sagoestam gelegd, die in de lengte gespleten, en waaruit het merg verwijderd is, behalve aan de beide uiteinden, waar men

er een stuk van heeft laten zitten, zoodat de trogvormige stam daar afgesloten is. In dien bak worden eerst eenige katoenen goederen geschikt, waarop het lijk komt te liggen, dat ook met katoen wordt toegedekt. Tenslotte wordt de andere helft van den sagoestam, die eveneens is uitgehold, over den doode heengelegd, en de beide stukken worden met drie rotan banden stevig aan elkaar vastgebonden, waarna de reten met klei worden dichtgestopt. Boven de kist wordt nog een afdakje van *tobat leleoe*-blad gemaakt. De kist heet hier *ratei*, waarmee te Taikako op Pagai het kerkhof wordt bedoeld, en in de andere plaatsen op dat eiland het gedolven graf wordt aangeduid. *Ratei* is in het algemeen de begraafplaats of de lijkbezorging. Op de kist legt men nog kralen en een klein vischnet, katoen, maar geen wapenen. Den volgenden dag komt men even naar de kist kijken, terwijl men er kladi, pisang, kokosnoot voor den doode neerlegt. Dit wordt echter niet bij de kist geplaatst, maar aan den kant van de rivier. Verder kijkt men er niet meer naar om. Er wordt dus ook niet bij gewaakt.

Zelfs in tijden van epidemieën, vertelde men mij, wordt voor iederen doode eene kist gemaakt. Ook de lijken van kleine kinderen van een maand oud gaan reeds in een kistje. Doodgeboren kinderen of zij die kort na de geboorte sterven, worden in sagoebladscheede, *bolo'bo'*, gepakt, en op de begraafplaats op den grond neergelegd. Gifmengers en heksen werden, nadat ze gedood waren, op dezelfde wijze behandeld, als in den strijd gevallenen: hun lijk werd in een oud vaartuig gelegd, en zoo op den wal getrokken, waar men het aan zijn lot overliet.

Een detachementskommandant van de gewapende politie, die op het eiland Sabiroet eenige tochten had gemaakt, vertelde mij, dat hij eens onverwacht op de begraafplaats van Simataloe was uitgekomen. Daar had hij een verzameling van houten kisten gezien, aan

welker eene uiteinde hertekoppen waren gesneden, terwijl aan het tegenovergestelde uiteinde een staart was te zien. Voor elken doode wordt zulk een kist gemaakt, die op schragen wordt gezet. De kist is met een plat deksel afgesloten. De kommandant had zich laten vertellen, dat de bloedverwanten bij het lijk waken, en dit elken dag met water begieten, om het dan met bezems van arèn- en kokosbladnerven zoolang te bevegen tot alle vleeschdeelen verwijderd zijn (hiermee zullen natuurlijk heel wat dagen heengaan). Dan worden de beenderen bij elkaar gebonden, maar men laat ze in de kist liggen. Hiermede is dan de taak van de levenden tegenover de dooden vervuld. Men had hem ook verteld, dat verwanten soms bij den doode in de kist slapen.

Alle kisten staan onder afdaken; er waren groote hutten, waarin acht dooden waren bijgezet. In Paipadjet was mijn zegsman ook op eene begraafplaats geweest, waar hij op dezelfde wijze lijkkisten in hutten zag staan. Hier worden de kisten echter dadelijk goed vastgebonden, en wacht men niet tot de vleeschdeelen vergaan zijn; want na afloop van de begrafenis kijkt men niet meer naar de dooden om. Hier vindt men dus dezelfde wijze van handelen als te Katoerei, terwijl men te Simataloe de lijken verzorgt als te Taikako op Noord-Pagai.

In verband met de wijze van lijkbezorging op Sabiroet haal ik hier aan wat een der hoofden indertijd tot Mess gezegd heeft (Tijdschrift Bat. Gen. 26, bl. 95): „Wanneer een onzer het durfde wagen een lijk onder de aarde te bergen, de straf van Siakaoe zou niet lang uitblijven; geheel de omtrek zou zeker verzinken in het vuur, dat onder de aarde gloeit".

Gewoonlijk legt men het lijk met het hoofd naar het Oosten gekeerd. Zoo werd mij op Noord-Pagai en Sabiroet medegedeeld (ook Mess vermeldt dit, o.o. bl. 95). Alleen in Taikako zei men, dat bij het bezorgen van een doode niet op windrichting gelet wordt.

Zoodra het lijk van een huisvader is weggebracht, wordt de ruiker van bladeren en bloemen, de *katsaila*, die bij het offerrekje, *boeloeat*, is aangebracht uit elkaar getrokken, en onder het huis geworpen.

In een opzicht is er verschil tusschen de lijkbezorging te Katoerei, en die op Noord-Pagai. Op laatstgenoemd eiland namelijk worden behalve de genoemde stukken katoen geen eetwaren bij het lijk neergezet. Maass zegt (o. o. 63), dat op Sipora aan den doode een kokosdop met water wordt meegegeven.

In het meermalen genoemde Maleische opstel over Sipora wordt van de kampong Sibaran vertelt, dat het vaartuig van den overledene dicht bij de begraafplaats op het land getrokken, en dan lek gestooten wordt. Wanneer eene weduwe geen vaartuig bezit, staat de familie een van haar bootjes voor haar af, of hare kinderen maken er inderhaast een. Elders heeft men mij van deze gewoonte niet gesproken.

Wanneer een medicijnman, *sikerei*, begraven wordt, gaan al zijn gebruiksvoorwerpen en versierselen mede naar het kerkhof; maar als men vandaar terugkeert, worden ze weer meegenomen en bewaard, totdat een broer of een zoon van den overledene zelf *sikerei* wordt en ze dan erft.

Vrijwel algemeen bestaat op de Mentawai-eilanden de gewoonte om na afloop van de begrafenis eenige vruchtboomen en gewassen van den overledene te vernielen. Men weet te zeggen, dat die omgehakte boomen voor den doode bestemd zijn; deze gave noemt men *oesoed*. Iemand van Taikako zeide: „Wij doen dit opdat de doode niet alles zal nemen. Vroeger deden we het algemeen, maar nu alleen maar ingeval de overledene niet veel erfgenamen heeft. Moet de erfenis in veel parten verdeeld worden, dan hakken we geen vruchtboomen, kladi, pisang en suikerriet om, omdat anders ieders aandeel te klein zou worden". In Silaboe zou men zelfs

de helft van de nangka- en doerianboomen en een lansatboom van den overledene omhakken. Voor eene vrouw die gestorven is, verwoest men alleen een deel van haar kladiveld. Kokosboomen worden nimmer omgehakt, omdat deze niet op de akkers, die in de dagelijksche behoeften van het gezin hebben voorzien, geplant worden. In Taikako werd mij nog verteld, dat de mannen hun hoofdhaar los lieten hangen terwijl ze met het vernielen van het eigendom van den overledene bezig zijn.

Eene gewoonte die in nauw verband staat met dit doodenoffer, *oesoed*, is het *koiri*, dat „opbergen" beteekent. Wanneer namelijk een deel van den aanplant is verwoest, worden ook nog een varken, of eenige kippen van den overledene gedood. Als er onder die dieren zijn, waarop de doode tijdens zijn leven zeer gesteld was, worden die voor dit offer uitgekozen.

Op mijne vraag of men wel eens de woning verliet, waarvan de huisvader overleden was, werd mij steeds een ontkennend antwoord gegeven. Dit zou men alleen doen, wanneer er eenige leden van het gezin kort na elkaar in die woning stierven, omdat daaruit zou blijken, dat het huis „warm" is. De Heer Werkman vertelde mij van een huis waarvan een lamme man de eigenaar was. Toen deze gestorven was, verlieten de overige leden van het gezin de woning, zooals men zeide: „opdat de verlamming van den overledene niet op een der levenden zou overgaan". Toen de Heer Werkman kort na zijne komst op Noord-Pagai, den vloer van zijn studeerkamer liet vernieuwen, omdat sommige onderdeelen er van vergaan waren, merkte een Mentawaier op: „Het is goed dat ge dit doet, want de vorige zendeling, die in dit huis woonde, was hier altijd ziek".

Wanneer men het lijk op zijn laatste rustplaats heeft neergelegd, maakt men zich voor den terugtocht gereed. Aan de monding van de rivier waaraan de kampong ligt, worden het vaartuig, waarmee, en het bamboe latwerk

waarin het lijk vervoerd is, en ook de menschen die aan de uitvaart hebben deelgenomen, met een bos bladeren bewaaid om de *badjooe*, de kwade invloeden, die van den doode zijn uitgegaan, van zich af te doen. Dit heet: *masiroesai* van *roesa*, „wind". Vaartuig en latwerk worden ook gewasschen, en een stukje van den voorsteven van de boot wordt afgesneden en weggeworpen. Dit laatste kan wel een overblijfsel zijn van een vroeger bestaand hebbende gewoonte om het vaartuig van den overledene onbruikbaar te maken, zooals boven vermeld is van de kampong Sibaran op Sipora. Degenen, die aan de begrafenis hebben deel genomen, baden (*magri*) zich eerst, als zij de rivier een eind hooger zijn opgeroeid; vaak doet men dit, als men op den akker van den overledene is aangekomen, en daar een en ander van zijn eigendommen heeft verwoest.

In die dorpen waar men het lijk langs een sluippaadje heeft weggebracht keert men ook op dezelfde wijze naar de kampong terug. Heeft men daarbij echter den grooten weg gevolgd, dan gaat men dien ook, als men van de begrafenis terugkeert. Voordat men echter naar huis gaat, heeft een ander rouwgebruik plaats: namelijk het snijden of scheren van het hoofdhaar. Dit geschiedt altijd op den akker van den overledene. Bij kinderen gebeurt het als een hunner ouders overleden is; gehuwden wordt het haar geschoren, als een der kinderen is gestorven; bij een man gebeurt het als hij zijne vrouw, bij eene vrouw als zij haar man verloren heeft. Tusschen de dorpen onderling bestaat nog verschil in de wijze waarop het haar geschoren wordt. Te Katoerei (Sabiroet) wordt bij vrouwen een deel van het haar boven het voorhoofd weggeschoren; bij mannen het haar op het achterhoofd tot op de hoogte der ooren. Te Silaboe scheren de weduwe en hare kinderen voor hun overleden man en vader het heele hoofd kaal. Is eene vrouw gestorven, dan wordt van den weduwnaar en zijne kinderen alleen het haar op het achterhoofd weggeno-

men. Sterft een kind, dan punten de ouders zich alleen het lange haar.

In Saoemangania weer wordt alleen bij jongens en mannen het haar geschoren, en wel op het achterhoofd tot op de hoogte der ooren. Dit gebeurde alleen ingeval hun vader overleden was. Van vrouwen en meisjes wordt het hoofdhaar nooit weggenomen. In deze plaats wordt het afgesneden haar tusschen het onkruid verborgen. In Silaboe werpt men het onverschillig weg. Wanneer het mooi lang haar is, neemt een ander het wel mede om er eene valsche vlecht van te maken, en daarmee zijn eigen haardos te verfraaien; dit heet *sitoi*. Te Katoerei wordt het haar op de grenzen van den akker des overledenen opgehangen.

Wanneer men van de bezorging van het lijk thuisgekomen is, hebben geen reinigings- of verkoelingsplechtigheden plaats. Er wordt een gewone maaltijd aangericht, waaraan allen deelnemen, die bij de begrafenis hebben geholpen. Den volgenden dag is het *poenen*. In Taikako wordt ongeveer tien dagen na het overlijden een doodenmaal gehouden met varkens- en kippenvleesch, waaraan de geheele gemeenschap, *oema*, deelneemt als de overledene een persoon van gewicht is geweest, iemand bijvoorbeeld die aan het grootste deel van de *oema*-genooten nauw verwant was. Elders, als in Silaboe heeft deze maaltijd reeds den dag na de teraardebestelling plaats. Na afloop er van bestrijken degenen, die het lijk zijn gaan wegbrengen de naaste verwanten van den overledene met bladeren van verschillende boomen en planten als: *kinioe saileoe, pakasoeka, asit* [20]) *bilaidjoat*. Bij dit afstrijken zegt men: „De pisangstammen mogen verrotten, wij niet; de pisangstammen worden door wurmen opgegeten, wij niet". In Silaboe mogen de hoenders, die voor het doodenmaal worden gedood, niet met den gewonen naam *gooegooe* worden

[20]) *Kinioe* is curcuma, *saileoe* is, volgens Morris, eene soort Polygala en *asit* is ananas. (Adriani).

aangeduid, maar ze worden *boedjoet*, „spitsbek" genoemd.

R o u w. Toen wij boven over naamgeving spraken, hebben we reeds vernomen, dat een weduwe of weduwnaar, beiden *siloemang* genaamd, afstand doet van haar (zijn) naam, en door ieder met *teteoe* aangesproken wordt. Zij leggen ook alle lijfsieraden af, en doen die pas weer aan, als ze hertrouwd zijn. Als teeken van haar rouwstaat draagt de vrouw, als zij weduwe geworden is, of een kind verloren heeft, een rokje van breede reepen pisangblad gemaakt. Dit houdt ze echter slechts een dag of tien vol; na dien tijd draagt ze weer hare gewone kleeding. Terwijl deze rouwkleeding voor alle vrouwen dezelfde is op alle eilanden (Maass geeft ze ook op voor Sipora, o. o. 54), werd mij alleen van Silaboe ook een rouwkleeding voor mannen opgegeven; eene kleeding die den naam draagt van *poeroepoe'*: over het bovenlijf draagt de man dan een langwerpig vierkanten lap, in 't midden waarvan een rond gat gemaakt is, waar hij zijn hoofd door steekt, zoodat de eene helft van den lap over de borst, de andere over den rug valt; op het hoofd draagt hij een grooten hoed van palmbladeren, waarvan de punten niet afgesneden mogen worden. De vrouwen hebben behalve het rokje van breede reepen pisangblad ook nog een hoed van pisangbladeren op het hoofd.

Zoo loopen deze rouwdragenden gedurende de eerste dagen na het overlijden langzaam door de kampong, eene ontmoeting met andere menschen vermijdende. Ze mogen dan ook in de eerste zeven à tien dagen na hun verlies niet bij andere menschen bezoeken afleggen. Als teeken van rouw wordt ook gedurende eene maand of langer een lap geklopte schors van den *karai*-boom voor den ingang van het sterfhuis gehangen. Dit teeken draagt den naam van *kêkere*. Een bepaalde plechtigheid of handeling, waarbij de rouwkleeding wordt wegge-

worpen, en men weer zijn gewonen gang gaat, bestaat niet. Dit geschiedt na afloop van den *poenen*-tijd.

Te Katoerei (Sabiroet) kent men geen rouwkleeding voor weduwnaars. De lap boomschors met het gat er in (en dat evenals andere voorwerpen, die van foeja gemaakt zijn, *baiko* heet, naar den boom welks bast het meest daarvoor gebruikt wordt) wordt ook op Sabiroet gedragen door mannen, maar ze maken daarvan gebruik in het dagelijksch leven, vooral als ze gaan visschen.

De Ziel. We zien uit het bovenstaande, dat de Mentawaier bij een sterfgeval al heel weinig drukte en omslag maakt. Als vanzelf rijst de vraag bij ons op, of dit gebrek aan piëteit voor den doode ook verband houdt met een weinig ontwikkelde voorstelling omtrent de ziel des menschen. Inderdaad houdt men zich met de ziel van een afgestorvene al heel weinig op. Het is hier de plaats om een en ander mee te deelen omtrent de voorstellingen die de Mentawaier zich maakt van de ziel des menschen.

De *ketsat* of levensgeest van den mensch vertoont dezelfde eigenschappen, als die welke andere volken van den Indischen Archipel aan hem toeschrijven. Daaronder behoort in de eerste plaats, dat hij zich van het lichaam van den mensch kan verwijderen, zoowel vrijwillig als onvrijwillig. In het laatste geval is hij bijvoorbeeld meegenomen door de ziel van een overledene, en wanneer het den medicijnman niet gelukt hem terug te brengen, sterft de mensch. Zooals wij boven reeds hebben gezien, heeft dit terugbrengen plaats door middel van een ruiker van levenskrachtige bladeren, als van de Dracaena, *bobolo'*, en crotonsoorten, *soera*. Wanneer op een der bladeren een kleine dauwdruppel wordt ontdekt, zegt men dat dit de teruggekeerde levensgeest is. De bladeren worden dan op het hoofd van den zieke gedrukt of uitgeschud om den levensgeest daarin over te doen gaan. Want ook de Mentawaiers gelooven, dat de *ketsat* door

de kruin van het hoofd het lichaam in- en uitgaat; dit blijkt ook uit den naam van de kruin: *toetoe ketsat*.

Wanneer de mensch schrikt of bang is, onderstelt hij, dat zijn levensgeest van hem weg zal gaan, en daarom spreekt men hem in zulke gevallen dadelijk geruststellend toe: „Heer levensgeest (*kinaketsat*) houd u rustig, en ga niet weg". Wanneer een kind boos is op vader of moeder, omdat het iets geweigerd wordt, dan begeeft zijn levensgeest zich dadelijk overland op weg naar het Zielenland (waarover beneden), en het kind wordt ziek. Als de medicijnman den levensgeest terug kan halen, terwijl hij nog op weg daarheen is, dan blijft het kind leven. Maar heet de *ketsat* de Zielenstad al bereikt te hebben, dan moet het sterven. Te Saoemangania vertelde men mij, dat het al een hopeloos geval was, als de levensgeest de *katsaila* van het dorp voorbij was, de met bladeren versierde bamboestaak, die den levensgeest van de dorpsbewoners moet vasthouden en aanvallen van booze geesten moet afweren. Soms ook volgt de levensgeest van een kind uit zichzelf zijn overleden vader of moeder.

De *ketsat* van den mensch heeft hetzelfde voorkomen als zijn eigenaar, maar hij kan zich in allerlei grootten voordoen. Vooral in den slaap zwerft hij gaarne rond, en alles wat hij op die wandelingen ervaart, droomt hij. De Mentawaiers hechten dan ook veel waarde aan droomen. Tot de goede droomen behooren ervaringen als de volgende: wanneer men met een net gaat visschen, en niets vangt; wanneer men varkens vastbindt om ze voor een feest te slachten; wanneer men zijne honden roept, of hoenders in de voor deze bestemde mand, *long*, doet. Als men zich in den droom baadt, en al het vuil wordt van het lichaam verwijderd, dan zal men kinderen krijgen. Ontvangt men in den droom gasten, en men geeft hun goed te eten, dan zal men een hert vangen. Droomt men van iemand dat hij er mager en ellendig uitziet, dan zal hij gezond wezen; doet hij zich echter bijzonder

welgedaan voor, dan zal hij niet lang meer leven. Soms ontmoet men in den droom een overleden bloedverwant, die tot den maaltijd uitnoodigt; wanneer men daaraan gevolg geeft, zal men moeten sterven; maar weigert men, dan kan men op een lang leven rekenen. Als men in den droom weent, een doode wegbrengt, door een slang of krokodil gegrepen wordt of iets dergelijks ondervindt, dan staat eenig onheil voor de deur: een der kinderen van den droomer zal bijvoorbeeld ziek worden. Droom ik dat mijne tanden uitvallen dan zal een familielid of een kind van mij sterven. Word ik in den droom door een omvallenden boom getroffen, dan zal ik mijn dood vinden door verdrinken in zee. Zie ik mijzelf echter in een boom klimmen, en val ik er uit, dan zal mij een lang leven en gezondheid beschoren zijn.

Deze *ketsat* of levensgeest nu wordt, zegt men na den dood de *sanitoe*, de voortlevende ziel. Het grootste deel van deze zielen vereenigt zich in het Zielenland, *sabeoe laggai*, „waar het dorp groot is". Doch enkelen hunner komen daar niet, maar ontpoppen zich als goede geesten, *saboeloengan*, die den medicijnman bij zijn arbeid tot heil van de menschheid helpen. Wie het zijn, wier ziel *saboeloengan* wordt? Te Katoerei zei men, dat dit de zielen zijn van alle „goede" menschen; die van de slechte worden *sanitoe* en leven in de *sabeoe laggai*. Op Noord Pagai vertelde men, dat alleen de zielen van bijzonder voorspoedige medicijnmannen, menschen met veel *kere'*, magische kracht, na hun dood tot helpende geesten, *saboeloengan*, worden.

Ik vermeld hier ook eene voorstelling van de ziel, die ik in Saoemangania vond. De *sikerei* daar vertelde mij, dat de levende mensch twee geestelijke bestanddeelen in zich heeft: de *oenou toeboe*, „het binnenste van het lichaam", en de *ketsat* of *magre*, de levensgeest. Beide worden na den dood des menschen „ziel". De eerste gaat naar *sabeoe laggai*, het Zielenland, en van haar merkt men verder niets. De *ketsat* wordt *sanitoe*, en

blijft op het land rondzwerven. Deze voorstelling, die ik alleen in deze plaats vond, moet blijkbaar dienen om te verklaren, hoe de zielen der afgestorvenen, terwijl ze in de Doodenstad verblijf houden, toch onder de levenden kunnen blijven rondspoken.

Aan de *sanitoe* wordt nimmer eenige hulp gevraagd, zoodat van een meeleven dezer overledenen met de nog levenden geen sprake is; integendeel: alles wat men hun aanbiedt, moet dienen om ze te bewegen heen te gaan. De Mentawaier heeft dus nog weinig besef van de ziel van een afgestorvene als eene macht, die hem in het aardsche leven kan voorthelpen. Hij ziet in zijne dooden alleen nog de magisch werkende, verdervende kracht, die een einde maakt aan het zoozeer begeerde aardsch bestaan. Zij hebben dus liefst niets met de *sanitoe* te doen, zooals straks nader zal blijken.

In den avond van den dag, waarop men het lijk heeft weggebracht, legt men een stukje pisang, een stukje kladi en andere eetwaren boven aan de trap van het sterfhuis; daaraan voegt men ook enkele kippenveeren toe. Aangezien die veeren niet afkomstig zijn van een pas gedood hoen (een varken en hoenders worden eerst later gedood, zooals we hebben gezien), maar veeren zijn, die men in huis heeft bewaard, zullen ze wel de bedoeling hebben om aan dit offer het karakter van geestenspijs te geven, opdat het moge weggaan, opvliegen. Als men een en ander neerlegt, roept men er bij: „Hier is uw eten, kom niet meer hierheen". Hij die dit doet blijft nog een poosje zoogenaamd met de ziel praten om haar te overtuigen dat het maar beter is dat zij voortaan ergens elders heengaat.

Soms wordt een medicijnman, *sikerei*, in het sterfhuis geroepen. Deze veegt en waait dan met een bos bladeren de *badjooe* weg, het magisch werkende kwaad dat van het lijk is uitgegaan. Dat uitwaaien heet *gooegooe*, dat ook de beteekenis heeft van „hoen". Hij gebruikt daartoe twee soorten van bladeren. Ten eerste

de bladeren van een boom, die in het Mentawaisch *boei* heet, welk woord ook „wasschen" beteekent (mijn tolk zeide dat deze boom in het Bataksch *motoeng* heet, Ficus toxicaria; het melksap uit den bast is zeer scherp); deze bladeren zijn aan de bovenzijde donker, aan den onderkant wit. Ten tweede gebruikt hij varenbladeren, die in het dagelijksche leven *oebaoe* heeten, maar wanneer ze voor het verdrijven van *badjooe* gebruikt worden, noemt men ze *roeba'*. Dit woord beteekent „openen", want ondersteld wordt, dat het magisch werkende kwaad ingeklemd, vastgezet is, en dat het moet worden vrijgemaakt om zich te kunnen verwijderen. Terwijl de man veegt en waait dreunt hij er allerlei zinnen bij op (*moerai*), en hij laat telkens duidelijk hooren: *bele'ake*, „laat vallen". Tijdens dit uitvegen hebben de bewoners het huis verlaten, en ze keeren er pas weer in terug, wanneer de *sikerei* klaar is met zijn werk.

De menschen van Silaboe vertelden, dat men zich daar pas met de ziel van den afgestorvene gaat bemoeien, wanneer een of meer leden van het gezin kort na het verlies ziek worden. De *sikerei* beweert dan al spoedig, dat de overledene de oorzaak is van de krankheid, en dan doet hij zijn werk om met behulp van de hem goedgezinde geesten de ziel, *sanitoe*, weg te jagen, en den meegenomen levensgeest terug te brengen.

In Saoemangania stelt men op den eersten avond na het overlijden alle eigendommen van den doode ten toon. Men onderstelt dat de ziel daarnaar komt kijken. Wanneer men dan eenig geluid hoort, waaruit men opmaakt, dat de ziel er is, dan zegt men: „Hier zijn uwe goederen, neem ze mee, en keer niet meer hierheen terug." Heeft men niets van de nalatenschap verborgen gehouden, en heeft niemand zich iets er van onrechtmatig toegeëigend, dan zal de ziel werkelijk niet meer terugkomen. Komt ze terug, dan wordt men dit gewaar door dat een der huisgenooten nachtmerrie krijgt (*masipoeroegi*). Dan moet er een *song lalep*, „een grens om het huis"

worden getrokken. Daartoe maakt men gebruik van de *raoe*, den bamboekoker met levenskrachtige kruiden, die in elk huis wordt bewaard. Bij die kruiden en bladeren doet men dan water, en hiervan giet men op het huis-erf in een kring om de woning gaande. Men spreekt het uitvloeiende water aldus toe: „Gij zijt de grens; als de *sanitoe* weer komt, maak dan dat hij het huis niet ziet". Maar al kan de ziel deze grens niet overschrijden, zij kan er wel overheen zien; en 's nachts kijkt zij dan de kinderen aan; dezen worden dan onrustig, en gaan on-bedaarlijk huilen. En wanneer de ziel dit aankijken een keer of drie heeft gedaan, dan wordt het kind ziek. De medicijnman wordt dan geroepen, en vraagt aan de ziel wat ze wenscht te eten. Als zij dit aan den *sikerei* ken-baar heeft gemaakt, biedt hij het de *sanitoe* aan den rivierkant aan, waartoe hij het offer eenvoudig op den grond legt.

Zooals gezegd is, gaan de zielen der afgestorvenen naar *Sabeoe laggai*, „waar het dorp groot is". Voor Noord-Pagai ligt dit bij Kaap Penoe op de westkust van het eiland. Niemand zal daar rotan gaan snijden of hout kappen, want dan zouden de zielen hem zeker ziek maken. Het zielenverblijf bestaat uit een zeer lang huis, *oema*, dat zich uitstrekt van pasgenoemde kaap af tot aan Toengkoe, een bergje in het binnenland. Wanneer er iemand gestorven is, komen een aantal zielen met een groot vaartuig, *kalaba*, om den pas overledene te halen, en naar *Sabeoe laggai* te brengen. Als hij daar is aan-gekomen, wordt er een feestje gevierd, en *poenen* gehouden om de nieuwe ziel in de gemeenschap der anderen op te nemen. Dit heet *poenen pasabaat*, dezelfde plechtigheid, die ook plaats heeft, wanneer een Menta-waier zich in een andere *oema* wil laten opnemen.

De zielen van alle menschen worden er opgenomen, alleen niet die van hen die beschermgeesten, *saboeloe-ngan*, worden; en ook niet de zielen van heksen, giftmengers, en zij, die aan zwarte kunst hebben gedaan.

Deze zielen hebben een afzonderlijk verblijf buiten het groote stamhuis; ze mogen ook niet meedoen met de *poenen* der anderen. Te Saoemangania weer beweerde men, dat de zielen van heksen enz. wel in *Sabeoe laggai* worden opgenomen.

Men had nog nooit gehoord van schijndooden, die na een bezoek aan het Zielenland gebracht te hebben, in het leven waren teruggekeerd, en aan de menschen hadden medegedeeld, hoe het er daar uitziet. Alleen medicijnmannen beweren er wel eens te komen, maar veel weten ze er niet van te vertellen. De afgestorvenen zouden er akkers aanleggen, maar ze gaan niet ter jacht.

Voor de menschen te Katoerei op Sabiroet is de *Sabeoe laggai* op twee bergjes Kaiboleleoe en Matoro gelegen, dicht bij de monding van de Sabiroetrivier. De zielen die daar wonen hebben wit haar, en hun borst is rijk getatoueerd. Ze hebben ook een hoofdman, *rimata*. Men kon mij niet zeggen of de zielen van niet-getatoueerde personen niet in *Sabeoe laggai* zouden komen, want men had nog nooit gehoord van iemand die niet getatoueerd was. Wanneer men dicht bij genoemde heuvels komt, krijgt men eene huivering, die ontstaat doordat men door eene ziel wordt toegesproken, die vraagt wat men daar komt doen.

Bij wijze van „aanhangsel" geef ik hier nog, wat de onbekende schrijver van het meermalen aangehaalde Maleische opstel over Sipora mededeelt ten opzichte van *poenen*, taboe. Alleen laat hij den *sikerei* de offers daarbij brengen in de plaats van den *rimata*, het hoofd der gemeenschap. Dit is een vergissing, die ik in het benedenstaande heb hersteld.

„Wanneer men besloten heeft een groot *poenen* te houden, gaat men eerst naar zee om visch te vangen. Die visch wordt in de *oema* gebracht, en dan bidt de *rimata*: „Komt gij allen hier, voorvaderen; wij zijn hier bijeengekomen om het dorp te herstellen; houdt de

sanitoe van ons af, verdrijft de ziekten en de hevige winden; zegent ons leven".

„Daarna gaat de *rimata* in een vaartuig de rivier op tot aan den laatsten akker van het dorp, en daar plant hij een bamboe die met arèn- en sagoebladeren is versierd, dit is de *katsaila*, „grens", tot daar mogen de *sanitoe* komen. Dadelijk daarna gaat hij naar de monding der rivier, en richt er daar ook een op; dit zijn tevens de teekenen voor vreemdelingen dat er in het dorp *poenen* is. En dan wordt er nog een opgericht voor de *oema*. Jongelingen doen dit, waarbij zij zeggen: „He, *sanitoe*, hier richten wij een *katsaila* op, die onze wachter is; als gij komt, zal deze *katsaila* u op de oogen slaan". Dan richten ze hem op.

Vervolgens komen allen weer samen in het stamhuis, en de *rimata* neemt een kippenei, waarover hij bidt: „Heer huis *(kinaoema)*, en gij die ziekten veroorzaakt, hier is een ei voor u als voedsel; eet dit. Als er *sanitoe* komen, die ons ziek willen maken, waakt dan over ons". Daarna geeft hij dit ei aan eene vrouw (?), en gelast hij de jongelingen om kippen en varkens te dooden. Als de borstels en veeren bij het vuur gezengd zijn, worden ze verdeeld en ieder gaat met zijn portie naar huis. Als alles gekookt is, brengt men een deel er van naar de *oema*, en daar wordt geofferd, zeggende: „Hier hebben we uw eten gereed gemaakt". Deze spijs heet *silimen*, dit is eten dat vooraf (voordat de menschen eten) aan de geesten wordt geofferd. Dan gaat men naar huis terug en eet.

Zoolang het *poenen* duurt, moet alles wat in de zee gevangen wordt, in het stamhuis worden gebracht, en de lever van de visch wordt aan de geesten geofferd, weer met de gewone opdracht, waarbij het verzoek gevoegd wordt, dat als men weer gaat visschen, men veel zal vangen. Den volgenden dag maken de mannen boog en pijlen in orde, en bestrijken de laatste met vergif.

Dan gaat men op de jacht, en alles wat men vangt wordt weer in de *oema* verdeeld, met een offer.

„Gedurende het *poenen* mogen geen vreemdelingen in het dorp komen. Als de taboe-houders naar een ander dorp gaan, mogen ze daar niet eten. Men mag gedurende dien tijd niets van vreemdelingen koopen. Getrouwde lieden uit andere dorpen mogen wel in het taboe-ende dorp komen, maar ze mogen daar niet eten; ongehuwde lieden mogen dit wel. Maar die menschen mogen dan niet weer vertrekken, en moeten wachten tot de taboe-periode verstreken is. Als iemand in wiens dorp *poenen* gehouden wordt, naar een ander dorp geroepen wordt, vraagt hij in dat dorp een ei en een kokosnoot. Thuis-gekomen kookt hij het ei, en raspt de kokosnoot, waarna hij in de *oema* offert, en zegt: „O, gij heeren beesten in de wildernis! Hier is eten van dengene die mij geroepen heeft, helpt ons om herten te krijgen".

„Zoolang de taboe-periode duurt, mogen de mannen niet in hunne huizen slapen of bij andere vrouwen komen. Gedurende dien tijd slapen zij in het stamhuis *(oema)*".

Wörterverzeichniss der Sprache des Stammes Mansibabēr (Von holländisch Nord Neu-Guinea)

von

DR. P. WIRZ.

Der Stamm der MANSIBABĒR gehört zu der Gruppe der sog. Arfaker, wie man die Bewohner des gleichnamigen Gebirges im Nord-Westen von holländisch Neu-Guinea gewöhnlich zu nennen pflegt. Ihr Wohngebiet bildet das hügelige einer jungen geologischen Formation angehörige Hinterland der Doreh-Bucht mit folgenden Siedelungen:

Pantšēni, Wasirāwi, Warmōni, Indšewi, Baumansāri u.a.m. An der Küste selbst war dieser Stamm niemals ansässig gewesen und es wurde daher, wie man heute noch zu berichten weiss der Küstensaum vor einigen Jahrhunderten an einige von der Insel Nufor ausgewanderte Nufor'sche Familien abgetreten nachdem diese bei den Mansibabēr die Erlaubniss zu dauernder Niederlassung eingeholt hatten. Erst in der jüngsten Zeit macht sich mehr und mehr ein Zuzug dieser Wald und Gebirgsbewohner nach der Küste zu bemerkbar, was vor allem den jüngsten Kolonisationsbestrebungen zu verdanken ist.

Die Sprache der Mansibabēr gleicht in ihrem grammatikalischen Bau vollständig dem Nuforesischen und gehört somit zur malayo-polynesischen Sprachfamilie.

WORTBILDUNG.

Die Worte der Mansibabēr-Sprache können einsilbig, häufiger aber mehrsilbig sein. Die in andern malajo-polynesischen Sprachen sonst so häufig vorkommende

Reduplikation und Wortwiederholung ist in dieser Sprache jedoch recht selten. Auch onomatopoetische Formen scheinen lautbezeichnenden Verben recht selten vorzukommen.

Die zusammengesetzten Substantiva können gebildet sein aus zwei Substantiva, einem Substantiv und Adjektiv oder auch einem Verb.

z.B. metšmei-efēv, Kokosschale, metšmei = Kokos und efēv = Frucht;
mēst-etēv, Vollmond, gebildet aus mest, Mond und etēv, gross;
mēst-efēbr, Halbmond, gebildet aus mest = Mond und efēbr = unvollständig, unvollkommen.

SCHRIFTLICHE WIEDERGABE.

Zur schriftlichen Wiedergabe der Mansibabēr-Sprache genügen 21 Buchstaben. I). die Vokale a, e, i, o, u, und II). die Konsonanten: b, ch, d, f, g, h, k, l, m, n, p, r, s, š, t, und v. Die Vokale werden teils kurz, teils voll und gedehnt ausgesprochen und es ist also zu unterscheiden a und ā, e und ē u.s.w. Diphtonge sind zahlreich und kommen recht häufig vor, nähmlich: ai, au, ou, ei, ue, uo. Auch Triphtonge sind der Sprache nicht fremd, wie z.B.: monkuei, Holzschüssel; morunguoi, Körbchen von Rotang. Was die Konsonanten anbetrifft, so ist für diese Sprache charakteristisch, dass besonders viele Worte die Laute m und f aufweisen und von den Vokalen e und o vorwiegen, wodurch der Sprache eine gewisse Monotonie eigen ist. Die Laute ch und š (=sch) sind der Sprache gleichfalls nicht fremd: Der Rauschlaut wird bald etwas stärker, bald schwächer ausgesprochen, nähert sich also oftmals mehr dem Laut ž. Nasalung von b, d, und g durch Vorsetzen von m ist dieser Sprache hingegen nicht eigen, wie es sonst bei manchen malajo-polynesischen Sprachen der Fall ist. f und v-Laut sind

nicht immer gut auseinander zu halten und gehen sehr oft in einander über. Eine weitere Eigentümlichkeit besteht darin das k und v sich gegenseitig ersetzen können, jedoch niemals im Anlaut. So sagt man z.B.

erkēns oder ervēns, eins;
erkēk oder ervēk, zwei;
kerkēn oder kervēn, euer zwei.

In einigen Fällen scheint auch f durch ch ersetzbar zu sein, z.B. mefmin oder mechmin, unser. Nicht bekann ist hingegen die gegenseitige Ersetzbarkeit von r und l.

Der Unterschied zwischen Mediae und Tenues ist zuweilen nicht sehr scharf ausgesprochen.

Konsonantenverbindungen sind in sehr mannigfaltigen Zusammenstellungen vorhanden, doch niemals im Anlaut einer Silbe. Besonders häufig sind Verbindungen wie tš, šk und chk, wodurch die Sprache ihren eigenartigen Klang erhält. Der Akzent ist im Allgemeinen nicht so ausgesprochen wie in andern verwandten Sprachen. Daher findet man die gleichen Wörter teils mit verschiedenem Akzent, teils mit Doppelbetonung. In der Regel fällt aber die Betonung auf die letzte Silbe.

DAS SUBSTANTIV.

Körperteile:

mebir	Kopf
mitētš	Auge
mō	Ohr
mofutš	Lippe
muvon	Zahn
marni	Zunge
mochkā	Kinn
mochkā-evetši	Bart
evetši	Haar
mebir-evetši	Kopfhaar
mufutš-evetši	Schnurrbart
mitovō	Stirne
rukfā	Hals

ribifā	Schädel
mušmu	Nase
mintšin	Penis
migotševa	Nacken
mitšmeg	Rücken
mink	Brustwarze, weibliche Brust, Milch
ringēn	Nabel
ringēn-ofotš	Nabelschnur
mukuedā	Fuss
mukofou	Zehen
metmā	Hand
motou	Finger
motou-mosu	Daumen
motou-fesa	übrige Finger?
motou-obohorvu	Fingernagel
mukēni	Oberschenkel
mukvā	Unterschenkel
minkuēsi	Brust
mutuane	Bauch
moskō	Gesäss
moskō-ofogu	After
mokfō	Blut
moškuērfi	Speichel
ribei	Kot, Fäkalien
mifemebi	Herz
mufonok	Darm
ofotš	Fleisch
eveš	Fett
mefendā	Schulter
minēsi-evetši	Achselhaare
minēsi	Achsel
rusuāk	Mensch, Mann
rufrokāi	Kind
rodnā	Knabe
ridšā	Mädchen
ornetēb	Jüngling
otšu	Jungfrau

eitartšfob	verheirateter Mann
ahigers	verheiratete Frau
oruokēn	alter Mann, Greis
odsonokuēn	alte Frau, Greisin.

Verwandtschaftsbenennungen:

akēn	Vater
amēn	Mutter
edkuerā	älterer Bruder
edkuesā	jüngerer Bruder
edśerā	ältere Schwester
edšešā	jüngere Schwester
edšon	Gatte
edšin	Gattin
indimovā	Grossvater
indavā	Grossmutter
edfin	Schwiegermutter
edvebesā	Schwester der Frau
edein	Vatersbruder

Waffen, Geräte, Schmuck:

mesigebēr	Bogen
metšong	Pfeil
mateifur	Jagdpfeil mit Bambusspitze
moskuēt	Fischpfeil mit vier Spitzen
inobug	Speer mit Eisenspitze
meitvok	Eisenmesser
meitēb	Buschmesser (parang)
mobsou, mesina	Netztasche
morunga	Fischnetz
mesra	Sagoklopfer
moroi-debē	Nackenstütze, Kopfschemel
morukvā	Tabakpfeiffe
medā	Bambusköcher für Betelkalk
motšruru	Betelkalk
monkuē	Wasserbehälter, aus einer Blütenscheide der wilden Arecapalme verfertigt.

meibits	Wasserbehälter aus einer Kürbisschale verfertigt.
monkuei	Holzschüssel
morogum	Tontopf
mokoā	Holzmörser
morunguoi	kleines, von Rotang geflochtenes Körbchen
merkafil	Holzlöffel
ankiā	dreizinkige Holzgabel, welche zum essen von Sagobrei verwendet wird.
aigosku	Löffel, bestehend aus einem Stück einer Kokosschale.
memnetefetši	von Bambus verfertigter Kamm.
rakit	Haarfrisur der Männer. Einzelne Haarbüschel werden zusammengebunden. (rakit heisst auch binden)
morōida	Stirnbinde
mervētš	Glasperlen
mēs -iruk	kreuzweise über die Brust getragene Bändchen.
mēs-itmā	von fein gespaltenem Rotang geflochtene Oberarmbänder.
mekofon	von Eberhauern verfertigte Armringe
meitēbi	Schlaf- und Regenmatte, bestehend aus zusammengenähten Pandanusblättern.
mōđ	Haus, Hütte
metšvejē	Dach, Atap
mondvōtš	mit Kerben versehener Balken welcher zum Besteigen der auf hohen Pfählen gebauten Hütte dient.
mēg	Kanu, Auslegerboot
adē	Ausleger
mosbēi	Ruder.

Tiere:

mēk	Schwein
mēs	Hund
mōs	Fisch
mōs ferni	Rochen
sofinob	Hai
ofōn	Sägehai
idōg	verschiedene Fischsorten.
akum	
kuēš	
ekēni	
mimotšmu	
ācht	
ambrōv	Octopus
mochkōš	Nautilus
menimfi	Tridacna
matšeni	Spinne
moškueei	Skorpion
idsurbachei	Fliege?, Schmetterling
mōf	Heuschrecke
jemōra	Gottesanbeterin (mantua religiosa)
marmereu	Libelle
meja	Käfer
moigu	Wespe, Biene
mursu	Ameise
mebeikēni	Taschenkrebs
momēi	Flusskrebs
mofunfou	Wurm
moškuiš	Qualle
motšu	Maus
mōm	Tausendfüssler
marmobakē	Geko
inōb	Frosch
tarošu	Schildkröte
metšbēmi	Krokodil
mēm	Vogel

monguēt	Kronentaube
mesrā	Paradisea apoda
jangēmi	Jahrvogel
mahmosu	Kakadu
inonsā	Kasuar
mengōk	Huhn
ornā	Hahn
ofōb	Schnabel
efembura	Feder
ergektein	Flügel
okōb	Kralle
ofōu	Ei
mesosku	Katze
movodu	Cuscus
moširu	Beutelratte
masu	Schlange
kuk	verschiedene Schlangenarten.
moibu	
dšebdša	
mekēn- mokos	
išmachta	
marmēbi	
mokonservēi	

Pflanzen

mergā	Baum, Holz
efā	Baumstamm
ofōk	Ast
efēi	Blatt
efēbi	Frucht
oros	Baumrinde
mosokō	Tabak
maū	Brotfruchtbaum (Artocarpus)
matrk	Djamboe (Eugenia spec.)
meibetmēk	Manga
kantrou	Citronenbaum
menēi	Baname (Musa sapiens)

funkā kombi kouān ifotutu isōg ikōu ikōu-mōs aidōr kai-mōs korēre woduō smu jatšgemebā	Verschiedene Sorten von Musa sapiens
mōu	Batate (Ipomoea batatas)
mōm	Taro (Colocasia antiquorum)
medā	Bambus (dickhalmiger)
medā mokuesā	Idem, dünnhalmiger
medēv	Sagopalme, Sago.
medēv-ēr	Sagobrei
metreu	Mais (Zea mais)
moimosōn	Kartoffel
mejafēr	Rotang
mesofou	Gras (Alang-alang)
meismēi	Reis
meitēbi	Pandanus spec.
metšmēi	Kokospalme, Kokosnuss.
metšmēi efēv	Kokosschale
metšmēi ofōk	Kokosblattrippe
menām	Papaja
mongimēk	eine Bohnenart

Abstrakte Begriffe, Gestirne, Naturobjekte:

mēi	Wasser
motšmu	Meer
meimōtš	Welle
mōb	Sonne
mest	Mond

mēst etēv	Vollmond (grosser Mond)
mēst efebir	Halbmond
motur	Stern
mēba	Himmel
mebi	Erde
mach	Feuer, Herd
efēb	Rauch
mokorum	Asche
mōf	Wind
mōf otšutš	Ostmonsun
mōf osok	Westmonsun
otšutš	Osten
osōk	Westen
morutš	Stein
meiforkuā	Sand
mēmar	Berg
motsugur	Donner
motševēs	Blitz
monā	Tag
motū	Nacht
motmā	Mittag
rachāch	Morgen
nēk	Abend
motriš	Mitternacht
monā	Licht
refēna	Schatten, auch Schatten eines Verstorbenen (Totengeist)
mōs	Regen
meba keni	Regenbogen
tatowai	Erdbeben
mēmar	Wald, Busch
modšu	unbewaldetes Land
mekēni	Pflanzung
merēn	Geist, Dämon (Nuforesisch: faknik)
meredš	Zauberer, Weerwolf (Nuforesisch: manoin)

mefi	Zauberkraft, mana (Nuforesisch: mon)
refēna	Totengeist, Gespenst.

DAS ADJEKTIV.

etēv	gross
ofokāi	klein
jēs, doidogru	weit
toidā	nahe
achseid	lang
esibi	kurz
ornokēn	alt
esk	jung
ebsi	weiss
acht	schwarz
ekēni	rot
orug	gelb
ofrāch	grün
motkobāch	dunkel
monā	hell (= Licht, Tag)
mošinende	hungrig
mōb	heiss
ejētš	kalt
ejētšjētš	nass
ahahēi	trocken
efētš	geröstet, geschmort
ebāch	roh
rufoikō	viel
eskuai	wenig
ēif	gut
oskuā	schlecht
ajēskuīt	süss
asōif	freundlich
efeināch	neu
atēb	hoch
raōs	tot
itetšāch	lebend

ofoifēm	warm
efis	schmackhaft
ofōm	reif
marēn	krank
efēbr	unvollständig, unvollkommen.
rimēs	furchtsam, scheu, ängstlich

Das attributive Eigenschaftswort steht immer nach dem Substantiv. z.B. mēk etēv, grosses Schwein.

Eine Steigerung des Eigenschaftswortes kann nicht, oder blos durch Umschreibung vorgenommen werden.

Eine Art Supperlativ kann gebildet werden mit orna, sehr.

z.B. ornā etēv, sehr gross
ornā jēs, sehr weit.

DAS PRONOMEN.

Das persönliche:

didīf = ich
bubā = du
ofō = er
mimif = wir
maēf = wir zwei (inclusiv)
naēf = wir zwei (exclusiv)
ivā = ihr
igā = ihr zwei
rurā = sie
koā = sie zwei

Das Pronomen possesivum:

dedīn = mein
bebīn = dein
efēu = sein
mefmīn = unser
mafmān = unser zwei (incl.)
nafān — unser zwei (excl).
jeīn = euer

jegēn = euer zwei
rerīn = ihr
kerkēn = ihrer zwei

Das Pronomen possesivum steht im Satz immer nach dem Substantiv.

z.B. mēs dedīn, mein Hund

Das hinweisende Pronomen:

kerkēv, dieser, diese dieses
kokōm, das, dieses

Es steht vor dem Substantiv ohne irgend welche Veränderung.

z.B.: kerkēv rofrokāi, dieses Kind

Das fragende:

idō?. wer?, was?

Substantivisch gebraucht steht es immer voraus, z.B.: ido veroma?, wer ist das?

Adjektivisch gebraucht, im Sinne von: was für ein, steht es immer nach, z.B.: rodnā idō?, was für ein Knabe?

Das unbestimmte:

momnā, alle
afā, jeder
enejogro, niemand
ervēns (erkēns), ein einziger, einer, eins

Es steht gleichfalls vor dem Substantiv

z.B.: momnā oruokēn, alle Männer
afā oruokēn, jeder Mann

DAS VERB.

babāch	kratzen, sich
baigei	umarmen
barei	fangen
bekēr	sitzen, sich setzen
bitšā	weggehen
bōch eritmār	füttern
bohōch	öffnen
bōg	kochen

bosmāch	rösten, im offenen Feuer schmorren
buru	festhalten
dif	schiessen, mit dem Bogen, pfeilen.
dikfovr	hören
durk	tragen
durk esitš di virfa	auf dem Kopf tragen
durk esitš di fembra	auf der Schulter tragen
eis	anzünden, brennen
ekfō	sehen
embā	stinken
eseiseva	verlieren
eraiguesi	lieben, gerne haben.
isiachmar	träumen
māb	schneiden
māchts	schlafen
matmār	sprechen
mebēi	defäcieren
mekēr	wohnen, bleiben, sich aufhalten.
metsmē mebi	die Erde aufgraben
metšrā	gehen
mif	pflanzen
mis medēb	Sago klopfen
misons	zurückkommen
mit	geben
mitmār	essen
mitś	trinken
mitkonoskua	schlagen, prügeln
mochōr	urinieren
modsēnd	sich schämen
mōf	umhauen, fällen (einen Baum)
mọfmarmiakā	singen
mofōn	beissen
moikuk	suchen
moikuk mōs	fischen (Fische suchen)
moirā	hereinkommen
moroigā	herausgehen

mosbēsi	rudern
mosoku	rauchen
motšk	kohabitieren
mōt	Sago auswässern
moukā	tanzen
mušmāch	verbrennen
ofoškra	erschrecken
ofu	fliegen
okevesā	gebären
oksans	bringen
okū	weglaufen
rakīt	binden
raō	töten
ribīs	weinen
ridš	werfen, wegwerfen
rimesēn	von Schnuren flechten
rimefmā	einander schlagen
risidšnāk	verstecken
rirā	schwimmen
ritārtš	heiraten
ritetšāch	wachen
rotungōm	machen, verfertigen
rosōk	klettern
rosōk mergā	auf einen Baum kletterr
ruchur rimin	bange machen
rudovos	wünschen
rūg	flechten
rugā	schreien
rugubā	zerbrechen
ruhōr	urinieren
rusuā	auflösen
rukerēk	stehlen
rutfut	lachen
songmēi	baden

Das Verb der Mansibabēr-Sprache hat drei Numeri: Einzahl, Zweizahl und Mehrzahl und jede derselben drei Personen.

Man kennt drei Hauptzeiten: Gegenwart, Zukunft und Vergangenheit und weiterhin eine Wunsch-und Befehlsform.

Die Verschiedenheit der Tempora wird gebildet aus der Gegenwart mit nachfolgenden Partikeln oder Adverbien; die Zukunft wird gebildet mit fōg, die Vergangenheit mit oisovō, d.h. fertig und die Wunschform mit dutsōm, wollen, mögen. wie dies aus folgendem Konjugationsschema hervorgeht:

KONJUGATION.

Gegenwart:

didīf ditmār	ich esse
dubā bitmār	du issest
ofō etmār	er isst
mimif mitmār	wir essen
maēf matmār	wir zwei essen (incl.)
naef natmār	wir zwei essen (excl.)
ivā itmār	ihr esst
igā gitmār	ihr zwei esst
rurā ritmār	sie essen
koa kitmār	sie zwei essen

Verneinung:

didīf ditmār koru	ich esse nicht

Zukunft:

didīf ditmār fōg	ich werde essen
bubā bitmār fōg	du wirst essen
u. s. w.	u. s. w.

Verneinung:

didīf ditmār fōg koru	ich werde nicht essen

Vergangenheit: Sie wird gebildet mit oisovō d.h. fertig.

didīf ditmār oisovō	ich habe gegessen
bubā bitmār oisovō	du hast gegessen
u. s. w.	u. s. w.

Verneinung:

didīf ditmār oisovō koru	ich habe nicht gegessen
u. s. w.	u. s. w.

Wunschform:

didīf dutsōm ditmār	ich möchte essen
bubā dutsōm bitmār	du möchtest essen
u. s. w.	u. s. w.

Befehlsform:

mitmār!	iss!

māchtš, schlafen

Gegenwart:

didīf tāchtš	ich schlafe
bubā bāchtš	du schläfst
ofō āchtš	er schläft
mimīf māchtš	wir schlafen
maēf māchtš	wir zwei schlafen (incl.)
naēf māchtš	wir zwei schlafen (excl.)
ivā jāchtš	ihr schläft
igā gāchtš?	ihr zwei schläft
rurā rāchtš	sie schlafen.
koā kāchtš	sie zwei schlafen

Verneinung:

didīf tāchtš koru	ich schlafe nicht
u. s. w.	u. s. w.

Zukunft:

didīf tāchtš fōg	ich werde schlafen
bubā bāchtš fōg	du wirst schlafen
u. s. w.	u. s. w.

Verneinung:

didīf tāchts fōg koru	ich werde nicht schlafen
u. s. w.	u. s. w.

Vergangenheit:

didīf tāchtš oisovō	ich habe geschlafen
bubā bāchtš oisovō	du hast geschlafen
u. s. w.	u. s. w.

Verneinung:

didīf tāchtš oisovō koru	ich habe nicht geschlafen
u. s. w.	u. s. w.

Wunschform:

didīf dutsōm tāchtš	ich möchte schlafen
bubā dutsōm bāchtš	du möchtest schlafen
u. s. w.	u. s. w.

Verneinung:

didīf dutsōm tāchtš koru	ich möchte nicht schlafen
u. s. w.	u. s. w.

Befehlsform:

māchtš!, schlafe!

DAS ADVERB.

Adverbien der Zeit:

monōg	morgen
tskōk	übermorgen
deisēv	heute
nēk	gestern
etsk	vorgestern
rachach	des Morgens früh
mobedmā	mittags
moboru	abends, Dämmerung
motu	nachts, Nacht
motrus	um Mitternacht
monofā	über Tag
nek rachach	gestern Morgen
tšubens	sogleich
nebeiansev	soeben
enesi	noch nicht
mōf otšutš	zur Zeit des Ostmonsun
mōf ošok	zur Zeit des Westmonsun.

Adverbien der Ortes:

kuāida?	wo?
erik nefā?	wohin?
djāsif	hier
teginī	hinunter, nach unten
skidā	hinauf, nach oben
djasimbā	dort

mebāch	draussen
efēsi	drinnen

Adverbien der Art und Weise:

idō?	wie?
tei nefō	wieso?
denororo gru?	warum nicht?
edaitšo	genug
ornā	sehr
dedši	ziemlich.

Adverbien der Verneinung:

koru	nein, nicht.
enēsi	noch nicht.

Adverbien der Bejahung:

jō	ja
nobō	gewiss
tentēm	richtig

PRÄPOSITIONEN.

ach, im; z.B. ach mēi, im Wasser

deis, zwischen; z.B. dēis memār ervēk, zwisihen zwei Bergen

kuahma, hinter; z.B. kuahma mōd, hinter dem Haus;

doidā, dicht bei; z.B. doidā mod, dicht beim Haus

megris, links

mognosk, rechts

skid, über; z.B. skid mei, über dem Wasser

degēni, unter; z.B. degeni mei, unter dem Wasser

Wie aus den Beispielen zu ersehen ist steht die Präposition immer vor dem Objekt.

In andern Fällen wird in der Mansibabēr-Sprache überhaupt keine Präposition gesetzt, z.B. didif tekēr Kwāwi, ich wohne in Kwawi.

Empfindungsworte:

ereosē!	Ausruf beim Erstaunen
dsagasuma!	Ausruf des Argers
araignēsi!	Ausruf des Mitleids
bakahenma,	Gruss beim Kommen

bahasmēr,	Gruss beim Gehen
ouf mōf etēb!	sehr gut!
orisovó!	fertig

ZAHLWÖRTER:

1 = ervēns
2 = ervēk
3 = orvōmu
4 = tochkōru
5 = tsintša
6 = tšintšervens
7 = tšintšervek
8 = tšintšervomu
9 = tšintšerdachkoru
10 = sētk
11 = sētkervēns
12 = sētkervēk
u. s. w.
20 = snōk
21 = snōkervēns
22 = snōkervēk
u. s. w.

Aus Vorstehendem zeigt sich, dass
das Zahlensystem der Mansibabēr quinar ist, und dass die zweite Pentade weiter nichts ist, als eine auf Addition basierende Wiederholung der ersten Pentade. Dies setzt sich weiter fort, denn mit 11, 21, 31 u. s. w. beginnt man von neunen zu zählen. Wie weit man zu überhaupt zählen weiss ist mir freilich noch nicht bekannt. und muss noch festgestellt werden.

Als Ordnungszahlen und Zahladverben werden die Grundzahlen in unverändeter Weise genannt, also:

ervēns, einmal = der Erste = eins
ervēk, zweimal = der Zweite = zwei u. s. w.
kohama, zum letzten mal = der Letzte.

Manokwari, Juni 1921.

De Ambonsche „Moord" (9 Maart 1623).

door

Dr. F. W. STAPEL.

Onze merkwaardige tijd, als ware hij op zichzelf nog niet belangrijk genoeg, kenmerkt zich door een zoo groote liefde voor het herdenken van belangrijke feiten uit het verleden, dat men van een jubileomanie zou kunnen spreken. Als echter schrijver dezes thans de aandacht vraagt voor een gebeurtenis, die zich 300 jaar geleden in deze landen afspeelde, doet hij dit minder in een jubileumstemming, dan wel in de hoop wat meer licht te doen vallen op een historisch gebeuren, dat nog steeds door velen (en niet alleen door Engelschen) tot een schande voor de betrokken Compagniesdienaren wordt gerekend.

Laten we beginnen met een overzicht van de bekende feiten. Coen en de Carpentier, beiden den Engelschen allesbehalve welgezind, waren genoodzaakt het in 1619 door Heeren Bewindhebbers met de Engelsche Compagnie gesloten verdrag uit te voeren; ze moesten met de geduchte concurrenten samenwerken, hoezeer hun dat tegen de borst stuitte. En ze deden het, maar met bloedend harte. Schreef niet Coen 11 Mei 1620 aan Heeren Majores: „Ick erken, het raeckt den knecht niet, wat de meester doet, ...; Maer U. E. zijn, onder correctie, al te haestich geweest. Ende waeromme d'Engelsen een derde van de nagelen, noten ende foelye vergunt is, connen niet wel begrijpen. Niet een sandeken van 't strandt hadden sij in de Moluccos, Amboyna noch Banda te pretenderen." Deze knecht, die zijn meesters, onder verbetering, de waarheid durfde zeggen, voerde de hem gegeven instructie uit, maar deed ook niets

't voors. verraet in 't minst geen schult te hebben", maar na pijniging verklaarde, dat de bekentenissen der anderen juist waren. Op de vraag naar de redenen zeide hij, uit zucht naar eer en voordeel te hebben gehandeld, maar van niemand bevel, last of instructie te hebben gehad.

Ten slotte bleek ook nog het hoofd van de slaven der Comp., een Portugees, in het verraad betrokken te zijn. Ook deze werd tot bekentenis gebracht. Den derden Maart waren alle verhooren afgeloopen en Van Speult was het nu met zichzelf niet terstond eens, wat hem te doen stond. Eerst den 8sten riep hij den Raad weer bijeen en stelde voor, alle stukken naar Batavia op te zenden; hij wees er echter tevens op, dat het groote aantal gevangenen bij een mogelijken overval van buiten, zeer tot last en gevaar zou kunnen strekken. Dit laatste argument bracht den Raad er toe, met algemeene stemmen te besluiten, de zaak „ter plaetse" te berechten; aan den fiskaal werd verzocht, eisch en conclusie te nemen. Op grond van crimen laesae majestatis eischte deze voor alle beschuldigden, met uitzondering van twee Engelschen en twee Japanners, den dood door het zwaard, terwijl bovendien het lichaam van Towerson na zijn dood zou worden gevierendeeld.

Reeds den volgenden dag werd bij sententie van Herman van Speult deze eisch namens de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal toegewezen en het vonnis terstond uitgevoerd: 10 Engelschen, 10 Japanners en 1 Portugees lieten hun hoofd op het schavot. Twee veroordeelde Engelschen hadden voorloopig gratie gekregen, om de goederen voor de Engelsche Comp. te bewaren; ze werden per eerste gelegenheid naar Batavia gezonden, waar één hunner, E. Collins, wist te vluchten binnen de Engelsche loge aldaar. De andere, John Beomont, bevestigde geheel vrijwillig, in tegenwoordigheid van den G. G. en den Raad van Indië, de samenzwering. Carpentier schonk hem en Collins gratie.

Dit gebeurde nu heeft tot den vrede van Breda in 1667 herhaaldelijk als voorwendsel voor oorlogsverklaringen, inbeslagneming van schepen en andere onaangenaamheden gediend en wordt zelfs nu nog door vele Engelschen met bitterheid herdacht. Uit de woorden, waarmee zij het gebeurde aanduidden: „massacre", „unjust and barbarous proceedings," „murder" e. d. blijkt wel, waar de voornaamste grieven der Engelschen zitten. Moord en slachting zijn niet de termen voor een wettelijke executie en de Engelschen ontkennen dan ook, dat hier van een rechtvaardig vonnis sprake is. Al spoedig werd door hen het heele bestaan van een samenzwering geloochend en een verzinsel der Hollanders genoemd, om de Engelschen van Ambon te verwijderen. Bovendien betwistten zij de competentie der rechters, maten de wreedheid der martelingen breed uit en noemden het proces een aaneenschakeling van rechtsverkrachtingen. Het spreekt van zelf, dat men daarop van Nederlandsche zijde het antwoord niet is schuldig gebleven, doch dit kon de Engelschen allerminst overtuigen en de gebeurtenissen op het kleine Ambon veroorzaakten een roering, die zich steeds verder voortplantte en gedurende langen tijd niet tot bedaren was te brengen.

De Gouverneur-Generaal de Carpentier, ofschoon oordeelende, dat men op Ambon wel wat streng en vooral overhaast was opgetreden, was nochtans overtuigd, dat er recht gedaan was, en in zijn eersten brief aan de Heeren-XVII over deze zaak, d.d. 25 Dec. 1623, heeft hij nog geen twintig regels noodig, om de gansche geschiedenis te rapporteeren. Hij voegt er echter aan toe: „D' Engelsen alhier blixemen seer tegen dese executie ende seggen ronduyt, dat haer volck ten onschult om den hals gebracht is, dat men haer door inhumane torturen tot bekentenisse van soo onmogelijcken saecke gedwongen heeft; d' onmogelijckheyt fonderen sij hier op, omdat de macht van de Engelssen op Amboyna soo geringh was, dat het voor soo een hantvol volcx niet

mogelijck soude geweest sijn, sulcken grooten stuck te effectueren, evenals off sij geen anderen aanhangh souden gehadt hebben."

In Europa nam men de zaak ernstiger op: de Londensche bevolking geraakte in beweging, zoodat de Nederlanders daar ter plaatse niet veilig meer waren in hun huizen, maar zich elders schuil moesten houden. De Nederlandsche regenten vonden de kwestie — hetzij dan recht of onrecht — in elk geval hoogst onpolitiek, daar de moeilijk verkregen overeenstemming tusschen de beide Compagnieën nu weer geheel ongedaan werd gemaakt.

Terstond nadat de toedracht van zaken in Europa was bekend geworden, protesteerde Carleton, de Engelsche gezant in Den Haag, op bitsen en heftigen toon, en ging, toen het voor de Engelschen beleedigende pamflet: *Waerachtich Verhael* etc. verscheen, zelfs tot het stellen van eischen over. [1]) Na de eerste consternatie brachten de Staten-Generaal hem echter aan het verstand, dat hij op eigen gezag geen eischen te stellen had aan een bevrienden staat, en toen bond Carleton wat in. De verdere besprekingen hadden nu althans op wat bezadigder toon plaats en de Staten-Generaal beloofden een onderzoek: Van Speult en enkele andere rechters zouden naar Europa worden opontboden. Dit gaf wat uitstel en na den dood van Jacobus in 1625 geraakte de kwestie tijdelijk op den achtergrond, om later telkens weer op te duiken, als de Engelschen er hun voordeel mee meenden te kunnen doen. Meermalen was de Ambonsche „Moord" het motief, om beslag op geladen Compagniesschepen te leggen, terwijl ze tevens voor de Engelschen een welkome aanleiding was, om zich tegen de herbenoeming van Jan Pietersz. Coen als G. G. te

---

[1]) Het bewuste pamflet, dat olie in het vuur wierp, werd bij resolutie van de Staten-Generaal van 17 Aug. 1624 verklaard te zijn een „fameux en ondienstich Libel", en de verspreiding werd verboden.

verzetten: hij zou, door zijn anti-Engelsche politiek, als de pater intellectualis van het gebeurde zijn te beschouwen. Toen Jacob Cats in 1627 naar Londen werd gezonden ter bespreking van verschillende handels- en visscherij-kwesties, werd hij, terstond na zijn aankomst aldaar „confronted with complaints, that the old outstanding disputes, the indemnities claimed in reparation for the Amboyna-massacre .... had never been settled." Een jaar later vertrok de Earl of Carlisle naar Den Haag, met instructies van Karel I voor Carleton. Met kracht moest deze vooral aandringen op „the necessity of punishing the perpetrators of the foule and bloody fact of Amboyna". En zoo gaat er, ook onder de regeering van Karel I, aanvankelijk geen jaar voorbij, of de zaak komt ter sprake. Een tijd van stilstand volgt, als in Engeland zelf de verdeeldheid toeneemt en de burgerstrijd begint, die den koning ten val zal brengen. Maar daarna grijpt Cromwell de zaak weer gretig aan en hoewel ze, na den eersten Engelsch-Hollandschen oorlog, tot een besluit werd gebracht, ontzag zich Karel II niet, haar later opnieuw als voorwendsel tot een oorlog te doen dienen. Eerst na den vrede van Breda had ze officieel afgedaan, maar onder de burgerij en de kooplieden bleef de wrok nog lang bestaan. Zoo schreef in 1673 de dichter Dryden een tragedie: „Amboyna or the cruelties of the Dutch to the English Merchants". In 1712 verscheen te Londen een geschrift van R. Hall, getiteld: „History of the Barbarous Cruelties and Massacres, committed by the Dutch in the East-Indies". Ja, zelfs nog bij den aankoop van Poeloe-Pinang door de Eng. O. I. Comp. in 1786, jubelden de Engelsch-Indische nieuwsbladen, dat de handel van daaruit veel schade aan de Hollanders zou kunnen doen en dat zoo eindelijk de Moord van Ambon zou kunnen worden gewroken. [2]) En thans,

---

[2]) Dr. J. de Hullu in Bijdragen 77, 606.

drie eeuwen na dato, zal de herinnering wel geen aanleiding tot wraakneming meer geven, maar de Engelschman blijft bitter spreken van „massacre". [3])

Wat van Engelsche zijde tegen het proces is aangevoerd, kan niet alles au sérieux genomen worden. In de eerste opwinding werden, vooral in pamfletten, naast ernstige grieven, tal van ongemotiveerde beschuldigingen en verdachtmakingen geuit. Zelfs vonden we in een pamflet het verwijt, dat tooverkunsten waren toegepast! Het spreekt wel vanzelf, dat dergelijke praatjes geen weerlegging behoeven. Maar in de protesten van Carleton, in het geschrift „*The Answer*", alsook in de in 1632 door de East-India-Company uitgegeven „*Reply*", komen telkens een aantal ernstige bedenkingen voor, die we achtereenvolgens nader onder de oogen moeten zien.

1°. Het verdrag van 1619 is door de Hollanders steeds met tegenzin uitgevoerd, vooral wat den gezamenlijken specerijhandel in de Molukken betreft; de heele samenzwering nu is slechts een verzinsel der Hollanders geweest, om de Engelschen van Ambon te kunnen verwijderen.

Deze bewering wordt afdoende weerlegd in de Memorie van Heeren Bewindhebbers aan de Staten-Generaal van 12 Oct. 1624. Onder afwijzing van die onmenschelijke beschuldiging geven ze te kennen, dat hun ter bereiking van dàt doel wel andere en betere middelen ten dienste stonden. (Men denke slechts aan de wijze, waarop Coen kort te voren de Engelschen van den verderen handel op Banda had uitgesloten). Ook

---

[3]) Het onderzoek van de stukken op het Rijksarchief geeft een denkbeeld van de geweldige sensatie, die het proces heeft verwekt. Tal van doozen en portefeuilles zijn gevuld met processtukken, memories, toelichtingen, etc. Tevens vindt men van alle voorname stukken authentieke vertalingen in het Engelsch en Fransch, een bewijs, dat ook in Frankrijk de zaak opzien baarde.

zouden de Gouverneur en de andere rechters zich, al ware het slechts uit eigenbelang, niet tot zoo'n „moord" hebben willen leenen. Wij kunnen hier nog aan toevoegen, dat de Raad dan zeker niet aan twee Engelschen gratie zou hebben geschonken, om de goederen van hun Compagnie te beheeren, en twee andere zou hebben vrijgesproken.

2°. De beschuldiging was te ongerijmd, om waar te kunnen zijn. Zou een twintigtal Engelschen het Nederlandsche fort met een redelijk sterke bezetting hebben willen overrompelen?

Hiertegen kan worden aangevoerd; *A*. Dat reeds een aantal Japanners voor de Engelschen gewonnen waren; *B*. Dat ze allen hun bedienden en slaven hadden. De *Reply* beweert wel, dat de Engelschen in totaal maar zes „boys" hadden, doch voor wie tijd en zeden kent, is dit ten eenenmale onaannemelijk. *C*. Uit de verhooren blijkt, dat de aankomst van een Engelsch schip zou worden afgewacht, en dat de aanslag, indien eenigszins mogelijk, zou plaats vinden, als de Gouverneur met een deel der soldaten naar de omliggende eilanden op inspectie was. *D*. De *Reply* zelf erkent, dat „the foolishnesse of the plot excuseth no man".

3°. De Nederlandsche Gouverneur en zijn Raad waren niet bevoegd, om over de Engelschen recht te spreken, daar die judicature alleen toekwam aan den bij het verdrag van 1619 ingestelden Raad van Defentie.

Aan genoemden Raad, die zooals de naam reeds voldoende aanduidt, in hoofdzaak een militaire instelling was, moesten, volgens het verdrag, worden voorgelegd alle „disputen" tusschen beide partijen. Terecht merkt De Jonge op, dat geen jurist een crimineele zaak onder „disputen" zal rangschikken; crimineele zaken heeten in de rechtspraak delicten. En een algemeene rechtsregel zegt: „Delicten zijn strafbaar binnen het ressort, waar zij zijn gepleegd." Nu hadden de Staten-Generaal bij het octrooi de Compagnie gemachtigd, in hun naam

officieren van Justitie aan te stellen en de Indische Regeering had bij acte van 4 April 1619 Herman van Speult instructie gegeven, om als Gouverneur van Ambon „de justitie in civiel ende crimineel te administreren." Deze door de Engelschen steeds op den voorgrond geplaatste bedenking moet dus stellig worden afgewezen.

4°. De overige bezwaren zijn alle van zuiver juridischen aard en betoogen, dat verschillende rechtsregels bij het proces zijn verwaarloosd of geschonden. Ze worden uitvoerig behandeld in de meergenoemde *Reply*.

A. Het vonnis is op geen enkel bewijs of waarschijnlijkheid (proofe nor evidence) gegrond, maar slechts op bekentenissen „drawne from them by the paine or just feare of torture .... which is no sufficient ground to condemne any by the Law of the Low Countryes." Bovendien: „The indicia to torture the first Japon, (which was the beginning of the whole processe) were insufficient in law; .... being destitute of lawfull indicia, the Dutch officers were faine to fetch their Indicia out of the *Racke* and to make the confession of one tortured person Indicium to torture another, contrary to the very expresse direction of the Law." Die pijnigingen zouden ten slotte met onmenschelijke wreedheid zijn toegepast.

Wij zullen met het laatste beginnen, daar in alle protesten de buitensporige wreedheid der pijniging sterk naar voren wordt gebracht, waarschijnlijk om stemming bij de massa te maken. In het bovengenoemde *A Answer*, alsmede in het *Een waer verhael* worden de pijnigingen met realistische uitvoerigheid beschreven en wordt betoogd, dat de gemartelden van uitputting ten slotte maar op alles „ja" zeiden. In de *Reply*, evenals in *Een waer verhael* vindt men zelfs sterksprekende illustraties van de pijnigingen. Onder invloed van een en ander hebben de Staten-Generaal een officieel onderzoek doen instellen. Uit beëedigde verkla-

ringen van leden van den Raad van Ambon, van Schepenen van Batavia, en uit vergelijking met andere crimineele processen van dien tijd is gebleken, dat de pijniging op Ambon geenszins met buitengewone strengheid is toegepast, terwijl een der beschuldigden E. Collins, zonder eenige torture of bedreiging de samenzwering erkende.

Wat nu het eerste gedeelte van deze grief betreft, dient erkend, dat het inderdaad in strijd was met de vigeerende crimineele ordonnantiën, om louter vermoedens te beschouwen als „indicia sufficientia ad torturam". In Nederland zelf week men echter in dit opzicht steeds van de ordonnantiën af, zoodat het optreden op Ambon geheel *overeenkomstig de praktijk in het Moederland* was. Hetzelfde geldt van dien anderen regel uit de Ordonnantiën: „Inculpatio, sola a torto facta, non facit indicium sufficiens ad torturam". [4])

B. „The acts of the Colledge of Judges at Amboyna .... are neither agreeable to the formes of other Courts, nor uniforme in themselves". Deze bezwaren berusten vooral op ongeregeldheden in de dateering der acten. Zoo wordt b.v. aangevoerd, dat onmogelijk 18 gevangenen op één dag, 25 Febr., verhoord kunnen zijn, terwijl zelfs drie der beschuldigden, eerst 2 Maart op Ambon aangebracht, volgens de acten reeds op 25 Febr. zouden zijn verhoord!

Het valt niet te ontkennen, dat in de acten hier en daar onregelmatigheden voorkomen. Zoo heeft een der rechters het totaal van alle verhooren mede onderteekend, hoewel hij bij enkele niet aanwezig was geweest. De voornaamste beschuldiging echter, dat nml. alle verdachten op één dag verhoord zouden zijn, waarbij zelfs enkelen, die pas een week later op Ambon waren

---

[4]) Voor de Procedure in Nederland en de afwijking van de ordonnantiën zie men hierbeneden op blz. 222.

aangebracht, wordt door de processtukken absoluut weerlegd. De authentieke confessies zijn nml. als volgt gedateerd:

Hytieso	Japanner	23 febr. 1623
Sidney Migiel	„	24 febr. „
Peter Congi	„	24 febr. „
Soysima	„	maant en dach als boven
Thome Corea	„	24 febr. 1623
Tsiosa	„	datum als boven
Quiendago	„	24 febr. 1623
Sinsa	„	maant en dach als boven
Tsavinda	„	24 febr. 1623
Zanchoo	„	datum als boven
Sacoube	„	25 febr. 1623
[5]) Abel Preys (Abel Price)		25 febr. „
Timoth Jonson (Timothy Johnson)		25 febr. „
Robbert Bruyn (Robert Browne)		26 febr. „
Jan Fardon (John Fardo)		27 febr. „
Eduwaert Collings (Edw. Collins)		27 febr. „
Jan Beaumont (John Beomont)		27 febr. „
Epraim (Ephraim Ramsy)		27 febr. „
Jan Sadelaer (John Sadler)		27 febr. „
Willem Greex (William Grigs)		27 febr. „
Jan de Clercq (John Clarcke)		27 febr. „
Willem Webber (William Webber)		27 febr. „
George Sarack (George Shacock)		27 febr. „
Samuel Colson (Samuell Coulson)		28 febr. „
Gabriel Thou'rson (G. Towerson)		28 febr. „
Emanuel Thomson (E. Tompson)		1 Maart „
Jan Wederhael (John Wetherall)		3 Maart „
Jan Pauwel (John Paul)		3 Maart „
Thomas Scherck (T. Sharke)		3 Maart „
Augustijn Peris (Portugees)		3 Maart „

[5]) Men lette op de vernederlandschte namen der Engelschen.

Hieruit blijkt tevens, dat het drietal Engelschen, eerst 2 Maart op Ambon aangebracht, den 3den Maart is verhoord.

C. Een algemeene rechtsregel, ook in Nederland toegepast, zegt: „the confession must be iterated and confirmed by the Prisonner being free of bonds and irons, at least a day after the sence or sight of the torture. Op Ambon zou dit niet zijn geschied.

Uit de processtukken blijkt niet, of de onder pijniging of vrees voor pijniging afgelegde verklaringen door de beschuldigden minstens een dag later vrij en ongebonden zijn bevestigd. Mogelijk is dus ook hier een vorm geschonden.

D. In de acten is niet vermeld, „what was confessed with and what without torture".

Deze bedenking is inderdaad gegrond. In sommige verhooren b.v. wordt in 't geheel niet van pijniging gesproken, terwijl later door de rechters is verklaard, dat die wel degelijk was toegepast, zij het dan ook slechts „kleine torture met water".

E. De Nederlandsche wet eischt, dat „the prisoners subscribe their confessions being free of bonds and irons". Dit is niet geschied.

Inderdaad behoorde de onderteekening der bekentenissen geschied te zijn buiten boèien en banden. Nergens blijkt alweer, dat dit is geschied, terwijl beëedigde verklaringen van Engelsche getuigen bewijzen, dat van de gevangenneming af, tot aan de uitvoering van het vonnis toe, „there was no intermission of the fetters".

F. „The same confessions are full of contrarieties".

Toegegeven moet worden, dat in de verhooren tegenstrijdigheden voorkomen. Zoo verklaarden sommigen, dat het plan was den Gouverneur op te sluiten en bij verzet te dooden, terwijl anderen beweerden, dat de aanslag zou plaats hebben, als de Gouverneur met een deel der soldaten op tournee was. Ook in de data stem-

men niet alle confessies overeen. Is dit echter zoo te verwonderen? Allicht zijn bij de besprekingen verschillende mogelijkheden overwogen. Als er geen sprake van een aanslag was geweest, zouden er niet zoo tal van punten van volkomen overeenstemming zijn in verhooren, die afzonderlijk hebben plaats gehad. In zeven gevallen verklaart een beschuldigde, de vergadering op Nieuwjaarsdag ten huize van Towerson te hebben bijgewoond, terwijl nog een aantal anderen verklaren, dat zij *de* conferentie bij Towerson hebben bijgewoond. Op een paar uitzonderingen na staat in alle confessies, dat Towerson meedeelde, de Japanners reeds voor zich te hebben gewonnen.

Uit het bovenstaande blijkt intusschen wel voldoende, dat er op de wijze van procesvoering zeer veel is aan te merken. Men dient hierbij echter in het oog te houden, dat het afwijken van de voorschriften der Crimineele Ordonnantiën niet alleen of in biezondere mate in het Ambonsch proces het geval was, maar dat men in Nederland *nooit* anders deed. In 1792 gaf de Leidsche hoogleeraar, Mr. Bavius Voorda, een werk in het licht, „De Crimineele Ordonnantiën” getiteld. Hierin bestrijdt hij het extraordinair proces-crimineel, zooals dat in de Nederlanden in strijd met de vigeerende crimineele ordonnantiën van 1570 steeds gevoerd werd, en waarbij o.a. pijniging werd toegepast, waar zulks niet geoorloofd was. Hij toont aan, dat die informeele procedure, die hij een gedrochtelijk wanschepsel noemt, dat den eerlijken naam van proces niet dragen kan, *reeds ruim twee eeuwen in praktijk werd gebracht*. Wat kon men nu van Compagniesdienaren, die van huis uit geen juristen waren, anders verwachten, dan dat ze de praktijk zouden volgen, zooals die hun uit het Moederland bekend was? Zij handelden, zooals men in Nederland en Indië altijd deed. Desondanks blijft het afwijken van de geschreven ordonnantiën te betreuren, daar dit houvast heeft gegeven

aan de critiek. In een tweeden brief van G. G. en Rade, slechts acht dagen na den bovengenoemden geschreven, komt bovendien duidelijk uit, dat zij het vonnis wel hèèl streng vonden. Maar zij voegen er aan toe: „Wij willen hiermede 't verraet in sich selven in 't minste niet verschoonen off verlichten, alsoo 't selve notoir genoech is." En dat Heeren-XVII over het laatste ook zoo dachten, kan blijken uit het feit, dat ze, ondanks de eindelooze moeiten en zorgen, die dit proces hun veroorzaakte, de betrokken ambtenaren steeds de hand boven het hoofd hielden en nog in 1625 naar Indië schreven, „dat men aldaer vast vertrouwen mogt ende confident sijn, dat het der gereghtigheyd der Compagnie in het algemeen of aan iemand van haer voornaamste of particuliere officieren, nooit noch in Nederland, noch in Indië aen bescherming zou ontbreken."

Thans willen wij nog een tweetal documenten bespreken, die van Engelsche zijde herhaaldelijk als bewijzen van onschuld zijn aangevoerd. Het eerste van deze merkwaardige stukken is een onschuldbetuiging, door Towerson in de gevangenis op een in zijn bezit zijnde schuldbekentenis geschreven, en thans berustende in het Rijksarchief te 's-Gravenhage. De Jonge merkte hierbij al op, àls die verklaring echt is, ze tevens zou bewijzen, dat Towerson niet zoo verschrikkelijk is gepijnigd, als door de Engelschen steeds werd beweerd. Immers het bewuste stuk is met vaste hand geschreven op den dag van en na de pijniging en bekentenis. Maar er is meer. Achter de copie-authentiek van de processtukken op het Rijksarchief kan men een officieel getuigenis vinden, dat met Towerson's verklaring in lijnrechten strijd is. Op den 9den Maart 1623 nml., dat is dus op den dag van de executie, is door Herman van Speult, Gouverneur, Laurens de Maerschalck, tweeden in rang en vier andere leden van den Raad onder eede een verklaring afgelegd en op schrift gesteld, omtrent een laatste onderhoud, dat

zij met Towerson hadden. Van Speult beklaagde zich bij die gelegenheid over het misdadige plan en vroeg, of dit nu de hem toegedachte belooning zou geweest zijn voor de zoo vaak bewezen vriendschap en gastvrijheid, waarop Towerson met een diepen zucht antwoordde: „Alas! if it were to beginne againe, it should never be done!" Is dit een uiting van iemand, die zich onschuldig weet?

Het tweede document bestaat eveneens in een verklaring van onschuld, door beklaagde Coulson in zijn kerkboek neergeschreven. Daar nu juist deze Coulson de eenige Engelschman is, die geheel buiten pijniging bekende, is dit stuk, dat thans mede op het Rijksarchief berust, wel een biezonder onderzoek waard. Het is een nog in goeden staat verkeerend, in leer gebonden boek, getiteld: *The Psalmes of David in Meeter, with the Prose. Printed by Andro Hart. Edinburgh 1611.* Zooals de titel aangeeft, bevat het de psalmen in proza en poëzie, de laatste getoonzet, benevens een kalender en een aantal preeken. Op enkele plaatsen in het boek bevond zich een geheel of gedeeltelijk blanco blad, waarop met duidelijke hand in inkt een aantal verklaringen zijn neergeschreven, alle onderteekend: Samuell Coulson. Er wordt in verklaard, dat de pijniging der andere Engelschen Coulson zoo wanhopig maakte, dat hij terstond verklaard heeft, wat men maar wenschte. Hij bezweert echter bij zijn zaligheid, in het aangezicht van den dood, dat hem van een samenzwering niets bekend was, en vraagt God vergeving, voor de zwakheid, door hem betoond. Als men aanneemt, dat Coulson inderdaad zelf deze verklaringen heeft geschreven, vormen ze een krachtig bewijsstuk van onschuld, *hoewel dan nog slechts voor Coulson individueel.* Uit deze verklaringen en zijn bekentenissen voor den Raad valt niet anders te concludeeren, dan dat hij een vroom, doch zeer stellig geen moedig man was, en het is geenszins uitgesloten, dat de samenzweerders hem om die reden buiten

hun complot hebben gehouden. En ten slotte staat, tegenover beide onschuldbetuigingen, het feit der herhaalde confessiën van Beomont, ook na verkregen gratie te Batavia afgelegd.

Resumeerende, moet men na onpartijdig onderzoek tot de volgende conclusies komen:

1. De Engelschen op Ambon hadden in 1623 een aanslag tegen het Nederlandsche gezag aldaar voorbereid.

2. De competentie der rechters in het daarover gehouden geding kan niet betwist worden.

3. Bij de procedure zijn verschillende informaliteiten begaan die echter voor het meerendeel niet in strijd waren met de praktijk in het Moederland.

4. Het is niet geoorloofd, van een gerechtelijken moord te spreken.

Overzicht van de gebruikte bronnen:

1. *Blok:* Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, deel II.
2. *De Jonge:* De Opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië, IV en V.
3. *Edmundson:* Anglo-dutch Rivalry.
4. *The Encyclopaedia Britannica,* in voce Amboyna.
5. „*Waerachtich Verhael* van de Tijdinghen gecomen wt de Oost-Indien, met het Jacht ghenaemt de Haze ...." (pamflet met overzicht van de feiten en anti-Engelsche beschouwingen; zonder naam, 1624).
6. „*The Answer* unto the Dutch pamphlet, made in defence of the uniust and barbarous proceedings against the English at Amboyna ...." (Bestrijding van het voorgaande — London 1624).
7. „*Een waer verhael* van de onlanckscheongerechte, wreede ende onmenschelijke procedure tegen de Engelsche tot Amboyna ...." (Engelsch-gezind pamflet, zonder naam en plaats, 1624; Met houtsnede van de martelingen).
8. *Memorie* van de Bewindhebbers aan de Heeren Staten-Generaal, 12 Oct. 1624, Mnsc. R. A.
9. Een werkje, in 1632 te Londen uitgegeven voor de East-India-Company, bevattende:

a. *„A Remontrance* of the Directors of the Netherlands E. I. Company ...." (Vertaling van de Memorie, sub 8).
b. *„An Authentick Copy* ...." (Vertaling van de officieele copieën der verhooren en vonnissen).
c. *„A Reply* to the Remonstrance of the Bewindhebbers ...." (Een weerlegging van het sub a genoemde).

10. *Brief* van den G. G. de Carpentier en Rade aan Heeren XVII, d.d. 25 Dec. 1623 (afgedrukt bij De Jonge V: 22).
11. *Brief* als voren d.d. 3 Januari 1624 (De Jonge V: 25).
12. *„Copie authentique* van de confessiën en sententiën van Mr. Towerson ende complicen." Mnsc. R. A.
13. *G. C. Klerk de Reus:* Geschichtlicher Ueberblick.
14. *Mr. Bavius Voorda:* De Crimineele Ordonnantiën.

Boekbespreking

OUD-BATAVIA, *Gedenkboek uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen naar aanleiding van het driehonderdjarig bestaan der stad in 1919.*

G. Kolff en Co. — Batavia — 1922.

Als men na de lezing van dit bewonderenswaardige boek, gaat overdenken waarvan men wel het meest heeft genoten, dan dringen zich zoovele dingen aan den geest op, dat men geen keuze weet te doen. Terwijl men er aan bezig was, gedroeg men zich als bij het lezen van een boeienden roman: 's middags ermee „achter de klamboe", 's avonds er later voor naar bed, 's ochtends er vroeger voor op. En lag men 's nachts eens wakker, dan schoot men nog eens in den lach om een zijner vele zotte gevallen, welke er op onnavolgbaar geestige wijze in zijn opgedischt.

Zelden werd in een geschiedwerk de lezer met meer égards behandeld. Terwijl hem een schat van belangwekkende feiten worden voorgelegd, wordt hij nooit met te veel details vermoeid. Juist als hij zich genoeg vindt ingelicht, neemt de schrijver afscheid van het onderwerp met een anecdote, die het geheel onvergetelijk maakt. Als dan ook de handelsman uit de benedenstad, na een dag van druk werken in de hitte zich met het boek in de „krossi malas" neerlaat, is hem de geschiedenis van het bekende terrein ontspannings-lectuur. En keert hij den volgenden morgen naar zijn werk terug, dan ziet hij achter het banale heden het kleurig verleden, ontdekt hij op zijn beurt het schilderachtige en bijzondere, dat hij vroeger honderden malen was voorbijgegaan.

Nergens beseft de lezer hoeveel „saure Arbeit" er soms in een enkel zinnetje ligt verscholen; hoe dagenlang snuffelen in stoffige papieren, onderzoekingstochten in de benedenstad, herhaalde nasporingen in de oude notarisboeken vooraf moesten gaan eer één feit met zekerheid gememoreerd kon worden. De argelooze lezer krijgt den indruk, alsof de schrijver alles zoo maar uit den mouw heeft geschud. Luchtig en vlot zonder eenige gewichtigheid (laat staan deftigheid!), maar tegelijk uiterst degelijk is het werk geschreven. Slechts iemand, die zijn onderwerp geheel beheerscht, zijn frischheid van geest en zijn onafhankelijk oordeel heeft behouden, had zoo'n werk kunnen schrijven. Vergelijkt men dit opus met „Priangan", van denzelfden schrijver, doch een tien jaar eerder verschenen, dan schijnt het wel, alsof de auteur jeugdiger, zijn gevoel voor humor fijner is geworden. De kunstenaar in den geleerde blijkt in den loop der jaren geheel tot rijpheid te zijn gekomen. De stof werd nu door een meesterhand bewerkt en terwijl „Priangan" een langdurige maaltijd is geworden met talrijke gangen allerdegelijkste spijzen, die wat zwaar op de maag liggen, wordt nu den hongerige een keurig verzorgd dinertje vol smakelijke verrassingen voorgezet, overgoten met den fijnsten „sprudelnden" wijn.

Er is echter ook een bepaalde oorzaak aan te wijzen, waardoor dit tweede werk veel hooger moest komen te staan, veel beter moest worden geschreven dan „Priangan". „Indische geschiedschrijving", zegt de auteur, op het einde van zijn werk gekomen (II 395) „heeft nu eenmaal iets neerdrukkends, zoowel voor den schrijver, die nergens belangstelling zal ontmoeten als voor den lezer, die zoo zelden aanleiding vindt tot symphathieke kennisneming. *Wat er sympathieks in het onderwerp of de behandeling mocht zijn, het is steeds on-Indisch, het is altijd Hollandsch en steekt*

daarom wezenlijk af tegen den valen achtergrond, waar zich nooit iets schijnt te bewegen dat de moeite van onderzoek wettigt". Had de schrijver zich in „Priangan" nog met allerlei Indische zaken bezig te houden, die hem niet warm konden maken, in „Oud-Batavia" vond hij een onderwerp geheel naar zijn hart, waaraan hij zich met volle sympathie kon geven. Een onmiddellijk gevolg van deze belangstelling voor het specifiek-Hollandsche is de opzet van het boek geweest. Het moest geen relaas worden van gebeurtenissen, achtereenvolgens te Batavia voorgevallen, maar voornamelijk een schildering van het leven der Hollanders in de tropische stad. Het eerste deel, waarin de stichting van Batavia, de stad met hare bizondere gebouwen, hare voorsteden, de stedelijke industrieën en de niet-Hollandsche bevolkingsgroepen, worden beschreven, vormt feitelijk een inleiding op het tweede deel, dat geheel aan de Hollandsche bewoners der stad, hun woon- en leefwijze, hun kerk, school, wetenschap, en drukpers is gewijd. En ofschoon elk onderdeel heeft gekregen wat het toekomt, volgt uit het bovenstaande vanzelf, dat dit tweede deel verreweg de kroon spant. Men krijgt telkens bij elk onderwerp brokstukken der Bataviasche geschiedenis en het meesterlijke van de compositie is nu, dat men, aan het eind van de beide deelen gekomen, een duidelijk en levendig beeld van Batavia's bloei, verval en wederopleving voor zich ziet.

Niettegenstaande de uitgesproken sympathie van den schrijver voor al wat Hollandsch is, worden de fouten onzer natie geenszins verbloemd, Haar gebrek aan fierheid, haar nuchter koel blijven voor idealisme, haar deftigheid, voortkomend uit afwezigheid van gevoel-voor-humor, het geestelooze en onbeschaafde dat de Bataviasche beau-monde kenmerkte — dat alles wordt in een helder daglicht gesteld en met pakkende geschiedenissen geïllustreerd. Het heeft er evenmin toe geleid,

dat de niet-Hollandsche Batavianen zwart werden afgemaald. Neen, op elke plek van de schilderij is het licht en donker op de juiste wijze verdeeld: van elke groep worden de bizondere verdiensten belicht, de fouten in rechtvaardigheid verklaard. Onder de Vreemde Oosterlingen zijn met uitgesproken voorliefde de Chineezen „die gezellige zielen" behandeld, misschien wel omdat zonder hen de opbouw en opbloei van Batavia niet mogelijk ware geweest. Zij vormden, zooals bekend is, het degelijkste, nijverste en ondernemendste bestanddeel der stadsbevolking. „Elk land heeft de Chineezen, die het verdient", zegt de schrijver, de verdorven China-towns in Amerika vermeldend. Moet echter niet meer worden gelet op de functies, die zij in een bepaald land vervullen? Zijn ze in Amerika niet gehaat en veracht beide, omdat zij daar de gevaarlijke concurrenten van Westerlingen zijn en werden zij in Batavia niet ontzien wegens hun onmisbaarheid en de groote voordeelen, die zij in allerlei opzichten den Hollanders aanbrachten?.

Tot goed begrip van den opzet van het boek is de beantwoording van deze vraag nog van belang: Voor welke lezers heeft de auteur het boek bedoeld? Voor de gewone belangstellenden, de Batavianen en Oud-Batavianen in de eerste plaats en voor allen, die in het leven onzer voorouders in de tropen belang mochten stellen; niet juist voor historici. Den eersten is het te doen om een boëiend verhaal, dat ze met plezier lezen — dat is hun gegeven. Historici willen óók kunnen controleeren, narekenen en critiseeren — dat kan niet. Noten met verwijzingen naar bronnen ontbreken geheel en daar de schrijver het monopolie van zijn kennis bezat, is critiek totaal onmogelijk voorzoover de bronnen in het Landsarchief ongedrukt zijn. Zijn ze dat wel, dan blijkt de auteur die op hoogst nauwgezette wijze bestudeerd te hebben. Het beste bewijs hiervoor is zijn relaas van de stichting der stad. Voor het eerst is hiervan een begrij-

pelijke geschiedenis gegeven door de ontdekking van den schrijver, dat Coen een valsche voorstelling van zaken aan Bewindhebbers heeft gegeven om zich te vrijwaren tegen verwijten, als hij op de toenmaals eenig mogelijke wijze, nl. door geweld, het zoo lang gewenschte rendezvous vestigde.

Elders — het klinkt haast ondankbaar te midden van den rijk geschonken overvloed — hebben wij onder de vele aardige beschrijvingen van feestelijkheden te Batavia er een gemist, waarover in het Daghregister van 1654 uitvoerig wordt gesproken en die zoo merkwaardig was door de met haar gepaard gaande angst der gansche bevolking en die den bouw van het „Middelpunt" aan de rivier midden in de stad, tengevolge heeft gehad. Er verscheen nl. in dat jaar een vervaarlijk groot gezantschap uit Mataram, het eerste van dien aard, en niet onbegrijpelijk was het, dat men van den ouden vijand toen een overval der stad verwachtte en allerlei maatregelen ter beveiliging nam.

Maar wij willen op dezen weg niet voortgaan en evenmin een opsomming geven van alle kwesties waarin de schrijver nieuw inzicht heeft gebracht, waar hij een nog onopgemerkt verband heeft gelegd, waar hij steken onder en boven water heeft toegebracht, over welke grieven — in min of meer verwijderd verband met het onderwerp staande — hij zijn hart heeft gelucht, maar liever meezingen in het koor der lofzangen welke allerwege op het geest- en gemoedverrijkende meesterwerk opgaan en het Bataviaasch Genootschap en de firma Kolff gelukkig prijzen, dat met hun medewerking Dr. de Haan voor Batavia haar „monumentum aere perennius" heeft opgericht.

Wat zal het bestuur van de gemeente Batavia hier tegenover doen? Zal het den schrijver benoemen tot eereburger der stad, of — als het antecedent daarvoor nog niet aanwezig is, het eereburgerschap voor hem instellen? Zich er met de, tegenover verdienstelijke

mannen gewone èn goedkoope handelwijze afmaken, om nl. een straat naar den auteur te noemen — daartoe kunnen zij kieschheidshalve bezwaarlijk overgaan, nademaal de schrijver heeft aangetoond, dat slechts kasteleins, koekebakkers en hotelhouders de eer te beurt valt op deze wijze aan de diepe put der Bataviasche vergetelheid te worden ontrukt.

W. FRUIN-MEES.

Weltevreden, 1923. Geschreven vóór het verschijnen van den bij het werk behoorenden Platenatlas.

Mededeelingen

Legende van den berg Tijong Kandang.

Op de grens tusschen de landschappen *Landak* en *Tajan* op 8½ N. B. ligt de 897 M. hooge berg *Tijong Kandang*, welke berg door Chineezen en Maleiers zoowel als door Dajaks wordt beklommen om er te offeren en beloften te vervullen.

De plaatsen waar geofferd wordt zijn vier in aantal, gelegen op het bovenste deel en van beneden naar boven gaande genoemd *Batoe bedagi, batoe belawang, batoe penindjao* en *batoe pengasi.*

De laatste is op den top van den berg, alwaar men naar de Oost-zijde een wijd uitzicht heeft.

Als offertafels dienen platte steenen op elk der vier plaatsen; op die steenen is het zitten of staan „pantang"; op andere steenen in de nabijheid mag men naar believen zitten of staan.

De redenen waarom hier geofferd wordt zijn voor Dajaks en Maleiers verschillend.

Beide landaarden offeren er ter vervulling van eene belofte bijv: bij herstel van eene zieke o. d. (bajar nijat).

De reden door de Dajaks opgegeven als plaats om te offeren is de navolgende:

„Zeer, zeer lang geleden was dit land nog zee, „laoetan".

„Op zekeren dag overviel een hier varend schip van zekeren „*Doempo Awan* (Doempo-Oempo). (Boegineesch?) een storm, „waarin het schip met man en muis verging.

„Niets bleef er over behalve een kooi, waarin een tijong (beo) „had gezeten (zat). Deze kooi bleef ergens haken; allengs werden „er door stroom en wind stokjes, takken en andere zaken tegen „aangevoerd, die er ook bleven haken.

„Dit complex werd grooter, langzamerhand kwam er grond bij „en toen later het water zakte ontstond uit deze plek een berg, „die naar den vogel de *Tijong Kandang* werd genoemd.

„Deze berg werd toen het verblijf van de geesten (dewata, dewa) „en daarom moet men daar offeren, beloften vervullen, „bajar „nijat".

De Maleiers vervullen op de Tijong Kandang beloften sinds meer dan 100 jaren.

Toen leidde zekere *Pangeran Laksamana* daar gedurende eenigen tijd een kluizenaarsleven. Deze man schijnt op zekeren dag verdwenen te zijn, nimmer werd er meer iets van hem vernomen.

Door „3 orang wali" werd toen aan de nakomelingen aanbevolen deze plek voortaan te bestemmen voor die waar men beloften vervult.

Het verhaal van het ontstaan van den Tijong Kandang heb ik van den tommenggoeng *Sangkoeh*, Dajaksch stamhoofd.

Het tweede verhaal van een oud man, lid van het Panembahan-geslacht alhier.

Geschriften op papier of steen komen betreffende deze offerplaats niet voor.

E. F. LATER.

Losse gegevens over het Alasland.

Naar aanleiding van binnengekomen klachten werden van Bestuurswege in het *Alasland* (Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden) aan verschillende personen verhooren afgenomen, waarvan aanteekening werd gehouden. De in 't Maleisch opgestelde processen-verbaal bevatten verspreide gegevens over 't adatrecht die van elders onbekend zijn. Daar zij met een geheel ander doel zijn opgesteld en 't onderzoek in andere richting geleid werd, waren de hier bedoelde gegevens er niet gaaf in te vinden, maar zijn zij uit verschillende aanwijzingen zoo goed mogelijk geconstrueerd. 't Spreekt verder van zelf, dat de verschillende partijen onder de klagers elk hun eigen voorstelling van zaken geven. Dit alles maakt dat 't hier meegedeelde noch op volledigheid noch op onvoorwaardelijke betrouwbaarheid aanspraak mag maken. 't Zou echter jammer zijn deze gegevens in de archieven te laten slapen omdat er van 't Alasland nog slechts zeer weinig bekend is. De eenige bronnen zijn 't boek van Kempees [1]) en een nota-Van Daalen die vrijwel alleen een korte opsomming geeft van de staatkundige indeeling. [2])

Inlandsche woorden zijn overgenomen zooals ze in den Maleischen tekst voorkomen.

---

1) Kempees — De tocht van overste van Daalen door de Gajō-Alas- en Bataklanden. hfdst IX.

2) Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie dl. XXIV, p. 204 v. v.

De *Inlandsche staatkundige indeeling* komt in groote trekken overeen met die in 't Gajō-land [3]), zij berust op 't stamverband. 't Volk is verdeeld in geslachten (*soekoe*) aan welker hoofd een *pĕnghoeloe* of *radja* staat. De leden van een geslacht wonen niet altijd allemaal bijeen, zij verspreiden zich ook wel over andere kampoengs zoodat in één kampoeng verschillende geslachten vertegenwoordigd kunnen zijn, elk gehoorzamend aan een eigen hoofd ter plaatse of elders. Een pĕnghoeloe soekoe heeft *wakils* die hem bijstaan.

't Atjehsche vorstenbestuur heeft twee *kĕdjoerōn's* in 't land aangesteld (in 't Gajō-land dat veel uitgestrekter is vier), Alassers, die zelf hoofden van geslacht zijnde met gezag bekleed werden elk over een deel der geslachten des lands. Deze geslachten werden in elk kĕdjoerōnschap in vier groepen verdeeld en in elke groep een der pĕnghoeloe's soekoe tot de waardigheid van *pĕnghoeloe si 'mpat* of *radja si 'mpat* verheven. Dit woord beteekent vierman(nen) en wordt zoowel van 't viertal gezamenlijk als van één hunner gebezigd. De pĕnghoeloe's si 'mpat kregen weer gezag, ieder over één groep met dien verstande dat elk kĕdjoerōn eenige geslachten rechtstreeks onder zich had die dus niet onder een pĕnghoeloe si 'mpat ressorteerden.

In de stukken wordt ook nog de benaming *pĕnghoeloe kampoeng* gebruikt, naar 't schijnt onderscheiden van pĕnghoeloe soekoe. Een pĕnghoeloe soekoe van een kampoeng die door één geslacht bewoond wordt, zou pĕnghoeloe kampoeng genoemd kunnen worden. Dit schijnt echter niet de bedoeling te zijn daar bv. sprake is van een pĕnghoeloe kampoeng *Lawé Kongkir* wonende in kampoeng *'Ngkran*.

De menschen die, voor zoover bij hen bekend, van eenzelfden stamvader afstammen, vormen een familie. Zij noemen zich elkaars *kaoem*, zijn leden van een zelfde kaoem. Iemands verwanten heeten zijn *waris*, de waris bij uitnemendheid is 't hoofd der familie als hoedanig altijd een man optreedt, in de eerste plaats de vader, verder de oudste broer enz., soms een zeer verre verwant (bv. achterneef, gemeenschappelijke overgrootvader — *koesoe)* wat hierdoor verklaard wordt, dat tijdens de expeditie naar 't Alasland (1904) een groot deel der mannelijke bevolking gesneuveld is.

Wat de *erfelijkheid van ambten* betreft, blijkt alleen dat die ten aanzien van den kĕdjoerōn in acht genomen wordt, er is momenteel één kĕdjoerōn die waarnemend is voor den minderjarigen zoon van een verbannen kĕdjoerōn. Er komen jeugdige, *gewezen* pĕnghoeloe's si 'mpat voor.

---

3) Snouck Hurgronje. Het Gajō-land, passim.

'*t Huwelijk* is een familiezaak, er gaat een verloving aan vooraf. De familie van den jonkman wendt zich in den persoon van zijn waris tot de familie van 't meisje. Hebben deze besprekingen een bevredigend verloop, dan wordt de zaak aan den kědjoerōn voorgelegd (*běrhoekoem*) en hem gevraagd of hij met de plannen instemt. De kědjoerōn weigert zijn toestemming naar welgevallen; keurt hij de plannen goed, dan bepaalt hij tevens 't bedrag der verschillende volgens de adat noodzakelijke betalingen door de familie van den jonkman aan die van 't meisje te doen. Zij zijn in hoofdzaak: *oewang pinang*, *oewang dapeu* en *oewang oepah*.

De *oewang pinang* of *paxpinang* is een vast bedrag van *f* 6.— Neemt de familie van 't meisje de oewang pinang aan, dan is dat 't teeken dat de verloving tot stand is gekomen. 't Meisje blijft ook na de verloving vrij van 't huwelijk af te zien, alsdan wordt de oewang pinang teruggezonden. Gedurende de verloving wordt de toezending soms een of tweemaal herhaald, dit vormt voor 't meisje geen beletsel de verloving toch nog te verbreken.

't Overbrengen van de oewang pinang geschiedt met eenigen omhaal. De familie van den man stelt 't geld ter hand aan een paar personen die 't als afgezanten naar den kědjoerōn brengen, deze neemt 't geld in ontvangst en laat 't vervolgens door zijn menschen naar 't huis van de familie van 't meisje brengen. De familie behoudt 't geschenk niet geheel voor zich maar deelt 't met pěnghoeloe si 'mpat, pěnghoeloe kampoeng en kědjoerōn. Bij verbreking der verloving gaat de oewang pinang denzelfden ceremonieelen weg terug.

De *oewang dapeu* of — *dapeuë* is de huwelijksgift, zij wordt in de stukken ook *djinamoe* genoemd. Is dit een inheemsche benaming (men bedenke dat 't onderzoek van uit Koeta Radja werd ingesteld), dan zou 't wijzen op een ouden toestand toen de man bij de familie der vrouw ging inwonen. Dapeu is een verbastering van Arab. *daf* (دَفْع) oewang dapeu dus de som die men betaalt. 't Is een vast bedrag van *f* 40.— dat aan 't meisje zelf ten goede komt (eens wordt gezegd, ook aan haar familie) na aftrek van *f* 10.— dat onder kědjoerōn, pěnghoeloe si 'mpat, pěnghoeloe soekoe, den huwelijkssluiter en beide getuigen bij 't huwelijk verdeeld wordt.

De *oewang oepah* (of *oewang soesoe*) is de koopsom aan de familie van 't meisje door de familie van den a.s. man te voldoen. Dit bedrag is wisselend (*f* 20 — *f* 80). 't Schijnt dat de familie dit geld (altijd of soms?) aan 't meisje afstaat. De familie blijft echter aansprakelijk voor de terugbetaling in de gevallen dat de

adat die voorschrijft. Behalve in geld wordt de oepah ook in goederen en vee (karbouwen) opgebracht.

Deze zijn de drie belangrijke heffingen die in de stukken telkens voorkomen, zoowel bij eerste als later huwelijk. Verder wordt nog genoemd *midaj*, bestaande uit eten of een vast bedrag ad *f* 2.— voor de familie van 't meisje.

Er kan tusschen de verloving en 't huwelijk een geruime tijd verloopen. Alle betalingen moeten zijn voldaan vóór 't huwelijk gesloten kan worden. Hiervoor is opnieuw de toestemming van den kĕdjoerŏn noodig en de overbrenging der geschenken geschiedt op dezelfde wijze als boven bij de oewang pinang werd beschreven weder door zijn tusschenkomst. Behalve dit alles geeft de jonkman aan zijn meisje nog kleine geschenken o.a. kleedingstukken, ook deze gaan terug als de verloving verbroken wordt.

Een kĕdjoerŏn, zijn dochter uithuwelijkende, geeft haar een *kasoer* (bultzak) mee, is dit eenvoudig een teeken van welgesteldheid of een prerogatief?.

Een bizondere manier om naar de hand van een meisje te dingen is de volgende:

De vader die zijn zoon met zeker meisje verloofd wil zien, begeeft zich 's nachts van nog iemand vergezeld naar 't huis van de familie van 't meisje en stelt zich onder 't huis op, waarschijnlijk met de bedoeling door den vloer heen met 't meisje een gesprek te voeren (main kolong). De vader van 't meisje brengt de nachtelijke rustverstoorders naar den kĕdjoerŏn (di adoekĕn) die uitspraak doet en bepaalt dat de pinang-methode gevolgd moet worden en verschuldigd is: aan oewang pinang *f* 6.—, dus 't gewone bedrag, aan oewang oepah *f* 50.—, één *kĕrandam* (kalkpotje met deksel, Gajösch- Nederl. woordenboek s.v. krandam of kröndöm) ter waarde van *f* 1.—, 1 *sĕlapah* (doos) van *f* 1.—, 1 rijksdaalder en één *kampil* (matten zak, Gajösch-Nederl. woordenboek s.v. kampil) *ijas* (?) ter waarde van *f* 2.—. Oewang dapeu wordt *niet* vermeld.

Als huwelijkssluiter treedt de *imam* of *chatib* op, de laatste is ondergeschikt aan den eerste.

Veelwijverij komt voor, doch schijnt tot enkele meer aanzienlijken beperkt te zijn; de mede-echtgenooten wonen in 't zelfde huis.

't Huwelijk kan zoowel op verlangen van den man als van de vrouw ontbonden worden. De echtscheiding heeft dan plaats middels verstooting. Gaat 't initiatief van den man uit, dan verstoot hij zijn echtgenoote vóór den imam of chatib en twee getuigen en betaalt daarvoor *f* 4.— (vast bedrag) dat *oewang*

pasah (!) wordt genoemd. De som wordt onder imam (chatib), getuigen, kĕdjoerōn, pĕnghoeloe si 'mpat en pĕnghoeloe soekoe verdeeld.

De echtscheiding kan niet plaats hebben zonder de voorafgaande toestemming van den kĕdjoerōn.

Wil de vrouw haar huwelijk ontbonden zien, dan neemt zij de zg. gekochte ṭalâķ te baat. Zij wendt zich tot den kĕdjoerōn en maakt deze geen bezwaar, dan heeft de man verder geen tegenwerpingen te maken en is hij verplicht in de verstooting toe te stemmen. Voor deze gekochte ṭalâķ bestaat 't dubbele tarief van zooeven, nl. *f* 8.—, door de vrouw te betalen en op dezelfde wijze als boven verdeeld, de naam is weer oewang pasah. Maar bovendien moeten zij en haar familie den man de huwelijkskosten terug betalen waartoe behalve oewang pinang, oewang dapeu en oewang oepah ook uitgaven voor maaltijden, feestelijkheden, kleeding enz. behooren. De vrouw kan echter aanspraak maken op *oewang salin* ad *f* 4.— (niet nader toegelicht).

De zaak wordt anders als de man zijn echtelijke verplichtingen niet nakomt en de vrouw deswege een beroep doet op den kĕdjoerōn als rechter. Dan kan zij verzoeken haar man te vermanen. Vermeld wordt o.a. 't geval dat de man uit luiheid de sawah zijner vrouw niet wil bewerken, dat hij haar geslagen heeft enz. Beklaagt zij zich dat haar man haar geen levensonderhoud heeft gegeven of zijn maritale plichten niet vervult, dan luidt de beslissing van den kĕdjoerōn onveranderlijk dat de man 't achterstallige levensonderhoud moet verstrekken, waarvan 't bedrag wordt vastgesteld of wanneer hij daartoe niet bereid is, zijn vrouw moet verstooten. In 't laatste geval behoeft de vrouw de verschillende huwelijksgaven niet terug te betalen, althans bij één kĕdjoerōn. Bij de andere heeft éénmaal verrekening plaats, per saldo had de vrouw toen nog wat terug te betalen aan den man.

De kĕdjoerōn spreekt recht in familiezaken, hij laat zich daarbij bijstaan door zijn *kali* (geestelijk adviseur). Elke kĕdjoerōn heeft zijn eigen kali, soms neemt hij pas een beslissing na ook den kali van 't andere kĕdjoerōnschap geconsulteerd te hebben.

De iddah duurt 3 maanden 10 dagen.

Zooeven werd medegedeeld dat indien de verstooting op verlangen der vrouw plaats heeft zonder bepaalde reden, de door den man gemaakte huwelijkskosten moeten worden terugbetaald en haar familie mede aansprakelijk is. Hierbij doet zich nu de merkwaardigheid voor, dat wanneer de familie zich niet in staat verklaart de kosten terug te betalen, zij voor den rechter, dus den kĕdjoerōn, *verbreking van bloedverwantschap* kan vragen

(*pěsirangan* — uiteengang, scheiding, *dipěsirang*, van de familie gezegd, verg. Gajösch-Nederl. woordenboek s.v. *sirang*). 't Gevolg is, dat alle aansprakelijkheid ophoudt. De verbreking wordt tegen betaling van een boete (i.c. *f* 16.—) verkregen. De man die in de plaats der familie treedt (i.c. de kĕdjoerōn), gedraagt zich geheel als de waris van de vrouw: hij voldoet alle schulden aan den echtgenoot, verleent de vrouw huisvesting en huwelijkt haar na verloop van tijd uit, neemt de gebruikelijke betalingen in ontvangst en laat den nieuwen echtgenoot ook nog alle kosten vergoeden die hij (kĕdjoerōn) in stede van haar familie aan den gewezen man heeft terugbetaald.

De vrouw van wie hier sprake is, had toen zij van haar eersten man wilde scheiden, haar toevlucht gezocht in 't huis van den kĕdjoerōn. 't Komt herhaaldelijk voor dat vrouwen die tot echtscheiding willen geraken alleen omdat zij den huwelijksband moede zijn (tida soeka), haar toevlucht nemen ten huize van den kĕdjoerōn. Eenmaal daar zijn zij onschendbaar. Zij worden niet opgesloten gehouden, verrichten huiselijke bezigheden en werken zelfs op de sawah van den kĕdjoerōn, blijkbaar zonder dat iemand haar durft lastig te vallen. Voor den man zit er dan niets anders op dan in de verstooting toe te stemmen. Eens wordt vermeld dat de man onwillig bleef den ṭalâḳ te geven en toen wegens ongehoorzaamheid aan de adat voor 7 dagen de gevangenis inging. 't Is duidelijk dat de positie der vrouw in 't huwelijk door deze adat wordt versterkt.

Iets dergelijks doet zich voor bij *schaking*. De jonge man brengt 't meisje zijner keuze in de woning van den kĕdjoerōn waar zij veilig is. De kĕdjoerōn roept nu de wederzijdsche familie op en stelt na 't noodige over en weer praten de bedragen vast die de familie van den jonkman aan die van 't meisje zal hebben te betalen; als dat geschied is, wordt 't huwelijk voltrokken. Deze betalingen wijken in zoover van de bij een gewoon huwelijk verschuldigde betalingen af, dat in de plaats van de oewang oepah een geldsom treedt op eisch van de familie van 't meisje vastgesteld (i.c. *f* 50). Oewang pinang en oewang dapeu zijn 't gewone bedrag (*f* 6.— en *f* 40). Van midaj is geen sprake.

Pandelingschap komt voor. De kĕdjoerōn had voor een jonkman de huwelijkskosten betaald met gevolg dat het jonge paar in zijn woning werd opgenomen. Zij genoten voeding, kleeding en onderdak, doch moesten huiselijke diensten verrichten. Deze toestand duurde reeds drie jaren, de schuld scheen even groot te blijven.

't Alasland is één groote sawah vallei, er is overvloed van padi. Alleen op sawahs worden rechten uitgeoefend, deze worden verhuurd, verkocht en vererven van geslacht op geslacht. Ook

vrouwen bezitten sawahs. Zij worden gerekend bij *djaloer* (in 't Maleisch beteekent *djaloer* vore). Aan niet-sawahgrond wordt naar 't schijnt geen waarde toegekend; alleen op de daarop staande boomen als klapperboomen, bamboestoelen maakt men aanspraak, deze vererven ook. Ook komt reserveering van visch-water in een rivier voor.

De voornaamste rijkdom buiten sawahs is vee, bepaaldelijk karbouwen. Deze worden verkocht kontant, half kontant half op afbetaling, of heelemaal op afbetaling. Deelwinning is bekend, 't eerste kalf is voor den verzorger, 't tweede voor den eigenaar, enz.

Sieraden zijn ook erfstukken.

Wanneer iemand sterft, minderjarige kinderen nalatende, neemt de waris de schulden van den overledene over maar acht zich dan ook gerechtigd zooveel van den boedel af te nemen als noodig is om ze te voldoen. De boedel van 3 minderjarige kinderen zonder waris, werd door den kĕdjoerŏn in bewaring genomen, toen de oudste volwassen werd, vroeg hij zijn aandeel en kreeg dat.

In 't huwelijk bestaat scheiding van goederen, elk echtgenoot behoudt wat hij ten huwelijk aanbracht en neemt dat bij echtscheiding weer mee. De samengewonnen goederen worden verdeeld in gelijke deelen doch een verdeeling in de verhouding 2 : 1 komt ook voor.

Ten slotte verdient nog de volgende zaak vermelding:

Een karbouw loopt onbewaakt rond en trapt een klein kind dood. De vader (familie van den eigenaar) eischt schadevergoeding. De kĕdjoerŏn wijst den eisch toe en bepaalt 't bedrag der schadeloosstelling op *f* 120.— dat door den eigenaar van den karbouw wordt voldaan. De kĕdjoerŏn bepaalt tevens dat deze schadevergoeding voor de helft toekomt aan den vader van 't gedoode kind (eischer), de andere helft noemt hij *oewang dijat* en houdt hij aan; deze dijat dient tot *pĕnawar nĕgri*, dus afkoeling, om booze invloeden te bezweren, o.a. moeten er de kosten van een door den kĕdjoerŏn te houden kandoeri van betaald worden.

Januari 1922.

R. KERN.

Uitbreiding van Oudheidkundig Onderzoek.

Naar aanleiding van de lezing door Prof. Dr. N. J. Krom, gehouden in de vergadering van 27 Jan. '22 van het „Indisch Genootschap", over het Oudheidkundig Onderzoek in Nederl.-Indië, werden door den Heer H. E. Steinmetz enkele opmerkingen gemaakt over de uitbreiding, die het onderzoek z. i. behoorde te

ondergaan. Een aanvulling van deze opmerkingen werd later aan het Indisch Genootschap toegezonden, maar de inhoud in zijn geheel was te ver van het onderwerp van de lezing verwijderd, dan dat het stuk in het verslag kon worden afgedrukt. Bovendien was het artikel voornamelijk gericht tot Indische lezers, zoodat men meende, dat het beter op zijn plaats was in een der publicaties van het Bat. Genootschap. Het vindt hier — eenigszins bekort — een plaats.

Het oudheidkundig onderzoek, — waaronder ik ook dat naar ethnographica, folklore, enz. begrijp — dient m.i. *algemeen* te zijn; al mogen voor de praktijk de oudheden ingedeeld blijven in die van de Hindoetijd, Mohammedaanse en Hollandse, al dadelik zouden vermeld en onderscheiden kunnen worden b.v. de Chinese, Japanse, Voor- en Achter-Indiese, Portugese, Britse, Armeniese en Perziese (de Polinesiese vinden misschien beter een plaats onder de ethnographica).

Gaat bedoelde uitbreiding vooralsnog boven de kracht van de Oudheidkundige Dienst, dan worde zij in ieder geval op het program gebracht, desnoods pro memorie. De verschillende verkenningen en beschrijvingen die tot nu toe buiten de Oudheidk. Dienst om, geschieden: door de Topografiese Dienst, ingenieurs, bestuursambtenaren, zendelingen, reizigers en andere belangstellenden zouden meer uitgebreid, meer zaakkundig en naar uniforme regels kunnen worden uitgevoerd. De verslagen en berichten konden v.z.n. door de O. D. aangevuld en met commentaar voorzien, geregeld worden gepubliceerd in een vorm voor werkers en belangstellenden gemakkeliker te raadplegen, dan de huidige publicaties.

Het is er voor alles om te doen het initiatief op te wekken van allen, die gelegenheid hebben en in staat zijn om dergelijke onderzoekingen te doen. Wanneer geregeld de uitkomsten openbaar worden gemaakt, en aanwijzingen voor belangstellenden worden gegeven zal dit voor menigeen een aansporing zijn, terwijl tevens zijn inzicht erdoor verruimd wordt. [1])

Dank zij dusverkregen talrijker plaatselike gegevens zal zeker binnen korte tijd meer licht schijnen over vroeger volksverkeer, kultuuroverbrenging, de invloed ervan op verschillend gebied, enz. enz.

---

1) Dankbaar gedenk ik te dezen Dr. Brandes: verkreeg ik te voren, zo al, antwoord op een gevraagde inlichting, van hem — hoewel mij nog persoonlik onbekend, ontving ik na de mededeling van een vondst of welk ander bericht ook, meestal ongevraagd antwoord met althans een voorlopige verklaring, binnen een week of zes.

Men houde mij ten goede de vermelding van enige, waarschijnlik nog weinig bekende biezonderheden tot verduideliking, zo niet aanbeveling, van het bovenstaande. Dat ik hierbij ook met persoonlike herinneringen kom aandragen, spruit slechts voort uit een gevoel van ontoereikendheid van de beter gegronde gegevens.

Chinese overleveringen, oudheden, enz.

In de maand December wordt jaarliks de herdenking gevierd van de eerste landing of nederzetting van de Chinezen in deze streken, en wel te Tandjoeng Kait, een kaap in de baai van Batavia. In 1880 maakte ik zo 'n herdenking mee; gezwegen van de vele Chinezen uit de afdeling Tanggeran (toenmaals een 30.000 zielen) en die uit het naburige Banten, kwamen er duizenden uit Batavia. Ik trof er een klein bedehuis aan, waar men zich kon laten waarzeggen op de bekende wijze: een paar halve bollen werden omhoog gegooid, de ligging na 't neervallen gaf aanwijzing voor het naslaan in een boek, waaruit de verdere voorspelling gemaakt werd. Dit resultaat werd gepenseeld op een geel strookje papier, bedrukt met Chinese karakters, o.a. aangevende het jaar der eerste landing. Ik begaf mij ermee naar de Heer Groeneveldt, de bekende sinoloog en archeoloog aan wie zoveel gegevens betreffende de Chinezen in Indië te danken zijn. Deze betwijfelde de juistheid, zowel van het jaartal als van de waarzeggerij, zoals mij die mondeling in het Maleis te kennen gegeven was. Al zij dit zo, toch kan het eerste dienen als wegwijzer bij verder onderzoek met vergelijking van andere gegevens.

Menig ander overblijfsel met de overlevering daaraan verbonden zal zo kunnen leiden tot precisering van 't vroegere verkeer tussen China en N. I. (gelijk dit natuurlik evenzeer geldt t. a. v. andere volken en streken). Vele oudere klentèngs en roemah aboe (aschhuizen ± = wijktempels, waar nog geen klenteng verrijzen kon) zijn voor de geschiedenis van belang. Uit de verspreiding van de Chinese munten en van porselein, uit welker stempel en fabrieksmerk chronologiese gevolgtrekkingen zijn te maken, zullen zeker interressante gegeven zijn te halen. Maar men haaste zich, want de meeste terreinen worden al afgezocht door inzamelaars: voor enige jaren heette Madoera reeds leeg, toen kwam Palembang in trek (hoe kwamen juist daar zoveel borden, kommen en vazen; door de vroegere vorsten?).

Portugese merkwaardigheden. Op dit gebied zou m.i. een onderzoek naar de zo blijvende invloed op taal, muziek en dans gewenst zijn. Zo maakten een 30 jaar geleden in Batavia de „dansoes" (als Europeaan verklede Inlanders) hun ommegang door de stad met fakkels en muziek, waarbij zij behalve op moderne wijsjes

ook hun ouderwetse danspassen maakten op de traditionele dansoe-deun. Men verklaarde het als overblijfsel van de Portugese karnavalsviering.

De Bataviase krontjong(guitaar)muziek vond ik in de Encyclopaedie v. N. I. niet afzonderlik vermeld; in 1919 verscheen er een opstel over van de heer A. Th. Manusama, welke meent dat deze muziek van Portugese afkomst is: ze zou via Gowa hier gekomen zijn met de Portugese afstammelingen, waarvan de nakomelingen nog te Toegoe (24 K. M. van Batavia) wonen. De laatste tijd is er enige belangstelling voor de krontjong muziek gekomen, moge deze zich uiten tot verdere bestudering van de Europees-Indiese volksmuziek, welke velen ten onrechte niet de moeite waard rekenen.

Naast de populaire volks- en kinderliedjes vergete men ook de kerkmuziek niet, die in de reeds lang gekerstende gedeelten (op Java: Depok, in de Buitengewesten: Ambon, Banda, Minahassa en de Duitse zendingsgebieden) een eigen karakter moet hebben gekregen.

Biezonder belangrijk schijnt mij een onderzoek naar het zo lang stand houden der Portugese taal, lang nadat de verbinding met Portugal verbroken was. Bekend is, dat te Batavia voor het volk door Nederlandse predikanten nog lang in het Portugees gepredikt werd. Ds. Mohr († 1775) bezorgde er een vertaling van de Bijbel in het Portugees en Maleis met Arabiese letter. De portugese afstammelingen te Toegoe bedienden zich in het laatst van de 19e eeuw, na zoveel jaren isolatie, nog van een basterd-Portugees, hoewel het zuivere Portugees er noch gesproken, noch gelezen werd.

Britse nalatenschap. Hier komen vooral de woningen, versterkingen en graven voor nader onderzoek in aanmerking: Batavia, Bengkoelen, Palembang, Padang zullen verschillende gegevens kunnen opleveren.

Van Inlandse zijde en van die der vreemde Oosterlingen kan men in de laatste tijd ook op belangstelling rekenen in onderzoekingen, die hun iets meer leren kennen of begrijpen van de dingen uit hun omgeving. Bij ervaring weet ik hoe zij bij dergelijke plaatselike onderzoekingen zich beijverden om dat wat zij konden bij te dragen. Van geheel eigen initiatief echter bleek mij niets, en, naar ik meen, is dit nog zeldzaam. Maar nu wij ook hier een stijgende ontwikkeling zien, en vele ambtenaren een min of meer Westerse vorming hebben genoten, zal dit initiatief niet uitblijven, vooral niet wanneer de resultaten waardering van bevoegde zijde blijken te vinden.

Eén paar namen mogen we wel met ere noemen: R. A. A. Kromodjojo Adi Negoro, Oud-Regent van Modjokerto, maakte zich verdienstelik door de daadwerkelike steun, die hij gaf bij Oudheidkundige onderzoekingen in zijn aan oudheden zo rijke omgeving; R. M. Oetojo, tans Regent van Djepara, bood als assistent-wedono in het Pekalonganse een uitvoerig bericht aan het Bataviaasch Genootschap aan over de kalangs in die streek, er tevoren nog bij weinigen bekend.

De bereidvaardigheid van de Inlandse ambtenaren begunstigde overal het verkrijgen van antwoorden op de vragen, ook buiten het bestuursressort om, b.v. ten opzichte van het Nini Nitowong-sprookje, met de daaraan verbonden legenden en handelingen (op verzoek van Dr. Van der Tuuk); aangaande het bezigen van het Javaans en zijn dialecten in Noord-Banten en Tanggeran en de residentie Tjeribon (op verzoek van Holle).

Mogen bovenstaande dilettant-beschouwingen ertoe bijdragen dat het onderzoek naar oudheden in uitgebreide zin als boven opgevat, deskundig geleid wordt, en de resultaten gepubliceerd in de aanbevolen richting. Te weinig weet ik wat er de laatste jaren reeds op dit gebied gedaan is sedert de oprichting van het Encyclopaedies Bureau en van verscheidene „Instituten" (o.a. op Java zelf het Java-Instituut), in deze bladzijden kon daardoor aan die lichamen niet de toekomende eer worden bewezen. Maar daargelaten, dat er nog terreinen zijn, waar dergelijk wetenschappelijk systematies onderzoek nog niet plaats vond, nog altijd zal overal iets te speuren zijn of bekend te maken, b.v. uit erfstukken, in particuliere bewaarplaatsen. Wie weet of niet de bezitters zelf ertoe genoopt worden indien een en ander voor hun merkbaar geschiedt op de geschiktste wijze, aan de hand van deskundigen.

H. E. STEINMETZ.

Geslachtsverschillen in Indonesische talen.

In Indonesische talen komt het onderscheid maken tusschen het mannelijk en vrouwelijk zijn van woorden sporadisch voor. In het Sasaksch heb ik één geval opgemerkt. Daar maakt men onderscheid tusschen het bezittelijk voornaamwoord 2e pers. mann. en vrouwelijk nl. U w 2e pers. mannelijk is *mèh*, 2e pers. vr. *moe* B a l é h-m o e: uw huis (van een vrouw), b a l e h-m è h: een huis (van een man). Het pers. vnw g ij is k a m o e (bestaan nog s i d e, a n t e, etc) dit is echter èn mannelijk èn vrouwelijk evenals de andere s i d e en a n t e. Een k a m è h bestaat niet.

Dit onderscheid wordt in de omgangstaal zeer streng gehandhaafd. Hij die, — wat mij in den beginne wel eens overkwam — m è h met m o e verwisselt, maakt een belachelijke fout.

Vermeld moet nog worden dat ZHGel. Prof. van Ronkel mijn aandacht vestigde op eenzelfde verschijnsel in het Minangkabausch waar 't eigen is aan het pron. pers. a n g, dat mannelijk en k a u dat vrouwelijk is en volgens den heer V. E. Korn in het Balisch aan het pron. mann. t j a i, vrouw. n j a i. In beide laatstgenoemde talen is het bezittel. voornaamwoord mannelijk en vrouwelijk tegelijk evenals het pers. vnw. in het Sasaksch.

A. W. L. VOGELSANG.

Uittreksel uit de Notulen
der
Algemeene
en
Directie-Vergaderingen.

Uittreksel uit de Notulen der 1ste Directievergadering, gehouden op Maandag 23 Januari 1922.

Aanwezig: de heeren P. de Roo de la Faille, Voorzitter; J. P. Moquette; V. Zimmermann; R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat; Dr. F. D. K. Bosch; Dr. B. J. O. Schrieke; J. Th. Moll, Secretaris-Thesaurier; Mr. A. Neytzell de Wilde; R. A. Kern en A. G. Allart, terwijl Mr. K. F. Creutzberg, Ondervoorzitter, korten tijd na de opening ter vergadering verschijnt.

Afwezig: Kolonel A. van Lith.

§ 1. Jaaroverzicht.

Bij de opening der vergadering staat de Voorzitter stil bij hetgeen in het afgeloopen jaar is voorgevallen en verricht.

Bij de wisseling der Landvoogdij heeft de Gouverneur-Generaal Mr. D. Fock het beschermheerschap welwillend aanvaard.

In den kring der Directie deden zich eenige mutaties voor doordat de Heeren V. Zimmermann en Dr. F. D. K. Bosch tijdelijk afwezig waren. Nog voor het einde des jaars echter, namen zij hunne zetels weder in. Gedurende een gedeelte van de afwezigheid van Dr. Bosch heeft Prof. Dr. N. J. Krom diens plaats als Directielid en ook als conservator der Oudheidkundige en Historische verzamelingen vervuld. Na zijn vertrek werd het conservatorschap dezer afdeeling welwillend waargenomen door den Heer J. P. Moquette daarin bijgestaan door Mej. Dr. M. A. Muusses.

Uit de rij der Correspondeerende en Eereleden zijn in den loop van 1921 Mevrouw Serrurier-ten Cate en Professor J. J. M. de Groot door den dood weggerukt. De Voorzitter staat eenigen tijd stil bij beider verdiensten voor de Wetenschap in het algemeen en voor het Bataviaasch Genootschap in het bijzonder.

Nieuwe benoemingen tot Eerelid of Correspondeerend lid hadden in het afgeloopen jaar niet plaats. Evenmin traden nieuwe Donateurs toe. Het getal der gewone leden vertoont thans een vermindering vergeleken bij het begin van 1921 en wel met ± 50 leden. Hun aantal bedraagt thans ruim 180. De lijst der Buitengewone Leden vertoont nu hetzelfde aantal namen als in het begin van 1921, n.m. 260. Aan den achteruitgang van het duurdere en de constantheid van het goedkoopere lidmaatschap zal de invloed der algemeene malaise in het bedrijfsleven wel niet

vreemd zijn. Het zal in het nieuw begonnen jaar plicht wezen om alles in het werk te stellen tot aanvulling van het ledental.

De verhooging der Regeeringssubsidie, waartoe de Directie in de tweede helft van 1920 het verzoek had gedaan, is thans op de ontwerp-begrooting voor 1922 geplaatst en het is een voldoening te kunnen constateeren, dat zij daarop gehandhaafd is gebleven ondanks de op verschillende begrootingsafdeelingen toegepaste bezuinigingen. Bij den huidigen toestand van 's Lands financiën kan het geen verwondering wekken, dat de Regeering slechts een zoodanig bedrag voor verhooging heeft kunnen uittrekken als noodig is om de waardevermindering van het geld te compenseeren en den arbeid op den ouden voet voort te zetten. Aan den wensch der Directie om den arbeid van het Bataviaasch Genootschap uit te breiden is dus de Regeering niet tegemoet kunnen komen door het toestaan van ruimere fondsen. Daarvoor zullen betere tijden moeten worden afgewacht. Het feit dat de subsidieverhooging eerst voor 1922 is opgebracht heeft tengevolge gehad, dat gedurende 1921 ingeteerd moest worden op de reserve. Wanneer de verhooging der subsidie, zij het tijdelijk uitblijft, zullen de reservefondsen opnieuw aangesproken moeten worden. Onder deze omstandigheden schijnt de uiterste zuinigheid geboden. De onmisbaarheid dier reserve, waaraan weleens getwijfeld is, is in het afgeloopen jaar duidelijk gebleken; daarom past een woord van dank aan de leiders van het financieel beheer der laatste zes- zeven jaren, die ons in staat gesteld hebben door het moeilijke jaar heen te komen.

Vervolgens staat de Voorzitter stil bij de bibliotheek. De druk der tijden deed zich speciaal in de boekerij gevoelen, in zooverre het noodzakelijk bleek, de aankoopen uit het speciale crediet van *f* 25000, gevoteerd in de Directievergadering van 9 Januari 1920, tijdelijk in aanzienlijk langzamer tempo te doen plaats hebben. Het onttrekken immers van te groote sommen aan de reserve zou onverantwoordelijk geweest zijn.

Gelukkig echter stond de uitbreiding der boekerij geenszins stil. De gebruikelijke ruilzendingen bleven binnenkomen. Het Correspondeerend lid Prof. van Ronkel te Leiden belastte zich welwillend met het doen uitvoeren van antiquarische aankoopen in Holland volgens hem toegezonden lijsten van desiderata. Talrijke boekgeschenken werden ontvangen, o.a. van het ijverig lid den Heer J. L. Moens, terwijl eenige personen, onder wie de Oud-Resident P. Sijthoff en de Ingenieur H. J. Kiewiet de Jonge hun particuliere bibliotheken op uiterst tegemoet komende voorwaarden ter beschikking stelden om daaruit over te nemen wat voor

onze Bibliotheek van belang was. Deze uitingen van daadwerkelijke belangstelling in den arbeid onzer Bibliotheek verdienen grootelijks geroemd te worden.

De aanwinsten der boekerij in de Notulen worden thans gerubrieceerd instee van gealphabetiseerd. In het hulppersoneel, ook van de boekerij, hadden de in Indië nu eenmaal onvermijdelijke mutaties plaats. Aan het begin van dit jaar is nu weder een nieuwe kracht opgetreden als Assistente van wie goede verwachtingen worden gekoesterd.

Het is een voldoening te constateeren, dat de overneming van den Bibliothecaris in 's Lands dienst in het afgeloopen jaar haar beslag heeft gekregen. Naar een geschikten candidaat voor het eveneens op de Landsbegrooting voor 1921 geplaatste ambt van Adjunct-Bibliothecaris wordt met ijver gezocht, waarbij onze Oud Voorzitter, Professor Hazeu te Leiden en eenige andere Hoogleeraren in Holland hunne gewaardeerde medewerking verleenen. De vervulling van dit ambt is urgent voor de belangen onzer bibliotheek, omdat anders de leiding daarvan het gevaar loopt bij buitenlandsch verlof of andere ontstentenis van den Bibliothecaris hare continuiteit te verliezen.

Wat onze edita betreft wordt met voldoening de verschijning van den herdruk van den „Pararaton" als Deel 62 der verhandelingen genoemd. Van Deel 63 verscheen reeds het eerste stuk, eene aanvulling op het Woordenboek van Helferich, terwijl het 2de en 3de stuk, de Keieesche Spraakkunst en Woordenlijst van Pastoor Geurtjens juist dezer dagen van de pers zijn gekomen. De in de publicatie van het Tijdschrift ontstane stagnatie kon in 1921 gedeeltelijk worden ingehaald: verschenen zijn de laatste twee afleveringen van deel 59, het geheele deel 60 en de eerste aflevering van deel 61. Moge het nieuw begonnen jaar voor het Tijdschrift even vruchtbaar zijn.

Tengevolge van verschillende omstandigheden moesten de Notulen over het jaar 1920 in éénen band worden uitgegeven. Deze bevat de verschillende bijdragen, welke Dr. Hazeu bij zijn afscheid werden toegewijd, benevens diens in Memoriam van zijnen leermeester, den grooten Kern. De uitgifte van het Oudheidkundig Verslag werd — gedeeltelijk onder leiding van Professor Krom — op den nieuwen voet, in groot formaat voortgezet. Buiten serie verscheen de Javaansche Bibliographie bewerkt onder de auspiciën van ons vroeger medelid Dr. Rinkes. De in 1920 uitgeschreven prijsvraag over de Soendaneesche Dialecten kwam in den loop van het verslagjaar nog niet tot afsluiting. Waarschijn-

lijk zullen in 1922 de vruchten van dezen arbeid geoogst kunnen worden.

De Hooger Onderwijs Commissie voltooide in het afgeloopen jaar haren arbeid. De vruchten daarvan zijn thans rijp om aan de Regeering te worden aangeboden en om te worden gepubliceerd. In dit verband verdient de zeer gewaardeerde medewerking van Dr. de Waart vermelding, wiens omvangrijke studiën tot voorbereiding van het Hooger Onderwijs ook aan het resultaat der commissoriale werkzaamheden zeer ten goede zijn gekomen.

Vervolgens wijdt de Voorzitter eenige woorden aan het afzonderlijk rapport, waarin Dr. de Waart handelt over het Onderwijs in de Philippijnen. Vooral wat deze over het algemeen vormend vooronderwijs te berde brengt, heeft Sprekers volle sympathie. De toespitsing immers der vakkundige specialisatie dreigt de propaedeusis in het nauw te brengen, hetgeen tot een vervlakking van het Hooger Vakonderwijs moet leiden, althans aan de algemeen humanitaire waarde daarvan ernstigen afbreuk moet doen. Duidelijk blijkt, dat in dit opzicht het Philippijnsche Onderwijs ons voor de inrichting van het Indische Hooger Onderwijs het een en ander kan leeren, mits het in den aard der ontwikkeling liggende Hollandsche karakter der Indische Hooger Onderwijsinstellingen op zijn best worde bewaard.

Wat onze verzamelingen, in de eerste plaats het Ethnografisch Museum betreft, zoo vervolgt de Voorzitter, valt de collectie Jongejans uit het nieuw verkende gebied van Centraal Nieuw Guinea te vermelden. De welwillendheid waarmede de Voorzitter van het Indisch Comité, de generaal Swart, de eerste keuze uit deze Collectie aan ons Genootschap heeft gelaten, wordt ten zeerste gewaardeerd. Van Dr. Wirz, die sindsdien aan de Nieuw Guinea expeditie heeft deel genomen, werden eveneens waardevolle aanwinsten betreffende deze streken ontvangen.

Het Bataviaasch Genootschap heeft de in zijn vermogen liggende stappen om het noodeloos teloor gaan van ethnografisch studiemateriaal als gevolg van de voortschrijdende kerstening van Nieuw Guinea te voorkomen in het afgeloopen jaar gedaan, zulks naar aanleiding van een vertoog van den zooeven genoemde Dr. Wirz. Hiervoor werd de medewerking der betrokken autoriteiten toegezegd.

Op den aankoop voor het Ethnografisch Museum kon weinig nadruk worden gelegd tengevolge van de krapheid der geldmiddelen. Intusschen verschafte Borneo ons een zeer merkwaardigen Dajakschen doodenpaal, waarover eerlang in het Tijdschrift eene bijdrage van den aanbrenger, den Heer ten Cate zal verschijnen.

Spreker is van meening dat vooral Borneo, in de naaste toekomst de aandacht zal trekken; zoowel uit economisch als uit een wetenschappelijk oogpunt is dit groote en belangrijke eiland thans het eerst aan de beurt om in den kring eener diepergaande belangstelling van koloniseerend Nederland te worden getrokken.

De vooruitzichten op de ter beschikking stelling van eenen Gouvernementsambtenaar als leider van ons Ethnografisch Museum zijn gunstig. Op het Indisch ontwerp der begrooting voor 1922 is voor dit nieuwe en inderdaad urgente ambt een bezoldigingspost uitgetrokken.

Onze Archaeologische verzameling zag zich verrijkt met een uniek bronsje, opgegraven in het Wonosobosche en met een tweetal vondsten van praehistorische kralen, uit graven in het Oosten van Java. Op een verzoek van den kant der Vereeniging van Vrienden der Aziatische kunst om eene inzending uit 's Genootschaps Oudheidkundige Collectie voor de in Holland te organiseeren tentoonstelling, heeft de meerderheid der Directie gemeend niet te mogen ingaan. Daargelaten dat Spreker persoonlijk het niet benutten van deze gelegenheid om de betrekkingen van het Genootschap met analoge lichamen in het moederland te verinnigen betreurt, spreekt hij de hoop uit, dat deze decisie geen verhindering zal brengen in de plannen van de verzamelaars hier in Indië, met name van den Heer Resink te Djokja om eenige belangrijke voorwerpen tijdelijk voor die tentoonstelling naar Nederland te zenden.

Voor de Historische verzameling werd het houtwerk van een belangwekkend oud huis in de benedenstad verworven, door de welwillende medewerking der S. S. autoriteiten, met name van den heer Ir. F. O. Wegener Sleeswyk.

De manuscripten verzameling werd verrijkt met Holle's Preanger brieven, met eenige handschriften uit Sumatra, zoowel origineelen als copieën, geschonken door het reeds genoemde lid, den Heer Moens. Van Landswege werd medewerking ondervonden bij de verwerving van een deel der archieven en van de handschriftenbibliotheek van het voormalige Sultanaat Ternate.

De muntenverzameling werd verrijkt met eene uitermate belangrijke schenking van Zijne Hoogheid P. A. A. P. Prangwedana, Hoofd van het Mangkoenegarasche Huis, waaromtrent ons medelid de Heer J. P. Moquette aanstonds eenige mededeelingen zal doen.

Tenslotte staat de Voorzitter stil bij de bouwplannen voor de uitbreiding van het gebouwen complex. Binnenskamers is daaraan hard gewerkt. De Ingenieur L. M. van den Berg gaf bij zijne

uittreding uit 'sLands dienst het werk over aan den Heer Trap Friis. Deze, die in het algemeen van classisistische beginselen is uitgegaan, heeft thans een stel projecten gereed, 1) waarmede het Genootschap zich geluk kan wenschen. Aan een der besprekingen die over dit onderwerp in de bouwcommissie hebben plaats gehad, heeft de Voorzitter der Nederlandsche Museum Commissie, Prof. Jan Veth deel genomen, aldus de Commissie in de gelegenheid stellend van zijne rijpe ervaring te profiteeren. Spreker stelt er prijs op bij deze gelegenheid de hoop uit te spreken, dat niet alleen de bouwplannen in het aangebroken jaar zij het gedeeltelijk zullen worden verwezenlijkt — de urgentie doet zich, vooral in de boekerij, doch bijna evenzeer in de Ethnografische verzameling dagelijks meer gevoelen — maar ook, dat bij de uitvoering daarvan ten volle rekening zal worden gehouden met de bebouwingsmogelijkheden van het Koningsplein, waarvan het Museum steeds een sieraad is geweest en die met de toekomst van het aspect dezer stad zoo innig zijn verbonden.

De vergadering betuigt den Voorzitter dank en hulde voor het overzicht van het afgeloopen jaar, waarop in algemeenen zin met voldoening kan worden teruggezien.

§ 2. Commissiën. Jaarlijksche opname (Art. 9 Huish. Regl.).

1) Vervolgens gaat de Voorzitter over tot de benoeming van de Commissies ex Art. 9 van het Reglement van Orde.

Deze worden, behoudens bewilliging van den afwezigen Heer van Lith samengesteld als volgt:

voor het Financieel beheer, de heeren J. P. Moquette en F. D. K. Bosch;

voor het Ethnografisch Museum en de handschriften-verzameling de heeren R. A. Kern en A. van Lith;

voor het Archeologisch Museum de heeren A. G. Allart en R. A. Kern;

voor de numismatische afdeeling de heeren V. Zimmermann en F. D. K. Bosch;

voor de Bibliotheek de heeren B. J. O. Schrieke en J. Th. Moll.

2) Aan Dr. Schrieke wordt daarop het woord verleend voor het uitbrengen van het commissoriaal verslag over 1920 betreffende

---

1) Deze projecten zijn ter vergadering uitgestald. Zie overigens beneden, notulen der 2e Directie vergadering van 1922.

de boekerij, hetwelk hoewel reeds geruimen tijd gereed, nog niet ter vergadering behandeld is kunnen worden.

Dit verslag luidt als volgt:

De ondergeteekenden, in commissie gesteld op Uwe vergadering van 24 Januari 1921 ten einde het beheer der boekerij van ons Genootschap na te gaan, hebben zich van die taak op Zondag 1 Mei 1921 gekweten en bevonden, dat dit in het jaar 1920 door den bibliothecaris, den Heer P. Gediking, met zijne gebruikelijke nauwgezetheid is gevoerd.

De revisie tevens catalogiseering der seriewerken en tijdschriften bleek ingevolge de bekende beslissing van de Directie op 19 November 1919 te zijn gestaakt, waarna met het nieuw catalogiseeren van Vak XXI (Ethnographie) een aanvang werd gemaakt. De *alphabetische* catalogiseering daarvan was eind September 1920 voltooid, de *systematische* rangschikking der slips bleek nagenoeg beëindigd te zijn. Tevens bleken alle sinds September 1920 binnengekomen boekwerken zoowel alphabetisch als systematisch te zijn verwerkt.

De ontheffing van den bibliothecaris van de functie van adjunct-secretaris bleek aan diens catalogiseerings- en andere eigenlijke ambtswerkzaamheden zeer ten goede te zijn gekomen, zoodat hij onverdeeld zijn aandacht daarop kon concentreeren. Het bindwerk kan, nu het desbetreffend personeel een kleine uitbreiding heeft ondergaan, geregeld zijn voortgang hebben. Door de verbouwing, die een verplaatsing van de handschriften mede bracht, (Maart 1920), is eenerzijds eenige meerdere plaatsruimte voor het boekenmagazijn vrijgekomen, en wordt anderzijds, dank zij de inrichting van een apart uitleenbureau (met telefoon), waarin de assistenten tot hulp van het publiek hebben plaats genomen, de Heer Gediking minder om zoodanige voorlichting, als ook door het lagere personeel kan worden verstrekt lastig gevallen en daardoor aan zijn feitelijken arbeid onttrokken.

Naast den ijverigen Mas Patah beschikte de bibliothecaris in de eerste maanden van het verslagjaar (1920) niet over een anderen assistent. Daarna trad als zoodanig op de Heer K. Gaul, aan wien de systematische bewerking van de natuurwetenschappelijke seriewerken (de voortzetting van het werk van Mejuffrouw 's Jacob) werd opgedragen. Na diens overgang in Gouvernements dienst werd hij opgevolgd door den Heer C. E. du Perron (die sedert naar Holland is vertrokken).

De aanvraag van boeken begint zich langzamerhand in de richting van de Westersche vakken in stede van de ethnographie te verleggen.

Met den Heer Gediking de mogelijkheid van het samenstellen van een gedrukten catalogus van de boekerij besprekende, bemerkten wij, dat genoemde Heer meer dan vroeger de noodzakelijkheid voor Indië van zulk een werk inziet. De bibliothecaris was echter van oordeel, dat een afzonderlijke catalogus van Vak XXI (Ethnographie), wegens het voorkomen van op dit terrein behoorende werken in sommige andere vakken, te onvolledig en daarom ongewenscht zou zijn. Hoewel hij er persoonlijk de voorkeur aan gaf om te wachten, totdat het nieuw catalogiseeren van de geheele bibliotheek zoude zijn voltooid, moest hij toegeven, dat zulks wellicht te lang zoude ophouden en dat toch in ieder geval, even als bij de Kolon. Bibl. in den Haag, periodieke supplementen noodig zouden zijn. In verband daarmede werd hem de vraag gesteld, de afhandeling van *welke* vakken hij voor het verkrijgen van een zekere mate van volledigheid op dit gebied onvermijdelijk achtte. Als zijne meening gaf ZEd. vervolgens te kennen, dat hij een afzonderlijke catalogus van Vak XXI zonder vak XIX anthropologie en ethnologie, XXXI (Godsdienstgeschiedenis) en de tijdschriften, seriewerken en folioserie onmogelijk achtte.

In verband hiermede hebben ondergeteekenden de eer Uwe Directie voor te stellen, den Heer Gediking op te dragen, de werkzaamheden in de genoemde vakken voort te zetten, te voltooien of ter hand te nemen, al naar gelang van het stadium waarin de arbeid ten aanzien van ieder dier afdeelingen staat, en na beëindiging daarvan onverwijld tot het ordenen en samenstellen van de copie voor een gedrukten catalogus van dat deel onzer bibliotheek over te gaan.

Het door ons mededirectielid Mr. A. Neytzell de Wilde in de vergadering van 24 Januari 1921 in overweging gegeven denkbeeld, om bij de periodieke publicatie van de aanwinsten der boekerij in de Notulen eene rubriceering naar de vakken in te voeren, instee van de tot dusver gevolgde doorloopende alfabetische opsomming (Notulen 1921 I p. 24 sub 3), vond bij den Heer Gediking gereeden ingang: de aanwinstenlijst over het eerste kwartaal is inmiddels reeds volgens dit denkbeeld bewerkt. Tegen de verdere door genoemd directielid beoogde doorvoering van deze werkwijze, nl. om deze aanwinstenlijsten om de zooveel jaren samen te voegen en afzonderlijk te doen drukken, opperde de Heer Gediking het bezwaar, dat de daarmede gemoeide arbeid en kosten niet evenredig geacht kunnen worden aan het nut, vooral niet wanneer de uitgifte van den gedrukten catalogus, noodzakelijkerwijze gevolgd door periodieke supplementen, eene dergelijke pulicatie der actualia feitelijk ondervangen zou. De

commissie kan de steekhoudendheid dezer argumenten niet ontkennen, en meent daarom in overweging te moeten geven de beslissing over dit punt twee of drie jaar op te schorten, binnen welke periode zal zijn gebleken, hoe de arbeid aan den algemeenen catalogus in boekvorm vordert, alsook in hoever de gerubriceerde aanwinstenlijsten aan de behoefte voldoen.

Ten slotte mogen wij Uwe Directie in overweging geven, haren dank aan den Heer Gediking te betuigen voor de voorbeeldige toewijding, waarmede hij ook in zijn vrijen tijd de zaken van de boekerij van het Genootschap behartigt.

De directieleden in Commissie:

(w.g.) B. SCHRIEKE.
(w.g.) J. Th. MOLL.

Augustus 1921.

In aansluiting bij het zoo juist uitgebrachte verslag deelt de Heer Schrieke mede dat hij te samen met den Heer Moll, vooruitloopende op de zoo juist uitgesproken benoeming, alreeds het commissoriaal onderzoek van de boekerij over het jaar 1921 heeft gehouden. Het verslag betreffende dit onderzoek is nog niet gereed, doch daar dit verslag ongetwijfeld aanleiding zal geven tot belangrijke principieele beslissingen nopens den gedrukten catalogus, stelt hij voor het verslag over 1921 te samen met dat over 1920 in rondlezing te zenden, om de Directieleden gelegenheid te geven hunne gedachten daarover te laten gaan.

Aldus besloten.

De Heer de Roo de la Faille brengt in zijdelingsch verband met het bibliotheekverslag ter sprake, hetgeen door Dr. de Waart in zijne geroneografeerde verhandeling over het Hooger Onderwijs in de Filippijnen in het bijzonder dat in de geneeskunde wordt opgemerkt op pag. 49 over het centraal catalogiseeren en distribueeren van gouvernements publicaties.

Spreker meent dat het in de Filippijnen gevolgde systeem navolgenswaardig is, aangezien het aan de doelmatigheid der regeeringsuitgaven niet den minsten afbreuk doet en aan den anderen kant het voordeel biedt, dat deze taak zuiniger wordt volbracht en tevens de centrale bibliotheek in de gelegenheid stelt „slips" van alle regeeringspublicaties aan te houden. Hij vraagt zich af of hier niet een taak is voor het Bataviaasch Genootschap.

Mr. K. F. Creutzberg is er eveneens van doordrongen dat het tegenwoordige systeem ten aanzien der Gouvernements uitgaven

voor verbetering vatbaar is. Het werkt zoowel wat de uitgeverszijde daarvan als wat de distributie betreft inderdaad weinig economisch. Hij heeft zich derhalve reeds geruimen tijd bezig gehouden met de vraag, of niet het scheppen van een centraal Gouvernements uitgeversbedrijf, hetwelk tegelijk de distributie der publicaties regelt, aanbeveling zou verdienen. Een oplossing van deze vraag heeft hij echter nog niet gevonden. De Heer Dr. B. J. O. Schrieke meent evenzeer dat verbetering op dit gebied noodzakelijk is. Een centralisatie der bibliotheken der verschillende Departementen, welke naar hem persoonlijk bekend is niet allen in een gunstigen toestand verkeeren, zou een gezonde economiseering medebrengen, waarbij echter uit den aard van de zaak elk Departement de beschikking zou moeten houden over een handbibliotheek van boeken, tijdschriften als anderszins voor dagelijksche raadpleging. Het komt hem echter gewenscht voor, om indien de Directie bij nadere overweging dezer kwestie besluit om eenigerlei stappen te doen, deze zaak gescheiden te houden van hetgeen over 's Genootschaps eigen boekerij naar aanleiding van de jaarrapporten zal te doen zijn.

De vergadering stemt hiermede in.

De Heer P. de Roo de la Faille oppert alsnog het denkbeeld, of niet de Commissie voor de Volkslectuur het aangewezen orgaan is om het door Mr. K. F. Creutzberg bedoelde uitgevers- en distributiewerk op zich te nemen, met dien verstande, dat het Bataviaasch Genootschap in de gelegenheid wordt gesteld de regeeringspublicaties centraal te catalogiseeren. Hij verzoekt de vergaderden deze kwestie te overwegen en stelt zich voor er bij een latere gelegenheid op terug te komen.

§ 3. Eerelidmaatschap P. A. A. P. Prangwadana.

De Voorzitter releveert de zooeven reeds terloops gemelde schenking door Z. H. P. A. A. P. Prangwedana. Hij geeft hiervoor het woord aan den Heer J. P. Moquette, die mededeelt, dat deze schenking van het allergrootste gewicht is, aangezien zij, gezien het bitter weinige dat omtrent het muntstelsel van de Hindoeperiode bekend is, de eenige gegevens daaromtrent oplevert. Door deze schenking is in 's Genootschaps collectie een serie op dit gebied ontstaan, zoo belangrijk als geen enkele collectie ter wereld heeft aan te wijzen. Er is daarom naar Sprekers inzicht alle reden om den Pangeran Adipati het eerelidmaatschap aan te bieden.

Hiertoe wordt bij acclamatie besloten, waarbij de Voorzitter de hoop uitspreekt, dat deze benoeming moge bijdragen om de belangstelling voor dergelijke vondsten te bevorderen en deze ten goede te doen komen aan de belangen van het Bataviaasch Genootschap als zoodanig.

§ 4. Hooger Onderwijs.

Vervolgens stelt de Voorzitter aan de orde den brief, dien het Genootschap als zoodanig zal richten tot de Regeering betreffende de Hooger Onderwijs kwestie. [2]) Het concept van dezen brief is in rondlezing geweest en wordt thans na eenige discussie over de bij de rondlezing voorgestelde wijzigingen vastgesteld. Men besluit, dit schrijven, vergezeld van den aanbiedingsbrief der Hooger Onderwijs Commissie en van een afschrift van de vragenlijst, waarop de enquête was gebaseerd, zoo spoedig mogelijk in te dienen. Het tijdstip af te wachten, waarop de ingekomen antwoorden gedrukt zullen zijn, wordt ondienstig geacht. Intusschen zal met de uitgifte van het extra bijvoegsel der Notulen, waarin deze gansche zaak samenvattend zal worden beantwoord, zooveel mogelijk spoed worden gemaakt.

§ 5. Ingekomen stukken.

Van de ingekomen stukken verdient alleen vermelding de Circulaire van den Directeur van O. & E. ddo. 5 December 1921 No. 47212|III, betreffende de transcriptie der Inlandsche talen. Zij is gericht aan de Inlandsche School-Commissiën en luidt als volgt:

Bij het dezerzijdsch rondschrijven van 25 Juli 1921 No. 28432 werden spellingstelsels voorgeschreven voor de overzetting van de Maleische, Javaansche, Soendaneesche en Madoereesche talen in Latijnsch letterschrift.

In verband met opnieuw van deskundige zijde tegen deze regeling aangevoerde bezwaren komt het bij nadere overweging wenschelijk voor bovenvermeld rondschrijven vervallen te verklaren en terzake volgende regelen te stellen.

Voortaan zullen gevolgd worden voor de spelling.

a. van het Maleisch: de gewijzigde Kitab Logat Melajoe van Prof. Ch. van Ophuijsen;

b. van het Javaansch: de Patokan panoelisé temboeng Indija nganggo Sastra Latin (spelregels 1918);

---

[2]) Zie Notulen 1921 Register s. v. Hooger Onderwijs.

c. van het Soendaneesch: de Palanggeran, door de Commissie voor de Volkslectuur in 1911 uitgegeven;

d. van het Madoereesch:
de ogherra edjha'an kaangghoej Nolèsè bhasana oná Bhoemò (spelregels van 1918).

Onder mededeeling van het bovenstaande, heb ik de eer Uwe Commissie te verzoeken het onderwijzend personeel der onder Uw toezicht staande scholen op te dragen, voortaan bij het onderwijs in het schrijven van de onderhavige talen met Latijnsche karakters, met dit rondschrijven rekening te houden.

(w.g.) De Directeur van Onderwijs en Eeredienst.

§ 6. Rondvraag.

1. Dr. Bosch verzoekt verlof van de Directie om te mogen voldoen aan een verzoek van Professor Klopper, Rector magnificus van de Technische Hooge School te Bandoeng, om uit de collectie in bruikleen af te staan aan de Technische Hooge school een der beelden van Gaṇeça, aan welke godheid voor deze instelling de rol is toegedacht die Minerva in het Hollandsche Universiteitsleven speelt en om een ander, door zijne afmetingen daartoe geschikt exemplaar beschikbaar te stellen voor het maken van een gietvorm voor gipsafgietsels.

Gaarne toegestaan.

2. Mr. Neytzell de Wilde is getroffen door het overdrukke Museum bezoek op de Zondagmorgens. Voor een groot gedeelte dezer bezoekers is, naar hij heeft opgemerkt, niet de inhoud van het Museum, doch het publiek het voorwerp van hunne belangstelling, zoodat hij zich afvraagt of het niet zaak zou zijn, door het heffen van een gering entreegeld een zekere selectie van het Zondagochtend publiek te bewerkstelligen. Spreker is overtuigd, dat de vele werkelijk belangstellenden, die hij onder de bezoekers heeft opgemerkt, niet zullen worden afgeschrikt, indien zij b.v. een dubbeltje entrée zouden moeten betalen.

De Heer Zimmermann verklaart zich tegen het heffen van entrée. Het Zondagochtend bezoek is inderdaad zeer druk, vaak zelfs overdruk. Rust- of ordeverstoring is echter bij Sprekers weten nimmer voorgekomen. Het vrij bezichtigen van het Museum is als het ware een „verkregen recht" van het Bataviaasch publiek. Daargelaten nog dat het Genootschap door een verandering als deze zijns inziens zich zou blootstellen aan kritiek, meent Spreker dat ook het te betalen bedrag de krachten van het publiek te boven zou gaan en vooral belemmerend zou werken op

het bezoek van hen die met een gansche familie het Museum komen bekijken.

De Heer Moll merkt op, dat in het laatstgenoemde bezwaar gemakkelijk zou kunnen worden voorzien door het uitgeven van familiekaarten, temeer daar het er niet om te doen is, de entrée-heffing dienstbaar te maken aan fiscale overwegingen. Gedurende de 2 jaar dat Spreker bijna iederen Zondag in het Museum heeft doorgebracht, is ook hij getroffen door de aanwezigheid van talrijke lieden die er niets anders kwamen zoeken dan een verzetje. Serieuze bezoekers, dien het om de collectie zelf te doen was, heeft hij des Zondagochtends menigmaal het Museum zien verlaten, nadat hun al heel gauw was gebleken, dat bij een zoodanig gedrang van een rustig beschouwen der verzameling geen sprake kon zijn. Spreker wijst erop, dat het Museum te Buitenzorg ertoe is moeten overgaan den bezoekersstroom op Zondagochtenden te stuiten door het vaststellen van een maximum aantal kijkers. Spreker voelt zeer veel voor den door den Heer Neytzell de Wilde voorgestelde maatregel en is van meening, dat de practische uitvoering daarvan geen overwegende bezwaren zal opleveren.

De Voorzitter vraagt den Heer Kern, hoe de toelating tot het Museum te Modjokerto is geregeld. Deze deelt mede, dat daar van ouds entrée wordt geheven. Het aantal bezoekers is niettemin groot. Een vergelijking met het Bataviaasch Genootschap gaat echter zijns insziens niet geheel op, daar het Museum te Modjokerto van huis uit eene particuliere instelling was, terwijl het Museum van het Bataviaasch Genootschap van ouds een meer openbaar karakter draagt.

De Voorzitter stelt voor de beslissing over deze kwestie eenigen tijd uit te stellen teneinde de Directieleden persoonlijk in de gelegenheid te stellen zich een opinie te vormen.

Aldus wordt besloten.

8. De Heer Kern brengt ter sprake de onlangs gevormde „Vereeniging voor wetenschappelijke leergangen'', waaromtrent reeds eenige berichten in de dagbladen zijn verschenen. In algemeenen zin beoogt deze Vereeniging om op de basis van serieuze wetenschappelijkheid te voorzien in de behoefte aan algemeene ontwikkeling, die in toenemende mate te constateeren valt onder de leerlingen van de S.T.O.V.I.A., de Rechtsschool, de Bestuursschool, de middelbare Technische scholen en onder het reeds in de maatschappij staande jongere publiek.

Reeds hebben zich een bevredigend aantal personen bereid verklaard om zich met het geven van cursussen of voordrach-

tenreeksen te belasten. Gezwegen van vele anderen noemt Spreker, behalve zichzelf, de Heeren Bosch, Djajadiningrat, Schrieke en Moll die, hoewel de Vereeniging een zelfstandig karakter draagt, toch als het ware een personeele band met de Directie van het Bataviaasch Genootschap vormen, welke door de Vereeniging op prijs wordt gesteld, aangezien de belangstelling van het Bataviaasch Genootschap in haar streven, ongetwijfeld een steun beteekent voor de jonge organisatie.

De Voorzitter zou gaarne meer in bijzonderheden vernemen, van welken aard de steun zou wezen, welke de Vereeniging van het Bataviaasch Genootschap verwacht. De Heer De Roo de la Faille kan niet ontkennen, dat hij persoonlijk sceptisch tegenover een dergelijke onderneming staat, maar laat gaarne vrijen loop aan lofwaardig streven. Spreker ziet alleen niet wat — vooral bij dezen opzet — de rol van de Directie van het Bataviaasch Genootschap zal moeten zijn. Hij is van meening dat de Directie, alvorens zich eventueel officieel en actief met de zaak in te laten, nauwkeurig ingelicht moet zijn over het programma, de personen, de werkwijze, etc. van de nieuwe Vereeniging.

Spreker herinnert eraan, hoe hier ter stede indertijd de met zooveel toewijding en enthousiasme door den Heer van Hinloopen Labberton georganiseerde cursus in het Sanskrit in het zand is geloopen, wegens gebrek aan *blijvende* belangstelling; hoe de eerste voordrachten van Mejuffrouw Dr. Binger over de Nederlandsche litteratuur volle zalen trokken, doch al spoedig moesten worden gestaakt, wijl er niemand meer kwam; hij herinnert aan 's Genootschaps eigen ervaringen achtereenvolgens bij de lezingen van Dr. Bosch, Dr. Adriani en Dr. Ueberschar; hij wijst erop hoe de in den laatsten tijd door eenige Hoogleeraren van de Technische Hoogeschool te Bandoeng opgezette cursussen buiten die Instelling al evenmin aan de verwachting hebben beantwoord, om ten slotte de vraag te stellen, of er sedert het mislukken van alle deze loffelijke pogingen, zooveel in de mentaliteit of in de samenstelling van het Indische publiek is veranderd, dat thans opeens deze wetenschappelijke leergangen kans op succes zouden hebben.

Spreker vreest, dat in de plannen dezer Vereeniging het zijns inziens even wezenlijke als onmisbare verschil tusschen wetenschap en voorlichting wel eens teloor zou kunnen gaan. Wetenschap is zijns inziens iets, dat men met moeite en kommer moet zoeken en veroveren; de kennis die men als gesneden koek in den mond geschoven krijgt, kweekt oppervlakkigheid en waanwijsheid. Het Bataviaasch Genootschap zij indachtig aan het woord „Noblesse oblige".

Mr. Neytzell de Wilde meent te weten, dat ook in Holland de Volksuniversiteiten op den duur slechts een pover succes hebben gehad.

Mr. Creutzberg beschouwt de door den Heer Kern ontvouwde plannen meer als vallende onder het begrip „University extension" dan „Volksuniversiteit".

Dr. Schrieke merkt op, dat inderdaad de Afdeeling A van verschillende Volksuniversiteiten, welke zich tot de arbeidersklasse richtte, geen blijvend succes heeft gehad; de B-Afdeeling daarentegen, die zijn leerlingen trok uit de meer ontwikkelden, floreerde. Meer nog dan de eigenlijke cursussen trokken de voordrachtenreeksen belangstelling; daaraan zou de Bataviasche vereeniging zich z.i. moeten spiegelen.

Mr. Creutzberg heeft eenige van de promotoren van de onderwerpelijke vereeniging in ambtelijke hoedanigheid te woord gestaan en van hen den indruk gekregen, dat het de bedoeling is, om uit de zich aanmeldende hoorders groepen te formeeren naar gelang van elks ontwikkeling en de leerstof dienovereenkomstig toe te bereiden. Wat de verhouding van het Bataviaasch Genootschap tegenover de nieuwe vereeniging betreft, zoo schijnt het Spreker de meest voor de hand liggende gedragslijn te zijn, dat de Directie afwacht, totdat de Vereeniging officieel aan het Genootschap kennis geeft van haar bestaan en daarbij zoodanige inlichtingen verstrekt over haren opzet, haar program, hare werkwijze, hare medewerkers, hare vooruitzichten op het stuk van hoorders etc., dat de Directie aan de hand daarvan haar standpunt kan bepalen. Spreker verwacht, dat er dan wel aanleiding zal bestaan tot eene sympathiebetuiging der Directie met de ontworpen plannen.

De Heer Kern kan al dadelijk mededeelen, dat de Vereeniging geen verzoek om financieelen steun zal doen, en zich ook niet op een eventueele sympathiebetuiging van de Directie zal beroepen om een subsidieaanvrage bij de Regeering te ondersteunen. Zij zoekt steun en samenwerking op die terreinen, waar beider belangen en werkzaamheden aan elkander raken. Een circulaire of andere mededeeling, behelzende de door Mr. Creutzberg bedoelde informatie kan eerlang worden verwacht.

Men besluit de aankomst daarvan af te wachten.

4. De Heer Kern biedt vervolgens aan eene bijdrage, getiteld „Losse gegevens over het Alasland", vnl. handelende over Adat en Adatrecht.

Deze is opgenomen in de rubriek „Mededeelingen", zie hiervoor.

§ 7. Huishoudelijke Besluiten.

Wordt naar aanleiding van desbetreffende verzoeken, resp. voorstellen besloten tot:

1. Opneming van het Universiteitscollege te Stellenbosch, Zuid Afrika, in de ruillijst voor alle periodieke en seriesgewijze publicaties.

2. Benoeming van Mevr. C. H. Dorrenboom-Schlusser tot Assistente bij de Bibliotheek met ingang van 1 Januari 1922.

3. Benoeming van Mej. N. L. D. Lankamp tot bureau assistente bij het secretariaat in de plaats van Mej. J. Termytelen, die wegens familieomstandigheden ontslag verzocht tegen 1 Februari a.s.

§ 8. Geschenken.

De volgende schenkingen werden ontvangen:

1. van het lid J. P. Koster voor de Bibliotheek: J. B. Gramoje. Asia sive historia universalis Asiaticarum Gentium.

2. van den heer J. Versnel te Amsterdam voor de numismatische verzameling: eene collectie Duitsch papiergeld.

3. van den Assistent Resident van Zuid Timor en Eilanden voor de Ethnografische verzameling: de vroeger door hem voor de besnijdenis-tentoonstelling ingezonden voorwerpen (zie Notulen 1921 p. 156 noot).

4. van het buitengewoon lid Dr. P. Wirz voor dezelfde verzameling: eene collectie ethnografica afkomstig uit het expeditiegebied der laatste Centraal Nieuw Guinea expeditie.

5. van het lid J. L. Moens voor de Historische verzameling: een olieverfportret van den heer Langeveldt van Hemert, Controleur der Landrente, den „Verbrugge" uit den Max Havelaar van Multatuli.

Deze geschenken worden gedemonstreerd en onder dankzegging voor de verschillende verzamelingen aanvaard. (Zie voorts bovenstaande Notulen sub § 3).

Uittreksel uit de Notulen der 2de Directievergadering, gehouden den 28sten Januari 1922.

Aanwezig zijn alle Directieleden behalve de heer V. Zimmermann, die intusschen heeft verklaard de projecten voor de gebouwen-uitbreiding, zooals die ter vorige vergadering ten toon hebben gehangen, gaarne goed te keuren. Mede tegenwoordig zijn

de leden der bouwcommissie G. Trap Friis, Ingenieur der Landsgebouwen, en P. Gediking, Bibliothecaris.

De Voorzitter opent deze speciaal voor de bespreking der bouwplannen belegde Directievergadering met een kort woord, waarin hij de in Februari 1920 [1]) op voorstel van het toenmalig Directielid den Heer Ott de Vries ingestelde bouwcommissie, die de voorbereiding van de thans ter tafel liggende plannen heeft verzorgd, dank zegt voor hare bemoeienissen en melding maakt van de voorlichting welke deze commissie heeft ontvangen van den tijdelijk in Indië vertoevenden Voorzitter der Nederlandsche Museumcommissie, Prof. Dr. Jan Veth.

Vervolgens geeft hij het woord aan het commissielid, den met de opmaking der ontwerpen belasten Ingenieur der Landsgebouwen Trap Friis om een en ander toe te lichten.

De heer Trap Friis zet uiteen, dat hij bij de samenstelling der voorliggende projecten niet alleen te rade is gegaan met de oogenblikkelijke behoeften van het Bataviaasch Genootschap, doch ook rekening heeft gehouden met de toekomstige ontwikkeling daarvan en met de eischen, die het aspect der omgeving aan het uiterlijk voorkomen van het Museum- en bibliotheekgebouw stelt. Hij heeft zich de bebouwing van den ter beschikking staanden grond, het Museumerf plus het thans door de Bestuursschool geoccupeerde pand, zoo zuinig gedacht als met de eischen der aesthetiek vereenigbaar werd geacht.

Wat het algemeen uitwendig aspect betreft meent spreker, dat bij het uitvoeren van een zoo belangrijk bouwwerk aan het Koningsplein, het toekomstig aanzien van dit plein zelf mede in beschouwing moet worden genomen. Hij heeft daarom een tweetal teekeningen vervaardigd, welke toonen hoe hij zich het nieuwe Museum complex in het kader van het gereguleerde Koningsplein denkt, en hoe het Koningsplein als geheel in het nieuwe stadsbeeld zal passen.

Over deze situatie teekeningen, welke naar het oordeel der vergadering eene zeer gelukkige oplossing bieden o.a. voor de conserveering van de oude „Citadel" bij ombouwing der spoorbaan, ontwikkelt zich eene levendige discussie, welke intusschen tot de slotsom voert, dat het niet op den weg der Directie ligt om zich *thans* tegenover de Regeering of tegenover eenige andere met deze aangelegenheid te maken hebbende autoriteit of college over deze zaak uit te spreken. Het Bataviaasch Genootschap dient zich op het standpunt te stellen, dat vóór alles een uitbreiding zijner localiteit noodzakelijk en spoedeischend is. Dat de Directie alvorens hare behoeften en wenschen bij de Regeering voor te

---

[1]) Notulen pag. 31 vlg.

brengen zich doòr onderlinge bespreking er rekenschap van geeft, dat de door haar goed te keuren bouwplannen passen in het kader van de toekomstige mogelijkheden der bebouwing van het Koningsplein, spreekt naar het oordeel der vergadering van zelf, doch zulks dient in de thans tot de Regeering te richten voorstellen buiten beschouwing te blijven.

De heer Moquette legt er den nadruk op, dat voor de uitvoering, ook voor de partieele uitvoering der voorliggende bouwplannen, de ontruiming van het Bestuursschoolgebouw noodzakelijk is en zou gaarne vernemen, tegen wanneer deze instelling het uitbreidingsperceel zal verlaten.

De heeren Allart en Creutzberg zetten uiteen, dat aan het onderbrengen van de Bestuursschool in een ander gebouw geen bijzondere moeilijkheden verbonden zullen zijn, wanneer eenmaal de Regeering Hare bewilliging heeft verleend tot de uitvoering van het eerste gedeelte der plannen.

Thans worden de eigenlijke bouwplannen zelf aan de hand der teekeningen in behandeling genomen.

De meerderheid der vergadering is er over voldaan, dat de ontwerper eene oplossing heeft gevonden, waarbij de eenheid van stijl met het bestaande gebouw is behouden. De veranderingen welke de ontwerper in het bestaande front noodzakelijk acht, daaronder begrepen de wegneming van het tot den gevel behoorende gedeelte van de bovenverdieping (goudkamer), ontmoeten geen principieele bezwaren, vooral aangezien die veranderingen niet aanstonds behoeven te worden aangebracht, hetgeen met het oog op den met eene overbrenging der goudcollectie gemoeiden arbeid bezwaarlijk zou wezen.

De vergadering kan zich er mede vereenigen, dat de tegenwoordige gevel — behoudens zekere veranderingen — in de nieuwe façade zal verschijnen als Noordelijke vleugel, m.a.w. als pendant van den gevel van de te bouwen bibliotheek, en dat de middenpartij van het nieuwe front zal bestaan in een koepelgebouw, dat een 40 tal meters achter de frontlijn zal worden geplaatst als afsluiting van een propylaeisch gedachte tusschenruimte, welke aan hare voorzijde tevens als centrale ingang is gedacht. Het door den koepel beheerschte complex zal de toekomstige huisvesting der oudheidkundige collectie zijn.

Over de volgorde waarin, op grond der urgentie, de verschillende gedeelten van het plan zullen moeten worden uitgevoerd, bestaat volledige eenstemmigheid. De Bibliotheek moet het eerst worden geholpen. Is die eenmaal overgebracht, dan komt daardoor in den tegenwoordigen Zuid vleugel althans zóóveel ruimte vrij voor de ethnografische verzameling, als noodig is om aan de allereerste

behoefte te voldoen. Vervolgens zal de nog aan de volkenkundige afdeeling ontbrekende ruimte moeten worden aangevuld door het doortrekken van den tegenwoordigen Zuid vleugel en het oprichten van het verbindingsstuk met den Noord vleugel.

Daarna komt dan vervolgens de voor de huisvesting der Archaeologische verzameling bestemde middenpartij met koepel aan de beurt.

Wat de détails der plannen betreft, zoo zou de Bibliothecaris, de Heer Gediking er de voorkeur aan gegeven hebben indien de Leeszaal niet aan de voorzijde van het gebouw was geweest, zulks met het oog op het straatrumoer en de warmte.

De heer Trap Friis kan verklaren, dat de temperatuur in de ontworpen leeszaal door de voorgenomen constructie van ramen en dak niet te wenschen zal overlaten. Het straatrumoer wordt bij nadere beschouwing van den afstand, welke de frontlijn scheidt van den thans goed geplaveiden weg, ook door den heer Gediking geen overwegend bezwaar geacht.

Dr. Bosch mist op het ontwerp de aula.

De heer Trap Friis heeft, na voltooiïng van de nieuwe oudheidkundige afdeeling en overbrenging ook van de bronscollectie daarheen, de tegenwoordige bronskamer voor aula bestemd. Het meer naar achteren gelegen deel van den verdiepingbouw immers kan zonder bezwaar blijven bestaan. Met het oog op de wegneming van het frontgedeelte van de tegenwoordige bovenverdieping is de huidige rotonde bestemd voor goudkamer. De overbrenging daarvan moet natuurlijk wachten op de verhuizing van de archaeologische verzameling naar den nieuwen koepel.

Bij beschouwing van den plattegrond in zijn geheel is Mr. Creutzberg van oordeel, dat van de omstandigheid, dat het nog geruimen tijd zal duren eer het Ethnografisch Museum alle daarvoor uiteindelijk bestemde ruimte zal hebben ingenomen, gevoegelijk partij zou kunnen worden getrokken voor de huisvesting van de collegezalen etc. van de juridische, indologische en eventueel literarisch-philosophische faculteiten der toekomstige Universiteit, aangenomen dan dat deze overeenkomstig het advies der Directie te Batavia wordt gevestigd.

Dit denkbeeld vindt gereeden ingang bij de Directie, overtuigd als deze is, dat de beoogde nabuurschap tot wederzijdsch voordeel zal strekken. Deze mogelijkheid zal derhalve met warme aanbeveling aan de Regeering ter overweging worden voorgelegd, waarbij uit den aard der zaak aan Haar Zelve zal worden overgelaten het tijdstip te bepalen, waarop de uitvoering van dit gedeelte

der bouwplannen in het bouwprogramma van 's Genootschaps eigen localiteiten zal worden ingeschoven.

De bibliotheek dient intusschen voor te gaan.

Ter illustratie van de urgentie eener gebouwenuitbreiding voor wat het volkenkundig Museum betreft, relateert Kolonel van Lith, dat het „Indisch Comité voor Wetenschappelijke Onderzoekingen" op het punt heeft gestaan om de laatstelijk op de expeditie naar Centraal Nieuw Guinea door den ethnoloog Dr. P. Wirz verzamelde ethnografica in hun geheel naar Holland te zenden, juist op grond van de overweging, dat het Museum van het Bataviaasch Genootschap geen voldoende ruimte voor eene behoorlijke opstelling, laat staan gelegenheid voor behoorlijke wetenschappelijke bewerking biedt. Sprekers mededeeling dat 's Genootschaps plannen voor een gebouwen uitbreiding en voor een bevredigende personeelsvoorziening reeds in een vergevorderd stadium van voorbereiding verkeeren, heeft het Indische Comité gelukkig van het nemen van eene dergelijke voor ons Museum zoo uiterst pijnlijke beslissing weerhouden. Onder algemeene instemming stelt Spreker voor, aan deze gebeurtenis een argument te ontleenen om de Regeering van de noodzakelijkheid eener spoedige uitvoering der bouwplannen te overtuigen.

Uittreksel uit de Notulen der 3de Directievergadering, gehouden 27 Februari 1922.

Aanwezig de Directieleden:

P. de Roo de la Faille, Voorzitter; V. Zimmermann; R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat; Dr. F. D. K. Bosch; Dr. B. Schrieke; J. Th. Moll, Secretaris-thesaurier; A. van Lith. De vergadering wordt mede bijgewoond door den Bibliothecaris den Heer P. Gediking.

Afwezig de Heeren Mr. F. K. Creutzberg; Mr. A. Neytzell de Wilde; R. A. Kern; A. G. Allart, wegens ambtsbezigheden; J. P. Moquette, wegens ongesteldheid.

§ 1. Bibliotheek-Verslag 1921.

De Voorzitter stelt aan de orde de behandeling van het verslag betreffende de jaarlijksche opneming van de bibliotheek. Dit verslag is in rondlezing geweest tezamen met dat over het jaar 1920 (zie Notulen 23 Januari j.l. pag. 257 hierboven).

Het verslag luidt als volgt:

De ondergeteekenden, vooruitloopende op hunne ter vergadering der Directie van 23 Januari 1922 uitgesproken

benoeming tot Commissarissen voor het nagaan van het beheer der Boekerij over het jaar 1921, hebben op 21 Januari jl. het jaarlijksch onderzoek gehouden. Hunne bevindingen geven hun aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Het aantal der buiten de bibliotheek uitgeleende boeken vertoont nog steeds een sterk stijgende lijn, al moet, helaas, worden geconstateerd, dat de nieuwe posttarieven het uitleenen der boeken buiten de stad aanmerkelijk drukken.

Voorts werd met leedwezen vastgesteld, dat de voor den normalen jaarlijkschen aanwas der boekerij beschikbare ruimte thans nagenoeg geheel is opgebruikt. De hierdoor ontstane nadeelen: het plaatsen van talrijke boeken op eene voor het personeel zeer onhandzame hoogte, het opstellen van andere gedeelten op dubbele rijen, waardoor zoowel het uithalen als het ventileeren der boeken wordt bemoeilijkt, kunnen alleen verholpen worden door overbrenging naar een nieuw, naar den eisch ingericht gebouw. In verschillende vakken is het reeds vastgeloopen, ten gevolge waarvan de aan die vakken nieuw toegevoegde boeken elders moeten worden opgesteld, hetgeen de administratie op hinderlijke wijze compliceert, en den dienst verzwaart.

De *alphabetische* catalogus van de door den bibliothecaris afgehandelde vakken en van de nieuwe aanwinsten sedert 1916 [1]) is in boekjesvorm gereed gekomen en staat ten dienste van de gebruikers. Deze catalogus wordt geregeld bijgewerkt. Een *systematische* (d.w.z. naar de onderwerpen gerangschikte) catalogus van diezelfde vakken in denzelfden vorm, die thans reeds in losse slips binnenkamers met toestemming van den Heer Gediking te raadplegen is, is in een vergevorderd stadium van voorbereiding.

Als assistent van den Heer Gediking was naast den ijverigen klerk Mas Patah tot einde Maart van het verslagjaar, werkzaam de Heer Du Perron, die eene waardeerbare belangstelling aan den dag legde. Na zijn vertrek naar Europa werd hij tot November door Mejuffrouw van Marle vervangen. Sedert het begin van 1922 is Mevrouw C. H. Dorrenboom-Schlusser in dezelfde functie opgetreden.

Wat de catalogiseering der boekerij betreft — hiervoor moge verwezen worden naar de betrekkelijke passage in het commissoriale verslag over 1920 [2]) — : nadat in 1920 Vak XXI (Volkenkunde) *alphabetisch* en grootendeels ook *systema-*

1) Deze aanwinsten zijn zoowel alphabetisch als systematisch verwerkt.

2) Zie boven, pag. 256.

tisch was afgehandeld, volgden in den loop van 1921 de voortzetting daarvan en vervolgens de vakken XIX en XXXI alsmede de folio-serie.

De commissie constateert, dat derhalve thans — op de bewerking van de tijdschriften en een deel der serie-werken na [3]) — die voorbereidende werkzaamheden zijn verricht, welke blijkens het bibliotheek-rapport over 1920 noodzakelijk moesten voorafgaan, eer van de uitgifte van eenen partieelen catalogus (omvattende de land- en volkenkunde) sprake zou kunnen zijn. De Directie zal daarom thans hebben uit te maken, of zal worden voortgegaan met de catalogiseering van vak XXII (Geschiedenis) welke de heer Gediking inmiddels ter hand heeft genomen, dan wel of men zich de publicatie van het eerste catalogusdeel zonder laatstgenoemd vak voor de allernaaste toekomst ten doel zal stellen.

Hoewel ten volle doordrongen van het gewicht van de in het vorige rapport ook reeds vermelde omstandigheid, dat de vraag zich den laatsten tijd meer in de richting der Westersche en der philologische vakken [4]) begint te verleggen, meent de commissie met aandrang tot het laatstgenoemde alternatief te moeten adviseeren, en wel omdat het daarmede gediende belang inderdaad het zwaarste dient te wegen.

Door de Directie is nl. meermalen den wensch geuit om het publiek zoo spoedig mogelijk in het bezit van een gedrukten catalogus te stellen en daarbij een aanvang te maken met een catalogus van die werken, waarin het Genootschap bepaaldelijk specialiteit is en zelfs een zekere mate van volledigheid heeft bereikt, t.w. die op Land- en Volkenkundig gebied.

Aan de compilatie van het materiaal voor zulk een catalogus ontbreekt — zooals zooeven werd opgemerkt — thans nog alleen een deel der z.g. serie-werken, die juist voor de Indische gebruikers buiten Batavia van zoo'n gewicht zijn, wijl zij niet over de noodige repertoria beschikken. Voorts zal

---

3) Nl. dat gedeelte, hetwelk door Mej. H. 's Jacob en den heer Gaul nog niet was gecatalogiseerd (vide vorige bibliotheekverslagen).

4) De tegenwoordig meest gebruikte vakken behalve Land- en Volkenkunde zijn: geschiedenis en biographie, juridica (staat- en staathuishoudkunde), archaelogie, moderne talen, die tezamen ettelijke duizenden nummers omvatten. Voor de ook veel gevraagde Javaansche literatuur zal voorloopig met het pas gepub'iceerde werk van Dr. Rinkes kunnen worden volstaan.

alvorens tot het publiceeren van dezen catalogus kan worden overgegaan nog de *revisie der tijdschriften* moeten worden hervat en voltooid. (Aangeteekend wordt dat de revisie der andere vakken van de bibliotheek thans geheel is afgeloopen).

Met de publicatie van een catalogus der Land- en Volkenkundige werken (voor onze leden in de verstrooiïng van zooveel gewicht) kan o.i. niet gewacht worden tot de Heer Gediking met de alphabetische en systematische behandeling van de heterogene afdeelingen Geschiedenis en Economie is gereed gekomen, 1e wijl de desbetreffende vakken zeer omvangrijk zijn, zoodat met de bewerking daarvan een zeer geruime tijd zal zijn gemoeid en 2e ook, wijl de bedoelde afdeelingen belangrijke lacunes vertoonen, dewelke wellicht bij voorkeur eerst eenigszins waren aan te vullen alvorens tot een publicatie van het betrekkelijk catalogusdeel kan worden overgegaan.

Het ontbreken van een behoorlijken betrouwbaren catalogus (zij het ook in boekjesvorm voor het gebruik in de bibliotheek) is ten aanzien van de hier bedoelde onderwerpen (Geschiedenis en Economie) natuurlijk een bezwaar, doch dit schijnt ons, waar toch immers dank zij de revisie precies bekend is wat op dit gebied in de bibliotheek aanwezig is, niet zóo overwegend, dat daarom de publicatie van den catalogus van de Land- en Volkenkundige werken zou moeten worden vertraagd, al zal het opzoeken der geschiedkundige en economische werken met de bestaande deels verouderde hulpmiddelen meer tijd vergen.

Het is met het oog op bovenstaande overwegingen, dat de commissie aan de Directie met aandrang in overweging geeft om den Heer Gediking uit te noodigen:

1e de aangevangen behandeling van Vak XXII terstond te onderbreken.

2e de revisie, alphabetische en systematische catalogiseering van de periodieken, seriewerken, tijdschriften etc. onverwijld ter hand te nemen.

3e na afloop daarvan aanstonds tot het persklaar maken van een catalogus van 's-Genootschaps werken op het gebied der Land- en Volkenkunde over te gaan.

In dit verband dienen nog een tweetal punten te worden besproken.

Met den overgang van den Heer Gediking in 's-Landsdienst, is de questie van een eventueel buitenlandsch verlof voor dezen ambtenaar tevens aan de orde gekomen. Dit zal n.h.v. niet kunnen plaats hebben, voordat de zaken

aan een adjunct, die thans in Holland wordt gezocht, kunnen worden overgegeven. In den tusschentijd zal de Heer Gediking gelegenheid vinden den catalogus als bovenbedoeld in gereedheid te brengen. Is deze inmiddels persklaar, dan bestaat er tegen zijn vertrek geen bezwaar, omdat dit werk in zijn afwezigheid afgedrukt kan worden. Dit laatste zou de Heer Gediking, naar hij der commissie mededeelde, wel ongaarne zien, doch daartegen lijkt met het oog op de urgentie dezer aangelegenheid geen overwegend bezwaar aan te voeren.

Het tweede punt is, dat de gedrukte catalogus zich zal dienen te kenmerken door het opnemen van overdrukjes als aparte werken. De overdrukjes immers zijn hier in Indië van bijzonder belang tengevolge van de omstandigheid, dat over verschillende onderwerpen alleen of nagenoeg alleen tijdschrift-literatuur bestaat, of althans dat de tijdschrift-literatuur eene zeer groote rol speelt. Voorts zijn deze overdrukjes met het oog op de besparing van porto en risico bij het uitleenen buiten de stad een waardevol bezit: ook hierdoor dus hebben ze hier te lande relatief meer waarde dan in het Europeesch bibliotheekwezen. Het spreekt echter vanzelf, dat niet alle overdrukjes in den gedrukten catalogus vermeld zullen behoeven te worden. Ten aanzien van dit punt komt het ons dus het beste voor, deze aangelegenheid aan het inzicht en het beleid van den bibliothecaris over te laten.

Ten slotte kunnen wij wederom dit rapport niet besluiten, alvorens der Directie te hebben voorgesteld, den Heer Gediking hare erkentelijkheid te betuigen voor de uitzonderlijke toewijding, waarmede hij ook met opoffering van zijn vrijen tijd 's-Genootschaps belangen heeft gediend.

De Commissie vnd.

(w.g.) B. SCHRIEKE.
(w.g.) J. Th. MOLL.

De Voorzitter leest eenige kantteekeningen voor welke Mr. A. Neytzell de Wilde bij de rondlezing heeft gesteld, daartoe strekkende dat de periodieke aanwinstenlijsten, die dus de actualia bevatten, om de zooveel jaren zullen worden gecompileerd en afzonderlijk uitgegeven. De Heer Gediking licht zijn ook in het Verslag over 1920 [1]) vermeld bezwaar tegen deze werkwijze, nader toe met de opmerking, dat daardoor een groot aantal

1) Zie boven, pag. 256.

boeken zoowel in het „Supplement" op het catalogusdeel waarin het thuis behoort, als in de door den Heer Neytzell de Wilde beoogde lijst van actualia zou komen te paraisseeren. Dit en vooral de met het afzonderlijk bijhouden der actualia gemoeide arbeid en kosten doen de Directie besluiten om zich toe te leggen op het uitgeven van een catalogus van de geheele bibliotheek en zich voor het publiceeren der aanwinsten te beperken tot de kwartaalsgewijze opneming in de Notulen, zulks volgens het in 1921 aangevangen rubriekensysteem.

De Heer Gediking verkrijgt het woord voor de uiteenzetting van zijne bezwaren tegen het door de Bibliotheek-commissie gedane voorstel. Spreker houdt vast aan het door hem kort na zijn ambtsaanvaarding in 1916 ontvouwde programma, zooals dat is weergegeven in de Notulen van dat jaar op pag. 1—3. Hij wijst erop, dat bij afwerking van dat programma de gedrukte catalogus de gedaante zal krijgen van één boekdeel, welks registers van namen en kenwoorden den geheelen bibliotheek-inhoud bestrijken. Opvolging van het voorstel van de bibliotheek-commissie brengt mede, dat de stof in mooten wordt gesneden. De catalogus zelf zal dan ook uit verschillende deelen bestaan, die ieder een eigen register behoeven en ieder in de toekomst zullen moeten worden gevolgd door supplementen.

Wanneer nu de Directie op grond van de onmogelijkheid waarin Spreker verkeert tot het stellen van eene tijdgrens, waarbinnen de catalogus van de geheele bibliotheek zou kunnen verschijnen, besluit tot eene deelsgewijze uitgifte van den catalogus, dan zou Spreker nog de voorkeur geven aan eene andere indeeling van de stof, dan waartoe het voorstel als vanzelf zou leiden. Bij de door Spreker beoogde indeeling zou één band gewijd zijn aan de taalkundige vakken, één band aan de natuurwetenschappelijke vakken en één band aan de rest, die dus omvatten zou Land- en Volkenkunde, Geschiedenis, Economie, Juridica, etc. De laatst bedoelde band zou natuurlijk het eerst uitgegeven kunnen worden.

De heer Schrieke stelt in het licht, dat hetgeen hij zou willen noemen het bemiddelingsvoorstel van den Heer Gediking alleen een gradueel verschil vertoont met het voorstel van de bibliotheek-commissie. Dit laatste immers beoogt de publicatie van den catalogus over Land- en Volkenkunde afzonderlijk en verzet zich niet tegen het bijeenbrengen van de hoofden Geschiedenis, Economie en Juridica in den tweeden band; wat den inhoud van het deel „taalkundige vakken" en „natuurwetenschappelijke vakken" betreft, hierin gaan de inzichten van den Bibliothecaris paralel met die van de bibliotheek-commissie. Als een der grootste voordeelen van de door de bibliotheek-commissie aanbevolen

indeeling noemt Spreker de betrekkelijke volledigheid van 's Genootschaps boekerij op het gebied van den in den eersten catalogusband te behandelen stof, terwijl de boekerij op het gebied van de rechtswetenschappen en de economie stellig nog behoefte heeft aan aanvulling.

Als een tweede bezwaar tegen het voorstel van de bibliotheek-commissie noemt de Heer Gediking de omstandigheid, dat daardoor ten tweeden male eene onderbreking van zijne werkzaamheden zou ontstaan.

De Voorzitter, erkennende dat zulks voor den werker, dien de Directie ten zeerste in den Heer Gediking waardeert, inderdaad minder aangenaam moet wezen, oordeelt niettemin dat dit bezwaar niet overwegend geacht mag worden, als het aankomt op het uitzetten van de groote lijnen, waarlangs het Genootschap zijn bibliotheekbeheer heeft te voeren. Hij vraagt den Heer Gediking, of zich behalve het door hem bedoelde bezwaar betreffende de registers nog andere technische moeilijkheden zouden voordoen bij de uitgifte van eene catalogus in deelen. De Heer Gediking antwoordt, dat behalve dit bezwaar bovendien de supplementen dienen te worden genoemd, die dan natuurlijk eveneens afzonderlijk zullen moeten verschijnen.

Hier tegenover wordt opgemerkt dat het niet uitgesloten is, dat tegen den tijd waarop het laatste deel van den catalogus het licht zal zien, de voorafgaande deelen eene heruitgave zullen behoeven. Is dat het geval, dan zijn daarmede de bezwaren van den Heer Gediking ondervangen, aangezien dan de voorafgegane deelen in de sloteditie kunnen worden geïncorporeerd, terwijl men in de tusschengelegen jaren het nut der afzonderlijke deelen ten volle heeft geplukt. Dit perspectief wordt des te aantrekkelijker geacht, aangezien men zich voorstelt, de catalogusdeelen te doen verschijnen in de volgorde hunner belangrijkheid voor het Genootschap.

De Heer van Lith merkt op, dat hij inderdaad het uitgeven van eenen catalogus in afzonderlijke deelen geen ideale werkwijze vindt. Anderzijds echter ziet hij zich genoodzaakt, den schroom dien de Bibliothecaris toont voor het noemen van een tijd waarin de afwerking van eenen samenvattenden catalogus verwacht kan worden, te eerbiedigen. Onder die omstandigheden meent hij dat de Directie het voorstel dient te aanvaarden, aangezien het zoowel aan de Directie als aan het lezerspubliek houvast biedt.

Wanneer geen der aanwezigen meer iets heeft op te merken over de onderwerpelijke kwestie, brengt de Voorzitter het voorstel der bibliotheek-commissie in stemming. Afgezien van de tegen

het voorstel uitgebrachte adviseerende stem van den heer Gediking, wordt het met algemeene stemmen aangenomen.

§ 2. Rondvraag.

1. De Heer de Roo de la Faille deelt mede, dat hij tot den Resident van Batavia het verzoek heeft gericht om het daarheen te leiden, dat bij de voorgenomen terugbrenging van het particulier land „Tjitrap" tot het landsdomein, de marmeren beelden die zich bij het landhuis bevinden aan het Bataviaasch Genootschap zullen worden afgestaan.

De Vergadering betuigt hare ingenomenheid met den gedanen stap. [3])

2. Dr. Schrieke komt terug op het in 1920 geopperde denkbeeld de Ethnografische Verzameling te veraanschouwelijken door het opnemen van foto's (zie Notulen 1920 pag. 17). Het is gebleken, dat de daaraan verbonden kosten de aanvankelijke raming ver overschreden, zoodat voorloopig niets daarvan is kunnen komen. Thans heeft Spreker een nieuw denkbeeld in overweging te geven, n.m. het ophangen van illustratie's, gesneden uit daarvoor in aanmerking komende boekwerken, etc. Voor Bali heeft Spreker het oog op het boek van Krause, voor West Sumatra op dat van Nieuwenhuis en voorts op de z.g. „A. R. W. Kiekjes van Land en Volk" (Java). Wellicht zal ook van Nieuw Guinea wel het een en ander uit de geïllustreerde literatuur pasklaar zijn te maken voor het beoogde doel. Wat de wijze van aanbrenging der foto's betreft acht de Heer Schrieke het mogelijk, dat deze in de meeste gevallen aan de binnenzijde der vitrines worden aangeplakt.

De Vergadering betuigt hare instemming met dit denkbeeld en machtigt den Conservator om voor eene proefneming op bescheiden schaal eenige boekwerken aan te schaffen.

3. Dr. Schrieke brengt ter sprake de uitgifte der gidsen. Het voortzetten van de reeks der gidsen op den tegenwoordigen voet na de voltooiïng van de afdeeling Borneo en Celebes, die thans op de drukkerij in behandeling is, verdient naar het oordeel van den Heer Schrieke geen aanbeveling. Deze gidsen n.l. hebben wel waarde voor het wetenschappelijk onderzoek, met name ten

---

[3]) *Noot van den Secretaris.* In zijn inmiddels ontvangen antwoord heeft de Resident zich tot medewerking bereid verklaard.

gerieve van de Musea in Europa, maar beantwoorden op zeer ontoereikende wijze aan hunne bestemming als wegwijzers van het Museum bezoekend publiek. Voor Nieuw Guinea ontraadt Spreker de samenstelling van een dergelijken gids, maar beveelt aan, de uitgifte te gelegener tijd van een „beschrijvenden Catalogus" in de Serie der Verhandelingen.

In beginsel aldus besloten.

4. Dezelfde Spreker deelt mede, dat de indeeling van de Nieuw Guinea zaal eene verandering heeft ondergaan in dezen zin, dat voor Centraal Nieuw Guinea, omvattende den bovenloop van den Mamberamo en de Swartvallei, een vijftal kasten zijn vrijgemaakt. De opstelling der door de laatste expeditie verzamelde aanwinsten is inmiddels gereed gekomen.

Ter oriënteering van het publiek zijn zoowel in de Nieuw Guinea zaal als in andere afdeelingen der Verzameling platte gronden en landkaarten aangebracht ter aanduiding van de plaatsen van herkomst en de plaatsen van opstelling.

§ 3. Huishoudelijke Besluiten.

1. Overeenkomstig een desbetreffend voorstel van de Redactiecommissie wordt het tarief der auteurshonoraria voor de verschillende edita voor zooveel noodig gewijzigd en vastgesteld als volgt:

Tijdschrift: *f* 25.00 per vel druks van 16 paginas.

Verhandelingen: *f* 37.50 per idem.

Oudheidkundig Verslag: *f* 37.50 per idem.

Deze honoraria zullen alleen worden toegekend voor geheel oorspronkelijke bijdragen, of voor werk dat daarmede gelijk staat (critische tekstuitgaven, vertalingen). Heruitgaven van teksten en niet-critische uitgaven zullen, voor zoover zij niet door de Redactiecommissie zelve en dus zonder toekenning van honorarium worden bezorgd, gehonoreerd worden met de helft der bovengenoemde bedragen. Ter compensatie van mogelijke onbillijkheid in gevallen, dat slechts een klein gedeelte der pagina wordt bedrukt, zooals bij pantoens, woordenlijsten e.d. zal voor de Verhandelingen en het Tijdschrift resp. *f* 25.00 en *f* 16.00 per vel druks van 16 paginas te goed worden gedaan.

2. Wordt verder overeenkomstig het voorstel van den Secretaris-thesaurier besloten, aan de wedde van den concierge, zooals die in de Directievergadering van 20 Augustus 1920 is vastgesteld (Notulen p. 144) vijf tweejaarlijksche verhoogingen van *f* 10.00

per maand te verbinden, derhalve tot een maximum van *f* 200.00 na 10 jaren. De wedderegeling geldt alleen voor den tegenwoordigen titularis, M. de Jong.

§ 4. Geschenken.

De navolgende geschenken werden ontvangen:

a) van het lid T. Adam voor de manuscriptenverzameling, een brief van den Sultan van Djambi, gericht aan den Resident van Palembang, aangetroffen in het gewestelijk archief aldaar. Afschrift zal op 's Residents verzoek worden vervaardigd ten behoeve van diens archief.

b) van het lid J. L. Moëns voor de ethnografische verzameling, twee Borneosche bamboekokers, welke een fraai snijwerk vertoonen.

c) van het lid, resident Damsté, voor de archaeologische verzameling, een drietal praehistorische steenen werktuigen, afkomstig van Bali, waarvan één de gedaante van een dissel vertoont en zeer goed gepolijst is.

d) van het lid, den oud-resident K. A. James, voor de sphragistische verzameling, twee stempels.

Deze geschenken zijn ter vergadering aanwezig, worden gedemonstreerd en onder dankzegging aan de schenkers aanvaard voor de verschillende collecties.

§ 5. Aankoopen.

Voor de ethnografische verzameling zijn aangekomen eenige specimina van oud Negarasch koperwerk (Zuider- en Ooster Afdeeling van Borneo) welke door de vriendelijke bemiddeling van den Resident waren aangekocht.

Uittreksel uit de Notulen der 4de Directievergadering, gehouden den 3en April 1922.

Aanwezig zijn alle Directieleden, benevens de Heer Mr. H. Jelgerhuis Swildens die inmiddels bereid gevonden is, den Voorzitter na diens vertrek op te volgen.

§ 1. Ingekomen stukken.

Uit de ingekomen stukken verdient het volgende vermelding.

a) Het Buitengewoon lid, de ethnoloog Dr. P. Wirz verzoekt ddo. Buitenzorg 14 Maart 1922, dat hem vanwege het Bataviaasch

Genootschap een aanbevelingsbrief aan den Resident en de plaatselijke bestuursambtenaren zal worden verstrekt met het oog op zijn eerlang te ondernemen studiereis naar een der Zuidelijke streken van Nieuw Guinea. Hij verbindt zich daarbij om de resultaten zijner ditmalige onderzoekingen bij het Bataviaasch Genootschap te puliceeren, — waarvan nota.

Op aanbeveling van den Voorzitter en van Dr. Schrieke wordt besloten Dr. Wirz de verlangde aanbevelingsbrieven te geven.

b) Een schrijven van de Vereeniging voor Wetenschappelijke Leergangen [1]) te Batavia ddo. 25 Maart 1922 luidende als volgt:

Zooals Uw Bestuur wellicht ter oore zal zijn gekomen is hier ter stede opgericht de Vereeniging voor Wetenschappelijke Leergangen, van wier Statuten en Huishoudelijk reglement U hierbij een exemplaar beleefd aangeboden wordt.

Bij de oprichting heeft het denkbeeld voorgezeten dat hier te lande, zoowel bij de aan Stovia, Rechtsschool, Bestuursschool en dergelijke andere instellingen studeerende jongelui, alsook bij tal van andere ingezetenen een uitgesproken verlangen bestaat naar verruiming van hun blik door studie ook op ander gebied dan dat van hun eigen vak.

Dat dit verlangen naar verdieping hunner algemeene ontwikkeling inderdaad in sterke mate aanwezig is, werd den oprichters door verscheidene vooraanstaande mannen op onderwijsgebied verzekerd.

Aan het ontbreken van gelegenheid om de hoogere vakstudie gepaard te doen gaan met kennismaking met andere wetenschappen, het ontbreken van het Universitaire bij de studie derhalve, wil onze Vereeniging tegemoet komen door het geven van leergangen en voordrachten op den voet als in het huishoudelijk reglement aangegeven.

De leergangen zullen aanvankelijk omvatten onderwerpen op het gebied der Geneeskunde, Wijsbegeerte, Taal- en Letterkunde, Volkenkunde, Godsdienstwetenschap, Kunst- en Kunstgeschiedenis en Rechts- en Staatswetenschappen.

De docenten hebben zich *geheel belangeloos* beschikbaar gesteld, terwijl ook de benoodigde localiteiten geheel kosteloos zijn aangeboden.

Voor het bijwonen der leergangen wordt een gering inschrijvingsgeld geheven, hetwelk is vastgesteld op *f* 2,50 voor de leergangen van ten hoogste 10 lessen en *f* 5.— voor die van meer dan 10 lessen, met dien verstande dat in bijzondere gevallen het

---

1) Zie boven, pag. 261 en volgende.

Dagelijksch Bestuur geheele of gedeeltelijke vrijstelling van betaling van inschrijvingsgelden kan verleenen.

De volledige cursus zal aanvangen met 1 Juli a.s. terwijl vermoedelijk enkele leergangen reeds eerder zullen beginnen.

Ondergeteekende zoude het ten zeerste op prijs stellen, indien hij van Uw bestuur mocht vernemen, dat het tot samenwerking bereid is.

Voor mondeling overleg nopens de wijze waarop die samenwerking zou kunnen plaats hebben, stelt ondergeteekende zich voorts gaarne beschikbaar.

Namens het Bestuur,
De Secretaris-Penningmeester,
(w.g.) H. F. W. BECKING.

De Directie juicht het streven der Vereeniging toe en is in beginsel gaarne bereid tot samenwerking. Nadere voorstellen afwachten.

De Secretaris wordt bereid gevonden zich met het bedoelde mondeling overleg te belasten.

c. Brief van den Eersten Gouvernements Secretaris ddo. 28 Maart 1922 No. 853|III A 2 waarin met het oog op de tegenwoordige financieele omstandigheden van Regeeringswege een beroep op de medewerking van het Genootschap wordt gedaan cm binnen den kring zijner werkzaamheden de Landsuitgaven zoo min mogelijk te bezwaren en in verband daarmede, voorshands zich te behelpen zonder den adjunct bibliothecaris, omtrent wiens uitzending na ontvangen voorlichting van Professor Hazen, de Directie in Januari j.l. een voorstel had gedaan.

De Voorzitter is van meening dat een zoodanig beroep onder de huidige tijdsomstandigheden niet voor weigering vatbaar is.

De Heer Moquette verklaart zich ten sterkste erover te verwonderen, dat de Regeering het Bataviaasch Genootschap aldus in de bezuiniging betrekt. Het gaat zijns inziens niet aan, dat het Bataviaasch Genootschap, dat nu reeds door zoovele jaren heen op zijn veld van Wetenschap een taak heeft vervuld, die eigenlijk een taak der Regeering zelve is en dat daarvoor al dien tijd is gesteund met een volstrekt minimaal bedrag aan subsidie, tot een slachtoffer der bezuinigingen wordt gemaakt.

De Voorzitter drukt daartegenover zijn vertrouwen uit, dat de Regeering in het algemeen wel degelijk bereid is het Bataviaasch Genootschap toe te rusten met zoodanige middelen, als het in staat is nuttig aan te wenden. Het zijn slechts de buitengewone tijdsomstandigheden, welke de Regeering Haars ondanks

nopen de bezuiniging ook over het Bataviaasch Genootschap uit te strekken, waarmede naar Sprekers overtuiging ook niet verder zal worden gegaan dan het uitstellen van de uitzending van den Adjunct bibliothecaris.

De Heer Moquette vreest, dat wanneer er van deze zwarte schapen één over den dam is, er spoedig meerdere zullen volgen. Het Genootschap is sedert de tweede helft van 1920 wachtende op een subsidie verhooging, zooal niet tot uitbreiding van zijnen arbeid, dan toch minstens ter compenseering van de waardevermindering van het geld sedert de vaststelling van het tegenwoordig bedrag; het is wachtende op de ter beschikking stelling van een Ambtenaar als Directeur van het ethnografisch museum; het is wachtende op de plaatsing van een adequaat bibliotheek gebouw, al te maal zaken, waarvan de noodzakelijkheid, ja de urgentie door een ieder wordt erkend. Zal de Regeering daarvoor wel geld ter beschikking stellen, als zij de even noodzakelijke uitzending van een Adjunct-Bibliothecaris meent te kunnen uitstellen? Spreker twijfelt of de Regeering wel rekening houdt met de mogelijkheid, dat het Bataviaasch Genootschap gedwongen zou kunnen worden om wegens gebrek aan hulpmiddelen zijn taak neer te leggen, de Landseigendommen weder ter beschikking van de Regeering te stellen en het Museum te sluiten. Niet dan zeer noode zou Spreker in de verlangde bezuiniging willen berusten.

Wordt besloten om bij de beantwoording der voorliggende missive, het leedwezen der Directie over het te lijden uitstel duidelijk tot uitdrukking te brengen en het ook bij de overige Directieleden aanwezige vertrouwen uit te spreken, dat de Regeering al het mogelijke zal doen om de voortzetting van den arbeid en van den normalen groei van het Genootschap mogelijk te maken.

§ 2. Huishoudelijke Besluiten.

Wordt besloten om in ruilrelatie te treden met de K. Sächsische Akademie der Wissenschaften te Leipzig en met de Kon: Vlaamsche Academie te Gent.

§ 3. Geschenken.

Van den heer L. J. Versnel te Amsterdam eenige specimina van Duitsch noodgeld en ander Oost Europeesch bankpapier voor de numismatische Verzameling. — Dankbaar aanvaard.

§ 4. Rondvraag.

1. De Rondvraag openend deelt de Voorzitter mede, dat hem in een kort geleden met een der leden van de familie Ament

gevoerd gesprek gebleken is, dat thans bij deze familie geen bezwaar meer bestaat tegen het fotografeeren, opnemen en in teekening brengen van het Landhuis Tandjong Oost. Spreker beveelt deze aangelegenheid in de opmerkzaamheid van den Conservator van de geschiedkundige Verzameling aan.

2. Spreker heeft opgemerkt dat de steenen leeuw, die zich nabij het gebouw van den Volksraad in het Hertogspark bevindt bedenkelijk op zijne schade staat, blootgesteld als hij daar is aan zon en regen. Hij zou daarom dezen leeuw die historisch niet zonder belang is, gelijk uit de onderzoekingen van ons Eerelid Dr. De Haan is gebleken, en die bovendien uit een aesthethisch oogpunt zich zeer gunstig onderscheidt, van de talrijke specimina die men zoo hier en daar vindt, gaarne aanbevelen in de opmerkzaamheid van den Oudheidkundigen Dienst, eventueel voor eene betere opstelling.

3. Heeft sinds eenigen tijd de Portugeesche merkzuil, die in 1919 op het emplacement van de firma Gumprich en Strauss was opgedolven, en die sindsdien aldaar opgesteld was, gemist, en meent dat het van belang is na te gaan waar deze is gebleven.

Dr. Bosch zegt toe daarover inlichtingen te zullen verschaffen.

4. Komt terug op het denkbeeld van de veraanschouwelijking van de Ethnografische verzameling door photografiën resp. prenten (zie boven Notulen 27 Februari, § 2 sub 2) en wel aan de hand van een voorstel van Dr. Schrieke om met het oog op de daaraan verbonden, inderdaad hooge kosten, eene speciale inschrijving te openen. Spreker vestigt de aandacht op den platenatlas-Nieuwenhuis, waarover door den Minister van Koloniën wordt beschikt en waarvan men wellicht voor het beoogde doel een present exemplaar zou kunnen bekomen.

Persoonlijk wil Spreker gaarne het plan van Dr. Schrieke ondersteunen en aanbevelen, te meer daar de door den Conservator op zicht gevraagde collectie photo's, betreffende de Westkust van Sumatra, overtuigend aantoont hoezeer deze veraanschouwelijking ten goede kan komen aan het beeld, dat de verzameling als zoodanig van het Inlandsche leven vermag te wekken.

Na eene toelichting neemt Dr. Schrieke op zich voor de circulatie van de lijst bij de daarvoor in aanmerking komende personen te zullen zorgen.

5. Daarna doet Dr. Schrieke, de Conservator der Ethnografische verzameling, aan de hand van eenige uit Solo en Djogja afkomstige foto's eene mededeeling betreffende het Javaansche *ngroewat*, waarbij hij een viertal weefsels ter tafel brengt (behoorende tot de voor deze plechtigheid benoodigde sadjèn's), een geschenk van Pangeran Adipati Ario Pakoealam.

Met eene verwijzing naar het opstel van Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, [1]) *Een Ngruwat-Voorstelling* in Album-Kern (Leiden 1903) en L. Th. Mayer, *Het Ngroewat en het Wajang-verhaal Moerwakala* [2]) (Weltevreden 1906) herinnert spreker aan den gang en de bedoeling van het *ngroewat*, t.w. opheffing van zekere taboetoestanden.

Daarna wijst Dr. Schrieke, vooruitloopende op een uitvoeriger behandeling van dit onderwerp in het Tijdschr. Bat. Gen. (in de eerste van zijne in bewerking zijnde „*Tenggereesche Studiën*") er op, dat er een nauwe samenhang bestaat tusschen het Javaansche *ngroewat* en de Tenggereesche *slametan entas* 2, een samenhang, die blijkt uit het bij beide ceremoniën gevolgde ceremonieel, de *sadjèn's* (offeranden) en vooral door vergelijking van den verbasterden tekst van het door den *dalang* aan het einde van de *ngroewat*-plechtigheid uitgesproken tooverformulier [3]) (*kidoeng*), als hij een stuk van het onder de *kelir* (het scherm) doorgehaalde haar van de te *roewate*n persoon afsnijdt, met de *mantra's* en *poedja's*, die de *doekoen* in de Tengger achtereenvolgens bij de *slamatan entas* 2 uitspreekt. Als vergelijkingsobject moet men niet den door den Heer Scholten, [4]) beschreven ver-

---

[1]) Vgl. diens Eine „Wajang Beber" Vorstellung in Jogjakarta in Int. Arch. f. Ethn. Bd. XVI (cf. N. B. G. 1902 Bijl. XVI p. CLIV v.v.) en R. A. Kern's opstel in T. B. G. LI p. 338 v.v.: De Wajang Beber van Patjitan. Zie ter zake van het *ngroewat* vooral ook de inleiding van Pleyte's „Legende van Loetoeng Kasaroeng" in Verh. Bat. Gen. LVIII derde stuk, p. XX met de in de noot aldaar aangegeven literatuur.

[2]) Zie voor deze lakon ook het weldra verschijnende Wajangboek van den Heer Kats.

[3]) Zie Mayer op. cit., p. 16 v.v., waar één redactie wordt gegeven. De dalang van P. A. Pakoealam sprak bij de *ngroewat*-plechtigheid, die spreker in Maart j.l. in de *dalem* mocht bijwonen, een veel korter formulier uit.

[4]) In de Verhandelingen van het Solosche Congres voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Java (1919).

basterden vorm in de Loemadjangsche Tengger nemen, maar den meer oorspronkelijken, die men in andere deelen van de Tengger (b. v. Ngadisari en in de Malangsche en Pasoeroeansche Tengger) vindt. Uit de vergelijking van die *mantra's* en litanieën blijkt, dat het *ngroewat*-formulier een sterk verminkt rudiment van voormalige *entas*[2]-gebeden vertegenwoordigt. Welken steun een nadere ethnologische bestudeering van de *entas*[2] aan Hazeu's hypothese omtrent den oorsprong van de wajang als element van de oud-Javaansche voorouderverecring verleent, hoopt spreker in zijne bedoelde Tenggereesche studiën uitvoerig aan te toonen.

De samenstelling der *sadjèn's* bij de *roewatan* in de Pakoealaman, die Dr. Schrieke op uitnoodiging van Pangeran Adipati Pakoealam, mocht bijwonen was eenigszins anders dan de opgave bij Mayer op. cit. p. 5—10. Hier volgt ze:

Pengetan sadjening tijang dipoen roewat hingkang ngrebahaken dandang toewin sapanoenggilanipoen hingkang masti dipoen roewat.

Toetoewoehan sapepakipoen, pantoen 1 gedeng, gagarmajang sakembaran, degan tjlorotan 2 hidji, tjikal 2 hidji, hajam gesang sawajahe 2, bebek petak kalih, robahipoen tijang hadang sadojo hinggal, sarto gelaran, kadjangsirah, kendi, dillah, bokor, song-song, sadojo wahoe hinggal, pisang hajoe, sedah hajoe, sekar konjoh, menjan wawrat 1 rejal, tindihipoen 25 wang, dom wodjo pangot wodjo, djoengkat soeri pangilon, woedoek sabetakan, hajamipoen petak moeloes kangge lembaran, sekoel golong 7 djodo, lawoehipoen petjel hajam djangan menir, sekoel liwet sambel gepeng, toembeng magono 1 hidji, toembeng robjong 1 hidji, djenang warni gangsal, djenang habrit, djenang baro-baro, djenang pliringan, djenang lemoe, djenang baning, djadah warni 4 habrit, petak, tjemeng, djene, toembasan peken sapepakipoen, kendil hinggal hisi wos sapitrah, lawe 1 gemoeh, dringo, bawang, tindihipoen 6 wang, saprapat, getjok kesah, pangaron hanjar hisi banjoe toek sewoe, sasap djarit 5 prakoro, petakan wijar tigang katjoe, paningset bangoen toelak, gadoeng mlati, sindjang soeloer wringin, sindjang letrek, sarto panganggenipoen hingkang dipoen roewat saben dintenipoen kasoekakaken dalang hingkang ngroewat, koepat loewar hisi beras koening, harto soewang sa-prapat, jen sampoen koepat kasendal sadjen dipoen wiloedjengaken, sah loewar hingkang karoewat sah hingkan hangroewat wiloe-djeng sadajanipoen.

De *paningset bangoen toelak, gadoeng mlati, sindjang soeloer wringin* en *sindjang lètrèk* (welke beide laatsten speciaal voor

de plechtigheid moesten worden geweven) zijn door Pangeran Adipati Ario Pakoealam evenals de beide gedemonstreerde foto's (één voorstellende het moment, waarop de dalang met zijn kris de haarafsnijding verricht; en één — hier gereproduceerd — waarop de *sadjèn's* staan afgebeeld) 1) aan het Museum geschonken.

Den Prins voor zijn geschenk den dank der Directie betuigen.

Verder demonstreert Dr. Schrieke nog eenige foto's (geschenk van P. A. A. P. Prang Wedono aan spreker) van de ter gelegenheid van een *roewatan* te Solo gegeven wajangvoorstelling — ook hier de traditioneele lakon Moerwa-kala; zie Hazeu, *Een Ngruwat-Voorstelling* l.c.p. 327 — alsmede eenige foto's van Dr. Ananda Coomaraswamy, 2) genomen ten huize van P. A. Adiwidjaja bij een wajangvoorstelling (*lakon*) 3) (*Obong*2 *an bale si Gala*2).

De Voorzitter betuigt namens de vergaderden Dr. Schrieke dank voor zijne belangwekkende mededeeling. De publicatie der door hem aangekondigde Tenggereesche studiën wordt met groote belangstelling tegemoet gezien.

6. De heer Kern doet de volgende mededeeling:

In deel LXI afl. 2 p. III v.v. van Tijdschrift Bataviaasch Genootschap maakt Dr. M. Neyens bekend, dat in de negorij *Hitoe messing* (ook gespeld: *H. meseng*) aan de Noordkust van Hitoe, eil. Amboina een oud handschrift is gevonden, dat een deel zou vormen van een eenmaal veel grooter geschrift en blijkt te zijn de „Ambonse Land Beschrijving" van Rumphius.

Over deze Land Beschrijving deelt Prof. Heeres in het Rumphius Gedenkboek p. 14 mede, dat het eigenlijk origineel verloren is gegaan. Copieën zijn in verschillende handen beland, o.a. één in het oud-koloniaal archief op het algemeen Rijksarchief in den Haag en één in de Koninklijke Bibliotheek aldaar. Eén exemplaar

---

1) De kleedingstukken, die op den verhoogden vloer liggen, zijn van de te *roewat*en persoon. Deze laatste (een zangeres) was gedurende de wajangvertooning (een ochtendspel, dat naar behooren precies om 12 uur eindigde) te midden van de *nijogo's* gezeten.

Eerst aan het einde ervan, toen de dalang tot de haarafsnijding zoude overgaan, nam zij achter de *kelir* plaats.

2) Een ervan vindt men gereproduceerd in Rupam 1921.

3) Deze lakon durft men buiten den kraton in Solo in het algemeen niet te geven, wegens het ongelukkig lot, dat den Pandawa's daarin ten deel valt.

bleef „blijkbaar" te Ambon ter secretarie, althans in 1770 berustte daar nog een exemplaar.

Het exemplaar van het Rijksarchief, eenmaal behoorende tot het archief der Kamer Zeeland is Ao 1700 uit Amboina overgezonden. Prof. Heeres somt de titels der hoofdstukken op „met enkele verkortingen", Dr. Neyens geeft van het nieuwgevonden handschrift de titels der capita volledig, voor zoover aanwezig. De spelling is in beide geschriften uiteenloopend. Neemt men dit alles in aanmerking, dan zijn de inhoudsopgaven overigens gelijk en ligt het voor de hand aan te nemen, dat beide afschriften zijn van eenzelfde origineel, doch dan door verschillende copiisten vervaardigd.

De lijst van Ambonsche Gouverneurs alsmede het Register, die aan het exemplaar in het Rijksarchief zijn toegevoegd, komen echter in het stuk van Hitoe niet voor.

Wel eindigt in beide exemplaren de eigenlijke Land-Beschrijving met dezelfde verklaring (Siet het vervolgh in 't Tweede Deel .... enz., Neyens p. 115, Heeres p. 16). Daar deze verklaring in het op een ander origineel teruggaand exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek wordt gemist (Heeres p. 15 en 16), ligt hierin eene nieuwe aanwijzing dat het exemplaar van het Rijksarchief en de tekst van Hitoe uit één bron stammen. In beide is de Ao 1691 gemaakte Zielbeschrijving opgenomen (Neyens p. 112), de lijst van Gouverneurs voorkomende in het exemplaar — Rijksarchief werd door Rumphius aan Gouverneur en Raad van Ambon ter hand gesteld 25 September 1697. (Heeres p. 14), 't exemplaar van Hitoe dateert dus wellicht uit den tijd tusschen 1691 en 1697, meer bepaald uit 1693 toen ook een exemplaar naar Batavia werd gezonden (Heeres p. 14). In allen gevalle geldt de opmerking van Prof. Heeres ten aanzien van het exemplaar-Rijksarchief gemaakt dat het tusschen 1687 en 1693 „door deszelfs autheur gecorrigeert is" (Heeres p. 15) ook van het boek van Hitoe. De mogelijkheid blijft natuurlijk bestaan, dat de lijst van Gouverneurs van 1697 eenmaal deel heeft uitgemaakt van het Hitoesche exemplaar en verloren is gegaan.

Met deze mogelijkheid moet te meer rekening worden gehouden daar, zooals Dr. Neyens verder mededeelt, aan het boek van Hitoe een legende verbonden is. Het zou nl. oorspronkelijk veel grooter zijn geweest. Toen de familie van den bezitter uit elkaar ging werd het in stukken gedeeld. Hij die zich op Boeroe ging vestigen, kreeg dat gedeelte van het handschrift waarin over Boeroe sprake was, hij die naar Ceram trok, kreeg als aandeel het gedeelte dat over Ceram handelde. (Neyens p. 111). Nu behoeft niet gezegd te worden, dat deze indeeling uit de lucht gegrepen is. Maar zouden die beide andere stukken niet de beide deelen der Am-

bonsche Historie bevat kunnen hebben? Nu één stuk weer voor den dag gekomen is, behoeft de moed niet te worden opgegeven dat de beide andere ook nog eens aan het daglicht worden getogen.

De oorsprong van de Land Beschrijving van Hitoe messing kan worden teruggegaan tot 1865, in welk jaar het geveild werd op de vendutie — Andree Wiltens (Gouverneur der Molukken 1862—1865). (Neyens p. 111). Is het te gewaagd te veronderstellen, dat dit het exemplaar is, dat zich in 1770 nog ter Secretarie te Ambon bevond en dat het bij vergissing onder de particuliere papieren van den vertrekkenden Gouverneur is terecht gekomen? Wil men de gissing nog verder voortzetten dan zou het exemplaar ter Secretarie daar geplaatst kunnen zijn als gevolg van den raad door den aftredenden Gouverneur Padtbrugge (Aug. 1687) aan zijn opvolger verstrekt „om 't eene (copie) ter Secretarie te plaatsen" en dus een copie zijn van het „afschrift", in 1687 „te vinden bij den coopman Moris" (Heeres p. 14) met gebruikmaking van de zielbeschrijving 1691 aangevuld en dan zou het exemplaar-Rijks-Archief, immers Ao. 1700 uit Ambon overgezonden, een copie zijn van den tekst van Hitoe.

Hoe dit zij, men kan er zich in verheugen dat er nog een exemplaar der Land-Beschrijving in Indië blijkt te zijn. Het zal nu zaak zijn te zorgen dat het er ook blijve en in het Lands Archief te Batavia een veilige plaats vinde.

Het aan het slot zijner mededeeling gedaan voorstel nader toelichtend, meent de Heer Kern, dat opneming in het Landsarchief in casu meer in de rede ligt, dan bijvoorbeeld opneming in de handschriften verzameling van het Bataviaasch Genootschap. De Directie zou zich het eerst in verbinding kunnen stellen met Dr. Neyens en den Resident.

De Voorzitter, den Spreker dankend voor zijne bijdrage, stemt met zijne zienswijze in, evenals de Vergadering.

7. Mr. Creutzberg deelt mede, dat hij door zijn aanstaand vertrek met verlof genoodzaakt is om in overeenstemming met het bestaande gebruik, zijn mandaat als directielid en ondervoorzitter ter beschikking te stellen.

„Ik heb, Mijnheer de Voorzitter", — aldus vervolgt Mr. Creutzberg — „aan den vooravond van mijn vertrek nog eene hoogst aangename taak te vervullen in mijn qualiteit van Vice President, deze namelijk, om U uit naam der Directie het Eerelidmaatschap aan te bieden van het Bataviaasch Genootschap, waarvoor U zich inderdaad gelijk wij allen weten, buitengewoon verdienstelijk heeft gemaakt. De Vergadering zal mij vergunnen kort te zijn,

en met de aanbieding mijner gelukwenschen te volstaan. Intusschen, mijnheer de Voorzitter — U moge mij ten goede houden, wanneer ik een oogenblik treden zal in Uwe rechten als leider dezer Vergadering, door thans het woord te geven aan den Heer Moquette".

Deze verheft zich van zijn zetel en zegt allereerst het woord te willen richten tot den Heer De Roo persoonlijk.

„Niet zonder aarzeling" — vervolgt de Heer Moquette — „voer ik thans het woord. Gij weet, de Roo, dat mijn buurman de Heer Zimmermann, die nu rond 15 jaar in onze Directie zitting heeft, ancienniteitsrechten kan doen gelden, op de eer U thans toe te spreken. Hij heeft echter van die rechten afstand gedaan en ik voldoe daarom gaarne aan het verzoek mijner medeleden, om eenige herinneringen, die ik met U gemeenschappelijk heb, hier op te halen.

„Gij hebt van Uwe eerste aanraking met onze bibliotheek en ons Museum af, van het Bataviaasch Genootschap gehouden, De Roo, en het is U steeds meer lief geworden. Gij hebt ervoor gewerkt, persoonlijke arbeid en in samenwerking met anderen, aan welke laatste ik persoonlijk de aangenaamste herinneringen heb. Want wij hebben samen veel doorgemaakt in het Bataviaasch Genootschap.

„Voor U was de bibliotheek de hoofdzaak. En in dit opzicht hebben wij ons steeds aan elkander verwant gevoeld. Ik weet dat het U bewust is, welke moeite het mij juist door mijn gebrek aan voorstudie heeft gekost om te komen waar ik nu ben, en in hoe hooge mate juist de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap in die leemte heeft moeten voorzien.

„Toen ik voor het eerst aanraking kreeg met het Genootschap, was ik de „suikerboer". Gij zijt onder de eersten geweest, de Roo, bij wien het nader begrijpen kwam. Wij hebben in den loop der jaren eenige malen tegenover elkander gestaan, maar nooit als het om de belangen van het Museum of van het Genootschap ging.

„Het Museum, het Bataviaasch Genootschap, moet vooruit, daarvan waren wij beiden gelijkelijk overtuigd. Evenzeer beseften wij gelijkelijk dat het vooral voor de toekomst is, dat er moest worden gewerkt. Beiden hebben wij de kracht gevoeld die van het Museum uitgaat, en hebben die kracht ook in anderen werkzaam gezien. De Regeering mag die kracht niet breidelen, hetzij door het Genootschap te beknibbelen op de middelen die het noodig heeft om zijnen invloed tot zijn volle recht te brengen, hetzij op welke wijze dan ook.

„Gij, De Roo, zijt in de gelegenheid geweest om dit geluid ook in de raadkameren van Staat te doen hooren en wellicht zult gij ook na Uw terugkeer in het oude land de gelegenheid hebben, om deze onze gemeenschappelijke overtuiging ingang te doen vinden bij de mannen in het Vaderland die de belangen dezer kolonie, ook hare geestelijke belangen hebben te behartigen.

„Daaronder zijn er die mij nog kennen uit den tijd toen dat ik nog „de suikerboer" was en die zich misschien, als ze zich mij nog herinneren, wel eens zullen verbazen over de richting die mijn leven heeft genomen. Dat ik voor de verwerving van wat ik thans bezit het Bataviaasch Genootschap niet had kunnen missen heb ik reeds gezegd.

„Zooals ik zijn er meer; en aan hen allen moge de Regeering beseffen, welk belang het Bataviaasch Genootschap in het geestelijk leven van Indië vertegenwoordigt. Natuurlijk heeft het die belangen ook te verdedigen en tegen hunne miskenning te waken. Daarvan zijt Gij, de Roo, blijkens alles wat wij in deze lange jaren tesamen in en voor het Bataviaasch Genootschap hebben doorgemaakt, evenzeer overtuigd als ik zelf.

„Gij hebt dit getoond op Uwe eigene wijze. En hiermede stap ik af van het persoonlijk gedeelte der herinneringen die ik bij deze gelegenheid wil ophalen, om thans nog een enkel woord tot U te spreken als onzen Voorzitter.

„Uw Eerelidmaatschap hebt Gij ten volle verdiend. Door de bijzondere wijze waarop Gij Uw tijd en arbeid in den dienst van het Genootschap hebt aangewend, is het U gegeven geweest verdiensten te verwerven, die naar het oordeel der Directie eene bijzondere belooning rechtvaardigen en zelfs noodzakelijk maken. Wij hebben daarom besloten U als herinnering eene gouden penning mede te geven, waarin de dank die het Genootschap U verschuldigd is op zwakke wijze tot uiting komt. De mij opgedragen overhandiging van deze penning is mij een groot genoegen, zoowel om persoonlijke redenen als om de zaak waar het om gaat.

„Ik wensch U van ganscher harte geluk met Uwe benoeming tot Eerelid. Het diploma en de penning zeggen het overige.

„Ik noodig U allen uit dit glas eerewijn te ledigen op de gezondheid van onzen Oud-Voorzitter, ons nieuw Eerelid de Roo de la Faille".

Nadat overhandiging van diploma en penning heeft plaats gehad en nadat de eerewijn is rond gegaan, neemt de Heer de Roo de la Faille het woord.

„Dit, Moquette en overige leden der Directie is eene verrassing, die ik niet had verwacht en die ik daarom des te meer apprecieer.

„Als jong maatje kwam ik hier in Indië in aanraking met het Bataviaasch Genootschap. Al gauw heb ik gebruik kunnen maken van de bibliotheek voor bezigheden buiten het ambtelijke, die mij lief waren. Het is hard werken geweest want in deze kolonie zijn er vele en groote, onpersoonlijke en persoonlijke belangen die ten volle waard zijn om door den geheelen mensch te worden gediend. Naar krachten mede te werken aan de belangen die het Bataviaasch Genootschap vertegenwoordigt, en van welker hoogheid wij allen doordrongen zijn, was mij steeds een voorrecht en eèn genoegen.

„Inderdaad, zooals de Heer Moquette het gezegd heeft is het juist gezegd. Zonder het Bataviaasch Genootschap zou men er op onze velden van wetenschap niet zijn gekomen. En evenzeer was het juist wat Moquette zeide dat ook naar mijn gevoelen de bibliotheek in het centrum staat van 's Genootschaps arbeid.

„Door de lange jaren van onze kennismaking en onze samenwerking heen ben ik mij meer en meer bewust geworden van de waarde die Uwe aanwezigheid, Moquette, en Uw arbeid voor het Bataviaasch Genootschap heeft gehad. Gij waart het altijd, die het eerst werd geraadpleegd. Meer dan aan wien ook heeft het Bataviaasch Genootschap aan U te danken. Het Genootschap, zooals ik dat heb leeren kennen is niet denkbaar zonder Moquette en ik vertrouw dat het nog lange jaren zoo zal blijven. Uw ontdekkingen betreffende de muntslag der Hindoe's, Uwe onderzoekingen over de Chineesche munten in deze gewesten, te merkwaardiger omdat Gij geen sinologische opleiding hadt genoten, Uwe ontcijferingen van Arabische grafschriften, eveneens ondernomen zonder Arabische voorstudie en gedragen door Uwen wetenschappelijken zin, vlijt en scherpzinnigheid, zullen altijd blijven behooren tot den merkwaardigsten arbeid die in den kring van het Bataviaasch Genootschap ooit is verricht.

„Ik zeg U Moquette, en U andere leden der Directie van harte dank voor deze gift. Het is te veel. Toch aanvaard ik haar gaarne, vooral om de wijze waarop zij tot mij komt. Ik heb gedaan wat ik kon en vind daar voldoening in. Lessing heeft gezegd „Seines Fleiszes darf sich jeder Mann rühmen". Dat ik het Bataviaasch Genootschap niet zal vergeten behoef ik toch nauwelijks te verzekeren.

„Ook U Mr. Creutzberg zeg ik dank voor hetgeen Gij hebt gezegd. De Directie stelt er prijs op den onder-voorzitterszetel voor U open te houden gedurende den tijd van Uw buitenlandsch verlof. Zij zou het ten zeerste waardeeren indien Gij Uw arbeid voor het Bataviaasch Genootschap, aanstonds na Uw terugkomst hier in

Indië weder zoudt willen voortzetten, zooals Gij die nu reeds zoo geruimen tijd hebt verricht.

„Thans rest mij nog de taak om mijn praesidium aan U, Mr. Jelgerhuis Swildens over te geven. Het is een traditie geworden dat het Voorzittersschap wordt bekleed door een der leden in den Raad van Indië. Het Genootschap is daar steeds wel bij gevaren en het verheugt mij, dat wij in U wederom een raadslid bereid gevonden hebben om deze traditie voort te zetten. Gaarne beveel ik de Directieleden, die ieder op het hun toevallende gebied voor het Bataviaasch Genootschap doen wat in hun vermogen ligt, bij U als Voorzitter aan. Moge de samenwerking met ieder hunner waarin ik mij steeds heb verheugd ondanks de onvermijdelijke verschillen van opinie, die zich overal noodzakelijkerwijs moeten voordoen, waar meerderen ieder met eigen overtuiging gemeenschappelijk voor eenzelfde zaak arbeiden, ook door U steeds worden ondervonden.

„Het feit dat Gij den Voorzitterszetel wilt innemen bewijst op zichzelf reeds, dat Gij ervan doordrongen zijt dat Nederlandsch Indië het Bataviaasch Genootschap noodig heeft. Het vertegenwoordigt belangen en het helpt scheppen een sfeer, die iets anders zijn, dan waarnaar in deze kolonie over het algemeen wordt gejaagd. Moge het U gegeven zijn die belangen in samenwerking met de geheele Directie in hare tegenwoordige en toekomstige samenstelling te bevorderen op eene wijze, die U ten stotte evenveel voldoening zal schenken als mijn deel is geworden".

Nadat Mr. Creutzberg zich bereid verklaard heeft het Onder-Voorzitterschap na zijne terugkomst van verlof te hervatten neemt de nieuwe Voorzitter het woord. „Niet zonder schroom heb ik het eervol aanbod van het praesidium van dit oude Genootschap aanvaard. Ik vrees dat ik ten achter zal moeten blijven bij den scheidenden Voorzitter, want ik kom als leek tusschen vaklieden te staan.

„De Heer De Roo heeft mij echter verzekerd, dat ik rekenen kan op den steun van alle bestuursleden, terwijl ik bovendien met voldoening en vreugde heb bemerkt dat ook de Juridische wetenschappen, waarmede ik van huis uit vertrouwd ben, in den kring van 's Genootschaps werkzaamheden althans in de bibliotheek hunne plaats vinden.

„Gaarne wil ik dan ook met een beroep op Uw aller medewerking toezeggen, dat ik voor het Bataviaasch Gnootschap zal doen wat in mijn vermogen ligt.

„Het is mij een voorrecht ten slotte een heildronk uit te brengen op het nieuwe Eerelid den Heer de Roo de la Faille en diens familie".

Nadat andermaal den eerewijn is rondgegaan en de aftredende Voorzitter een kort slotwoord heeft gesproken wordt vervolgens de Vergadering gesloten.

Uittreksel uit de Notulen van de 5de Directievergadering gehouden 27 April 1922.

Aanwezig de Directieleden; Mr. Jelgerhuis Swildens, Voorzitter: Dr. F. D. K. Bosch; Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat; Dr. B. J. O. Schrieke; J. Th. Moll; Secretaris-Thesaurier; en Mr. A. Neytzell de Wilde; een gedeelte der vergadering wordt mede bijgewoond door den heer S. Terwey, Directeur van de N. V. G. Kolff & Co.

Afwezig de Directieleden; J. P. Moquette; V. Zimmermann; A. G. Allart en A. van Lith;

De Voorzitter stelt aan de orde eenen brief van den Landsarchivaris, het Eerelid Dr. F. de Haan ddo. 4 April 1922, waarin ZEd. mededeelt dat het „Gedenkboek Oud Batavia" in manuscript gereed is, evenals het platen materiaal voor het daarbij behoorende platen album.

Deze brief is bij alle Directieleden in rondlezing geweest en de Voorzitter geeft uiting aan de voldoening van alle leden over het gereed komen van dit werk.

Te samen met Mr. Neytzell de Wilde heeft de Voorzitter inmiddels een onderhoud met Dr. de Haan over deze aangelegenheid gehad en eenige voorloopige besprekingen gevoerd met de Directie van de N. V. G. Kolff en Co. aan welke Dr. de Haan de bezorging van den druk, voor zooverre het tekstgedeelte betreft, bij voorkeur zou zien opgedragen.

Spreker doet van een en ander verslag. Met leedwezen verneemt de Directie, dat bij Dr. de Haan bedenkingen bestaan tegen het vermelden van zijnen naam op het titelblad. Na bespreking besluit zij den auteur met welwillenden aandrang in overweging te geven, zijne motieven voor deze anonimiteit andermaal te willen overwegen, en daarbij ook te overdenken, dat bij publicatie van zijnen naam als schrijver, het werk zoowel in aantrekkelijkheid als in verkoopbaarheid aanzienlijk zou winnen. Vervolgens constateert de Voorzitter, dat het hem door den auteur toevertrouwde manuscript inmiddels bij de Redactie-Commissie in studie is

geweest, terwijl het platen materiaal in handen werd gesteld van het Directielid kolonel van Lith, die zich bereid had verklaard eene globale kostenraming van het plaatwerk en de uitgifte daarvan samen te stellen.

Spreker verzoekt allereerst de Redactie-Commissie verslag uit te brengen.

Dr. Bosch deelt mede dat de inderdaad hoog gespannen verwachtingen die de Redactie-Commissie van den tekst had gekoesterd, door het manuscript nog verre overtroffen zijn. De Redactie-Commissie kan dan ook niet anders doen dan de Directie voorstellen het werk, overeenkomstig den wensch van Dr. De Haan zoo spoedig mogelijk te doen drukken. Slechts op één punt zou Spreker mede namens de andere Redactie Commissarissen willen wijzen. De auteur heeft door het geheele werk heen de bronnen vermelding en de literatuur verwijzingen tot een minimum beperkt. In het ter tafel liggend schrijven voert Dr. De Haan ter motiveering van deze werkwijze aan, dat zulks opzettelijk geschiedde in het belang van de leesbaarheid van het werk, dat immers is bestemd voor een algemeen lezerspubliek en niet in de eerste plaats voor den kring der vakgeleerden. Deze motieven worden door de Redactie-Commissie juist geacht en ten volle gewaardeerd voor het lichaam van het boek. Dit neemt echter niet weg, dat uit hoofde van de hooge wetenschappelijke waarde die het werk vertegenwoordigt, de totale afwezigheid van een overzicht der bestaande literatuur door de Redactie-Commissie als een gemis wordt gevoeld. Immers het werk zal ongetwijfeld bij velen en vooral bij de beste lezers eene intensieve belangstelling vinden en den lust wekken om zich omtrent verschillende punten nader in de bestaande literatuur te oriënteeren. Het schept derhalve zelf een behoefte, waarin naar meening der Redactie-Commissie zou kunnen worden voorzien, indien de auteur ertoe besloot, aan het werk een literatuur overzicht met aperçu der bronnen toe te voegen. Een en ander zou desgewenscht geheel los van den tekst zelven kunnen staan en bijvoorbeeld den vorm kunnen aannemen van een afzonderlijk hoofdstuk, een appendix of dergelijke. Aldus zouden de door Dr. De Haan voor het weglaten der bronnen-vermelding aangevoerde gronden, naar het oordeel der Redactie-Commissie, geheel onaangetast blijven.

De Vergadering stemt met de zienswijze der Redactie-Commissie in en besluit dit punt onder de aandacht van den schrijver te brengen.

Vervolgens doet de Voorzitter voorlezing van een door den kolonel van Lith opgesteld praeadvies betreffende het platenalbum.

Dr. De Haan had in zijn voorliggend schrijven den wensch te kennen gegeven, dat dit in Europa zal worden bezorgd, zulks

met het oog op de zijns inziens aldaar geboden betere kansen op uitnemend clichéwerk. De Vergadering echter is van oordeel, dat er in beginsel het meeste voor te voelen zou zijn indien dit werk over Batavia, ter plaatse ontstaan ook geheel te Batavia kon worden vervaardigd en uitgegeven. Alvorens derhalve Nederlandsche firma's te raadplegen, meent de Directie de firma Kolff & Co. in de gelegenheid te moeten stellen te toonen, wat zij op het gebied van clichéwerk vermag te praesteeren.

Na eenige besprekingen met den Heer S. Terwey, Directeur der N. V. G. Kolff & Co. betreffende de technische uitvoering van druk- en plaatwerk, de verkoopregeling, prijzen enz. enz. komt het slot van Dr. De Haan's brief aan de orde, waarin ZEd. onder overlegging eener rekening en verantwoording acquit en décharge vraagt van zijn beheer der door het Genootschap voor voorbereidende werkzaamheden aan het Gedenkboek ter zijner beschikking gestelde fondsen.

De Thesaurier heeft de rekening en verantwoording in orde bevonden en stelt voor het acquit en décharge te verleenen. Hij merkt echter op, dat de rekening sluit met een saldo van *f* 316,04½ in het nadeel van Dr. De Haan. Deze verklaart in zijnen brief van de restitutie van dit bedrag af te zien in verband met een 20 jaar geleden aan hem te goeder rekening verstrekte som van *f* 300 ten behoeve van voorbereidende werkzaamheden voor een Engelsch plakaatboek, dat echter nooit tot stand is gekomen.

De Vergadering verklaart daarin geen reden te zien om het nadeelig saldo ten laste van Dr. De Haan te laten. De indertijd voor het Engelsch Plakaatboek verstrekte fondsen zijn naar de Directie bekend is door Dr. De Haan in het belang der Wetenschap aangewend en al is dit werk dan ook niet gepubliceerd de Directie ziet geen goede reden, waarom Dr. De Haan dit bedrag thans terug zou betalen, zij het met gesloten beurzen. Bij de formuleering van dit standpunt stipuleert de Vergadering gaarne dat, mochten de evenbedoelde voorbereidende werkzaamheden ooit door Dr. De Haan worden benut voor eenigerlei publicatie over het Engelsche tusschenbestuur, het Bataviaasch Genootschap bij voorbaat afziet van welke rechten dan ook op dat geschrift.

De Vergadering besluit derhalve onder verleening van het gevraagde acquit en décharge het nadeelig saldo aan Dr. De Haan te restitueeren.

Vervolgens stelt de Voorzitter aan de orde een brief van Dr. De Haan ddo. 27 April No. 307 waarin ZEd. de Directie opmerkzaam maakt op het feit, dat eenige der voor het „Gedenkboek" bestemde photografieën door den Heer V. I. van de Wall,

Ambtenaar bij den Oudheidkundigen Dienst, zijn gebruikt ter illustreering van eenige door Dr. De Haan ongunstig beoordeelde artikelen in Sluyters Monthly en Het Indische Leven.

De Vergadering betreurt deze publicatie levendig. Dr. Bosch zet in zijne hoedanigheid van Chef van den Oudheidkundigen Dienst desgevraagd uiteen, dat de toedracht dezer zaak aldus is geweest.

De Oudheidkundigen Dienst ontving geruimen tijd geleden eene uitnoodiging van de uitgevers van Sluyters Monthly, om eenige artikelen van historischen aard te leveren. Prof. Dr. Krom, die te dien tijde als waarnemend Chef den Oudheidkundigen Dienst leidde, heeft naar aanleiding dezer uitnoodiging den Heer van de Wall vergund, gebruik te maken van de aan den Oudheidkundigen Dienst behoorende photo's en zelf eene keuze uit het illustratie materiaal te doen. De indiening der bewuste artikelen met illustratie's heeft verscheidene maanden geleden, vóór de terugkomst van Dr. Bosch in Indië plaats gehad. De tijd der opneming in het periodiek werd uiteraard door de Redactie bepaald.

De Heer van de Wall verklaart in een inmiddels ontvangen schrijven ter zake: „indien ik geweten had, dat juist op deze photo's door Dr. De Haan bijzonder prijs werd gesteld, dan had ik ze zeker niet doen plaatsen".

Het is derhalve duidelijk, dat de Directie van het Bataviaasch Genootschap als zoodanig niets met de onderwerpelijke publicatie van doen heeft, terwijl bovendien Dr. Bosch verklaart, deze publicatie, althans voor zoover het de niet vroeger reeds in druk gepubliceerde photographieën betreft, even levendig te betreuren als de Directie zelve.

De behandeling der overige punten der agenda wordt wegens het vergevorderde uur uitgesteld tot een volgende Vergadering, waarop de Vergadering door den Voorzitter wordt gesloten.

Uittreksel uit de Notulen van de 6de Directievergadering gehouden Maandag 6 Juni.

Aanwezig de Directieleden: Mr. H. Jelgerhuis Swildens, Voorzitter: J. P. Moquette; Dr. F. D. K. Bosch; Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat; Dr. B. J. O. Schrieke; J. Th. Moll, Secretaris-Thesaurier; A. van Lith; Dr. D. A. Rinkes.

Afwezig de Directieleden: Mr. A. Neytzell de Wilde, wegens uitstedigheid; en de heeren A. G. Allart en K. F. van den Berg wegens ongesteldheid.

§ 1. IN MEMORIAM VICTOR ZIMMERMANN.

Bij opening der Vergadering verzoekt de Voorzitter de aanwezigen zich van hun zetel te verheffen ter herdenking van het Directielid Victor Zimmermann wiens teraardebestelling op 14 Mei door de meeste aanwezigen is bijgewoond. De Voorzitter brengt in herinnering des overledenen langdurig lidmaatschap van de Directie in welke hoedanigheid de Heer Zimmermann steeds een voorbeeldige toewijding en nauwgezetheid aan den dag heeft gelegd. Het doet Spreker leed door den korten tijd, waarin hij te samen met den Heer Zimmermann deel van de Directie uit heeft gemaakt, niet in de gelegenheid te zijn diens verdiensten uit persoonlijke ervaring te kunnen schetsen. Evenwel is hetgeen hem eenstemmig door alle Directieleden die langeren tijd met den Heer Zimmermann hebben mogen samenwerken, met name door zijnen tijdgenoot den Heer Moquette omtrent hem is medegedeeld, slechts strekkende om hem ervan te doordringen, dat de Directie een zeer gevoelig verlies heeft geleden in dezen werker, die het bezadigd inzicht en de oordeelkunde, die de levensrijpheid brengen, wist te paren aan den ijver, de bezieling, die de jeugd kenmerken.

Zoowel in den dagelijkschen gang der zaken alsook met name in het gedurende ruim 6 jaar belangeloos door hem waargenomen penningmeesterschap heeft de Heer Zimmermann zijne liefde voor het Bataviaasch Genootschap getoond. Juist hij behoorde tot diegenen, die van 's Genootschaps functies op het gebied der Kunsten eene even hooge opvatting hebben als van zijne plichten tegenover de Wetenschappen.

De gedachtenis aan den Heer Zimmermann zal in den kring van het Bataviaasch Genootschap en zijne Directie blijven voortleven. Met bijzondere waardeering heeft de Directie het aanbod van diens eenig in Nederlandsch Indië aanwezig familielid Mejuffrouw A. Hasse aanvaard, die aan het Genootschap een olieverf portret van den overledene wel heeft willen schenken, hetwelk als de drager van de nagedachtenis van den Heer Zimmermann in ons midden zal blijven.

§ 2. Samenstelling der Directie.

De Voorzitter betreurt het, dat het nieuw benoemde Directielid de Heer K. F. van den Berg door ziekte verhinderd is de eerste Vergadering sedert zijne benoeming bij te wonen.

In Dr. Rinkes heet de Voorzitter een oud Directielid opnieuw welkom. Deze geeft in een kort woord uiting aan zijne dankbaarheid voor het in hem door de Directie opnieuw betoonde vertrouwen.

§ 3. **Boekafsluiting 1921. Commissies ex art. 9 Hh. R.**

De Secretaris-Thesaurier legt over de boekafsluiting over het jaar 1921 welke in handen wordt gesteld van de Commissie tot onderzoek van het financieel beheer ten einde daaromtrent in de volgende Vergadering verslag uit te brengen. Overeenkomstig het beslotene op de vorige Vergadering heeft de Thesaurier zich onthouden van het samenstellen eener begrooting.

Brengt in herinnering, dat eenige commissies ex artikel 9 van het reglement van orde waarin de heeren Zimmermann en Kern zitting hadden opnieuw zullen moeten worden samengesteld.

Op verzoek van den Voorzitter verklaart Dr. Rinkes zich bereid de plaats van den Heer Kern in te nemen voor de Commissie in de Archaeologische en Ethnografische Verzamelingen terwijl de Heer van den Berg zal worden aangezocht om den Heer Zimmermann te vervangen in de Commissie voor de Numismatische Verzameling.

§ 4. **Ingekomen stukken:**

a. Voorstel van het buitengewoon lid L. C. Heyting dato Singaradja 6 April j.l. om persoonlijk zijne medewerking te verleenen bij de verspreiding van 's Genootschaps publicaties betreffende Bali onder de Inheemsche bevolking. Aan dit denkbeeld geeft de Directie de voorkeur boven het plan geopperd in een vorigen brief van den Heer Heyting, zie Notulen 27 November 1921.

De Bibliothecaris zal voor de afwikkeling dezer aangelegenheid het noodige verrichten.

b. Dankbetuigingen van het Koloniaal Instituut te Amsterdam dato 21 Maart j.l. en het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam dato 31 Maart j.l. voor dezerzijds toegezonden doubletten. Informatie.

c. Verzoek van het Koloniaal Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië te 's Gravenhage dato 22 Maart om eene bijdrage voor het doen plaatsen van een gedenkteeken nabij de plek waar Dirk van Hoogendorp in Brazilie aan de baai van Rio de Janeiro zijne laatste levensjaren doorgebracht heeft en in 1822 overleden is. — *f* 25.— zenden.

d. Schrijven van de Firma G. Kolff en Co, dato 27 April 1922 waarin in verband met auteursrechten als anderszins verzocht

wordt om toestemming tot het publiceeren van een luxe editie van den „Loetoeng Kasaroeng". — Geen gezwaar. De Directie verneemt met genoegen dat een particuliere uitgever den weg van dergelijke edities wenscht te betreden.

e. Brief van het buitengewoon lid, den heer L. C. Heijting. ddo. 14 Mei 1922 ten geleide van een op zijn verzoek en onder zijne leiding door den Balischen gebeerde I Goesti Poetoe Djlantik samengesteld overzicht van de maten van den Nagarakrĕtagama. Redactie Commissie. 1)

Voorts deelt de Heer Heyting mede, dat in het door de Vroom uitgegeven Balische gedicht, („gegoeritan") Lingga Peta (T. Ind. T. L. V. XXI bl. 402—446 en 534—597) door den Heer H. T. Damsté, Resident van Bali en Lombok, een tjandra sengkala werd ontdekt, welke den tijd van het ontstaan van het gedicht bepaalt.

„De 2de zinsnede van het 1e fragment van de Vroom" aldus vervolgt de Heer Heyting begint aldus: „Hardjoena manoenggang djaran hamboeng ngaras matanahi" Hamboeng is volgens I Goesti Djlantik foutief en moet zijn koembang = sadpada of zespooter (zie ook „de Telwoorden in 't Balineesch", door J. de Vroom in het T. Ind. T. L. V. XXI op bl. 178).

„Wij krijgen dus: Ardjoena of Pantja Pandawa = 5, djaran of paard = 7 (misschien omdat Soeria zeven paarden als rijdieren heeft?), koembang = 6 en matanahi of zon = I, en als jaartal 1675 Çaka (Ardjoena, paard, bij, zoǹ) of ongeveer 1753 A. D.

„Om nog eens op de Nagarakretagama terug te komen, in de vertaling van Prof. Krom behoeven m.i. allereerst twee jaartallen aanvulling en verbetering, n.l. 1—4 en 1197 Çaka. Op de laatste bladen van eenige oude exemplaren van de Wariga ontdekte ik in het Badoengsche een aantal tjandra sengkala. Onder vele, voor de Balische geschiedenis van belang zijnde jaartallen, vond ik ook enkele op Java en andere deelen van den Archipel betrekking hebbende. Een dezer geschiedkundige jaartallen luidde als volgt in verschillende redacties: „Segara roepek: segara nanggoeng boemi", „Babad segara roepek: segara nanggoeng boemi 124".

„I Goesti Poetoe Djlantik bleek verder in het bezit te zijn van een geschrift, dat hij, „Poerwa Sangkala" noemde en dat o.a. vermeldde: „Ananing segara roepa, rantasing noesa Bali ka noesa Djawa: segara nanggoeng boemi 124".

„Segara roepek of straat Bali vormde zich dus in 124 Çaka, en scheidde Java en Bali.

---

1) Het overzicht is inmiddels op voorstel van de Redactie-Commissie in het archief opgenomen.

„Nanggoeng" blijkt overeen te komen met het cijfer 2, hetgeen volgens I Goesti Poetoe Djlantik zeer goed mogelijk is daar „nanggoeng" beteekent „het dragen op de schouders door twee personen", b.v. van een zeer lange bamboe.

„De scheiding tusschen Java en Madoera, welke volgens de overlevering, genoemd in de Nagarakretagama (Z. 15 : 2) plaats had in het Çakajaar samudra-naggang-bhumi, vond dus plaats gelijktijdig met de vorming van de segara roepek, dus ook in 124 Çaka. In de editie Krom moet dus 1—4 Ç gelezen worden 124 Ç.- Wat betreft het jaartal 1197 Çaka, als vertaling van naga-sya-bhawa, het jaar waarin Krtanagara den krijgstocht naar Malayu beval, dit is m.i. 1198 aangezien „naga" de cijferwaarde 8 heeft, gelijk mij o.a. bleek uit het Balische lontargeschrift „Tjandra geni", vermoedelijk overeenkomende met de „Roepatjandra" der Javanen (ook de eerste strofen van de Tjandra geni luiden: „roepa tjandra").

„Afschriften van bovengenoemde tjandra sengkala geschriften hoop ik U binnenkort toe te zenden. Zij bevatten m.i. zeer belangrijke historische gegevens en vormen hier en daar een aanvulling op de studie der oorkonden op koperen platen van Bali".

De aankomst der toegezegde afschriften afwachten.

f. Voorstel van de Firma G. Kolff en Co, dato 19 Mei 1922 om, ten einde de financieele gevolgen van de publicatie van den platenatlas behoorende bij het Gedenkboek Oud Batavia minder bezwarend te maken, aan een honderdtal exemplaren van dit werk den vorm eener luxe editie te geven, geteekend door den auteur en verlucht met eenige der fraaiste illustratie's, welke exemplaren dan tegen zoodanigen prijs zouden kunnen worden verkocht, dat op de exploitatie rekening van het overige gedeelte dezer publicatie een flink bedrag zou kunnen worden afgeschreven.

Dr. de Haan kan zich blijkens zijn schrijven van 26 Mei No. 891 gereedelijk met dit denkbeeld vereenigen, en doet het voorstel om behoudens bewilliging van het Kon. Instituut voor de Taal-Land- en Volkenkunde voor Ned. Indië, te 's Gravenhage, in deze luxe uitgave het onderteekende portret van Coen op te nemen, dat het eerste deel van Kolenbranders uitgave van Coens brieven versiert. Het hiertoe noodige verzoek is bereids tot het Kon. Instituut gericht.

Dr. de Haan heeft tegen het onderteekenen der luxe exemplaren geen bezwaar, hetgeen intusschen geen verandering brengt in zijn besluit om zijn naam niet gedrukt te willen zien op het titelblad van het werk. De Directie stemt gaarne in met het denkbeeld der luxe uitgave.

g. Schrijven van Mr. H. 's Jacob dato 26 Mei 1922 waarin deze verzoekt om de bemiddeling der Directie ten einde het illustratie materiaal voor eene door hem samengestelde monografie over oude Compagnie's meubelen vervaardigd te krijgen door de Topografische Inrichting, hetgeen blijkens een mede overgelegd schrijven van den Chef van den Topografischen Dienst alleen kan geschieden bij gebleken onmogelijkheid om de cliché's bij een particuliere firma gemaakt te krijgen en ingeval een wetenschappelijk dus algemeen belang met het tot stand komen van het betreffende werk gediend wordt.

Uit het schrijven van Mr. 's Jacob blijkt wel, dat ZEd. zich met negatief resultaat in verbinding heeft gesteld met een der Firma's hier ter stede die zich op dergelijk werk toeleggen. Dat ook andere Firma's in de gelegenheid gesteld zijn hunne krachten op dit werk te beproeven blijkt daaruit niet.

De Heer van Lith verklaart zich bereid over dit punt in nader overleg te treden met Mr. 's Jacob, na afloop waarvan de zaak nader in beschouwing zal worden genomen.

§ 5. Rondvraag.

1. Dr. Bosch brengt ter sprake de Voortzetting van de „Inventaris der Hindoe oudheden op Java", gewoonlijk genoemd „de nieuwe Verbeek", waarvan als Oudheidkundige Rapporten 1914 en 1915, 2 deelen zijn verschenen. Het derde deel ontbreekt nog.

Spreker stelt de vraag of het Bataviaasch Genootschap dit laatste deel zou willen uitgeven, hetzij in Verhandelingen, hetzij buiten serie, waarbij het Genootschap de voorwaarde zou kunnen stellen, dat de onkosten dezer uitgave als zijnde eene voortzetting der Oudheidkundige Rapporten geheel door de Regeering worden gedragen. Het Bataviaasch Genootschap zou zich dan met de distributie moeten belasten.

In beginsel bestaat tegen de publicatie geen bezwaar, mits de door Dr. Bosch aangegeven voorwaarde wordt vervuld. Eenige Directieleden achten het verkieselijk, dat het werk als Oudheidkundig Rapport 1916 zal verschijnen, waartegen echter door den Heer Bosch het lange tijdsverloop wordt aangevoerd. Tenslotte wordt besloten den vorm der publicatie aan de Redactie Commissie over te laten.

2. Dr. Rinkes deelt mede dat de antwoorden op de prijsvraag betreffende de Soendaneesche dialecten thans in rondlezing zijn bij de Jurie. Spreker betreurt het, dat deze aangelegenheid gedurende zijne afwezigheid heeft gestagneerd, doch verwacht, dat

de beslissing der Jurie thans spoedig tegemoet zal kunnen worden gezien. Zie Notulen 1921 pag. 14.

3. Deelt mede dat het oude voornemen om de publicaties van de Commissie voor de Volkslectuur in het Museum ter verkoop uit te stallen thans tot verwezenlijking is gekomen. De resultaten zijn bevredigend. 's Genootschaps eigen publicaties zijn mede uitgestald. De voorloopig in gebruik gekomen kast zal zoo spoedig mogelijk door eene fraaiere en meer doelmatige worden vervangen. (Zie Notulen 1919 pag. 174).

4. Informeert naar den herdruk van de Brata Joeda, Romo, Damar Woelan en Babad Tjerbon, waartoe in October 1919 was besloten.

Wanneer de Redactie-Commissie mededeelt, dat de herdruk van de Damar Woelan ter perse is (zie Notulen 1921 pag. 14) doch dat de andere werken zijn aangehouden met het oog op den financieelen toestand, doet Dr. Rinkes het verzoek om het auteursrecht van de Brata Joeda en Romo af te staan aan de Commissie voor de Volkslectuur, welke er ten zeerste prijs op zou stellen tot den herdruk over te gaan.

De Directie stemt hierin toe.

Wanneer Dr. Rinkes aandringt op eene spoedige uitvoering van het besluit tot heruitgave van de Babad Tjerbon, een werk dat buiten het kader van de volkslectuur valt, wordt besloten deze aangelegenheid in beraad te houden met het oog op den ongunstigen financieelen toestand.

5. De Heer Moquette deelt mede, dat hij zich gaarne ontlast zou zien van de bewaring der sleutels van de goudkamer. Na eenige discussie waarbij de erkentelijkheid der Directie voor het door den Heer Moquette ook over dit onderdeel van 's Genootschaps collecties gevoerde beheer tot uiting komt, wordt besloten, dat deze sleutels in den vervolge bewaard zullen worden door den Secretaris. De overdracht van het beheer zal door de Heeren Moquette en Moll benevens den Conservator worden geregeld.

6. Dr. Djajadiningrat biedt een tweetal geschenken aan namens den Heer de Roo de la Faille, te weten een handschrift afkomstig van den Controleur A. A. C. Linck, betreffende de Birahi's (zie Notulen 1921 bijlage VI), benevens een samenstel van gegevens voor eene taalkaart der Residentie Batavia. Op voorstel van den Heer Djajadiningrat wordt besloten den schenker dank te betuigen, terwijl Dr. Rinkes erop aandringt, dat de gege-

vens voor de taalkaart, welke thans nog niet voor publicatie geschikt zijn nader zullen worden aangevuld en bewerkt voor de pers.

7. Dr. Schrieke vestigt de aandacht van den Conservator der Historische Verzameling op eene oude Compagnie's brandkast thans bij de douanen in Tandjong Priok, vroeger in gebruik bij den ouden Boom. Dr. Bosch zegt toe de noodige stappen te zullen doen om het bezit van dit stuk voor de Verzameling te verzekeren.

8. De Heer Moll deelt mede dat door een lid van het Makasaarsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen het denkbeeld is geopperd om eene nauwere relatie met het Bataviaasch Genootschap tot stand te brengen en informeert of de Directie geneigd zou zijn een dergelijk plan in overweging te nemen.
Kolonel van Lith en Dr. Schrieke weten omtrent het Makasaarsch Genootschap het een en ander mede te deelen, doch omtrent den toestand waarin dit lichaam op het oogenblik verkeert is men niet voldoende ingelicht. Waar de zaak nog niet officieel is voorgebracht, doch nog slechts ter loops in een brief ter sprake is gekomen, neemt de Directie gaarne het aanbod van Kolonel van Lith aan, die zich bereid verklaart, om bij zijn aanstaand bezoek aan Celebes eens poolshoogte te gaan nemen en indien daar aanleiding toe bestaat, het bestuur van het Makasaarsch Genootschap in overweging te geven een compleet, gedetailleerd voorstel te doen.

9. De heer Moll toont vervolgens een aantal photo's o.a. van de grafsteden van eenige historische Chineesche officieren, van de oude „Toko Merah" (tegenwoordig de „Bank voor Indië") aan de Kali Besar, welke door het lid J. P. Koster ter overname zijn aangeboden.
De Directie waardeert het aanbod van den Heer Koster, doch besluit op voorstel van den Conservator niet op het aanbod in te gaan, wijl deze photo's niet in het kader der Verzamelingen passen. Naast de photografieën verzameling van den Oudheidkundigen Dienst bestaat er naar het oordeel van den Heer Bosch geen urgentie voor het Genootschap eene photo verzameling aan te leggen, te minder aangezien daarmede op den duur aanzienlijke bedragen gemoeid zullen blijken te zijn.

§ 6. Openingsdagen van het Museum.

De rondvraag sluitende deelt de Voorzitter mede, dat het zijns inziens aanbeveling zou verdienen om het Museum en de

bibliotheek op de Maandagen der dubbele feestdagen voor het publiek open te stellen en dan desnoods den Dinsdag daaraanvolgende te sluiten voor de wekelijksche reiniging.

De Heer Moll merkt op, dat deze aangelegenheid het laatst ter sprake is gekomen in de Directievergadering van 29 Maart 1920 (Notulen pag. 100—101) bij welke gelegenheid men van eene dergelijke regeling bij meerderheid van stemmen heeft afgezien vooral met het oog op het pèrsoneel. Mr. Jelgerhuis Swildens is echter van oordeel dat de belangen van het publiek, dat naar hem op Pinkster-Maandag is gebleken in tamelijk grooten getale van deze vrije dagen gebruik maakt voor Museum bezoek zwaarder dienen te wegen, met welk inzicht de Directie zich thans vereenigt.

§ 7. Benoeming Vertegenwoordiger voor Midden Java.

De Voorzitter deelt mede, dat de kort geleden in Indië aangekomen Dr. H. Kraemer, die eene wetenschappelijke adviseursfunctie voor het Nederlandsche Bijbelgenootschap bekleedt en zich in die hoedanigheid te Djocja heeft gevestigd, zich op een tot hem gericht verzoek welwillend bereid verklaard heeft, de vertegenwoordiging van het Genootschap voor Midden-Java op zich te nemen. De Directie betuigt hare voldoening over de vervulling van deze vacature en bekrachtigt volgaarne de benoeming.

§ 8. Huishoudelijke besluiten.

Overeenkomstig een desbetreffend verzoek wordt besloten, een beperkte ruil van publicaties te openen met de Association des Amis de l'Orient te Parijs.

§ 9. Geschenken.

De volgende schenkingen zijn ontvangen:

Voor de Archaeologische Verzameling.

a. Van den Assistent-Resident van Soengai Penoeh, een oud brons uit Corintji, vermoedelijk bestemd voor watervat, opgedolven te Meidapat Lolo. Op grond van de ornamentiek is Dr. Bosch geneigd dit merkwaardig stuk van vóór de Hindoe-periode te dateeren. Hij stelt zich voor er op terug te komen in het Oudheidkundig Kwartaalverslag. (Zie Oudhk. Versl. 1922 Bijl. P.).

b. Van het buitengewoon lid L. C. Heyting, een praehistorisch werktuig, vermoedelijk een bijl, opgedolven bij de dessa Bantam, district Kintamani (Kloengkoeng).

Voor de Historische Verzameling:

c. Van den Heer O. Still, Directeur van de firma Gumprich en Strauss te Batavia, de Portugeesche Merkzuil, waarvan sprake is in Notulen 1920, p. 18—19.

De schenking van dit zeer merkwaardige stuk wordt hoogelijk gewaardeerd. Voor de opstelling zal in overleg worden getreden met den Dienst der Landsgebouwen.

d. Van den heer Götz te Soerabaja, een oud Compagnie's mortier. Dit stuk geschut is vervaardigd van geel koper, ± 30 cM. lang en voorzien van een handvat.

e. Van den Resident van Riouw, een oud kanon met inscriptie.

Voor de Ethnografische Verzameling:

f. Van het lid J. L. Moens, een zilveren knop van een ambtsstaf van een pasirah (kamponghoofd) in het Benkoelensche. Blijkens het feit, dat het wapen op den knop gegraveerd en niet gestempeld is, moet het een oud stuk zijn.

g. Van denzelfden, een fraai besneden houten doosje, afkomstig van de Noordelijke Padangsche Bovenlanden, gebruik onbekend.

h. Van denzelfden, een idem, afkomstig van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (langs den Barito) eveneens van onbekende bestemming.

Voor de sphragistische Verzameling:

i. Van den Landsarchivaris, Dr. F. de Haan, de volgende zegelafdrukken: grootzegel van Schepenen van Batavia, kleinzegel van idem, zegel van den Gouverneur Generaal onder het Keizerrijk van Napoleon.

Religiöse Gebräuche auf Seran

von

Dr. E. STRESEMANN.

I. Die Kopfjagd.

Mit dem von Jahr zu Jahr zunehmenden Einfluss, welchen die holländische Regierung auf die Alfuren ausübt, geht dieser uralte, heilige Brauch der Alfuren seinem baldigen Erlöschen entgegen. Schon jetzt gehört eine erfolgreiche Kopfjagd zu den grossen Seltenheiten. Das heranwachsende Geschlecht hat meist keinen frischen Schädel mehr gesehen, an keinem der Gebräuche mehr teilgenommen, die eine so wichtige Rolle im Leben ihrer Väter spielten, und bald wird die Erinnerung daran nur noch in Liedern, Pantomimen und phantastischen Geschichten fortleben. Es darf daher kaum erwartet werden, dass in Zukunft noch wesentlich Neues in Verbindung mit dem Kopfschnellen bekannt wird, und so scheint eine Zusammenfassung unseres Wissens jetzt am Platze.

Ohne Zweifel gehört die Kopfjagd zu den uralten religiösen Institutionen der Völker der ambonischen Gruppe (worunter ich Seran, Buru, die Amboinen und Banda verstehe). Sie ist anfänglich keineswegs auf Seran beschränkt gewesen. Auf *Buru* beraubt noch heutigen Tages der Stamm der Wailua im Hinterland von Oki den erschlagenen Feind seines Schädels. Ebenso war es einst auf *Banda* [1]). Neck [2]) schreibt hierüber im

---

[1]) Banda ist keineswegs, wie vielfach angenommen wird, durch eine Mischrasse bevölkert gewesen, welche sich aus Nachkömmlingen hier handeltreibender Kaufleute zusammensetzte. Den Grundstock und das Hauptkontingent stellten Leute, die deselbst

Jahre 1599: „Obwohl sie sehr feindlich gegeneinander sind, so begraben sie doch die Köpfe ihrer Feinde sehr ehrenvoll, was auf folgende Art und Weise zugeht: wenn sie mit ihren Galeeren angekommen sind, so sind diese Köpfe an Stangen aufgereiht und werden so vor das Haus des Sabandar (Hafenmeisters) unter einen grossen Baum gebracht. Unter diesem Baum liegt ein sehr grosser Stein, und dort werden alle diese Köpfe aufgestellt, damit jedermann kommen und sehen solle, was sie bei ihren Feinden ausgerichtet haben. Sie lassen sie so etwa eine Stunde lang liegen; dann nehmen sie die Köpfe und wickeln sie in weisse Leinwand, legen sie in eine Schüssel und beerdigen sie so. Darüber entzünden sie nach ihrer Sitte viel Weihrauch".

Auf *Ambon* und den *Uliasern* scheinen die ursprünglichen Gebräuche, welche den Schädel des Feindes zum Kultobjekt gemacht haben, bereits vor der Ankunft der Portugiesen erloschen zu sein. Wenigstens berichten die portugiesischen Geschichtsschreiber nichts davon. Die durch die Priester grossgezogene Mordlust aber, vor allem der Trieb, dem Feinde den Kopf abzuschlagen und denselben als Siegeszeichen heimzubringen, war diesen Völkern in Fleisch und Blut übergegangen und regt sich in ihnen noch heutigen Tages, wenn das Verlangen auch ins Unterbewusstsein gerückt ist. Im Kriege zwischen Portugiesen und den Bewohnern der Küste von Hitu machten diese keine Gefangenen; jeder Feind, der in ihre Hand fiel, wurde enthauptet. In der Folge waren die Ambonesen als Hilfsvölker der Holländer wegen ihrer Mordlust sehr gefürchtet. Bei der Zerstörung der auf Seranlaut gelegenen Handelsplätze im Jahre 1633 wurden Eingeborene von Ambon ins Land geschickt.

---

seit Urzeiten heimisch waren (wie auf der Inselgruppe gefundene Steinwerkzeuge beweisen) und eine Sprache redeten, welche den Dialekten der Amboinen und der Südküste Serans nahe stand.

[2]) Journael ofte Dagh-register vanden Admirael Jacob Cornelisz. Neck ende Wybrant van Warwijk. (Amsterdam) 1601, p. 23.

Diese erbeuteten an einem Tage 18 Köpfe und ermordeten viele Frauen und Kinder. „Die Gouverneure stellten diese Greuel den Orangkaias vor; da sie doch Christen seien, sollten sie nicht das unschuldige Blut so vieler Frauen und Kinder vergiessen" [3]. Auch heute noch wird von holländischen Offizieren oft Klage geführt über das unmenschliche Benehmen ambonischer Soldaten, welche kaum davon zurückzuhalten sind, den Verwundeten oder Gefallenen den Kopf abzuschlagen. Dies geschieht gewiss zum Teil in einem unwiderstehlichen, nur als Atavismus zu erklärenden Impuls, oft aber auch aus Motiven, welche mit animistischen Vorstellungen zusammenhängen, die ja noch immer die Gedankenwelt des „christlichen" Ambonesen beherrschen. Diese Soldaten trinken nämlich gern das aus dem Haupte tropfende Blut des Getöteten „um sich mutig und unverwundbar zu machen". Ähnliches sah Schouten bei der Erstürmung von Rarakit im Jahre 1649. „Einige von den Wilden wurden von unseren rasenden Schwarzen niedergesäbelt, welche ihre Schädel spalteten, das Gehirn brieten und es wie Schellfischköpfe noch warm aufschürften; dies taten sie jedoch heimlich hinter einer Ecke, da der Herr Gouverneur von Amboina solche wüsten Handlungen streng verboten hatte. Nachdem sie die Köpfe wieder zusammengestezt hatten, brachten sie sie auf ihren Korrakorren nach ihren Heimatinseln, um mit ihrem Siege prahlen zu können [4].

Sowohl Blut wie Gehirn sind lebenswichtige Organe des menschlichen Körpers, nach der Auffassung des Indonesiers daher die Träger von viel Seelenstoff. Der Animist richtet nun sein Bestreben darauf, seinen Seelenstoff aus der allbelebten Natur zu bereichern, um so die eigene Lebensenergie zu erhöhen. Das geschieht häufig, indem er aus dem Mineral- oder Pflanzenreich

[3] Bokemeyer, Die Molukken, Anhang p. XLIX.

[4] Wouter Schoutens Oost-Indische Voyagie. Amsterdam 1676, p. 56.

Kräfte zieht. Die nächstliegende und wirksamste Quelle für die Zuführung von Seelenstoff aber ist der Mensch. Um sich in den Besitz der Lebenskraft seines Nächsten zu setzen, kann man zur Zauberei seine Zuflucht nehmen (die auf Ambon sehr im Schwange ist); im Kriege jedoch ist dies durch die geschilderten Handlungen in noch vollkommenerem Masse möglich. Nicht zuletzt darum mögen die Ambonesen so tapfere und willige Soldaten der holländischen Kolonialarmee sein.

Auf *Seran* können seit vielen Generationen nur die Bewohner der westlichen Hälfte als Kopfjäger bezeichnet werden. Einst spielte jedoch der erbeutete Schädel auf der ganzen Insel eine wichtige Rolle. Sogar vom Südostzipfel, wo wohl am ersten durch die häufigen Besuche fremder Kaufleute, insbesondere der Javanen, der Einfluss höherer Gesittung sich geltend machte. wird dies bezeugt. Antonio d'Abreo, der erste Europäer, welcher seinen Fuss auf Seran setzte, ging im Jahre 1511 bei Guli-Guli an Land. „Sie erreichten", so schreibt Galvâo hierüber [5]), „ein Dorf, das bei einem Flusse lag, und fanden dort tote Menschen in einem Hause aufgehängt vor; denn diese Leute sind Menschenfresser."

Bei den Mittelseranern vom Samm der *patasiwa malu* lassen manche Gebräuche, so der früher erwähnte, einen Teller unter dem Hauptpfahl des *luma pusaka* zu begraben, vermuten, dass auch sie einst zu rituellen Zwecken Köpfe schnitten. In den letzten Jahrzehnten sind auch in der Tat dort Morde vorgekommen, bei welchen das Opfer ohne Haupt vorgefunden wurde. Aber es handelte sich um Verbrechen, die durch Strandbewohner angestiftet worden waren und nichts mit religiösen Vorstellungen zu tun hatten.

Das Gebiet, in welchem bis vor ganz kurzer Zeit die Kopfjagd in vollster Blüte stand, beginnt erst westlich

---

5) Antonio Galvâo, The Discoveries of the World. Neudruck durch die Hakluyt Society, London 1862.

der Linie Sepa-Huaolu. Hier ist sie seit alters durch alle Inlandstämme in gleichem Umfang ausgeübt worden.

Aus welchen Gründen köpft der Seraner? Geschieht dies aus Mordlust, Grausamkeit, Bestialität, wie Martin zu beweisen versucht hat? [6])

Ich vermag die Ansicht des hochgeschätzten Autors in diesem Punkte nicht zu teilen. Martin hat auf seinen Reisen durch Seran einen sehr ungünstigen Eindruck von den Bewohnern der Berge empfangen. In seiner Empörung geht er so weit, zu äussern, dass man die Bewohner des Inneren „ohne Gewissensbisse für vogelfrei erklären dürfte." Hätte er Gelegenheit gehabt, nähere Bekanntschaft mit den von ihm so Geschmähten zu machen, als es ihm die Umstände damals erlaubten, er wäre gewiss zu einem ganz anderen Urteil gekommen. Diese gewalttätigen Mörder sind im Grunde treue, ehrliche, ja, mit europäischen Massstabe gemessen, vielfach ängstliche und weichherzige Naturen. Der Eindruck, welchen Brumund von ihnen empfing, ist durchaus zutreffend. „Besucht man", so äussert sich dieser, „ihre Negoreien und sieht alsdann den Baileo mit mehr als 100 Schädeln behangen, dann zeugt gewiss viel gegen sie, bei näherer Bekanntschaft dagegen kommt man unwillkürlich zu einer besseren Meinung und kann nicht bezweifeln, dass viele von ihnen die Opfer der eisernen Notwendigkeit von Sitten und Gebräuchen sind, denen sie sich unterwerfen müssen." [7]) Ebenso mild beurteilte Ida Pfeiffer die grossen Helden der Seraner. Sie berichtet: „Ich bat den Rajah (von Hurali) mir die berühmtesten Kopfjäger seines Stammes vorzustellen. Er wies auf einige Männer, die um mich herum saszen und sagte mir, dieser habe zwei, jener drei, er selbst erst einen Kopf erbeutet. Es gibt keine Worte, mein Erstaunen zu schildern, als ich dies hörte und dabei die gutmütigen, sanften Gesichter dieser Menschen betrachtete. Die gerühmten Helden

---

[6]) Martin l.c.p. 151 ff.

[7]) Brumund, Aanteekeningen p. 65

lächelten bei der Erwähnung ihrer Taten so wohlgefällig und bescheiden, als wäre von den edelsten Handlungen die Rede gewesen" [8]). Dass wir im Verkehr mit den Alfuren des Westens, der wohl intimer war, als je ein Europäer ihn pflegen konnte, diese als Menschen von vortrefflichen Charaktereigenschaften kennen gelernt haben, mag aus dem Reisebericht schon zur Genüge hervorgegangen sein.

Nicht aus tiefwurzelndem Blutdurst ist das Kopfschnellen auf Seran zu erklären; die Alfuren begehen diese uns so abstossend erscheinende Handlung im allgemeinen lediglich unter dem Zwang ihrer animistischen Vorstellungen, welche durch die Priester wachgehalten und genährt werden. Die heilige Gewohnheit, welche sich seit ungezählten Generationen vom Vater auf den Sohn vererbte, hat freilich zur Folge gehabt, „dass man in solchen Gegenden Serans über Morden und Köpfen nicht anders denkt, als in Europa über eine Tracht Prügel." [9]) und dasz der im täglichen Leben so gelassene Alfur, dessen Geistesleben durch die Vorstellung zerhackter Leichname und blutiger Feindesköpfe als des lieblichsten Anblickes vergiftet ist, sehr leicht in einen Blutrausch gerät, in welchem er für seine Handlungsweise nicht mehr verantwortlich gemacht werden kann. Dieser kommt vor allem bei Trunkenen und Geisteskranken jäh zum Ausdruck. Es ist aber falsch, von solchen vereinzelten Fällen auf den Charakter des Alfuren im Allgemeinen schliessen zu wollen.

Sachse [10]) berichtet von einem Alfuren, der seinem Kameraden den Kopf abschlug, offenbar nur, weil die zufällige, verführerische Haltung welche dieser eingenommen hatte, ihn überwältigt hatte. Nach demselben Gewährsmann schnitt ein *alamanan* von Liline einem neben ihm schlafenden Knaben den Hals ab. Ein alfuri-

---

8) Ida Pfeiffer, Meine Weltreise, II, p. 183.

9) Martin l.c.p. 152.

10) Sachse, Het eiland Seran p. 142.

sches Oberhaupt schlug plötzlich seiner Gastherrin, als diese die Lampe anstecken wollte, mit einem Hiebe den Kopf herunter. Alle diese Taten sind offenbar im Alkoholrausch verübt worden.

„Der Zweck des Kopfschnellens," so fasst Wilken [11]) seine Ausführungen über diesen Gegenstand zusammen, „ist der, in der mit dem Schädel gleichgesetzten Seele des Erschlagenen einen Schutzgeist zu erhalten. Der erbeutete Schädel ist also für seinen Besitzer ein Talisman, ein Amulet." Dies gilt auch für Seran. Daneben spielt der Feindeskopf hier noch eine andere Rolle, und zwar die eines Opfers. Wie wir sehen werden, konnte in früherer Zeit das Schlussfest, das den Einweihungsfeierlichkeiten im Kakehanhaus folgte, nur stattfinden, wenn ein frischer Kopf zur Stelle war, um den Nitu geopfert zu werden. Dabei wurde die Seele des Getöteten den Ahnengeistern angeboten, um sie zu bewegen, an ihrer Stelle die Seele des neueingeweihten Ripane völlig freizugeben. Wenn ein einflussreicher Mann gestorben war, so war es einst üblich, einige Köpfe zu schnellen und sie neben der Leiche aufzustellen; hierdurch wollte man dem Toten Diener und Gefährten im Jenseits sichern. Schliesslich war auch die Sitte auf Seran sehr verbreitet, der Erde beim Bau eines Hauses ein Opfer in Gestalt eines Menschenschädels zu bringen. Es wird auf diese Gebräuche unten ausführlicher eingegangen werden.

Kein Wunder also, dass sich das Sinnen und Trachten des Alfuren darauf richtete, in den Besitz eines solch kostbaren Kleinods zu gelangen und dasz ihm dazu jedes Mittel recht war. Kriege boten die günstigste Gelegenheit, zum Ziele zu kommen, und daher ist Seran bis vor kurzem der Schauplatz erbitterter, uralter Stammesfehden gewesen, deren Anlass häufig geringfügig genug war. Eine Beleidigung, Frauenraub, die Weigerung, eine

---

11) S. A. Wilken, Iets over de schedelvereering bij de volken van den Indischen Archipel. Bijdr. t.d. Taal-, Land- en Volkenk. van Ned.-Indië (V), 4, 1889, p. 99.

auferlegte Busse wegen unrechtmässigen Jagens oder Sagoklopfens zu bezahlen und ähnliche Bagatellen genügten, um den Krieg heraufzugeschwören, bei dem es jeder Partei nur darauf ankam, Schädel zu erbeuten. Mit Freuden folgten darum auch die Alfuren der Aufforderung der Gouverneure von Amboina, die ostindische Kompanie gegen die Aufständischen auf Ambon und den Uliasern zu unterstützen. „Man setzt sie nur an den Strand", so beschreibt dies der Landvogt Adriaen Blocq Martensz. im Jahre 1617, „wo die Ortschaft, die man plagen will, gelegen ist; dann wissen sie sich zu benehmen wie ein Fisch, den man ins Wasser setzt .... Ihre Art zum Handeln ist, in den Wäldern auf der Lauer zu liegen, selbst mit grünen Blättern besteckt und bekleidet zu sein und so auf jemanden zu warten, der nach seinem Sagobusch oder in den Kebon oder Garten etwas holen geht. Wenn sie ihn dabei erwischen, ermorden sie ihn und nehmen von ihm nur den Schädel, da ihnen dieser genügt, um zu zeigen, was sie angerichtet haben". [12]) Später wurde den Alfuren sogar zur Aufmunterung ein Preis von 10 Reichstalern für jeden Kopf bezahlt, den sie im Dienst der Kompanie schnellten; aber sie blieben trotzdem nicht gern im fremden Lande „als niet gewent zijnde het lijff met gerookte off gezoute visch en arrack op te houden" [13]), und legten Wert darauf, mit den erbeuteten Schädeln möglichst bald nach Hause zu fahren, um damit Freudenfeste zu begehen, „'twelk men hun ook moeste toestaan, want van dit volkje (als het onwillig word), gantsch geen dienst te trecken is". [14])

In der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts, als die holländische Regierung die Sicherheit auf Seran

---

[12]) Memorie van Adriaen Blocq Martensz, nagelaten aan zijn opvolger als Gouverneur van Ambon Steven van der Hagen. In P. A. Tiele, De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. Tweede reeks, 1. dl., 1886, p. 199.

[13]) Rumphius, Ambonsche Historie p. 121.

[14]) ibd. p. 138.

nach Kräften förderte und jeder Überfall mit einer Strafexpedition gegen die Bergalfuren gerächt wurde, verlegten sich einzelne Stämme darauf, heimlich auf anderen Inseln Köpfe zu schneiden, wohin das wachsame Auge des weissen Mannes nicht reichte. So entdeckte ich zu meiner Verwunderung unter den im Baileo von Lisiela aufbewahrten Schädeln einige, die ihrer Gestalt nach nur von Papuas abkünftig sein konnten, und erfuhr auf meine Frage, dass die Lisielaleute von Galelaresen in ihren Schiffen nach Fakfak und anderen Plätzen SW-Neuguineas mitgenommen worden seien, wo sie eifrig schnellten.

Hier handelt es sich also um Meuchelmord ohne Kriegserklärung. Dieser wird auch auf Seran selbst sehr häufig von Menschen geübt, die keine Gelegenheit hatten, sich im Kriege einen Schädel zu verschaffen. Sie begeben sich dann oft in weit entlegene Teile der Insel, um die Entdeckung der Täter möglichst zu erschweren, und kehren zuweilen erst nach Wochen mit ihrer Beute zurück. Es kommt ihnen dabei nur auf den Kopf an; wer ihr trug, ist völlig belanglos. Nur Angehörige eines Schwester- oder Pela-Dorfes bleiben stets verschont.

Der Alfur ist, wenn er auch so bewandert im Kriegs- und Mörderhandwerk erscheint, doch durchaus kein Draufgänger. Nur mit Zittern und Zagen begibt er sich in ein gefährliches Unternehmen und sucht sich vorher des günstigen Ausganges nach Möglichkeit zu vergewissern. Am Abend vorher hat der Kapitan durch allerhand Manipulationen die Zukunft zu erforschen (*naunau*). Erweist sie sich als günstig, so wird beschlossen, am nächsten Morgen aufzubrechen. Die Kakehanisten begeben sich für die Nacht ins Schlafhaus, um durch die Nitu gestärkt zu werden und wetzen ihre Parangs am Batu pamali (Uwen). Bei den Patalima bedarf der Plan, zur Kopfjagd auszuziehen, der Genehmigung des Oberpriessters, und dieser ist es auch, welcher das Dorf

anweist, woher ein Kopf geholt werden soll, [15]) und die ausziehenden Streiter mit geweihtem Öl salbt. Durch Amulette sucht man sich unverwundbar, durch angesteckte Gadehu-zweige (*Codiaeum variegatum*) stark zu machen. Aber das alles genügt noch nicht, den Mut zu beleben. Man kaut daher „um Hitze zu erwecken" Blätter und Hölzer von stimulierender Wirkung [16]) und entflammt sich durch Blasen auf Bambustrompeten (*tavuli*) zum Kampfesrausch. Dann erst begeben sich die Männer auf den Weg, angeführt durch einen Kapitan, der an dem Kopfschmuck aus Kasuar- und Kakadufedern (*walahata*) und einer Lanze (*torana*) mit eiserner oder knöcherner Spitze kenntlich ist. Ihr Schaft ist ebenfalls mit Federn, und, zwar meist solchen vom Kasuar oder vom Hahn, welcher als tapferes Tier gilt, verziert (Uwen). Auch die übrigen Teilnehmer am Zuge gehen prächtig geschmückt.

Ziehen sie auf heimliche Kopfjagd aus, so hält sich ihre Zahl zwischen 5 und 20. Ihre Bewaffnung besteht dann in der Regel nur in Pfeil und Bogen und dem Parang, aber nicht dem Haumesser, das sie im Alltag benutzen, sondern in einem geheiligten, welches nur zum Kopfabschlagen benutzt und von Frauen nicht berührt werden darf. Man nennt es tuli *pakeane* (Soahuwe) oder *lopu lopo-lopo* (Paulohi). In den offenen Krieg dagegen nimmt man auch Schild und Speer sowie das Gewehr mit, welches mit rotem und weissem Tuch, sowie mit Hahnenfedern geschmückt wird. [17]) Nähert man sich nun dem Dorf, das überfallen werden soll, oder der Stelle, wo man einsamen Wanderern aufzulauern gedenkt, so wird Halt gemacht und in Laubhütten der nächste Morgen abgewartet. Während der Nacht hat der Anführer des Trupps abermals die Vorzeichen zu untersuchen, denn noch ist es Zeit umzukehren. Auch wird

---

[15]) Boot l.c.p. 1201.

[16]) Riedel l.c.p. 105.

[17]) Riedel l.c.p. 104.

man es nicht wagen, das Unternehmen ins Werk zu setzen, falls etwa die Papeda missrät, das Feuer ausgeht, eine Schlange über den Weg läuft, ein gelbes Blatt über den Pfad wirbelt oder ein toter Ast von Baum fällt [18]). Mit besonderer Spannung aber wartet man nun auf den ersten Ruf des Morgenvogels (*Philemon subcomiculatus*), der das Anbrechen des neuen Tages verkündet. Lockt er nämlich aus der Richtung des Feindes, so verkündet dies Glück, lässt er aber seinen Schrei im Rücken erschallen, so ist es geraten, schleunigst das Weite zu suchen. Ein gleiches bedeutungsvolles Omen bildet für die Kopfjäger der Flug von Vögeln während der Dämmerung. Wenn nämlich, so schreibt Valentijn, eine kleine Fledermaus, eine Eule oder ein anderer Unglücksvogel, in ihrer Sprache *manu salewane* [19]) genannt, niedrig auf sie zukommt, über sie hinwegfliegt und wieder umkehrt, dann ist dies ein schlimmes Vorzeichen, Glück prophezeit dagegen, wenn dieses Tier geradeswegs über sie hinweg nach rückwärts fliegt. [20])

Hinter Bäumen und Büschen versteckt, überschüttet man dann beim Anbrechen des Tages die überraschten Bewohner des feindlichen Dorfes mit Gewehrschüssen und einem Hagel von Pfeilen und sucht den Gefallenen sogleich das Haupt vom Rumpf zu trennen, um sich damitt eiligst ins Dorf zurückzubegeben. Befinden sich dagegen die Alfuren auf heimlicher Kopfjagd, so gehen sie so geräuschlos und behutsam wie möglich zu Werke. Sie bestecken sich mit grünen Zweigen und Blättern, um sich völlig dem Gelände anzupassen, und schleichen mit katzenartiger Behendigkeit durch den Busch, bis sie an einen Ort gekommen sind, der ihnen für ihr Vorhaben günstig erscheint, meist eine abgelegene Pflanzung, eine Wasserstelle oder sonst ein Fleck, wo sie darauf rechnen können, einen einsamen und wehrlosen

---

18) Riedel l.c.p. 104; Sachse l.c.p. 101; Root l.c.p. 1176.

19) *Tanysiptera* und die *Halcyon*-Arten.

20) Valentijn II, 1, p. 81.

Menschen unbemerkt zu überraschen. Diesen verwunden sie aus dem Hinterhalt durch einen Pfeilschuss und trennen ihm dann mit einem oder zwei gewaltigen Hieben den Kopf ab. Ein lauter wilder Schrei entringt sich in diesen Augenblick der Kehle des Siegers, einem Jodler vergleichbar. Fürchten die Kopfjäger baldige Entdeckung, so begnügen sie sich damit, das erbeutete Haupt auf Umwegen ins Dorf zu bringen. Dabei stecken sie es meist in einen ledernen Beutel, um zu verhüten, dass die Blutspuren dem Verfolger den Weg weisen. Sind sie dagegen ihrer viele und brauchen sie vor keinem feindlichen Anfall besorgt zu sein, so entkleiden sie zuvor den Leichnam und zerhacken ihn in kleine Stücke. Nur die Schamgegend darf nicht verstümmelt werden, dies zu tun ist *pamali besar* (Sapalewagebiet). Das Gleiche erfahren wir von Sachse. „Sind mahrere Kopfjäger vereinigt, dann scheint der Anblick der Leiche ohne Haupt ihre Leidenschaft so sehr zu entflammen, dass alle in blinder Wut darauf einhacken, so dass der Leichnam eine grässlich verstümmelte Masse wird". [21]) Nach Schulze schlägt jeder der Meuchelmörder einmal mit dem Klewang in die Leiche. „Dies nennen sie *tjutji parang*, das Schwert waschen". [22]) Der Grund dieser Handlung ist wahrscheinlich nicht der, den Sachse vermutete. Die Sitte dürfte sich vielmehr aus der animistischen Vorstellung herleiten, dass der Seele, damit sie rasch und völlig aus dem Körper entweiche, möglichst viele Ausgänge verschafft werden müssen, und da die Kopfjagd ja nichts anderes als den Seelenfang bezweckt, so liegt dieser Wunsch hier sehr nahe. Falls die Alfuren die Leiche eines geköpften Stammesgenossen finden, so erachten sie ihn, um mit Valentijn (II, 1, p. 82) zu reden, für unwürdig eines Begräbnisses. Sie setzen oder legen den Rumpf dann lediglich auf einen

---

[21]) Sachse l.c.p. 140.

[22]) Schulze, Über Ceram und seine Bewohner p. 117.

Baum, da die Seele daraus entflohen und gewissermassen in fremde Dienste getreten ist, ein regelrechtes Begräbnis des Leibes mit allen dazu gehörigen Trauer- und Opfergebräuchen also sinnlos wäre. Vgl. auch Valentijn II, I, p. 154.

An anderen Orten, so beim Tomuala-Stamm, wurde der enthauptete Leichnam nach Möglichkeit bis in die Nähe des Dorfes getragen, wo er dann von Frauen und Kindern zerstückelt ward. Diese Handlung nannte man *tulie malane* (= den Parang röten) ; das Symbol dafür ist ein Zickzackornament namens *wole-wole*, das an Tjidakos, Hausbalken oder Kalkbehältern angebracht wurde. Von den Stämmen an der Nordküste Westserans teilt van Doren mit: „Hat der Alfur Zeit, so trennt er den Kopf mitsamt dem Hals und einem Arm in einem Stück von der Leiche und bringt ihn in die Nähe seiner Negorei. Dann werden alle Jünglinge zusammengerufen, die mit ihrem Parang einen Streich auf den Hals führen, was sie *soho ropo* (auf Malayisch *sopo parang*) nennen, d.i.: den Parang härten. [23]) „Um ihre kleinen Kinder an den Anblick von Blut und das Sammeln von Menschenköpfen zu gewöhnen", so berichtet ferner van Eybergen, „rufen sie diese zur Leiche jedes Ermordeten und lassen ein jedes einen Einschnitt in dieselbe tun". [24])

Sobald die glücklichen Kopfjäger mit ihrer Beute in die Nähe ihres Heimatdorfes gelangt sind, künden sie das frohe Ereignis durch weithallende Siegesschreie oder Tahuriblasen an. Mancherorts, so in Amahei, war es üblich, dass sie einen oder zwei aus ihrer Mitte als Boten (in Amahei *maialo* genannt) abfertigten, welche die Dörflinge vom Ausgang des Streifzuges benachrich-

---

[23]) van Doren, Fragmenten I, p. 140—141 — Für *soho ropo* ist richtiger *soho ropu* zu schreiben. van Doren's Ubersetzung dieser Redensart ist ungenau. *sopo* (oder *sopu*) *parang* bedeutet im Amb. Mal.: den Parang blank machen, also dem Sinne nach das Gleiche wie Schulzes „*tjutji parang*".

[24]) van Eybergen, Iets over Ceram en de Alfoeren p. 81.

tigten, während die übrigen draussen im Walde warteten, bis sich alles zum festlichen Empfang geschmückt hatte. [25]) Die Mädchen und jungen Frauen kleiden sich in ihre prächtigsten Gewänder und gehen, Blumen im Haar und Jubellieder auf den Lippen, den Streitern entgegen, um sie mit Erfrischungen zu stärken und den Kopf entgegenzunehmen [26]). Jauchzend und tänzelnd begibt sich dann die Menge ins Dorf wo sie von den älteren Männern und Frauen im Baileo erwartet wird [3]). Dann wird der Schädel auf den Batu Pamali niedergelegt (Tomala). [27]) [28]) In manchen Gegenden, so anscheinend bei den Patalima der Abteilung Wahai, geht die Entgegennahme des Schädels dagegen in aller Stille vor sich. Derjenige, welcher dem Opfer das Haupt vom Rumpfe trennt, begibt sich zur Nachtzeit in den Baileo, um dem Priester von seinem Erfolge Nachricht zu bringen und ihm die Zunge des Erschlagenen, in einem Bambus verwahrt, zu übergeben, während der Schädel vorläufig in einem Waringinbaum verborgen wird. Ein dreimaliges Trompetensignal, das der Priester auf einem Tritongehäuse hervorbringt, ruft nun alle Dorfbewohner in den Baileo, wo ihnen die freudige Botschaft durch den geheimnisvoll hinter einer Atapwand verborgenen Mauwen mitgeteilt wird. [29]) Beim Tomualastamm wird nicht den Frauen, sondern dem Priester die Beute ausgehändigt.

Die Behandlung, welche dem Kopf nun zu Teil wird, ist sehr verschieden. Die Auffassung, dass man mit demselben einen beschirmenden Fetisch gewinnen will, kommt am klarsten in Gebräuchen zum Ausdruck, die bei vielen Patasiwa Westserans geübt werden. Um nämlich die Seele des Erschlagenen sich geneigt und zu

---

[25]) Riedel l.c.p. 118.

[26]) Riedel l.c.p. 105, Boot l.c.p. 1173, Ludeking l.c.p. 62.

[27]) Brumund l.c.p. 67.

[28]) dasselbe berichtet Valentijn, II, p. 73; Riedel l.c.p. 105

[29]) Boot l.c.p. 1201.

einem wohlwollenden Beschützer zu machen, wird dort der frische Kopf sehr zärtlich behandelt. Das wusste schon der alte Valentijn. Er schreibt darüber: Das grosse Fest, das nach der Rückkehr der Kopfjäger gegeben wird, „is niet alleen voor hun, maar ook voor die afgekapte hoofden, die zij quansuis wakker onthalen, doende ieder van de zelve door een bijzonder man oppassen, die bij ieder hooft ook negen stukken Pinang, met de behoorlijke Sirih-bladen, als ook zoo veel bondelkens Tabak legt, doende op ieder hooft ook negen druppels olie druppen". [30]) Diese Sitte besteht noch heute in ähnlicher Form.

So berichtet Schulze, dass eine junge Maid dem Haupte, während es auf einer geflochtenen Bank über Kohlenfeuer schmort, die Lippen mit Betelsaft bestreicht und ihm einen Tabakpfropf zwischen die Lippen schiebt. [31]) Nach Riedel stecken die Frauen dem auf dem Batu pamali liegenden Kopf eine mit Kalk bestreute Pinangscheibe und Zigaretten in den Mund. [32]) Darf man Ludeking glauben, so ist es bei den Tala-alfuren gebräuchlich, während des Kopftanzes ein Lied anzustimmen, das eine Bitte um Versöhnung enthält, „damit der Geist des Erschlagenen kein Leid und Unglück über sie bringe". [33]) Schliesslich gehört hierher vielleicht auch die Sitte der Frauen von Amahei, den oberen Teil ihres Sarongs zu öffnen, gleichsam um den Schädel in Empfang zu nehmen (was man *pele urro*, den Kopf verhüllen, nennt), während dieser zum Batu pamali getragen wird. [34])

Dass auch die alten Bewohner Bandas erbeutete Schädel „sehr ehrenvoll" behandelten, was aus den gleichen Mo-

---

30) Valentijn, II, 1, p. 81.

31) Schulze, Über Ceram und seine Bewohner, p. 122.

32) Riedel l.c.p. 105.

33) Ludeking l.c.p. 61.

34) Riedel, l.c.p. 118.

tiven geschah, ersahen wir aus dem eingangs angeführten Bericht des Admirals Neck.

Andere Stämme wieder lassen am Schädel des Erschlagenen ihren Hohn aus, Er wird beim Rundtanz, den Männer und Frauen um ihn aufführen, mit den Füssen gestossen, getreten und wie ein Fussball hin und hergeworfen. Beim Tomualastamm wurde er, während er auf dem Batu pamali lag, nur von den tanzenden *Frauen* mit den Füssen berührt und schliesslich durch ein Weib vom Stein entfernt, indem dieses ihn mit den Zehen am Haar fasste.

Die bei so vielen Stämmen des malayischen Archipels wiederkehrende Sitte, Teile des Leichnams zu essen, um sich dadurch Seelenstoff zuzuführen, ist auf Seran fast überall unbekannt. Nur Boot erzählt (von den Patalima?), dass der Priester die Zunge des Opfers in einen Napf mit Sageru legen lässt und die Flüssigkeit trinkt. [35]) Ferner gehört hierher die Mitteilung Brumunds, dass der Saft, welcher aus dem über dem Feuer schmorenden Kopf herabtropft, sorgfältig aufgefangen und mit Arak vermengt wird. Diesen Trank müssen die Knaben zu sich nehmen, um dadurch mutig und gegen ihre Feinde erbittert zu werden. [36])

Der Kopf wird, nachdem eine oder mehrere Nächte lang um ihn getanzt worden ist, möglichst bald von den anhaftenden Fleischteilen gesäubert, um ihn im Gebäude aufbewahren zu können. In Nuaula kochte man ihn in Sagoblattscheiben ab und reinigte ihn dann. Die Patasiwa des Westens räuchern und braten ihn vielfach über schwälendem Holzfeuer. Nach von Doren geschieht dies jedoch nur dann, falls er bei seiner Einbringung bereits

---

[35]) Boot l.c.p. 1201. — Die Wailua's auf Buru essen die Zunge des Erschlagenen, um tapfer zu werden. So ist es auch auf Tanimbar der Brauch. Der Anführer der Kopfjäger verschlingt dort ein Stückchen von der Zungenspitze „om moedig te zijn" (Riedel l.c.p. 299).

in Verwesung übergegangen ist; in solchen Fällen wird gleichzeitig die Hirnhöhle eröffnet, und das Gehirn herausgenommen und weggeworfen. Manche der von uns mitgebrachten Schädel weisen deutlich Spuren dieser Prozedur auf.

Schliesslich schafft man den Schädel an einen abgelegenen Platz, wo die Insekten für die Beseitigung der letzten anhaftenden Fleischteile sorgen und Sonne und Regen den Knochen bleichen. Meist wählt man dafür einen heiligen Baum, der von Ahnengeistern bewohnt wird, und hängt den zuweilen mit einem Tuch umhüllten Kopf in dessen hohlen Stamm oder in den oberen Ästen auf. In Amahei und vielen anderen Orten ist es ein alter Waringin (*Ficus* sp.). Im alten Marehunu (Pataule tuete) wählte man dafür den heiligen Maon-Baum, auf dessen Wurzeln den Voreltern geopfert wurde. Nach Sachse wurden im Uligebiet („Malowan-Stämme") Bäume bemerkt, in denen viele Schädel hingen [37]) ; auch diese dürften nur zur Reinigung dort angebracht worden sein.

Hat sich der Kopferbeuter davon überzeugt, dass Sonne und Würmer ihre Arbeit vollendet haben so bringt er seine Trophäe nach Einbruch der Dunkelheit in den Baileo und hängt sie auf Geheiss des Priesters an Gemutustricken unter dem Dach auf. [1])

Nun beginnen vielfach erst die grossen Freudenfeste, zu denen auch die Peladörfer durch Zusendung einiger Haarsträhnen des Erschlagenen geladen werden. Durfte (bei einigen Patalimastämmen?) während der Nacht, die man nach der Rückkehr der Kopfjäger tanzend verbrachte, nichts gegessen und getrunken, ja nicht einmal Licht gemacht werden [1]), so wird nun Nächte lang im verhellten Baileo geschmaust und getanzt, wobei Lieder erschallen, deren einfacher Text auf Krieg, Kopfjagd und Heldentum anspielt, und der Sagerubecher die Runde macht.

---

[37]) Sachse l.c.p. 141.

Die Schädel von Männern, Frauen und Kindern werden nach Boot gesondert im Baileo aufgehängt [2]) ; diese Sitte ist jedoch anscheinend nur auf ein Dorf beschränkt. Mir wurde überall versichert, dass kein Unterschied gemacht werde, und mehrfach konnte ich mich durch Augenschein davon überzeugen. Zwar gewahrt man fast überall eine auffällige Gruppierung der Trophäen, indem die einen an dieser, die anderen an jener Seite des Gebäudes unterm Dach baumeln, wieder andere an den Stützbalken, insbesondere dem Mittelpfeiler, befestigt sind; doch erfolgt diese Scheidung nach andern, noch unbekannten Gesichtspunkten.

In Rumasokat sahen wir jeden Schädel mit einem Büschel Hahnenfedern verziert, das über ihnen an einem Faden hing und ein *pamali besar* darstellen sollte. Beim Tomulastamm werden in dieser Weise die Köpfe erschlagener Priester, Kapitans oder Latunusas ausgezeichnet. Halbierte Schädel, die man nicht selten gewahrt, zeigen an, dass sie auf einem gemeinsamen Streifzug zweier Pela-Dörfer erbeutet wurden welche sich in dem Gewinn teilten.

Für gewöhnlich werden die Unterkiefer von den Schädeln getrennt aufbewahrt, entweder an einem getrennten Ort im selben Gebäude (in Marehunu zusammen mit den oberen Schneidezähnen), oder aber beim Kopferbeuter.

Es verdient jedoch besonders betont zu werden, dass die Schädel durchaus nicht bei allen Stämmen im Baileo ihren Platz finden. Vielerorts ist der Baileo (*suane* usw.) lediglich Versammlungsort bei Beratungen der Dorfbewohner. Die Trophäen werden dort in geweihten Schädelhäuschen (*sauwe*, *tainkole*, *tanopane* usw.) aufgehäuft oder auf die Häuser von Priester, Latunusa und Kapitan verteilt, welche mit grosser freier Plattform versehen sind und als Treffpunkt bei heiligen

38) Boot l.c.p. 1201—1202.

39) Boot l.c.p. 1197.

Festen dienen. Endlich steht es in einigen Dörfern (z. B. Rumasokat) jedermann frei, den Kopf, den er auf eigene Rechnung und Gefahr schnitt, in sein Heim zu überführen, so dass dort fast jedes Haus einen solchen Wächter besitzt. Die Patalimadörfer der Abteilung Wahai (Hurali u.a.), deren Baileos einst mit Schädeln vollgepfropft waren, (Marehunu prunkte mit über 200, Hurali nach Ida Pfeiffers Zählung mit 156 solchen Siegeszeichen), haben dieselben jetzt nicht mehr in Gebäuden, sondern in der Wildnis versteckt in Baumhöhlen auf, um sie der Aufmerksamkeit der Holländer zu entziehen.

In Nuaulu bewahrte man nur die Skalpe der Erschlagenen im Baileo auf, an dessen Mittelpfahl sie geheftet wurden. In Tomuala und Uwen war die für die Männer bestimmte Leiter des Baileo aus Röhrenknochen Erschlagener gefertigt. Solche Knochen taten dort auch als Klöppel der Tifa Dienst, welche zu heiligen Tänzen erdröhnte.

Für die Behandlung des Schädels und den Verlauf der Festlichkeiten trifft die bisherige Schilderung nur in dem Fall zu, dass die Seele des Getöteten zum Schutzgeist, sei es der Gemeinde, der Soa, oder des einzelnen Hausstandes werden soll. Den meisten Köpfen wird diese Aufgabe zugewiesen, wie jedoch einleitend hervorgehoben wurde, mussten frische Häupter bei vielen Anlässen als Opfer dienen. Dann spielten sich die Feierlichkeiten naturgemäss in anderer Weise ab. Sie sollen im Abschnitt „Besondere Formen des Opfers" näher behandelt werden.

Der herrliche Lohn aber, der dem glücklichen Kopfjäger winkt, ist in jedem Falle der Gleiche. In Uwen umschreibt man das Kopfschnellen in malayischer Übersetzung mit „*bikin habis pamali*" (= sein *pamali* beendigen). In der Tat, alles Erstrebenswerte ist für den Jüngling *pamali*, der noch keinen Schädel aufzuweisen hat. Der schönste Männerschmuck ist ihm versagt, in

unansehnlicher Tracht nur kann er an den Festen teilnehmen, und jeder sieht es ihm an, dass er kein Held ist. Die Mädchen aber lassen es ihn nur allzu oft fühlen, wie sie über ihn denken. Kein Wunder, dass er schliesslich die grössten Anstrengungen und Gefahren nicht scheut, um dieser Schmach ein Ende zu bereiten.

Dem siegreichen Helden wird vom Mauwen vorn und hinten ein Zeichen auf den Festtjideko gemalt, das jedermann seine Tat anzeigt. Man nennt es den Stern (*oiale* oder *oale* bei den Tomualas und im Uligebiet, *toule* bei den Tala-Alfuren), das Tjidako-Auge (*lawani matai*) oder den Tjidako-Ring (*l. walai*). Ursprünglich durfte sich wohl nur derjenige damit schmücken, der einen Feindesschädel aufweisen konnte. So ist es noch heute bei den Bergalfuren am Eti und Sapalewa. Dort zeigt ein einfacher, schwarzer Kreis einen Kopf an. Kommen weitere Siege hinzu, so wird für jeden Schädel ein schwarzer Ring konzentrisch um den ersten gelegt. Beim Tomuala-Stamm dagegen darf sich heutigen Tages jedermann einen solchen glatten Ring aufmalen; dort hat nur ein gezähnter oder ein von einem Strahlenkranz umgebener Ring (*oiale niche-niche* = Stern mit Zähnen) Gültigkeit. Will man andeuten, dass der Träger zwei Köpfe auf demselben Streifzug und später nochmals die gleiche Zahl gleichzeitig erbeutete, so trennt man durch einen glatten Ring die beiden Zackenring-Paare. Frauen und Kinderköpfe werden nicht mitgezählt. Wieder eine andere Form des *oiale* — das *oiale wakote* — zeigt an, dass die Trophäe mit einem Bruderdorf geteilt wurde oder zwei Leute Anspruch auf den Sieg machen durften. Gelang es, den Leichnam in die Nähe des Dorfes zu schleppen, so wird der Tjidako zudem durch das Symbol des Zerhackens, das *wole-wole* Zeichen, geschmückt.

Die Sitte wechselt fast von Ort zu Ort, so dass es nicht möglich ist, die Bedeutung der Tjidakozeichen zu ermitteln, wenn man die Herkunft des Bastschurzes nicht

genau kennt. Boot, der leider alle Ortsnamen verschweigt, erfuhr folgendes: wenn ein Alfur zum ersten Mal den Tjidako trägt, so hat er darauf nur einen einzigen Ring. Sobald er einen Männerkopf erbeutete, zieht er um diesen ersten Ring einen zweiten mit Strichen, schnellte er jedoch nur eine Frau, so umgibt er den ersten mit einem Ring ohne Striche. Falls dieselbe Person zum zweiten Mal einen Mann köpfte, so zieht sie je einen Kreis inner- und ausserhalb des gestrichelten Ringes und für jeden späteren Männerkopf darum herum einen Ring mit und einen ohne Striche. [40]) — Kein rechtschafferer Alfur wird es wagen, sich mit Ehrenzeichen unverdient zu schmücken. Krankheit und Tod wären die Strafen, die ihnen die beleidigten Ahnen senden würden.

Der Tjidakostern ist nun keineswegs das einzige Privileg des Kopferbeuters. Ihm ist das Tragen der walahata vorbehalten, jenes kleidsamen Kopfschmuckes, der aus Kasuar-, kakudu- und Hahnenfedern besteht und von einer Nautilusschale *(pina, kika)* über der Stirn zusammengehalten wird. Als weitere Auszeichnung desselben gelten in einigen Orten (Murikauwe) schmale Baumbastbänder (*popolene, wowolene*), die am Oberarmring oder seitlich am Tjidako befestigt werden. Auch darf nur er bunte Gürtel *(soale, watau, matenetia)* tragen, die aus schwarzen und gelben Fasern geflochten sind oder in einem rotweiss gemusterten Rotan bestehen und in vielen Touren den Leib über dem Tjidako umwinden (Uwen, Sapalewagebiet). Ein Hautausschlag würde den heimsuchen, der sich unrechtmässig damit kleiden wollte.— Nur dem Sieger kommt der mit Muschel- oder Porzellanscherben eingelegte Schild zu (Uwen, Tomuala, Hurali); wer sein Pamali noch nicht beendigte, muss sich mit einem glatten oder bemalten

40) Boot l.c.p. 1176.

Schild begnügen. [41]) Nur er darf ferner Gadehuzweige *(sole)* oder safrangelbe Büschel zerschlitzter Palmblattfasern (*ipul*) an den Oberarmringen befestigen (Sapalewagebiet), oder doch wenigstens ihre abgeschnittenen Enden von unten unter die Ringe schieben; wer noch keinen Schädel heimbrachte, darf dann die Ipul nur umgekehrt befestigen, so dass sie an der Aussenseite der Oberarmringe herabhängen (Tomuala, Uli- und Talagebiet). [42]) Eine mit Nassagehäusen bestickte Binde, die um Stirn oder Kopftuch gewunden wird, *mamaheta*), gilt als Auszeichnung für zwei (Hurali), meist jedoch für noch mehr Schädel.

Der Verfall der Kopfjagd bringt es mit sich, dass die Bedingungen für das Tragen dieser Zierrate immer mehr erleichtert werden. Wollte man für alle Zeiten starr an den alten Vorschriften festhalten, dann würde der schöne Festschmuck, den sich bisher fast ein jeder verdienen konnte, völlig verschwinden und die Tracht des Alfuren sehr vereinfacht werden. So malen sich denn jetzt bereits die Alfuren von Murinatan einen Stern auf ihren Tjidako, wenn sie erfolgreich im Einkauf von Tellern waren. Die Eti-Alfuren „stecken Crotonzweige und ipuls 'unter", auch wenn sie keinen Mord auf dem Gewissen haben. Die Patalima tragen die bunten Gürtel, welche sie von den Patasiwa des Westens kaufen, als bedeutungslosen Zierrat. Noch weiter gehen die Mittelseraner, die ja schon seit langem nicht mehr köpfen. Dort verrebt sich der stolze Kopfschmuck aus Federn und die mit *Nassa*schnecken bestickte Kopfbinde, ursprünglich ein Privileg von Kapitans und Massenmördern, vom Vater auf den Sohn; auch der Muschelschild wird bei diesen Stämmen von jedermann geführt. In einigen Jahrzehnten wird

---

[41]) Wenn Joest (l.c.p. 68) bemerkt: „Für jeden Kopf, den ein Krieger erbeutet, bricht er eine Muschel aus dem Schild heraus", so beruht dies offenbar auf einem Irrtum.

[42]) Diese Feststellung hat bereits vor uns Martin gemacht (l.c.p. 122).

es wohl auch bei den Patasiwa des Westens so sein. Gegenwärtig aber wird die alte Sitte im allgemeinen noch streng gewahrt.

Der Kopfjäger wird zudem durch Ehrentitel ausgezeichnet. Man nennt ihn *tulale*, den Hahn, oder *mamena*, den Vorkämpfer (Tomuala, Sapalewagebiet), auch *malesi*, den Sieger (Amahei, Talagebiet), ja ,wenn er mehr als 5 Schädel heimbrachte, kann er beim Tomualastamm sogar *kapitan* werden; für die Gesamtheit solcher Helden gilt dort das Wort *nitea*. Bei den Alfuren an der oberen Sapulewa nennt man den, der über 10 Menschen den Kopf abschnitt, *lasomina* (aus *lasa* = köpfen und omine = Beute, Feindeskopf). Ein solcher hat also mindestens einen *takela* Schädel aufzuweisen, ja es gibt Verwegene, die es in ihrem Leben auf zwei und drei *takale* gebracht haben. Man rechnet nämlich dort die Häupter nach gewissen grossen Körben (*tapel, kapel, takele*); in ein solches Hohlmass gehen 10 Stück hinein.

Als Anteil an seiner Beute verbleibt dem Glücklichen nur bei wenigen Stämmen der Schädel, und auch dort nur dann, wenn er nicht im Auftrag des Dorfes oder seiner Soa schnellte. In der Regel muss er sich im günstigsten Falle mit dem Unterkiefer begnügen, den er sorgfältig verbirgt und nur bei festlichen Anlässen hervorholt, um sich an seinem Anblick zu weiden, oder ihn den Nitu zu zeigen (Talagebiet, Amahei [43]). Zuweilen erhält er nur einige Haarsträhnen seines Opfers, die er am Griff seines Köpfparangs befestigt (Tomuala, Raleo-Sawelit, Talagebiet, Lumasoale). Den wertvollste Nutzen aus den Kopfjagd aber bildet für ihn der Umstand dass die Seele des Erschlagenen ihn im Jenseits bedienen wird [2]). In früher Zeit auch die Zähne, welche er, zu einer Schnur aufgerecht, um den Hals trug [3]).

---

[43]) Riedel l.c.p. 118; Joest l.c.p. 67.

[44]) Vgl. p. Anm.

[45]) van Eybergen, l.c.p. 82 (Tale); van Doren, Fragment I, pag. 143 (Mansihulan).

Fast überall ist mit der siegreichen Rückkehr der Helden ein Opfer verbunden, dessen Bedeutung wahrscheinlich ein Dank an die Nitu für ihre Beschützung ist. War von den Tamuala-Alfuren ein Kopf erbeutet worden, so schnitten sich alle Männer in Dorf eine Haarlocke ab und brachten sie an der Spitze ihres Parangs befestigt oder in den Lauf des Gewehrs gesteckt, zum Latunusa. Dem, der das Opfer köpfte, wurden vom Priester die Vorderzähne gefeilt. In Uwen und Marehunu beschränkte man sich auf ein Haaropfer des Kopfjägers, das durch den Priester vollzogen wurde. Riedel erwähnt diesen Brauch auch van Amahei, da salbten die Mädchen das Haupt des Helden mit duftenden Öl, nach dem ihm der Mauwen ein weinig Haar über den Schläfen abgeschnitten hatte [1]).

In Amahei bestand ferner die Sitte, dass der Malesi einen Hund opferte, dessen Herz gebacken und unter alle Teilnehmer am Beutezug verteilt wurde, so dass jeder einen Bissen davon verzehrte. Der Rest wurde in einem heiligen Waringin aufbewahrt [46]). De Kruijt's Auslegung dieser Sitte trifft gewiss das Richtigs: „Ein Hund ist mutig, sein Seelenstoff ist mutig; fügt man diesen durch Essen seinem eigenen Seelenstof bei, dann wird man mutig" [47]). Demselben Zweck dienten wahrscheinlich die Hähne, deren Nackenfedern in Rumasokat jeden Schädel zieren. Auch der Hahn gilt ja, wie wir sahen als tapferes Tier und muss sogar seinen Namen für die Bezeichnung eines Helden herleihen. [48])

---

46) Riedel l.c.p. 118.

47) De Kruijt, Het Animisme in den Indische Archipel. 's Gravenhage 1906, p. 54. Hier findet man noch weitere Fälle aus dem Archipel angeführt, in denen zum gleichen Zweck Hundefleisch gegessen wird.

48) Die Opfertiere der altem Ambonesen waren stets männlichen Geschlechts (Valentijn III, 1, pag. 9). Vielleicht gilt diese Regel auch auf Seran. Sie hängt gewiss damit zusammen, dass man die Seele der Männchen für mutiger und edler hält.

Welchen Ausweg die Priester finden werden, um für den Beuteschädel einen vollwertigen Erzatz zu schaffen, bleibt noch abzuwarten. Wo der Kopf als Opfer diente, ist vielfach schon ein Tier oder ein Teller, ja selbst Geld an seine Stelle getreten. Die Rolle eines beschirmenden Fetisches aber vermögen diese Ersatzmittel schwerlich zu übernehmen. So sehen wir denn, dass man in Fällen, wo ein offener Mord der Aufmerksamkeit der Holländer nicht entgehen konnte, dazu überging, ein Kind von einem anderen Dorf zu kaufen und ihm den Kopf abzuschneiden, sobald es eingeschlafen war. Heute behilft man sich zuweilen bereits damit, von einem Nachbarkampong einen alten Beuteschädel zu erwerben, [49]) und vielleicht ist es die Zukunft der Baileoköpfe, in dieser Weise als Schutzgeister verschachert zu werden, soweit der Vorrat reicht.

Auch beginnt man sich bereits damit zu begnügen, sich den Seelenstoff *Lebender* heimlich zuzuführen. Sachse verzeichnet einen Fall, in welchem Marehunu-Alfuren Schlafenden eine Haarlocke abschnitten [50]). Ein Unteroffizier erzählte Deninger, dass von einem Alfuren der unteren Tala drei Steine auf sein Bett gelegt worden seien, auf dem während eines Festes drei kleine Kinder geschlafen hatten. Nach einiger Zeit holte der Mann diese Steine wieder ab, um sie in seiner Sirihtasche zu bergen.

II. Grundzüge der Animismus auf Seran.

Von einem ursprünglichen Dienst der Himmelskörper in Beziehung zur Erde, der auf Timor und den Südwestinseln besonders entwickelt ist, finden wir auf Seran deutliche Spuren. Jeder Eid des Alfuren Westserans beginnt gewöhnlich mit der Anrufung von Sonne und Mond, Himmel und Erde, Morgenstern,

---

49) Tanirn, beram p. 170.
50) Schse, l.c.p. 143.

Abendstern und den kleinen Fixsternen. Vielfach werden sie dabei nur bei ihren gewöhnlichen Namen genannt, wie *lanit, tapul, lea matai, vulan.* Einige Stämme aber setzen den Bezeichnungen für Himmel und Erde bereits den zusatz *upu* Herr vor. Hier verehrt man also nicht mehr die Naturelemente an sich, sondern hat sie bereits zum Sitz mächtiger Geister gemacht. Als oberster gilt vielerorts der Geist des Himmels, *upu* lanite (Herr Himmel). Die Mittelseraner nennen ihn nicht mehr mit diesem ursprünglichen Namen, sondern rufen ihn als *Lahatalla an*, was eine Entstellung des Arabischen *Allah ta' âla* ist. Man darf aber aus dem *Namen* nicht etwa schliessen, dass auch die *Verehrung* dieser obersten Gottheit auf muhammedanischen Einfluss zurückzuführen sei, denn der fremde Name einer Gottheit beweist, wie Wilken einmal mit Recht betont hat, durchaus noch keinen fremden Ursprung der selben [51]). *Upu lanite* oder *Lahatalla* wird bei Eiden und anderen wichtigen Handlungen angerufen [52]). Eine besondere Funktion, etwa bei der Erschaffung der Erde oder der Menschen, schreibt man ihm aber nicht zu. Die Menschen sind nach der Vorstellung des Seraners aus der Erde gekrochen (Nuaula) oder aus Bäumen und Sträuchern hervorgekommen. Man schlug z.B. einen Bambus auf und fand einen Menschen darin. Andere entstanden aus Kokosnüssen (Lasahata). Auch glaubt man mancherorts, dass die Urväter aus den Nunusaku sprossten. Hier und da hört man ferner, dass eine Familie eine Tierart als Stammvater betrachtet und

---

[51]) Auch andere muhammedanische Namen sind hier und da an die Stelle einheimischer getreten. In Losa nennt man jetzt die Seelen der Vorfahren *ijim*, entstanden aus dem arabischen *djinn* (= guter Geist, Schutzgeist). Erinnert sei ferner daran dass die Muhammedaner an der Küste den obersten Nitu der Kakehanisten, den *nitu ela*, als *Fahadjul* bezeichnen.

[52]) So wandten sich Martins Begleiter, Christen von der Elpaputibai, mit ihrem Gebet an *upu lanit*, als sie das Fest des Tjidakobindens feierten. (Martin l.c.p. 215).

der Genus ihres Fleisches daher für sie *pamali* ist. [53])

Dagegen hat die Erkenntnis der Beziehung, welche zwischen Sonnenwärme und Fruchtbarkeit der Erde besteht, zu einem Naturmythus Anlass gegeben, der in ganz Westseran eine Rolle spielt. Der Himmelsgott, der nach der Anschauung einiger Westseraner in der Sonne wohnt, gilt als Mann, die Erde als Weib. Aus der Vereinigung beider spries alles Leben auf Erden. Einst waren Himmel und Erde ganz dicht beisammen; als aber ein Kind seine Mutter um den Mond bat und diese mit einer Stange danach stiess, um ihn herabzuholen, entfernte sich der Himmel (Paulohi). Wenn die Alfuren von Apiolo einen Schwur tun, so fordern sie den Himmel auf, herabzusteigen und bitten die Mutter der Erde, (*takule' nai*), emporzukommen, um Zeugen zu sein. Bei dieser unklaren Umschreibung der Gottheiten ist man jedoch nicht stehen geblieben: man hat ihnen menschliche Namen gegeben und ruft den Gott des Himmels (oder der Sonne) als *Tuale*, *Tuamai* oder *Tuamane*, die Göttin der Erde als *Rapié*, *Rapei* oder *Ranie* an [54]). Unfruchtbare Frauen opfern, wenn sie sich keinen anderen Rat mehr wissen, an *Tuale Rapié*, indem sie ihre Gaben dem Priester bringen, der das Gebet um Kindersegen verrichtet und die dargebrachten Lebensmittel mit den übrigen Dorfgenossen verzehrt (Nuniali) [55]).

Dieser Kult der Naturkräfte scheint jedoch immer mehr in den Hintergrund zu rücken, so sehr, dass man mancherorts nicht mehr recht weiss, welche Begriffe man mit *Tuamai* und *Rapié* verbinden soll. So wurde Deninger in Nuaulu *Ranie* mit Sonne, *Tuamane* mit Erde übersetzt. An manchen Küstenorten Westserans

---

[53]) Darum gelten vermutlich auch die im Eti-Fluss lebenden Krokodile als *pamali* (van Hoëvell, Ambon en de Oeliasers p. 150).

[54]) *Tuamai* und *Rapié* sind in Westseran häufige Eigennamen männlichen bzw. weiblichen Geschlechtes; im Paulohidialekt bedeutet *rapié* Zikade, Grille.

[55]) Riedel l.c.p. 136.

hat sich der klar begründete Dualismus Himmel-Erde völlig verschoben. Dort ist Rapie zur Mondgöttin (*Rapié Bulane*), geworden, die von Zeit zu Zeit vom Sonnengott *Tuale Leamatai* verfolgt wird; infolgedessen wird der Mond kleiner und kleiner. Dann wieder suchen sich beide zu vereinigen, und der Vollmond ist das Zeichen ihrer ehelichen Gemeinschaft [56]).

Dass einst der Kultus des Himmelsgottes auf Seran einen weit grösseren Umfang besass als heute, geht aus einem Bericht Valentijns hervor. Von Ambon und ausdrücklich auch von Seran erzahlt er nämlich, dass im Falle eine Soa von irgend welchem Missgeschick oder einer Krankheit heimgesucht wurde, die Leute ein sehr grosses Fest richteten „das sie das Fest des Himmels nennen und das alle anderen Feste an Feierlichkeit übertrift." Als Medium zum Verkehr mit dem Himmelsgott *upu lanit* diente ihnen dann ein Bambus, dessen sämtliche Blätter abgekappt wurden und der darauf im Baileo mit weissen Kokosfiedern verziert ward. An ihn hingen sie Sago, Bagea, Canari, Fisch und Schweinsschwänze und noch andere Speisen und auch ein rotes Tüchlein, was bei ihnen soviel wie eine Einladung bedeutet. Am nächsten Tage, nachdem eine grosse Mahlzeit bereitet und die Nacht mit Tanz, Sang und Schmaus verbracht war, trugen sie unter beschwörenden Bitten den Bambus neben einen anderen Bambus, der kürzer und nur drei oder vier Glieder lang war (Medium zum Verkehr mit der Erde [57]). Daneben

---

[56]) Wenn auch die Anrufung von Mond und Sternen in alfurischen Schwüren sehr häufig ist, so betrachtet man sie doch sonst nicht als Sitz von Geistern; man ruft sie wenigstens niemals als *upu*, Herr(in), an, wie dies bei Heimmel und Erde meist geschieht.

[57]) Dieser Brauch besteht in ganz ähnlicher Weise noch heutigen Tages auf Buru bei Opferfesten zu Ehren des Himmelsgottes, dort *Opo-langi* oder *Opo-geba-snulat* genannt. Ein Baum von nicht allzu grossem Durchmesser wird umgehauen und von Zweigen und Blättern entblösst; nur die Krone lässt man stehen

legen sie einige rund wie Teller geschnittene Blätter, für jeden Gott oder Teufel einen besonderen, und geben jedem seinen besonderen Anteil, also ein Blatt für den Himmel, eines für die Erde, eines für die Sonne, eines für den Mond, eines für den Morgen-, eines für den Abendstern und eines für jeden der anderen Geister oder Teufel, die sie hierzu herbeigerufen und mit der Tifa eingeladen haben; aber unter all diesen Blättern übertrifft an Schmükung das Blatt und der Anteil des Himmels alle anderen" [58]). Von den Bewohnern Ambons schreibt auch der Prediger Sebastiaen Danckert im Jahre 1627, dass die Naturgeister bei ihnen in höherem Ansehen standen als die Nitu. „Sy hebben int generael eenen oppersten Duyvel, dien sy noeme *Lenthila* (*lanit ila*), dat is groote Locht (desen dienen sy eenigerleye wyse int gemeen (als ook den tweede Duyvel) die sy noemen *Taulay*, [59]) en de andere meer die sy grooter vermogen toeschrijven als den ghemeynen hoop der Duyvelen. [60])

Die Anteilnahme an kosmischen Erscheinungen und die religiöse Vorstellung, welche die Seraner damit verbinden, oder ehemals verbanden, kommt noch bei einer Mondfinsternis zum Ausdruck. Dann verursachen sie nämlich auf Tifa und Gong einen grossen Lärm. Dies geschieht um dem Mond beizustehen (im Kampf gegen Tuamai?) und seinen Feind zu verjagen, jedoch nicht etwa, weil man, wie Schulze glaubt, sich vorstellt, „dass der geliebte Mond eingeschlafen ist" und durch den Ra-

---

und befestigt an ihr einen Streifen weissen Kattuns (Hendriks, Het Burusch van Masarete, 's Gravenhage 1897, p. 78). Der lange Bambus bezw. der hohe Baum wird natürlich gewählt, weil nur ein hochragender Gegenstand die Aufmerksamkeit des über der Erde wohnenden Gottes erregen kann.

58) Valentijn III, 1, p. 67.

59) Gegenwärtig als *Taulaki* in Hatu und Silboi verehrt (Riedel l.c.p. 56).

60) Discours van Sebastiaen Danckert, Dienaer des Goddelijken Woordts in Amboina .... In: Begin ende Voortgang, 2. dl. Amsterdam 1646, p. 151.

dau geweckt wird [61]), auch nicht, „um ihn zu erschrecken und wieder sichtbar zu machen". [62]) Es erscheint indessen möglich, dass die Sitte, wie so manche andere, durch fremden Einfluss entstand. Valentijn erzählt nämlich: „Wenn eine Eclypsis oder Mondfinsternis eintritt, dann schlagen sie (die Amboinesen) und vor *allem die Chinesen*, sehr stark auf metallene Becken, um die Finsternis, welche der Mond verdeckt, zu vertreiben, oder um, wie de *Chinesen* sagen, den Drachen, der sonst fortwährend schläft und nun erwacht ist, abzuschrecken, und zu verhindern, dass er den Mond verschlinge" [63]). Nach Riedel [64]) sind Sonnen- und Mondfinsternis als Krankheitskünder gefürchtet.

Ein weiteres Überbleibsel der Verehrung der Himmelskörper ist wahrscheinlich im Rotanziehen, einem bei der Strandbevölkerung sehr beliebten Spiel, zu erblicken, das nur nachts, und zwar nach Sachse [65]) nur in Vollmondnächten ausgeführt wird. Wilkens Vermutung, dass dieses Spiel auch auf den Südmolukken ursprünglich mit dem Kult in Verbindung stand, und auf dem Mythus der Verheiratung von Himmel und Erde basierte [67]), ist sehr naheliegend. Auf Seran bezieht es sich jedoch offenbar auf die eheliche Vereinigung des Sonnen- oder Himmelsgottes *Tuamai* mit der Mondgöttin *Rapie*, die, wie wir sahen, bei Vollmond erfolgt [67]).

Welche Anschauung dazu führte, Sonnenscheibe und Mondsichel auf Hausbalken darzustellen, wie ich es in

61) Schulze, l.c.p. 120.

62) van Schmid, Aanteekeningen p. 611.

63) Valentyn II, p. 146.

64) Riedel l.c.p. 145.

65) Sachse l.c.p. 164.

66) Wilken, Het animisme p. 156.

67) So berichtet auch Krayer (in Bezemer, l.c.p. 610) von einem Fest der Westseraner, das bei Vollmond abends zu Ehren von Rapie-Pulane veranstaltet wurde, „weil wieder Friede zwischen ihr und Tuale-ematai geschlossen war." Aus seiner Darstellung ist leider nicht ersichtlich, ob ein solche Feier noch gegenwärtig stattfindet und worin sie besteht.

Soahuwe sah, ist mir unbekannt. Diese Ornamente könnten, wie die andererorts in Westseran gefundenen Darstellungen von Phallus und Frauenbrüsten, nach dem oben Gesagten als Symbole der Fruchtbarkeit gelten. [68]) Martin macht ferner auf die Tatsache aufmerksam, dass nach seinen Beobachtungen der vor dem Baileo liegende Batu pamali stets nach dem Aufgang der Sonne zu gekehrt sei, und knüpft daran die Frage, „Sollte darin vielleicht der Überrest eines jetzt vergessenen Sonnenkultus gelegen sein" [69]).

Wie dem auch sei: der Alfur von heute wendet sich mit seinen Anliegen fast ausnahmslos an die Seelen seiner Vorfahren, von denen er Schutz und Rat, Hilfe und Segen erbittet. Diese unsichtbaren Geister *nitu* oder *osi*, schwärmen überall umher, im Wald und auf Bergen, in Dörfern und Wohnungen, nehmen aber ihren Sitz mit Vorliebe in der Nähe der Stätte, die sie bewohnten, als sie noch einen irdischen Leib auf Erden erfüllten.

Die Nitu sind mit überirdischen Hilfskräften ausgestattet. Sie kennen die Zukunft, können das Glück im Kriege und auf der Jagd leiten, die Gewächse fruchtbar machen und vieles andere mehr. An Macht sind sie jedoch einander nicht alle gleich. Wer auf Erden einflussreich und mächtig war, behält diese Eigenschaft auch als Nitu. Die Geister angesehener Kapitans, Priester und Regenten werden daher in besonderen Masse verehrt. In noch höherem Grade gilt dies von den Geistern jener Menschen, die ein Stamm, eine Soa oder Dati als Stammvater betrachtet. Unter den Nitu der Westseraner, welche zum Kakehanband gehören, rangiert daher zu oberster Stelle der Stammvater aller Kakehanisten,

---

68) Die auf einem Kalkköcher angebrachte Figur, welche Martin für eine Darstellung der Sonne anspricht, ist ohne Zweifel ein *oiale*, das Symbol für einen erbeuteten Kopf. (Martin l.c. T. XXIV fig. 7 e, p. 249).

69) Martin l.c.p. 77.

der „grosse Geist" (*nitu ela*) [70]. An Würdigkeit und Macht folgen ihm die Stammväter der niedereren Stammeseinheiten, der *hena* und *sao* (*nuru*) [71]. Schliesslich besitzt auch noch jede Familie in dem ältesten Ahnen einen besonderen Schutzgeist. Er ist wiederum mit geringerer Wirksamkeit begabt als der Soanitu. Die Seelen der übrigen Abgeschiedenen werden zwar auch als Helfer betrachtet, so lange als sie in der Erinnerung der Lebenden fortbestehen, aber man macht nicht soviel Wesens von ihnen und glaubt, dass sie sich später auf heilige Berge zurückziehen oder im Luftraum verschwinden.

Eine entsprechende Rangabstufung der Nitu besteht auch bei den Wemale-Stämmen, die nicht zum Kakehanbund gehören.

Mit seinen Bitten und Anliegen wendet sich der Alfur nicht ohne Weiteres an die oberste Instanz. Mit den Familien-Nitu kann jeder Hausvater in seinem Hause (vor allem der *luma pusaka*) durch Opfer und Gebet verkehren; handelt es sich jedoch um wichtige Anliegen, die im Interesse der Soa oder Dati liegen, so hat der Kapala soa oder Kapala Dati die Bitte vorzutragen, bei einigen Stämmen in seinem Hause, bei den Kakehanisten dagegen in einem besonderen Gebäude, dem Soa-Baileo (*sisi nuru*). Von grösserem Erfolg noch ist es begleitet, wenn der Priester (*mauwen*) im Dorf-Baileo

---

70) Boot (l.c. 886) wurde als Name dieses Geistes „*Fahadjul*" angegeben. Bei den Alfuren ist dieses Wort gänzlich unbekannt, denn es ist arabischen Ursprungs und wohl nur bei den muhammedanischen Küstenbewohnern in Gebrauch welche *nitu ela* damit treffend zu übersetzen und sein Wesen zu kennzeichnen meinen [2].

2b) *osi* erfährt vielerlei dialektische Abwandlungen: *osi* (Sapalewagebiet), *nosi* (Paulohi), *nusi* (Soahuwe), *Lusi* (Wolo), *anusi* (Tomuala), *wanusi* (Hurali), *nise* (Nuetetu-Tala), etc. Wie *upu* Grossvater und Enkel bedeuten kann, so bezeichnet auch *osi* etc. neben Vorfahre macherorts auch Enkel.

71) In Westseran nennt sich die Soa vielfach nach ihrem Stammvater. Es ist daher gebräuchlich, für *nuru nitu* zu sagen:

(*sisi hena*) oder der Priesterwohnung (*sisi anakota*) seine Bitte den versammelten Nitu vorträgt. Mit dem „Grossen Geist", *nitu ela*, verkehrt man nur durch Vermittlung des Oberpriesters im Kakehanhaus, am heiligen Waringin Westserans, dem *nunu saku*, der ihm für gewöhnlich zum Wohnsitz dienen soll. [72])

Wiewohl die Nitu die Vorfahren der Lebenden sind, gewähren sie ihnen doch nicht aus väterlicher Liebe ihren Schutz. Denn ihr Wesen ist dem der Menschen gleich: sie sind habgierig und rachsüchtig und strafen den, der es verabsäumt, ihnen Geschenke darzubringen. Die Furcht also ist der Ursprung des Opfers [73]). „Wenn das Weinen der Nitu vorm Haus vernommen wird, so schreibt Riedel von den Kakehanpatasiwa, „dann sind die Bewohner desselben verpflichtet sie zu bewirten, sonst fangen sie die Seele eines der Lebenden und führen sie zum Nitu elak, von dem sie erst gegen grosse Opfer eingelöst werden kann. Die Person, deren Nitu geraubt worden ist, wird notwendig krank und bleibt in diesem Zustand, bis die nötigen Opfer zuzammengebracht sind, um sie zu erlösen" [74]). Allmählich entwickelte sich dann die Vorstellung, dass man der Hilfe der Nitu bei keinem wichtigen Unternehmungen und Begebenheiten entraten könne, und opferten ihnen, um ihrer geneigten Gesinnung gewiss zu sein.

Die Art des Opfers ergibt sich aus der Anschauung, dass die Nitu die gleichen Bedürfnisse wie die

---

[72]) Die hier dargestellten Verhältnisse gelten für das Gebiet des Kakehan, insbesondere den Alunestamm. Weiter östlich liegen sie meist einfacher.

[73]) Sehr hübsch drückt dies Danckert (1627) auf seine Weise aus: „Men bespeurt in haer (scilicet de Amboynesen) een groote prophaniteyt ende irregieusheydt (lies: irreligieusheydt) (jae soo datse van hare Duyvelen gantsch gheen werck en souden maecken om die te dienen ten waer sy soo seer van die wierde geplaecht ende voorts wijs gemaekt dat allen 't quaet dat haer over comt van haer is her comende," (l.c.p. 155).

[74]) Riedel l.c.p. 108.

Menschen haben, jedoch, da sie unsichtbar sind, nur die unsichtbare Seele, das Essentielle, der Gabe zu sich zu nehmen. Man bietet ihnen daher Speise und Trank an, wovon sie lediglich des Geistigen, des Gehaltes, oder wenn man will des Geruches zur Sättigung bedürfen, das Übrigbleibende wird von den Opfernden genossen. In der gleichen Weise bietet man ihnen Perlen, Teller, goldenen Schmuck an und entfernt diese Dinge nach dem Opfer wieder; auch hierbei glaubt man, dass für die Nitu nur die Seele der Gegenstände von Wert sei.

Um die Ahnergeister zum Opferplatz herbeizulocken, macht man Lärm: man schlägt auf die Tifa oder bläst die Bambustrompete (tavuli). Auch wickelt man die Gabe in rotes Tuch ein, dessen grelle Färbung die Aufmerksamkeit der Nitu erregt, oder versieht die Opferstätte mit einem Fetzen eines solchen Stoffes. Nachts entzündet man Damarfackeln: die Geister kommen auf das Licht zu.

Jedes Opfer geht gewöhnlich mit einem grossen Schmaus einher. Wie es zur Besiegelung eines jeden Friedens- oder Freundschaftsvertrages (*pele*) gehört, dass beide Parteien mit einander essen und trinken, so setzt man zich gewissermassen mit den Geistern zu Tische, um die guten Beziehungen zu ihnen zu bekräftigen. Riedel drückt dieses so aus. „Die geopferten Dinge werden gewöhnlich durch den Opfernden hinterher genossen, um zu zeigen, dass es ihm eine Ehre ist, das Übriggebliebene zu essen" [75]).

Solche Opferschmause, bei denen meist auch getanzt und gesungen wird, vereinigen daher die ganze Blutsverwandschaft, oft auch das ganze Dorf nach der Geburt eines Kindes, beim Pubertätsfest, bei Hochzeiten, nach der Rückkehr von Krieg und Kopfjagd, bei Leichenfesten, aber auch, wenn verheerende Krankheiten ausbrechen, Dürre oder anhaltender Regen die Ernte

75) Riedel l.c.p. 107.

bedroht. Es wird dabei streng darauf gesehen, dass jeder der Anwesenden von den Speisen isst; ja man nimmt für diejenigen, die aus irgend einem Grund am Erscheinen verhindert waren, einige Bissen mit heim, damit durch den Genuss der Opferspeisen die Vorteile des geschlossenen Bündnisses auch auf sie übergehen. Für die christlichen Seraner hat das Abendmahl die Bedeutung des heidnischen Opfermahles angenommen, daher sind sie zur Verwunderung der Missionare sehr erpicht darauf, am Abendmahl teilzunehmen, und pflegen, wie de Vries entsetzt berichtet, heimlich Stücke des geweihten Brotes mit nach Hause zu nehmen, um sie dort ihren Kranken und Kindern zu essen zu geben [76]).

Im Eti- und Sapalewagebiet, wahrscheinlich auch bei allen Wemalealfuren werden die Schutzgeister der Familie von Zeit zu Zeit zum Male genötigt, das jedoch nicht in den auf Veranlassung der Regierung gebauten Häusern („*luma kompani*"), sondern in besonderen Wohnhäusern, den *luma pohone,* abgehalten wird, in denen allein sich die Nitu einfinden. Jede Familie hat ein solches Haus. Sie stehen gewöhnlich bei der „*negri lama*", dem früheren Wohnsitz des Stammes, einzeln oder zu einem Dorf vereinigt, und unterscheiden sich äusserlich in nichts von den *luma kompani.* Die Familie darf sich auch alltags darin aufhalten, doch ist es dann *pamali,* im Wohnraum Speisen zu kochen (da ihr Geruch den Neid der Nitu erregen würden). Sollen jedoch die Schutzgeister bewirtet werden, um sie bei guter Stimmung zu erhalten, dan wird ein leckeres Mal im *luma pohone* gekocht und auf alten Tellern aufgetragen. Nachdem diese im Kreis auf dem Boden aufgestellt sind, entfernt sich alles bis auf das Familien-Oberhaupt, das unter beschwörenden Gebeten die Nitu auffordert, von den dargebotenen Speisen zu essen. Nach einiger Zeit dürfen die übrigen Familienmit-

76) vgl. auch van Hoëvell, Ambon en de Oeliasers p. 119.

glieder wieder eintreten, und alle vertilgen nun den „Rest" der Gerichte.

Wesentlich ist dabei, dass die Speisen in alte Teller und Schüsseln *(pina tawaria)* gelegt werden, welche von den Vorfahren geerbt wurden und sich schon seit vielen Generationen im Besitz der Familie befinden. Denn die Nitu behalten für ihr ehemaliges Eigentum eine besondere Vorliebe und würden die Gabe aus einem neuen Gefäss verschmähen.

Für grössere Opfer tritt an die Stelle der Teller fast überall bei den Wemale- und Alunestämmen ein *Opferstein*, malayisch *batu pamali*, seranesisch *vatu momoli, hatu ala* etc. Dies ist in der Regel ein roher, flacher Stein, den der Stamm auf seinen Wanderungen stets zum neuen Wohnsitz mitnimmt und vor dem Baileo, und zwar vor dessen Männertür also nach der Seeseite zu niederlegt. Lumamoli hat noch einen zweiten Opferstein vor dem Schädelhäuschen. Selten liegt der Stein inmitten des letzteren, oder — wie im alten Pataule tuete — am Stamm eines heiligen Baumes. Nur in wenigen Dörfern fehlt er ganz [77]).

Auf diesem Stein werden die Opfer an die höheren Nitu dargebracht. Schlachtet man ihnen zu Ehren ein Tier, sei es ein Hahn, ein Schwein oder ein Hund, so lässt man das Blut über den Stein rinnen. Wurde ein Kopf erbeutet, so wird er zunächts eine Zeit lang auf den Opferstein gelegt. Auch Feldfrüchte, die man den Geistern anbietet, legt man auf ihm nieder.

In noch höherem Grade als die alten Teller gilt er als Medium im Verkehr mit den freischwebenden Ahnengeistern; ja man betrachtet ihn zu Zeiten sogar als den Sitz dieser Gottheiten und handelt so, als sei er die Gottheit selbst. Spiritismus und Fetischismus reichen sich hier die Hand.

---

77) Auch die alten Bewohner der Bandainseln opferten auf solchen Steinen. Ebenso findet man sie noch auf Ambon und den Uliasern. (Martin).

Mancherorts wird der Stein, der vielfach auf steinernen Füsschen ruht, mit einem Verbotszeichen (*sasi*) versehen solange er nicht zu heiligen Handlungen benutzt wird. Ihn zu berührem ist dann strengstens verboten. Wird jedoch auf ihm geopfert, oder sollen die Nitu aus einem anderen Grunde herbeigerufen werden, so entfernt die Frau des Oberpriesters das Sasizeichen (zwei gekreuzte Hölzer) für die Dauer der heiligen Handlung und stellt an seiner Statt eine Tifa auf [78]. In Amahei entzündete man neben dem Stein Damarfackeln, wenn man das Opfer darauf verrichten wollte. Beides stellt sich mit aller Deutlichkeit als eine Form der Einladung an die Nitu dar, die zur Entgegennahme der Gaben an den Stein gelockt werden müssen. Soweit lassen sich die Gebräuche mit der Anschauung des Spiritismus in Einklang bringen. Als Äusserung des Fetischismus dagegen, der den Gegenstand seiner Verehrung dauernd an einen sinnlich wahrnehmbaren Gegenstand fesselt und diesem übernatürliche Kräfte zuschreibt, muss die Sitte der Tomuala-Alfuren bezeichnet werden, ihre Parangs am Opferstein zu wetzen, um ihnen Zauberkraft zu verleihen. Dies taten sie, wenn sie zum Krieg oder zur Kopfjagd ausziehen wollten. Als Fetisch betrachten auch die christlichen Bewohner an Serans Südküste den Opferstein, wenn sie auf Reisen gehend, einige Steine auf ihn legen und nach einiger Zeit wieder fortnehmen, um sie fortab stets bei sich zu tragen, in dem Glauben, dass sie dadurch gestärkt und behütet werden. Besonders bezeichnend ist ferner, dass die Marehunualfuren im alten Patauletuete in ihren Opferstein ein menschliches Antlitz roh eingemeisselt hatten [79].

---

[78]) Boot l.c.p. 1202—1203.

[79]) von Rosenberg, Beschrijving van eenige gedeelten van Ceram p. 179. — Sachse (l.c. 118) citiert Ribbe, der behauptet, einen eben solchen Stein bei Illu in SO-Seran entdeckt zu haben. (Ribbe l.c.p. 182—183). Ein Vergleich von Ribbe und v. Rosenberg

Der Opferstein ist also für die Seraner teils ein durch die Geister beseelter Körper (ein Fetisch), teils nur eine Tafel, auf der man ihnen die Gaben darbietet. Derselben Unklarheit der Begriffe begegnen wir dort, wo ein *Baum* Ort der Ahnenverehrung ist. Solch heilige Bäume dürfen nicht mit dem Parang berührt — ja keines ihrer Blätter darf gepflückt werden.

Der vornehmste unter ihnen ist ein grosser Waringinbaum, der bekannte und viel besungene *Nunusaku* [80]). Aus ihm sind der Sage nach alle Westseraner, Alunesowohl wie Wemalestämme, hervorgegangen, und daher betrachten ihn die Kakehan-Patasiwa als Wohnsitz der Seelen ihrer ersten Vorfahren, auch des Grossen Geistes, *nitu ela*. Der Nunusaku ist gewissermassen ihr Nationalheiligtum geworden. Obwohl ihn noch kein Europäer gesehen hat, da der Alfur sich hütet, Fremde zu ihm zu führen, ist seine Lage doch ziemlich genau bekannt. Er steht tief im Inneren von Westseran, einige Kilometer östlich von Masa-Manehuwe (Manusu Manuwe) an der Quelle eines kleinen Zuflusses der Sapalewa, der sich

---

lehrt jedoch, dass jener diesen fast wörtlich abgeschrieben hat. Ribbe muss — es ist leider nötig, darauf besonders hin zu weisen — mit ebensolcher Vorsicht benutzt werden, wie Joest; die Aufsätze beider stellen sich bei genauerer Prüfung im Wesentlichen als Kompilationen (und dazu häufig noch recht flüchtige!) früherer Autoren heraus, soweit sie die Ethnologie Serans behandeln.

[80]) Die Bedeutung des Wortes ist noch unbekannt. *nunu* heisst Waringin, *saku* bedeutet in der Sapalewasprache u.a. streiten, hadern, was aber hier keinen Sinn ergibt. Die muhammedanische Küsterbevölkerung (von Lisabata?) hat dem ihr unverständlichen Namen einen Sinn willkürlich untergeschoben, indem sie *saku* (*sakq*) als Speer deutete und ein Märchen dazu erfand, nach welchem der Geist *Fahadjul* einst den Waringin mis einem Speer stach, worauf ihm die drei Ströme entquollen. Diese Erzählung gibt Boot (l.c.p. 886) wieder. *Sagu-sagu* heisst der Speer nur im Malayischen der Molukken; das Wort entstammt anscheinend dem Ternatanischen. Kein Dialekt Serans kennt *saku* in dieser Bedeutung.

als Wasserfall donnernd in die Tiefe stürzt [81]. Der Waringin soll drei gewaltige Äste haben, worin die Kakehan-Patasiwa ein Symbol ihrer Dreiteilung erblicken. So bildete sich die Sage, dass sich die ersten Menschen von hier aus nach drei Richtungen zerstreuten und am Eti-, Tala- und Sapalewafluss niederliessen. Ein beliebtes Lied der Kakehan-Patasiwa, das oft beim Maku-Tanz erschallt, lautet:

Nunu-saku sama [a] *ite* [b], *sama ite waela* [c] *telu* [d].

[a] trennen, teilen, [b] wir (den Angeredeten eingeschlossen, [c] Flüsse, [d] drei.

Der Nunusaku teilte uns, er teilte uns, die drei Ströme (die an den drei Strömen Wohnenden). [82]

in Apio singt man:

Nunue [a] *nunu-saku sama ike, waile teru; sana* [b] *teru nunu-saku pata-siwa.*

[a] Waringin, [b] Ast.

Der Waringin, der Nunusaku, teilte uns, die drei Ströme; die drei Äste des Nunusaku sind die Patasiwa.

Dass dieser Baum eine ganz besondere Verehrung geniesst, ist also leicht zu begreifen. Von Zeit zu Zeit, so erzählte man van Hoëvell, lassen sich drei weisse Tauben auf dem Baum nieder, und zwar auf jedem Ast eine, und dann ist der rechte Zeitpunkt gekommen, die in ihm hausenden Geister um Rat zu fragen. Einige Priester bewachen das Orakel, und tragen dafür Sorge, dass ein grosses Gefäss stets mit Wasser aus dem Bach gefüllt sei. Dieses Wasser macht den, der sich damit begossen hat, unverwundbar [83]. Tauern erfuhr, dass man am Nunusaku Gongs und Porzellanschüsseln als Opfer niederlege [84].

Die Marehunu-Alfuren betrachteten den Maon-Baum als Wohnort iher Vorfahren und opferten ihnen auf

---

81) Tauern, Ceram p. 167; van Hoëvell, Ambon p. 155.

82) Boots Übersetzung dieses Liedes (l.c.p. 886) ist falsch.

83) van Hoëvell, Ambon p. 155.

84) Tauern, Ceram p. 167.

seinen Wurzeln. In Amahei wurden unter einem Waringin Hundeopfer dargebracht und ein Teil des Fleisches im Baum niedergelegt. Erbeutete Köpfe hängt man, wohl um sie den dort wohnenden Nitu zu weihen, bis zu ihrer Reinigung in heiligen Bäumen auf. Geht ein solcher Baum bei einem Brande zu Grunde, so bittet der Priester die Nitu, in einen anderen Baum überzusiedeln, den er ihnen anweist [84]). An der Talamündung erfuhr Deninger, dass die Alfuren von Zeit zu Zeit zum Stumpf eines Eisenholzbaumes pilgern, um auf ihn kleine Steine zu legen, die sie fortab als Amulette in ihrer Sirihtasche (*masakeke*) tragen. In den Ästen dieses Baumes bargen sie früher die geschnellten Köpfe bis zur Überführung ins Schädelhäuschen. Hier glaubt man also, dass der heilige Stumpf ein zauberkräftiges Fluidum ausstrahlt — er ist zum Fetisch geworden.

Das Gleiche ist von Gegenständen zu berichten, die ursprünglich als geeignetes Medium im Verkehr mit den Ahnen galten, weil sie ein hohes Alter besitzen und die Erinnerung an ihre Herkunft verloren ging. Vor solchen Dingen opferte man den frei umherschwärmenden Nitu, später betrachtete man sie vielfach als dauernd durch eine Gottheit beseelt.

Es ist bekannt, welch hohen Wert die Alfuren Serans den in ihrem Besitz befindlichen alten *Gefässen aus Steingut oder Porzellan* beimessen. Sie sind zum grössten Teil chinesischen Ursprungs, und einige davon dürften über 2000 Jahre alt sein. Sie dienten und dienen noch als Opferteller, teilweise auch zur Bezahlung von Bussen und des Brautschatzes, und werden nur bei Opferfesten hervorgeholt, sonst aber in der Erde vergraben, dick mit Gomutu und Rotan unwickelt. Dies tun die Alfuren (ebenso wie mit ihren anderen Schätzen), um zu verhindern, dass sie in Feindeshand fallen oder bei einem Hausbrand zugrunde gehen. Als kostbarste werden die sogenannten *pinggan batu*, seranesisch *pina vatu*

---

[85]) van Hoëvell, Ambon en de Oeliasers p. 150.

(Steinschüsseln) betrachtet, flache, schwere Schüsseln aus Steingut mit breitem, vielfach umgebogenen Rand und überzogen von einer sehr haltbaren Glasur, die nach Rumphius „voor 350 jaaren", also um 1350 n. Chr., in China sehr gewöhnlich waren, „vermits de Sineesche Keisers 't Porsellein naar hun believen zomtijds veranderen, zoo wel in stof als in gedaante" [86]). Der Wert, den man ihnen zuschreibt, ist ausserordentlich hoch. „Men vind' er die omtrent de randen half doorschijnende zijn, dewelke men voor de duurste houd, daar men 10, ja ook wel 100 Rijxdaalders voor ieder geeft" [87]). Diese Liebhaberpreise erlangten sie, weil man ihnen zauberische Eigenschaften zuschreibt. „De proef bestaat hier in, dat ze het vergift zullen verraden, te weeten, als men eenige vergifte kost in vochtigkeit bestaande daar in doet, zoo moet het zop kooken of bobbeltjes opwerpen, de schotel knersen en scheurtjes krijgen, of immers haar koleur veranderen: Als men gekookte rijs daar in doet, die zal drie dagen lang goet blyven, en niet goor worden, maar wel opdroogen" [88]). Der Wert der Schüsseln und Teller wird auch nach ihrem Klang beurteilt; man schlägt gegen den Rand und misst die Zeit, die verstreicht, bis der Ton verklingt. Ein Teller, der kein Summen mehr von sich gibt, wird als wertlos betrachtet. „Als daar veele scheurtjes inkomen, zoo rekenen ze die voor dood, en niet meer deugende" [89]). Darum werden leicht beschädigte Gefässe dem Europäer gern zum Kauf angeboten, in der Annahme, dass er nichts davon versteht. In Kairatu wollte man mir eine grosse, olivgraue *pinggan batu* mit unauffälligem weissem Muster für 14 Rijksdaler (den Wert von 6 Säcken Damar) verkaufen; auch sie hatte einen kleinen Sprung — ihre Seele war entflohen.

Die Teller und Schüsseln haben also eine Seele (wie alle

---

86) Rumphius, Amboinsche Rariteit-Kamer p. 239.

87) Rumphius l.c.p. 237.

88) Sachse l.c.p. 123.

89) Rumphius l.c.p. 236.

Gegenstände). Ihre Seele wird sogar unter Umständen mit der menschlichen Seele, einem Nitu, gleichgesetzt. Diese Anschauung entstand vielleicht dadurch, dass man ursprünglich — wie noch heute in Rumaolat- und Amahei — die als Fetische dienenden Schädel der Vorfahren auf solche Schüsseln legte und später, als die Reliquienverehrung verfiel, den Teller selbst als Sitz eines Nitu betrachtete. Wir sehen jedenfalls, dass vielfach ein Teller den Dienst versieht, der einst einem erbeuteten Schädel zufiel. Beim Bauopfer legt man in Ermangelung eines Schädels einen alten Teller unter den Mittelpfahl des Gebäudes oder hängt ihn daran auf. Während früher nach dem Tode eines Angesehenen ein oder mehrere Köpfe geschnellt werden mussten, um den Geist des Verstorbenen zu versöhnen und ihm Gefährten im Jenseits beizugeben, kürzt man die Trauerzeit jetzt dadurch ab, dass sich einige Männer in vollem Kriegsschmuck in ein Nachbardorf begeben und dort um ein paar Teller bitten, die dann dem Toten ins Grab, oder — wenn er aufgebahrt wird — auf die Bahre gelegt werden [90]). Martin sah die Alfuren an der Südküste Serans den Maku-Tanz nicht mehr um einen Schädel, sondern um eine Schüssel aufführen, „welche dann ebenfalls, sowie es früher mit jenem geschah, nach dem Feste im Baileo aufgehangen wird" [91]). Im Baileo von Nuaulu endlich werden jetzt, wie wir sahen, die Skalpe Erschlagener durch alte Teller repräsentiert. Die Alfuren von Murinaten halten sich sogar für berechtigt, ihrem Tjidako einen Ring aufzumalen, wenn sie erfolgreich im Eintausch von Tellern waren — ein Ehrenzeichen, das eigentlich nur denn Kopferbeuter zukommt.

Einen noch höheren Wert als den *pinggan batu* misst der Alfur gewissen plumpen gläsernen Ringen zu,

---

90) Dasselbe berichtet Sachse, l.c.p. 118. Vgl. auch Martin l.c.p. 224.

91) Martin l.c.p. 77.

mamakur genannt, die so gross sind, dass sie auf den Oberarm gestreift werden können, jedoch niemals als Zierrat verwendet werden. Sie sind wahrscheinlich vorderindischen Ursprungs und von indischen und javanischen Kaufleuten in den Zeiten, als der Gewürzhandel noch ganz in deren Händen lag, zusammen mit anderen Erzeugnissen indischen Kunstfleises, wie Patola-Kleidern und Gongs, nach den Molukken gebracht worden. Rumphius, welcher dieser Frage mit gewohnter Gründlichkeit nachgegangen ist, bemerkt, dass zu seiner Zeit die Priester in Bengalen und an der Koromandelküste denjenigen solche Armringe schenkten, die in ihren Tempeln opferten und meint, dass diese sie ohne Zweifel aus grobem Glasfluss herstellten [92]). Schon im XVII. Jahrhundert wussten jedoch die Eingeborenen Serans nichts mehr über die Herkunft der *mamakur*; sie behaupteten allen Ernstes, dass dies keine künstlichen, sonder natürliche Steine seien, die von den Bergen oder aus dem Meere stammten. Die Wolkung im Glasfluss deuten die Alfuren nach Rumphius als Schlangen oder Drachen. Ihre Wertschätzung ist sehr hoch. Zu Rumphius Zeiten konnte man für die geringste Sorte einen Sklaven bekommen, „maar zoo ze mooi gewatert en naar hun sin gewolkt zijn, kan men wel 5, 10, en meer slaaven voor een krijgen; ja zij voeren onder malkander oorlog om de zelve" [1]). Der Grund dafür ist der, dass diese Glasringe als sehr wirksame Fetische betrachtet werden. Sie werden, dick mit Leinwand umwickelt, an einem Balken im Baileo oder Hause aufgehangen. Um ihnen zu opfern, holt man sie bei Neumond herab und bringt ihnen ein Huhn dar; ja man taucht sie zuweilen selbst in Hühnerblut, „zeggende dat hier door zijne wateren ter dege voor den dag zullen koomen." Will man auf Krieg oder Raub ausziehen, so sucht man aus dem *mamakur* gute oder schlechte Vorzeichen herauszulesen [1]).

---

92) Rumphius l.c.p. 242.

Wie dem *mamakur*, so schreiben die Seraner auch den aus der Urzeit stammenden *Steinbeilen* einen geheimnisvollen Ursprung zu und behandeln sie darum als Fetische [93]). Zum Fetisch ist wohl auch ein altes Schwert mit Holzgriff geworden, das Martin im Baileo von *Nuniali* sah [94]). Nach Sachse opfern die Bewohner von Kambelo einer alten Kanone, die noch von den Zeiten der ostindischen Kompanie her dort im Walde liegt [95]).

Alle diese Dinge haben ihr Ansehen dem ehrwürdigen Alter zu verdanken. Ihre Wirksamkeit scheint jedoch eine beschränkte zu sein; ihre Seele ist (von derjenigen der Steinschüssel abgesehen) nicht mit der vielseitigen Kraft der Nitu ausgerüstet. Dort, wo ein Bedürfnis nach sinnlicher Wahrnehmung des Schutzgeistes entstand, hat man nun auch dem Nitu einen festen Wohnsitz angewiesen. Der *menschliche Schädel* wird zum Fetisch.

Der nächstliegende Gedanke ist dabei der, die Schädel der Vorfahren als Fetisch aufzubewahren und ihnen zu opfern. Diese Sitte ist wohl über ganz Westseran verbreitet, wenn sie auch bisher von den Kakehanpatasiwa noch nicht verbürgt ist. Die Tomuala-Alfuren hüllen die Köpfe verstorbener Kapitans und Latunusas in kostbare Tücher und bewahren sie so im Baileo auf. Von Zeit zu Zeit werden ihnen Speise und Trankopfer gereicht. Ahnlich verfahren die Bewohner von Rumaolat und wahrscheinlich alle Patakai-Alfuren mit den Köpfer einflussreicher Männer. Nachdem die Leiche einige Monate im Walde aufgebahrt war und der Verwesungsprozess beendet ist, wird der Schädel durch den Priester fortgeholt und in einer Grotte aufbewahrt, wo man ihm auf einem Teller Essen vorsetzt [96]). In

93) vergl. hierüber p.

94) Martin, l.c.p. 177.

95) Sachse l.c.p. 139.

96) Von derselben Sitte berichtet Riedel, l.c.p. 124, ohne Ortsangabe.

Amahei wurde bei grossen Opferfesten einer grösseren Anzahl Schädel Verehrung gezollt. Aus einem davon trinkt der Oberpriester (durch die Berührung mit der Reliquie) geweihten Sageru [97]). Die im Hinterland von Wahai sitzenden Wairama-Alfuren holen den Schädel eines verstorbenen Regenten einige Monate nach der Beisetzung des Toten aus dem Grab und schaffen ihn nebst einem Teller mit Sirih-Pinang und Tabak in ein eigens dafür bei der Wohnung gebautes Hüttchen [98]) oder setzen ihn in einen Steinhaufen, den sie dafür bei einer Pinangpalme errichteten [99]). Bei dem noch östlicher, am Sari-puti, sitzenden Halemuristamm fand Sachse die Sitte, die Ahnenhäupter auf einer Schüssel und oft bekleidet mit einem Kopftuch im Wohnhaus aufzubewahren [100]).

Wo einmal der Schädel mit der Seele gleichgestellt und als Fetisch betrachtet wird, muss sich die Auffassung von selbst ergeben, dass auch der Feindesschädel als Beschirmgeist dienen kann, wenn das Wohlwollen des darin hausenden Nitu durch bestimmte Vorkehrungen erweckt wurde. Dies gab zur Kopfjagd Anlass, die in einem besonderen Abschnitt behandelt worden ist.

Dass der Alfur nicht dazu übergegangen ist, zur Verehrung besonders mächtiger Geister, von denen er kleine Reliquien besitzt, Fetische aus Holz herzustellen, hängt gewiss nur mit seiner mangelnden Begabung für figürliche Darstellung zusammen. Die Bewohner der christlichen Dörfer an der Südküste der Insel haben ihr Anschauungsbedürfnis mit Hilfe importierter Figuren befriedigt und diese den obersten Nitu als Wohnsitz angewiesen. Zur Zeit de Vries räumten die Bewohner von Amahei einem kleinen goldenen Götzenbild den obersten Rang unter allen Fetischen ein, das bei Opferfesten

97) de Vries l.c.p. 251.
98) Riedel, l.c.p. 143—144.
99) Ludeking, l.c.p. 168.
100) Sachse, l.c.p. 89.

an die Spitze gestellt wurde. Beim Ausbruch einer Cholera wurde es in Wasser getaucht, von welchem die ganze Bevölkerung ein wenig trank. [101]) Herr Krayer van Aalst zeigte mir in Ambon ein von ihm in der Wohnung des *hena upui* von Kaibobo entdecktes Götzenbild, das als männlicher Schutzgott des Dorfes verehrt wurde. Dies war eine kleine, in Europa verfertigte Bronzefigur; sie stellte einen nackten Mann mit einem Kranz in der erhobenen Rechter dar. Aus dem gleichen Hause entführte er zwei sehr roh geschnitzte kleine Holzfiguren, unverkennbare Frauendarstellungen, denen gleichfalls von den Christen geopfert zu werden pflegte [101]). Er erzählte mir ferner, dass früher im Baileo (*suane*) von Kamarian eine roh bearbeitete Holzsäule in Form eines Phallus gestanden habe. Der Gedanke, den man mit seiner Verehrung verband, war zweifellos derselbe, welcher die Bewohner von Wai auf Ambon bis zum Jahre 1656 dazu trieb, ein grosses Holzbild mit übermässig langem Geschlechtsteil anzubeten, „zoo se zeijden om vrughtbarheijd voor haare vrouwen te verwerven" [103])

Dass es nicht nur die Seelen der Abgeschiedenen sind, denen der Seraner eine Einwirkung auf sein Schicksal zuschreibt und von denen er Gutes oder Böses erwartet, haben wir bereits früher gesehen. Himmel und Erde sind nach seiner Anschauung von einem Geist bewohnt, der mächtiger ist als die Nitu. Sind diese auch mit übermenschlichen Kräften und Gaben ausgerüstet, so halten sich ihre Fähigkeiten doch immer mehr oder weniger im Rahmen dessen, was ein Mensch zu stande bringt oder glaubt bewirken zu können, und stellen nur

---

[101]) de Vries l.c.p. 251—252.

[102]) In Bezemer, l.c.p. 613, erwähnt Krayer bereits diese Götzenbilder mid Ausnahme der einen weiblichen Figur und erklärt sie als Darstellungen des Sonnengottes (Tuale ematai) und der Mondgöttin (Rapie bulane).

[103]) Rumphius, Ambonsche Historie p. 99. — Vgl. auch Valentijn III, 1, p. 4—5.

eine Potenz des menschhlichen Vermögens dar. Allenthalben nun treten dem Seraner in der Natur furchterweckende Erscheinungen entgegen, deren Urheber oder Beherrscher ein anderes Wesen sein muss als ein Menschengeist. Dies sind die *Naturgeister*.

Einem Zusammenhang zwischen Ursache und Wirkung nachzuspüren liegt der Denkweise des Alfuren fern. Bebt die Erde, so sucht er dies nicht durch kosmologische Betrachtungen zu erklären, er betet einfach zum Geist des Erdbebens. Bläst der Weststurm, so ist der Herr Weststurm der Urheber u.s.f. Eine Verehrung geniessen diese Naturgewalten nicht; man bringt ihnen nur Opfer dar oder ruft sie an, wenn sie unwillkommene Beweise ihres Daseins und Wirkens geben, oder wenn man ihrer Hilfe bedarf.

„Auf der Fahrt an gewissen Stellen, die sich meistens durch das Vorhandensein von starken Strömungen und das Auftreten von heftigen Winden auszeichnen," so schreibt Ribbe von SO-Seran, „wird der Seramese vermeiden, etwas in das Wasser zu werfen; vor allem ist das Ausspucken streng verboten, denn der Herr des Wassers, Tuwan ajer, würde durch solche Vorfälle sehr beleidigt werden und dem Schiff sicher Unglück und Verderben bereiten." [104]) Erhebt sich ein Sturm auf dem Meere, so beschwört man diese Gottheit, indem man etwas Geld und Sirih-Pinang vom Bug des Fahrzeuges aus in die Fluten wirft (Uliaser). Dies nennt man im Ambon-Malayischen *„buang kaul."* [105]). Jeder Reisende, der genötigt ist, sich einer der kleinen einheimischen Segelprauen anzuvertrauen, wird sehr bald die vertrauliche Weise kennen lernen, auf welche der Küstenbewohner Serans mit den Windgöttern verkehrt. Regt sich kein Lüftchen auf dem Meere, so dass der Schiffer sich vor die unangenehme Notwendigkeit gestellt sieht, zum

[104]) Ribbe l.c.p. 187.

[105]) van Hoëvell, Ambon en de Oeliasers p. 120 Anm. 2. — *kaul* bedeutet Opfer oder Opfertier.

Ruder zu greifen, so verlegt er sich zunächst aufs Bitten und Locken. Er ruft mit heller Stimme den Herrn Wind an, den er gerade braucht, breitet etwas Essen für ihn an Bord aus und beschwört ihn, indem er ihn gleichzeitig zum Schmause lädt, von hinten heranzueilen. Dann gurrt er mit voller Kehle, wie man Hühner lockt, oder bringt auf einem zur Trompete eingerichteten Tritongehäuse langgezogene Töne hervor [106]), einem Instrument, das auf keiner Prau fehlen darf und zum Navigieren ebenso wichtig ist wie bei uns der Kompass. Von der Wirksamkeit dieser Handlung ist der Seraner felsenfest überzeugt. Ich erlebte es einmal, dass einer meiner Masanaits, durch raschen Erfolg übermütig geworden, dem auffrischenden Wind trotz der Warnungen seiner Kameraden immer wieder zurief: „*tambah lagi sedikit*" (gib noch ein wenig zu). Als dann der Wind in Kürze zum Sturme anschwoll, war die Erregung gegen den Unheilstifter so gross, dass ich ihn nur mit Mühe vor Misshandlungen schützen konnte.

Neben solchen Naturgöttern gibt es noch *Dämonen* in grosser Zahl. Alles Böse, was dem Menschen widerfährt, insbesondere alle Krankheit, wird ihnen zur Last gelegt, soweit der Mensch sein Unglück nicht selbst dadurch verschuldet hat, dass er die Nitu durch Vernachlässigung zum Zorne reizte. Sie sind im Gegensatz zu den Nitu durchaus bösartiger Natur und darum noch weit gefürchteter als diese. Übrigens wird nicht immer ein scharfer Unterschied zwischen beiden Klassen der Geister gemacht, ja man hört zuweilen sogar die Behauptung, dass auch im Baileo unter den guten Geistern sich böse aufhalten.

Meist aber glaubt man, dass sie an unheimlichen Orten in der Wildnis leben, in schaurig dunklen Höhlen, unter Wurzelstöcken oder im verschlungenen Geäst gigantischer Bäume, vor allem der mächtigen Ficusarten,

---

[106]) Man ruft auf diese Weise, wie wir früher sahen, auch die Nitu herbei.

auch wohl im pflanzenüberwucherten Blockgewirr steiler Berghänge. Dort lauern sie auf den einsamen Wanderer, um ihn zu verderben. Darum ist es sehr gewagt, sich ohne Vorsichtsmassregeln solchen Plätzen zu nahen, insbesondere in der Dunkelheit, und vor allem muss man sich sehr hüten, ihre Wohnsitze zu zerstören oder zu besudeln, da dies unweigerlich ihre Rache heraufbeschwören würde.

Einen Sammelnamen für alle bösen Geister gibt es nicht. [107]) Jede Kategorie trägt ihre eigene Bezeichnung und hat ihre besonderen Eigenschaften. Weit verbreitet ist der Glaube an die Dämonen *Matuane* (= der Alte), *Putua-lalei* (= der in den Eingeweiden Hausende), *Halita* [108]) und *Kaine-lehui* (= der unter den Felsblöcken Wohnende.) Sie sind für gewöhnlich unsichtbar, nehmen aber gern, wenn sie sich einem Menschen nahen wollen, allerlei Gestalten an, etwa die eine Schweines, einer Schlange oder eines alten Mannes.

Alle gehen sie darauf aus, dem Menschen seine Seele (*takunu*), oder um mit Kruyt zu reden, den Seelenstoff zu rauben. Dadurch wird der Mensch krank.

Die prophylaktischen Mittel, welche der Seraner gegen Krankheiten, insbesondere gegen Epidemien anwendet, sind daher ganz darauf gerichtet, die bösen Geister *abzuwehren*. Um ihre Begierde zu stillen und sie von ihrem Verlangen nach Menschenseelen von vorm herein abzubringen, bringt man ihnen Opfer dar. Im Sapalewagebiet bemerkt man am Dorfeingang und überdies noch vor jedem Wohnhaus auf der Erde einen Opferteller, auf dem für Halita ein wenig Sirih-Pinang, ein Fetzen rotes Tuch, Glasperlen oder einige chinesische Kupfermünzen liegen. Zur Abwehr der bösen Geister sind aber auch Lärm, Gestank und beissende Speisen dienlich. Zwiebel, Pinangnuss, ferner die scharfschmeckenden,

---

107) Riedel führt als solchen, aber mit Unrecht, nita an.

108) Marehunu: *Halita*; Paulohi: *Harita*; Nuniali: *Nita*; Soahuwe: *Dita*, usw.

bezw. übelriechenden Wurzelstöcke von Zingiberaceen, wie Ingwer (*sevi*), Bangalai (*Zingiber zerumbet Rosc*), Galgant (*Alpinia galanga* Willd, *langkuwas*), Tjankur (*Kaempferia rotunda* L., *sokur*) gelten daher sowohl für die Prophylaxe wie die Therapie als äusserst wirksame Mittel, und vor allem Ingwer pflegt der Alfur stets bei sich zu tragen. Der Anblick oder der Geruch solcher Pflanzen genügt, um den auf Seelenraub ausziehenden Dämon abzuschrecken. Zingiberaceenblätter, insbesondere die von Galoba utan (*Costus speciosus*), legt man daher in Mittelseran auf das frische Grab. Beim Bau eines neuen Hauses begräbt man „heilkräftige Kräuter und Wurzeln" in die Erde unter der Stelle wohin der Schlafraum kommen soll. [109]) Wenn eine Pockenepidemie droht, so gräbt der Seraner am Beginn eines jeden Pfades etwas Ingwer ein, wodurch die Mutter der Pocken, *mai luti-luti*, welche die Gestalt einer Katze hat, abgeschreckt werden soll ins Dorf zu kommen. [110]) Ist dennoch die Krankheit eingedrungen, so verlassen die Bewohner ihre Ortschaft, „und begeben sich in den Wald, wo ein jeder für sich ein kleines Häuschen macht, das er rundum mit Zweigen voll starker Dornen umgibt. Wird hierin jemand krank, so lassen sie ihn liegen und flüchten tiefer in den Wald, nach einem anderen Platz, den sie gleichfalls mit Dornen versehen. Erst, wenn die Krankheit völlig erlischt, kehren sie mit Weib und Kind wieder in ihr Dorf zurück". [111]) Hier soll der böse Geist an den Dornen hängen bleiben oder umkehren, aus Furcht sich daran zu verletzen. Um der Impfung zu entgehen, bringen sich viele Alfuren mit Zunder Narben am Oberarm an, „in der Meinung, dass das Geheimnis des Mittels allein die zurückbleibenden Narben sind", [112]) in dem Glauben also, dass die Mutter der Pocken durch sie abgeschreckt

[109]) Riedel l.c.p. 119.
[110]) Ludeking l.c.g. 162.
[111]) Valentyn, III, 1, p. 14.
[112]) Sachse l.c.p. 148.

werde. Auch durch Verbotszeichen, welche dem Menschen das Betreten einer Stelle untersagen oder sie als pamali kennzeichnen, wie das Siri-Zeichen oder die Gadehu-Pflanze, lassen sich die Dämonen einschüchtern. „Um böse Geister, die sich in Dörfern, Häusern, Gärten eingeschlichen haben zu vertreiben," — so schreibt Ribbe von den muhammedanischen Bewohnern SO-Serans—„wird tagelang ein Höllenlärm gemacht, auf grosse chinesische Gongs geschlagen, die Tifa aus Leibeskräften bearbeitet, geheult und geschrien und mit Gewehren und Kanonen geschossen." [114]) Der Abwehrmittel gibt es also viele.

Die *Behandlung* der Kranken richtet sich danach, ob man glaubt, dass der böse Geist die Seele irgendwo im Walde festhält, oder ob man ihn im Körper des Kranken vermutet.

Im ersteren Falle ist es erforderlich, den Dämon durch Ablösungsopfer zur Freigabe der Seele zu bewegen und diese zurückzulocken. Ludeking beschreibt das Verfahren folgendermassen: Man nimmt Sirih, Pinang, Zigaretten, Ringe aus Gemutu, zu einer Kette aufgereiht, und ein wenig Gold, bringt bei Einbruch der Dämmerung alles auf einem Pisangblatt an die bewusste Stelle *(tampat pamali)*, legt es, den Namen des Kranken murmelnd, auf den Bodem und nimmt ein weinig Sand mit zurück, den man auf den Kopf des Patienten streut. Dieser genest nun rasch". [115]) Befindet sich im Dach ein Loch, so darf es nicht verstopft werden — um der Seele den Rückweg nicht zu versperren.

Wenn der Mauwen zur Überzeugung gelangt ist, dass der böse Geist im Körper des Kranken seinen Wohnsitz aufgeschlagen hat, so gilt es ihm diesen Aufenthalt zu

---

114) Ribbe l.c.p. 184.

115) Ludeking l.c.p. 161. — Über die entsprechenden Zeremonien auf Ambon und den Uliasern ist insbesondere zu vergleichen: Valentijn III, 1, p. 13 und van Schmid, Aanteekeningen p. 510—513.

verleiden. Dazu muss sich der Patient mit scharf schmeckenden oder stinkenden Mitteln einreiben lassen oder derartige Arzneien einnehmen. In Amahei gibt man ihm gegen Vergiftung ein Gemisch von Menschenurin, Menschenkot und Kokoswasser zu trinken. Ein Cholerakranker muss dort eine Mischung aus Galgant, Ingwer, Schwarzkümmel (*Nigella sativa* L.), roten Zwiebeln und Essig einnehmen. Bei Kopfschmerz legt zich der Alfur bei Wahai einen Brei aus Ingwer, Sirih und Pinang auf die Stirn. Gegen Leibschmerzen reibt man in Amahei den Bauch mit Tjankur und trockenem Kalk ein, während ein Epileptiker dort in den Rauch verbrannter Blätter des Brotfruchtbaumes (*Artocarpus insica* L.) [116]) gelegt wird und man einem Geisteskranken gekauten Ingwer in die Augen spuckt. [117])

Auch sucht man noch durch andere Massnahmen die Plagegeister los zu werden. Bei langwierigen Krankheiten zieht der Patient in ein anderes Haus, um den Dämon irre zu führen. In Westseran schlägt der Mauwen die Wände des Hauses mit jungen Kokosblättern, um sie dann aus dem Dorf zu tragen oder in den Fluss zu werfen, in der Annahme, dass der böse Geist in die Blätter gefahren sei. [118]) In den Stranddörfern der Südküste so in Amahei, geht man noch kunstvoller zu Werke: man fertigt dort aus Gaba-Gaba ein kleines Geisterschiffchen mit Mast, Segel und bunten Wimpeln an, befrachtet es mit Speiseopfern und lockt die Krankheit durch Beschwörungen auf dieses Fahrzeug, um es dann bei Landwind ins Meer hinaustreiben zu lassen. [119])

Den Nachstellungen böser Geister sind insbesondere die Neugeborenen sehr ausgesetzt. Nach der Geburt

---

[116]) Böse Geister nehmen gern die Gestalt dieser Blätter an, daher wohl ihre Verwendung auch als Gegenmittel.

[117]) Ludeking l.c.p. 170—186.

[118]) Riedel l.c.p. 141.

[119]) Valentijn III, 1, p. 14; Riedel l.c.p. 141.

windet man um das rechte Handgelenk der Mutter und das linke Handgelenk der Kindes ein Stück Ingwer. [120]) Man trägt den Säugling auch nicht sogleich ins Freie, sondern erst nach einer Reihe von Tagen, wenn seine Seele etwas widerstandsfähiger geworden ist. Dafür wird (nach Ludeking am 10., nach van Doren am 5. oder 6. Tag (Patalima?), nach Martin bei den Talaalfuren am 7. Tag, in Hatusua erst nach 4 Monaten [121]) ein grosses Fest gerichtet, zu dem alle Blutsverwandten genötigt werden. Die Mutter oder die Hebamme lässt zunächst das Kind mit dem Fuss auf die Erde treten, um es dadurch fester an diese Welt zu kitten [122]). Dann nimmt sie den Säugling in einem Stück *kain uti-uti* bis an den Dorfeingang hinaus, einen Tampurung mit Asche und einem Stückchen Ingwer mit sich führend. „Den Ingwer kaut sie und spuckt ihn dann aus, worauf sie zurückkehrt und Asche streut, bis sie wieder zu Haus ist" [123]). Die Asche soll offenbar den bösen Geistern das Verfolgen der Fussspuren unmöglich machen. [124]) Martin sah in Hatusua bei diesem Fest, wie alte Frauen unter Begleitung von Gong und ohrbetäubendem Kreischen Gadehubüschel schwangen — dies alles diente zur Abwehr der Dämonen. Die Dämonen haben in der Regel mit den Ahnengei-

---

120) Ludeking l.c.p. 164.

121) Martin l.c.p. 83 und 153.

122) Bei anderen Stämmen (Patalima der Nordküste) berührt es der Priester mit einem Hahn, um es mutig und mit einem Lendjuwang-Zweig (*Cordyline terminialis*), um es stark zu machen, nachdem er zuvor den Kopf des Säuglings mit ein wenig Wasser gewaschen hat, was wohl dazu dienen soll, alles Unheil, insbesondere die bösen Geister, von ihm abzuwehren. (van Doren l.c.p. 164).

123) Ludeking l.c.p. 165.

124) Bei den Araukanern folgt der Bahre ein Weib, welches Asche auf den Weg streut, um dadurch der abgeschiedenen Seele den Rückweg abzuschneiden. Auf Babar sind die Hinterbliebenen, sobald der Leichenzug das Haus verlässt, verpflichtet, Küchenasche nach aussen zu streuen (Wilken, Das Haaropfer, l.c.p. 231).

stern nichts zu schaffen. Es gibt jedoch auch Fälle, wo die Seele eines Verstorbenen nicht zum Nitu, zum Beschirmgeist, wird, sondern zum bösen Dämon, von dem man nur Schlimmes zu gewärtigen hat. Die Geister derjenigen Menschen, die durch einen plötzlichen, gewaltsamen Tod aus dem Leben gerissen wurden, suchen sich für das verlorene Lebensglück an den Hinterbliebenen zu rächen. Man setzt ihre Leichen daher nicht mit den üblichen Zeremonien bei, sondern trägt sie weit in den Wald hinaus und bahrt sie dort auf Gestellen auf. Wenn jemand aus einem Baum zu Tode gestürzt ist, so lassen ihn die Nusawele Alfuren auf derselben Stelle liegen und umgeben die Stelle mit einem Astverhau, [126]) um der Seele den Weg ins Dorf zu sperren. Sehr gefürchtet sind insbesondere auch die Seelen von Frauen, welche während der Geburt starben. Da sie das Mutterglück nicht geniessen durften, gönnen sie es auch ihren Schwestern nicht und stellen ihnen während der Schwangerschaft und besonders während der Geburt nach, um die Frucht ihres Leibes zu töten. An der Küste bezeichnet man sie als *putiana* (der alfurische Name ist mir nicht bekannt), und glaubt, dass sie die Gestalt eines grossen weissen Vogels mit langen Nägeln annehmen, der seine Stimme nachts hören lässt, oder die einer schönen Frau mit duftenden Kleidern, welche die Männer verführt, um sie dann aus Rache zu entmannen. [127]) Um zu verhindern, dass eine bei der Geburt gestorbene Frau sich in einen Putiana verwandelt, wird ihre Leiche bei den Tomuala-Alfuren nicht, wie es mit den Toten dort zu geschehen pflegt, beigesetzt, sondern man legt sie fern im Walde auf ein Gestell und umgibt dieses mit Dornenzweigen. In manchen Küstenorten dagegen verfährt man wie auf Ambon; man legt die Tote in einen Sarg und heftet ihre Hand- und Fussgelenke mit langen Nadeln an dessen Wände an, während man ihr unter das Kinn und bei-

[126]) Sachse l.c.p. 149.

[127]) Ludeking l.c.p. 166, Riedel l.c.p. 112.

de Achseln ein Ei legt, denn damit wird die Putiana nicht fliegen, aus Furcht die Eier zu verlieren [128]), die sie bei ihrer Vogelnatur nicht in Stich lassen will.

Aber nicht nur böse Geister sind auf die menschliche Seele erpicht: auch unter den Menschen gibt es solche, die der Seele ihres Nächsten nachstellen, um sich damit zu stärken und zu sättigen. Das sind Hexen und Hexenmeister (*suwangi*), in Paulohi als *suawai*, in Manusela als *sanafai*, [129]) andrerorts, so in Kamarian, als *mamurin* bekannt. Man erkennt sie daran, dass sie an einsamen Stellen in Mondscheinnächten mit offenem Haar tanzen. Diese Suwangis lassen, wenn sie auf Seelenraub ausziehen wollen, ihren Leib zurück und fahren als rumpfloser Kopf, an dem die Eingeweide hängen, durchs Dach, um die Eingeweide der Schlafenden zu verschlingen, oder nehmen die Gestalt von Hunden, Schweinen, Katzen, Vögeln, Schlangen etc. an, auch von Blättern des Sukunbaumes (*Artocapus incisa*). [130])

Fällt ein solches Blatt auf den Feind des Suwangi, so ist jener in einigen Tagen tot; wenn dagegen jemand das auf ihn zufliegende Blatt zerschneidet, so muss der Suwangi in Kurzem sterben. [131]) Die Abwehrmittel sind die gleichen, die gegen Dämonen Verwendung finden. Die Gegenmittel bei einer Erkrankung, die einem Suwangi zur Last gelegt wird, kommen alle darauf hinaus, dass man durch Zauberei oder Gewalt den Beschuldigten veranlasst die geraubte Seele wieder zurückzugeben (*palen* = zurückkehren machen), was ihm Gesundheit oder Leben kostet, wenn er nicht durch ein Gottesurteil seine Unschuld beweisen kann. Ribbe verzeichnet aus SO-Seran einen Fall, wo bei schwerer Erkrankung eines Radja der Verdacht der Urheberschaft auf zwei Frauen,

---

128) van Schmid, Aanteekeningen p. 528—530.

129) Riedel führt sie als suwaika auf.

130) Riedel l.c.p. 111.

131) Martin l.c.p. 386. Martin erwähnt diesen Aberglauben von Kajeli; auf Seran ist er gleichfalls zu Haus.

Mutter und Tochter, fiel. „Nachdem man die beiden armen Opfer mehrere Tage lang gefangen gehalten hatte, und versucht hatte, durch Hunger und Gewalttätigkeiten sie zu bewegen, die bösen Geister vom Radja hinwegzuzaubern, beschloss man, sie zur Strafe und Abschreckung zu erwürgen. Mit Beteiligung beinahe aller Familienangehörigen wurde die furchtbare Prozedur an der Mutter vorgenommen, und es musste diese letztere für den Aberglauben ihrer Stammesgenossen den Tod erleiden; der Tochter gelang es glücklicherweise zu entfliehen. Der Radja wurde trotz alledem nicht besser, sondern starb nach wenigen Tagen; die Angehörigen nahmen nun nicht einen durch die Krankheit hervorgerufenen Tod an, sondern glaubten ganz bestimmt an einen solchen durch Zauberei und meinten, dass, wenn auch die Tochter erwürgt worden wäre, der alte Kranke sicher hätte genesen müssen. [132])

Die Hexenkunst kann gelernt werden, überträgt sich aber vor allem durch Vererbung. [133]) In besonders schlimmen Ruf stehen an der Südküste Westserans die Einwohner von Kajeli auf Buru; dort soll es von Suwangis wimmeln.

III. Besondere Formen des Opfers.

Das Verbotszeichen. Möchte man auf der Jagd erfolgreich sein oder einen grossen Fischzug tun, sollen die Felder gute Ernte geben und die Bäume reiche Frucht tragen, so bedarf man dazu der Hilfe der Nitu. Diese aber gewähren dem Menschen ihre

---

[132]) Ribbe l.c.p. 185.

[133]) Der Vererbung von Fähigkeiten wird eine sehr grosse Bedeutung beigemessen. Wir sahen bereits früher, dass sich die Kunst, ein wirksames Matakau herzustellen. nicht erlernen lässt, sondern erblich ist. In diesem Zusammenhang erklärt es sich leicht, warum priesterliche und weltliche Würden (*mauwen*, *latunusa*, *kapitan*) stets in der Familie bleiben und vom Vater auf den Sohn übergehen.

Unterstützung nur gegen ein Opfer. Fält es reichlich und zu ihrer Zufriedenheit aus, so sind sie dem Menschen wohlgesinnt; werden sie dagegen vernachlässigt, so ist Unglück und Misswachs die Folge.

Von Zeit zu Zeit werden daher die jagdbaren Tiere des Waldes, die Felder und Fruchtbäume, auch Rotan und Damar, den Nitu geopfert. Dies geschieht, indem man sie während eines beschränkten Zeitraumes für *pamali* erklärt und jedem Menschen somit untersagt, sie für den eigenen Vorteil zu benützen. Der Seraner pflanzt, um dies anzuzeigen, ein Zeichen auf, *siri* genannt, [134]) das meist aus zwei gekreuzten oder vier in Form eines W zusammengebundenen Holzstäben besteht. [135]) In ganz Westseran stellt man solche Zeichen gelegentlich im Walde auf, um für einen oder zwei Monate die Jagd auf Kuskus, in seltenen Fällen auch auf Schwein oder Hirsch (die Tierart ist an der Form des Siri ersichtlich) zu verbieten. Zuwiderhandlungen werden durch den Priester oder den Latunusa mit schwerer Busse bestraft. An der Talutibai bestimmen die *Tehuwaio meteo*, welche neben weltlichen auch priesterliche Funktionen ausüben, die für *pamali* zu erklärenden Bäume und die Dauer der Verbotszeit. Selbst dem Eigentümer ist es dann untersagt, diese

---

[134]) Auf Ambon und den Uliasern heisst dieses Zeichen *sasi*, vielleicht von *sasi* jmd etwas versprechen, sich verpflichten (Paulohi), also das Zeichen, das die Nutzniessung den Nitu versprochen ist.

[135]) Martin sah im Hinterland von Kairatu ein Sasi gegen das Jagen von Kuskus, „lediglich aus einer Reihe von Stöcken bestehend, welche in geringen gegenseitigem Abstand vertikal in den Boden gesteckt waren und so geländerartig, aber unverbunden, eine Strecke weit neben dem Wege herliefen. (l.c.p. 134) — Für *pamali* erklärte Kokospalmen werden meist dadurch gekennzeichnet, dass man ein trockenes Blatt dieses Baumes gegen den Stamm bindet, wie man es auf Bali tut, um die Eichhörnchen am Emporklettern zu hindern.

Bäume abzuernten; ja man darf nicht einmal die abgefallenen Früchte verwenden, „da sonst der Baum unfruchtbar werden würde" (Deninger).

Vom Wairama-Stamm berichtet Riedel, dass am 5. Tag nach einem Todesfall vor einem der Sagodusuns des Verstorbenen Verbotszeichen angebracht werden die nicht entfernt werden dürfen, bevor ein Dorfgenosse dieses Verbot gegen Bezahlung eines grossen Gongs, eines Patolakleides und 10 Tellern abkauft. [136]) Offenbar bietet man der Seele des Toten für diese Zeit den Gebrauch seiner Pflanzung an (wie es andererorts auf Seran üblich ist, eine grosse Anzahl seiner Sago- und Fruchtbäume umzuschlagen, um ihm dadurch die Seelen dieser Bäume auszuliefern) und opfert dem Verstorbenen später den hinterlegten Kaufpreis. Wenn der Padi reif ist, so erfahren wir weiterhin durch Riedel, darf klein Fremdling das Feld betreten. Dies ist pamali. Begibt sich jemand in die Pflanzung, so wird er festgehalten, und seine Blutsverwandten sind verpflichtet, ihn aus den Händen des Besitzers gegen Bezahlung einer Busse von 30 Tellern freizukaufen. [137]) Auch derjenige, der sich auf verbotenen Grund gewagt hat, ohne sich dabei etwas von der Ernte angeeignet zu haben, verfällt einer Busse. Unter Umständen, und nach altem Adat, hat der Eigentümer, welcher das Siri-Zeichen stellte, sogar das Recht, den Eindringling zu köpfen. [138]) Dies geschah wohl ursprünglich nur, um die erzürnten Nitu zu versöhnen.

Der Eigentümer darf den Padi erst verkaufen, nachdem ein grosses Opferfest angerichtet wurde. Hierbei muss der Besitzer des Reisfeldes zuerst den Reis essen, der von den sechs ersten durch ihn in die Mitte des Ladang gepflanzten Reispflanzen abkünftig

---

136) Riedel l.c.p. 143.
137) Riedel l.c.p. 124.
138) Boot l.c.p. 898.

ist, welche auch zu allererst durch ihn geerntet und deren Ähren in einem besonderen Korbe aufbewahrt wurden. Diese Handlung nennt man auf malaisch: *makan padi punja pamali,* das Pamali des Padi essen. [139]) Danach steht es jedem Dorfbewohner frei, am Reismahl teilzunehem. [140]) Durch ein solches Opferfest wird der Anspruch der Nitu auf die Ernte augehoben.

Aber nicht allein Bäume, Pflanzungen und die Tiere des Waldes können eine Zeit lang für *pamali* erklärt werden, auch das Meer mit allem was darin ist, wird zuweilen durch ein solches Verbot geschützt. „Wann nämlich die Fische selten sind, dann drückt der Mauwen einige Kokosnüsse aus und wirft die Milch in See, unter Anrufung der Nitu; und dann darf das Meer vor dem Dorf während einiger Tage von niemandem berührt werden: es ist dann *pamali.*" [141]) Dieser Brauch scheint an Serans Südküste weit verbreitet zu sein. In Amahei sind es die Kapaladati, welche die geschilderte Ceremonie ausführen. [142])

Das Verbotszeichen gewährt, wie aus dem bisher Gesagten hervorgeht, einen vollkommenen Schutz des damit gekennzeichneten Eigentums. Kein Wunder also, dass seiner Verwendung durchaus nicht mehr immer religiöse Motive zugrunde liegen, sondern dass es auch zum Mittel geworden ist, um den Besitz gegen Eindringlinge zu schützen. Die grosse Ehrfurcht, welche der

---

139) Auf Buru, wo ganz ähnliche Gebräuche bestehen, nennt man sie *dapsiak lakahala 'smangin,* die Seele des Reises essen (Wilken, Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe. Verh. v.h. Bataviaasch Genootsch v. Kunsten en Wetenschappen dl. XXXVIII, 1875, p. 56).

140) Boot l.c.p. 672.

141) van Hoëvell, Ambon etc. p. 151. — Auf den Uliasern wird dies dadurch gekennzeichnet, dass Äste kreuzweis ins Wasser gesteckt werden. (van Hoëvell l.c.p. 213 Anm).

142) de Vries l.c.p. p. 251.

der Alfur vor dem Siri hegt, bleibt auch in diesem Falle die gleiche. „Ein Sasizeichen kann durch ein Dorf auf ein Grundstück gestellt werden, das dem Dorf gehört, um zu verhindern, dass Angehörige eines anderen Dorfes die darauf befindlichen Produkte, wie Früchte, Kusus, Hirsche, Schweine, Tangalongs, Vögel, ferner Holzarten, Pflanzen und Erdfrüchte etc. sich aneignen. Auch kann aus dem gleichen Grunde durch jeden Dorfbewohner auf seinem eigenen Grund und Boden ein Sasi aufgeflanzt werden, und in diesem Falle ist es den übrigen Bewohnern derselben Ortschaft verboten, etwas davon zu holen ohne Zustimmung des Besitzers". [143]) Übertretungen des Verbotes werden durch den Besitzer oder den latu nusa gestraft.

Auf Ambon und den Uliasern ist die gottesdienstliche Verwendung des hier *sasi* genannten Verbotszeichens der praktischen völlig gewichen. Wenn dort ein Dorfhaupt es für ratsam hält, das Pflücken zu verbieten, so lässt er durch den *latu kewanno*, einen weltlichen Beamten, dessen Amt einst dem des *latu nusa* auf Seran entsprach, längs der Wege Sasi anbringen (pa-mese siri = das Sasi schliessen) und nach Gutdünken den Zeitpunkt des „*buka sasi*" oder *maa-siha*, des Aufhebens des Sasi, bestimmen. Ein Überbleibsel aus der Zeit, als das Sasi noch religiöse Bedeutung hatte, ist jedoch noch darin erhalten geblieben, dass während der Sasizeit der Besitzer der Fruchtbäume ohne Erlaubnis des Regenten seine eigenen Früchte nicht pflücken darf und bei Übertretung des Verbotes als Dieb betrachtet wird. [144])

Das Bauopfer und andere Arten des Menschenopfers.

Wir haben bereits früher den menschlichen Schädel, nicht nur den der Vorfahren, sondern auch den Feindeskopf, als beschirmenden Fetisch kennen gelernt und

---

[143]) Boot l.c.p. 898.

[144]) van Schmid, Aanteekeningen p. 617. — van Hoëvell, Ambon p. 187.

gesehen, wie das Verlangen, die Zahl der Schutzgeister zu vermehren, zur Kopfjagd geführt hat. Bei einigen Stämmen, so in Rumasokat, prangt unterm Dach fast eines jeden Hauses ein erbeuteter Kopf, den der Eigentümer schnellte: dies ist der Wächter des Hauses. Während es heute nicht mehr erforderlich ist, dass jeder Hausvater für einen solchen Beschirmgeist sorgt, konnte früher, nach Valentijn, kein Alfur sein Haus decken, wenn er nicht einen Kopf schnellte, [145]) und Scherius berichtet noch 1846 von den Bewohnern Hurali's, dass niemand, bevor er im Besitz eines Schädels war, eine Wohnung errichten konnte. [146]) Auch heute noch sind mit dem Hausbau gewisse Gebräuche verbunden, die einen Überrest diesser Sitte darstellen. Die Tomualas schlachten beim Bau eines neuen Hauses einen Hund, dessen Schädel in der Wohnung aufbewahrt wird, die Alfuren von Uwen dagegen opfern einen Hahn. Auf Ambon und den Uliasern begräbt der Erbauer einer neuen Wohnung Geldmünzen oder Silber und Zinn unter dem Hauptpfahl. [148])

Bei Bauten, die vorzüglich der Verehrung der Nitu geweiht sind, ist die alte Sitte auf Seran vielfach noch unverändert erhalten geblieben. Hierzu zählen in erster Linie die Baileos, die kakehanisten-Schlafhäuser und das Kakehanhaus. Über die Gebräuche, die der Errichtung solcher Gebäude vorausgehen, lesen wir bei van Schmid: „Sobald alle Materialien für das Gebäude zusammengebracht sind, richtet der Oberpriester den Haupt- oder ersten Pfahl auf, aber damit darf nicht eher begonnen werden, als bis man einen Menschenkopf erlangt hat,

---

145) Riedel (l.c.p. 46) hebt ausdrücklich hervor, dass früher die Priester (*upu mauwen*) dieses Recht ausübten, dass es ihnen aber durch die Dorfhäupter entzogen wurde, um ihren Einfluss zu verringern.

146) Valentijn II, 1, p. 71.

147) Scherius, l.c.,p 172.

148) van Schmid, Aanteekeningen p. 609; Riedel l.c.p. 63.

wofür einige Leute ausgeschickt werden. Glückt diesen ihr Vorhaben nicht, so ist man zu warten verpflichtet, es sei denn, dass andere einen Kopf geschnellt haben, z.B. eines ihrer Nachbardörfer. Hiervon brauchen sie nur ein Stück, und sei es noch so klein, zu bekommen, wenn es nur an Stelle eines ganzen Schädels unter den ersten Pfahl als Fundament gelegt werden kann". [149]) Nach Riedel wirft der Oberpriester einen frisch geschnittenen Kopf, in Ermangelung eines solchen auch wohl einen trockenen Schädel, nebst einem Teller in das für den Hauptfahl des Kakehanhauses bestimmte Loch, [150]) während Ludeking berichtet, dass man „in alten Zeiten" unter den ersten Pfahl eines neu zu bauenden Baileo Menschenaugen, Hände, Zungen usw. begrub. [151]) Der Hauptfahl des Baileo ist daher stets das Allerheiligste des Gebaüdes; an ihm werden vielfach die Trophäen aufgehangen oder heilige Gegenstände aufbewahrt.

Daneben besteht vielerorts die Sitte, dass die letzten Ataplagen eines neuen Baileo nicht gelegt werden dürfen, bevor ein frischer Kopf zur Stelle ist. Auch dies ist eine Form des Bauopfers. Im Jahre 1857 forderte Mani von Aweija einen Kopf zur Einweihung des neuen Baileo von Paulohi. Da diesem Ansinnen nicht Folge geleistet wurde, brach ein Krieg aus, der die holländische Strafexpedition von 1858 nach sich zog [152]). Heute wird ein neugebauter Baileo in den Küstenorten hier und da nicht ganz eingedeckt, weil ein frischer Kopf kaum noch zu erlangen ist; man lässt also ein paar Ataps am First fort, um nicht gegen den Adat zu verstossen. [153]) Zuweilen — und dies scheint bei den Alfuren mehr und mehr in Ge-

---

[149]) van Schmid, Kakihansch Verbond p. 29.

[150]) Riedel l.c.p. 109.

[151]) Ludeking, p. 58. — Auch diese Körperteile betrachtet man also als Seelenträger und Fetische.

[152]) van der Crab, De Moluksche Eilanden p. 223.

[153]) Sachse l.c.p. 143.

brauch zu kommen — behilft man sich auch damit, dass man einen alten Teller, insbesondere einen *pinggan batu*, für ein Aquivalent des Schädels erklärt, falls jener von einem anderen Dorf geschenkt wurde.

Wir gingen bisher von der Ansicht aus, dass der Sinn des Bauopfers der sei, dem Haus durch den Erschlagenen einen Schutzgeist zu sichern. In der Mehrzahl der Fälle mag dies zutreffen; es kann jedoch nicht verhehlt werden, dass manchmal eine andere Auslegung näher liegt: die nämlich, dass der Schädel ein Opfer an die Nitu darstellt, um sie ans Haus zu fesseln und günstig zu stimmen, vielleicht, indem man sich vorstellt, dass die Seelen der Getöteten die Ahnengeister im Jenseits bedienen werden. Unter diesem Gesichtspunkt betrachtet hat die gelegentliche Substituierung eines Erzstückes oder von Geldmünzen für einen Schädel (Ambon) nichts Auffälliges mehr: man lässt die Nitu dann mit einem geringeren Geschenk fürlieb nehmen.

Dass wirklich der Feindeskopf zuweilen eine Opfergabe an die Ahnen bedeutet, um sie an die gewünschte Stelle zu locken, geht aus den Gebräuchen bei der Einweihung eines neuen Opfersteines mit Gewissheit hervor. Bei den Patalima wird hierbei auf einer Muscheltrompete getutet, um die Seelen der Verstorbenen herbeizurufen und sie zu veranlassen, den aufgerichteten Stein zum künftigen Aufenthalt zu wählen. Neben letzteren legt man als Gaben Pinang, Tabak und Früchte nieder. Die heilige Stätte empfängt ihre abschliessende Weihe jedoch erst dann, wenn ein Menschenkopf geschnellt und vor dem Stein niedergelegt wurde. [155])

Die Idee, den Geistern damit ein Opfer darzubringen, hat zweifellos zu der allgemein verbreiteten Sitte Anlass gegeben, jeden erbeuteten Schädel zunächst eine Zeit lang auf den Opferstein zu legen. Wir sahen ferner, dass diese Schädel bis zu ihrer Reinigung in heiligen Bäumen

---

155) von Rosenberg l.c.p. 179.

aufgehängt werden, welche den Nitu zum Wohnsitz dienen, und dass für das grosse Fest, welches die Kakehanfeierlichkeiten abschliesst, ein oder mehrere Schädel beschafft werden müssen, um sie den Nitu anstelle der Seele des Ripane anzubieten. Schliesslich werden zuweilen auch frische Köpfe als Totenopfer benötigt, mit denen der Verstorbene besänftigt werden soll. Riedel berichtet sogar, dass ein Kopf geschnellt wird, wenn eine Arengpalme zum ersten Mal angezapft werden soll [156]) — ob als Opfer an die Nitu oder an den Baum, ist nicht gesagt.

Ein Menschenopfer wurde ferner vielerorts, so u.a. in Amahei, dargebracht, wenn das *Pubertätsfest* der Jünglinge gefeiert werden sollte, wobei ihnen zum Zeichen, dass sie unter die Männer aufgenommen werden, zum ersten Mal der Tjidako gebunden wird, während sie bis dahin nackt oder nur mit einem Sarong bekleidet einherlaufen. Dieses Fest, *tanaile i-pake lawani* (Paulohi) genannt, wird zu Ehren der jungen Leute veranstaltet, wenn sie etwa 12 Jahre alt sind; manchmal aber werden sie auch erst im 15. oder 16. Jahre oder bereits mit etwa 10 Jahren zu Männern erklärt. Zuweilen scheint das Pubertätsfest der Mädchen damit verbunden zu werden. Brumund wenigstens berichtet, dass bei einer solchen Feier die Knaben den Saft, welcher aus dem über dem Feuer röstenden Menschenhaupt herabtropft, trinken müssen, um dadurch mutig zu werden „Während dem wird ihnen wie den Mädchen zum ersten Male der Tjidako umgelegt, für die ersteren aus Baumbast, für die letzteren aus Nipahblättern bestehend. Hierdurch erlangen sie das Bürgerrecht und das Recht, in Zukunft am Schädeltanz (*hakkaw*) im Baileo teilzunehmen. Das ganze Fest wird mit solch einem *hakkaw* und einer gemeinsamen Mahlzeit beschlossen, wobei ständig die Schutzgeister angerufen werden, dass die Neueingeweihten recht tapfere und bei ihren Feinden gefürchtete

156) Riedel l.c.p. 117.

Männer werden möchten. [157]) Damit, dass das Tjidakofest bei Gegenwart eines frischen Kopfes gefeiert wird, hängt vielleicht die Sitte zusammen, dass die jungen Leute sich mancherorts einen Ring auf den Tjidako malen dürfen, auch wenn sie selbst noch nicht geschnellt haben. In Nuaulu vertritt jetzt die Stelle des Menschenopfers ein Hahn, dem der Priester den Kopf abreisst, um sein Blut über die Füsse der Jünglinge fliessen zu lassen. Beim anschliessenden Opfermahl essen er und seine sämtlichen Verwandten von diesem Opfertier, das — wie wir sahen — als besonders mutig gilt, und dessen Genuss darum Tapferkeit verleiht. In Uwen schlachtet der Priester (wie beim Hochzeitsfest) einen Hund, dessen Schädel fortab im Baileo aufbewahrt wird; anschliessend tanzen die Festteilnehmer den Schädeltanz (*kahuwa*).

Bemerkenswert ist, das nach diesem Fest bei einigen Stämmen der Vater, welcher nach Sachse derjenige ist, der den zum Fest benötigten Kopf holt [158]), seinen Namen wechselt. „Ein Vater heisst es z. B. Sapialeh beim djidakoanlegen seines Sohnes Teleamie heisst er Sapialeh Teleamie-amay, [159]); „wird darauf der zweite Sohn Karapupuleh mannbar, so verändert sich der Name des Vaters in Sapialeh-Teleamy-Karapupuleh-amay u.s.w.; je länger der Name, desto mehr Ansehen, denn der Betreffende liefert dem Stamm viele wehrbare Männer. Übrigens bleibt der Geburtsname doch immer der Hauptname, die Zusätze dienen mehr zum Unterschiede". [160])

Als letzter Gebrauch bleibt noch das Kopfschnellen in Verbindung mit der *Hochzeit* zu besprechen übrig. In früherer Zeit ist immer wieder betont worden, dass ein Alfur, der noch keinen Kopf erbeutet habe, nicht ans

---

157) Brumund l.c.p. 67.

158) Sachse l.c.p. 111.

159) ama-i = sein Vater.

160) Schulze l.c.p. 121.

Heiraten denken könne. Scherius erwähnt dies 1846 von Hurali, [161]) Brumund 1845 [162]) und van Doren 1854 [3a]) von den Alfuren der Nordküste Westserans, [163]) van Eybergen 1857 von denen der Südküste, [164]) Willer 1858 von den Alfuren im Hinterland von Sawai, [165]) ja Valentijn, in dessen Zeiten die Kopfjagd in besonders hoher Blüte stand, schreibt sogar, dass mann auf eine Frau den Preis von 5 oder 6 (wenn nicht mehr) Feindesköpfen setze. [165]) Das letztere könnte eine Übertreibung sein, immerhin hat Sachses Bemerkung, es sei „beslist onjuist", wenn behauptet werde, dass der Alfur vor der Hochzeit einen Kopf geschnellt haben müsse, [167]) Berechtigung nur für die Gegenwart, nicht aber für die nahe Vergangenheit.

Die Entstehung dieser Sitte ist unschwer zu verstehen. Wer sein Pamali noch nicht beendet hatte, galt beim schönen Geschlecht als Feigling, und kein Mädchen würde einem solchen in die Ehe gefolgt sein. Dann aber hat der Feindeskopf offenbar auch bei den Hochzeitsgebräuchen als Opfer an die Nitu eine Rolle gespielt. In diesem Zusammenhang ist die heutige Sitte beachtenswert, das beim Hochtzeitsfest Tiere geschlachtet werden. In Uwen, Rumasokat und beim Tomuala-Stamm opfert der Mauwen am Batu pamali einen Hund oder ein Schwein, dessen Blut er über den Stein rinnen lässt, beim anschliessenden Schmaus essen alle Festteilnehmer vom Fleisch dieser Tiere und führen darauf vor dem Baileo Tjakalele und Kahuwa auf. Wo auf Seran diese Tänze zum Adat gehören, kann mit voller Sicherheit darauf geschlossen werden, dass ursprünglich zur Feierlichkeit ein frischer Menschen-

---

161) Scherius l.c.p. 172.
162) Brumund l.c.p. 64.
163) van Doren, Fragmenten I. p. 140.
164) van Eybergen. Iets over Ceram en de Alfoeren p. 82.
165) Willer l.c.p. 19.
166) Valentijn II, 1. p. 72.
167) Sachse l.c.p. 140.

schädel gehörte. Der Schädel des Opfertieres wird in Uwen später im Baileo oder im Priesterhaus, in Rumasokat dagegen in der Wohnung der jungen Eheleute aufbewahrt. Geht er verloren, so wird der Mann sterben.

Trauergebräuche. Um die Gebräuche zu verstehen, die im Anschluss an einen Todesfall beobachtet werden, müssen wir uns vor Augen halten, dass der Indonesier in grosser Furcht vor der Seele der Abgeschiedenen lebt. Der Tote ist neidisch auf diejenigen, die noch das Glück geniessen dürfen, auf Erden zu weilen, und sucht sie mit sich ins Grab zu ziehen oder doch auf alle Weise zu schädigen und zu quälen, wenn man ihn nicht durch Geschenke abfindet und versöhnlich stimmt. Dann erst lässt er von seinen Angehörigen ab und verschwindet ins Land der Seelen.

Die folgende Erzählung des Admirals Neck aus dem Jahre 1599 ist sehr kennzeichnend für die Anschauungen, welche die Eingeborenen der Südmolukken in diesem Punkte hegen. Sie handelt von den Gebräuchen der ursprünglichen Bewohner Bandas: „Wenn einer ihrer Freunde gestorben ist, so rufen und klagen die Weiber sehr laut, da sie meinen, dass durch ihr Rufen und Jammern der Tote wiederum auferstehen solle; dies haben wir selbst dort gesehen, als wir daselbst an Land waren. Und wenn sie dann merken, dass er tot bleibt, dann bereiten sie eine grosse Mahlzeit auf ihre Manier und nötigen dazu ihre Freunde sowie alle diejenigen, die am Begräbnis teilgenommen haben. Sie werden auf die Weise begraben, wie man es hier zu Lande tut, aber über der Leiche liegt ein Kleid aus feinem weissem Kattun; der Tote wird auf den Schultern getragen, und hinter ihm folgen die Männer und danach die Frauen. Wenn er nun begraben ist, so wird sofort ein Weihrauchgefäss gebracht, worin Tag und Nacht Weihrauch brennt, ausserdem brannte eine Lampe unter einem Häuschen, welches sie über das Grab machen. Als dann kommen des Morgens und des Abends die gesamten Leute, Edle und

Geringe, und sprechen ihr Gebet über dem Grab, was sie eine lange Zeit hindurch tun. Als wir sie fragten, warum sie dies täten, gaben sie uns zur Antwort, ob wir dies denn nicht täten, wenn einige von den Unsrigen gestorben seien. Darauf fragten wir, was sie beteten, und sie sagten uns, *sie beteten, dass der Tote nicht wieder auferstehen solle,* woran sie auch fest glauben. Denn sie meinen, dass er wiederum auferstehen würde, wenn sie nicht über seinem Grabe beteten — ein grosser Irrtum von ihnen" [168]).

Die Furcht gebietet zunächst, dass man sich den Toten möglichst bald vom Halse schafft und insbesondere alles tut, um zu verhindern dass die Seele im Hause bleibe oder dorthin zurückkehre.

Wie man deswegen auf den Uliasern verfährt, hat van Schmid ausführlich beschrieben. Die dortigen Gebräuche sind mit geringen Abweichungen auch in allen Christendörfern an der Elpaputibai, insbesondere in Amahei üblich. Wenn jemand gestorben ist, so berichtet dieser ausgezeichnete Kenner der Uliaser, schlägt einer der Leichenwächter mit Hilfe zweier Steine Kanari-Nüsse aus der Schale, was sehr weit durch die Stille gehört werden kann. Diese Kanarinuss muss stets mit einem Schlag oder Stoss entzwei gehen; glückt dies nicht, so prophezeit es dass bald wieder ein Toter im Hause sein wird, und zwar einer von den nächsten Angehörigen des Verstorbenen. — Dies ist natürlich eine sympathische Handlung, die bewirken soll, dass die Seele des Toten ebenso schnell und vollkommen das Haus verlasse, wie die Kanarinuss ihre Schale. — Der Leichnam wird bei fest verschlossenen Türen gewaschen, ja keiner von den Anwesenden darf während der Waschung sprechen. Dann wird die Leiche, wie man sich ausdrückt, verschlossen (*pa-mese* = dicht machen, verschliessen), indem der derjenige, der sich darauf versteht, die Spitze seines Daumens beflüstert und in den Nabel

[168]) Neck, l.c.p. 23 ff.

der Leiche steckt, den Daumen dabei umdrehend, wie man einen Schlüssel im Schlüsselloch umdreht. Dann öffnet man die Tür wieder. Gegen Abend, wenn die Leiche begraben werden soll, wird sie von einer Frau umarmt und laut beweint, die alsdann den Verstorbenen beschwört, in der anderen Welt sogleich seine Blutsverwandten aufzusuchen und nicht mit anderen, die keine Beziehunggen zu ihm haben, herumzuschwärmen — was wohl eine Ermahnung sein soll, die Überlebenden nicht mit seinem Besuch zu plagen. [169])

Sucht man sich also hier vor einem Verbleib der Seele im Haus dadurch zu sichern, dass man sie im Körper einschliesst, bevor die Leiche hinausgetragen wird, so geschieht dies in Roho, indem man den Leichnam zur Mittagsstunde (während welcher die Geister nicht schwärmen), so eilig und still als möglich davonträgt und rasch im Grabe verscharrt. Wieder ein anderes Verfahren schlagen der Wairama-Stamm und einige Stämme an der Nordküste Westserans ein. Dort wartet man nämlich nicht einmal ab, bis ein Sterbender seinen Geist aufgegeben hat. „Schon wenn er in den letzten Zügen liegt, werden ihm die Arme und Hände fest zusammengebunden, ebenso die Beine soviel wie möglich heraufgeschnürt, so dass die Kniee beinahe zur Höhe der Brust zusammengeschnürt sind. Das Ganze wird dann noch einmal stark gebunden und bildet mehr oder weniger einen Knäuel; dann wird die Leiche mit den Füssen auf der Erde fortgestossen und dem Busche zugewälzt. In 1 — 2 Stunden Entfernung vom Dorfe wird das Grab hergerichtet" [170]). Dasselbe lesen wir bei Brumund: „Heeft men de hoop opgegeven en acht men den dood nabij, dan mag de stervende zijnen laatsten adem niet gerust uitgeblazen. Opgericht, de knieën tegen de borst samengevouwen.

[169]) van Schmid, Aanteekeningen p. 589—590.

[170]) Schulze l.c.p. 121.

de armen stijf tegen het lichaam en hoofd gedrukt, wordt de overledene zoolang in die houding vastgehouden, tot het lijk geheel is verstijfd. In eene spits toeloopende mand gepakt en goed gesloten, wordt hetzelve zonder eenige plechtigheid in eene of andere grot weggelegd". [171]) Hier fesselt man also gewissermassen die Seele, bevor sie Zeit hatte, den Körper zu verlassen, und glaubt wohl auch, dass sie aus einem derart zusammengeschnürten Leichnam nicht entweichen kann, solange die Totenstarre anhält. Darum wird der Körper dann so schnell wie möglich fortgetragen.

So wird die Entstehung der fast über ganz Mittel- und Westseran verbreiteten Sitte verständlich, die Toten met Rotan- oder Gemutustricken in Hockerstellung zusammenzuschnüren. Vielfach wartet man jetzt damit, bis der Tote seinen letzten Atem ausgeblasen hat, aber dann bedient man sich oft noch weiterer Mittel, um der Seele das Entweichen zu erschweren. Man legt dem Leichnam nämlich die Hände vor den Mund und wickelt ihn vom Scheitel bis zur Sohle fest in ein Tuch ein (Tomuala), oder legt ihm im Grabe eine Porzellanschüssel auf den Mund (Hatunuru — Waemale). [172]) Einige von den Stämmen, welche ihre Toten nicht der Erde anvertrauen, sondern im Wald auf Gestellen aufbahren, schnüren sie zwar nicht zusammen, sondern strecken sie auf ihrer

---

[171]) Brumund l.c.p. 68.

[172]) Erdbestattung ist üblich bei den Mittelseranern und in allen Alune- und Wemaledörfern mit Ausnahme von Masisihulan, Nuetetu bei Sepa und Marehunu (und vielleicht noch weiteren Patalimas), Herelau, Wailulu, Loun, Lisiela, Hatunuru-Alune sowie dem Patakai-Stamm (Rumaolat, Besi, Opin, Soja, Elakahan, Nuaulu, Huaolu). Riedels Liste der Dörfer, welche ihre Toten nicht begraben, ist viel länger, aber seine Quelle ist anscheinend nicht zuverlässig gewesen. Von Uwen, Lumapelu, Lumawei, Lumamoni kann ich bestimmt versichern, das sie ihre Toten nicht aufbahren (mit Ausnahme von Frauen, die bei der Geburt starben).

Unterlage lang aus, aber auch dann wickelt man die Leiche in Pandanusmatten oder in einen oder mehrere Sarongs, und zwar so, dass kein einziger Körperteil sichtbar bleibt [173] (Rumaolat).

Dass er auch durch solche Mittel das Herumschwärmen der Abgeschiedenen nicht ganz verhindern kann, ist dem Seraner klar. Darum muss überdies noch alles vermieden werden, was seine Aufmerksamkeit erregen und ihn zu den Lebenden zurücklocken könnte. In Roho müssen alle häuslichen Arbeiten und Verrichtungen ruhen, bis der Leichnam im Grabe liegt; bei den Stämmen, die ihre Toten aufbahren, wird der Wald bis zur Ablegung der Trauer im Umkreis von einigen hundert Schritt für *pamali* erklärt und jeder Lärm, jedes laute Rufen, jeder Paranghieb in diesem Walde auf strengste verboten (Rumaolat). Überall gilt es ferner für *pamali*, bis zum letzten Totenfest die Tifa zu schlagen (welche ja die Geister anlockt, ja nach Sachse darf man in gewissen Dörfern Westserans nicht einmal laut sprechen [174]).

Man gibt ferner dem Toten alle Dinge mit, die ihm im Leben lieb waren, wie Waffen, Kleidung, Schmuck,

---

173) Boot l.c.p. 1167. — Neben dem Brauch, die Toten ganz in Tücher einzuhüllen, findet sich bei den erdbestattenden Stämmen auch der, sie völlig nackt und nur mit Gomututauen umschnürt ins Grab zu legen. Dies ist der Fall im Tala- und anscheinend auch im Sapalewagebiet. Zweierlei Gebräuchen begegnen wir auch da, wo es nicht üblich ist, die Leichen der Erde anzuvertrauen. Man legt diese nämlich entweder ausgestreckt auf Gestelle im Wald, so hoch, das die Schweine nicht dazu gelangen können, und unterhält einige Tage ein Feuer unter dem Bale-Bale (Patakai-Stamm; vgl. auch Brumund l.c.p. 69), oder der Leichnam wird in Hockerstellung zusammen gebunden, im Walde in Baumäste gesetzt (Nuetetu bei Sepa und wahrscheinlich noch andere Patalima von Wemalestamm). „In einem Baum nämlich werden die Äste so zusammengebunden, dass sie eine Bank bilden, worauf die Leiche in freier Luft Ruhe findet". (Schulze l.c.p. 121).

174) Sachse l.c.p. 149. — Das gleiche berichtet Riedel, l.c.p. 143.

Teller, damit nicht das Verlangen danach ihn ins Haus zurücktreibe. Wo die Sitte Aufbahrung erheischt, werden ihm solche Geräte auf das Gestell gelegt oder daran aufgehangen; wo er jedoch begraben wird, pflegte man sie dem Verstorbenen früher allgemein mit *ins* Grab zu legen. Wohl durch die zunehmende Verarmung veranlasst, ist man jetzt mancherorts, z.B. in Uwen, davon abgekommen; hier legt man jetzt die Gegenstände *auf* das Grab und belässt sie dort nur so lange, bis die Trauerzeit vorüber ist, um sie später als Medium, vielleicht auch teilweise zu eigenem Gebrauch, wieder zu verwenden.

In diesem Zusammenhang verdient auch die *Trauerkleidung*, wie Wilken überzeugend dargetan had [175]), besondere Beachtung. Die Trauerkleider, sagt Wilken, waren ursprünglich Vermummungen, mittels deren man den Geistern zu entwischen trachtete, indem sie in direktem Gegensatz zu den im gewöhnlichen Leben getragenen stehen. Auch Seran bietet dafür einige Beispiele. So besteht der kleidsame Kopfputz der Frauen von Hatunuru für gewöhnlich aus rotgefärbten Rotanstreifen und einem grünen Blattkissen, das dem Hinterkopf aufliegt; nach einem Todesfall im Dorf aber vertauschen sie diesen Kopfputz gegen einen weissgefärbten mit weissem Blattkissen. Nach Riedel umwindet man auf Seran (wo?) zum Zeichen der Trauer die Arm- und Fussringe mit altem, weissem Kattun [176]) oder

---

175) S. A. Wilken, Über das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens. Revue coloniale internationale II, 1886, p. 239 ff.

176) Weiss scheint als Trauerfarbe in den Südmolukken sehr verbreitet zu sein. Nach Ludeking (p. 168) wickeln die Alfuren bei Wahai die Leiche eines Regenten in weisses Tuch. Die Bewohner von Banda bedeckten sie „mit feinem, weissem Kattun" (Neck 1599). Riedel (p. 81) gibt an, dass die Bewohner von Ambon und den Uliasern in früherer Zeit zum Zeichen der Trauer einen weissen Schamgürtel angelegt und um das Haar ein weisses Band geschlungen hatten. In weisse Gewänder wurden in Ambon, wie Valentijn

Baumbast [177]) — Überall gibt man sich ferner ein unscheinbares, abstossendes Aussehen, indem aller Perlenschmuck abgelegt wird, keine neuen, sondern schmutzige, alte Tjidakos getragen werden; das Haar wird bei den Sapalewa-Alfuren nicht wie gewöhnlich in einem Knoten zusammengebunden und unter einem Kopftuch geborgen, sondern man lässt es offen hängen, ja die Familienmitglieder und die Bewohner des Hauses, in dem der Tote starb, dürfen sich nicht einmal waschen und reinigen [178]). Auch die Wohnung bringt man in einen Zustand, der weinig Verlockendes hat: Haus und Erbe werden nicht gepflegt noch sonstwie sauber gehalten, selbst die Gefässe dürfen nicht gespült werden [179]).

Gleichzeitig tut man von vorn herein sein Möglichstes, um den Toten mild zu stimmen und sich mit ihm auf guten Fuss zu stellen. Hierzu gehört das laute Wehklagen (*ma-nepi* oder *sa-napi*), das überall dort angestimmt wird, wo man den Leichnam nicht sogleich nach dem Ableben wegschafft. Es währt zuweilen (Hatusua [180]), Roho) vom Eintritt des Todes ab etwa

---

berichtet, die zum Tode verurteilten für den Weg zum Schaffott gekleidet.

177) Riedel l.c.p. 142.

Über die Trauerkleidung der Witwen ist nichts Naheres bekannt. Nach Brumund (p. 68) und Boot (p. 894) schneidet die Witwe bei den Wemalestämmen an ihrem Tjidako das hintere, lang herabhängende Ende, durch dessen Besitz sie sich vom Mädchen unterscheiddet, ab und wirft es ins Meer. Diese Handlung hat offenbar mit den eigentlichen Trauergebräuchen nichts zu tun und wird vermutlich erst beim Ablegen der Trauer vorgenommen; sie soll wohl symbolisch andeuten, dass die Frau keinem Mann mehr zugehört und den Mädchen wieder gleichgestellt ist. In der Regel bleibt sie in der Soa ihres Mannes und heiratet dessen nächsten Blutsverwandten, wobei dann keine Harta bezahlt wird (Wairama-Alfuren: Willer l.c.p. 20; Elpaouti-Bai: Joest l.c.p. 70).

178) Riedel l.c.p. 142 en 143.

179) Boot l.c.p. 1168.

180) Martin l.c.p. 82.

24 Stunden ohne Unterbrechung, wobei die Tränen in Strömen fliessen und die Klagenden den Kopf des Toten streicheln, indem sie in eintöniger Melodie seine guten Eigenschaften preisen. Dann erst wird der Verstorbene fortgetragen. Mancherorts wird er zuvor von seinen Blutsverwandten reich beschenkt mit Gongs, Leinwand, Sarongs, Tellern und Schmuck [181]). Anscheinend von den Alfuren des Patakai-Stammes berichtet Brumund, dass sich die Familienmitglieder mit der in ihre Mitte gestellten Leiche zu einer Mahlzeit versammeln: „Ihr werden vor den Ubrigen einige Speisen vorgesetzt. Man ermahnt den Toten, davon zu essen und zu beachten, dass man ihm jetzt noch alles geben will, damit sein Geist derart völlig befriedigt, ihnen dafür auch seinerseits wohlgewogen bleibe und sie in Zukunft nicht quäle oder in ihren Unternehmungen hinderlich sei. Darauf setzen sie sich selbst an die Mahlzeit und bringen dann den Toten in den Wald" [182]).

Der Geist des Toten empfängt also Speiseopfer und Geschenke, damit er seine Hinterbliebenen in Ruhe lasse. Bei den meisten Stämmen werden sie ihm erst dargebracht, wenn er bereits im Grabe liegt, da zur Aufbringung der Gaben notwendig ein paar Tage verstreichen müssen, wenn sie reich ausfallen sollen, und sich die Seele (*takunu*) mit dürftigen Geschenken nicht zufrieden stellt. Dieses Fest ist das *Totenfest*; die Seelen schwärmen solange um Grab und Wohnung, bis es abgehalten wurde, [183]) und verschwinden erst dann ins Jenseits, um zum Nitu zu werden und alsdann die den Nitu zugewiesenen Orte, wie Kakehanhaus, Baileo, heilige Bäume usw. zu bevölkern. Damit wird gleichzeitig die lästige Trauer abgelegt — oder, wie man sich auf Malayisch ausdrückt, das pamali wird

---

181) Riedel l.c.p. 141.
182) Brumund l.c.p. 69.
183) Riedel l.c.p. 144.

durch dieses Fest beendet [184]) *(bikin habis pamali)*.

Das Totenfest vereinigt in der Regel alle Blutsverwandten des Verstorbenen zu einer üppigen Mahlzeit. Hierbei werden sämtliche Gerichte zuvor dem Toten angeboten, der davon den Gehalt zu sich nimmt. Aber damit nicht genug, auf dass er nicht beschämt und arm ins Land der Seelen einzuziehen brauche, gibt man ihm nun auch den geistigen Inhalt von allerhand Geräten mit, was dadurch geschieht, dass man sie zerschlägt und damit ihrer Seele den Austritt ermöglicht. Wir hatten schon früher gesehen, dass ein Teller oder eine Schüssel, die einen Sprung hat, als tot gilt, weil die Seele durch den Riss entwichen ist. Dies gelingt ihr noch leichter, wenn man den Gegenstand völlig zertrümmert. Weiterhin wird auch die Seele von Fruchtbäumen und Tieren dem Toten mitgegeben: zu diesem Zweck schlägt man die ersten um und schlachtet die letzteren.

Von den erdbestattenden Patasiwa des Westens berichtet Riedel: „Am dritten Tag nach dem Begräbnis versammeln sich die Blutsverwandten, Männer, wie Frauen, am Grabe, Gongs, alte Schüsseln, Teller und allerhand Tücher mit sich führend, welche auf dem Grab in Stücke geschlagen oder zerrissen werden, als Zeichen von Anhänglichkeit an den Toten, damit er erkennen könne, dass sie ihn höher achten, als die vernichteten Dinge [185]). An diesem Tage feiern die Dörflinge das Totenfest und essen, trinken und singen. Folgenden Tages begeben sich einige Blutsverwandte nach den Anpflanzungen des Verstorbenen, um dort eine grosse Zahl von Sago- und anderen Fruchtbäumen zu vernichten und ihn dadurch mit seinen Blutsverwandten auszusöhnen, indem sie keinen Anspruch darauf geltend machen

---

184) Boot l.c.p. 1168.

185) Diese Erklärung trifft nicht das Wesen der Sache.

wollen. [186]) Darauf wird die Trauer abgelegt". [187]) „Es ist selbstverständlich," so lesen wir weiterhin bei Boot, „dass man das Pamali so bald als möglich zu beendigen sucht. Dies geschieht durch eine Art Festmahl, das durch die Blutsverwandten des Verstorbenen oder durch den, in dessen Haus der Tod erfolgte, gegeben wird. Die Grösse dieses slamatan und der dabei entfaltete Glanz richtet sich nach der Geburt, dem Stand, dem Reichtum und dem Wohlstand des Verstorbenen und dessen nächster Blutsverwandten. Zuweilen besteht die Mahlzeit nur in Kauen von Sirih und Tabak nach einem Sagoessen, vielfach aber auch aus verschiedenen Gerichten wie Hirsch- und Schweinefleisch, Kuskus, Tangalongs, Sago, Reis und verschiedenen Früchten. Alle Blutsverwandten, Freunde und Bekannten des Verstorbenen nehmen daran teil, und sind verpflichtet, als Geschenk zu geben einen Teller, eine Schüssel oder etwas anderes, wie Reis, Sago, Früchte, Fleisch, Gongs usw." [188]) Boot erwähnt dabei nicht, dass die Teller, Schüsseln und Gongs zerschlagen werden müssen. Diese Sitte scheint jedoch über ganz Mittel- und Westseran verbreitet zu sein. Wir stellten sie fest in Pasahari und Hatunuru, Martin in Nuniali [189]). Auch Sachse erwähnt sie. [190])

Die Frist, die bis zum Abhalten des Totenfestes bezw. der Ablage der Trauer verstreicht, ist sehr verschieden. Nach dem Tode des Latunusa von Rumaolat betrug sie etwa 30 Tage. Wenn in Westseran (Alunestamm) ein Priester oder Oberhaupt (Kapitan und Latunusa) starb, hing sie davon ab, wie rasch es gelang, ein paar Köpfe zu erbeuten. Die Geister der Vornehmen entliess man nämlich nicht ins Seelenland, ohne ihnen ein paar Diener mitzugeben; damit sie dort als Held betrachtet wür-

186) Diese Erklärung trifft nicht das Wesen der Sache.
187) Riedel l.c.p. 142.
188) Boot l.c.p. 1168.
189) Martin l.c.p. 178.
190) Sachse l.c.p. 149.

den [191]). Heute, wo die Kopfjagd zur Unmöglichkeit geworden oder doch äusserst erschwert ist, markiert man sie bei solchen Gelegenheiten nur noch. Einige Männer begeben sich in vollem Kriegsschmuck in ein anderes Dorf und kehren mit einigen alten Tellern zurück, die dann dem Toten beigegeben werden und die Stelle des Schädels vertreten müssen.

Das Grab wird manchmal in grösserer Entfernung von der Ortschaft, meist jedoch in ihrer nächsten Nähe, ja sogar unmittelbar neben dem Wohnhaus hergerichtet (letzteres sahen wir in Kaloa und Masa-Manehuwe). Gemeinsame Gräberfelder kennt der Alfur nicht. In den ersten auf die Beerdigung folgenden Monaten ist die Stelle des Grabes durch die darauf liegenden Opfergaben gut gekennzeichnet, und auch später noch reinigt es der Alfur von Zeit zu Zeit vom Unkraut, da eine Verwahrlosung die Rache des Verstorbenen heraufbeschwören würde. (Masa-Manehuwe). Es ist ferner meist üblich, das Grab unter bestimmten Bäumen anzulegen oder gewisse Sträucher darauf zu pflanzen. In Raleo-Sawelit wählt man dafür den Weka-Baum. Im Sapalewagebiet dagegen pflanzt man Gadehu (*Codiaeum va-*

---

[191]) Riedel l.c.p. 143. — Hierbei sei darauf aufmerksam gemacht, dass auch der Alfur Serans glaubt, die Geister derjenigen, die er selbst erschlug, würden ihn einst im Jenseits bedienen. Durch das Kopfschnellen bringt man sich also — wie dies Wilken einmal treffend ausgedrückt hat — noch bei Lebzeiten sein eigenes Totenopfer. Eine bedeutsame Illustration dieser Vorstellung liefert ein mit Schnitzereien bedeckter Kalkbehälter, den ich in Raleo-Sawelit erhielt. Auf ihm ist ein Toter im Grabe dargestellt, der dem Adat gemäss unter einem Wekabaum ruht. In der Hand hält er etwas wie eine Leine, die zu einer sonnenartigen Figur führt, wie ein Knabe, der einen Drachen steigen lässt. Diese Figur ist das *oiale*, das Symbol für einen erbeuteten Kopf, und zwar, wie mir die Alfuren selbst erklärten, das *oiale*, welches sich der Verstorbene bei Lebzeiten verdiente. Hier kommt also die Auffassung, dass der Kopferbeuter auch nach seinem Tode Nutzen aus dem Erschlagenen zieht, mit grösster Deutlichkeit zum Ausdruck.

riegatum Bl.) aufs Grab, offenbar eine alte heidnische Sitte, die sich bei den Bewohnern der Südküste und der Amboinen erhalten hat, auch nachdem sie zum Christentum übertraten. Die Friedhöfe sind dort manchmal zu einer wahren Gadehu-Pflanzung geworden. Der Grund, warum gerade dieser Strauch eine solche Bevorzugung erfährt, wird nicht angegeben. Sehr wahrscheinlich diente er ursprünglich dazu, die Stelle als *pamali* zu kennzeichnen [192]), und deswegen mochte man ihm später auch die Eigenschaft zuerkennen, böse Geister abzuwehren [193]). Denn diese folgen den Geboten, die für die Menschen bindend sind [194]). In der Tat ist man nämlich vielerorts darum besorgt, dass der Tote von bösen Geistern geraubt werden könnte. In ganz Mittelseran pflanzt man nicht Gadehustecklinge aufs Grab, sondern bedeckt es, sobald die Erde sich über der Leiche geschlossen hat, mit den Blättern von *galoba utan* (*Costus speciosus* Smith und andere Scitamineen), einer Staude, die von den bösen Geistern sehr gefürchtet wird.

---

[192]) So pflanzt man beispielsweise auf Seran vielfach Gadehu um den Opferstein zum Zeichen, dass die Stelle geweiht ist. Auch das Menstruationshäusschen, dessen Betreten für Männer *pamali* ist, wird zuweilen mit einer heckenartigen Einfriedigung von Gadehu umgeben (Martin, l.c.p. 153).

[193]) Eine solche Verwendung von Croton- (Gadehu-) Zweigen ist aus Seran in der Tat bekannt. Martin (l.c.p. 83) sah in Hatusua, „dass alte betrunkene Weiber Büschel der Pflanze in den Händen trugen, als sie tanzend, unter Begleitung von Gong und ohrbetäubendem Kreischen, ein Familienfest feierten. Es war der Tag, an dem ein etwa 4 Monate altes Kind, der Sitte gemäss, zum ersten Mal ins Freie getragen wurde". Hier dienten offenbar die Crotonzweige zur Unterstützung des Lärmes; durch beide Mittel wollte man böse Geister abhalten, sich der zarten Seele des Kindes zu bemächtigen.

[194]) Wenn sich in Seran die Kunde verbreitet, dass in der Nachbarschaft die Pocken herrschen, so pflanzt man am Strande Verbotszeichen (*siri*) in Form gekreuzter Hölzer auf (Ludeking l.c.p. 162), um der „Mutter der Pocken" den Zutritt ins Dorf zu verbieten.

Am meisten aber ist die Seele des Toten der Gefahr ausgesetzt, von ihnen entführt zu werden, so lange sie noch nicht im Grabe ruht. Diese Auffassung besteht wenigstens auf Ambon und den Uliasern, wo der Leichnam bis zur Beisetzung Tag und Nacht von Wächtern, *mata wana* (= lebendiges, aufmerksames Auge?) genannt, behütet werden muss [195]), um vorzubeugen, dass die Swanggi eindringen und das Herz des Verstorbenen verschlingen; zu Danckerts Zeiten waren sie sogar mit Schild und Schwert bewaffnet [196]).

IV. Der Kakehan. [197])

Über diesen seranesischen Geheimbund hat van Schmid (1845) die ersten ausführlicheren Mitteilungen

---

195) van Schmid, Aanteekeningen p. 589.

196) Sebastiaen Danckert, l.c.p. 154.

197) Das Wort entstammt den Mundarten der Südküste, wo es mancherorts auch *Kakehan*, *Kakian* oder *Kakihan* lautet. Auf seine Bedeutung ist van Hoëvell in Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde XXVI, p. 102—103 ausführlich eingegangen. Er glaubt, dass sich *Kakian* vom Verbum *Kaki* = kratzen, tätowieren ableite und übersetzt es daher mit: „Club der Tätowierten", übersieht dabei aber, dass durch das Suffix *-an* wohl im Malayischen, jedoch niemals in der amboinischen Sprachengruppe Verbalsubstantiva gebildet werden, sodass diese Erklärung hinfällig wird.

Kakihan und seine Abwandlungen bezeichnen eigentlich nicht den Bund, sondern den Neueingeweihten im Zustand der Hypnose. In den alfurischen Dialekten der oberen Tala lautet das Wort *Ripane*. Dies leitet sich trotz des verschiedenen Klanges vom gleichen Grundwort ab, nämlich dem Substantivum *kivan*. Eine grosse Kategorie des ursprünglichen *k* wird in den Alfurendialekten des Wemale-Stammes zu *r* (bekante Beispiele sind *marele* = Kuskus aus *makel*; *maru* = Schädeltanz aus *maku*), während ursprüngliches *v* an der Südküste zu *h* abgeschwächt, an der oberen Tala zu *p* verstärkt wird. Die erste Silbe des Wortes *kakihan* ist aus Reduplikation des Stammes *kivan* hervorgegangen, wobei, wie so häufig, der Vokal der reduplizierten Silbe in *a* verändert wurde. Dass der Stamm *kivan* soviel dialektische Abwand-

gemacht. [198]) Nach ihm erweiterten besonders van Ekris (1867), Riedel (1886), und Krayer van Aalst (1906) unsere Kenntnisse. Die wichtigsten Nachrichten aber verdanken wir einem Mitglied des Bundes, dem Kapitan Markus Kakiai aus Paulohi, welcher als einer der Rädelsführer am Aufstand von 1858 gefangen genommen wurde und vor seiner Hinrichtung sehr gründliche Aussagen über den Kakehan machte, die durch Ludeking und van Rees der Wissenschaft zugänglich gemacht wurden. Vergleicht man die bisherige Literatur über diesen Gegenstand, so offenbahrt sich bei aller Übereinstimmung in den Grundzügen doch eine bedeutende Abweichung in der Angabe von Einselheiten. Dies ist wohl z. T. auf lokale und zeitliche Verschiedenheiten in den Gebräuchen zurückzuführen, aber auch Missverständnisse der Autoren

---

lungen erfährt, beweist das hohe Alter des Wortes, das ohne Zweifel schon Jahrhunderte lang im Gebrauch war, als der Verband der drei Ströme gegründet wurde. Wenn ich Kakehan in der Folge zur Bezeichnung des Bundes verwende, so folge ich damit dem in der Litteratur üblich gewordenen Gebrauch.

Ebenso wenig hat der häufige Geschlechtsname *Kakiai* mit *kaki* oder Kakian etwas zu tun. Nach van Hoëvell sollte dies den Priester bedeuten, der die Tätowierung anbringt. Riedel, welcher der Meinung ist, das Kakian auch Adel bezeichnet, versteigt sich zu einer noch viel gesuchteren Erklärung: er bestrebt sich, diese vermeintliche Bedeutung mit *kaki* = tätowieren in Einklang zu bringen und deutet darum Kakia als den durch Tätowierung zum Adel des Kakehan-Clubs Erhobenen. (l.c.p. 109). In Warheit ist *kakiai* ein dem Ternatanischen entlehntes Wort, welches dort mit Prinz übersetzt werden muss und durch Reduplikation aus dem Alt-Javanischen *kiai* entstand, wie das Ternatanische *niniai* = Prinzessin aus dem Alt Javanischen njai. Daher denn auch auf Seran Kakiai zur Bezeichnung des Hauptes der Jünglinge, meist des ältesten Sohnes des Dorfoberhauptes, dient (Boot l.c.p. 661), also eines vollkommenen Äquivalents für Prinz. Daneben ist Kakiai ein häufiger Familienname in den christlichen Ortschaften geworden.

198) van Schmid verdankt seine Angaben einem Seraner, der sich in Saparna als Soldat anwerben liess.

lassen sich vielfach nachweisen. Dies veranlasst mich, den Gegenstand unter Berücksichtigung der älteren Literatur noch einmal zu behandeln, obwohl ich nur wenig neue Einzelheiten hinzufügen kann. Während jedoch alle früheren Gewährsmänner (van Ekris vielleicht ausgenommen) die Ceremonien bei der Aufnahme der Novizen so auslegten, als bezweckten sie lediglich einen Betrug der Laien, bin ich zu der Überzeugung gelangt, dass sie teilweise — wenigstens ursprünglich — als Äusserungen von Suggestion und Hypnose aufzufassen sind. Dadurch gewinnt die Darstellung einen von Grund auf neuen Charakter, und das möge die Ausführlichkeit entschuldigen.

Über Entstehung und Alter des Kakihan sind wir auf Vermutungen angewiesen. Bezemer [199]) glaubt darin die spätere Entwicklungsform eines Männerbundes erblicken zu dürfen, wie solche besonders in Melanesien so weit verbreitet sind, wo die unverheirateten jungen Männer gemeinsame Häuser bewohnen und stellt das Kakehanhaus auf eine Stufe mit dem Männerhaus. Die Analogien sind jedoch so gering, dass diese Auffassung stark in Zweifel gezogen werden muss. [200])

Andere haben gemeint, dass der Kakihan zur Zeit der härtesten Bedrückung durch die ostindische Kompanie auf Huamual als Trutzbündnis entstanden und später durch Flüchtlinge nach Westseran verpflanzt worden sei. So berichtet auch eine Überlieferung. Dafür bietet die Geschichte jedoch gar keine Anhaltspunkte, auch spricht gegen diese Annahme der Umstand, dass Dörfer, die nach 1656 von Huamual vertrieben wurden, wie Aweija und Lisela, dem Orden nicht angehören.

Wieder andere, so van Ekris [201]) und neuerdings auch Sachse [202]), glauben daraus, dass Valentijn zwar die

---

[199]) Bezemer, Door Nederlandsch Oost-Indië, 1906, p. 604 ff.

[200]) van Ekris, Iets over het Ceramsche Kakian-verbond p. 296.

[201]) Sachse, Het eiland Seran p. 61.

[202]) De Ambonse Historie, p. 252.

Einrichtung des Kakehan, nicht aber seinen Namen erwähnt, schliessen zu müssen, dass er damals noch nicht lange bestand, und verlegen seine Gründung in die Mitte des XVII. Jahrhunderts, nehmen aber als seine Wiege Westseran an. Als Anlass zum Zusammenschluss betrachten sie die Bedrückung der Bevölkerung durch die ternatanischen Landvögte. Auch sie erblicken im Kakehan einen Club mit ursprünglich politischen Tendenzen.

Dass wenigstens diese Altersschätzung nicht richtig sein kann, lehrt eine Stelle bei Rumphius [203]). Im Jahre 1646, so heisst es da, reiste der Prediger Brund mit einigen Mitgliedern des Kirchenrates nach der jungen

---

203) Von den zahlreichen Tatsachen, die sich der Theorie Bezemers entgegenstellen, seien hier nur einige erwähnt. Die Aufnahme in den Kakehanbund erfolgt ganz unabhängig von dem Fest des Tjidakobindens (bei welchem die jungen Leute zu Männern erklärt werden), und zwar manchmal vor, manchmal nach diesem Fest. — Es ist sehr verkehrt, anzunehmen, dass der Kakehan alle seine Mitglieder in Freundschaft vereine, einen Freundschaftsbund darstelle. Beiderseitige Zugehörigkeit zum Kakehan hindert nicht, dass sich zwei Stämme in jahrzehntelanger Fehde dezimieren. Den Charakter eines Freundschaftsbündnisses trägt dagegen der Pelaverband, der uns später beschäftigen wird; er erstreckt sich aber nicht nur auf die Männer, sondern auf die ganze Bevölkerung.— Das Kakehanhaus wird keineswegs zu beratenden Versammlungen oder Freudenfesten der Männer benutzt; hierzu dient, wie auf ganz Seran, der Baileo. — Ein Verband unverheirateter junger Männer (*lokune*) aus dem gleichen Dorf besteht auch auf Seran (und nicht nur bei den Kakehanisten), besitzt aber keinerlei religiösen Charakter und hat mit dem Kakehan nicht das mindeste zu tun. An der Spitze dieses Bundes steht in jedem Dorf der Kakiai, (malayisch *kapala ngungare*), meist der älteste Sohn des Regenten, der die Jünglinge bei Festen anführt. Die Mädchen (*maruka*) bilden gleichfalls eine Gemeinschaft unter einer Führerin, malayisch *kapala djodjaro* genannt. Sachse (l.c.p. 108) bemerkt, dass die jungen Leute beiderlei Geschlechts sowohl in West- als in Mittelseran zuweilen zu Picknicks zusammenkommen, was man auf Malayisch *makan petita* nennt, wörtlich: in Reihen sitzend essen.

Christengemeinde Kaibobo „dewelke hun meest tot den duijvels dienst, *van ouds gepleegt*, vervallen vond, hebbende in vijff maanden 67 kinders tot desselfs dienst gecontribueert".

Hierdurch erhält die Aussage des Markus Kakiai eine gewichtige Stütze, nach welchem der Kakehan schon vor der Ankunft der Portugiesen bestand. Wie weit wir jedoch die Entstehung vor diesen Zeitpunkt zurückverlegen müssen, wissen wir nicht bestimmt. Hierfür bietet sich nur ein ungenauer Anhalt, das ist der Umstand, dass nicht alle Patasiwa des Westens Kakehanisten sind. Wie wir sahen, ist der Tomuala-Stamm dem Bund fern geblieben, angeblich, weil er den Anschluss versäumte. Nun ergibt sich aus dem früher Gesagten mit aller Deutlichkeit, dass die Einteilung in Patasiwa und Patalima einen rein politischen Charakter trägt. Ursprünglich bildeten also alle Patasiwa des Westens einen geschlossenen Bund. Dieser verlor allmählich seine einigende Kraft, und es bildete sich auf religiöser Grundlage ein neuer Bund, der Kakehan, welcher fast alle Patasiwa des Westens umschloss, mit Ausnahme eines Teiles der auf der Halbinsel Huamual Wohnenden und des Tomuala-Stammes. Da die Begriffe Patasiwa und Patalima mit grosser Wahrscheinlichkeit erst ins politische Leben Serans hineingetragen worden sind, als eine engere Berührung mit den Nordmolukken (Ternate und Tidore) bestand, also kaum vor dem XIV. Jahrhundert, dürfte sich im XV. Jahrhundert der Anlass zur Gründung des Kakehan-Bundes geboten haben.

Gegen Ende desselben begann ein wichtiger Wendepunkt in der Entwicklung Serans, die durch die Machtausdehnung der molukkischen Königsreiche und die Ausbreitung des Islam eingeleitet wurde. Beides bedrohte die Selbständigkeit der Alfuren und den Bestand ihrer überkommenen Sitten, an denen sie mit grösster Zähigkeit fest hielten. Aus diesen Umständen heraus wurde der Bund geboren, welcher seine Mitglieder

verpflichtete dem Glauben und den Sitten der Vorfahren treu anzuhangen und sich gegenseitig in der Abwehr äusserer Feinde zu unterstützen. Die Machtmittel der Priester, welche dem Kakehan etwas so Geheimnisvolles verleihen und seine Mitglieder von dessen göttlicher Institution fest überzeugen — ich meine die Hypnose—, mochten schon seit langern bei religiösen Gebräuchen hier und da angewandt werden, wie das uralte Wort *Kakihane* (*ripane*) wahrscheinlich macht, gewannen nun aber als Grundlage des Kakehan eine besonders grosse Bedeutung. Ohne Zweifel sind also die Priester die Urheber des Bundes.

Er umfasst alle Seraner östlich der Landzunge von Tanunu, welche Huamual von Seran scheidet, und westlich der Flüsse W. Mala an der Südküste, W. Pinan (= Makina) an der Nordküste. Ihm hängen nicht nur alle Alfuren dieses Gebietes an, sondern auch die am Strande wohnenden Christen und die Bewohner einiger Muhammedanerdörfer, so Latu und Hualoi. Das beweist einerseits die überzeugende Kraft der Riten, andererseits aber auch die politische Tendenz des Bundes, die nach den fortgesetzten Bedrückungen durch Ternataner, Portugiesen und Holländer immer mehr in den Vordergrund rückte. Auch mochte es vielfach die Klugheit den Strandbewohnern gebieten, den Gegensatz zum gefürchteten Begalfuren dadurch zu mildern, dass sie sich in den Bund aufnehmen liessen.

Wie weit sich das Bundesgebiet vor der Entvölkerung Huamuals (1656) auf diese Halbinsel, die an der Küste vorwiegend durch Muhammedaner besiedelt war, ausdehnte, ist uns durch Rumphius nicht mitgeteilt worden. Dass jedoch der Kakehan auch dort Wurzel geschlagen hatte, geht einmal daraus hervor, dass der Latu von Asahudi einer der Würdentrager des Saniri-rates von Eti war [204]), dann aus der Erzählung eines

[204]) Boot l.c.p. 886.

Kapala Soa von Eti, dass die Muhammedaner von Luhu einst in grosser Zahl dem Bunde angehört hätten, während es jetzt nur noch ganz wenige seien. [205])

Die äussere Gliederung in 3 Gruppen und die Einsetzung von profanen Beamten des Bundes hat sich wohl erst mit der Zeit herausgebildet, bestand jedoch bereits in der zweiten Hälfte des XVII. Jahrhunderts. Der Titel Kapitan, welchen einige Beamte führen, lässt sogar vermuten dass seine Entstehung in die Portugiesenzeit fällt.

Nach den 3 Hauptströmen des Kakehangebietes zerfällt der Bund in die Gruppen des Eti-, Tala- und Sapalewastammes. Diese Gliederung hat rein administrative, nicht aber ethnologische Bedeutung.

Die Aufsicht über jede führt ein Beamtenrat, der *Saniri*, welchem die Pflege der Institutionen des Bundes, die Schlichtung von Streitigkeiten innerhalb desselben und die Bestrafung der Schuldigen obliegt. An seiner Spitze steht der *Ina-ama* (wörtlich derjenige, der seinen Untertanen „Vater und Mutter" ist). Seine Würde ist nicht erblich; der Träger des Amtes wird von den Regenten des Gebietes gewählt und durch die holländische Regierung in seiner Würde bestätigt. Einmal im Jahre bereist er sein Land, lässt sich durch die Priester über den Stand der Dinge, die mit dem Bund zusammenhängen, berichten und sucht nach Möglichkeit Frieden zu stiften. Der Talastamm hat ein Lied:

ina-ama Poputi [1]) *riku* [2]) *nusa tita-tita* [3]) *ulate* [4]), *takale* [5]) *matapurua* [6]) *peie* [7]) *waele teru* [8]) *maa-punu* [9]) *katatule* [10]).

---

[205]) Nach Boot, l.c.p. 886, hiess ein Patih des alten Saniriates von Eti Luku, was wohl identisch mit Luhu ist. — Als der Gouverneur Gijzel im September 1633 das Dorf Serulau nahe der Ostküste von Huamual einnahm, fand er dort einen Tempel, worin 500—600 Soldaten logiert werden konnten (Bokemeyer, Die Molukken, Anhang p. LIV). Sehr wahrscheinlich is dies ein Kakehan-Haus gewesen, denn andere Gebäude von solchen Abmessungen errichtet der Seraner nicht.

1) *Poputi* = Kaibobo. 2) rundum. 3) *tita* über etwas Gewölbtes hinlaufen. 4) Gebirge. 5) weil. 6) Mitglieder? 7) von. 8) *waele teru* die 3 Ströme. 9) *punu* töten, maa formt das Particip. 10) wahllos, ohne Zweck, (mal. *sebarang sahadja*).

„Der Ina-ama von Kaibobo geht rings um sein Land und läuft in den Bergen herum, weil die Leute von den 3 Strömern (= die Kakehanisten) sinnlos gemordet haben".

Sein Einfluss darf aber nicht allzu hoch veranschlagt werden, denn bis in die jüngste Zeit waren Kopfjagden zwischen Mitgliedern des Bundes an der Tagesordnung. Die Busse, welche er auferlegt, besteht meist in Tellern oder Sarongs (*kain patola*). Zur Seite steht jedem von den 3 Ina-ama ein *Kapitan*, der über die Ausführung der Befehle wacht, und 2 Berater, *Saile-huei* 1) und *Saile-pupui* [206]) genannt, von denen ersterer die Stranddörfer, letzterer die Bergdörfer vertritt.

Jeder der drei Ina-ama und jeder der drei Kapitans führt eine besondere, mit dem Amt verbundene Bezeichung.

Die Saniri-Räte setzen sich folgendermassen zusammen:

Sanirirat von Eti.

Ina-ama Tihumeten [207])	in Eti
Kapitan Tupasoua [208])	in Eti
Sailehuei	in Eti
Sailepupui	in Kawa

Hierzu ein Herold, der *Portelu* in Murikau (Alfur)

---

[206]) *saile* (*sair*) bezeichnet das Patola-Tuch, ursprünglich ein kostbares Gewebe vorderindischer Herkunft, *huwei* (*uei*) sein unteres Ende, *pupui (bubui, huhui)* sein oberes Ende. Das Gebiet wird also bildlich mit einem solchen Tuch verglichen.

[207]) = schwarzer See.

[208]) = der in den *soue* Sitzende. *soue* ist das Häuschen, in welchem die frisch geschnittenen Köpfe vor ihrer Überführung in den Baileo aufbewahrt werden.

Saniriirat von Tala.

Ina-ama Tahija Taisane	in Kaibobo (Christ)
Kapitan Makuresi	in Hatusua (Christ)
Sailehuei	in Patuhui = Watui (Alfur)
Sailepupui	in Kairatu (Christ)

Hierzu ein Herold, der *Siwalete* in Hualoi (Muhammedaner).

Saniriirat von Sapalewa.

Ina-ama Hahuinai [209]) oder Bolehatu	in Nuniali
Kapitan Manumeten [210])	in Sarimetin.
Sailehuei	in Nakaela
Sailepupui	in Buria.

Ursprünglich hatte auch das *Uligebiet* seinen eigenen Saniriirat. An seiner Spitze stand der *Latu Kasale,* dem als Kapitan *Wasaia Seane* beigegeben war. Er wurde jedoch aufgehoben, angeblich durch die Kompanie, sodass sich das Uligebiet jetzt in Saniriangelegenheiten an den Rat von Sapalewa wendet, in welchem neuerdings auch der Pati von Lisabata einen Sitz hat.

Die eigentlichen Hüter der alten Einrichtungen, die Seele des Kakehan sind aber die Priester, deren es in jedem Ort mindestens einen, meist jedoch mehrere gibt. In letzterem Falle steht einer an Würdigkeit über den anderen. Im gewöhnlichen Leben treten sie wenig hervor; sie sind äusserlich an keinerlei Abzeichen zu erkennen und halten sich bei Anwesenheit eines Europäers im Verborgenen. In Wahrheit aber sind sie die

209) = Schweinemutter.
210) = schwarzer Vogel.

eigentlichen Beherrscher des Volkes, das ihren Befehlen blindlings folgt, da es von ihren übernatürlichen Kräften überzeugt ist. Die Namen, welche sie führen, sind je nach dem Sprachgebiet verschieden. Im Talagebiet wird nach van Schmid [211]) der Oberpriester *mauwen lalamena*, der im Rang an zweiter Stelle stehende *mauwen lalamuri* genannt, ihnen stehen noch zwei *mauwen maitele* als Gehilfen zur Seite. Im Sapalewagebiet heisst ersterer *mauwen ela* oder *anakota*, im Uligebiet *mauwene Kahiti*.

Hat sich einer aus dem Dorfe gegen die Gebote des Kakehan, etwa durch Verrat der Bundesgeheimnisse, versündigt, so sitzt der Priesterrat über ihn zu Gericht und setzt die Strafe fest, die in Bussen, zuweilen auch im Todesurteil besteht, welches durch die Mitglieder des Bundes vollzogen werden muss.

Wenn sie den Zeitpunkt zur Aufnahme neuer Mitglieder für gegeben halten, schicken sie ihre Boten (*sinili*) nach Einbruch der Dunkelheit ins Dorf, welche unter Gongschlag durch die Strassen ziehen und alle Kakehanisten mit lauter Stimme auffordern, zur Bundesversammlung zu erscheinen. Diese nennt man in Paulohi *waele kakalati*, d.h. Hochwasser, Überströmung. Sie rufen daher aus: „*Seina sue Tala, seina sue Eti, seina sue Sapalewa, hala malapu furia waele*". („Wer an Tala, Eti oder Sapalewa wohnt, eile rasch zum Wasser"). Alle kommen nun im Walde (oder im Schlafhaus der Kakehanisten) zusammen, wo ihnen durch den Oberpriester eröffnet wird, dass neue Adepten aufgenommen werden sollen und alle Vorbereitungen dafür zu treffen sind. Während nun ein Teil die Sorge für die Beschaffung der nötigen Lebensmittel übernimmt, macht sich der andere daran, unter Leitung der Priester das Kakehanhaus wieder herzurichten.

---

[211]) van Schmid, Het kakihansch verbond op het eiland Ceram p. 27.

Ein solches *Kakehanhaus* (*luma momoli, tita, tutue* usw.). gab es ursprünglich bei jedem grösseren Dorf, ja einzelne Orte hatten mehrere davon. [212]) Jetzt sucht die holländische Regierung den Bund dadurch zu bekämpfen, dass sie die Instandsetzung alter Kakehanhäuser und den Bau neuer nicht genehmigt, und die Folge ist, dass ihre Zahl stark abgenommen hat. Zur Zeit unserer Reise besassen die Kakehanisten der Abteilung Wahai kein benutzbares *luma momoli* mehr und mussten sich für das Aufnahmefest nach Apiolo oder Nuniali begeben.

Das Kakehanhaus liegt im Walde versteckt, jedoch meist in der Nähe der Ortschaft. Es ist ein sehr geräumiger Bau, der mehrere Hundert Menschen fassen kann, von der Gestalt eines langen, von hohem Dach gedeckten und meist von einer Hecke umgebenen Schuppens. Besondere Sorgfalt wird darauf gelegt, die Wände möglichst dicht zu machen, damit Unbefugte nicht sehen können, was drinnen vorgeht, und im Innereren geheimnisvolle Finsternis herrscht. Nach Sachse [213]) wird die Wand zuweilen aus Mauerwerk aufgeführt. Bei einem der beiden Kakehanhäuser, die ich aus einigen Schritten Entfernung sah, schien mir die Stelle der Wände ein mächtiger Erdwall einzunehmen, den das hohe Dach überdeckte. Nicht durchweg sind indessen diese Häuser ebenerdig gebaut; Krayer sah auch solche, die auf Pfählen errichtet waren. [214])

Verzierungen der Vorderwand scheinen die Regel zu bilden. Der Orangkaia von Uwen sagte mir, dass Giebelbalken und Giebelwand als Ornament heilige Zeichen trügen. Nach van Schmid sind an der Hecke, welche die Eingangstür verdeckt, Darstellungen von Sonne,

---

[212]) Ludeking (p. 70—71) führt alle Kakehanhäuser des Talagebietes namentlich auf. Jedes von ihnen hatte einen eigenen Namen, welcher dem der Soa des Oberpriesters entsprach.

[213]) Sachse, Het eiland Seran p. 91.

[214]) Bezemer l.c.p. 603.

Mond, Sternen, Schlangen, Vögeln usw. angebracht. Vermutlich sind damit ähnliche Figuren gemeint, wie die, welche ein Lichtbild Martins zeigt, und die ein Kakehanisten-Schlafhaus zierten. [215]) Ich sah an der Giebelwand eines *luma momoli* geschnitzte Zeichen von der Gestalt schwarzer und weisser Dreiecke, wie sie häufig auf Bambus-Kalkbehältern wiederkehren. Krayer hat festgestellt, das derartige Ornamente aus der Rinde des Kaju-putih (?)-Baumes ausgeschnitten und auf einer Unterlage von schwarzen Gemutufasern befestigt sind.

In Innereren sollen sich nach van Schmid und Ludeking, die ihr Wissen nur dritten zu verdanken haben, keinerlei Dinge befinden ausser vier erhöhten Sitzplätzen für die Priester und einer langen Bank an jeder der Längsseiten. Von vorn und hinten ist der Raum durch eine Tür zugänglich. Krayer sah an den Längsseiten lange Balken und an der Breitseite gegenüber dem Eingang einen kurzen; in der Mitte des Raumes gewahrte er einen Holzrahmen, mit Sand gefüllt, um als Feuerstelle zu dienen, und bemerkte hier und da aus flach getrockneten Arengblättern geschnittene Blumen, die an den Pfählen herabhingen. Unterm Dachfirst waren einige Schädel befestigt, dazwischen Arm- und Beinknochen.

Wenn nun der Tag herangekommen ist, an dem die Kandidaten Aufnahme finden sollen, werden alle Nichteingeweihten — Frauen und Kinder — in den Wald geschickt. Sie nehmen, bevor sie das Haus verlassen, herzbrechenden Abschied von ihren Söhne und Brüdern, welche, beeinflusst durch die Kakehanisten, fest davon überzeugt sind, dass der grosse Geist (*nitu ela*) ihre Seele rauben werde [216]). Nach Einbruch der Nacht geht dann der Mauwen im Dorf umher und sucht sich die jungen

---

[215]) Martin, l.c.p. 78.
[216]) Riedel l.c.p. 109.

Leute zusammen, welche aufgenommen werden sollen. Diese führen nun den Namen *ripane* oder Kakehane [217]). Sie werden nicht sogleich ins Kakehanhaus, sondern zunächst ins Haus des Priesters geführt und dort einige Tage lang auf die kommenden Dinge vorbereitet [218]), wahrscheinlich um sie durch Erweckung bestimmter Vorstellungen und Ängste für Suggestionen empfänglicher zu machen. Auch werden sie mit *Curcuma* am ganzen Leib eingerieben und täglich in einem heiligen Bache gebadet [219]).

Nach Beendigung aller dieser Vorbereitungen versammeln sich Priester, Eingeweihte und Ripane im Hause des Oberpriesters und begeben sich dann in feierlichem Zuge nach dem Kakehanhaus. Voran schreitet der Oberpriester, eine Lanze mit eiserner Spitze in der Hand, in langer Reihe folgen die Ripane. Ihr Gesicht ist für diesen Gang mit einem Patolatuch verhüllt, um Angst und Grauen in ihnen noch zu erhöhen. An jeder Hand werden sie von einem Begleiter geführt, der ihnen den Weg weist. Diese beiden Leute heissen *masaloo tunine* und *masaloo metene*, der eigentliche und der schwarze Begleiter, und stehen dem Ripane während der ganzen Dauer des nun folgenden hypnotischen Schlafes zur Seite. [220])

---

217) Um Missverständnisse auszuschliessen, führe ich die Neueingeweihten in der Folge unter dem Namen Ripane an, der bei den Alfuren der oberen Tala gebräuchlich ist. Vgl. p. Anm.

218) Ludeking l.c.p. 73.

219) van Schmid l.c.p. 29.

220) Der Missionar Krayer van Aalst, der 1898 in Eti Gelegenheit hatte, die Prozession auf dem Wege vom Priesterhaus zum Kakehanhaus zu sehen, beschreibt sie etwas abweichend, was wohl auf lokale Verschiedenheit der Gebräuche zurückzuführen ist.
„Voran lief der *lalamena* von Kawa, einen Speer auf der Schulter, die Lenden umgürtet mit dem gelben Tjidako, um die Arme aus Bambusbast geflochtene Ringe, von denen hineingeschobene Gadehublätter herabhingen. Sein Haar hatte er in einen Knoten geschlungen und mit einem roten Kopftuch umwunden, während in seiner Rechten ein langer Parang blitzte. Er sang mit

Wann dieser einsetzt, ist nicht bekannt, jedenfalls aber bald nach dem Betreten des Kakehanhauses. Ein Kakehanist sagte mir, dass der Ripane nach kurzer Zeit darin das Bewusstsein dessen verlöre, was mit ihm geschehe. Boot setzt dies auf Rechnung eines berauschenden Trankes, welchen der Ripane angeblich durch die Mauwen erhält, [221]) aber dies widerspricht allem, was mir und früheren Autoren erzählt wurde. Viel wahrscheinlicher ist, dass der Ripane, dessen Gedanken sich auf die kommenden Dinge voll ängstlicher Spannung konzentrierten und dem der Priester wahrscheinlich gesagt hat, dass die Geister der Vorfahren sich seiner bemächtigen würden, unter dem Eindruck der schauerlichen Finsternis, welche in dem grossen Raum herrscht und des Getöses, das sich aus dem Dunkel erhebt, bald in einen somnambulen Zustand verfällt. Es ist bekannt, wie rasch ein solcher bei den Völkern des malayischen Archipels, insbesondere bei Jugendlichen, durch einfache Mittel hervorgerufen wird. Wir sind auf Bali wiederholt Augenzeugen davon gewesen, und auf Seran sah ich, wie Tjakalele tanzende Männer in kurzer Zeit durch Tahuriblasen in Raserei versetzt wurden, bei der ihr Bewusstsein vollkommen ausgeschaltet war.

Ein wichtiges Mittel den hypnotischen Zustand zu erwecken scheint auch hier die Bambustrompete (*tavuli*) zu bilden. Nach van Schmid empfängt die eintretenden Ripane ein entsetzlicher Lärm und gräuliches Gebrüll.

---

schöner, voller Stimme, und hinter ihm gingen etwa 10 Männer, die den Gesang begleiteten. Danach kamen die jungen Adepten, jeder mit einem Stock in der Hand, das Haar mit *loleba* zusammengebunden; kleine kupferne Schellen hingen vor ihrem Bauch und auf ihre Schenkel hinab und klingelten mit silbernem Klang. Mit gebeugtem Kopf, nach ihren Füssen starrend, gingen sie hinter einander, um die Lenden den Schamgurt von weissem Baumbast, und neben ihnen der Pate (=Masako), der sie sogleich dem *lalamena* im Kakehanhaus übergeben sollte. (Bezemer, l.c.p. 601).

[221]) Boot l.c.p. 886.

Die versammelten Kakehanisten schlagen und strampeln nämlich mit Händen und Füssen gegen Wände und Bänke, so dass das Gebäude in seinen Grundfesten erbebt, und blasen dazu durch die Bambustrompeten. Ähnlich wurde auch van Ekris der Vorgang geschildert. „In digte duisternis, soms wel in een gat in den grond gezeten, verneemt hij (der Ripane) door aangebragte spreekbuizen allerlei vreemde geluiden en hoort soms het gekletter van parangs en eenige geweerschoten". Nach Ludeking werden die Ripane genötigt, sich mit untergeschlagenen Beinen auf die Bank zu setzen und de geöffneten Hände hinzuhalten, als ob sie etwas empfangen wollten; dann legt ihnen der Kapitan das untere Ende seiner Bambustrompete auf die Hand und redet jeden von ihnen durch dieses Sprachrohr mit Grabesstimme an. Sie sind davon überzeugt, die Stimme der Ahnen zu vernehmen.

Eine besondere Rolle scheint aber auch hier dem *Masaloo tunine* zuzukommen. Er ist offenbar derjenige, der darüber wacht, dass bei seinem Ripane der gewünschte Zustand wirklich eintritt. Nicht jeder Kakehanist eignet sich dazu; es sind meist ältere, erfahrene Männer. Der *Masaloo metene* ist ihm unterstellt und übernimmt lediglich die Aufgabe, den Ripane während der Dauer der Hypnose zu pflegen; er gibt ihm zu essen, steht ihm beim Gehen zur Seite und begleitet ihm beim Verrichten der Notdurft.

Die Zeit, während welcher die Ripane im Kakehanhaus verbleiben, wechselt zwischen 5 und 9 Tagen. Mir wurden 6 Tage angegeben. Womit sie ausgefüllt werden, ist nicht klar. Nach van Schmid sind die Ripane verpflichtet, solange sie nicht schlafen, [222]) stets in vorgebeugter Haltung zu sitzen und keine Bewegung mit dem Körper zu machen, wie der Autor meint „als Beweis der Ehrfurcht vor ihren Teufeln,

---

222) Dies tun sie am Boden auf besonderen Matten, in Paulohi *pai-kakehan* genannt, welche sie ins Kakehanhaus mitbrachten.

damit diese ihnen nichts Böses zufügen". Wahrscheinlich aber ist dies die Äusserung ihres kataleptischen Zustandes.

Ludeking berichtet dagegen, die Ripané würden täglich gebadet und ihr Kopf mit Öl und geschabter Kuneng-Wurzel *(Curcuma longa)* eingerieben „um ihnen das Aussehen zu verleihen, als habe sie der Teufel verschlungen".

Auch werden ihnen angeblich während dieser Zeit die Lehren des Kakehan mitgeteilt und ihnen gewisse Verpflichtungen auferlegt; aber was die Autoren darüber schreiben, scheint auf Phantasie zu beruhen. Nach Riedel wird ihnen geboten, ihre Blutsverwandten gut zu behandeln, nicht mit ihnen zu streiten und ihre Frauen nicht zu verführen. Weiter würden ihnen alte Traditionen, sowie die Geheimnisse des Stammes und des Kakehanbundes offenbart. Ludeking dagegen behauptet, sie würden zur Treue gegen ihre Bundesbrüder im Kriege und zu strengster Wahrung der Bundesgeheimnisse verpflichtet [223]) und angehalten, den Betrug der Laien weiterzuspinnen durch die Erzählung, der Teufel habe sie getötet und erst auf Bitten der Kakehanisten wieder lebendig gemacht.

Es steht dagegen fest, dass den Ripane während ihres Aufenthaltes im Kakehanhaus die *Tätowierung* angebracht wird. Die Priester volziehen diese Prozedur an den Hypnotisierten, denen später gesagt wird, der grosse Geist der Kakehanisten, der *nitu ela*, habe sie damit gezeichnet und auch die für jeden einzelnen passende Figur gewählt. Denn die Tätowierungen zeigen viele verschiedene Formen von symbolischer Bedeutung, worauf später zurückzukommen sein wird.

van Schmid weiss zu sagen, dass die Tätowierung am Tage nach der Aufnahme im Haus ausgeführt wird.

---

[223]) Kakehanisten, welche von Rosenberg hiernach fragten, stellten in Abrede, die Geheimhaltung der Ceremonien beschworen zu haben (v. Rosenberg l.c.p. 154).

So auch Riedel, der behauptet, das Zeichen mache den Ripane erst würdig, den Nitu vorgestellt zu werden. Diese Deutung ist aber nach dem Gesagten zweifellos irrig. Ludeking endlich lässt diese Prozedur erst einen oder zwei Tage vor dem Verlassen des Kakehanhauses vollzogen werden.

Einen wesentlichen Bestandteil der Ceremonien bildet der *Betrug der Laien*. Die Grundanschauung des Kakehanisten (von deren Richtigkeit wohl die meisten Mitglieder des Bundes felsenfest überzeugt sind), ist die, dass der Ripane durch die Nitu (oder deren obersten, den *nitu ela*) entseelt und ihm das Leben neu geschenkt wird, nachdem die Seele eine Zeit lang im Geisterlande weilte, also die Vorstellung einer Wiedergeburt. Dies ist seine Auslegung des Vorganges der Hypnose.

Den Nichteingeweihten wird dies nun auf drastische Weise vor Augen geführt. Die Methode scheint nicht überall die gleiche zu sein. van Schmid wurde erzählt, dass die weiblichen Angehörigen des Ripane diesem bis vor die Tür des Kakehanhauses das Geleite geben. Wenn er eingetreten ist, hören sie bald darauf den Schlag eines Parang und sehen diesen dann blutgerötet über der den Eingang verdeckenden Hecke emporragen, was sie mit lautem Wehgeschrei quittieren, weil si meinen, „dass der Teufel ihre Kinder ermordet und entführt habe". So beschreiben auch Krayer und Valentijn den Hergang, nach welch letzterem blutige Lanzen durch das Dach gesteckt werden. Ludeking berichtet, dass soviele Lanzen, als Ripane im Hause sind, in Blut getaucht auf dem zum Dorfe führenden Pfad aufgepflanzt werden, und dass die Masaloo anderen Tages Mütter und Schwestern aus dem Ort herbeiholen, um ihnen diese handgreiflichen Beweise der Entseelung ihrer Lieben zu zeigen. Nach Sachse finden die Angehörigen an einer bezeichneten Stelle grosse Blutlachen am Boden und die Sträucher mit Blut bespritzt.

Dieses Blut stammt von einem Schweine, das am Tage vor der Einweihung in festlichem Zuge, mit Blumen und jungen Arengpalmblättern verziert, ins Kakehanhaus gebracht wurde und dort vom Oberpriester mit einem Holzhammer erschlagen wird, worauf man ihm mit einer Bambuslanze den Leib öffnet und das Blut in einem Gefäss auffängt. (Ludeking)

In tiefster Niedergeschlagenheit kehren nun die Frauen und Kinder ins Dorf zurück. Ihr Gebahren ist das gleiche, wie nach einem Todesfall: Sie verlassen ihr Haus nicht und müssen sich so still wie möglich verhalten; alles laute Sprechen ist ihnen untersagt.

Es gilt deshalb den Laien das Mysterium der Wiederbelebung beizubringen. Zufolge van Schmid begeben sich die Masaloo ins Dorf, wo sie vor dem Hause des Oberpriesters wie entseelt niederstürzen und dort von den Frauen sehr verschmutzt und ganz von Schlamm besudelt gefunden werden, „womit diese sich zuvor beschmiert haben, was bedeuten soll, dass sie soeben aus der Erde gekommen sind, wie aus einer anderen Welt". Ob diese Beschmutzung wirklich vorsätzlich und nicht vielmehr im Zustand der Extase erfolgte, in welchen vermutlich alle Versammelten im Kakehanhaus geraten, erscheint mir fraglich. Auch die Erschöpfung braucht nicht fingiert zu sein. Von den jammernden Weibern werden sie nun mit Wasser begossen, „bis sie gleichsam zu erwachen scheinen," und dem Angehörigen eröffnen, dass die Nitu dem Ripane das Leben neugeschenkt hätten, worauf sie sich wieder zum Fest zurückbegeben, „wo sie die übrige Zeit mit Essen, Trinken und Schlafen verbringen".

Ludeking bestätigt, dass die Masaloo sich ins Dorf begeben, (nach ihm erfolgt dies am 4., nach van Schmid schon am 2. Tage), wo sie den betroffenen Familien mitteilen, der Teufel habe auf Fürbitte der Priester die Kinder wieder lebendig gemacht, und durch diese Nachricht grossen Jubel erwecken. Die Weiber bereiten

nun allerhand Gerichte für ihre Lieben und lassen sie durch Träger zu einem angewiesenen Platz schaffen, an dem sie von einem der Festteilnehmer abgeholt werden.

Riedel dagegen weiss von dieser frohen Botschaft der Masaloo nichts. Er erwähnt dagegen, dass sich in der ersten Nacht alle Clubgenossen (?) unter Zurücklassung der Ripane ins Dorf begeben, bewaffnet und geschmückt wie zu einem Kriegszug, und dort auf eigenartige Weise in ihre Tavuli's (Bambustrompeten) blasen, wodurch sie allerhand dumpfe Geräusche hervorbringen, die als Stimmen der Nitu aufgefasst werden. Dann klopfen sie mit Stöcken und Ästen aufs Dach und befehlen den vor Furcht zitternden Frauen mit Grabesstimme, indem sie in die Tavuli's hineinsprechen, Essen und Trinken für die Verstorbenen zu beschaffen. Dieses wird sogleich nach ihrer Rückkehr und fortab täglich an bestimmter Stelle niedergelegt und dient, nachdem den Nitu davon geopfert wurde, zur Beköstigung der Festteilnehmer.— Ähnliches lesen wir auch bei van Schmid; nach ihm erfolgen jedoch diese nächtlichen Geisterbesuche nur durch *einen* Mann, der seine Rolle zuvor einstudiert hat, und auf diese Weise die Lebensmittel *vor* dem Beginn des Festes auftreibt.

Bevor nun die Ripane das Kakehanhaus wieder verlassen, werden ihnen allerhand seltsame Dinge geschenkt, welche die Priester heimlich anfertigen, von denen aber jeder Kakehanist glaubt, dass sie Gaben der Nitu seien. Sie werden später als Pamali im Baileo oder im Priesterhaus aufbewahrt, und sowohl Martin wie wir haben solche Dinge in einem derartigen Gebäude gesehen. Da sind zunächst aus der faserigen Hülle der Kokospalmblätter verfertigte Gebilde (*nunute*) zu erwähnen, welche mit Vogelfedern verziert sind. Martin bildet ein solches Pamali ab [224]). Nach diesem Autor hatte man

224) Martin l.c. T. XXVIII, fig. 10; p. 174.

von Kokosfasern trichterartige Gebilde verfertigt, und um diese hin lange, ausgeschnittene Hühnerfedern von weisser und schwarzer Farbe gebunden, sowie Streifen von Kokosfasern, welche in der Art zusammengeknotet waren, dass beiderseits von einem stielartigen Mittelstücke Reihen kurzer Spitzen abstanden. Die entsprechenden Pamali, welche ich sah, und von welchen mir ausdrücklich versichert wurde, dass sie vom Kakehanfest stammten, waren mit Schwanzfedern des Jahrvogels verziert. Weiterhin bemerkte ich schmale, mit Ornamenten verzierte Bretter (*awana*), von deren einer Längsseite ein dichter Bart aus Menschenhaar, „das Haar der Nitu", herabhing. Endlich spielen unter den Geschenken dünne Stäbe eine grosse Rolle, in Hatunuru *tela wanusiale* [225]) genannt, 1 M lang oder länger und kunstvoll mit Rotan unwickelt oder mit Löchern versehen, in welche Vogelfedern gesteckt sind, auch wohl mit Kepengs behangen [226]).

Mit diesem Stock in der Hand kehren die Ripane nach Ludeking gesenkten Hauptes wieder ins Haus des Oberpriesters zurück. „Unterwegs müssen sie den Stock schütteln, als ob sie bebten, damit jeder, der sie sieht, meine, dass der Stock wirklich eine Gabe des Teufels sei". Das Zittern erklärt sich zwanglos als eine Nachwirkung der Hypnose. In diesem Hause verbleiben sie 2 Tage und werden abermals mit Öl und *Curcuma* beschmiert. Der Stab und die übrigen Geistergeschenke werden hier dem Priester zur ferneren Aufbewahrung als Pamali übergeben.

Erst nach Ablauf dieser Frist kehren die Ripane ins Dorf zurück. Sie tragen dabei in Paulohi, wie mir berichtet wurde, um den Kopf eine breite, aus Bambusfasern geflochtene Binde (*seke-ulu*) von gelber Farbe, welche Hinterkopf, Kopfseiten und Stirn umschliesst

---

225) *wanusi* = Geister der Vorfahren.

226) Vgl. die Abbildung eines solchen Stabes bei Martin, l.c. T. XXVIII, fig. 12.

und zu beiden Seiten der Augen wie Scheuklappen absteht. Nach Krayer ist (in Eti?) ihr Kopf umwunden mit Fiedern der Arengpalme, wie Blätter ausgeschnitten, ihr Leib mit Curcuma gelb gefärbt und auch der Tjikado leuchtend gelb. [227])

Auf diesem Gange sind die Neueingeweihten völlig erschöpft und hilflos, kaum im Stande, zu laufen, und müssen dauernd durch die Masaloo gestützt werden; daheim angekommen vermögen sie anfangs kein Wort herauszubringen und erkennen nicht einmal ihre Angehörigen wieder. Erst ganz allmählich erholen sie sich und lernen wieder zu sprechen, zu essen und selbständig zu gehen.

Dass durch dieses Gebahren der Glaube an die Wiedergeburt im Kakehanhaus zum Ausdruck kommt, liegt auf der Hand. Es fragt sich nur, ob die Ripane sich mit vollem Bewusstsein hilflos gebärden, oder ob sie noch unter dem Einfluss der ihnen suggerierten Vorstellung stehen und tatsächlich glauben, wie neugeborene Kinder alle Dinge von Anfang an lernen zu müssen. Ich vermag mich der Ansicht van Schmids, Ludekings und Riedels, welche das Betragen der Ripane von Anfang bis Ende für Mache halten, nicht anzuschliessen und halte van Ekris' Bemerkung für sehr treffend: „Waarom de ingewijde zich bij zijne terugkomst zoo hulpeloos aanstelt is moeielijk te verklaren. Daar onder loopt stellig bedrog, maar geheel opzettelijk gaat het niet toe. 't Is eene zielkundige waarheid, dat het bedrog op verre na niet altijd de moeder van het bijgeloof is, maar zeer dikwijls de dochter".

Mag auch der Vorstellung der Wiedergeburt oft noch absichtlich nachgeholfen werden, bewusste Betrüger sind die Ripane im allgemeinen gewiss nicht, und auch die übrigen Kakehanisten sind zweifellos der Meinung,

---

227) Demnach scheint es, dass die gelben Flecken, welche sich die Männer im Sapalewa- und Etigebiet auf ihrem Tjidako anbringen, mit dem Kakehan in Verbindung stehen.

dass sich die Neubeseelung in diesem Betragen offenbart. So wird ihnen die Macht der Nitu aufs eindringlichste vor Augen geführt. In der Hypnose und der Suggestion also ist das Rückgrat, der Kern des Kakehan zu suchen; und nicht Menschenfurcht allein ist es, welche seine Mitglieder veranlasst, die Gebräuche so ängstlich geheim zu halten: viel stärker lebt in ihnen zweifellos die Furcht vor den Ahnengeistern, die das Stillschweigen gebieten.

van Schmid, der wie gesagt die Ripane für Betrüger hält, beschreibt ihr Betragen daheim folgendermassen: „Sie stellen sich sehr dumm und einfältig an; sie treten z.B. rückwärts gehend ein, gerade als hätten sie vergessen mit dem Gesicht voran zu gehen, worin sie durch die Masaloo zurechtgewiesen werden, die ihnen alles vorsagen und ihnen zeigen müssen, wie sie es machen sollen. Sie stellen sich auch so, als seien sie sehr schwach".

Ähnlich Ludeking: „Daheim benehmen sie sich sehr sonderbar. Sie treten rückwärtsgehend ein, als wüssten sie nicht, was sie tun. Sie sprechen mit niemand, als hätte der Teufel sie stumm gemacht, und geben nur durch Zeichen zu verstehen, was sie begehren. Wird ihnen Essen gegeben, so halten sie den Teller verkehrt und essen nichts, damit die Umstehenden glauben, der Teufel habe sie gespeist .... Dies Betragen währt 3 Tage. Nachts schlafen sie im Haus des Oberpriesters, um zu verhüten, dass sie die Geheimnisse im Traum der Familie verraten. Erst mit dem 4. Tag beginnen sie wie früher zu essen und zu sprechen." Riedel erwähnt, dass sie scheu ins Licht blicken „müssen".

Im allgemeinen erfährt man, dass die Ripane keinerlei Erinnerung an das haben, was im Kakehanhaus mit ihnen geschehen ist und was sie dort sahen. Nur van Schmid weiss zu melden, das sie „allerlei falsche und erfundene Geschichten erzählen, die ihnen, wie sie sagen, in der anderen Welt widerfahren sind, so von

ausserordentlich grossen und schönen Frauen, prächtigen Häusern und Bäumen und so fort".

Nach Ablauf einiger Tage oder Wochen [228]), die sie wenigstens tagsüber daheim zubringen, kehren die Ripane wiederum ins Priesterhaus (nach anderen in ein Kakehanisten-Schlafhaus, das in Paulohi *loulatu* genannt wird) zurück, wo sich auch die übrigen Festteilnehmer wieder eingefunden haben. Dort verbleiben sie nochmals etwa 3 Tage. Sie gehen während dieser Zeit zum Flusse und baden gründlich, wobei auch Kleidung und Perlenschmuck sorgfältig gereinigt werden müssen, da nur dann, wie man sich in Uwen ausdrückte, „ein völliges Erwachen erfolgen kann". Wohl zu den gleichen Zwecke — um den Nitu zur gänzlichen Freigabe der Seele zu bestimmen — wird nun ein *Haaropfer* dargebracht indem der Oberpriester in der Mitte des Kopfes eine Locke wegschneidet. Bis zu diesem Zeitpunkte darf das Haar der Ripane von niemandem berührt, von Mutter und Schwester nicht gekämmt oder gereinigt werden. So wenigstens ist es der Brauch in Paulohi. An anderen Orten, wie bei den Alfuren des Uligebietes, wird dem Ripane schon im Kakehanhaus der Kopf ganz kahl geschoren und das Haar als Pamali im Hause des Oberpriesters aufbewahrt. Das Gleiche berichtet Martin, dem zufolge das geschorene Haar in diesem Falle nicht vor Ablauf der Festlichkeiten des Bundes berührt werden darf [229]). Im allgemeinen darf nach dieser einmaligen Beschneidung das Haar nicht wieder geschoren oder gekürzt werden. Ausnahmen werden jedoch in dem Fall gestattet, dass einer „seine Haarfülle nicht bändigen kann," was für stark Kraushaarige zutrifft. Einem solchen steht es frei sich regel-

---

228) Ich erfuhr von 4—6, Krayer von 8, Ludeking von 20—30 Tagen; nach van Schmid verstreichen 6 Monate bis zu dem Fest, das die Feierlichkeiten abschliesst.

229) Martin l.c.p. 154.

mässig das Haar zu schneiden und beim Eintritt nur eine lange Schläfenlocke zu opfern. Auch Christen wird diese Ausnahme gestattet.

Etwas anders stellt van Schmid den Hergang auf dem Schlussfest dar. Die Gebräuche scheinen im Laufe der Zeiten einen Wandel durchgemacht zu haben, und van Schmids Bericht gibt wahrscheinlich die ursprüngliche Sitte am besten wieder. Er schreibt: „Wenn die erwähnten 6 Monate verstrichen sind, trachtet der Oberpriester einen frischen Menschenkopf zu bekommen, um ihn an die Nitu zu opfern [231]). Sobald er in dessen Besitz gelangt ist, werden aufs neue alle Dorfbewohner und Nachbarn aufgefordert sich in den Wald zu begeben, wohin die Frauen Essen und Trinken bringen müssen. Dort wird wieder ein Tag fröhlich zugebracht. Der Oberpriester legt Rutu-Rutu-Blätter auf die Köpfe der Neugeweihten, worauf alle ins Dorf zurückkehren. Dort nimmt die Frau des Oberpriesters die Rutu-Rutu-Blätter von ihren Köpfen ab, und damit ist das Verbot aufgehoben, dass ihr Kopf nicht berührt werden darf.

Aus alledem geht hervor, dass man in der Vorstellung lebt, der Ripane sei noch vom Nitu besessen, sei pamali, bis die Ahnengeister durch ein Opfer abgefunden wurden. Man darf ihm daher, wie van Schmid berichtet, während dieser Zeit keinen Wunsch abschlagen, auch wenn er fremdes Eigentum begehrt — da dies eine Beleidigung der Nitu wäre. So erklärt sich auch Valentijns Bemerkung über die heimkehrenden Ripane: „Zij gaan hun dorp rond zich vertoonen en eenigen gaan gongs, kleeden enz. bedelen om die daarna met den opperpriester te deelen".

Das Alter, in welchem die Ripane stehen, scheint meist vor der Pubertätsperiode zu liegen, vermutlich, weil Kinder suggestibler sind als Erwachsene. Nach

231) Neuerdings hat man diesen Brauch notgedrungen fallen lassen müssen, wenn ihn auch Sachse (p. 80) noch erwähnt.

Valentijn wurden einst die Kinder vor Erreichung des 12. Jahres in den Bund aufgenommen, mir wurde als übliches Alter in Eti 7—9, in Paulohi 8—12 Jare genannt. Martin gibt 6—8 Jahre und weniger an. Einige 20 Ripane aus Kawa, welche Krayer van Aalst sah, schätzte er auf ein Alter van 10—15 Jahren. Nach van Schmid und Ludeking dagegen bilden 18 Jahre die Regel. Letzteres scheint ein Irrtum zu sein. Zwar sah auch ich im Uligebiet viele Jünglinge von 16—18 Jahren, die noch keine „Tanda" trugen, aber auch dort wurde mir versichert, dass die Aufnahme gewöhnlich um das 12. Lebensjahr erfolge und nur infolge des Umstandes, dass die „Companie" neuerdings die Kakehanfeste unterdrücke, die betreffenden jungen Männer noch nicht hätten eingeweiht werden können.

Ausser bei Anlass der Aufnahme neuer Mitglieder versammeln sich die Kakehanisten auch zu anderen Gelegenheiten. Als Ort der Zusammenkunft dienen dann indessen in der Regel nicht die Kakehanhäuser, sondern besondere *Schlafhäuser*, die fast überall andere Namen tragen. In ihnen schlafen die Mitglieder, um mit den Nitu engere Fühlung zu nehmen, wenn ihnen irgend ein Missgeschick widerfuhr, ein Kriegszug oder eine Kopfjagd bevorsteht. Mit Vorliebe wählt man als Zeitpunkt die Nächte, in denen der Mond erst gegen Morgen aufgeht. Dann werden die für die Nitu bestimmten Opferschalen, aus Tampurung oder Porzellan bestehend, welche bis dahin in der Erde, in Baumhöhlen oder in einem dunkelen Winkel des Wohnhauses verborgen wurden, hervorgeholt und ins Haus des Priesters gebracht. Dieser füllt sie von neuem mit Speise- und Trankopfern, um die Nitu ins Schlafhaus zu locken und sie zu bewegen, den Schlummernden Kraft zu verleihen und ihnen durch Traumbilder die Zukunft anzudeuten.

Krayer berichtet, dass der von einer Hecke umschlossene Hof, welcher das Kakehanhaus umgibt, zuweilen zum Tanz benutzt wird, wobei zum Takt der Trommel

und unter Begleitung der Tahuri gesungen wird, hörbar für die draussen stehenden Frauen, welche niederhocken und mit zitternder Stimme antworten: *sopa-mu upu, sembah ke upu, puna ona-mu pali-pali mai.* (Dialekt von Piru) d.i.: (Wir) flehen zu dir, Herr, Ehre dem Herrn, (möchten wir) deine Stimme oft wieder hören. Dies ist offenbar eine Anspielung auf die Töne der Tahuri, die als Geisterstimme gedeutet werden.

V. Haaropfer und Zahnfeilung.

Das Haar spielt auf Seran bei religiösen Gebräuchen eine grosse Rolle. Der Grund wird uns verständlich, wenn wir uns erinnern, dass der Indonesier die Seele als ein Fluidum auffasst, das sich allen Teilen des menschlichen Körpers, selbst den Ausscheidungen, mitteilt. Auch das Haar ist demnach beseelt („Träger von Seelenstoff", Kruyt) und verliert diese Eigenschaft auch dann nicht, wenn es abgeschnitten wird. Die im Haar enthaltene Lebensenergie macht einen Teil der Seele seines Trägers aus; ja die Vorstellung ist weit verbreitet, dass es besonders reich an Seelenstoff ist und die Kraft eines Menschen in seinen Haaren wohnt, so dass, wenn er seiner Locken beraubt wird, auch seine Stärke von ihm weicht.

„Die Eingeborenen", so erzählt Valentijn von den Ambonesen, „hegen eine so hohe Wertschätzung für ihr Haar, dass man beiden Geschlechtern keine grössere Schmach antun kann, als ihr Haar abzuschneiden. Denn sie sind nicht nur sehr stolz darauf, sondern glauben auch, dass eine geheime Kraft darin verborgen ist". [232]) Derselben Meinung sind auch die Alfuren Serans. Es ist bei ihnen pamali, dass sich ein erwachsener Mann die Haare schneidet, denn, so urteilen sie, junge Leute würden dadurch in einen Zustand von Erschlaffung

[232]) Valentijn, II, p. 144.

geraten und Verheiratete ihr Gattinnen verlieren, [233]) weil das Tragen von kurzem Haar den Frauen als ein Zeichen von Schwächlichkeit gilt [234]). In Losa begründete man das Verbot damit, dass der „Ijim" (Beschirmnitu) nicht mehr zu dem Verheirateten kommen würde, der sein Haar kurz trüge.

Wenn sich daher der Alfur beim Übertritt zum Christentum die Haare scheren lassen muss, so ist das ein Prozess, der tief in seine animistischen Vorstellungen eingreift. Dass die Missionare auf diese Äusserlichkeit Wert legen, bildet gewiss für viele einen Grund, dem Christentum fern zu bleiben. Selbst in den ältesten Christengemeinden Serans gewahrt man jedoch noch einzelne Männer, mit langen, durch einen Kamm oder einer Kopfreif zusammengehaltenem Haar, und das sind dann auch stets solche, die sich dem Heidentum wieder völlig zugekehrt haben, und die nur von ihrem Nitu das Heil erhoffen, während ihre kurzhaarigen Brüder sich wenigstens den Anschein geben, als legten sie auf ihren Glauben Wert. Aber auch bei ihnen ist die Vorstellung von der Beseeltheit des Haares keineswegs verloren gegangen. Während der Schwangerschaft seiner Gattin darf sich nämlich in den Dörfern der Südküste kein Mann das Haar schneiden [235]) — ein Gebot, das die Bedeutung der väterlichen Seele für das Wachstum und Gedeihen des Foetus beleuchtet.

Das Haar ist also ein vornehmer Sitz der Seele. Aus dieser Auffassung entwickelte sich die Vorstellung, dass

---

[233]) Riedel l.c.p. 137.

[234]) Riedel l.c.p. 95.

[235]) Ludeking l.c.p. 163.

Dass nach der Anschauung des Seraners der Vater am Zustandekommen des Kindes auch abgesehen vom Zeugungsakt wirksam beteiligt ist, geht noch aus anderen Gebräuchen hervor. So ist es nach van Doren (p. 163) bei den Alfuren der Nordküste Serans üblich, dass nach der Geburt eines Sohnes der Vater in derselben Weise wie die Mutter ein Bad im Fluss nimmt, während er nach der Geburt einer Tochter von dieser Verpflichtung entbunden ist.

derjenige, der sich in den Besitz der Locken seines Nächsten setzt, dadurch auch über dessen ganze Seele Macht gewinnt. So trat das Haar in den Dienst der sympathetischen Magie.

Will man ein Mädchen in Liebesraserei zu sich entflammen, dann benötigt man in Paulohi nur einiger ihrer Haare oder abgeschnittener Fingernägel, die man beflüstert. Ein solches Liebesmittel wird *kuna* oder *masamarut* (von *pasamaru* = überreden) genannt. Auch böse Zauberer sind sehr darauf aus, ein paar Haare derjenigen Personen zu erlangen, die sie krank machen wollen [236]). Darum wirft man in den Christendörfern abgeschnittene Locken nicht achtlos weg, sondern vergräbt sie sorgfältig. Es hält aus dem gleichen Grunde sehr schwer, die Alfuren zu bewegen, ihrem Kopfe einige Locken als Haarproben entnehmen zu lassen.

Um sich mit der Seele eines andren zu bereichern, schneiden die Marehunu-Alfuren zuweilen Schlafenden eine Haarlocke ab, was ihnen, wie wir sahen, als Ersatz für die Kopfjagd gilt. Die Nuaulus bewahrten im Baileo nicht die Schädel der Erschlagenen, sondern nur deren Skalpe auf, die sie offenbar als gleichwertige Amulette betrachteten und mit der Seele identifizierten. Dass der Kopferbeuter fast bei allen Stämmen Serans einige Haarbüschel seines Opfers behalten durfte, und sie am Griff seines Parangs befestigte, ist auf dieselbe Weise zu erklären.

Auch die Ahnengeister kann man zwingen, einen gewünschten Ort, z. B. ein Fahrzeug, als Beschirmgeist zu beseelen, wenn man dort einige ihrer Haare und Zähne als Medium aufgebahrt. Auch hier glaubt man also, auf die ganze Seele Einfluss zu haben, wenn man über einen Teil derselben Macht hat.

Vielfach ist nun das Abschneiden vom Haar zur Opferhandlung geworden. Dadurch, dass man sich eines so kostbaren Besitzes entäussert und ihn den

---

236) vgl. Kruyt l.c.p. 34.

Geistern als Gabe anbietet, bezweckt man, ihren Seelendurst zu stillen und sie zu bewegen, dem Menschen den grösseren Teil der Seele zu lassen.

Schon bald nach der Geburt wird daher den Alfurenkindern von einem ihrer älteren Blutsverwandten das haar geschoren und, zu einem Schopf zusammengebunden, im Soa-Baileo oder dem Hause des Kapaladati als pamali aufbewahrt. In Nuaulu nennt man dieses Haar *soneu*, in Nuetetu bei Sepa *soanata*. Auch später noch wird den Knaben, bis sie ins Pubertätsalter getreten sind und mit dem Tjikado bekleidet werden, vielerorts das Haar kurz geschoren bis auf einen breiten Schopf, den man in der Mitte des Kopfes (Opin) oder an der rechten Seite (Waraoini) stehen lässt. Der Grund hierfür mag bei den Nichtkakehanisten der sein, dass man etwas vom Opfer zurückbehält, um es im Falle von Krankheiten gleichfalls hingeben und die Geister befriedigen zu können. [237])

In der Tat opfert man wohl zuweilen das Haar der Kranken, um die Dämonen vom Körper abzuziehen. Von Haruku wenigstens gibt Ludeking an, dass man dort einem Irrsinnigen das Haupt scheere.

Bei den Kakehanisten ist offenbar die stehenbleibende Locke des Knaben diejenige, welche dem neueingeweihten Ripane abgeschoren wird. Dass bei den Aufnahmefeierlichkeiten das Haaropfer eine grosse Bedeutung besitzt, lernten wir bereits kennen. Es wird uns verständlich, wenn wir uns ins Gedächtnis zurückrufen, dass der Kakehanist annimmt, der *nitu ela* entführe während des Zustandes der Hypnose die Seele des Ripane. Nur durch ein Ablösungsopfer glaubt man dem Geist die geraubte Seele wieder entlocken und die „Wiedergeburt” bewirken zu können. So gibt man ihm denn als pars pro toto das Haar des Betreffenden hin. Vor und nach dieser Prozedur ist das Haupt des Ripane

237) vgl. Kruyt l.c.p. 34.

eine Zeit lang geweiht und darf nicht berührt werden. Um dies anzudeuten tragen die aus dem Kakehanhaus heimkehrenden Ripane in Paulohi eine den Kopf ganz umschliessende Binde, *seke-ulu* (die den Kopf Verdeckende) genannt, während in Eti ihr Haupt mit rundgeschnittenen Arengblättern umhüllt ist. Warum auch nach dem Abschneiden des Haares das Haupt noch monatelang als pamali gilt, is schwer zu erklären. Man glaubt vielleicht, dass bis zum Schlussfest der Nitu darin hause. Um diese Beëndigung des Pamali symbolisch darzustellen, legt der Oberpriester Rutu-Rutu-Blätter auf die Köpfe der Neueingeweihten, die bei der Rückkehr ins Dorf von seiner Frau abgenommen werden, „und damit ist das Verbot aufgehoben, dass ihr Kopf nicht berührt werden darf."

Die Kopfbedeckung aus Blättern ist also nur eine äusserliche Betonung des Verbots, das Haar der betreffenden Person anzurühren. Einen solchen eigenartigen Helm finden wir nun in ganz Westseran bei Mädchen wieder, die vor der Pubertät stehen. Es ist bei ihnen aus einem Kladiblatt *(Colocasia antiquorum)* geformt. Vielerorts scheint er zum bedeutungslosen Zierrat geworden zu sein; der ursprünglich ihm innewohnende Sinn aber ist der gleiche wie der des Blätterhelms der Ripane. Auch bei den Mädchen soll er andeuten, dass das unter ihm verborgene Haar als Opfergabe an die Nitu geschoren und sein Berühren pamali ist. In Warasiwa tragen die grösseren Mädchen bis zum Eintritt der Reife ein Kladiblatt; „die Haare sind dann sehr kurz geschnitten". [238])

Riedel beschreibt das Menstruationsfest der Patalima folgendermassen: „Unter Anrufen der Nitu werden die Köpfe der Mädchen durch eine ihrer ältesten weiblichen Blutsverwandten mit Öl gesalbt und darauf mit einem zu einer Mütze geformten Kladiblatt bedeckt". Nach dem Fest nehmen die Mädchen die Blätter ab und be-

[238]) Sachse, l.c.p. 111.

wahren sie im Haus über der Feuerstelle auf, wonach es noch drei Monate lang pamali ist, etwas über ihren Kopf zu werfen oder ihn anzurühren [239]). Meist geht diese Feier, wie gesagt, jetzt nicht mehr mit einem Haaropfer einher; nur die Haartracht wird dabei verändert, indem der neuen Jungfrau das bis dahin offen getragene Haar in einem Knoten geschlungen wird (Marehunu etc).

Wie das Haar, so werden auch die *Zähne* als Träger von Seelenstoff betrachtet; man verwendet sie daher sowohl als Amulett und Medium wie als Opfergabe.

Was den erstgenannten Gebrauch betrifft, so konnten wir bereits darauf hin weisen, dass in früherer Zeit bei manchen Stämmen Serans die Zähne der Erschlagenen als Halsschmuck getragen wurden. Es wurde weiterhin vermerkt, dass ein Medium, durch das man mit den Ahnen verkehren will, zuweilen nur aus Haaren und Zähnen der Betreffenden besteht.

Wo die Zähne als Opfer dienen geht ihre Hingabe (wenigstens ursprünglich) mit einem Haaropfer gepaart. Bei den Tomuala's wurde dem Kopferbeuter nicht nur eine Haarlocke geschoren, sondern der Priester feilte ihm auch die Vorderzähne. Zu den religiösen Gebräuchen beim Menstruationsfest gehört fast überall die Zahnfeilung, wobei dem Mädchen die Vorderzähne mit einem Stück Sandstein gerade geraspelt oder bis zur Wurzel abgeschlagen werden. Auch hierbei bildete, wie wir soeben feststellten, ein gleichzeitiges Haaropfer in früherer Zeit aller Wahrscheinlichkeit die Regel.

VI. Die Bundesgenossenschaft (Pela).

Schon in frühester Zeit ist Seran der Schauplatz erbitterter Stammesfehden gewesen. Um in solchen Kämpfen bestehen zu können, war es oft nötig, sich nachbarlicher Hilfe zu versichern. So bildeten sich Schutz- und Trutzbündnisse. Wir bemerkten bereits, dass

239) Riedel, l.c.p. 138—139.

die Teilung in Patasiwa und Patalima, welche durch ganz Seran geht, uralten politischen Verbänden entspricht. Patasiwa und Patalima wurde das Losungswort für eine ganze Reihe sich befehdender Bundesgenossenschaften. Aber schon im XVII. Jahrhundert, wahrscheinlich bereits wesentlich früher, hatten die Verbände ihre einigende Kraft grösstenteils eingebüsst, und es war nicht viel mehr übrig geblieben, als der Name. Im Lager der Patasiwa sowohl wie der Patalima brachen Streitigkeiten und Kriege aus, die nur manchmal, aber durchaus nicht immer, den Übertritt eines Dorfes zur Gegenpartei zur Folge hatten.

Später entstand im *Kakehanbund* ein neuer politischer Verband, auf religiöser Grundlage errichtet, der aber weniger den Zusammenschluss gegen feindliche Stämme auf Seran selbst, als vielmehr gegen den äusseren Feind, Ternataner und Europäer, bezweckte. Er umfasste zudem nur einen Teil der westlichen Patasiwa. Seine einigende Wirkung blieb so gering, dass die Kriege selbst unter den Kakehanisten ihren Fortgang nahmen.

Anders ist es mit dem *Pelaverband*. Dörfer, die mit einander Pela geschlossen haben, sind mit einander durch ein ausserordentlich enges Band verknüpft und stehen sich im Kampfe unbedingt treu zur Seite — bis der Vertrag wieder gelöst wird. Will ein Dorf gegen Kopfjäger nach Möglichkeit gesichert sein, so kann es kein wirksameres Mittel wählen, als mit möglichst vielen seiner Nachbarn Pela zu schliessen. Denn dieser Bund verpflichtet nicht nur zum Beistand im Kriege, oder — falls dies gewünscht wird — bei der heimlichen Kopfjagd, sondern schliesst auch das Schnellen unter den Verbündeten aus. Die Innigkeit des Zusammenschlusses wird dadurch noch betont, dass es gestattet ist, sich beim Besuch eines Peladorfes nach Belieben dort mit Lebensmitteln zu versehen, ohne dass dafür eine Entschädigung verlangt wird — ja selbst, ohne dass die Zustim-

mung des Besitzers der Pflanzung oder der Fruchtbäume eingeholt zu werden braucht. Denn dass diese gewährt wird, ist selbstverständlich. Wer einem Verbündeten verbieten wollte, Früchte von seinem Baum zu pflücken, den würden die Nitu mit Unfruchtbarkeit und Verdorren dieser Bäume strafen.

Hierbei sind indessen gewisse Vorschriften zu beachten. Es ist pamali, die Früchte mit scharfen Gegenständen abzuschneiden. Der Gebrauch von Parang und Messer ist daher untersagt. Bananen dürfen z.B. nicht vom Fruchtstand abgeschnitten, sondern müssen abgebrochen werden. Auch sonst muss sehr schonened zu Werke gegangen werden. Eine Kokosnuss darf man nicht vom Baum herabwerfen, sondern muss sie an einem Tau herablassen (Tomuala).

Recht bemerkenswert ist das Heiratsverbot zwischen Peladörfern. Eine Ehe zwischen Angehörigen zweier Ortschaften, die miteinander verbündet sind, gilt als Blutschande. Man ist überzeugt, dass sie kinderlos bleiben oder Krankheit und Unglück das Ehepaar treffen würde. [240]) Dies hängt offenbar mit der Exogamie zusammen, die auf Seran vielerorts die übliche Heiratsform ist. Wo eine Ehe innerhalb der Soa als Incest betrachtet wurde, da lag der Gedanke nahe, dieses Verbot auch auf die Stämme auszudehnen, mit denen man sich gleichsam brüderlich zusammenschloss. Noch verständlicher wird uns das Verbot, wenn wir annehmen, dass der Frauenraub zur Zeit der Entstehung der Pelaverbände die übliche Form war, sich in den Besitz der Gattin zu setzen. Eine solch gewalttätige Handlung durfte dann den Verbündeten gegenüber natürlich nicht erfolgen.

Unterschiede der Religion bedeuten kein Hindernis für das Abschliessen der Pela. Ebenso wenig wird mehr darauf Gewicht gelegt, ob die Ortschaften den Patalima oder Patasiwa angehören.

---

240) vgl. auch Boot, l.c.p. 900. Bei den Kakehanisten Westserans besteht diese Heiratsbeschränkung stellenweise nicht mehr.

Wollen zwei Stämme diesen Bund mit einander schliessen, so erscheint eine Abordnung des einen im Dorf des anderen. Beide Parteien vereinigen sich nun zu einem feierlichen Eid. Da zu ihm Himmel und Erde als Zeugen angerufen werden, darf die Ceremonie nicht in geschlossenen Gebäuden stattfinden, sondern muss unter freien Himmel erfolgen und zwar in der Zeit, wo die Sonne am Himmel steht, damit auch sie auf die Schwörenden herabblicke. Die ursprüngliche Form des Bundeseides ist nun die. Ein grosser irdener Topf wird mit Salz und Süsswasser oder mit Sageru gefüllt. In diese Flüssigkeit tut man einen Brocken Erde, der die Mutter Erde vertritt, sowie eine Kugel und etwas Schiesspulver. Von jeder Partei treten alsdann zwei Männer vor, ritzen sich mit einem Messer am Arm und lassen ein paar Tropfen Blut in den Topf rinnen. Schliesslich werden die Spitzen von allerlei Waffen, wie Parangs, Pfeilen oder die Mündungen von Gewehren in die Flüssigkeit gehalten. Einer der anwesende Häupter spricht nun die Eidesformel, in der zunächtst die Naturgötter aufgerufen werden, sodann der Inhalt des Vertrages genannt wird, und zum Schluss derjenige verflucht wird, der denselben brechen sollte.

Jeder der am Vertrag Beteiligten nimmt nunmehr einen Schluck der durch den Schwur geweihten Flüssigkeit. Nach Valentijn behielten die Ambonesen früher einen Teil davon zurück, um es im Baileo oder in ihren Soas und Kampongs auszugiessen. [241])

Daran schliesst sich eine gemeinsame Mahlzeit, die einen sehr wesentlichen Bestandteil der Ceremonie bildet und zur Besiegelung des Bündnisses unerlässlich ist. Dieses tritt aber erst dann in Kraft, wenn die gleichen Förmlichkeiten auch im andern Dorf erfüllt sind.

Als Bundeszeichen werden gewisse Geschenke gewechselt, auf Malayisch *mata pela*, das Auge der pela

241) Valentijn III, l.p. 10.

genannt. Auf den Uliasern bestehen sie aus einem Tampurung und einem Sukunblatt *(Artocarpus incisa)* [242]) oder einem Gong nebst einem Stück weisser Leinwand oder aber einer Porzellanschüssel und einem Patolatuch [243]).

Zum Schluss noch eine Bemerkung über die Benennungen solcher Bundesgenossenschaften. Man nennt sie auf Ambon und den Uliasern sowie in einigen Dialekten Serans *pela* [244]). Der Gleichklang mit *pela-pela*, den an der Elpaputibai (Paulohi) gebräuchlichen Bezeichnung für die späteren Kakehantätowierungen („Schmucktätowierungen"), hat van Hoevell und Riedel veranlasst, eine Beziehung zwischen beiden Namen zu konstruieren. So sagt Riedel: „Het woord *pela* beteekent ook litteeken, doelende op de wond der hoofden waaruit het bloed, voor de sagero bestemd, gevloeid is" [245]). van Hoëvell dagegen erklärt: Het woord *pela* is waarschijnlijk uit den hoamohelschen taalstam in de andere dialekten overgegaan en beteekent broeder. De leden van het kakian noemden elkander *pela*, broeder. Niet alleen dat er onder de kakianisten onderling een zekere band bestond, maar later sloten ook geheele negorijen der Patasiwa zich meer aaneen en verbonden zich tot hulp in den krijg, en anderszins. Dergelijke offensieve en defensieve verbonden nu werden *pela* genoemd" [246]).

---

[242]) Ludeking l.c.p. 60.

[243]) van Schmid, Aanteekeningen p. 164. Grundform ist das weitverbreitete M. P. Wort *bela* = Kamerad, Freund.

[244]) Danckaert und Valentijn kennen das Wort pela nicht, sondern setzen dafür (irrtümlich ?) matakau. Auch in den Akten der ostindischen Kompanie ist stets vom „Mutakau-Trinken" die Rede.

[245]) Riedel l.c.p. 129.

[246]) van Hoëvell, Ambon en de Oeliasers p. 157—158.

van Hoëvell führt ein Ruderlied „der Patasiwa" an:

tobat eh! talaki patasiwa kutoq oh!
i tanu pela-pela susah kompania oh!

Auf Seran sagt man für Pela-schliessen: *inu wake* oder *unu wape* (= Bruderschaft trinken), oder, was dasselbe bedeutet, *inu pela* (*pelan*, *pena*). Einen merkwürdigen Ausdruck hat man im Talagebiet. Dort nennt man den Zustand der Bundesgenossenschaft *sili* (Apiolo) oder *siri* (Kamarian). Dieses Wort ist klanggleich mit demjenigen, welches Verbotszeichen (*siri*, *sasi*) bedeutet und wahrscheinlich damit auch inhaltlich identisch. Ein Peladorf ist gewissermassen mit einem Verbotszeichen (*siri*, *sili*) versehen, denn man darf dort keine Köpfe schneiden.

Im Sapalewagebiet nennt man die Bundesgenossenschaft *tosi* oder *tasi*. Das bedeutet auch schwören und ist wohl eine dialektische Modifikatión von *sasi*. Wir bemerkten bereits früher, dass sasi in seranischen Mundarten (Paulohi, Soahuwe) ursprünglich „versprechen, sich verpflichten" bezeichnet. So gehen denn die Begriffe „Bundesgenossenschaft" und „Verbotszeichen" mehrfach in einander über.

VII. Die Tätowierungen.

Die Sitte, sich zu tätowieren, ist nur den Stämmen eigen, die sich zum Kakehan bekennen. [247]) Diese werden daher von der Malayischen Bevölkerung auch als *Patasiwa hitam*, die schwarzen Patasiwa, bezeichnet, im Gegensatz zu den *Patasiwa putih*, den weissen Patasiwa, welche keine Tätowierung tragen, worunter nicht nur der Tomuala-Stamm, sondern auch die gänzlich verschiedenen Patasiwa der Mitte begriffen werden. Der

---

(Tobat! Verflucht sein die Patasiwa, verflucht!
Das Geschlecht der pela-pela (= der Kakehanisten)
macht der Kompanie Schwierigkeiten).

Hier darf man *tanu pela-pela* wahrscheinlich nicht mit: „het geslacht der pela" übersetzen, wie es van Hoëvell getan hat.

[247]) Riedel (l.c.T. XIV) bildet eine Anzahl Tätowierungen ab, deren Trägerinnen Frauen der Patalima gewesen sein sollen. Dies dürfte ein Irrtum sein.

Tomuala-Stamm nennt die Kakehanisten *Patasiwa paatei,* d.i. die tätowierten Patasiwa.

Es ist nicht unwahrscheinlich, dass erst mit der Einführung des Kakehan die Tätowierung gebräuchlich wurde. Sie diente dann ursprünglich als Erkennungszeichen der Bundesmitglieder, oder richtiger als Beweis, dass der Träger vom Nitu neu beseelt worden sei, da ja die Auffassung besteht, dass dieser die Tätowierung im Kakehanhaus anbringt. Erst später tätowierte man sich auch aus Eitelkeit und dehnte den Schmuck auf die Frauen aus.

Indessen darf auch heute überall nur derjenige Mann sich mit diesem Zierrat versehen, der bereits im Kakehanhaus gewesen ist und dort das erste Zeichen vom Nitu empfangen hat. Man nennt dies zum Unterschied von den spateren Tätowierungen im Uligebiet *paatei,* im Eti- und Talagebiet *tanela.*

Beim Eti- und Talastamm, anscheinend auch beim Sapalewastamm, werden auch die späteren Zeichen stets im Kakehanhaus angebracht. Sie heissen *pela-pela* oder *polon* und haben dort die Bedeutung von Rangabzeichen. Je öfter der Kakehanist an Einweihungsfesten teilgenommen hat, je mehr Zeichen er also trägt, desto höher sein Rang und sein Ansehen. „Bei Versammlungen wird durch die Bundesbrüder das Anciennitätsrecht in der Weise, dass die Älteren stets über die Jüngeren Platz-nehmen, streng in Acht genommen". [248]) Anders im Uligebiet. Hier nennt man die Tätowierungen, welche auf die *paatei* folgen, *haapita* oder *waipita*; sie dienen angeblich nur zur Zierde, und ihre Anbringung ist nicht Sache der Priester, sondern geschickter Männer, welche die Prozedur im Dorfe vornehmen.

Anscheinend hat auch die Sitte der Frauen, sich zu tätowieren, ursprünglich eng mit dem Kakehan zusammengehangen. In Sapalewagebiet bringen sich

[248]) v. Rosenberg, Der malayische Archipel p. 318.

noch heute die Frauen ihre Schmucktätowierungen an dem Tage gegenseitig an, an welchem die Männer zum Einweihungsfest im Kakehanhaus weilen. In den meisten anderen Gegenden ist dieser Zusammenhang verloren gegangen und die Tätowierung zum äusseren Zeichen geworden, dass das Mädchen in das Stadium der Mannbarkeit getreten ist; so scheint es wenigstens in Uwen zu sein, wo alle Mädchen von 12. Jahre ab in dieser Weise geschmückt sind. In anderen Dörfern trifft man dagegen häufig selbst verheiratete Frauen, die kein derartiges Abzeichen tragen, während in Hatunuru — Waematau zuweilen schon 3—5 jährige Kinder auf Handrücken oder Handgelenk tätowiert sind.

Der Ort der Tätowierung ist sehr verschieden. Das *Kakehanzeichen* [249]) wird bei den Alfuren des Sapalewa- und Talagebietes in der Regel an der Stirn, bei denen des Etigebietes und von Paa meist auf der Brust getragen. Die Christen dagegen lassen sich überall das Zeichen auf der Brust oder an der Achsel anbringen, um es durch ihre Jacke vor den Blicken von Beamten, Missionaren und Lehrern verbergen zu können. Die grösste Mannigfaltigkeit herrscht anscheinend im Uligebiet. Dort findet das Kakehanzeichen seinen Platz nicht nur auf der Brust, sondern ebenso häufig über der Nasenwurzel und an den Augenwinkeln, zuweilen auch am Oberschenkel.

Nicht selten sah ich Knaben, deren Kakehanzeichen noch unvollständig war, so dass z. B. an einer kreuzförmigen Figur noch 3 Arme fehlten. Dies wurde mir damit erklärt, dass das Anbringen eines ausgedehnten Abzeichens für Kinder oft mit allzugrossen Schmerzen und Schädigungen verbunden sei und die Figur auf einem späteren Fest vervollständigt würde.

---

[249]) Der Einfachheit halber nenne ich in Zukunft bei den Männern das erste Zeichen: *Kakehanzeichen*, die späteren: *Schmuckzeichen.*

Die *Schmuckzeichen* werden bei den Alfuren des Talagebietes stets auf der Brust getragen, so dass dort einer, dessen Brust mit 5 verschiedenen Figuren geziert ist, an ebensovielen Einweihungsfesten als Mitglied teilgenommen hat. An anderen Orten wählt man für die Schmuckzeichen auch Ober- und Unterarme, Hände, ja selbst den Rücken, und die höchste Entwicklung hat dieser Kunstzweig im Uligebiet erlangt.

Bei den *Frauen* tragen alle Tätowierungen, wie erwähnt, den Charakter von Schmuckzeichen. Sie werden meist durch alte Frauen, zuweilen auch (in Soahuwe) durch einen Mann angebracht, und zwar in der Regel ohne besondere Förmlichkeiten.

Nur Alfurinnen, niemals aber Christinnen suchen sich auf diese Weise zu verschönern. Die lokalen Verschiedenheiten in der Gestalt der Tätowierungen und der Wahl des Körperteils sind hier noch grösser als bei den Männern, ja es dürfte dem Kenner nicht schwer fallen, nach Tätowierung festzustellen, aus welcher Gegend eine Frau stammt.

Am reichsten sind die Frauen von Uwen mit solchen Zeichen geschmückt. Sie tragen dieselben mindestens auf der Stirn, meist auch noch auf dem oberen Teil der Brust und an den Schultern und geben einer von einer Schulter zur andern ziehenden Zichzaklinie den Vorzug.

Im benachbarten Hatunuru dagenen bleibt das Gesicht der Mädchen und Frauen in der Regel von Tätowierungen frei (allenfalls bemerkt man ein Andreaskreuz über der Nasenwurzel), dagegen werden Oberrükken, Ober- und Unterarm, Handrücken, zuweilen auch die Waden in ausgiebigem Masse mit Zeichnungen bedeckt, wobei grosse Kombinationen, aus groben Punktreihen zusammengesetzt, sehr beliebt sind.

In Soahuwe und Ralio-Sawelit bevorzugt die Mode wiederum Zeichen auf der Stirn, an den Augenwinkeln, über der Nasenwurzel und auf den Schulterblättern, doch verzichten hier manche Frauen gänzlich auf dieses

Verschönerungsmittel, während im Gebirge, in Waraloin, vielfach sogar die Mundwinkel und in Sumit der Nasenrücken zum Ort der *haapita* erwählt werden. Am zierlichsten ist die Tätowierung der Sapalewa-Frauen. Sie wird nur durch Reihen blauer Punkte angedeutet, welche auf der Stirn und am Oberarm zu hübschen Figuren zusammengestellt werden, und ist allein aus grosser Nähe sichtbar, während andrerorts breite Striche üblich sind.

Kakehantätowierung und Schmucktätowierung sind sich vielfach so ähnlich, dass nur der Eingeweihte, oft vielleicht auch nur der Träger weiss, welche Zeichen zuerst angebracht wurden. Leicht ist die Entscheidung nur bei den Alfuren des Tala- und Sapulewagebietes, da dort die Kakehanzeichen (und nur diese) auf der Stirn getragen werden. Im Uligebiet sind letztere meist viel unauffälliger und weniger ausgedehnt als die späteren Figuren und von charakteristischen Formen. Viele Tätowierungen der Frauen sind nur bei diesem Geschlecht gebräuchlich; andere ahmen, oft täuschend genau, die Kakehanzeichen der Männer nach.

Alle Zeichen lassen sich auf eine Reihe von Grundmotiven zurückführen, die freilich bis zur Unkenntlichkeit abgeändert sein können. Ohne Frage kommt jeder dieser Figuren eine besondere Bedeutung zu, und der Geschmack ist es nicht allein, der bei ihrer Auswahl zu Rat gezogen wird. Behaupten doch auch die Kakehanisten, dass der Nitu jedem Ripane das für ihn passende Zeichen wähle. Die Symbolik wird dem Fremden jedoch ängstlich verheimlicht. Nur der Sinn der *oiale-Figur* ist uns verständlich geworden: sie ist das Zeichen für einen erbeuteten Kopf, beweist aber nicht etwa, dass der so Tätowierte sich bereits erfolgreich an der Kopfjagd beteiligt hat, da sich auch Frauen damit zieren. Auch der Kopferbeuter soll indessen, wie mir Herr Krayer van Aalst sagte, eine Tätowierung erhalten, die auf den

Hüften angebracht, daher durch den Tjidako verdeckt wird.

Ich habe keine Gelegenheit gehabt, die Richtigkeit dieser Mitteilung nachzuprüfen.

Über die Ausführung vermag ich genaueste Auskunft zu geben, da wir uns selbst ein Schmuckzeichen auf dem Unterarm haben anbringen lassen, um das übliche Verfahren kennen zu lernen. Deninger wählte dafür die *haapita oiale*, ich die *haapita sialaun*. Die alte Alfurin, welche allein in Hatunuru dieser Kunst mächtig war, ging in folgender Weise zu Werke. Sie verrührte Indigo, den die Händler an der Küste eintauschen, zu einem dünnen Brei und trug diesen mittels eines dünnen Krautstengels in der Form der gewünschten Figur auf der Haut auf. Dann durchbohrte sie hier die Cutis mit zahlreichen Stichen einer Nähnadel, was einigermassen schmerzhaft war, wischte darauf die überschüssige Farbe nebst den hervorquellenden Blut- und Serumtropfen mit dem wasserreichen Gewebe eines frisch aufgespaltenen Pisangstammes weg und drückte die Stelle mehrmals mit dem stark erhitzten Stengel eines Bananenblattes. Schliesslich trug sie, offenbar um die Heilung zu beschleunigen, auf die rasch angeschwollene Wunde einen öligen pechschwarzen Brei auf, der dadurch entstanden war, dass sie in ihrem Handteller eine angekohlte Kamirinuss (*Aleurites triloba*) gerieben hatte [250]) und gab uns dann den Rat, 3 Tage lang kein Wasser auf die Stelle zu bringen. Allzu aseptisch war also nicht vorgegangen worden, und die Folgen machten sich bei uns bald bemerkbar. Nach einigen Tagen begann mein Unterarm unförmig anzuschwellen und zu vereitern, und auch bei Deninger äusserten sich bald die Folgen der Infektion in der unangenehmsten Weise. Offenbar hatte die Alte der zarten Europäerhaut nicht Rechnung getragen.

---

250) In Amahei ist dieses Mittel gegen Furunkel in Gebrauch (Ludeking l.c.p. 181).

Ursprünglich hat man an Stelle der Nähnadel *Citrus*-Dornen, anstelle des Indigo Majana-Blätter *Coleus scutellarioides* Benth.) verwendet. Letztere wurden nach der Beschreibung van Ekris' an einem russigen Gefäss gerieben, darauf nass gemacht und ausgedrückt; mit dem austretenden geschwärzten Saft wurde der Pflanzendorn befeuchtet. Dies ist jedoch nicht die einzige Art gewesen, den Farbstoff zu erzeugen. Ludeking berichtet, dass aus dem Saft von Labublättern (*Lagenaria vulgaris* Ser.?) und Russ eine Art Tinte bereitet und hierein drei zusammengebundene Citrusdornen getaucht wurden. Heute scheint der Indigo die einheimischen Farbstoffe durchgehends verdrängt zu haben, und die Tätowierungen sind daher nicht mehr von schwarzer, sondern von dunkelblauer Farbe. [251])

[251]) Als „blau wie bei unsern Seeleuten" beschreibt übrigens schon van Schmid die Farbe der Abzeichen, so dass die Verwendung von Indigo in einigen Gegenden schon seit langem üblich sein dürfte. Valentijn dagegen spricht von schwarzen Zeichen.

Houtleveranties onder de O.I. Compagnie

door

E. H. B. Brascamp.

IX. Uit de Memorie voor Jacob van Dyck van 31 December 1680. [1])

(Uit het Koloniaal Archief no. XXXIX.) [2])

In eene vorige bijdrage [3]) werd gesproken van de Memorie, gedagteekend 31 December 1680, welke medegegeven werd aan den Koopman Jacob van Dyck, die bij Resolutie van G. G. en Raden van Indië van den 7en September 1680 was aangewezen om op te treden als gevolmachtigd Commissaris en naar Cheribon te vertrekken om het verdrag met de drie Prinsen aldaar te sluiten.

Den korten inhoud van de Memorie vindt men in het Dagh-Register [4]), maar een copie ervan is in het Koloniaal Archief te 's Gravenhage aanwezig. Hoewel de inhoud

---

[1]) Het vorig nummer dezer serie werd opgenomen in dit tijdschrift, jaargang LXI (1922), blz. 471 vv.

[2]) Het vorig nummer dezer serie, nl. Uit het Koloniaal Archief XXXVIII, De verspreiding der djatibosschen in Banjoemas thans en in 1693, werd opgenomen in Tectona, deel XV (1922) blz. 951—959.

[3]) Hoe de O. I. Compagnie zich in 1681 het recht op de houtleverantie uit de Cheribonsche djatibosschen verzekerde (uit het Kol. Archief no XXXVI), in dit tijdschrift jaargang LXI (1922), blz. 150 vv.

[4]) Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia Anno 1681, door Dr. F. de Haan. Batavia, 's Hage, 1919, blz. 3 vv. Bij het overnemen van de memorie door mij in 's Rijks Archief was het gedrukte Dagh-Register echter nog niet verschenen.

hoofdzakelijk uit een algemeen historisch oogpunt van belang is, wordt het toch wenschelijk geacht haar achterstaande in uittreksel [5]) weer te geven, omdat zij voor een goed begrip van het ontstaan der rechten van de Compagnie op Cheribon en dus ook op de bosschen aldaar en op het djatihout een zoo groote beteekenis heeft. Over de eigenlijke houtleverantie handelen slechts de laatste bladzijden en deze kunnen in een geschiedkundig overzicht van Java's djatibosschen moeilijk gemist worden. Voor de juiste beoordeeling van het standpunt, waarop de Compagnie zich bij hare eerste betrekkingen tot de Cheribonsche Vorsten stelde, is echter ook het daaraan voorafgaande gedeeltelijk onmisbaar m.i.

Van Dyck kreeg een ontwerp-contract mede naar het model van dat, hetwelk in 1677 met den Soesoehoenan Amancourat gesloten was. Het artikel in het ontwerp over de houtleverantie werd reeds in vooraangehaalde bijdrage weergegeven [6]). De memorie in bizonderheden te behandelen kan hier overigens niet mijn doel zijn. Op de volgende punten wordt slechts nader de aandacht gevestigd.

Een of meer der Cheribonsche prinsen moesten den Soesoehoenan gaan begroeten en ook dezen de onderteekening van het contract verzoeken. De toenmalige Commandeur op Java's Noord-Oost-Cust, Couper, zou daarvoor instructies ontvangen.

Aan de beslissing van den Soesoehoenan werd overgelaten, of de Prinsen voortaan den titel van Sultan, Panembahan of Pangeran zouden dragen.

De grenzen van de landen van Cheribon, Indramajoe, Pamanoekan en Tjiassem moesten nauwkeurig vastgesteld worden ter voorkoming van kwesties als over Lo-

---

[5]) Bijlage I.

[6]) T. a. p. 177|78. Dat in het contract van 1677 is weergegeven in mijn: De instelling van vaste houtcontingenten in het contract van 8 November 1733 met den Soesoehoenan, in dit tijdschrift, deel LXI, (1922), blz. 131, noot 2.

sari waren ontstaan. Dit landschap werd gerekend aan den Soesoehoenan te behooren en onder Brebes te ressorteeren, niet onder Cheribon.

Aan Van Dyck werd overgelaten een beslissing te nemen, of te Cheribon een kleine militaire bezetting, bv. onder den boomwachter Jacob Oldenvliet zou blijven, dan wel een resident met alleen nog 2 of 3 man.

Te Indermajoe zou de vesting Bantams Bril thans wel „gedemolieert" kunnen worden, dachten Hunne Hoog Edelhedens, „mits dat men de schoone houtwercken daertoe by noot gebruyckt en buyten twyffel nogh goet sullen wesen, soo weynigh als 't mogelyck beschadige, om ons alhier daervan te konnen dienen". De zoon van den ouden regent Wiera Loddera, genaamd Kentol Wierantacka, zou zijn vader onder den naam van Wiera Loddera kunnen opvolgen.

Betreffende de regentschappen Pamanoekan en Tjiassem (daaronder begrepen Pagaden) werd aan Van Dyck geheel de vrije hand gelaten en kon hij naar welgevallen handelen met de in de Bantamsche rooverijen betrokken regenten Wangsa Tanoe en Kartijoeda.

Een belangrijk punt vormen de inkomsten uit het djatihout door de regenten getrokken. Te Indramajoe beweerde de regent, dat „4 stx. plancken van 't hondert, dat voor desen e e n o u d t g e b r u y c k is geweest", of dus 4%, hem toekwamen. Later scheen hij van oordeel te zijn hieruit zijne inkomsten wellicht te kunnen vermeerderen en eischte hij bij een door de Compagnie betaalden prijs van 10 Rds. de honderd planken 4 Rds., in plaats van 4 planken, hetgeen dus op 40% neerkwam. Toen de kappers het hout niet langer wilden afbrengen, stelde hij zich tevreden met 2 Rds. en vier planken (dus 24%). Aan Van Dyck werd opgedragen hem echter te wijzen op het zevende artikel van het met den Soesoehoenan in 1677 gesloten contract, waarbij bepaald was, dat door de regenten niet meer dan 2% van de

leveranciers, ook van het hout, mocht gevraagd worden [7]).

Schepen om hout te laden gingen met Van Dyck mee naar Cheribon en weldra, werd verwacht, zou de hout-exploitatie in vollen gang zijn.

Nog vertrokken met hem mede de onderkoopman Jacob Coesaart om de boekhouding van de bezetting onder Jochum Michielsz. na te gaan, en voorts nog de luitenant Benjamin van der Meer, later eerste resident op Cheribon.

Den Haag, Januari 1919. Buitenzorg, Januari 1922.

Bijlage I.

Uittreksel uit de Memorie van 31 December 1680, voor den Commissaris naar Cheribon Jacob van Dyck. [8])

„MEMORIE voor den E. JACOB VAN DYCK, Coopman en Ordinair Lit in den Achtb. Raat van Justitie, vertreckende in de qualiteyt van onsen Commissaris met het Jagt d'Elisabeth en 't fluytschip Buuren naar Chirrebon, gecommitteert aan de Koningen gebroeders aldaar om deselve met malkanderen in eenigheyt te schicken ende onse opgestelde articulen van vreede, vruntschap en bontgenootschap te zien onderteeckenen, mitsgaders tot verrigtinge van zulcx meer als hier onder tot zyn E. narigt sal werden aangeteeckent.

Dewyle UE. nu twee jaren verleden [9]) nogh een maal naar Chirrebon aan de princen, doen deselve nogh saten onder het onwettigh geusurpeert gebiet der Bantammers, gecommitteert zyt geweest en sulcx van de gelegentheyt derwaarts over niet onbewust kond zijn, soo zullen wy in desen daer van te minder behoeven te spreecken en derhalven oock te korter mogen zyn, te meer, dewyle UE. oock aldaer onder den Capn. Jochum Michielsz zult vinden onse originele brieven van den 27e Maart, [10]) 11e

[7]) Op Cheribon was echter de gewoonte, dat van de houtwerken 10 % werd betaald, zooals de Memorie hierachter (blz. 437) aangeeft.

[8]) Koloniaal Archief 808. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1680.

[9]) Zie o. a. De Jonge. De Opkomst enz. deel VII (IV), blz. CXXVIII en 326|328.

[10]) Zie de bijlage III van mijn: Hoe de O. I. Compagnie zich in 1681 het recht op de houtleverantie uit de Cheribonsche

April, [11]) 27e do., [12]) 10 [13]) en 25 May, [14]), 16 Juny, [15]) 29 Augusty [16]) en 5 September, [17]) mitsgaders een van den 7e courant, [18]) waervan de vier eerste omstandigh geëxtendeert zynde, genoegzaam bevatten de gantsche materie Chirrebon &a. concernerende, en wat doen omtrent ten reguarde van de princen en van de besettinge, insgelycks ten belange van de Macassaerse militie onder Crain Bissey en de andere hoofden van onse intentie zy, mits welcken wy nu alleen hier nogh byvoegen de translaten van de brieven, die ons door de gesanten van de drie gebroeders, elck in 't bysondere, zijn toegebragt, ten principale daerheene gedirigeert om ons te bedancken voor de hulpe en bystant aan haer bewesen, waer door deselve van de dwingelandye der Bantammers en de overlasten der Kidolse roovers bevryt waaren gewerden, alsmede omdat wy haer voort onder des Comps. bescherminge hadden aengenomen, haarselven mitsdien aen ons t'eenemael overgevende, om onse bevelen te ontvangen &a., dogh het blyckt daer uyt met eene, dat se met malkanderen in de beste harmony niet en syn, versoeckende den Eersten als de outste, met name Sulthan Sopo, dat hy hier als Coninck aangesien werde, en regeren mogte gelyck in voortyden onder syne voorouders en nogh jonghst onder zyn overleden vader, alvoorens denzelven onder de Mataramse Regeringe gesubjugeert was, plagh te wesen, zynde dit oock eygentl. hetgene, waarin bestaat de mondelinge last, die hy zyne gesanten Key Angabey Wiera Sasmita, zynen Sabandhaer en schoonzoon van zyne stedehouder, den geschooren Chinees, Tommagon Raxanagara, [19]) en Key Angabey NayaSiepa heeft gegeven, om hier omtrent ons van zynentwegen te bewercken; hebbende denselven Sasmita al ten eersten, nadat wy met Comps. magt Chirrebon tot hare bescherminge in bezit geno-

---

djatibosschen verzekerde, in dit tijdschrift, deel LXI (1922), blz. 183 vv. en Dagh-Register Batavia blz. 134|137.

[11]) Dagh-Register 1680, blz. 167, waar echter geen inhoud is weergegeven.

[12]) Zie bijlage VI van het in noot 10 vermelde artikel en Dagh-Register 1680 blz. 194|196.

[13]) Als voren bijlage VIII en Dagh-Register 1680 blz. 230.

[14]) Zie Dagh-Register 1680 blz. 296.

[15]) Idem blz. 378.

[16]) Dit schrijven wordt niet vermeld in het Dagh-Register.

[17]) Zie bijlage X voorbedoeld artikel en Dagh-Register blz. 585.

[18]) Dit schrijven is niet vermeld in het Dagh-Register.

[19]) Een bewijs van de gemakkelijke assimilatie van de Chineezen met de Javanen, beter dan in onze dagen.

men hadden, daerover mede aan den Commandeur Jacob Couper gesz., teneynde die saake door zynen heer door voorschryvens aan ons oock beliefde te favoriseeren, schynende desen outsten prince niettemin wel te inclineren, dat zyn broeders insgelycx bedagt wierden, zeggende in den zynen hier vooren geciteerden

„maar 't zoude oock behoorlyck wesen, dat de Comp.
„myne broederen wat volck en onderhout gaff," [20])

dogh dit souverain en oppergebiet van den ouden komt geensints overeen met de inclinatie van de twee andere broeders, die daerin liever voor soo verre participeren, als nu al eenige tyt daer in de gewoonte is geweest, voornementlyk zedert dat se van Bantam gezyn thuys gecomen, alwaer het ten principalen soodanigh is geschict geworden, buyten twyffel met insigt van onse gebuuren, om op die wijze te meerder magt en vermogen in de regeringe van Chirrebon te houden; evenwel vergenoegen haer deselve beyde met het onderscheyt door den onsen den 10en May jongstleeden [21]) onder hun luyden gestatueert, zoo als dat by haere brieven te sien zy, en insonderheyt in die welcke den tweeden prince aan de Hr. Gouverneur-Generaal ende aen den Directeur-Generaal even van een inhout sedert nogh gesz. heeft, uytwysende het affschrift van eene derselve den 10e July [22]) alhier ontfangen, waerin een genoegsame repetitie gedaan wert van den geheelen text, soo als die in voorseyde onse missive van 10 May ter materie geinflueert en in onse presente rescriptie [23]) weder geciteert is, expres met opsigte om Haer Hoogheden daerdoor te doen blycken, dat wy als nogh van dat selfde sentiment zyn en ingevolge van dien, dat d'een soo wel als d'andere tot haar eygen welstant haer daer nae behooren te schicken en te voegen, sonder met elkanderen daerover te discreperen, mits welcken het oock van ons goetvinden is geweest, om de geseyde onse rescriptie niet aparat aan elcke broeder, maar alle drie in 't gemeen, gelyck als een Regeringe te adresseeren, en alsoo te doen zien, dat wy over de gemene belangen tusschen de Comp., den Sousouhounang en Chirrebon, niemant van haar in 't besonder, maar alle drie te samen, als heeren van het lant en evenveel geinteresseert aanspreecken in eygener maniere als de eerste maal nae 't aan lant setten van onse magt aan den Cheribonsen bodem door den Capn. Michielsz., Crain

---

20) Zie dit tijdschrift, deel LXI (1922), blz. 169 (1922) in voorbedoelde bijdrage en blz. 371|372 in het Dagh-Register 1680.

21) Zie noot 13 hierboven.

22) Den inhoud vindt men op blz. 429|430, Dagh-Register 1680.

23) De brief aan de Sultans, in copie in het Kol. Archief aanwezig, bevat voor ons doel niets bizonders.

Bissey &a. t'onser ordre op het opene hoffpleyn, daar den outsten prince in resideert, geschiet is. Dogh hy heeft genoegsaem getoont, dat hy zigh daermede niet zeer gedient vint ende de successive brieven wysen ons aan, dat niettegenstaande hy soo wel als d'andere in handen van den Captn. en Crain Bissey &a. assurante belofte heeft gedaan, van hun daer nae te sullen reguleren en in broederlycke eenigheyt met malcanderen leven, daerom echter de discrepantien en onderlinge diffidentien niet minder zyn, alse voormaels plagten te wesen. Want zyluyden noyt te samen wel hebben connen accorderen, selfs de twee eerste niet, doen zy nogh aan 't Hoff in de Mataran tesamen residerende, meest en voornamentlyck om de pretense superioriteyt, die den outsten altoos sigh liet aanleunen tot verminderinge van de andere, voor soo veel het na tytsgelegentheyt geschieden konde, zynde over sulcx in diervoegen een groot wantrouwen onder hun gecultiveert en langs soo meer voortgezet, hebbende de Pangeran Depatty, volgens notitie in de brief van 4e Juny [24]) den Capn. door zyn Sabandhaar onder de hant laten adverteren, dat hij zyne beyde broeders niet behoefde te vertrouwen, want zy nogh Bantams gesint waren en oock voornemens om eenige adsistentie van de Engelsen te versoecken en weeder den outsten prins door Wiera Sasmita, dat den jongen Coninck, off den tweeden broeder, sigh met de zyne nae Calisapo hadde begeven om daar de Bantamse prauwen aftewagten, en daermede derwaarts te vertrecken en off wel het zeker geleeck, uytwysende het schryven van 18 Juny [25]), dat sy achtervolgens onse vermaninge wat beter overeenquamen, soo en is dat, gelyck de Capn. al vreesde, niet meer als puure geveynstheyt geweest, gelyck te zien is in een briefken van den 3e Augustus [26]) door den Captn. aan den E. Couper gesz., klagende dat se alle dagen tesamen overhoop lagen en in die van den 21e Augo. [27]) aan ons, dat den outsten broeder den Captn. liet waarschouwen, dat de twee eenige paarden, met rys geladen, stilswygent in stilligheyt lantwaert in hadde gesonden, met intentie om te vlugten, sonder dat hy wiste, waar hy te dier tyt was, en diergelyck nydigheden meer, soodat den Captn. werck gevonden heeft deselve ten besten te vermanen en te recommanderen onsen goeden raat en ordre in achtinge te nemen, sonder dat ons egter in de adviesen

---

24) Zie bijlage IX. van het artikel bedoeld in noot 10 hiervoor, en Dagh-Register 1680 blz. 361|362.

25) Den inhoud vindt men Dagh-Register 1680 blz. 388|389.

26) Dagh-Register 1680 blz. 533 vindt men dit schrijven niet vermeld, maar wel een schrijven van 3 Augustus van Jochum Michielsz. naar Batavia.

27) Den inhoud vindt men Dagh-Register 1680 blz. 556|558.

is te vooren gekomen, dat den tweeden broeder syn ouder of jongen broeder soude getragt hebben verdagt te maken, off ergens mede te beschuldigen, maer hy schynt sigh wat beter te cunnen verbergen als de andere en zyn passie wat meerder te bedecken; blyckende in een brief van d'E. Couper aan den Captn. di dato 22e October verleden, [28]) dat hem al die oneenigheden niet vremt te vooren quamen, naedien hy deselve in de Mattaram mede gekent, en ervaren hadde, mits welcke dat oude zeer, niet zeer geneeslyck schynt, immers niet volcomen soo 't al ten beste luckte en daerom is 't niet geloofelyck, dat de tweede en derde prins (comende nog verscheyde andere jongere broeders vooralsnogh in weynigh consideratie) den outsten niet gaarne in een volslagen gebiet gestelt zagen, 't welck zy niettemin wel weeten, dat zyn eenige hoope en begeerte is, en buyten twyffel, immers nae alle apparentie, verwagt hy met de wederkomste van zyne gesanten niet anders, als dat hy door ons daertoe verheven en gepromoveert sal werden; 't welck voor als nogh met ons goetvinden niet oversal eenkomt en oock vooreerst om verscheyde goede redenen niet en dient te geschieden, ten minsten zal het noodigh wesen het bestier der Chirrebonse zaäcken eenige tyt op de geordonneerde wyse aantezien om soodanigh te ondervinden, hoe het zigh daarmede zal willen schicken, en welcke van drieen voor t' belangh van de Comp. meest te extimeren en te vertrouwen zal wesen. Zynde den outsten nogh van outs suspect, dat hy door toedoen van Raxanagara met die van Bantam gecolludeert soude hebben, al ten tyde doen hy nogh in de Mattaram resideerde en dat Hoff nogh in volle vigeur was, als wanneer geseyde Raxanagara, doemaals nogh maer Sabandhaer zynde, uyt vreese voor Pangeran Adepatty Anom, tegenwoordigh Sousouhounan AmanCourat, naar Bantam retireerde, inplaats van ten hove te compareren, daer hy ontboden was. Welcken aengaende UE. by resumptie van eenige ouder brieven, als voor in desen geciteert, nader en breeder gesproocken connen vinden. Alwaar hy het evenwel niet soodanigh heeft gevonden, als hy zigh geimagineert, en geensints gemeynt hadde, dat hy door den Coninck van Bantam in 't volle gebiet niet zoude zyn gesteld geworden, omdat hem misschien hetzelve belooft, en wel-licht door RaxaNagara van wegen den Coningh van Bantam genoegsaem verseeckert was. Dogh hoe het daermede inderdaat zy, off niet, dat laten wy voor zyne eygen reecq., importerende voor teegenwoordigh ons niet verder, als dat men op zyn conduicte reguard nemen en zyne ambitie niet te zeer en voede, nogh ontydigh voldoet, onvermindert oock de goede toesigt op den handel

28) Hiervan is sprake op blz. 741|745, Dagh-Register 1680.

en wandel, mitsgaders het gedoente van de twee andere princen. Zynde wel de herwaerts gesonden gesanten in 't besonder van haer meesters de princen gequalificeert om van ons te ontfangen de ordres, die wy haar tot verbintenisse aan de E. Comp. souden goetvinden voorteschryven, maer wy hebben beter g'agt liever selfs iemant derwaarts te committeren om de princen van alles ter degen en grondigh te informeren, hoedanigh zy haer luyden t'hunnen eygen en als getrouwe bontgenooten van de Comp. en de Sousouhounan behooren te comporteren en om meteen door dese onse expresse besendinge te meerder ernst te doen blycken, dat de vermaningen van Captn. Michielsz. maar voor een dagelycxe lesse worden aangehoort, zonder deselve ten principale in achtinge te nemen, behalve dat zyn E. oock klagt doet over de wederspannicheyt van Crain Bissey en d'andere Macassaerse grooten, excepto Dain Matara, en sulcx hebben wy ons vergenoegen genomen in UE. becomen ervarentheyt en goede conduicte, buyten dat de taalcunde in dese oock zeer te stade komt om selfs te kunnen spreecken en door geen tolcken geabuseert te werden. Wesende tot UE. transport derwaerts aengeleyt 't Jagje d'Elisabeth, 't welck ruym genoegh is om daer in de gesanten, die onder UE. geleyde nu weder mede nae huys gaen, bequamel. te accomoderen geduirende de reyse, die niet langh sal vallen en niet boven 2 à drie dagen duuren; alsoo de meninge is, dat ghy van hier directel. de steven naer Chirrebon zullen wenden, gierende alleen in passant de rheede van Indermayoe aan om de scheepjens en vaertuygen van hare behoefte te versorgen, uyt het geene UE. daertoe wert medegegeven, en voor Chirrebon gekomen zynde, zal UE. zyne komste met eenige canonschooten mogen beteeckenen en aldaer de vlagge op 't Jagje d'Elisabeth van de groote stengh laten wayen, demitterende de respective gesanten, ten eersten aen lant om aen haer principalen notificatie van UE. verschyninge in de qualiteyt van onsen expressen commissaris te doen, en dat zy ordre believen te stellen op uwe receptie. Middelerwyle can den Captn. mede aan boort ontboden werden om aan zyn E. te overhandigen het open briefken van geleyde, hier benevens gevoegt; denselven vervolgens communicerende dese onse memorie tot UE. narigt om dan gesamentlyck geadsisteert met zyn E. en met advys van Raade volgens dien te verrigten, 't geene van onse intentie zy, en voor eerst de overgifte van onsen brief en bygevoegde schenckagie, alsmede die van den Directeur-generael aan de princen gebroeders gesamentlyck, soodanigh als deselve geconsigneert zyn en niet aan ymant van haar in 't bysonder. Ten welcken eynde zy hun te zamen hebben te voegen op soodanige plaatse, als zy met malcanderen daertoe zullen verkiesen, om UE.

met gebruyckel. fatsoen te resipieren, ende de brieven benevens de geschencken uyt uwe handen overtenemen en sal het dan ter selven byeenkomste off wel des anderen daags, soo als UE. met hun hoogheden te samen goetvinden, nae de lecture derzelve van U officie moeten wesen om de princen onse meeninge en begeerte in haer reguard volgens de inhoude van den brieff nae de letter duydelyck te doen verstaan en begrypen, want 'er somwylen door het translateren, wel eenige duysterheyt influeren kan; behalven dat de Javaanse grooten, insonderheyt de princelycke personagies selden in lesen en schryven heel kundigh zyn [29]) en voornamentlyck in de Maleytse schriftuure, in welcke tale onse brieven getranslateert zyn, met byvoeginge van de originele in 't Nederduyts, welckers authentique afschriften aan desen geannexeert hebben, opdat UE. daer van gedient mogen wesen en zal dan den outsten wel connen off ten minsten behooren te grypen, dat voor zyn respect als eerste en ouder broeder, onvermindert d'eere van de twee andere genoegsame sorge gedragen is, en dat zy in diervoegen haar lant en volck ten gemenen beste bequaam en ordentelyck met elkander communicatie en soodanigh te samen sullen connen regeren, en onder de goede tugt en devotie houden, 't welck zy malkandere in UE. presentie en ten bywesen van haer voornaemste grooten, alsmede haer andere broeders dienen te beloven by hanttastinge, en sulcke nader verseeckeringe, ten geruststellinge soo wel van d'een als d'ander, als onder hun luyden in dergelycke zaacken gebruyckelyck is, mits gelyck in onse brieff mede uytgedruckt staat, dat yder zyn volck en landeryen, die se sedert eenige tyt gewoon zyn te hebben en te besitten, behoude, zonder die malkandere op d'een of d'andere wyse aftenemen en te onttrecken; sullende derhalven niet onnodigh zyn, dat UE. met de gerequireerde aandagt examineren de klagte, die den derde broeder off Pangeran Topatty derwegen in zynen eersten brief aen ons heeft gedaan en door zyne gesanten nader laten voordragen, hoorende deselve tegen malkanderen en oock de voorneemste grooten, die daervan bewust mogten zyn, om alsoo te ondervinden, hoe verre hy gefundeert is ende in dien deele verongelyckt zy, opdat het in der billickheyt en op de gevoeglyckste wyse tot wedersyts vergenoegen gerepareert en geremedieert magh werden, totte meerder versterckinge van de onderlinge vruntschap en eenigheyt; zynde wel de waarheyt, geeyck Pangeran Depatty in zynen brieff allegueert, dat de Sousouhounan AmanCourat naer bekome tydinge, dat de twee Chirrebonse princen naar de veroveringe van de Mattaram, genoegsaam goet-

29) Daar hadden ze hunne menschen voor!

willigh nevens veel andere mede nae Cadiry getrocken waren, en aldaar den rebel Troenadjaja erkent hadden, den Pangeran Depatty doenmaels op Chirrebon zynde, door zyn expresse gecommitteerde Tommegon SouraNata en Bynoerongh, mitsgaders Angabey NitiNagara, in 't volle gebiet over het lant van Chirrebon geintroduceert en doen benevens den titul van Pangeran Depatty Topatty, besyde de gebruykelycke eerteeckenen vereert heeft, 't welck in den Jaare 1677 niet alleen met kennisse en voorweten van den admiraal Cornelis Speelman t'zynen aanwesen op Japara geschiet is, maar zyn E. heeft oock den capiteyn Harmen Egbertsz. gecommitteert wierde de voorsz. introductie bytewoonen, dogh den Pangeran schynt zyn aanbevoolen gebiet, naerdat zyne voorsz. broeders door eenige afgesonde Bantammers van Cadiry afgehaalt en eerst de outste en daernae de tweede tot Chirrebon verschenen waren, niet te hebben connen mainctineren, wesende eyndelingh deselve beyde, hoewel volgens de tydinge meer gedrongen, als vrywilligh mede naer Bantam gevolgt en naer verloop van eenige tyt d'een voor d'ander naar, weder naar huys gekeert en aldaar gestelt in soodanige staat van den Coningh van Bantam, die doenmaels de heerschappye voerde, goetdagt en behaagde, ende die zy oock alle evenwel d'eene minder als d'andere aangehangen en gehoorsaamt, jae oock de Kidollesen &a. de hant geboden, en tegen de Comp. soo wel als tegen den Sousouhounan off tegen zyne onderdanen geholpen en bygestaan hebben, tot zoo lange het nogh echter van onse goetheyt is geweest hunluyden met haer lant en volck onder Comps. bescherminge te nemen; sulcx de Pangeran Depatty in maniere voorsz. van zyn vercregen prerogatyff absoluyt genoegh vervallen is, voor soo veel het volle Chirrebonse gebiet aengaat, soodat het nu meest schynt aan te komen op de 2800 man, die hem overigh gebleven waren, en naderhandt nogh soodanigh vermindert zyn, als in zynen brieff wert aangewesen, sonder dat daer in van landen off dorpen eenige mentie gemaackt wert, en wy weten oock niet, hoedanigh het daermede tusschen de broeders gelegen; zullende voort niet noodigh wesen in desen verder repetitie te doen van hetgene in de brieven vermelt staat, die wy houden voor in desen begrepen en insgelycx de opgestelde Articulen. Maar dewyle Sasmita mede vertoont heeft, dat de Sabandarye onder twee Sabandhaers, d'eene van den outsten, en d'ander van den tweeden broeder verdeelt was, en soodanigh sonder dagelycxe verschillen en discrepantien niet bequamelyck, nogh in goede ordre, konde waergenomen werden, soo hebben wy in de geciteerde onse brieff dienaangaande gesustineert en te kennen gegeven, datter maer een Sabandhaer door den outsten broeder met goetvinden van

d'andere behoorde gestelt te werden &a.; 't welck wy in maniere, als daer gesegt staat, oock niet voor niet onnodig aansien, en waertoe oock misschien niemant bequamer zal wesen als den gemelten Sasmita, waervan nogtans UE. ginder ten besten zullen konnen oordeelen, en meenen wy voort, dat de geseyde incomsten door den geene, die de Sabandharye aanbevoolen wert, behoorde geadministreert en soodanigh ten gemenen beste geemployeert te werden, als de ordre van hun hoogheden zal mede brengen om jaarlycx daervan aan hun t'samen reecq. te doen en 't overschot aan haer uyt te keeren, in zulcke portie, als zyluyden met malckanderen en geadsisteert met UE. en des Captns. advys, soo zy het mogten requireren, connen overeenbrengen, en soude onser eragtens wel het considerabelst wesen, dat d'eerste van 5|12, de tweede 4 en de derde 3|12 genoot, te waere die laatste 7|12 in gelycke portie toe geoordeelt wierde; dog dit mogen UE. aan haar eygen dispositie wel laten verblyven, indien zy het in der minne weten effen te stellen; wesende de bovengeciteerde articulen by ons soo redelyck en middelmatigh opgestelt, sonder haer ergens mede te beswaren, dat wy geensints connen twyffelen, off zy zullen hun daer mede gants weltevreden houden, en deselve danckelyck accepteren, te meer wyl het veel gereguleert is naer en volgens het jongste contract tusschen de Comp. en den Sousouhounan Ao. 1677 opgeregt; 't welck UE. hierbenevens in authentycke copye wert medegegeven, [30]) opdat UE. tesamen, off het te pas quam, daer van gedient mogen wesen. Zynde in de voorseyde poincten aantemercken, opdat wy een voor een van vooren aen niet weder op en halen, als wesende hier boven gehouden voor hier inbegrepen, behalven, dat het eerste, tweede, derde en vierde geen nader deductie vereysschen, nogh oock niet het sevende, verstreckende hetzelve ten principale voor een compliment, dat men allerwegen aen de beschermheeren schuldigh is, want het koste gebeuren, dat zy tot hare defentie vernootsaackt wierden inderhaest yets op te werpen, sonder daer van door contrarie mousson off andere gelegentht. ten eerste notificatie te kunnen doen, in welcken gevalle zy volstaan mogen dierwegen met de eerste commoditeyt kennisse te geven. Het negende artyckel ten belange van de peper verclaart sig selve genoegsaam, sonder dat wy onderscheyt maecken, off wy deselve ginder selfs coopen, dan off se van daer herwaerts gebragt wort om aen de Comp. tegen de ordinarie prys te leveren; alleen zalt noodigh wesen, dat men het afvoeren van daer aan niemant toe en late, als aan de gene, die daer off hier gehuyst en gehooft, off ten minsten voor ingesetenen bekent

30) De Jonge. De Opkomst enz. deel VII (IV). blz. 79|83.

zyn, stellende niettemin ginder borge, off, by foute van dien, namtisserende een Ra. pr. picol voor soo veel picols, alsse afvoeren om alsoo verseeckert te mogen wesen, dat se die niet anders heene sullen brengen; welcke borgtogt off namptissement vervalle zal, als zy blyck toonen, dat zy haar beloften voldaen en gepresteert is. In het thiende articul comt te pas het chiap, door Wiera Sasmita van ons versogt, om op de passen van de vertreckende vaertuygen gechiapt te werden, tot teeken, dat by haar den thol volkomen voldaen is, en dat zy met kennisse van den Sulthan en Sabandhaer vertrecken en daerom zullen wy nu ten eersten volgens den inhoude van dit poinct twee chiappen laten gereet maacken, waerinne met Maleytse letter gesz. sal staan, in 't eene met de byvoeginge van Batavia, en in 't andere van Chirrebon, om onderscheyt te maacken, welcke passen hier, en welcke passen op Chirrebon gechiapt zyn; blyvende het bedragen van de thol in dit articul ongevult, maer het contract met den Sousouhounan zal UE. connen aenwysen, dat onse Ingesetenen voor 't aanbrengen en uytvoeren betalen 3 ten hondert sonder onderscheyt van goederen, en voor elck last rys een Rxdr. Daerentegen is de costume, dat op Chirrebon voor amphioen, kleden, cooper, yser, loot en thin, die aldaer door de negotianten aangebragt wert, geven vijff ten hondert; insgelycx even veel, voor 't uytvoeren; den rys voor 't uytvoeren drie Rxds. pr. coyangh, peper een halve Rxs. pr. picol, casumba het picol vyff rxs., alderhande Houtwercken tien ten hondert, 't welck vry wat veel met de gecontracteerde geregtight, in de havenen des Sousouhounans verscheelt en waerby nogh te considereren is, dat ten tyde van ons geciteerde contract met den overleden Sousouhounan die vorst en het Mataramse Hoff nogh in wesen en het vorstendom van Chirrebon aan hetzelve onderdanigh was, sulx hare havenen insgelycx voor havenen des Sousouhounans te considereren waren. Daerom maacken wy al wat swarigheyt om Comps. ingesetenen op Chirrebon meer gerechtight. te laten betalen, als in de andere Javaense havenen, 't gunt UE. haer invoegen hier boven gemelt uytdruckelycken te kennen en te verstaan moet geven. Evenwel dewyle de gantsche Chirrebonse licenten t'een jaar door t' andere, volgens het naaste berigt, naer de bovenstaende cours niet meer op en brengen als 1000 Rxds., 't gunt de Sabandhaers gewoon zyn te rembouseren, waerop UE. haar ginder nader informeren cunnen, soo soude wy konnen toelaten, ingevalle hun Hoogheden daer op groote en ernstige instantie quamen te doen, dat UE. met aparte acte belofte de vier ten hondert voor 't aanbrengen en uytvoeren van alle goederen, sonder onderscheyt en twee Rxds. voor een coyangh rys te betalen, mits vullende in het contract drie ten

hondert en een Rxr. voor de Coyangh rys, in conformiteyt van het contract met den Sousouhounan, en dit om het gevolgs wille, gelyck UE. selfs licht sullen connen begrypen. Tot welcke verhooginge wij te eerder connen condescenderen, omdat het agste articul, hier voor op zyn plaets voorbedagtelyck overgeslagen, voor de Comp. inhout, in gelyckheyt en volgens het verbont met den Sousouhounan een generale tholvryheyt en bovendien even hetzelve octroy door den Sousouhounan AmanCourat naer 't overlyden van de vader met aparte verzeegelde acte vergunt, welckers authentique afschrift alsmede hierbij gedaen is, [31]) om alle soorten van kleeden, amphioen &a., alleen en met uytsluytinge van andere in 't lant van Chirrebon te mogen aanbrengen en verkoopen, gelyck al het zelve in 't voorsz. agtste poinct omstandigh genoegh uytgedruckt staat; alsmede dat het in onse keure blyft, soo 't ons goetdunckt een logie op Chirrebon te bouwen, om aldaer onse vrye negotie te dryven, en dat de Coningen in zulcken geval daertoe een bequaam erff sullen versorgen. Vereysschende tot compliment van dit articul, dat ingevolge de expressie daerin begrepen, naerdat de drie princen geteeckent zullen hebben, de denunciatie van dat voorregt by gommeslagh op de bazaer, aan de boom en elders, daer het behoort geschieden, en dat hun Hoogheden een bequaam erff aanwysen om voor de Comp. te konnen gebruycken; sonder dat wy UE. nogtans in desen expres ordonneren aldaer een logie te stabileren; 't selve verblyvende aan UE. en des raats overlegh, off het ten dienste van de Comp., off wel op het versoeck van de princen en als dan t'haren gevalle nodigh zal wesen off niet, dogh in allen gevalle sonder eenige oncosten van bouwagie te doen, connende voor eerst sufficienren met kleene oncosten een bamboes campon op te slaan, om, in der tyt nae UE. te doen rapport, nader daer op gedisponeert te werden. Het elffde articul vereyst geen verder extentie naerdien het in sigh selve duydelyck genoegh verclaart is, en insgelycx het twaelfde, maer daer in staat open hoeveel de coopluyden, die op Chirrebon met de Comp. mogten te negotieren, voor 't gene zy van ons coopen en weder aan ons vercoopen, aen gerechtigheyt zullen voldoen, 't welck in het contract met de Sousouhounan geaccordeert is op twee ten hondert, gelyck het in dit poinct oock soodanigh zal dienen gevult te werden; en waermede dan voor soo veel vergeleecken en recompenseert wert de vergunde tolvryheyt aan de Comp. Dogh het en is niet apparent, dat wy op Chirrebon voor reecq. van de Comp. eenige negotie van belangh zullen dryven, maar dat wy het veeleer aan onse ingesetenen zullen laten.

---

31) De Jonge. De Opkomst enz. deel VII (IV), blz. 160—169.

Het 13, 14, 15 en 16e articul daervan en valt niet nader te verclaaren, sonder dat nogthans met het 16e verbooden wert de inwooninge Maleyers, Balyers off diergelycke, die van outs daer geseten zyn, en haer met eerlycke neringe en hanteringe behelpen, alsse maar niet en zyn vermengt met Macassaeren, Bimanesen en Sambouwers, off van daar afkomstigh, want deselve volgens de contracten gehouden zyn binnenslants te blyven en sonder Comps. passe niet te mogen varen, op verbeurte van het leven, en alhoewel alle soorte van vreemdelingen door den Sousouhounan Amancourat met een aparte acte, uytwysende de authenticque copye van dien, onder des Comps. gesagh gestelt zyn, soo hebben wy echter 'tzelve op Chirrebon niet noodigh geoordeelt te pretendeeren, immer voor alsnogh, meenende uyt den hoofden van het vyffthiende articul genoegsaam gequalificeert te wesen de geene, die ons in de weegh zyn van daer te dimoveren. Maer de prompte achtervolginge van het seventhiende articul achten wy te wesen van belangh, als zynde een van de aldernootsaackelyckste sorge laten wesen, nevens alle andere articulen, voornamentlyck, dat niet alleen Hun Hoogheden, maer oock hunne subalterne regenten van dezen in te scherpen, opdat daer in niets geconniveert, maar ter goeder trouwe gerestitueert werden onder goede verseeckeringe alle soorte van fugativen zonder onderscheyt; ten welcken eynde ons goetgedagt heeft, om een yder daertoe te meer te animeren daer op de gestipuleerde premie te stellen. Het achtiende off laaste articul, begrypende het reglement van de vaart, is mede van belangh en moet derhalven insgelycx Hun Hoogheden duydelyck te verstaan werden gegeven, insonderheyt de uytgedruckte Limiten oost waert heenen, dat is te seggen, dat se niet en mogen vare naar Macasser, nogh naer Sumbawa, daer Bima, Dompo, &a. op gelegen is, nogh oock niet verder om de oost, gelyck de onderdanen en de ingesetenen des Sousouhounan oock niet en mogen doen. Nu resteert nogh het vyffde en sesde articul beyde gedresseert om den Sousouhounan AmanCourat in dit verbont van vrintschap te begrypen en de Chirrebonders te verpligten en te verbinden zyne Mayesteyt als haren ouden Heere, als oock voor haaren meerder en outsten te sullen erkennen, eeren en respecteren en dat dengene, die contrarie quamen te doen, 't zy wie het oock wesen mogte, van de meeste tot de minste sonder onderschyt van persoonen, daer over sonder uytstel naer verdienste zullen gestraft werden &a. gelyck in beyde die poincten ampel staat verclaart en alhoewel in onse brieff aan de princen gesegt is, dat wy souden zorge dragen, teneynde Zyn Mayt. den Sousouhounan 't zelve t'zyner tyt mede quame te onderteeckenen, opdat

alles tusschen d' Comp., den Sousouhounan en Chirrebon wel gaen ende de vrintschap vast en onverbreekelyck wesen mogte &a., soo zal dat evenwel niet sonder veel moeyte en nogh beswaerlyck, als 't al ten beste lucke, te verkrygen wesen, gel. daervan te zien is in de voor geciteerde missive van den Commandeur Couper de dato 22e October, alsmede in een extract uit zyn E. missive van 27 July beyde laastleden [32]) en de jongste aan ons geschreven, copielyck hier bygedaan, sustinerende voor soo veel hy aan de Sousouhounan hadde connen bespeuren, dat hy geensins tot het separeren van dit prinsdom te disponeren soude wesen, houdende hetzelve voor een van de voorneemste tacken van zyn kroon en derhalven van het Mataramse ryck niet wel en konde, nogh behoorde, gessepareert te werden en te meer, omdat het gescheyden zynde maer strecken soude voor een herbergh en rooffnest van alle schelmen, dieven en moordenaers, gelyck hetselfde geweest is ten tyde, als het onder 't ryck stonde, sonder dat het bequamelyck voor te komen off te weeren was; toonende niettemin het gesegde extract ten respecte van de Comp. wel genegen te wesen de princen en haar volck in genade aantenemen, indien zy hun voor hem quamen te verootmoedigen en 't selfde van hem te versoecken, mits dat se daar benevens verseeckeringe deden van haar getrouwigheyt en gehoorsaemheyt in aanstaande. Alleguerende den Commandeur Couper ter materie, gelyck niet onwaeragtigh is, dat niettegenstaende voorheenen al eenige favorabele beloften door ons aen de gemelte princen gedaen zyn, zy haar daer nae deselve genoegsaem onwaerdigh hebben gemaackt, alle 't welcke UE. haer in goede ernst wel voorhouden mogen en tot een wel gemeriteerde reproche laten dienen, dogh evenwel, dat wy persisteren by onse gedane toeseggingе, en dat wy ons best zullen doen omtrent den Sousouhoenan voor haer naer vermogen te intercederen, mits dat zy princen, een off twee, in persoon haer mede gereet maacken, en in conformiteyt van ons nevens gaande schryvens aan deselve, den Sousouhounan te gaen begroeten en nevens ons de onderteeckeninge van het contract te versoecken, gelyck den inhout van 't vyffde articul oock medebrengt. Maar soo zyn Mayesteyt niet te disponeren off tot het onderteeken van de poincten, zoodanigh als deselve nu opgestelt zyn, te bewegen was, dan zullen hun

[32]) Den inhoud van den brief van 27 Juli vindt men Dagh-Register 1680 blz. 522|523. Een brief van 22 October wordt niet vermeld in Dagh-Register, wel van 2 October (op 22 October te Batavia ontvangen) (Dagh-register blz. 687|688) en van 20 October (Dagh-Register blz. 742|746); zie noot 28 hiervoren.

Hoogheden moeten gedogen, dat dit contract met nogh een, twee off drie articulen tot vergenoegen van den Sousouhounang vergroot en geampleert werde, soodanigh als den Commandeur Couper van onsentwegen noodigh oordeelen zal, daer de princen, die derwaerts komen te vertrecken mede present zullen zyn, dogh wy vertrouwen, dat den outsten nog moet nogh couragie zal hebben om zigh daer toe te laten gebruycken, wel wetende datter tusschen hem en Zyn Hoogheyt zeer cleene vruntschap zy, en van overlangh geweest is, en hoe verre zyn vreese voor hem gaat, dat kan UE. blycken by het translaat van een ola door Sasmita aan den Commandeur gesz., versoeckende van wegens zyn Heer, dat Zyn E. in allen gevalle dogh verhinderen en niet gedogen wilde des Sousouhounangs vertreck naar Chirrebon, alsoo de gerugten liepen, dat Zyn Mayesteyt van intentie was zyn offerande aen de heylige Chirrebonse graven te gaen doen; maer de andere twee vermeenen wy, dat daerin geen swarigheyt zullen vinden; immers zy betuygen in haar brieven aan ons gesz. in desen geciteert nogh alleen vry groot respect voor den Sousouhounan te hebben en 't sal oock beter zyn, dat zyluyden daerheen trecken, en den Outsten thuysblyve, want naer alle apparentie sal den Sousouhoenan op hare instantie meer toegeven, als hy aan den outsten door haat en toorn soude konnen off willen doen, zonder dat zy beyden behoeven bedugt te wesen, dat haar ouder broeder geduurende haar absentie iets te hunnen nadeele sal mogen aanregten, want wy haer dien deele mainctineeren en adsisteren souden; zynde onse intentie soo haest UE. met de geteeckende contracten alhier terugkomt, ten eersten daerover onse advysen aan den Commandeur Couper en den Sousouhounan te depescheren en inpassant alsdan op Chirrebon de princen te laten aanspreecken, die haer daerop gereet en vaerdigh dienen te houden om sonder uytstel mede te gaen ende alhoewel Wiera Sasmita wegens de Chirrebonse drie gebroeders in 't gemeen mede versoeck gedaan heeft, dat by dese occagie over de tituls off eernamen van deselve mede gedisponeert en voor zyn Heer in 't bysonder, dat hy met de naam van Panembahan vereert mogte worden, soo heeft ons egter beter gedagt, hetzelve tegenwoordigh nogh voor eerst te declineren ende te dilayeren, voornementlyck om daermede den Sousouhounan geen meer aanstoot te geven en omdat men daer niet soo gereet met en behoeft te zyn, behalven dat wy oock niet gaerne sonder communicatie van den Sousouhounan daerover disponeren zouden. Ten minsten zal het noodigh wezen te toeven, totdat dit Contract door den Sousouhounan mede geteeckent zy en totdat wy door den tyt ervaren hebben, hoedanigh de broeders haer komen te com-

porteren; zynde den Bantammer met den titul van Sultan in haar reguard wel zeer liberaal geweest, maar het blyckt uyt het voorzeyde versoeck van Sasmita, dat zy haar deselve niet zeer laten aenleunen en off wel wy almede in 't hooft van de opgestelde articulen den titul van Sulthan hebben laten influeren soo en is dat soo zeer niet geschiet om haer daar mede te tituleren, als omdat nu de twee eerste in de gemeene cours soodanigh genoemt werden, meynende dat het voor haer best immers vooralsnogh voor haer selfs alsoo goet soude wesen, dat zy by de naem en titul van Pangeran bleven, om geen ontydige jalousie des Sousouhounangs op haren hals te halen, en daerdoor te ongenegender te maacken om haer van zyne kant in plaats van onderdanen voor bontgenooten te erkennen welcke onse meeninge en consideratie UE. haer op dat subject wel wat omstandigh voorstellen en van de consequentie onderregten mogen, en dat wy oversulcx van gevoelen zyn, datter in 't hooft van 't contract niet anders als de naam van Pangeran behoorde gebruyckt te werden, en dat wy haer daerom geensints te minder zullen estimeren; te geloven zynde, dat zy haer om geallegueerde reden daermede wel conformeren zullen, als wanneer wy UE. qualificeren daerinne de vereyschte veranderinge te doen. En dewyle UE. by de missive van 4 Juny en nogh eenige andere, zedert van Chirrebon aan ons gesz., maer voornamentlyck ginder uyt mondelingh van den Captn. bewust sult konnen werden, 't geene al daer van eenige fugative slaven ter kennisse gekomen zy, zoo mogen UE. in geen gebreecke blyven volgens den text in het seventhiende articul ernstelyck te urgeren datter geen naarstigheyt gespaart werde om alle fugativen, die haer in 't district van Chirrebon mogen ophouden, onse ingesetenen toebehoorende, oock daer deselve aan geïnteresseert zyn op te soecken, voor den dagh te brengen, en te restitueren, ten minsten en vooreerst desulcke dan bekent en genoegsaam aangewesen zyn, waervan in de geciteerde missive de dato 4 Juny notitie is gedaen. In allen gevalle behoort den Tommagon Pourba Nagara, stedehouder van den tweeden prince, niet langer in gebreecke te blyven de lyffeygenen, die onder hem off zynen meester berusten, en alsoo veel tyt onder haer magt zyn geweest, aen UE. overtegeven en soodoende te presteren de belofte door hem ruym twee en een halff jaar geleden aan d'afgesondenen van den Directeur Generael Cornelis Speelman, ten tyde Zyn E. nogh op Tagal was, in faveur van den Mardyker Captn. Domingo gedaen. Hebbende Sasmita alhier gepretendeert van denselven Captn. 10 Rxds., die zyn schoonvader voor twee van syne toegesondene slaven aan Pourba Nagara hadde uytgekeert, tot voldoeninge van 't gene

hy aan haer verschooten hadde geensints haren dienst genooten en geproffiteert hebbende, ten alder geringste schuldigh was, haer te alimenteren; sulcx Pourba Nagara niet alleen dese 10 Rxds. aan Raxanagara weder behoorde te restitueren, maer oock te voldoen de waardye van de resterende Capitain Domingos slaven, die hy als gesegt belooft hadde over te leveren en nu voor geeft dat se wegh gelopen en nae 't gebergte onder den rover Boulilling gevlugt zoude wesen, 't gunt wy niet anders, als 't al de waerht. mogt zyn, daer wy grootelycx aen twyffelen, als voor zyn eygen schade konnen aensien, sonder dat het kan komen tot nadeel van meergenoemde Captn. als wettigh eygenaer van soo veel slaven, die, van hier verloopen, door Pourba Nagara tegen alle regt en billickheyt op en aengehouden zyn, op welcke redenmatige vergoedinge UE. wel wat sterck en ernstigh aenhouden mogen en toonen, dat wy ons ten goede van onse ingesetenen daer aengelegen laten, en bovendien gantsch niet wel gestigt en zyn, dat Pourba Nagara soo lange gemancqueert heeft in de voldoeninge van zyne hiervoor gementioneerde beloften. Hebbende Capn. Koako UE. oock opgegeven en aenwysinge gedaan van een zyner fugative slaven, sigh tot Chirrebon onthoudende, waerop UE. mede reguard connen nemen en bovendien moeten Sismita en Pourba Nagara UE. te samen nogh ter hant stellen seven metale cleene bassen, twee Comps. musquets off snaphanen en hondert veertigh Spaanse realen in contant in den jaare 1678 uyt zeker Javanen, die een Comps. gontingh afgeloopen en een stierman benevens twee matroosen vermoort hadde, in hare handen vervallen, sonder tot nog toe aan de Comp. overgegeven te hebben, niettegenstaende al ter selven tyt daer over gesz. en restitutie gevordert is, zynde UE. present geweest doen den Directeur-Generaal Sasmita daar over aangesproocken en hy met een bekent heeft, dat het door hem en Pourba Nagara off eygentlyck door haare heeren, den eersten en tweede princen, nogh goetgevonden moste werden. En gelyck UE. in het eynde van 't vyffde articul vinden ter neder gestelt, dat ingevalle over de limiten eenigh verschil mogte occureren, het zelve als dan door wederzyts gecommitteerde stinde vereffent te werden &a., soo achten wy gantsch niet onnoodigh, maer voor ons berigt, en opdat wy daer van bewust mogen wesen, dienstigh en van importantie te zyn, dat UE. t'synen aanwesen op 't aldernaukeurigste meest onder de hant en quansuys tot U eygen curieusheyt vernemen en examineren, hoedanigh ten tyde, dat Chirrebon onder de Mattaram gestaen heeft en nogh de limiten van 't Chirrebons gebiet gerekent en

geconsidereert werden, waerin UE. grotelycx tot verpligtinge zal connen dienen de outheyt, kennisse en ervarentheyt van den ouden Wiera Loddra, Gouvernr. op Indermayoe ende de geweesen Sabandhaer aldaar, den geschooren Chinees Anga Pradana, behalven 't gene andere op Chirrebon UE. daar van mede sal connen onderrigten, daer wij Sasmita en zyn schoonvader Raxa Nagara niet onder en noemen, omdat wy onvermindert het voorsz. UE. oock voor gerecommandeert laten van de princen te vorderen de perfecte beschryvingh van haer limiten, invoegen boven gemelt, en hoedanigh dezelve onder hun drie verdeelt zyn, mitsgaders zulcx meer, als daer toe pertineert en ons tot kennisse van zaake kan dienen. Insgelycx van Wira Loddra de nette descriptie van zyn gouvernement en 't gene daer aen dependeert, mitsgaders soo veel als hem van de aengrensende heerschappye bewust mogt zyn en insonderheyt de Limiten van Pamanoekan, mitsgaders waer deselve aan de oostzyde eygentl. haer begin nemen, 't een en 't ander met soo veel distinctie en soo accuraat als eenigsints, staande den tyt van UE. aanwesen aldaer, geschieden kan, leggende in het district van Caraoan nog een off twee negoryen, die de Chirrebonders pretenderen, dat mede onder haer gehooren en waervan wy oock wel gaerne wat beter geinformeert waren, als wy voor tegenwoordigh nogh zyn; consterende met het postcriptum de missive van den Commandeur Jacob Couper gedateert 22e October, in den beginne deser geciteert, ten belange van Lossary het naervolgende:

„Naardat desen even geslooten was, is Aria Martalaja, Gouvr. „van Brebes en Lossary, den Commandeur komen bekent maacken, „dat de E. Captn. Jochum Michielsz. 't volck van Lossary, „d'welcke herwaerts ontboden hadt, niet en begeerde te laten ver- „trecken, dat wy egter qualyck geloven connen, nademaal de „twee plaatsen van den beginne aan onder den vorst Aman Courat „gestaan hebben, gelyck se oock in alle ordres met Tegal en „onder die vestinge begrepen zyn, als gantsch niet onder 't gebiedt „van Chirrebon staande, dat zyn E. de inwoonders oock beliefde „te doen aanseggen en gelasten d'ordres hunner Gouvernr. te „gehoorsamen".

't Welck soodanigh met de waerheyt overeencomt en 't welck oock in geen dispuyt getrocken kan werden, gelyck den Captn. mede niet gedaan heeft, maer hy schryft dienaengaende aen ons onder dato 4e Juny laastleden, dat hy den gewesen Sabandhaer Naya Sadana vergunt en toegestaan hadde de plaatse op Lossary gelyck te vooren weder waertenemen tot naerder ordre van ons oft den Sousouhoenan, zynde zedert volgens nader advys van den

28e July [33]) tot Chirrebon verschenen eenen Angabey Tamma Jouda met een briefken van de Tagalse residenten, dat hy het gouvernement van Lossary soude waar-en overnemen, dogh den voorsz. Naya Sadana, voorgevende het gouvernement soo wel als de Sabhandaersplaatse van de Sousouhounan gepagt te hebben, difficulteerde 't zelve aan Tamma Jouda te transporteeren, tot zoolange hy geen schriftelycke ordre van den groot vorst ofte den Commandeur Couper quame te vertoonen; daer niet opgevolght is tot op den 29e September [34]), als wanneer met een Javaanse brieff van zyn E. quam te verschynen den brooeder van Aria Martalaja, gouvernr. op Brebes om Lossary, in de qualiteyt van Gouverneur overtenemen, maar dewyle den voorsz. Naya Sadana dat gedestrueerde gouvernement weder in zyn voorigh wesen herstelt en het volck uyt 't gebergte, soo wel als uyt Chirrebon tot 300 huysgesinnen incluys by malcander versamelt hadde, soo hadde den Captn. do. broeder van MartaLaya uytgestelt, tot soolange hy daer op onse ordre verkregen en daeruyt verstaen soude hebben, off Naya Sadana de plaatse behouden mogte, dan off hy deselve soude moeten cederen, sustinerende, dat zyn continuatie voor den dienst van de Sousouhounan nodigh was, gelyck wy oock wel voor soodanigh connen aensien, maer 't is een misslagh van den Captn., off ten minste een versuym, dat hy niet ten eersten in antwoort van dat Javaense brieffje aan den Commandeur van opgemelte zyne consideratie notificatie gedaen en daerop het nader goetvinden van zyn Mayesteyt off zyn E. versogt heeft; sulcx indien t' Uwer E. verschyninge aldaer, met nader blyck van de Commandeur, de broeder van MartaLaya, off imant anders, sigh weder ten selven eynde quam te presenteren, sullen UE. daerin condescenderen; andersints konde zyn E. als nogh kennisse werden gegeven van de goede diensten, die Naya Sadana in dat gouvernement gepresteert.

Voorts sal UE. in des Commandeurs meer geallegeerde brieff oock te vooren comen, dat de Sousouhounan in den eersten gelooff had kunnen geven aan de tydinge, die hem gebragt was wegens de verkeerde gangen en onwettige aangenomen heerschappye van Damangh Goelongon in de bovenlanden omtrent Samadangh tot *enz. enz.*

Meenen wy, dat daerdoor alle soorte van oppositie gemortificeert, de belhamels, indien se niet in handen vallen, buyten

---

33) Den inhoud vindt men Dagh-Register 1680, blz. 530.

34) De brief van 29 September 1680 is niet vermeld in het Dagh-Register.

alle vermogen gebragt en het gantsche land in ruste gestelt sal kunnen werden, en mitsdien niet van nooden wesen onse besettinge op Chirrebon en Indermayoe, soo te water als te lande, langer te continueeren, want het voor de Comp. te kostelyck valt en niet gelegen komt, soodanige posten, die anders niet als beswaarnisse en geen het minste voordeel toebrengen, te perpetueren en geduerigh aantehouden; hebbende nu al ruym drie jaaren geduurt en niet weynigh volck gekost; dogh indien niettemin UE. met elkanderen om reden, die ons nu onbewust zyn, beraden wierde en noodigh oordeelde vooreerst op Chirrebon nogh een kleene besettinge te laten, 't zy dan tot verseekeringe en gerustheyt van de princen, off andersints om Comps. ontsagh daer omher nogh levendigh te houden, dat verblyven wy aan UE. gesamentlyck overlegh, tot soo lange wy op UE. te doen rapport dienaengaende anders comen te ordonneeren. In allen gevalle moet daertoe in sulcken geval van 't beste en geschickste volck uytgekeurt en daer over een nugtere, bequaam, taalcundigh commandant gestelt werden, 't zy dan uyt de militie, off ymant van de pen, waertoe voor eenigen tyt te stade soude konnen komen den boomwagter Jacob Oldenvliet, die wy behoudens zyn bedieninge met UE. stieren, omdat hy is van goeden ommegangh met de inlanders, onder deselve bekent, en taalkundigh, en al was 't oock, datter geen militie tot besettinge, maer alleen noodigh geoordeelt wierde een Resident met 2 à 3 man tot zyn geselschap tot onse nader ordre te laten verblyven, soo soude hy al echter daertoe geemployeert en op UE. vertreck met een corte memorie 't zyner naregt versorgt connen werden. Zullende in desen niet noodigh zyn optehalen menigvuldige klagten over de gepleegde insolentien der Macassaren, die *enz. enz.*

Op Indermayoe dunckt ons niet, dat wy oock langer post behoeven te houden, wesende de uytgeweecke inwoonders weder ingekeert en de dorpen als te vooren bevolckt; sulcx onse vestinge Bantams Bril, die zeer wel gecitueert legt, en al vry defencyff is, wel gedemoliceert zal mogen werden, mits dat men de schoone houtwercken daertoe by noot gebruyckt, en buyten twyffel nogh goet zullen wesen, soo weynigh als 't mogelyck beschadige, om ons alhier daervan te konnen dienen, ten waare UE. redenen voorquamen, waerom verstaan wierde deselve mede tot onse nader ordre in wesen te houden en met kleyn guarnisoen bezet te laten, 't gunt wy insgelycx aan UE. gesamentlyck overlegh, ten dienste van de Comp. naer vereysch van zaaken, defereren; ende dewyl Wiera Loddra, Gouverneur van Indermayoe, dat altoos een getrou dienaar van den Sousouhounan is geweest, door ouderdom zigh

tot de regeeringh langer onbequaam vint en versogt heeft, dat zyn soon Kentol WieranTacka in zyn stede succederen en met eertitul vereert werden mogte, soo qualificeeren wy UE. mits desen in datselve versoeck te condescenderen en in bevolge van dien Kentol WieranTacka met den eygen titul en qualiteyt van den vader op approbatie des Sousouhounans in de Regeringe te introduceeren, maer de sollicitatie van den geschooren Chinees AngaPradana, om weder in de Sabandarye van Indermayoe te mogen herstelt worden, dat defereren wy aan UE. gesamentlyck goetvinden. Zullende insgelycx op approbatie van den Sousouhoenan wel mogen geschieden, ingevalle UE. geen redens ter contrarie te vooren komen, dat eerst geexamineert dient, want wy meenen, dat Wiera Loddra al 't een en 't ander tegen denselven sal weten intebrengen, off altyt hem tragten te beschuldigen, dat hy in de gevaerlycxte tyden, buyten nootsaacke, Indermayoe heeft verlaten; hebbende voorsz. Wiera Loddra door zyne gesanten, die jongst hier waren, ons laten versoecken om de verlaten wooninge van AngaPradana, zynde een plancken huys, dat leedigh staat onder zyn opsigt en tot zyn gebruyck te moogen hebben; dat niet geschieden kan, indien AngaPradana, weder magh werden gestelt; andersints fiat, ten ware AngaPradana het selfs in sulcken geval als een particulier ingeseten bewoonen off aan ymant anders vercoopen wilde, dat hem vrystaat. Zyn tweede versoeck was om twee vaertuygen, dewelcke daer op de revier leggen en door de Bantammers verlaten zyn, schryvende deselven te willen repaereren om herwaerts, daermede met houtwercken, als anders, zyn negotie te dryven, dat wy wel lyden en waer toe UE. hem die vaertuygen wel laten volgen mogen, alsoo se voor de Comp. niet naemwaerdigh importeren. Een van zyn gesanten, met name Naya Goena, versoeckt mede om een brieffken van sauvegarde om op Indermayoe zyn huys en campong gerust en ongemolesteert te mogen bewonen, daer met hy wel geaccomodeert magh werden, als zynde in 't gemeen de loopende bode. Sullende UE. uyt de brieven van 22e October en 19 November oock konnen blycken, hoedanig naer de retraite van Tsjiliwidara uyt Pagadeen naar Bantam de regenten CartiJuda van Intchiassem, Wangsa Tano van Pagadeen en Intche Poety van Pamanoekan, in desen niet verre voorwaerts in materie van de landtogt gementionneert, met eenige van de hare tot Chirrebon verschenen waren, als mede de ordre, die den Captn. van ons versoeckt, wat hem met den voorsz. Wangsa Tano te doen zal staen, ten aansien hy mede beschuldigt wert te wesen een oorsaacke, dat Samadangh in 't eynde van 't jaer 1679 verlooren en aan de Bantamse afgeson-

denen overgegaan is, recommanderende den Angabey Cartijuda tot regent over Intchiassem en Pamanoekan, daer Pagadeen mede onder begreepen is, waerover wy niet goet gevonden hebben alhier te disponeren, maer hetzelve UE. en Raat aan te bevelen om naer exacte examinatie daerin soodanigh te procederen, als UE. ten dienste van de Comp. en ten goede van de gemeene ruste der landen en ingesetenen zullen oordeelen te behooren, verreysschende allenthalven, dat UE. in 't aenstellen van de regenten sircumspectie gebruyckt en daertoe verkiesen bekende luyden van geprobeerde trouwe, gelyck den geciteerden CartiJouda al by tyde van den Commandeur Couper voorspoedigh is aengepresen en op zyn E. voorschryven met een titul van Keey Angabey vereert, sonder dat ons zedert iets t'zynen nadeele ter kennisse is gecomen, waerop UE. hun niettemin wel nader informeren mogen, om niet geabuseert te werden en soo UE. Wangsa Tano schuldigh vinden en oversulcx ondienstigh achten hem daer te laten continueren, zal het best zyn, dat UE. hem herwts. mede brengen, om des noots is, soo hy het verdient heeft, verder te dimoveren. Mogende de Bouginesen *enz. enz.*

Wesende de 1400 kiate plancken tegen 10 Ra. van achten in spetie 't cento pr. de sloepen Orangie en Granaatappel van Indermayoe zyn toegekomen voor haer gelt redelyck goet, en sullen ons daervan, soo langh de Javaanse oost tot ons gerieff niet meer uytlevert, als eenige tyt herwts., niet te veel konnen toegebragt werden, gelyckende aldaer oock aan de ruymte niet te gebreecken, maar volgens het schryven van den schipper Beyer Visch aan den Gouvr. Wiera Loddra, omdat hy van de ingesetenen off houtcappers niet alleen vier van 100 plancken, maar nogh daer en boven 2 Spaense realen voor gerechtigheyt begeert; zulcx de luyden onwilligh off ongenegen zyn het hout aff te brengen, ten waere de Comp. in plaats van 10 12 realen daer voor gaff, en hadde daeromme den Captn. een springtogje nae Indramayoe gedaen om met de voorsz. Wiera Loddra daer over te spreecken, die wel expres ontkende meer als de 4 plancken van de 100 stucx genooten, nogh begeert, te hebben, gelyck UE. van 't een en 't ander in hare brieven de dato 22 October [35]), 5 [36]) en 8

[35]) Zie Bijlage XI van mijn voorvermeld: Hoe de O. I. Compagnie zich in 1681 het recht op de houtleverantie uit de Cheribonsche djatibosschen verzekerde.

[36]) Den 5en December 1680 schreven Jochum Michielsz. en Frans van Heys uit Cheribon o.a. naar Batavia (Koloniaal Archief 1251: Vierde deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek overgekomen in 1681):

December [37]) passado ginder nader connen zien en by monde nogh breeder dienaengaende berigt werden, comende hier te pas 't geen voor ter materie van 't contract gealleguëert is, dat alle luyden, waermede de Comp. negotieert in de landen des Sousouhoenans, voor gerechtigheyt; zulcx de houthackers met twee plancken pr. cento volstaan mogen, 't welck haer nogh te meer tot het hacken, afbrengen, en leveren animeren zall, als het door UE. op dien voet vermogens het voorsz. contract in treyn gebragt zal wesen, gelyck nootsaackelyck geschieden moet, waertoe buyten twyffel Wiera Loddra, off zyn soon, die hem te succederen staat, naer ontfange onderrigt bereytwilligh genoegh wesen zal, ende dewyle die geheele streecke daer den Captn. seer wel bedreven is, veel ligte houtwercken uytgeeft mitsgaders dat Indermayoe en insonderheyt op Chirrebon redelycke quantiteyt swaerder slagh te becomen is, soo heeft ons goet gedagt boven het jagt d' Elisabeth UE. nogh mede te geven het fluytschip Buuren met een

---

„Den 28e November des nagts heeft Daman Singa Wiprana met zyn drie vaartuygen dese rheede verlaten en is na Bantam gestevent en alsoo den schipper Beyer Visch op Indermayoe aan ons hadde gesz., dat hy aldaar geen Houtwercken conde affkrygen, doordien den Gouverneur Wiera Loddera vier Rds. van 't hondert wilde hebben, zoo is met goetvinden den E. Captn. Jochum Michielsz. op den 29e November van hier overlandt na Indermayoe vertrocken en op den 3e Xber alhier wederom verschenen; hebbende die saack aldaar een weynig contrarie bevonden, want den Gouvr. Wiera Loddera zegt niet meer te begeren van de lieden, die de Houtwercken aff brengen als 4 stx. plancken van 't hondert, dat voor desen een oudt gebruyck is geweest, die hy daar na aan d' E. Comp. genegen is te verkoopen".

[37]) Den 8en December 1680 schreven Beyer Visch, Dominicus van Gheyne en Frans van Eynde uit de vesting Bantams Bril op Indermayoe o.a. naar Batavia (Koloniaal Archief 1251, als voren):

„'t Zedert ons laatste pr. de chialoup Orangie, gedateert op den 24e October, is alhier niets sonders voorgevallen en terwyl de chialoup De Griffioen door zyn leckheyt, volgens de getuygenisse van den stuurman Hans Creuger en zyn heele scheepsvolck en ik als schipper Dominicus daer aan boort geweest zynde, bevonden hetselvige alsoo, en dito chialoup onbequaam om de weste mousson gaande te houden; hebbe van sulx aan d' E. Cap. bekent gemaackt, waartoe dan is g'ordonneert om deselve naar Batava. te zenden. Zoo hebbe hem dan ingescheept vierhondert kiate plancken, 't hondert 10 Spaance Rds., alsoo niet meer bergen en hebbe nog in voorraat 100 ditos, die in De Posthoorn

goede lastpoort voorsien om swaar hout te kunnen innemen; UE. derhalven recommanderende soo veel te procureeren als maer eenigsints en bequamelyck geschieden kan, sonder daerdoor de ordinaire prysen te verhoogen, want wy om alderhande slagh ten behoeve van de gedane wercken en niet minder tot scheepstimmeragie grootelycx verlegen zyn, voornamentlyck oock om groote en kleene knies ende kromhouten, insgelycx om kiateduygen, die daer veel ligter dan groote knies te vinden en te krygen zullen wesen. Maar ingevalle de rys door een gezegent gewas tot Chirrebon en daer omtrent soo ruym omkomt, als hier daervan gerugt wert, dan zagen wy veel liever de fluyt off 't Jagt, off nog liever allebeyde, vol rys, als vol hout geladen om daarmede van daer directelyck nae de oosterprovintien te vertrecken, want wy in kort wel weder scheepsgelegentheyt aan de hant zullen krygen om hout aftehalen, als UE. voor zyn vertreck herwaerts maar besorgt, dat het in gereetheyt legt, off dat het daer aen niet gebreecken zal, 't gunt door den Resident, zoo der een blyft, off anders door Sasmita op Chirrebon wel beschickt kan werden, en in de andere havens door de regenten, die UE. aldaer staan in te stellen en vermits wy tegenwoordigh door de besending nae de oost meest t'eynde rys zyn, recommandeeren wy UE. ten eersten nae UE. verschyninge een briefken naer Tagal aan de Residenten

---

zyn. Ook zoo hebbe ik neffens den vaandrig Van Eynde verscheyde maelen by de Gouvr. geweest en hem laten affvragen, watter aanschorte en waerom de plancken niet aff en quamen, zeyde tegens ons, dat hem van 't 100 twee ryxds. en 4 plancken toequam̄, Zoo hebbe dit dan aan d' Capn. op Chirbon bekent gemaackt, waarop den Capn. Michielsz. op den 30 des verlopene maants alhier verschenen is en op den 2e December. weder van hier vertrocken en terwyl de Capn. aanroert in zyn brieff aan haar Ho. Edle. sulx wat contrarie bevonden soude hebben, zoo zegge ditte alsoo eenen Intje Cartj, hoof uyt een der negoryes van den Gouvernr. is toegesonden een sourowan om 8 realen van hem aff te eysschen, doch heeft hem niet gegeven en heeft ons laten weten, gelyck andere, dat zy geen Houtwerck connen leveren, als zy die twee ryxds. van 't hondert moesten betalen. Ook hebbe dan nu weder in presentie van eenen boeckhouder Grypicghoven als vaandrig en den stuurman Gerrit Welding eenen RaxaPrana affgevraagt, dien ik dan hebbe na boven gehadt, om de plancken off zulx niet van de Gouvernr. was affgeeyscht; antwoorde Jae; zoodat nu vertrouw geen plancken meer zal affkrygen, ofte die twee Rds. moeten agterblyven en dan volgens 't seggen wel eenige duysenden van boven affkomen zouden".

te stieren, en uyt onse name te recommanderen, dat se een goede quantiteyt rys tegen bazaarprys zonder groot beslagh off gewoel te maacken, in schyn als off het voor haer eygen was tragten te versamelen *enz. enz.*

Ende nadien de besettinge al een geruymen tyt geduurt heeft en successive veel behoeften derwaerts gesonden is, soo gaat den ondercoopman Jeremias Cousaart mede om onder UE. opsigt de gehouden reecq. naer te sien en in ordentelycke ordre te schicken; zynde by ons verstaan om by raatsvergaderinge goede en gereguleerde ordre te houden, dat UE. in qualiteyt van onse commissaris daer inne geduurende de commissie presideren zult en naest U volgen.

Den Commandant Captn. Jochum Michielsz. als secunde,

Den voorsz. Jeremias Coesaart,

Den provisioneelen Luytenant Benjamin van der Meer, als 't aan land is, en in absentie van de schippers in de besettingh bescheyden, dog wanneer die aan land en door UE. ten vergaderinge geciteert zyn, dan zal naest den Captn, in ordre volgen

Den schipper Beyer Visch als zynde volgens beschickinge van den 10 May verleden de naaste door de langduurige continuatie in de besettinge,

Den schipper Frans van Heys,

Den Ondercoopman Coesaart voorsz.,

Den Schipper Dominicus van Geyne,

Den provisioneelen luytenant Benjamin van der Meer,

Den Vendrigh Frans van den Eynden.

En vermits door het contrarie mousson het wat te langh soude aanloopen om op dese off gene voorvallen telckens nader ordre te versoecken, soo zal UE. in sulcken gevalle met advys van rade mogen disponeren op onse approbatie, want het niet te vermoeden is, datter yets van groot belangh zal cunnen occureren buyten de materie in desen vervat, begrypende een ample rescriptie op alle de brieven, zedert een wyle herwaerts van daer ontfangen, die altemaal wyt en breet, dagregistersgewyse geextendeert, met veele bylagen verzelt zyn, daer wy desen voorts mede besluyten en UE. toewenschen een voorspoedige voyagie en een geluckige verrigtingh van onsen aenbevolen last, waertoe Godt de Heere zynen zegen believen te verleenen &a. Onderstont UE. goede vrunden. Was geteeckent

RYCKLOFF VAN GOENS, CORNELIS SPEELMAN, BALTHAZAR BORT, ANTHONIO HURT, Wm. VAN OUTHOORN, JOANNES CAMPHUYS, F. L. BENT. Ter zyde stondt. INT CASTEEL BATAVIA ULTo. DECEMBER 1680".

Het Roteneesche huis

door

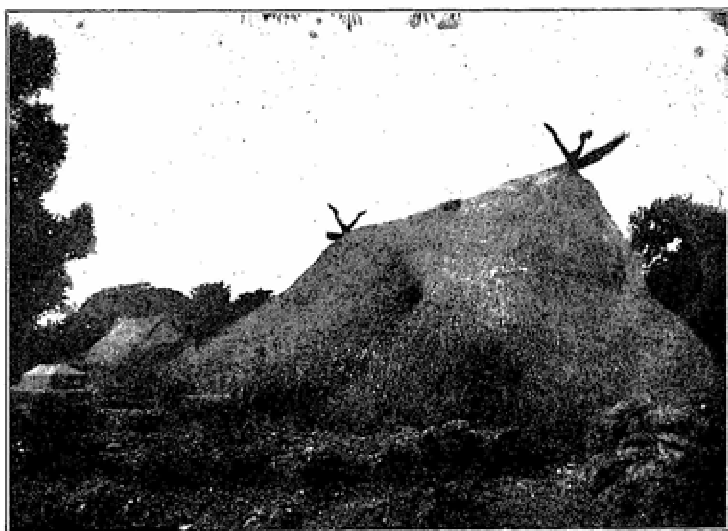
F. H. van de Wetering.

Inleiding.

Het is niet om zijne buitengewone architectonische waarde, dat ik het Roteneesche huis tot onderwerp dezer studie heb gekozen. Wie de van-groote-beschaving-getuigende-woningen der Bataks en Niassers heeft gezien, vooral de sierkunst waardoor deze woningen zoo uiterst bestudeerenswaardig zijn, zal voor het Roteneesche huis geen vleiender benaming kunnen kiezen dan het woord „schuur". En dat is dan nog vaak zeer euphemistisch uitgedrukt!

„Het is echter omdat de woning door hare inrichting wijst op de levenswijze, de maatschappelijke instellingen, en door haar uiterlijk en innerlijk voorkomen op het peil, dat bouwkunst, schilderkunst, sierkunst hebben bereikt. En dit vooral, omdat de mensch er veelal naar streeft, evenals ten aanzien van zijn kleeding, een woning te hebben, die voor hem karakteristiek is, die hem van andere menschen onderscheidt." (Prof. J. C. van Eerde, Inleiding tot de Volkenkunde van Nederl. Indië, pag. 85).

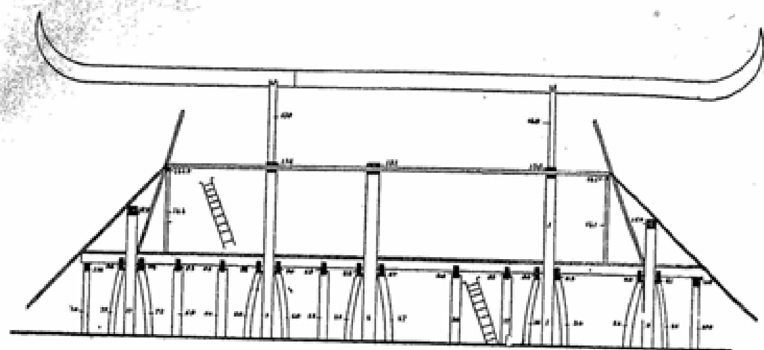
Dat voor de juiste schrijfwijze der Roteneesche woorden voortdurend te rade werd gegaan met het woordenboek en de spraakkunst van Prof. Dr. J. C. G. Jonker behoeft zeker niet gezegd te worden. Daar ik mijne stof over geheel Rote verzamelde, zal men de woorden ook in verschillende dialecten vermeld vinden. Speciaal de priesterspreuken en formules heb ik zoo neergeschreven als men ze uitsprak in het rijk waar men ze mij mededeelde. Het Christendom heeft bijna geen verandering gebracht in de inrichting van het huis.

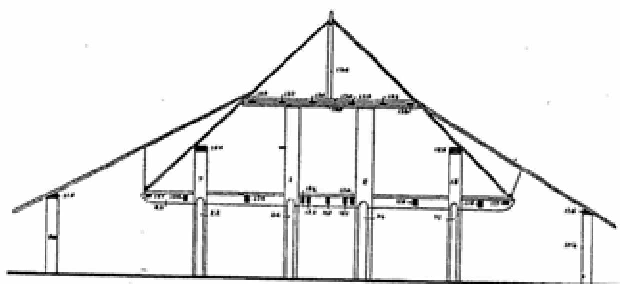
Een Roteneesch huis. Door de omgevallen paggers zijn de graven zichtbaar geworden.

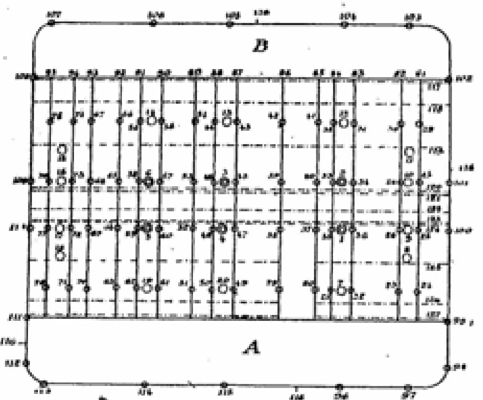
Het huis van den oud-Radja van Ba'a.

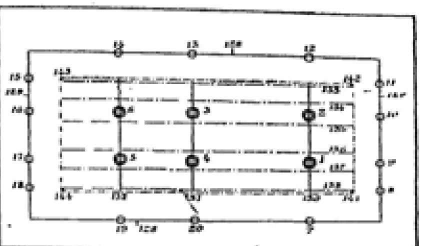
1. *Lengte-doorsnede van een Roteneesch huis.*

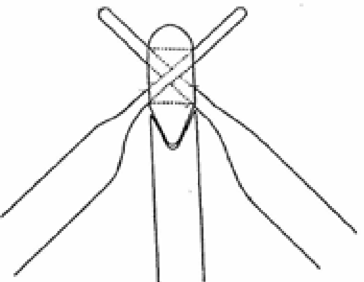
2. *Breedte-doorsnede van het huis.*

3. *Plattegrond onderhuis.*

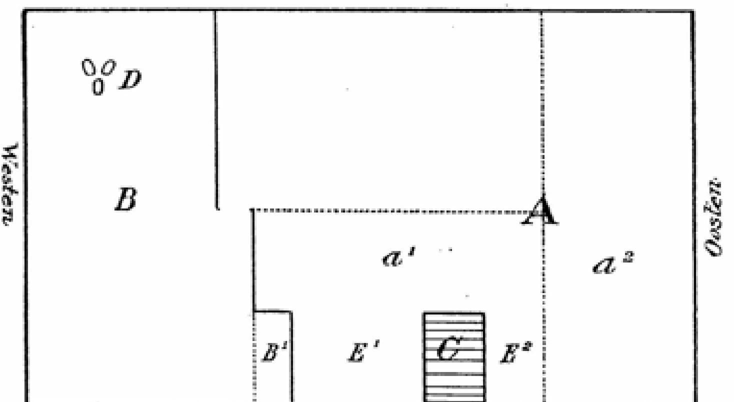

4. *Plattegrond woonhuis.*

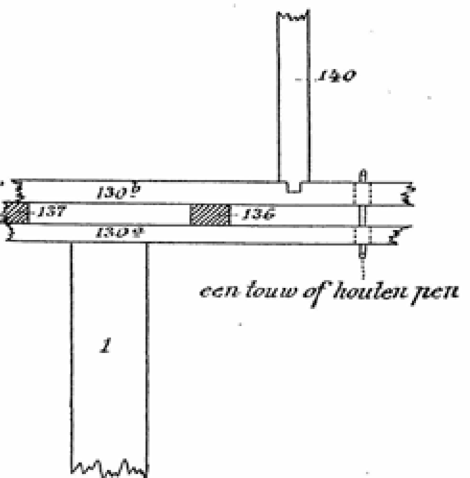
6. *Kap-constructie.*

5. *Plattegrond zolder.*

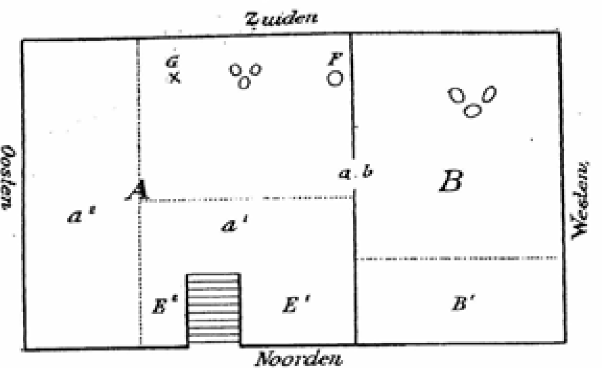

8. *Verdeeling van eene bovenwoning te Ba'a.*

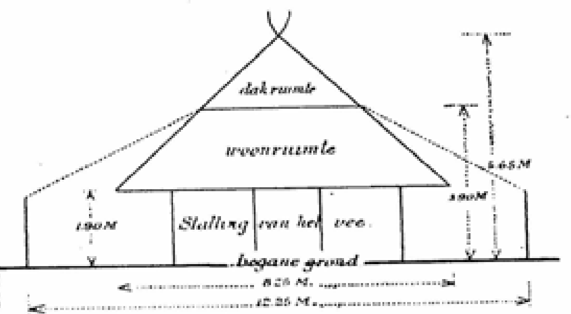
A oemah dĕak.
a¹ oemah tĕna dalĕh.
a² oemah langgak.
B oemah dalĕk.
B¹ bruidskamer.
C trap.
D vuurplaat.
E¹ sosoik moeli.
E² sosoik doeloe.

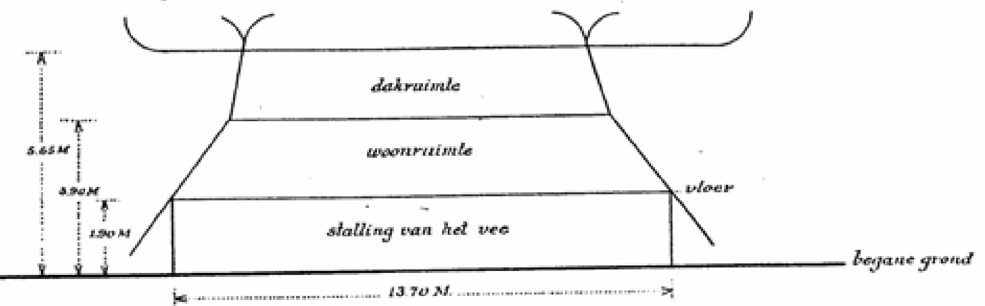

7. *Zoldervloer-constructie.*

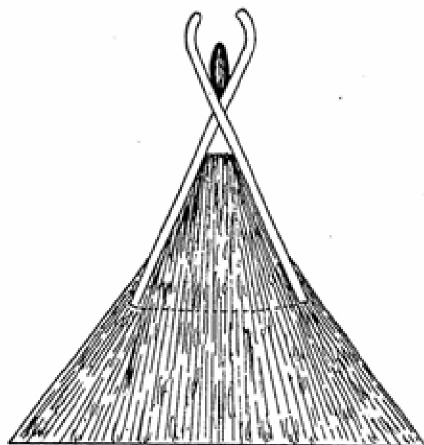

9. a—b deur.
F waterval.
G slachtplaats.

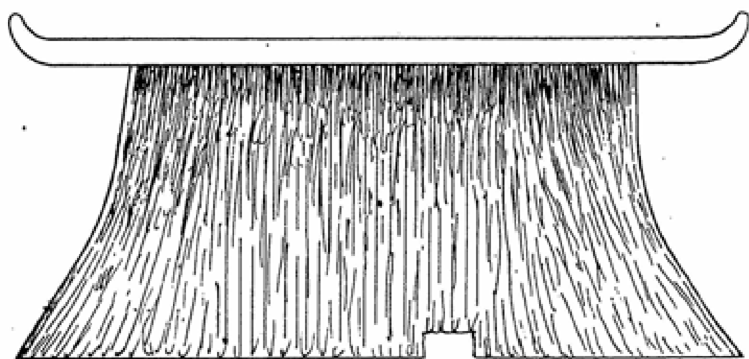

11. Schematische breedte-doorsnede der Roteneesche woning.

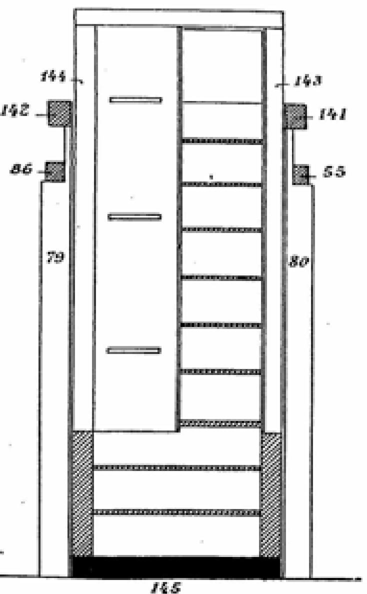

10. Schematische lengte-doorsnede der Roteneesche woning.

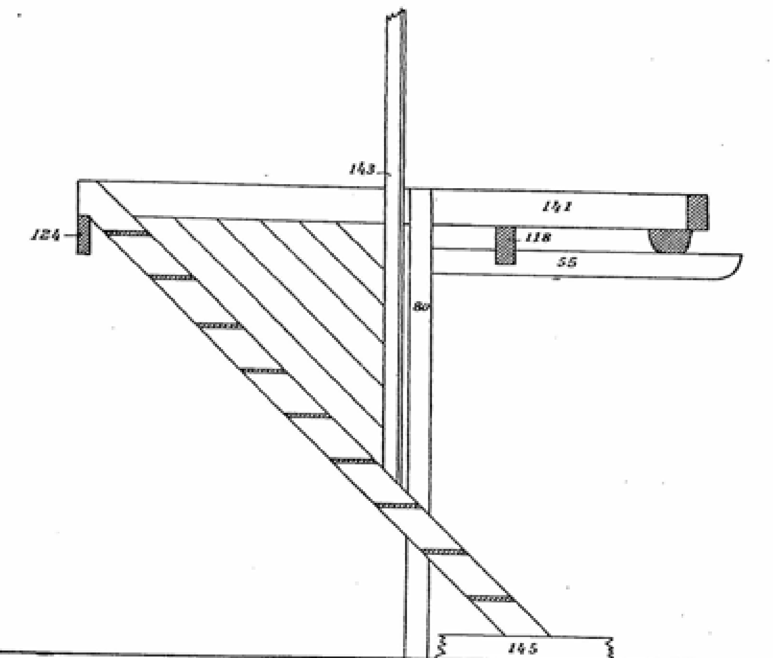
12. Zijwand van het dak, van buiten gezien.

13. Voorwand van het dak, van buiten gezien.

14. *Trap met halve deur (voor-aanzicht).*

15. *Trap (zij-aanzicht).*

Materiaal.

Het Roteneesche huis *(oema)*, eenvoudig in zijne inrichting en verdeeling als het is, is ook van eenvoudig materiaal vervaardigd. De stijlen *(dii)*, waar het huis op rust, zijn van ijzerhout (Rot.: *ai foeliha'a*, Mal.: *kajoe Goepasa*); de trap (*heda-hoèk*) van het hout van den lontarpalm (*toewa'ai*) evenals de vloer van het eigenlijke woonhuis [1]). De omwanding van de bovenwoning *(papale* of ook wel *dini)* is gemaakt van de bladsteelen van den gebangpalm *(toela)*, de balken (*papaoe*) van ijzerhout of van het hout van den lontarpalm; de zoldervloer is van pinanglatten (*lèa poea*) of van lontarplanken *(papa toe'a)*, de sparren *(tète* = oosten; *dodoik* = westen) van lontarlatten *(oenoe toe'a)*, de dakbedekking *(sinik)* van alang-alang *(fi)* of lontarbladeren (*sini toea'*) of van gebangbladeren (*sini toela*), de rustbanken onder het huis (*loanak*) zijn van lontar- of ander hout.

Als bindmateriaal dient touw van gewanga- of lontarpalmvezels vervaardigd *(tali hehengèk)* of rottan *(oeë*, doch zoo heet alleen ingevoerde rottan; de Roteneesche rottan heet *fèo*).

Het meeste materiaal is afkomstig van den lontarpalm, een boom van onvergelijkelijke waarde voor den Rotenees.

Over het groote nut van den lontarpalm schrijvende, zegt de Heer Joh. Hessing o.a.:

„De volgens plantkundigen oorspronkelijk in tropisch Afrika thuisbehoorende lontar (Borassus flabelliformus of pamyrapalm), wordt op het schrale, steenachtige Timor (i.c. Rote) in grooten getale aangetroffen. Van dezen niet de minste verzorging eischenden palm kan

---

[1]) Hiervoor bestaat geen Roteneesch woord. D. A. Johannes geeft op *lelèok*, eigenlijk het gedeelte van het huis dat met planken bevloerd is. Zie Prof. J. C. G. Jonker, Roteneesche teksten pag. 108.

zoo goed als alles gebruikt worden. De groote, waaierachtige, sterke bladeren worden gebruikt voor dakbedekking, voor het maken van heiken (wateremmers), tikars, hoeden, sirih-, pinang- en andere mandjes, taschjes, kokers, voor het maken van sesando's (een soort mandoline met 10 snaren). De 1 tot 1½ M. lange bladsteelen worden gebruikt voor het maken van pagars, terwijl van de bast daarvan pelepahtouw wordt gedraaid. De stam wordt gebruikt voor huizen- en bruggenbouw, het maken van paarden-, karbouwenstallen, varkenshokken en lijkkisten. De lontarbalk en dakspar overtreft bijna elke houtsoort in duurzaamheid en is bestand tegen witte mieren.

Van den lontar heeft de primitieve bevolking bijna alles wat ze noodig heeft; geen wonder dan ook dat dekinderlijke animistische bevolking vol eerbied het hoofd opheft tot dezen meest majestueusen der palmen, hem vereert en zijn offers brengt als ware hij een wezen met bovenaardsche krachten" (Joh. Hessing, Timorbode No. 50 pag. 109—111).

De werklieden (ndoloe) [2]

Hij, die als bouwmeester onder de Roteneezen optreedt, dient niet alleen verstand te hebben van het kappen en bewerken van hout (*loô*), het opzetten van het huis (*napadedek oema*) enz., kortom van datgene wat een werkbaas dient te weten, maar bovenal dient hij op de hoogte te zijn van het ritueel van den heidenschen godsdienst. Bij het omkappen van boomen dient hij zich eerst op de hoogte te stellen van de aanwezigheid van boomgeesten aan welke een offer moet worden gebracht ter verzoening (*songo tangoë nitoe moela*). Het graven

[2]) *Ndoloe* beteekent bouwmeester van een huis (oema) of van een schip (ofak). Oorspronkelijk zal het wel hetzelfde woord geweest zijn als het woord ndoloe dat wordt gebruikt in de beteekenis van geduld, raad, overleg, middel, kunde. Zie Wrdnbk Jonker op ndoloe 2 en 3 pag. 424.

van een gat in den grond om er een stijl in te plaatsen, moet met een zoenoffer (*sosongok*) aan den aardgeest *(nèngo daë)* gepaard gaan. Het leggen van een balk moet met de noodige juistheid geschieden, niet alleen uit bouwkundig oogpunt, doch ook opdat eene onregelmatigheid bij den bouw niet de oorzaak zal zijn dat booze invloeden de aanstaande bewoners zullen plagen. In de beschrijving van den bouw *(nakandoloe oema)* van het Roteneesche huis zullen we pogen deze godsdienstige, kwaad-afwerende, voorspoed-aanbrengende handelingen te beschrijven.

Aangezien de werkzaamheden bij den huisbouw in de vele rijkjes op Rote hier en daar verschillen, willen we alleen de verdeeling van den arbeid bezien zooals die op de meeste plaatsen wordt gevonden. Dat de gebruiken hier en daar plaatselijk kleine wijzigingen in de verdeeling der werkzaamheden aantoonen, is niet te verwonderen als men weet dat alle gewoonten en gebruiken van ouds zijn overgeleverd niet door geschrift of teekening maar door „hooren en zien".

Aan het hoofd staat de Ndoloe ina *(ndoloe* = bouwmeester, *ina* = moeder; hier voornaamste), die van alles op de hoogte is en geacht kan worden de knapste te zijn in het bouwen en offeren. Al de andere werklieden worden samengevat onder den naam van Ndoloe-anak (*anak* = kind; hier mindere).

De Ndoloe ina wordt ook geheeten Ndoloe oema langgak, d.w.z. de arbeider die het gedeelte van het huis maakt dat *oema langgak* heet. De tweede werkbaas heet Ndoloe oema tenadalek, d.w.z. de toekang die in het midden van het huis werkt, welk gedeelte *oema tenadalek* heet. Dit werk wordt echter weer verdeeld onder een tweetal werkbazen, die respectievelijk genaamd worden: Ndoloe tenek (*tenek* = borst) en Ndoloe nanggoti-haik *(naggoti-haïk* = het bovenste gedeelte van den rug; van den hals tot het middel). Verder werken hier nog twee werklieden aan de afdeeling links en rechts van de trap;

n.m.l. de Ndoloe aloek (*aloek* = schouder), waarvan één op de *sosoik doeloe* (open plaats aan het oosten) en de ander aan de *sosoik moeli* (open plaats aan het westen) werkt.

De derde werkbaas arbeidt aan de *oema dalek* en heet Ndoloe ikok (= staart) of Ndoloe boeboeik (= achterste gedeelte). Hij wordt bijgestaan door twee andere werkbazen, Ndoloe sakibolok (= achterbout) geheeten.

In het geheel telt men dus acht werkbazen die ieder hun eigen taak hebben: aan het hoofd, aan het midden en aan den achterkant van het huis; vandaar dat bij het uitdeelen van vleesch op Ba'a de Ndoloe ina als loon krijgt de kop van den karbouw, het varken en het schaap; de Ndoloe oema tenadalek ontvangt het vleesch van den romp der dieren, terwijl de Ndoloe oema boeboeik zich het achterste gedeelte ziet toegewezen.

Behalve deze acht werkbazen doen eenige werklieden mede, wier aantal afhangt van de grootte van het huis. Een Roteneesch huis rust op twee, vier, zes of acht stijlen, welke de zoldering dragen (*oema hoenoek lain*).

Voor een huis van twee tot vier stijlen zijn vier tot tien werklieden noodig, terwijl voor de grootere huizen van zes tot acht stijlen een twintigtal werklieden wordt gebruikt. Behalve deze vaste arbeidskrachten worden natuurlijk voor allerlei hand- en spandiensten nog andere krachten gebruikt, doch deze lieden helpen slechts voor één of twee dagen.

Het huis met acht stijlen komt niet veel meer voor, aangezien zulke groote huizen alleen door de radja's (*manè*) gebruikt werden, en deze hoofden bij het bouwen van nieuwe huizen tegenwoordig andere modellen volgen. Daarom wordt in deze verhandeling alleen gesproken over de oprichting van het zesstijlig huis (*oema di-nèk*), gelijk de teekeningen dit ook aangeven.

Daar het bouwen van de afdeelingen van het huis aan verschillende werkbazen is opgedragen, zoekt ieder voor

zich het hout en de balken die hij voor zijne afdeeling noodig heeft, al staat ook het geheele werk onder de leiding en directie van den hoofdtoekang, de Ndoloe ina.

Gedurende den tijd dat men met het bouwen van het huis bezig is, rust op den heer des huizes de verplichting de werklieden van voedsel te voorzien; behalve hetgeen er bij de diverse offers voor hen afvalt, ontvangen ze rijst met vleesch of visch. Dit heet „Na hao" en beteekent: „te eten geven aan de werklieden".

Deze spijzen worden in huis gereedgemaakt en dan gebracht naar de plaatsen waar de werklieden bezig zijn aan het verzamelen of bewerken van het hout door eene vrouw die door den heer des huizes daartoe is aangewezen en die dan ook Ndoloe ina of Ina ndoloe wordt genoemd.

Zij is dus als eene Moeder voor de *ndoloe*'s, de werklieden.

Wat het loon (*sesebak*) der arbeiders betreft, dit is zeer verschillend. Op Ba'a is de bezoldiging als volgt:

de *ndoloe langgak* ontvangt drie slimoets (*lafa*) en de koppen (*langgak*) van een karbouw, een varken en een schaap;

de *ndoloe tanadalek* ontvangt voor de beide *ndoloe tenek* drie slimoets en de borst (*tenek*) van den karbouw, het varken en het schaap;

de *ndoloe nanggotihaïk* ontvangt drie slimoets en den rug (*nanggootihaïk*) dier dieren;

de *ndoloe aloek* ontvangen: drie slimoets en een voorpoot (*ei aloek*) dier dieren;

de *ndoloe boeboeik* ontvangt drie slimoets en tezamen met de beide *ndoloe sakibolok*, die ook ieder drie slimoets ontvangen, krijgt hij de achterpooten (*ei boeik*) dier dieren.

Daarenboven ontvangen zij nog ieder een mand met sirih (*daë-do*), vijf trossen pinang (*poeä*), veertig pakjes tabak (*modo*), tien kokosnoten (*no*, ook wel *no-boak*),

een mandje inlandsch gebak (*fifiloek*) en een mand padi (*hade*).

In Keka wordt van te voren afgesproken, hoeveel loon zal worden gegeven en dit wordt eerst betaald als het huis wordt ingewijd. Hier variëert het loon van een tot tien karbouwen, een tot vijf varkens, een tot tien schapen, een tot vijf *lepeneu* rijst (iedere *lepeneu* bevat 25 kati), verder een aantal flesschen arak (*ale lote*, een soort jenever die door distillatie verkregen wordt uit het vocht van den lontarpalm), tabak en sirih-pinang.

In Landoe krijgt iedere werkbaas met zijne helpers een karbouw, welks vleesch verdeeld wordt naar gelang van den ijver der helpers.

Weer een ander loon vindt men genoemd door Dr. A. C. Kruyt in „De Roteneezen" (Tijdschrift Bat. Gen. deel 60, blz. 308).

Bij het uitbetalen der werklieden loopt het meestal op ruzie uit, zooals we later zullen zien; vaak moet de Radja de zaak komen beslechten.

Een eigenaardigheid in Renggou is, dat de namen der acht werkbazen respectievelijk veranderd worden in de namen van voorouders die beroemd waren in het bouwen van huizen, namelijk:

Maresi Lai, met zijn zoon:
Roen Maresi,
Kekero Laka, met zijn zoon:
Soroe Kelo,
Mola-mola doeloe, met zijne zoons:
Siloe Mola,
Maresi Ledo en
Patola Boelan.

Het loon aldaar bestaat in: een snoer goud, een slimoet, een saroeng in een njiroe (rijstwan, zeef), een schaap en vleesch van andere dieren, tevens mogen zij de borden, glazen, lepels, koppen enz. die door hen tijdens het inwijdingsfeest gebruikt zijn, mee naar huis nemen.

Gereedschappen.

Gelijk het materiaal eenvoudig is, zoo is ook de verscheidenheid der gereedschappen (*manala* „dat verkrijgt", waarmee men wil zeggen dat men door de gereedschappen het werk verkrijgt) niet groot.

Ten eerste het hakmes, de zoogenaamde parang *(fela)* welke elke Rotenees (*hataholi*) bij zich draagt en waarvan hij nooit zal scheiden. Ten tweede de bijl *(taka)*; ten derde de belioeng of groote dissel (*tatala*) ; ten vierde een soort beitel (*paä*) en een roteneesche boor (*oeöenak)* en ten slotte een eenvoudig mes *(dopè)*, en het gereedschap is compleet.

Den avond voor deze gereedschappen in gebruik worden genomen tot het kappen van boomen en het bewerken van het hout, komt men te samen om ze te wijden, te „voeden". Daartoe slacht men een zwarten haan (*manoe laloek nggeòk*) en smeert of druppelt het bloed op de werktuigen .

Onderwijl spreekt de Ndoloe ina de volgende woorden: „*O Besi lèa, aoe besa ia oe saka toea ai, ho tati, paso na lèo ai a moe, ma daè mai na lèo batoe moe, boso lèo aoe a mai*" (Ja heer van het ijzer, ik wil u nu gebruiken om hout en andere materialen te kappen; indien er verkeerd gekapt wordt, laten dan de steenen of het hout u treffen en niet de menschen).

Dit zegt men in Landoe, terwijl de Ndoloe ina van Keka zegt: „Ik wrijf u met bloed opdat gij sterk zult blijven als gij gebruikt wordt. Ga niet stuk. Verder breng ik dit offer aan u, opdat gij ons niet zult verwonden, doch slechts steenen en aarde zult treffen".

Deze ijzeren gereedschappen worden dus als personen beschouwd en toegesproken, als kameraden-in-den-arbeid behandeld. Deze plechtigheid wordt „*nakokona taka fela*" genoemd, hetwelk beteekent „het te voorschijn brengen van bijl en hakmes".

Volgens de Ndoloe ina van Keka is dit offer ook bestemd voor Ndoe Boelan, d.w.z. de maan, want de maan is de schenkster van ijzeren gereedschappen. Vervolgens wordt een schaap *(bii lopo)* en een varken *(bafi)* geslacht, waarvan het vleesch door al de bouwlieden wordt gegeten, en tevens door degenen die tot het huisgezin (*oema lo*) behooren van hem die het nieuwe huis laat bouwen.

Het kiezen van de plaats voor de nieuwe woning.

Het kiezen van de plaats waar de nieuwe woning opgericht zal worden, is niet het werk van een oogenblik. Behalve dat men rekening heeft te houden met de nabijheid van water, hetzij eene rivier of eene bron, dienen vele andere zaken in het oog te worden gehouden.

Wat den grond betreft, heeft de Rotenees recht om dien als zijn eigendom te beschouwen zoodra hij hem gaat bewerken; immers door dien grond te bewerken of er op te bouwen, wordt hij zijn blijvend eigendom, en mag niet meer van hem afgenomen worden, al zal hij het stuk na die eerste bewerking verder ongebruikt laten liggen.

Moeilijker is het te weten te komen of de geesten (*nitoe*) toestemming zullen geven dat de grond gebruikt wordt om er een huis te plaatsen. In de eerste plaats is het verboden om een huis te bouwen daar waar vele boomen staan, want door het vellen van al die boomen zal men zich de boomgeesten tot vijand maken, waardoor men op de plaats met ziekten en tegenslagen zal te kampen hebben. Zoo zal men ook eene plaats vermijden waar vele groote steenen liggen, want met het verwijderen dier steenen haalt men zich den haat der steengeesten op den hals. Evenzoo is het verboden bij den mond eener rivier het huis te bouwen, want die wordt geacht een weg der geesten te zijn.

Dat men niet bij graven zal bouwen, behoeft geen vermelding. Verder zal men niet op een heuvel bouwen, waar men gewoon is aan de geesten te offeren of op plaatsen waar schedels van gesnelde koppen (*langas*) bewaard werden. Dan dient men ook nauwkeurig te onderzoeken of op de plek, die men op 't oog heeft, nimmer de bliksem is in geslagen, zoodat er nog een teeken van te zien is op boom of steen. Nooit mag als bouwplaats genomen worden een plek waar vroeger al huizen hebben gestaan *(oema mamanak)* doch waarvan de bewoners zijn vertrokken wegens ziekte of tegenslag; of erger, waarvan de bewoners zijn uitgestorven. Hier is het duidelijk dat die menschen eertijds tegen den wil der geesten gehandeld hebben door op die plaats hun huis te bouwen.

Welnu, wie een goede plaats wil uitkiezen, dient allereerst de pas genoemde acht verbodsbepalingen in acht te nemen, wier aantal echter ongetwijfeld nog vermeerderd kan worden.

Ondanks deze voorzichtigheid is men evenwel nog niet overtuigd dat èn de aardgeest èn de andere geesten met elkaar overeenstemmen in de keus van den aanstaanden huiseigenaar. Om te weten te komen of de keus goed is, heeft men een aantal proeven.

1° Men neemt wat zout en legt dit tegen den avond op een blad. Wanneer nu 's morgens blijkt dat het zout vochtig is, weet men dat er water onder den grond zit; èn, waar water is, zijn geesten.

2° Men neemt een bord met rijst en zet dit 's avonds neer in het midden van de plaats waar het nieuwe huis zal gebouwd worden. Ligt nu 's morgens de rijst ongeordend door elkaar, dan is het duidelijk dat een weg der geesten over dit stuk grond heenloopt, zoodat bouwen daar onverantwoordelijk zoude zijn.

3° Men legt in het midden van het perceel bouwgrond eenig goud neer. Wanneer nu des nachts het goud zwart is geworden, blijkt duidelijk dat de geesten dit goud hebben aangeraakt. Met andere woorden: het stuk land

is geen goed bouwterrein aangezien het een verblijfplaats van geesten is.

4° Men legt des avonds een jonge kokosnoot neer. Wanneer er nu 's morgens bij het openen van de noot weinig water in wordt gevonden, blijkt dat de plaats „warm" is, of met andere woorden: er zijn veel geesten.

5° Men graaft aan de vier uiteinden en precies in het midden van het bouwterrein vijf gaten; elk gat wordt dan gevuld met negen rijst- en drie zoutkorrels. Wanneer nu 's morgens blijkt dat er in een der gaten rijstkorrels ontbreken, wijst dit op de aanwezigheid van geesten; of, indien het zout gesmolten is, beteekent dit dat er waterwegen in den bodem zijn.

Wanneer men nu door een of meer dezer proeven tot de overtuiging gekomen is, dat het stuk land geen verblijfplaats van geesten is en dat ook de wegen der geesten er niet over loopen, dan eerst zal men zich tot den aardgeest wenden om toestemming te verkrijgen tot het bouwen van een huis op zijn grond. „Deze plaatselijke geest van den grond wordt aangeroepen onder het aanbieden van offers en hem wordt gevraagd om bescherming en heil, daar men inbreuk maakt op zijne rechten" (Prof. J. C. van Eerde, Inleiding tot de Volkenkunde van Ned. Indië, pag 91).

Alvorens daartoe over te gaan, strooit men roode rijst en offert een kleine kip. De beteekenis van dit rijststrooien is niet anders dan om de geesten op te roepen. (Zie over de beteekenis van het rijststrooien in Ned. Indië o.a. Verspr. Geschriften van Prof. Wilken pag. 566-571). Vervolgens zegt men: „*O, nitoe, meroe, makaresi, poë mata, fia ei', loekoe laka, malaï ia, fo éla aoe taoe oémaka mai mamana ia*" (He, geesten, wreedaards, roovers, „blindoog", „mankpooten", „verlamden", ga hier vandaan opdat ik op deze plaats mijn huis bouwe).

In Keka geeft men echter aanvankelijk niets (meer?) om de aanwezigheid van de vele geesten. Is het duidelijk, dat de grond niet tot woonplaats of weg der geesten

dient, dan wacht men eenvoudig tot het huis gereed is alvorens de plaats „koud" te maken.

Om nu te weten te komen wat de aardgeest eischt om verzoend te worden met de menschen die zijn grond tot woonplaats hebben gekozen, kent de Rotenees wederom een aantal proeven welke echter niet alleen worden uitgevoerd om den wil van den aardgeest te leeren kennen, doch ook bij het onderzoek doen naar andere zaken in betrekking tot de geesten.

Ten eerste het *„leä tè ai sanga nitoe"* (het vademen), hetgeen Dr. Kruyt in verband met de naamgeving als volgt beschrijft: „Men plaatst een speer met de punt tegen den wand of tegen een paal, en langs de schacht strekt men zijn vadem uit, waarbij de top van den rechter middenvinger den wand (den paal) raakt. De hand van den uitgestrekten linkerarm omklamt dan de speer, opdat het lichaam niet naar rechts kan verschuiven. Dan wordt een naam genoemd, en nu tracht de wichelaar met den duim van de rechterhand den wand of den paal te raken, dien hij te voren met den middelvinger heeft bereikt.

Gelukt hem dit, dan is de naam goed. Gaat het niet dan wordt een andere naam genoemd, en de proef wordt herhaald. Als men geen speer bij de hand heeft, vergenoegt men zich ook met het meten van den linker benedenarm met de hand door middel van den span van de rechterhand. De top van den rechter middelvinger wordt op dezelfde plek van de linkerhand geplaatst, en dan meet men drie span uit naar boven.

Dadelijk daarop (zonder de rechterhand van den linkerarm te verwijderen) weer drie span naar beneden. Wanneer daarbij de toppen van de beide middenvingers weer op elkaar komen te liggen, beteekent dit een gunstig antwoord op de gestelde vraag". (De Roteneezen pag. 290).

Alvorens echter den duim naar den paal te brengen wordt gevraagd: „Is het goed, hè aardgeest, dat ik hier

mijn huis bouw?" Reikt nu de top van den duim tot den paal dan beteekent dit een bevestigend antwoord, doch blijkt de vinger te kort dan dient men den geest offers aan te bieden ter verzoening. Om nu te weten welk offer door den aardgeest wordt geëischt, herhaalt men dezelfde vadem-methode, terwijl men vraagt: „Hè aardgeest, is een kip een voldoend offer?" Reikt wederom de duim der rechterhand niet tot den paal, dan blijkt dat een kip een te gering offer wordt geacht door den geest. Daarna wordt een zwart varken aangeboden, vervolgens een rood schaap. Is dan nog niet het gunstige antwoord ontvangen, dan wordt zelfs een karbouw aangeboden.

De tweede methode om den wil van den aardgeest te onderkennen, geschiedt met een *boboki* (kokosdop) of met een *bongo* (kalebas).

Dit met suiker of ander vocht gevulde voorwerp hangt men aan een touw of men houdt het in de hand. Daarna vraagt men weer wat de geest wenscht. Eerst als na het noemen van een bepaald dier de dop begint te trillen, kan men dat als zoenoffer aan den aardgeest gaan wijden.

Het offer aan den aardgeest wordt meestal des avonds om ongeveer zes uur gebracht. Met dit offer, b.v. een zwart varken, zet men ook neer een bord roode rijst en een slimoet in een rijstwan. Bij het brengen van dit zoenoffer wordt dan gezegd: „*Däèla bèla, tatanè o de o naoe de boso fè hedi raoes, te leo bèa na fe oea nale*" (Hè aardgeest Daèla bèla, wij vragen u om te verhooren dat wij hier bouwen, laat niet allerlei ziekten over ons komen, maar geef voordeel en geluk).

Dit offeren heet te Baä: „Beè DaE". Hier zegt men dan ook: „*Bafi ia aoe dodo fe o, fo èla lèo bèna O boso mamanasa aoe; ma aoe oke, èla lèo bena O kioe lolo aoe ma aoe oema isingga. Fo hedi laoes, totoa tatak èlan dok ka na no ai. Nako lèna bali, èla nai basa faik kala ai hamboe soda molèk „ma soei betès*". („Dit var-

ken geef ik u te eten, opdat gij niet boos op mij zult zijn, ja ik vraag u mijn leidsman te willen worden alsmede van mijn huisgezin, opdat moeite, ziekte en ongeluk verre van ons blijven, ja laat ons geluk en voordeel verkrijgen").

In Thie zegt de offeraar (*manasongo*) al fluisterend tot den aardgeest: „Ik wil bevriend met u worden, daarom vraag ik deze plaats waar ik u een huis zal bouwen; wanneer gij honger hebt, zeg het mij slechts, want dan zal ik u te eten geven: vleesch, rijst, arak, water enz. Verder hoop ik dat gij mijn huisgezin en alle mijne dieren zult beschermen tegen ziekten, gebrek, enz.; breng rijkdom en geef ons een lang leven".

Heeft men alzoo den grond gekeurd en den plaatselijken geest van den grond onder het brengen van offers toestemming gevraagd, dan kunnen de eigenlijke bouwwerkzaamheden aanvangen, dat wil zeggen het zoeken en bewerken der materialen [3]).

Het zoeken der Materialen.

Gelijk Prof. van Eerde zegt (Inleiding tot de Volkenkunde in Ned. Indië pag. 92 v.v.) wordt ook bij het zoeken en bewerken van de materialen, waarvan het huis zal gemaakt worden, gedacht aan de afwending van onheilen van degenen, die met het werk bezig zijn, er de lastgevers van waren of de toekomstige bewoners er van zullen zijn.

Tot dat doel zal men eerst de lans vademen om aan de geesten te vragen op welken dag met het zoeken der materialen kan worden begonnen. Men noemt achtereenvolgens de dagen op totdat de duim der rechterhand

---

[3]) Behalve dat deze aardgeest Nengo DaE heet, wordt hij ook wel Noesa geheeten, d.w.z. de geest die een stuk grond, een boschje beheerscht, waar de menschen gewoon zijn te offeren. *Manè noesoek* beteekent „koning van den grond", d.w.z. heer van dezen grond, eigenaar.

reikt tot den paal. De pas genoemde dag blijkt dan de door de geesten bedoelde te zijn. De Rotenees kent geen speciale pemalidagen voor het zoeken der materialen.

Op den vooravond van den dag waarop men uitgaat om bouwmateriaal te zoeken, worden de werktuigen gewijd, *nakokona taka fela*, „het te voorschijn brengen van bijl en hakmes", zooals ik boven reeds beschreven heb.

Alvorens het bosch in te gaan, moet weer een offer gebracht worden, namelijk een geit en een zwarte kip, welke dieren *soi noeloe* (openaars van den boschweg) genoemd worden. Met dit offer worden dus de werkzaamheden in het bosch ingeleid. Men spreekt dan ook de hoop uit dat de boschgeesten (*nitoe noela*) zullen helpen bij het zoeken der materialen en vooral het goede hout niet zullen verbergen. Den maaltijd, welke door de vertrekkende arbeiders bij deze gelegenheid genuttigd wordt, heet men „*nakokona 'ndoloe*", hetwelk beteekent: „het te voorschijn brengen der toekangs".

Nu kan het echter toch gebeuren dat men bijvoorbeeld een lontarpalm velt waarvan de stam onderaan van binnen wit blijkt te zijn, terwijl de kruin zwart is. Men heeft dus toch een ongeschikten boom gekapt, met andere woorden: de geesten hebben de boomhakkers misleid. De oorzaak hiervan moet gezocht worden bij de werklieden die een der pemalibepalingen hebben overtreden. Waarschijnlijk heeft de vrouw van een der hoofdtimmerlieden aan een slimoet zitten weven, terwijl dit werk verboden is aan de vrouw zoolang de mannen in het bosch aan het kappen zijn.

Een ander ongunstig teeken bij het vellen van boomen is indien de boom in zijn val blijft haken in de takken van andere boomen. Ook dan moet een zoenoffer gebracht worden opdat de boom „koud" zal worden.

Over het algemeen acht men na het offeren den boom krachtig genoeg om voor het bestemde doel gebruikt

te worden, terwijl de eventueele daarin wonende geesten wel verhuisd zullen zijn.

Men kiest echter geen boomen waarin vogel- of bijennesten zijn. Het laatste speciaal uit economisch oogpunt, terwijl het eerste in verband staat met de gedachte dat geesten zich ook in vogelgedaante manifesteeren.

Niet alle hout mag gekapt worden. Zoo zal men b.v. krom hout laten staan, want in wonderlijk gevormde boomen huizen kwade geesten. Ook mag het hout niet krom zijn, omdat dit de levenskracht van menschen en voedsel in het nieuwe huis verjaagt. Er mogen geen gaten in den bast van het hout zijn, want gaten zijn woonplaatsen van kwade geesten, of, daar het gat aan een graf doet denken, zou de dood gemakkelijk in het huis kunnen komen.

Mag men allerlei soorten hout gebruiken, toch dient er op gelet te worden dat de paarsgewijs geplaatste stijlen van één soort zijn. Wat de te kiezen houtsoorten aangaat, allereerst komt in aanmerking *ai foeliha'a* (hout van den Goepasa; Prof. Jonker zegt: een soort boom); verder *ai nitas*.

Wanneer men nu een boom wil kappen, gaat men als volgt te werk. Men geeft aan den boom te kennen, dat hij uitverkoren is om als stijl of balk voor het nieuwe huis te dienen; vervolgens brengt men een offer, waarvan de grootte bepaald wordt door de meerder of minder belangrijke positie welke deze boom in het aanstaande huis zal innemen. Na het offeren, hetwelk gedaan wordt om den boom te „voeden" en de geesten te overreden om te verhuizen, neemt men een steen, die aan den voet van den boom ligt, op en noodigt den boomgeest uit dezen te volgen naar een anderen boom, aan welks voet de steen neergelegd wordt.

Ook wordt deze steen tot een ander doel gebruikt; men legt hem op een plaats in de richting waarin men wenscht dat de boom zal vallen. Daartoe zegt men dan

ook: „dat uw val op denzelfden weg (richting) zij als deze steen, en blijf niet haken in andere boomen".

Het eerst van alles wordt naar een boom gezocht waarvan de hoofdstijl van het huis zal worden gemaakt.

Deze hoofdstijl heet Dii kona (*dii* = stijl; *kona* = rechts, rechterzijde, zuid, zuiden), hij is een van de groote stijlen *(di(i) ina; ina* beteekent hier groot; zie Jonker op Ina 2 en 3), namelijk de stijlen waarop de zoldering rust. Andere stijlen, *di(i) ana* genaamd, dragen den vloer der bovenwoning, terwijl de *di(i) isitoe* en de *dimbambaoek* respectievelijk de *sèma isitoe* en de *sèma ina* dragen.

Wanneer men nu een geschikten boom heeft gevonden om als hoofdstijl te dienen, zegt de *ndoloe ina* tot dien boom: *„Ami saka mète saka ko hotaoe nèoe di ona"* („Wij gaan u zoeken opdat gij de rechter-stijl zult worden"). Na deze kennisgeving wordt het offer gebracht, terwijl men daarbij zegt: *„Bère bère moeri, foela foela bère ita ho so, de foela beri, loo oeniko, ho tao neoe di ona"* (Hè Vader van het *foeliha'a*hout, ik heb u gezien; ja Vader van het *foeliha'a*hout, ik wil u vellen, opdat gij de rechter-stijl zult worden [4]).

Anderen zeggen weer dat dit offer gebracht wordt, opdat deze boom als hoofdstijl in het huis voor al de andere stijlen als een vader en een moeder zal zijn. De hoofdinhoud der vele verschillende woorden welke tot dezen boom gericht worden, is dat de boom vooral niet zal blijken hol te zijn.

Na de stijlen worden de boomen voor de balken en andere materialen geveld. Bij het bewerken van den nokbalk, welke vanwege zijne lengte meestal uit twee deelen bestaat, wordt wederom een dier geslacht.

---

[4] De bedoeling van deze moeilijk te vertalen uitdrukking is als volgt: Men stelt zich voor, dat het sterke *foeliha'a*hout een voorouder heeft gehad, *bère bère moeri*, die uit het Westen kwam. Hier wordt dus aan den stamvader van het foeliha'ahout een offer gebracht als verzoening omdat de menschen een van zijne kinderen omhakken. De boom wordt dus als eene persoon gedacht.

Dit is ook weer bedoeld als „voeden," immers deze nokbalk heeft, gelijk we later zullen zien, eene beschermende functie te vervullen ten opzichte van het aanstaande huis en zijne toekomstige bewoners.

Is nu alles naar behooren gereed, dan worden eerst de materialen vervoerd naar de plek waar het nieuwe huis zal komen te staan. Dat men echter reeds dadelijk de gevelde boomen huiswaarts sleept en daar bewerkt, komt ook voor. Dit gezamelijk vervoeren der materialen gaat wederom met een offerande gepaard.

De vorm van het Roteneesche huis.

Het Roteneesche huis (*oema*) biedt van buiten gezien geen verheffend of schoon aanzien. Men vraagt zich af hoe het mogelijk is dat menschen in zulk een „hooiberg" kunnen verblijven. Van buiten gezien is het niet anders dan één groot dak (*sinik*) van alang-alang (*fi'*) of van lontarbladeren (*sini toea'*), in den vorm van een langwerpige tent, waarvan de lengte, naar gelang van het aantal stijlen waarop de zoldering rust, anderhalf, twee of meermalen de breedte bedraagt. Dit dak daalt van den nokbalk (*oema toäk*) tot ongeveer een meter van den grond af. Doch aangezien het huis is omgeven door een stevige omheining (*kota*), van koraalsteenen, ziet men van buiten niets anders dan een dak.

Wat de beteekenis van deze vestingwallen, die men rondom de meeste huizen vindt, aangaat, laat deze zich gemakkelijk gissen. Zegt men tegenwoordig dat deze massale omheiningen worden opgericht opdat paarden of karbouwen het erf niet zullen binnen komen, en het laag afhangende dak beschadigen, in den ouden tijd moesten ze dienst doen als vestingmuren. Toen de intensieve gouvernementsbemoeienis met de „buitenbezittingen" nog een fictie was, bemoeiden de stammen en volkjes van Rote zich met elkander in den oorlog. Om het

minste en geringste ontstond een oorlogje, dat met hardnekkige volharding jaren lang werd gevoerd. Wie was veilig in zijn dorp of in zijn huis? Een plotselinge overval en de vijanden hadden eenige koppen genomen van de rustig neerliggende, niets kwaads vermoedende huisbewoners. Maar ook als men op een krijgstocht onfortuinlijk was geweest, zou naar huis vluchten niet helpen, indien er niet een stevige muur om de woning ware, die de vervolgers tegenhield. Zoo laten zich de onmogelijk groote en massale omheiningen om Roteneesche woningen verklaren uit den ouden oorlogstijd.

Tusschen dien muur en het huis vindt men vaak gekalkte graftomben *(latè manadamak)* van een tot anderhalven meter hoogte. Deze graven worden door de christenen gemaakt, daar de heidenen (*dinitioe*) eenvoudig steenen op het graf stapelen. Toen ik eens de reden vroeg van die steenenopstapeling, antwoordde men mij: „opdat de varkens de aarde niet zullen omwroeten".

Wat deze soort graftomben aangaat, men vindt ze ook in Koepang op de begraafplaats, alsmede op het kerkerf van de Protestantsche gemeente. Naar het mij voorkomt, zijn ze eene nabootsing van de gedenkteekens op de chineesche graven. Een andere verklaring is, dat ze bedoelen een huis voor te stellen waarin de doode rust. Deze graftomben zijn op Rote alle naar het Westen (*moeli*) gericht, want men begraaft den doode met het hoofd naar het westen in verband met den ondergang der zon. Immers in het westen ligt het doodenland (*Savoe*) ; anderen zeggen dat met het ondergaan der zon ook de levenskracht (*soemanè*) verdwijnt. In deze grafhuizen, zeggen de christenen, verblijft de doode tot den jongsten dag.

Dichterbij het huis gekomen, zien we, al bukkend, dat het eigenlijke huis hooger gelegen is. Met behulp van een trap, die vaak niet meer is dan een breede plank met gaten voor de voeten, klimt men naar boven. De woonruimte wordt door een zeer groot aantal palen onder-

steund. Een grove schatting bij een zesstijlig huis zegt ons al dadelijk, dat op 90 M^2 grond zich een honderdtal palen bevinden.

Van de omstandigheid dat men de huizen op palen bouwt, geeft de Rotenees de volgende verklaringen:

1° Men heeft het huis in den ouden tijd op palen gebouwd, opdat men daardoor drie ruimten zoude verkrijgen: onder de woning, in de woning en op den zolder. Men zocht het getal drie, omdat dit eene volmaaktheid uitdrukt voor den Rotenees.

2° Men heeft het huis op palen gebouwd, omdat men daarmede een drievoudig doel beoogde, n.m.l. om onder het huis plaats voor de schapen, varkens, geiten, honden enz. te hebben; verder om de ruimte boven den vloer tot woonhuis te gebruiken en eindelijk om op de derde afdeeling, den zolder, (*oema hoenoek lain*) plaats te hebben om de voorraden levensmiddelen te bewaren.

3° Voeg daarbij dat men zijn huis vroeger op palen bouwde om beschermd te zijn tegen hen die 's nachts koppen wilden snellen (*manamèo* of in Korbaffo: *kalas idèak*); en eindelijk om droog te wonen, aangezien de grond door haar vocht te menschen ziek maakt.

Met deze antwoorden lijkt mij de vraag „waarom de Roteneezen paalwoningen gebruiken" practisch opgelost.

Wat de voorzijde van het huis aangaat, deze is zoowel naar het Noorden (*ki*) als naar het Zuiden (*kona*) gericht. Oorspronkelijk schijnt zij alleen naar het Zuiden gericht te zijn geweest, doch later ook naar het Noorden. Dit leid ik af uit de volgende roteneesche spreuk: *Ki bauleo Kona boë, ma Moeli bauleo Doloe boë te hoe Compeni nai Ki, de Ki baulena Kona*" (Het Noorden is gelijk aan het Zuiden; het Westen is gelijk aan het Oosten; maar de Compagnie is in het Noorden, dus wordt het Noorden meer dan het Zuiden).

Deze spreuk zal wel oorspronkelijk gebruikt zijn geworden om hen die aan de adat vasthielden en alleen het Zuiden als de richting verkozen, over te halen hunne

huizen naar het Noorden gekeerd te doen bouwen. [5])

Voor het bouwen van het huis met de voorzijde naar het Noorden, heeft men de volgende overwegingen:

1° De ijzeren gereedschappen, die voor den woningbouw benoodigd zijn, komen van de vreemdelingen die van het Noorden afkomstig zijn.

2° De Gouvernementsschepen komen uit het Noorden, dus dient de woning naar dien kant gebouwd te zijn bij wijze van eerbetoon.

Naar het Zuiden wordt het huis gebouwd, omdat

1° van het Zuiden de rijkdom komt,

2° van het Zuiden de storm komt als een vijand.

Daarom moet het huis met het front naar het Zuiden gebouwd worden opdat de storm niet boos zal worden.

3° Van het Zuiden is gezondheid en lang leven te verwachten.

Nooit mag de woning naar het Oosten of Westen gewend wezen:

1° want de zon gaat in het Westen onder, waardoor de gezondheid en de kracht gemakkelijk door de ondergaande zon uit het huis kan worden meegenomen;

2° omdat de Westmoeson met zijne geweldige Timorbaratstormen gevreesd wordt.

---

[5]) Deze verklaring vervalt echter indien deze spreuk eene verbastering is van eene andere die als volgt luidt:

„Ki ö bauleo Kona boë tehoe Compeni nai Ki de Ki baulena Kona."

(Het Noorden is gelijk aan het Zuiden, maar de Compagnie is in het Noorden, dus wordt het Noorden meer dan het Zuiden).

„Doeloe ö bauleo Moeli boï, tehoe ledö mata, nai doeloe, de Doeloe baulena Moeli."

(Het Oosten is gelijk aan het Westen, maar de zon komt uit het Oosten, dus is het Oosten meer dan het Westen).

„Lain ö bauleo Daë boë, tehoe Lain baulena Daë, hoe Maresi Lai nai Lain".

(Hetgeen boven is (de hemel), is gelijk aan hetgeen beneden is (de aarde), maar hetgeen boven is, wordt grooter omdat het de woonplaats is van Maresi Lai die de macht heeft).

3° Naar het Westen bouwen beteekent naar den dood bouwen, want in het Westen ligt het doodenland Savoe.

En evenmin zal men zijn huis met het front naar het Oosten bouwen, want dan zal men

1° de warmte in zijn huis krijgen,

2° dan heeft men last van den Oostenwind waardoor men koorts, hoest en verkoudheid opdoet,

3° door de warmte der zon zal men met allerlei ziekten geplaagd worden. Dit hangt samen met het Indonesische begrip „warm" en „koud".

Ziehier de vele verklaringen die men op Rote geeft van de richting die men wel en die men niet moet kiezen bij het bouwen van zijn huis.

Verdeeling der Roteneesche woning.

Het Roteneesche huis is verdeeld in drie ruimten, n.m.l. het ondergedeelte of *oema daE*, waar een 60-tal palen de tweede ruimte of woonafdeeling (*oema lai*) dragen. Ten slotte de zoldering of *oema hoenoek lain.* Zooals gezegd is, dient het onderste gedeelte voor stalling der dieren, het middelste voor de menschen en het bovenste voor opslag van voorraden.

Laat ons eerst het onderste gedeelte (*oema daE*) bespreken aan de hand van teekening 3 — platte grond — en 1 en 2 — doorsneden—. De onderbouw bestaat uit ronde palen *(dii bobongok)* welke een omvang hebben, varieerend tusschen 65 en 50 c. M., terwijl men vier rijen in de lengte en 20 rijen in de breedte telt.

Allereerst heeft men de hoofdpalen 1—6, (*dii kona* en *dii ina*), welke doorloopen tot de zoldering van het woonhuis, waar zij de *loenggoe laik* (130 — 132) dragen. Ten tweede ziet men veertien palen (*dimbambaoek*, 7—20) welke ongeveer een meter boven den bovenwoningvloer uitsteken waarop de *sèma ina* (128) en *sèma ana* (129) rusten. Ten derde zijn er zestig palen (*dii ana*, 21—80) waarop rusten de *loenggoes* (81—95). Rondom het huis

staan 20 palen (*dii isitoe*, 95—115) waarop ligt de *sèmak isitoe* (116).

De *loenggoes* welke in de breedterichting liggen, rusten in de *dii ana*, in den bovenkant waarvan een inkeping is aangebracht. In deze *loenggoes* zijn elf inkepingen gemaakt, waarin de *lolo*'s liggen. Dit zijn de eigenlijke vloerbalkjes welke in de lengterichting over de *loenggoes* liggen (117—127). Op deze vloerbalken ligt de vloer.

De trap (*heda hoek*) — zie teekeningen 15 en 16 — heeft vier steunpunten, n.m.l. van boven tegen een vloerbalk (124), van onderen op den steen, *batoe tataboek* — 145 — en links en rechts tegen de beide stijlen *dii sosoik* (79 en 80). De deur hangt in twee stijlen welke *dii fala tana* genaamd worden; deze deuren draaien naar buiten open. Het zijn eenvoudige klampdeurtjes, terwijl zij om een pen draaien in een gat, hetwelk is aangebracht in de zijstukken der trap.

Het voorgedeelte (*isi toe*) A wordt gebruikt om er overdag te zitten weven, terwijl de meer gegoeden hier tafel en stoelen neerzetten bij wijze van voorgalerij.

In het achtergedeelte B wascht men vaak of bewaart er leege kisten enz. Tusschen de *dii isitoe* aan den voorkant (113 — 115 en 96 — 97) laat men dikwijls banken maken. Den ingang van het huis vindt men bij paal 115, terwijl de doorloop naar het achtergedeelte gemeenlijk te vinden is tusschen de balken 86 — 87.

In het woonhuis (teekening 4) treft men allereerst de zes hoofdstijlen (1 — 6) welke de zoldering dragen. Over iedere twee paarsgewijs staande stijlen liggen de *loenggoe laik* (130—132). Hierover liggen 6 balken, *lolo laik* (133—138) genaamd, terwijl op deze *lolo laik* de zoldervloer ligt, welke meestal van pinanglatten is vervaardigd. Deze *lolo laik* liggen koud op de *loenggoe laik;* echter bestaan deze drie *loenggoe laik* ieder uit twee planken, n.m.l. eerst de plank die over de beide paarsgewijze stijlen ligt, daarop de *lolo laik* en eindelijk daar weder op de tweede plank. De eerste en

de tweede plank zijn met elkaar verbonden door een touw of door een houten pen. (Zie teekening No. 7).

Verder vinden we in het woonhuis 14 stijlen (*dimbambaoek* (7—20) welke ongeveer een meter boven den woningvloer uitsteken. Zij dragen in de lengterichting van het huis de *sèma ina* (128) en in de breedterichting de *sèma ana* (129). De *sèma ina* en *sèma ana* dienen om het dak te steunen, want hierop rusten de sparren. En eindelijk vindt men hier nog een viertal kleine stijlen (*kakabik* 141—144), die in de vier hoeken der bovenwoning geplaatst zijn, en die dienen om de uiteinden der 6 zolderbalken (*lolo laik*) te steunen. Hiertoe liggen in de breedterichting op deze vier stijltjes twee latten (141a — 144a).

De verdeeling van het woonhuis hangt af van de richting waarin het huis is gebouwd, n.m.l. naar het Zuiden of Noorden. (Zie teekeningen 8 en 9). De leidende gedachte is dat de *oema dalek* naar het Westen is gekeerd, aangezien in deze kamer het vuur is en dit altijd aan den westkant behoort te zijn.

Uit teekening 8 blijkt dat men bij het opkomen langs de trap vóór zich ziet de *oema deak*. Dit is de algemeene naam voor deze groote ruimte, welke echter weer is verdeeld; aan den Oostkant vind men de *oema langgah*, terwijl vlak vóór de trap de *oema tèna dalek* ligt. Hier legt men het lijk na de wassching, opdat er voor vele menschen die komen weenen en klágen plaats zij. Geheel links is de *oema dalèk*.

Links en rechts van de trap vindt men de *sosoik moeli* en de *sosoik doeloe*, terwijl het gedeelte aan de zuidzijde van de *oema langgak* met den naam *oema tène dalèk kona* wordt aangeduid (een anderen naam hiervoor geeft Jonker in *oema sioe-dea-n kona*). Alleen de *oema dalèk* is door een wand van sagoebladsteelen van de overige ruimte gescheiden.

Wat het gebruik der bovenwoning aangaat, deze is als volgt: De *oema dalèk* is de plaats waar de vrouwen en

kinderen verblijven, terwijl ook de zieken dikwijls daar zijn met het oog op het vuur van den haard (*lao*), dat in deze afdeeling brandt. Hier wordt dan ook het eten gekookt, terwijl een bamboe trapleer gelegenheid biedt om op den zolder te komen, waar de voedselvoorraden bewaard worden. In de *oema dalèk* wordt vaak de bruidskamer gemaakt. D.w.z. oorspronkelijk was deze er niet; vroeger scheidde men eenvoudig met eenige slimoets een gedeelte af, hetwelk men dan bruidskamer (*manao*) noemde; later maakte men een wandje van sagoebladsteelen. Echter wordt in heel veel huizen de bruidskamer niet aangetroffen. In sommige streken heeft men een gedeelte afgescheiden waar de jonge meisjes slapen; dit heet dan *lati ana fèök.*

De *oema deak* zou het mannenverblijf kunnen genoemd worden tegenover de *oema dalèk* als het vrouwenverblijf. Toch is het beter om de *oema deak* te beschouwen als de plaats waar het gezin elkaar steeds vindt, terwijl buren en vrienden daar komen om sirih-pinang te gebruiken en familie-aangelegenheden te bespreken. Als slaapplaats van den man en ook vaak van de vrouw dienén de *sosoik*, terwijl men overdag ook dikwijls op de *sosoik* zit te praten, het liefst met de beenen afhangende in de trapruimte.

Van de jongens zegt dr. Kruyt, dat ze „met het aanbinden van het hakmes en het omhangen van het sirihpinangtasch" af, dus op den leeftijd van 14 jaar, hun vast verblijf op de *sosoik* kiezen, d.w.z. niet meer in de vrouwenafdeeling slapen.

Verder heeft men op de *oema deak* in het Oosten van Rote de plaats waar het watervat (*oele òe*) staat, d.w.z. bij de *dii ana* (3) welke dan ook wel genoemd wordt *dii oere oe hoe,* dat beteekent „stijl welke bij het watervat staat". Ten tweede is men in Oost-Rote gewoon om bij de *dii ana* (2) het vleesch te snijden, waarom deze stijl ook wel *dii lasa'* genoemd wordt, dat beteekent „plaats bij den stijl waar men het vleesch snijdt". Ook

heeft men in Oost-Rote een tweeden haard welke op de *oema deak* te vinden is tusschen de *dii oeroe oe hoe* en de *dii lasa.*

Langs de bamboe trapleer, die in de vrouwenafdeeling staat, klimt men op naar den zolder (*oema hoenoek lai*). Het trapgat in den zoldervloer dient tevens om den rook door te laten; het behoeft dus niet gezegd te worden dat de zolder roetzwart ziet. Opdat men in het woonhuis niet al te veel last van stof en vuil zal hebben, dat door de pinanglatten waaruit de zolder bestaat, valt, heeft men op den zolder een mat neergelegd, die den naam draagt van *Neneï tenoe haèk.*

Gelijk uit lengtedoorsneeteekening No 1 blijkt, loopen de beide zijvlakken niet tot den nokbalk door, zoodat men op den zolder door die beide gaten altijd lucht en licht heeft, terwijl de rook gemakkelijk naar buiten kan trekken. De daksparren *(tetèk* of *dodoik)* van de voor- en achterzijde van het dak ontmoeten elkaar paarsgewijze in een daartoe in den nokbalk uitgehakt gat (*dodoika bolona*). Dit gatenhakken is een zeer belangrijk werk en wordt altijd door den hoofdwerkbaas verricht. Wanneer de gaten verkeerd gehakt werden, zoodat de sparren er scheef in staken, zou de heer des huizes spoedig sterven of het nieuwe huis zou afbranden. Dit gatenhakken heet *toi toäk*. De nokbalk (*oema toäk*) die uit twee deelen bestaat, wordt gedragen door twee stijlen (*dii honatoäk* 139—140), terwijl deze nokbalk haar grootsten steun vindt in de veertien paren daksparren (zie teekening 6).

Het dak bestaat uit vier zijden, n.m.l. de voor- en achterkant welke over de geheele lengte van het huis van één meter boven den grond tot aan den nokbalk oploopen, en de beide zijkanten, die veel schuiner liggen en tot aan den grond reiken.

De voor- en achterkant hebben ieder 14 daksparren, waarop 35 pinanglatten liggen; de zijkanten tellen ieder

11 daksparren waarop 22 pinanglatten *(roenoek)*. Deze pinanglatten liggen gebonden op de daksparren.

Op dit binden moet, gelijk dr. Kruyt reeds zeide, bijzonder gelet worden. „Zoo moeten de daksparren op de dwarslatten worden gehouden met de *henge kofa*, „het prauwbindsel", dit is niet kruiselings over beide houten heen, maar rechthoekig er overheen. De uiteinden van de banden mag men niet laten hangen, maar deze moeten onder het overige bindsel worden gestoken, omdat de eigenaar anders allerlei dingen zal ervaren, die zijn ergernis wekken. De eene band mag ook niet op den anderen liggen, maar de omwikkelingen moeten naast elkander gelegd worden, anders zou de eigenaar „kort van gedachte" worden; hij zou dan spoedig driftig en boos over iets worden. Men mag de bindsels ook kruisgewijs aanleggen (dit heet *'nganga*), maar dan moet ook alles aan de woning op deze wijze gebonden worden. *Fèo* noemt men het binden, wanneer dit wel schuin over de twee stukken hout wordt aangelegd, maar in één richting, niet kruiselings".

Het oprichten van het huis.

Wanneer de plek waar het huis komt te staan, is uitgemeten (*lole oema*), gaat men over tot het graven der gaten voor de stijlen. Het sprenkelen met bloed of klapperwater met een blad van den liniboom (*linido*) gaat vaak vooraf bij wijze van koudmaken van den grond. (Zie hierover het onder „het kiezen van de plaats voor de nieuwe woning" medegedeelde).

Allereerst wordt de hoofdstijl *(dii kona)* geplaatst en daarna respectievelijk de andere stijlen. Echter wordt de aarde nog niet aangestampt rondom de palen, want alvorens dit te doen, brengt men offers aan den hoofdstijl.

Naar men mij overal vertelde, werd oorspronkelijk een stuk afgesneden van een oor of de tong van een slaaf, waarna men het bloed langs den paal in het gat

liet druipen. Hierin is waarschijnlijk een substituut te zien van het eigenlijke menschenoffer. Niettemin is het den Rotenees niet bekend, dat menschenoffers gebracht werden aan den hoofdstijl. Wel heeft men eenigen tijd geleden bij het afbreken van een huis te Bilba een geraamte van een mensch onder het huis gevonden, doch dit bewijst betrekkelijk weinig, aangezien de Roteneezen gewoon zijn om bij en zelfs onder het huis lijken te begraven.

Het is dus niet uit te maken of dit geraamte afkomstig is van een menschenoffer of van een overledene die onder het huis begraven is. Toch lijkt het wonderlijk dat de Roteneezen het menschenoffer niet zouden gekend hebben, daar men b.v. bij het begin van den regentijd hier altijd bevreesd is voor de *manomeo*'s die zoogenaamd rondtrekken om koppen te snellen, welke zouden dienen als offers voor op te richten vuurtorens van het Gouvernement. Afgezien van het dwaze dezer bewering kan er toch uit opgemaakt worden dat de Rotenees aan de groote werken der Compagnie bijzondere kracht toeschrijft, terwijl deze groote kracht noodwendig afkomstig moet zijn van het grootste bij hen bekende offer, n.m.l. het menschenoffer.

Hoe het ook zij, het menschenoffer bij huizenbouw kennen zij nu niet meer, terwijl het afsnijden van een stuk der tong of van het oor van een slaaf ook niet meer gebruikelijk is. In de plaats daarvan besmeert men nu den paal met kokosolie en met het bloed van een geslacht dier; soms is dit een geit, bij anderen een kleine zwarte zeug. De ooren van het offerdier hangt men aan den hoofdstijl, zooals men dit later ook van andere offerdieren blijft doen. Men zou dus kunnen zeggen, dat het bloed dezer dieren in de plaats is gekomen van het bloed van slaven, respectievelijk van het menschenoffer.

Bij het sprenkelen van het bloed zegt de Ndoloe ina: *„O Eloe Tokos! fe oea ma nalè, fe soda ma molè, mapadai fo èla toea aaoe saë, dahenda, banda manoe*

boè o saè. (O Eloe Tokos, geef voordeel, geef geluk en voorspoed, geef uithouding, opdat de suiker dewelke ons voedsel is, vermeerdere en dat ook de menschen en dieren toenemen).

Wordt dit offer aan den stijl zelf gebracht, de giften welke dit offer vergezellen, hebben een andere beteekenis. Men legt n.m.l. in het gat voor den stijl een stukje goud (*lilo bibia*) dat in een stuk roode katoen (*dèra bibia*) wordt gewikkeld. Deze geschenken zijn bedoeld als een betaling aan den aardgeest wiens rechten zijn geschonden door het graven der gaten. Tot den aardgeest zegt men dan ook: „*O daE labèla, tifa etoe ko ria sè, boso matao bali*" (O geest labela, gij zijt nu afbetaald, doe ons geen kwaad verder). Elders (Keka) legt men de genoemde offers op een bord en plaatst dit onder in het gat, terwijl men daarop den hoofdstijl plaatst.

Zoo komt het ook voor, dat men geen goud-, doch wat zilvergeld aan den aardgeest ten geschenke aanbiedt. Niettemin blijft men vragen dat de palen sterk mogen blijven, en dat de aardgeest welwillend zij en voorspoed geve.

Aangezien de hoofdstijl als de bewaarder wordt beschouwd der kracht van het huis, wordt aan de andere palen niet geofferd, of met andere woorden: het offer aan den hoofdstijl geldt voor alle stijlen.

Het oprichten van het huis kan men respectievelijk in tien perioden verdeelen; in iedere periode wordt een zeker gedeelte van het huis afgemaakt, terwijl telkens na het afwerken van zulk een deel een dier wordt geslacht en men gezamenlijk eet.

Deze perioden gelden voor: de stijlen, de balken, de sparren en latten, de atap, de dwarsliggers, de planken der vloeren, het aanhechten der trap, het plaatsen der wanden, het algemeen schoonmaken en het eindfeest. Op welke wijze dit alles geschiedt kan gevoegelijk uit de diverse teekeningen blijken.

Een van de gewichtigste zaken tijdens den bouw is het plaatsen van den nokbalk. Reeds toen deze balk, die ven *toeak*hout is en uit twee deelen bestaat, werd gehakt, gaf men een feestje. Nu bij het leggen er van (*sooe oema toük*) maakt men vaak een groot feest. In verband met de lengte van het huis moet deze balk uit twee deelen bestaan; doch dit levert voor het huis en zijne bewoners een gevaar op, want door dit verbindingspunt kunnen booze geesten en slechte invloeden binnen komen. Om dit te verhinderen, legt men tusschen de twee deelen een goud- of zilverstuk gewikkeld in een stukje rood katoen. „Men stopt den mond", opdat de balk in zijne begeerigheid niet den heer des huizes zal opslikken; met andere woorden: opdat geen kwaad den bewoners zal genaken. De vorm van den nokbalk is die van den hoorn; deze vorm komt nog duidelijker te voorschijn bij de beide elkaar kruisende dwarslatten (*bahanik*) die aan de beide zijkanten tegen de dakranden zijn bevestigd en waarin de latten van den dakwand rusten. Te Ba'a noemt men deze latten *soesoelak*, dat „hoorn van een beest" beteekent.

In Oost-Rote heeft men een lat, *letemanoea*, genaamd, aangebracht welke zich een halven meter onder den nokbalk bevindt, om de kippen gelegenheid te geven er zich 's nachts op neer te zetten. In het Westen gebruikt men die lat niet; de kippen zetten zich daar boven op den nokbalk neer, tenminste indien zij niet de boomen als slaapplaats verkiezen.

Wanneer de nokbalk gelegd wordt, zegt de Ndoloe ina: „*O! Rido laï, tètè rido, pèda ko moe bèa na ma mamanam moe toetoe tetendem, okoelè malolè, boso hoelè tadaloe ho pèda ko na boso masala masiko*" („Ja hetgeen recht is daarboven en gij rechte balk, gij wordt hier gelegd, wijk niet van uw plaats, vraag steeds voordeel en nimmer nadeel").

Gelijk uit de teekeningen 1 en 2 blijkt, bestaat het dak uit twee deelen. Een deel der sparren loopt van den

nokbalk af over het uiteinde van den zoldervloer tot aan den vloer van het woonhuis, terwijl het tweede deel der sparren van de hoogte van den zoldervloer af over de *sèmak ina* of de *sèmak ana*, vervolgens langs den zoldervloer loopt om ten slotte op de *sèmak isitoe* uit te komen. Dat het dak niet uit één soort doorloopende sparren bestaat, vindt zijn oorzaak hierin dat men rondom het huis eene beschutte ruimte wenschte te hebben om daar te kunnen zitten of loopen. Hoe de sparren in den nokbalk verbonden liggen, toont teekening 6.

Ook bij het leggen der sparren moet men hen toespreken, omdat zij de dragers zijn van het dak en alzoo ook de beschermers van den mensch. Tot de sparren heet het: *„O Koeda Besi, mapaoedei ko mai ia, fe oea ma walè, boso fe hoehoeroe hata fo foea rai o laina"* („Ja Heer der sparren, sta hier, breng voordeel, waak opdat de zolder u niet neerwaarts trekke, maar houd vast met kracht alle houtwerken die aan u zijn").

Deze sparren spelen nog een groote rol in het leven van den Rotenees. Uitgaande van de gedachte dat huis, mensch en dier alsmede het voedsel bezield zijn met een zelfde soort levenskracht, is ook het huis de plaats waar men door offeren deze kracht poogt te bewaren, te vermeerderen of te doen terugkeeren. Bij elk dezer sparren offert men voor een der verschillende diersoorten. Daarom spreekt men over „den weg" dier beesten, als men bedoelt de opening die tusschen twee sparren ligt. Terwijl sommigen bij de uiteinden van zulk een dakspar een offer brengen voor hunne beesten, offeren weer anderen in het huis, en wel tegenover de beneden gelegen spar. Zoo geeft men in Bilba op (zie ook Dr. Kruijt pag. 301), respectievelijk van links naar rechts: de weg der geesten (*nitoe eno*), de weg voor varkens (*bafi eno*), de weg voor schapen en geiten (*bii eno*), de weg der mannen (*eno tooek*), de weg der paarden en karbouwen (*kapa eno do ndala eno*), de weg waardoor

het geluk binnenkomt (*eno oeanalek*), de hoofdingang van de woning (*oema doedoedik*), de weg waardoor het geluk en de voorspoed de woning verlaten *(eno mopo oeanalek of eno oeanale mangalaoek)*, de weg voor Lakamola *(eno Lakamola)*, de weg voor de vrouwen *(eno inak*), de weg voor de kinderen (*eno aniiana*), de weg voor de mannen *(eno totoek)*, de weg voor de voorouders *(eno bei-baï)*.

Dat hier echter niet bedoeld wordt dat de beesten en menschen langs die genoemde wegen binnengaan, zal wel niet behoeven te worden gezegd. De offers op deze plaatsen gebracht, zullen echter de levenskracht dezer beesten langs deze wegen doen terugkeeren of vermeerderen.

De dakbedekking is van alang-alang of bladeren van den lontarpalm of van den kokospalm. Oorspronkelijk hadden alleen de vorsten en grooten dakbedekking van alang-alang, doch tegenwoordig vindt men het ook bij de minderen. Het blijft echter duurder, want zij, die dit gras bijeenhalen eischen er een ruime betaling voor in den vorm van slachtdieren. De gewone manier om alang-alang per bosje te koopen, komt nog veel goedkooper uit dan de adat-betaling door middel van dieren. Bij het binden der alang-alang spreekt men deze wederom toe, zeggende; *„Polo oepoerèa, noepoe sadoebèoe, fai ia aoe roepi do baloe ko mai oema ia, èla sini ko dailèna sèloe."* (Nieuwe „jonge spruit", nieuwe „scheut", dezen dag wil ik u neerleggen en vastbinden op dit huis, laat het door u gedekt worden met overvloed).

Het dekken van het dak wordt genoemd *poeni* (de nok van een huis dekken). Zoo zegt men *„oema poeni na sò"*, het huis is gereed; want de nok van het huis is gedekt.

De stookplaats in het huis.

De stookplaats (*laö*) neemt eene bijzondere positie in het huis in. Ook zij wordt als een persoon beschouwd.

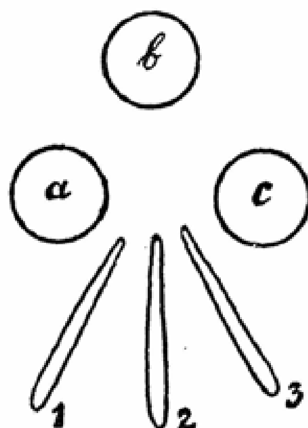
Immers op deze plaats zal het eten der bewoners gekookt worden; hoe gemakkelijk zal een „warme", dat is een door een boozen geest bezielde of boos geworden, stookplaats de kracht der spijzen wegnemen, zoodat de bewoners al etende toch onverzadigd zullen blijven. Zelfs blijkt uit de toespraken van den Ndoloe ina tot de stookplaats dat zij zoo begeerig zou kunnen worden, dat zij niet alleen het vleesch van beesten, doch ook van menschen zou kunnen eischen.

De vuurplaat bestaat uit wat aangestampte aarde, vermengd met droog gras, waarop een drietal steenen gelegd zijn. Bij het leggen der vuurplaat dient men er op te letten dat de breedte er van over zeven vloerplanken gaat. Op deze zeven planken legt men een gevlochten mat, waarover witte aarde wordt uitgespreid en aangestampt. In sommige huizen vindt men tegenwoordig een gemetselden opstand van steenen. Is de stookplaats gereed, dan brengt men eerst een offer, dat bestemd is voor de beide bewakers der stookplaats, Seseka Lioen en Lalaè Sain, alsmede om deze plek koud te maken. Aan den „Heer" van de stookplaats wordt een ram of eene witte kip geofferd, terwijl het vleesch van die dieren op deze stookplaats wordt gekookt. Verder sprenkelt men bloed of kokoswater, elders ook wel arak er over heen. Indien men het offeren naliet, zou het huis zeker in brand vliegen, of den heer des huizes zou een groot ongeluk overkomen.

Bij het eerste offer zegt de offeraar: „*Rao akilooe, o masoefoe ho moea pa no aaoe, boso moea lahenda do banda mano*" (Hè Rao akilooe — hier wordt de beschermheer met de stookplaats vereenzelvigd — word koud, opdat gij vleesch en rijst eet; doch vraag nooit menschen of dieren te eten).

Hoewel men altijd het vuur mag aanmaken naar eigen goeddunken, is er eene afzonderlijke regeling voor wanneer dit voor den eersten keer gebeurt. Men moet dan drie

stukken hout nemen, die met de uiteinden naar elkaar toe gekeerd worden maar elkaar niet mogen raken; deze drie stukken hout mogen slechts gestoken worden in de opening tusschen de steenen, waarvoor de vrouw zit.

(Mal. toengkoe — Rot. batoe laö)
a-b-c steenen, waarop de pan met vleesch en rijst wordt geplaatst.
1-2-3 de drie bedoelde vuurhouten.

De trap van het huis.

Wanneer men de trap (*hèda hoek*) gereed heeft, komen al de werklieden te samen om haar aan het woonhuis te bevestigen. Alvorens dit te doen, legt men gestoofde mais op de onderste trede, in het midden waar de deur ongeveer is en op de bovenste trede. Daarna zegt men tot den heer van de trap: „O! *Maresi Eda, boso fe sala siko aè resi ko, leo oema lain maï, elo ada noi oea nalè soei bète, toea aaoe lain mai*". (O! trap Maresi, laat geen moeite en ongeval langs u gaan naar het huis hierboven, doch slechts voordeel, rijkdom en voedsel). Hier worden dus de trap en Maresi, de heer van de trap, vereenzelvigd.

Uit bijgaande teekeningen 14 en 15 blijkt de nieuwere trapconstructie. Bovenaan rust ze tegen een vloerbalk

(124) aan, terwijl zich boven aan beide zijden de balken, genaamd *kai lakak*, bevinden. In het midden wordt ze links en rechts gesteund door twee deurstijlen (*dii sosoik*), aangezien op de derde trede de deur zich bevindt. Het ondereind der trap rust op een grooten platten steen (145), *batoe tataboek* genaamd.

Die steen is de verblijfplaats van een geest, genaamd Honda DaE. De platte steen zal echter wel uit practisch oogpunt gekozen zijn als vasten ondergrond van de trap. De trap mag van alle soorten hout gemaakt zijn, want men heeft hier niet de voorstelling dat de eene houtsoort meer geluk zou aanbrengen dan de andere.

Het aantal treden varieert van 5 tot 11. Een huis met twee stijlen heeft een trap met vijf treden, een huis met vier stijlen een met zeven treden, terwijl huizen met zes en acht stijlen respectievelijk negen en elf treden hebben. Altijd dus een oneven aantal. Behalve de eenvoudige verklaring dat een even aantal treden ongeluk beteekent, beweert men vrijwel overal dat er toch een even getal aanwezig is, omdat als zesde, achtste, tiende, twaalfde is bedoeld de heer des huizes, of beter gezegd hij, die het eten langs deze trap in het huis brengt. Men zal dus geen even aantal treden nemen, aangezien er dan geen kostwinner is, of met andere woorden: in zulk een huis zal armoede heerschen.

Een derde verklaring die men mij elders gaf, was dat op de onderste trede de bewakende geest zit; dezen telt men niet mee, zoodat men, de onderste trede niet meetellende, tot een even getal komt.

Men heeft twee soorten trappen, n.m.l. de nieuwere trapconstructie en de meer primitieve, die bestaat uit dikke planken van *nitas*hout of *foeliha'a*hout, waarin inkervingen zijn gemaakt voor de voeten. Het aantal dezer inkervingen is gelijk aan dat der treden. De onder- en bovenkant is meestal versierd met ingesneden bloemfiguren of slimoet-motieven.

Wanneer men nu de trap heeft bevestigd, brengt men het offer aan den Heer der trap — Maresi Eda.

De bewaking van de trap is aan drie geesten toevertrouwd. De eerste, Honda DaE (grondstamper) die zorgt dat de trap met den grond blijft verbonden, zit op de onderste treê of op den onderliggenden steen.

Soi Lai (bovenopener, die in den deurpost zit te waken over hetgeen in- en uitgaat) is de bewaker van de treê waar de trap op staat; en Nale Boela (voordeelvrager, die als zoon van Boelan, den schenker van alle voordeelen, steeds om voordeel vraagt) waakt op de bovenste treê.

Het offer o.a. bij de Renggoubewoners is als volgt: aan Hondo DaE een zwart varken, aan Soi Lai een schaap en aan Nale Boela een zwarte kip.

In Ba'a wijdt men de trap op de volgende wijze in: Vlak bij den deurstijl, die tot den grond doorloopt, maakt men een klein gat. Als offer wordt nu geslacht een kleine zwarte zeug, terwijl men het bloed in het gat bij dien stijl laat loopen, met de bedoeling om de aarde waarop de trap staat koud te maken. De ooren van het dier worden samen met rijst op de onderste treê gelegd. Hierbij zegt de Ndoloe Ina: „*O! dadi neoe ai inama boè, ma dadineoe ao amama boè; fo o koö, ma ifa ai nai basabasa faikala, no tetoe-temak, masoda molèk èla lèo bèna totoa do tatak, hedi-laoes fo mana sangga doedi do kaè toengga. O! lèo oema lain nèoe, o timba do oesi kènisala*". („Gelijk onze moeder en ook als onze vader wordt gij, opdat gij ons draagt en op den schoot zet, op alle dagen geluk en voordeel brengt, opdat wanneer moeiten, ongeluk en ziekten trachten binnen te gaan en langs u naar boven te klimmen, gij hen tegenhoudt en geheel en al wegjaagt".)

In Keka besprenkelt men de trap met het bloed van het geslachte dier, terwijl men in Thie dit met kokoswater doet.

Is het offer voor de beschermgeesten en den Heer der trap, opdat het geluk der huisgenooten groot zij, de be-

sprenkeling moet dienen om de trap krachtig te maken; „voeding" dus met bloed of kokoswater.

Ten slotte kan nog de vraag gesteld worden, of bij den naam „Heer der trap" niet gedacht moet worden aan de verpersoonlijkte kracht der trap; gelijk men op Rote boomen, steenen enz. ook als personen beschouwt en toespreekt. Dit kan ook uit spreekwijzen blijken, die op de trap betrekking hebben. Zoo zal men een oude vergane trap niet licht door een andere vervangen uit medelijden met haar.

De huisdeur.

De huisdeur, *lelesoe oema,* bestaat uit twee naar buitenslaande bladen (*falatana*), die draaien in de sponningen der beide palen *(dii sosoik)*, die links en rechts van de trap staan. Deze stijlen mogen vooral niet krom zijn, want kromme deurstijlen beteekenen den dood. De keuze voor het hout dezer beide stijlen dient met zorg te geschieden, want de kracht van deze stijlen is het symbool van de kracht der familie, die het huis zal bewonen.

De deur staat op ongeveer de derde trede der trap, terwijl zij bewaakt wordt door een geest, genaamd Soi Lai („bovenopener"). Een speciale houtsoort welke door zijne kracht alle booze geesten en kwade invloeden kan buiten houden, kent men hier niet. Men kiest echter alleen hard en duurzaam hout.

Meestal geldt de inwijding der trap ook de deur, hoewel men soms ook nog een afzonderlijk offer brengt aan de huisdeur, bestaande uit een schaap en wat rijst, terwijl men hierbij zegt: „*O FaE Lai, Soi Lai Dahènda mai soi, faë boso matapo, ho hedi raoe aë de hene lèo oema lain mai*" (Hè FaE Lai, Soi Lai, beschermers der deur, wij menschen komen u openen, doch laat geen ziekte of ongeluk naar boven in het huis gaan, noch inklimmen").

De hoogte (*dèmak*) der deur is ongeveer anderhalve meter, waarmee men de bedoeling heeft dat de hoogte van de deur niet meer dan de lengte van een mensch (*dèma hataholi*) mag bedragen, omdat anders samen met de menschen ook ziekten en moeiten het huis zouden kunnen binnengaan (er ruimte voor die ziekten overblijft).

De versiering in het huis.

De Rotenees is niet iemand die veel van knutselen houdt.

Als een Timorees zit te praten met zijne volksgenooten, te rusten van een reis, te wachten op een hoofd, dan rijgt hij kralen, bewerkt een lepel of snijdt een en ander figuur in een stukje hout. Vandaar dat de Timoreesche snijkunst verre perspectieven opent voor hem die de gedachtenwereld van den Timorees wil benaderen. Van dit alles vindt men niets bij den Rotenees. Hij bewerkt alleen het lontarblad (*ane* of *doki*). Hierin munt hij uit, wat blijkt uit de wonderlijk gevormde, vaak potsierlijke hoeden (*sii langa*) en uit de fraaie manden voor sirih-pinang *(ndoena daë dok)*.

En waar snijwerk zijn fort niet is, vindt men aan het huis ook bijna geen versieringen, behalve dan eenige uitgesneden letters in den nokbalk, doch deze op school geleerde „kunst" kan buiten bespreking blijven. Verder vindt men op eenige planken en op de onderste en bovenste trede van de oorspronkelijke trap eenige eenvoudige figuren uitgesneden die bloemen voorstellen als in het slimoet-weefsel.

Het bewaren van voedsel en goederen.

Om de geoogste rijst en maïs op te bergen heeft men op Rote geen schuren als de *loemboeng* van Java, de *leuit* der Soendalanden, de *sopo* der Toba Bataks enz.; hiervoor

gebruikt men den zolder om er de suiker en maïs te bergen, terwijl in de ruimte van de woning zelf, tusschen de balken die de *sèma ina* en het dak dragen, de rijst een plaats vindt. Ook zal men na een grooten oogst de *oema langgak* volstapelen.

Bij de bespreking van de trap, deur en vuurplaat hebben we o.a. gezien dat men zich het voedsel als een persoon voorstelt. De gedachte aan de levenskracht, die in alles wordt aangetroffen, beheerscht dan ook geheel het leven van den Rotenees. En gelijk het beplanten en verzorgen der akkers, het oogsten en binnenbrengen der producten aan een menigte bepalingen onderworpen zijn, zoo moet ook het bewaken van de levenskrachten der voedingsmiddelen tijdens hun verblijf op den zolder en in het woonhuis met zorg geschieden. Uit alles blijkt, hoe persoonlijk men zich de rijst en maïs voorstelt; men spreekt haar toe, men stelt haar op haar gemak, men draagt ze als een klein kind, men noodigt haar uit boven in het huis te komen. Ten slotte worden de *poeloe sio* (wat letterlijk de „negen gewassen" beteekent) dat zijn een aantal rijsthalmen die het laatst worden geplukt, en die men als de „rijstmoeder" zou kunnen opvatten, aan een der palen die de *sèma ina* dragen, opgehangen. Hier geeft men ze een plaats aan een paal links van de trap, elders bij den haard, weer elders op een andere plek.

De maïs wordt voornamelijk op den zolder bewaard, waar zij voortdurend in den rook ligt en dus lang kan bewaard blijven. Ook wrijft men ze wel in met den inhoud der nitasvrucht of met *tenggoeli*, een soort Roteneesche suiker. Hiermede worden ook erwten en boonen ingewreven als men ze lang wenscht te bewaren.

De rijst wordt geborgen in groote manden *(ndalik loä oëk, soka, popolek* en *neka)* die men hier speciaal voor vlecht (*ane*). Opdat de padi niet zal bederven, laat men den bovenkant der manden open. Suiker, bereid van het vocht van den lontarpalm, bewaart men in groote aar-

den kruiken of vaten (*booe*), die de Rotenees zelf bakt. Goud en zilver, oude kralen en andere waardevolle bezittingen worden op zeer primitieve en volgens westersche opvattingen zeer onsoliede wijze bewaard. Daarvoor heeft men een soort doos (*ndoena pooe lafa*) van lontarblad gevlochten, die dient voor het bewaren van slimoets; in deze doos wordt ook *aloekosoe* [6]) (een zak of tasch van linnen of katoen) gelegd, waarin de vermelde schatten. Wanneer er vroeger oorlog uitbrak, begroef men zijne schatten òf in den grond òf in een rots. Sommigen verborgen de *aloekosoe lilo henoe* in de bladeren van het dak; gierigaards dragen hun geld altijd met zich in het laadje *(tadak)* van hun sirih-pinang-mandje *(ndoena daë dok)*. Dit doen ze alleen, omdat ze vreezen dat hunne vrouwen van het geld zullen wegnemen! Weer anderen hangen hunne mandjes met geld aan den zolder of hoog boven het vuur. Zoo wordt verteld van een man te Delha dat hij tien duizend gulden aan goudgeld heeft en dit boven het vuur heeft hangen. Nu is deze man een bijzonder begenadigde, want eens is de bliksem geslagen in den boom, die vlak naast zijn huis stond, zonder ook maar eenige schade aan het huis te doen. Wie nu bij dezen beschermeling der goden gaat stelen, zoo heet het, zal door den bliksem getroffen worden als straf. Het is trouwens toch wonderlijk dat waar op Rote herhaaldelijk veediefstallen plaats vinden, men weinig hoort van inbraak.

Het betrekken van de nieuwe woning.

Bij het betrekken van de nieuwe woning, wordt een groot feest gegeven. Van alle kanten stroomen de gasten

---

6) Zie op Jonker: *Aloekosoe.*
Men onderscheidt *aloekosoe doik*, zak voor geld; *aloekosoe poea daë dok*, zak voor pinang en sirih; *aloekosoe isi mèdo*, zak voor kruit en kogels; *aloekosoe lilo hanoe*, zak voor goudwerken en koralen.

toe om te eten en te drinken; bij deze gelegenheid ontvangen de bouwlieden hun loon. Dit feest wordt genoemd „Lakatèma oema".

Wanneer men tegen het vallen van den avond is bijeengekomen, begint de priester (*manasongo*) de geesten der afgestorvenen te roepen, opdat zij weer met de levenden te samen zullen zijn. De geesten der afgestorvenen worden beschouwd als de beschermers der levenden die zij helpen in dit leven.

Bij het roepen der voorouders slacht men een wit schaap of een witte kip, en legt dit offer op een bord aan het hoofd van het huis (*oema langgak*), terwijl de offeraar zegt: „*fe soda molèk mai oema ia, masoeloe masalon losa dooka*" (breng voordeel aan dit huis, bescherm het voor altijd").

Elders weet men van een specialen beschermgeest, Maoe Marini, tot wien men zegt: „*Oema ia ramatoeana maï soeroe saë oema ia so de boso masasa'oe, mabèlebèaom, fo oepoe anamara boso bi*" („De eigenaar komt boven in het huis wonen, breng daarom geen angst of beving zoodat zelfs de kleinkinderen geen angst hier zullen beleven").

Heeft men de voorouders en den beschermgeest te hulp geroepen, dan is daarmee ook gezegd dat alle kwade geesten en invloeden geweken zijn. Toch weet men ook Eloe Tokos (*eloe* = regenboog; *tokos* = gehoornd) te herinneren aan de belofte van bescherming.

Om de voorouders te laten komen, heeft men op sommige plaatsen de gewoonte een kip los te laten en rijst te strooien in het nieuwe huis, terwijl men een geluid maakt alsof men kippen roept (*nòke nitoe* of *natoe nitoe*). Dit hangt waarschijnlijk samen met de voorstelling van den Rotenees omtrent de gedaante van de geesten. De rijstetende kip zal door het geroep de geesten, die als vogels worden gedacht, lokken. Opdat den bewoners slechts geluk zal ten deel vallen, offert men ook aan den Verdeeler Fe Lai, zeggende: „*O! Fe Lai,*

O fe oea ma nalè, toea, aaoe, mahènoe basa mamanaa-ra, fe soei, betes, fèkè tofè te manafèa'ndia o („O Fe Lai, breng geluk, suiker, voedsel, vul alle plaatsen, geef rijkdom, overvloed, geef alles, ja Verdeeler van alle gaven").

Bij wijze van het huis openen, slacht men een schaap, waarvan men een der ooren samen met wat zilvergeld in een rooden doek aan de dakspar ophangt waar men gewoon is het huis binnen te gaan. Hoewel reeds eerder groote offers aan den hoofdstijl *(dii kona)* zijn gebracht, wordt op dit feest wederom groote aandacht aan dien stijl gewijd; het gebeurt vaak dat eerst bij het inwijdingsfeest de aarde rondom den hoofdstijl wordt aangestampt. Bij die gelegenheid wordt de hoofdstijl met een nieuwe Roteneesche slimoet en saroeng omhangen, waaromheen ook weleens een gouden snoer wordt gebonden. „Zijn voorkomen moet als dat van een koning zijn", zegt men dan.

Ook de werklieden behooren zich in een nieuw kleed te steken en zich te versieren met goud en koralen, evenals de heer des huizes. Naar de voorstelling van den Rotenees is het nieuwe huis een zeer sterke persoonlijkheid, die door zijn meerdere kracht de menschen zou kunnen dooden. Wanneer nu, zoo zegt men, de werklieden en de eigenaar zich niet bijzonder mooi maakten met nieuwe slimoets, goud en oude kralen, zouden zij gedood worden. Nieuwe slimoets, goud en oude kralen vermeerderen echter in die mate de levenskracht dezer menschen, dat het gevaar wordt afgewend.

Gelijk bij het begin der werkzaamheden de werktuigen gewijd werden, worden zij nu na het gebruik weder „koud" gemaakt. Een offer, een zwarte zeug, wordt geslacht, waarvan men het vleesch zittende bij den hoofdstijl eet.

Daarna zegt de Priester: „Ja Heer van het ijzer, het nieuwe huis is klaar, ontvang uw loon, zit en neem rust, want gijlieden zult nu wel moe zijn" („*O Besi lea ma*

manale aiain, kemi mala so, de oema beoeka napdeik so; sipok mala kemi seseba-babaèm, de manggatoek fo hahaè kemi ao mala, te kemi sota so").

Den volgenden dag komen de toekangs om al het overgeschoten hout, de spaanders en krullen te verzamelen. Dit alles wordt naar een kruisweg gebracht en hier neergelegd, terwijl men tot deze overgeschoten materialen zegt: *„Lèna pèdak o! hoe ndia de falik do toelek lèo o dadadi ma moe. Boso o mama nasa hoe aoe kèdi tèpè hèni o, ma ta too o moe oema beoeka fa. Tetekè ka aoe ani o mèmè o hoe ma mai, te ai oeoekoe ka no tali loloka, dadi manè kè, de aoe kè do tètè kèmi o; hoe ndia deoe oni o lèa ia mai; fo ela ai a lama toea na mai hai neni o falik lèo o dadadi ma moe"*. („Keer naar uw oorsprong terug. Want gij zijt te veel; wees niet boos omdat ik uwe stukken wegwerp en gij niet gebruikt wordt als materialen voor het nieuwe huis. Het is waar dat ik u van uwen boom naar hier heb gebracht, want het meetsnoer en de meter waren koning over mijn hand, ik word gezonden om u weg te werpen, daarom breng ik u nu hier om terug te keeren. Laat de beschermgeest van Uw boom u komen halen om u naar uw oorsprong terug te brengen").

Deze plechtigheid wordt genoemd *„nafoeli lidi fepa"* („het doen terugkeeren van de overgebleven materialen"). Vervolgens sprenkelt de eigenaar kokoswater over de werklieden, opdat zij „koud" worden. Daartoe bezigt men wederom de bladeren van den liniboom, welke altijd gebruikt worden bij het „koudmaken". Het woord *lini* beteekent ook „koud zijn"..

Hierna worden de werklieden uitbetaald. Over het loon spraken we reeds eerder. Dit uitbetalen geschiedt op eigenaardige wijze, n.m.l. men plant voor iederen werkman een bamboe of een sterk en dik stuk hout en hangt hier het hem toekomende aan. Dit uitbetalen aan de meestal reeds dronken zijnde werklieden eindigt bijna

altijd in ruzie en vechtpartijen, die later door den radja met de fettoren moet worden bijgelegd. Het einde is dat de eigenaar van het huis wat aan het loon moet toevoegen, en de overvragers zich met wat minder moeten tevreden te stellen.

Van het juiste plaatsen der balken, zijn het geluk en de voorspoed van het gezin afhankelijk. Wanneer men later bemerkt, dat de balken of de sparren krom of verkeerd liggen, moet het huis worden afgebroken, om eerst later b.v. na een jaar, weer te worden opgebouwd. Indien b.v. de onderlinge afstand der balken in het vrouwenverblijf (*oema dalek*) te smal is, heeft dit ten gevolge, dat de vrouw des huizes later bij eene bevalling zal sterven; zoo zal, indien de afstand dier balken in het mannenverblijf (*oema deak*) te klein is, de man spoedig sterven, want zijn arbeid zal hem geen voorspoed bezorgen doch alleen gebrek. Wanneer de balken onder de vuurplaat of aan de zoldering boven de vuurplaat verkeerd liggen, zal het huis spoedig verbranden. Behalve door de woning af te breken, kan men ook door het brengen van nieuwe offers deze ongelukken afweren. Een kip met wat roode rijst zijn voldoende, terwijl men dan zegt tot den geest die alles verwijdert: „*O! Eso Boela do Oroe Lai, eso na ma oroe heni mana ho boso meni soè*") („Hè Eso Boela en Oroe Lai, doet weg en verwijdert het gevaar, opdat er geen ongeluk van kome").

De Soekoeh-Opschriften

door

Dr. Martha A. Muusses.

Onder de Oud-Javaanse schriftsoorten neemt dat van de opschriften, die op de poorten, beelden en reliefs te Soekoeh (hoog op de Westelike helling van de Lawoe) zijn aangebracht, een aparte plaats in. Ook de oudheden zelf onderscheiden zich van de andere uitingen van de Hindoe-Javaanse kunst door hun afwijkende vormen en voorstellingen. De terrassenbouw vinden we behalve bij Soekoeh en Tjĕta, [1]) bij de oudheidkundige overblijfselen op het perceel Penampihan (Oost-helling van de Wilis), en bij verschillende bergheiligdommen in Oost-Java (op de toppen van de Kawi, Ardjoeno, Wĕlirang. Indrakila, Argapoera), waar we waarschijnlik met een vermenging van Hindoe-Javaans Çiwaisme en inheemse natuurdienst te maken hebben. De reliefs sluiten zich voor een deel, door de wajang-vorm der figuren, aan bij die van Toempang, maar voor een ander deel wijken zij door de gedrochtelike figuren geheel en al af. Ook de beelden bezitten geen hoge kunstwaarde.

---

1) Tjĕta ligt nog een eind hoger de helling van de Lawoe op, de terrassen en beelden zijn van hetzelfde karakter als die van Soekoeh; van de inscripties, die door Van der Vlis (zie beneden) zijn beschreven, getransscribeerd en vertaald, werd reeds door Hoepermans niets meer gevonden. Daar de facsmile's van Van der Vlis niet betrouwbaar zijn, moeten we die opschriften onbesproken laten.

Misschien vermeldt inscriptie No. 2 van Van der Vlis in de tweede regel *tirta sunya*, op de vierde en vijfde regel: *sakakala (nya) wiku goh hanahutiyang* (= hanahut tiyang). Een bezwaar is echter, dat het daaronder staande jaartal niet, zoals we in verband met deze tjandra sengkala zouden verwachten, 1397 is, maar 1379. We delen deze gissing dan ook onder voorbehoud mee.

Een bevredigende verklaring van het voorkomen van deze merkwaardige oudheden in Midden-Java heeft men nog niet kunnen geven, ook al doordat de onmiddellike gegevens — de ter plaatse gevonden inscripties — niet gebruikt konden worden: het Soekoeh-schrift onderscheidde zich dermate van de andere Oud-Javaanse schriftsoorten, dat het niet mocht gelukken het te ontcijferen. De gedrongen reliefletters, geheel ontbloot van de sierlikheid, die de meeste oud-Javaanse reliefletters bezitten, waren dadelik en bloc te herkennen, maar ieder op zich zelf behield zijn geheimzinnigheid. Deze geheimzinnigheid heeft voor ons een aantrekkingskracht gehad, waaraan we ons niet konden onttrekken; in het onderstaande zijn de resultaten neergelegd van de herhaalde pogingen om de inscripties te ontcijferen.

Wanneer we dit zo neerschrijven, zou men kunnen denken, dat er nog door niemand getracht is de opschriften te transscriberen en te vertalen. Dit is echter niet het geval. De oudheden van Soekoeh en Tjĕta zijn zelfs het eerst van alle Hindoe-Javaanse monumenten in een monografie behandeld, en wel door Dr. J. C. van der Vlis in zijn „Proeve eener Beschrijving en Verklaring der Oudheden en Opschriften op Soekoeh en Tjĕtto" (Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XIX, 1843). De beschrijving van de oudheden is goed, maar de transscripties en vertalingen, die daar worden gegeven voornamelik met hulp van „den geleerden Raden Ngabehi Ronggo Warsito, welke alhier als de eenigste bekend is, die de kawi-taal geheel verstaat" verdienen absoluut geen vertrouwen.

Zo kon dan Brandes bij de beschrijving van de grote lingga van Soekoeh (Catalogus Groeneveldt 1887, p. 114 sq.) in een noot o.a. het volgende over de kwestie opmerken:

„Niettegenstaande enkele letters in die transcripties buiten kijf juist gelezen zijn, nl. in de gevallen, waarin

men niet falen kan ten opzichte van de bedoelde letter, heerscht er bij de beide genoemden, en ook thans nog, ten opzichte der overige karakters in de en relief uitgehouwen steeninscriptiën voorkomende een volslagen onzekerheid wat hunne waarde aangaat, zoodat men het reeds een stout stuk noemen mag, dat er, zooals ter aangehaalde plaatse geschied is, eene transcriptie van is gegeven. Deze transcriptie geeft (t.a.p. bl. 52 heet het dat: „de opschriften op Soekoeh in de oude Kawi-taal, doch zonder dichtmaat zijn opgesteld") ons niets dan klinkklank te lezen, een abracadabra waarin slot noch zin zit, en het is dan ook niet te gelooven, dat iemand, tenzij hij in de oud- en ook in nieuw-Javaansche taal volslagen onkundig was, aan de op dien klinkklank gebaseerde vertaling ooit eenige waarde kan hebben gehecht.

Dat men in dit geval met een opzettelijke mystificatie rekening zou te houden hebben laat zich echter, daar men getracht heeft ook reden te geven van die vertaling en zelfs een woordenlijstje van de in deze inscriptiën voorkomende woorden (?) ten beste geeft, niet wel aannemen, maar des te sprekender komt hier uit hoever inbeelding iemand brengen kan. In verhouding met hetgeen daar verricht en geleverd werd, zal men verscheidene der door den Panembahan van Sumenep in het werk gestelde pogingen tot verklaring van oude op Java gevonden inscriptiën matig, sober, bezadigd, ja zaakkundig moeten noemen.

Evenwel hoewel tot op heden de sleutel voor het Soekoeh-schrift, als ik het hier zoo noemen mag, nog niet gevonden is, behoeven wij nog niet te wanhopen aan een eventueele (wetenschappelijke) ontcijfering. Daartoe zal men naar mijn meening een bepaalden weg moeten bewandelen, want uit de jaartallen op Soekoeh en Tjĕta gevonden, die, al zijn de cijferkarakters hier en daar wat eigenaardig van vorm, toch met zekerheid kunnen

worden gelezen, blijkt het dat bedoelde inscriptiën dagteekenen uit den laatsten tijd van Madjapahit (1360—1366; 1370—1371 van Çaka). Men zal moeten onderzoeken wat er aan inscriptiën uit denzelfden tijd of ten naasten bij denzelfden tijd voorhanden is, rekening houdende met het verloop in taal, dat zich in enkele jongere stukken uit den Hindoetijd reeds kond doet (men zie slechts Cohen Stuart's Kawi-oorkonde No. IV en No. XXVII), met het verloop in schrift, en veeleer het schrift der kropaks van Midden-Java ter vergelijking moeten bezigen dan dat der inscriptiën, hoewel ook daaronder eenige zijn die, onder blijkbare toenadering tot het Soekoeh-schrift, eigenaardig van het gewone oud-Javaansche schrift, zoowel van dat van Oost- als van dat van Midden-Java, afwijken en bij de ontcijfering veel moeite geven. In de eerste plaats zullen daarvoor in aanmerking komen: *a.* een inscriptie van Panampikan, en *b.* een tweede (van Çriçakakala 1383) misschien van dezelfde plaats afkomstig, doch thans in het Museum te vinden steen-opschrift, e.a. Doch daarover behoeft hier ter plaatse niet verder te worden te worden uitgeweid.

Het Jaarcijfer op den phallus is Çaka 1362.

Belangrijk is dat, zooals Rangga Warsita (l.l. blz. 67) reeds heeft doen opmerken, bij een der legenden op den phallus een zon, een maan en een ster zijn afgebeeld, die dienst doen als een symbolische voorstelling van de in zoovele oud-Javaansche inscriptiën aangetroffen formule *kadi lawas sang hyang candrâditya 'n sumuluh i ng tribhuwanamaṇḍala mangkana lawasanyâmukti sangsâra* (zoo lang als zon en maan het aardrijk verlichten, zoolang zal hij rampspoed ondervinden, nl. die iets aan het in het voorafgaande vermelde te kort doet of verandert), op dezelfde wijze als die formule in inscriptiën van Engelsch-Indië, waar zij niet uitdrukkelijk wordt vermeld, of ook waar zij zelf voorkomt, wordt aangegeven, zie Burnell, South-Indian Palaeography, 2d., 106. De

genoemde formule vindt men in woorden met kleine wijzigingen o.a. in Cohen Stuart's Kawi-oorkonden No. I en No. II".

Het lange citaat is aangehaald, 1e. om te laten zien, dat we bij onze pogingen tot ontcijfering zonder bezwaar de resultaten van Van der Vlis' arbeid in deze mogen terzijde leggen; 2e. om onder de aandacht te brengen welke weg Brandes meende te moeten inslaan.

Over dit tweede punt, welk schrift men ter vergelijking moet gebruiken heeft Brandes nog nadrukkeliker, dan reeds hierboven geschiedde zijn mening gezegd in Notulen Bat. Gen. 1888, Bijlage II, p. XII, waar het naar aanleiding van de inscripties van Pĕnampihan heet: „meer nog dan vroeger geloof ik, dat men door de ontcijfering van deze opschriften ook de sleutel vinden zal voor het Sukuh-schrift".

Het spreekt vanzelf, dat de inscripties van Pĕnampihan door mij zijn onderzocht, daar Brandes deze raad gaf, maar in tegenstelling met het hierboven neergeschreven oordeel moet het mijne zeer stellig luiden, dat er van enige overeenkomst tussen het Pĕnampihan- en het Soekoeh-schrift geen sprake is. Ook toen ik reeds de meeste karakters van het Soekoeh-type met zekerheid herkende, was het mij niet mogelik om van de Pĕnampihan-opschiften iets te ontcijferen; en zelfs met behulp van Brandes' transscripties bleef het moeilik. Het Pĕnampihan-schrift is moeilik te lezen door de verregaande slordigheid, waarmee het in de steen is gebeiteld: het is haastig gebeiteld lopend schrift; de Soekoeh-letters daarentegen zijn en relief één voor één uitgehouwen, er is genoeg zorg aan besteed, de moeilikheid zit hier alleen in de van de andere schriftsoorten enigszins afwijkende vorm. Bij de hieronder volgende bespreking blijven daarom de inscripties van Pĕnampihan verder onvermeld.

Het materiaal aan Soekoeh-inscripties, dat tot onze beschikking staat is het volgende [2]).

1 (1) Inscriptie op de grote poort van buiten links. (in loco).

2 (7) Inscriptie op een mannebeeld, met het jaartal 1364 Çaka. Volgens Van der Vlis, Verbeek en Rapport 1915, 1362; Krom, Inl. Hindoe-Jav. Kunst II p. 257 zet 1362 (?). (in loco).

3 (8) Inscriptie op de achterzijde van een gebroken Garoeḍa, met het jaartal 1363. (in loco).

4 (6) Inscriptie op het beeld genaamd Bima, met het jaartal 1365. (Volgens Van der Vlis en Rapport 1915 1364, volgens Verbeek 1364 of 1365, volgens Krom 1365). Eerst naar Tawang Mangoe gebracht; thans bij Tirtajasa in Solo.

5 (3) Een jaartal 1363 (in loco).

6 (4) Een inscriptie op een basrelief met drie personen, met het jaartal 1361 (in loco).

[7 (9) Een jaartal 1228 (Van der Vlis), 1338 (Verbeek, Rapport en Krom) is verloren gegaan.]

[8 (10) Een ronde steen met inscriptie en jaartal werd niet meer door Verbeek gevonden.]

9 (5) Een jaartal 1361 op een stenen varken (te Tawang Mangoe).

10 (2) Een lingga met inscriptie en met het jaartal 1362. Brandes vermeldt in de hierboven aangehaalde noot in Cat. Groeneveldt 1362 als het jaartal, in hetzelfde werk p. 370 staat 1365, in de jaartallenlijst achter in de Pararatonuitgave 1367. Ook Verbeek, Rapp. 1915 en Krom hebben 1367.

Behalve deze inscripties vinden we nog Soekoehschrift

1e. op de achterkant van een rund, dat een tjandra sĕngkala in beeld vertoont, van 1379 (afkomstig van Soekoeh, thans Museum Batavia No. 422a).

---

2) De nummers zijn die van Van der Vlis, tussen haakjes zijn die van Verbeek No. 393 gegeven.

2e. op een steentje afkomstig van Sineh, Noord-Oostelike helling van de Lawoe (thans Mus. Bat. D. 3), van 1381.

3e. op een relief, dat waarschijnlik een tjandra sĕngkala voorstelt, afkomstig van Madioen, thans, Mus. Bat. No. 422.

Na Van der Vlis heeft Friederich een poging gedaan tot het ontcijferen van een der Soekoeh-opschriften en wel van het steentje van Sineh (Tijdschr. Bat. Gen. II p. 335), dat hij als volgt meende te mogen lezen:

„ong dana pasagira werit prami. saka kala 1381". In Cat. Groeneveldt p. 373 tekent Brandes bij D. 3 aan: „Jaartal 1381. De verklaring van Friederich t.a.p. verdient geen vertrouwen. Het schrift is vooralsnog een struikelblok bij de ontcijfering".

Brandes zelf is het tenslotte geweest, die door de transscriptie van het opschrift achter op het rund een weliswaar kleine, maar hechte basis schiep, waarop verder gebouwd kon worden. Het bleek nl., dat de inscriptie aan het eind het jaartal in woorden en cijfers vermeldde, en deze woorden waren weer in het beeldje uitgedrukt.

We komen hier later op terug, daar we eerst de bij Van der Vlis genoemde opschriften zullen bespreken.

No. 4. (6) Het gemakkelikst was het opschrift op het zg. Bima-beeld. Tot mijn grote verrassing luidde dit: *„Bima, gana, rama, ratu,* 1365. Een tjandra sĕngkala dus, waarvan blijkbaar het eerste woord in overeenstemming met het beeld was gekozen. Behalve *Bima* zijn het alle bekende sĕngkala-woorden, en ook *Bima*, de naam van één der vijf Pāndawas kan al niet anders betekenen, dan 5.

No. 2. (7) Een tweede tjandra sĕngkala (waarbij 't duizendtal niet is uitgedrukt) met een korte mededeling vinden we op het mannebeeld van 1364 Çaka: *sagara*

muni murub kutug [3]) *ring akasa.* Het enige woord, waartegen hier bezwaar kan bestaan is *muni*, dat blijkens het jaartal 6 moet betekenen. Tot dusver immers heeft men steeds *muni* = *rĕsi* de waarde 7 gegeven. Dat eenzelfde woord meerdere waarden heeft, komt meer voor *(weda, naga, wiṣaya)*, het is dus alleen de vraag hoe te verklaren, dat *muni* aan de waarde 6 komt. Hiertoe moeten we *muni* nemen in de betekenis van „geluid, klank, inhoud van een brief", e.d. In die betekenis is het een synoniem van *rasa*. Maar *rasa* kan ook betekenen „smaak, gevoel, essence", en heeft dan de cijferwaarde 6. Nu schijnt het heel goed mogelik, dat men *muni* als synoniem voor *rasa* ook voor 6 heeft gebruikt, vooral als men bedenkt, dat de begrippen *rasa* essence en *rasa* inhoud, van een brief elkaar zeer dicht naderen in het begrip: het voornaamste, de quintessens van iets. Bovendien blijkt uit andere sĕngkala-woorden dat de waarden voor het gebied van klank en geluid schommelen tussen de cijfers 6 en 7. *Swara* b.v. heeft de waarde 7, terwijl *wuwusĕn* die van 6 heeft [4]). Het jaartal is zeer vernuftig als begin van de mededeling gebruikt, want we kunnen 't opschrift vertalen met: de zee ziedde, er was een uitbarsting, de rook steeg in 't luchtruim op.

Het korte opschrift bewaart dus de herinnering aan een uitbarsting van de vulkaan.

No. 10. (2) De opschriften, die het laatst hun geheimzinnigheid prijsgaven waren die van de grote lingga. De vormen van de letters wijken in het algemeen nog iets verder af van het gewone oud-Javaanse schrift; ook het feit dat het opschrift op de lingga zelf verticaal in

---

[3]) De eerste letter is gebroken, het kan een *ta* of een *ka* met suku zijn, het laatste is het waarschijnlikst.

[4]) Na 't schrijven van 't bovenstaande raadpleegde ik voor een ander onderwerp H. A. van Hien. De Jav. geestenwereld. In deel 1 p. 271 vinden we moeni onder 6 vermeld.

plaats van horizontaal is gebeiteld, vergemakkelikte het lezen niet. Het eerst gelukte het in het onderste opschrift met het jaartal tevens dat in woorden te herkennen: *katon karingu brama purusa. Karingu* staat zeer waarschijnlik voor 6 (vergelijk het hierboven opgemerkte naar aanleiding van *muni*), [5]) wat het jaartal 1362 bevestigt.

Langer heeft het geduurd voor ik iets begreep van de verticale inscriptie. De letters zijn, als men wat bekend is geraakt met het Soekoeh-schrift, eigenlik niet zo moeilik te herkennen en van het grootste deel stond het wel vast welke waarde aan de tekens moest worden toegekend, maar het was totaal onmogelik om er zelfs maar een paar oud-Javaanse woorden in te ontdekken. Nu was mijn aandacht al verscheidene keren gevallen op de lange strepen, die enkele letters boven zich hadden en die ik voor bovengeschreven r's had aangezien, maar die precies gevormd waren als patens (maar dan horizontaal in plaats van verticaal). Een paten staat achter de letter, wanneer het schrift horizontaal loopt; hier hadden we een verticaal schrift, waarvan de op patens gelijkende tekens *boven* de letters waren geplaatst. Indien we dus inderdaad met patens te maken hadden vorderde de consequentie, dat het opschrift *van beneden naar boven* gelezen werd. Inscripties, welke van beneden naar boven gelezen moeten worden, zijn voor zover mij bekend is, slechts gevonden op spiegelhandvatten en tongtongs in z.g. gefigureerde letters. [6]) 'k Moet eerlik bekennen, dat

---

[5]) Van Hien. De Javaansche Geestenwereld I p. 270, sub 6: *karengngio.*

[6]) Zie hierover enkele mededelingen van Brandes in de Catalogus Groeneveldt (1887), in de noten op p. 247, 249 en 267. Het opschrift op No. 970, dat door Brandes wordt gelezen als *majayan* (Holle meende, dat het spiegelschrift was en las daarom *majakan*) is d.m. niet zo onbegrijpelik als men het met sommige nieuw-Soendanese woordvormen vergelijkt. Er zijn n.l. in het tegenwoordig Soendanees voorbeelden van werkwoordsvormen, die in

ik daarom wat scepties was gestemd, maar ..... ik probeerde het. En het volgende kwam voor de dag: *biseka yang bagawan ganggasudhing(-)* 7) *laksanapurusa sari ning rat.* (linkse opschrift), *wuku tumpĕkaliwoning wayang* (rechtse opschrift). De waarschijnlikheid, dat we met het alfabet op de goede weg waren, werd hierdoor tot zekerheid. Immers, op geheel ongedachte wijze, terwijl aan de tekens van te voren reeds een waarde was gegeven zonder dat er enig zinsverband, of zelfs woordverband bestond, was een goede lezing verkregen met een datum, die aan duidelikheid niets te wensen overliet: „Wijding van de Heilige Ganggasudhi te .?.. Het teken der mannelikheid is de essence van de wereld. Op Tumpĕkaliwon (een Zaterdag, die met Kaliwon samenvalt; dit heeft eens in de 35 dagen plaats), van de woekoe Wayang".

De zon, maan en sterren, die dikwijls een imprecatoriese betekenis hebben, (zie hierboven de mening van Brandes), zullen in dit geval niets anders uitdrukken, dan de onvergankelikheid van de waarheid, die in het opschrift staat vermeld.

No. 1. (1) Dit is waarschijnlik weer een tjandra sĕngkala: *gopura buta aban wong*. Evenals bij het Bimabeeld is hier weer het eerste woord in overeenstemming met het monument, waarop het jaartal werd aangebracht, gekozen. Behalve *aban* zijn de woorden alle als sĕngkalawoorden bekend. *Aban* betekent stoep, trap, graad, maat (zie nieuwjav. wdbk, bij Van der Tuuk komt het niet

---

plaats van het volgens de beginletter van het grondwoord te verwachten praefix *nga-* samen met het suffix *-an*, het voorvoegsel *ma-* verkrijgen. Zo vond ik in het wdbk. van Coolsma de volgende gevallen: *masihan* van *asih*, *manaïdan* van *naïd*. Op dezelfde manier nu is *majayan* van *jaya* afgeleid, het opschrift betekent dus hetzelfde als dat van de dierklok No. 986a: *sahati* = hij overwint.

7) Hier zijn èèn of twee letters onduidelik op de breuk van de lingga. Misschien een plaatsnaam?

voor) en kan dus voor *drie* staan, daar we bij bijna alle volken een graadverdeling van eigenschappen in drieën terugvinden. *Guna*, een zeer veelvuldig gebruikt woord voor 3, betekent eveneens „graad, een zekere mate waarin een eigenschap bezeten wordt", en is eerst later meer speciaal gaan betekenen „een zeer hoge graad". Zo heeft het ook de betekenis gekregen van „voortreffelike eigenschap, deugd". — We menen daarom, dat we aan *aban* de waarde 3 mogen geven, en dat het jaartal gelezen moet worden als 1359.

Dit is dan het oudste jaartal, dat hier op Soekoeh is gevonden. Deze poort van het eerste terras zal dus het eerst gebouwd zijn. Het is althans waarschijnliker, dat het jaartal alleen op de poort betrekking heeft, dan op het gehele terrassen-complex.

No. 6. (4) De inscriptie op het basrelief met het jaartal 1361 geeft te lezen: *padamĕl rikang bukutirta sunya.* De *i* van *rikang* staat eigenlik boven de paten van de *la*, maar daar het onmogelik is, dat een aksara tegelijk met een wulu en met een paten is voorzien, blijft er o.i. geen andere lezing over. De eerste *ta* van *tirta* is beschadigd, maar nog wel leesbaar. *Buku* geeft in dit verband geen goede zin, we menen daarom dat we moeten lezen: *bukuttirta;* er worden in het Soekoehschrift bijna geen ligaturen gebruikt, men gaf daarom in dit geval blijkbaar de voorkeur aan de eenvoudigste schrijfwijze (vergelijk ook *tumpĕkaliwon* op de lingga). Wanneer men immers twee *ta's* had willen schrijven had men eerst een *ta* met paten, daarna een tweede *ta* moeten neerbeitelen. Ook is de mogelikheid niet uitgesloten, dat de steenhouwer in de war is geraakt door de vele *ta's*, die hier na elkaar kwamen.

De betekenis van het korte zinnetje is: „dit is aangebracht op de omheining van de badplaats met de kluizenarij in 1361". We moeten o.i. uit de mededeling begrijpen, dat de muur om het terrein al reeds langer

bestond, maar dat de reliefs in het jaar 1361 werden voltooid.

No. 3. (8) De Soekoeh-inscripties geven over het algemeen, zooals uit het bovenstaande blijkt, slechts korte mededelingen, die ons omtrent de historiese gebeurtenissen uit die tijd niet nader inlichten. Het opschrift, dat we hieronder zullen bespreken schijnt op die regel een uitzondering te maken, maar het is helaas te onduidelik om er met zekerheid gegevens aan te ontlenen. Het luidt o.i.: *lawase rajĕg wĕsi | duk pinĕrrĕp kapĕtĕg dene wong mĕḍang | ki hĕmpu rama karubuh alabuḥ geni harĕbut bumi | kacaritane babajang mara| mari setra hanang tang bango.*

De pĕpĕt op de *ja* van *rajĕg* is in de rechte reliefband gebeiteld, die de inscriptie omlijst. Of er *wĕsi* gelezen moet worden is niet geheel zeker, de *sa* is zowel met een wulu als met een paten voorzien. We konden hier, doordat de letter *da* met suku er op volgt, niet een soortgelijk geval hebben als bij het *padamĕlrikang* van de vorige inscriptie, de enige oplossing scheen dus in het op een paten gelijkende teken een leesteken te zien. Het bezwaar hiertegen is, dat in het vervolg van de inscriptie verscheidene leestekens voorkomen, die slechts uit een kort verticaal streepje bestaan. Toch is op deze manier alleen de lezing mogelik, want de *i* boven *wĕsi* is zo duidelik, dat we daaraan niet kunnen twijfelen. Verder zijn de letters o.i., met uitzondering van de *ca* en de *ha* niet anders te lezen, dan we deden. Maar, al is de transscriptie op een enkele letter na zeker, de vertaling van het opschrift is niet zo makkelik te geven, vooral het laatste gedeelte is onbegrijpelik.

Het eerste gedeelte kunnen we vertalen: „lange tijd bestond rajĕg wĕsi, toen werd het aangevallen en overweldigd [8]) door de lieden van Mĕḍang, Ki Mpu Rama

[8]) kapĕtĕg = kapĕtĕk, waarvan de *k* vóór de volgende *d* verzacht is.

werd verslagen en stortte zich in het vuur (?), men betwistte elkaar het land.

Zoveel is in ieder geval uit deze mededeling op te maken, dat er een hevige strijd heeft plaats gehad in het jaar 1363, waarbij de bewoners van Mĕḍang de aanvallende partij waren. Dit bericht is daarom interessant omdat we uit deze tijd van het midden der 14e Çaka-eeuw zo weinig weten, Pararaton en oorkonden laten ons beide in de steek. Het is zeer waarschijnlik, dat er hevig en veel gestreden is om de macht in Midden- en Oost-Java, doordat het Madjapahitse huis steeds meer verzwakte en de ondergang tegemoet ging, maar van de feiten, die voorgevallen zijn is ons niets bekend. Ook uit de latere Babads is hieromtrent zonder andere gegevens, die hulp verschaffen, niets zekers op te maken: de chronologie is daarin over boord gegooid, allerlei gebeurtenissen, die niet gelijktijdig kunnen hebben plaats gevonden, vallen in hetzelfde ogenblik voor, personen uit zeer verschillende periodes zijn er elkaars tijdgenoten. Daarom moeten we dankbaar zijn voor ieder nieuw gegeven, zelfs al is het niet dadelik begrijpelik, zoals het bovenstaande.

De naam Mĕḍang, die hier plotseling weer opduikt, Ki Mpu Rama, die ons dadelik doet denken aan de reliefs van smidsplaatsen op Soekoeh, leiden onze gedachten niet alleen naar de oudere tijd, maar ook naar de latere Javaanse litteratuur, waarin de naam Mĕḍang als Mĕnḍang Kamoelan veelvuldig voorkomt. Een derde naam uit het opschrift, *Rajĕg wĕsi* vinden we niet in de oud-Javaanse oorkonden of kronieken terug, en evenmin in de Babads. [9]) Wel is in die laatste een rijk bekend *Giling wĕsi*, tot nu toe beschouwd als een mythies rijk dat in werkelikheid op Java nooit heeft bestaan.

---

[9]) Rajĕg wĕsi is de naam van een berg in Oost-Java. (v.d. Tuuk), ook is het een naam voor 't gebied, dat de tegenwoordige afdeling Modjokĕrto omvat (Gericke en Roorda).

Zou dit *Giling wĕsi* misschien te vereenzelvigen zijn met het *Rajĕg wĕsi* van onze inscriptie? *Rajĕg* betekent tralie, dus een langgerekt cylindervormig voorwerp. *Giling* = rollen, oprollen. Zo is *panggiling* „de gaffel of boom onder aan het zeil van een Inlands vaartuig, waarmee het opgerold wordt”. De vorm met de u in plaats van de i, *gulung* = „naaf van een wiel”, *djadja giling* = „djadja bestaande uit kleine meelstaafjes”. (v.d. Tuuk) *Giling* heeft dus meermalen ook een betekenis, die neerkomt op: langwerpig cylindervormig voorwerp. Mogen we de namen *Rajĕg wĕsi* en *Giling wĕsi* identificeren, dan volgt daaruit, dat het rijk *Giling wĕsi*, dat in de Babad Tanah Djawi voorkomt niet een vinding is uit later tijd, maar dat het in de geschiedenis een rol heeft gespeeld. Welke deze rol geweest is vermogen we echter nog niet uit te maken.

De inscriptie achter op het rund (Mus. Bat. Gen. No. 422a) luidt in Brandes' transscriptie (Rapport 1902 p. 12, zie ook plaat 7) *peling duk kala rakayaman dukanungkul mara marna pawitra; sakakalanya goh wiku hanahut butut, 1379*. Het laatste gedeelte van deze transscriptie was absoluut zeker, daar de cijferwaarden der woorden klopten met het jaartal, terwijl tevens de betekenis der woorden overeenkwam met de voorstelling (de koe als rĕsi hapt in haar staart). In het eerste gedeelte zijn echter enkele tekens verwaarloosd en sommige letters verkeerd gelezen. M.i. moet de transscriptie als volgt zijn: *peling duk kili ri kayăngan duk anungkul marang arga pawitra*. Vergelijking met de foto, die in Rapport 1902 is gegeven zal dadelik doen zien, dat Brandes de *i*-tekens boven de *ka* en de *ra* over het hoofd had gezien; de *i* boven de *la* is niet (meer) zichtbaar, juist op die plaats is een gedeelte weggebroken. In verband met de verdere zin meenden we hier het teken te mogen plaatsen. De beide *ma*'s, die Brandes in *rakayaman* en *marna* las hebben niets gemeen met de overige *ma*'s uit

het Soekoeh-schrift, op de foto ziet men duidelik het verschil tussen deze beide karakters en de werkelike *ma* van *marang*. Vergelijking met de inscriptie van 1363 en met die van de lingga leerde, dat we met *nga* te doen hadden. Tenslotte werd de laatste letter vóór *pawitra* in een *ga* veranderd (vergelijk de *ga* van *goḥ*), de linguale *n* wordt in deze opschriften nergens aangegeven, maar overal vervangen door de dentale.

De vertaling van de mededeling, die we op deze wijze verkrijgen, luidt: „ter herinnering aan het tijdstip waarop de kluizenares uit Kayangan haar verering heeft betuigd aan de bergtop met de heilige badplaats". [10])

Klaarblijkelik woonde in de omgeving van de Lawoe een beroemde kluizenares, die in dit jaar 1379 haar devoties kwam verrichten bij de bedevaartplaats te Soekoeh, welk feit de tempelbewaarder aldaar belangrijk genoeg vond om te vereeuwigen.

Het steentje van Sineh bevat alweer een tjandra sĕngkala: *wong ngatapa haguna wani.* [11]) *peling sasakala* (lees sakakala) *1381. Wong* 1, *haguna* 3 en *wani* 1 zijn gewone sĕngkalawoorden; *ngatapa* moet volgens het jaartal 8 betekenen, terwijl men verwachten zou dat het de waarde van *rĕṣi*, dus 7 had. Bij Van der Tuuk lezen we echter sub *tapa*: „een onderafdeeling en wel de laagste van de eerste klasse, ook brahmana katandan genaamd"; (deze laatste bijvoeging geldt alleen voor Bali, waar deze Brahmanen uit de desa Katandan afkomstig waren). Men vergelijke ook wat Kern op ver-

---

[10]) Kayangan = Kahyangan, verblijfplaats van een heilig persoon, kluis. Dr. B. Schrieke deelde mij omtrent dit opschrift het volgende mee:

„De mogelijkheid lijkt mij geenszins uitgesloten, dat hier bedoeld is de offerplaats en tapaplaats Kajangan (Delepih) onder Tirtomojo (Wonogiri), die ook in de latere geschiedenis zulk een rol gespeeld heeft."

[11]) Het teken, dat door Friederich voor een *t* is aangezien (*warit*) is een sluitteken.

schillende plaatsen bij de Nāgarakṛtāgama-vertaling heeft opgemerkt over de ṛṣi's (o.a. bij zang 51: 5 en 81: 2), waaruit blijkt, dat de ṛṣi's *brahmaanse* heremieten zijn; indien we dus *tapa* als een synoniem van *brahmaṇa* mogen beschouwen, dan kunnen we het woord de waarde 8 geven.

Tenslotte is er dan nog het relief uit Madioen (No. 422 Mus. Bat.), dat in Catalogus Groeneveldt als volgt is beschreven: „Hautrelief met de koppen en het voorlijf van twee liggende herten: daartusschen eene ronde vaas of pot met kleine opening (doos met reliquieën of lijk-asch) en hierachter een heilige boom met kegelvormige kruin. Boven rechts de zon, links de maan en daarboven een ster. Waarschijnlijk eene voorstelling van het hertenpark (Mṛigadawa) bij Benares, waar Boeddha geleerd heeft. Aan den achterkant is in zwak relief uitgebeiteld een huis of pendoppo, met een man ernaast en daaronder eene onduidelijke legende: [12]) dit beeldhouwwerk is zeer slecht en zeker van lateren tijd dan de eerst beschreven voorkant".

We willen ons hier alleen met de inscriptie bezig houden en laten dus de verklaring van het feit hoe deze verschillend gebeitelde voorstellingen aan de beide kanten van de steen kunnen voorkomen, rusten. Slechts wil ik hier even er op wijzen, dat de achterkant een tjandra sengkala vertoont, en dat het ook meer waarschijnlik is, dat de herten enz. van de voorkant een jaartal aanduiden, dan dat zij het hertenpark bij Benares zouden moeten uitbeelden. Wat tot nu toe aan voorwerpen is gevonden, die in bewerking of door hun opschriften

---

12) Deze legende in reliefletters is aan de rechterzijde zoo beschadigd dat ontcijferen een onmogelijkheid is. De letters hebben de vormen der letters op de Soekoeh- en Tjĕta-inscripties. Het begin schijnt, doch ik zeg niet meer dan *schijnt* te luiden: *bramana hanala* . . . . het is reeds gezegd, dat de ontcijfering der Soekoeh-inscripties nog niet is gelukt. Br.

blijken tot de Soekoeh-groep te behoren, is alles duidelik Hindoeisties, van Boeddhisme is geen spoor te ontdekken.

Wat dan de legende betreft, deze is inderdaad zeer onduidelik aan het eind, maar het begin is heel goed te lezen: *wong bramana hanala.* Dan volgen nog drie letters en een sluitteken. De eerste dezer letters is niet te lezen, de tweede is een *na* of *wa* met wulu, de derde is zonder twijfel een *ta* met paten. Zoals uit de eerste drie woorden blijkt, hebben we met een tjandra sĕngkala te doen: (1) 381. We zullen dus in dat laatste woord een begrip voor 1 moeten zoeken. Is het te gewaagd, als we vermoeden, dat dit woord *hawit* zal zijn geweest?

Hiermede hebben we het materiaal behandeld. Hebben de inscripties ons nu iets meer geleerd omtrent de heiligdommen, waarbij zij gevonden zijn? Door de verschillende tjandra sĕngkala zijn we niet heel veel wijzer geworden, maar de inscriptie op het rund en die op het relief van 1361 wijzen beide uit, dat Soekoeh een bekende badplaats moet zijn geweest. Het lingga-opschrift leert ons, zoals uit de reliefs ook al was op te maken, dat hier inderdaad een aparte lingga-dienst heeft bestaan, waarbij dit Çiwaïtiese symbool het middelpunt der verering uitmaakte. Het is niet onwaarschijnlik, dat Indonesiese elementen zich hier met de Hindoeïstiese hebben vermengd, daar ook de reliefs duidelik Indonesiese vormen vertonen. Uit de Garoeḍa-inscriptie komen we ten slotte iets — zij hęt dan ook zeer oppervlakkig — te weten van een strijd, die in de buurt van Soekoeh moet hebben plaats gehad.

Met deze vrij schrale oogst moeten we ons voorlopig tevreden stellen. Misschien zal de opname van deze oudheden, die in de loop van dit jaar door de Oudheidkundige Dienst zal geschieden, nog iets meer aan het licht brengen.

Het is mogelik, dat er in het voorafgaande hier en daar een opmerking is gemaakt of een gissing geuit, die

ALFABET				CYFERS
KLINKERS	MEDEKLINKERS, ENZ			
a	ka	na	ha	1
rė (r̥)	ga	pa	ligaturen	2
in verbinding met medeklinkers	ṅa	ba	rga	3
i	ca (?)	ma	tra	4
u	ja	ya	nya	5
ė	ḍa	ra	bra	6
e	ṭa	la	anuswāra	7
o	da	wa	wisarga	8
	dha (?)	sa	wirama (palen)	9

niet door ieder zal worden onderschreven, maar de hoofdzaak, het Soekoeh-alfabet staat toch wel vast. Een paar opmerkingen bij het alfabet mogen nog volgen.

Bij nadere beschouwing van het staatje zal blijken, dat de karakters, als men eenmaal gewend is aan de plompe vormen, minder afwijken van de andere Oud-Javaanse schriftsoorten, dan men tot nu toe meende. (Ieder, die de abklatschen niet kon raadplegen en moest afgaan op de facsimiles van Van der Vlis en Raffles (Platenatlas, No. 86) moest wel een geheel verkeerde indruk krijgen). In de gevallen, waar twee min of meer verschillende karakters voor eenzelfde letter werden gebruikt, zijn die afwijkende vormen in het staatje opgenomen: de verschillende vormen komen nergens op dezelfde inscriptie voor.

De *ka* met drie poten komt alleen in de inscriptie op het rund voor, het tweede karakter voor *sa* vinden we in de inscriptie van 1361 (No. 6). Men zou kunnen menen, dat hier een *ka* moest gelezen worden in plaats van een *sa*, maar in dezelfde inscriptie komt een *ka* voor van het eerste type.

Het eerste type van de *ma* komt op het basrelief van 1361 voor, het tweede op inscriptie No. 2 en 3, het derde op de lingga en het rund.

De *ma* van het tweede type is te vergelijken met de *ma*'s voorkomende in een korte inscriptie op D. 102 Mus. Bat. (afkomstig uit Modjokerto), luidende: 1342. *kitrinira mpu marantaka.*

Het tweede type van de *ba* komt alleen op de lingga voor.

Wat de cijfers betreft, ook daarbij zal men bemerken, dat de tekens niet zo vreemd zijn. Het karakter voor 2, dat we op de lingga aantreffen, kan niet anders dan dat cijfer betekenen; hoe het ooit voor een 5 of 7 is aangezien, is onbegrijpelik: we zien er duidelik dezelfde grillige vorm in als bij de 3, deze laatste heeft alleen nog de bij dat cijfer gewone haal. Van de overige wijkt

er, behalve de vier, geen enkel teken veel van de gewone vormen af; en deze vier is èn door de tjandra sĕngkala (inscriptie No. 2) bepaald, èn door zijn vorm, die van alle andere cijfers verschilt [13]).

Het Soekoeh-schrift, dat beperkt is tot het midden van de 14e Çaka-eeuw wat tijd betreft, tot de omgeving van de Lawoe wat plaats betreft, en tot een tiental korte inscripties wat kwantiteit betreft, heeft ondanks al deze beperkingen, recht op een eigen plaats in de Hindoe-Javaanse epigrafie. Moge deze bespreking, die hier en daar nog een voorlopig karakter draagt, er toe bijdragen, het die plaats te zijner tijd te verschaffen in een „Corpus Inscriptionum" van onze Archipel.

Weltevreden, December 1922.

---

13) Vergelijk bovendien de 4 in de inscriptie van 924 Ç uit Sĕmen (Kediri), waarvan een facsimile te vinden is in T. B. G. XXVIII p. 494.

Over den Oorsprong der Kalangs

door

T. ALTONA,

Houtvester.

I. Inleiding.

Door schrijver dezes is in de laatste jaren een boschbouwkundig-historisch onderzoek ingesteld naar den oorsprong der djatibosschen op Java. Daarbij is gebleken dat althans een zeer groot deel dier djatibosschen geen natuurlijken oorsprong heeft, doch moet zijn aangeplant en wel door de Hindoes, terwijl zulks van het overige deel met recht mag worden verondersteld. [1]) Bij die onderzoekingen, die zich vanzelf ook over onderwerpen van meer oudheidkundigen aard uitstrekten, kreeg onder anderen het vermoeden eenigen vasten grond, dat bij die djaticulturen de zoogenaamde Kalangs tot op zekere hoogte een rol hebben gespeeld. Dies was het noodig iets meer omtrent die lieden te weten te komen. Aangezien hetgeen aan schrijver dienaangaande bekend is geworden ook uit een geschiedkundig en anthropologisch oogpunt een meer algemeen belang heeft, zoo heeft schrijver, alhoewel een leek op dit gebied, toch gemeend de verkregen gegevens hier te moeten publiceeren, daarbij een beroep doende op de welwillendheid van deskundigen indien daarbij onwillekeurig eene vergissing is begaan. De bedoeling van dit opstel is de richting aan

---

1) Zie het artikel Djati en Hindoes in het Boschbouwkundig Tijdschrift Tectona, 1922, blz. 457 e.v. en het in 1923 te verschijnen vervolg-artikel. Voorts een artikel over „de djatibosschen in den Bismarck-Archipel", Tectona 1922 blz. 612 e.v. en 863 e.v.

te geven waarin schrijver heeft gewerkt en de gevolgtrekkingen waartoe hij kwam. Vooropgesteld zij echter dat het onderzoek geenszins volledig is.

II. De oorsprong der Kalangs in de litteratuur.

Hetgeen over de Kalangs en hun oorsprong in de litteratuur wordt medegedeeld, is bitter weinig. Zij zelf schrijven in de in het volgende hoofdstuk nader te beschouwen overleveringen hun oorsprong toe aan de vereeniging van een mensch met een hond of aan bloedschande.

A. B. Meyer heeft in eene verhandeling [2]) de in de litteratuur van zijn tijd te vinden meeningen omtrent den oorsprong der Kalangs opgesomd, en wel werden volgens dien auteur door Gericke, Winter en in het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek slechts de eigen overleveringen der Kalangs vermeld; Van Musschenbroek en Raffles helden over tot de meening dat men in de Kalangs de oer-inwoners van Java moest zien. Van Rigg wordt eene uitlating aangehaald waaruit blijkt, dat deze schrijver in de Kalangs de paria's uit den Hindoe-tijd vermoedt. Meyer zelf achtte het 't waarschijnlijkst, dat de Kalangs aan de Negrito's verwant zijn.

G. Ketjen behandelt de Kalangs in dit tijdschrift [3]) en meent dat hun oorsprong tot de hooge oudheid terug gaat. Uit aanteekeningen op bedoeld artikel van H. L. Ch. blijkt dat deze zich de Kalangs niet als een aparten volksstam dacht, doch ze slechts als eene volksklasse beschouwde, namelijk zekere vorstelijke beambten.

---

[2]) A. B. Meyer. Die Kalangs auf Java. 1877.

[3]) E. Ketjen, de Kalangers, Tijdschr. van Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXIV, 1877.

J. Knebel bespreekt mede de Kalangs van Karang-anjar [4]) en vertelt een en ander aangaande hunne zeden en gewoonten, doch uit zich niet over hun eventueelen oorsprong.

Dr. H. ten Kate eindelijk behandelt zoowel de Kalangs als de „orang Choed" van Tjilatjap. [5]) Hij haalt de meening van Kohlbrugge aan die de verwantschap met de Negrito's ontkent, en beschouwt zelf de Kalangs slechts als eene lagere kaste uit den Hindoe-tijd, zonder bewijzen voor die meening aan te voeren.

Eenige zekerheid geeft de aan schrijver tot dusver bekende litteratuur niet.

III. De afstamming der Kalangs in hunne eigen overleveringen. [6])

Het is niet doenlijk hier alle bekende Kalangs-verhalen uitvoerig te bespreken. Iedere streek heeft weder eigen afwijkingen van het grondverhaal. Slechts eenige verhalen, belangrijk omdat daarin uiteenloopende elementen voorhanden zijn, kunnen hier verkort worden besproken.

Langs vrijwel de geheele noordelijke kuststreek van Java luidt het verhaal aldus:

Děmpoeawang landde op Java; dorst hebbende dronk hij van de jonge klappers, hem aangeboden door Kjai Iniwirio, en bezigde daarna een klapperdop om aan eene natuurlijke behoefte te voldoen. De urine werd daarop door een in het bosch zwervend varken (*tjèlèng*

---

[4]) J. Knebel, Varia Javanica — over Kalangs. 1901.

[5]) Dr. H. ten Kate, Mélanges Anthropologiques, II, Insulindiens, pagina 238 e.v.

[6]) Deze overleveringen zijn grootendeels ontleend aan het in noot 3 vermelde artikel van E. Ketjen. Die, Bodjonegoro betreffende, zijn aan schrijver medegedeeld door verschillende Inlanders.

mendaloengan) [7]) dat zoo graag mensch wilde zijn, gedronken en dat dientengevolge drachtig werd. De wellust van Kjai Iniwirio jegens zijne schoone dochter Embok Trisna belichaamde zich in een bruinen hond van wien de dochter echter niets wilde weten. De hond, in het bosch ronddolende, ontmoette daar het wijfjesvarken dat kort na dien een dochter, Dewi Rayoeng Woelan, ter wereld bracht. Deze besteedde haren tijd met weven, in een wachthuisje *(panggoeng)* gezeten. Op zekeren dag haren weefspoel verliezend, uitte zij de gelofte dat hij, die haar dien weefspoel terug bracht, haar echtgenoot zoude worden. De spoel werd daarop door den hond teruggebracht, en het meisje door hem opgeëischt. Spoedig daarna schonk zij aan twee jongens het leven, Raden Soedjalmo en Raden Djojolĕngkoro. Deze geneerden zich, geholpen door den hond, met de jacht. Op zekeren dag het bovengemelde wijfjesvarken ontmoetend, wilden zij dit dooden, doch de hond weigerde medewerking en vloog de jonge lieden aan, tengevolge waarvan zij blind werden. De hond vertrok daarop om een kluizenaarsleven te leiden: de moeder ging eveneens heen om den hond op te sporen, terwijl ook de zoons een zwervend leven gingen leiden. Aan het Zuiderstrand ontmoetten moeder en zoons elkaar, zonder elkaar nochtans te herkennen, en werd zij beider echtgenoote. Op zekeren dag herkende zij in een harer echtgenooten haren zoon, en wel aan een lidteeken op diens hoofd, gevolg van een in zijne jeugd door de moeder toegebrachte wonde. Daarop verliet zij hen. De zoons echter trokken met hunne 40 bijwijven verderop en werden de stamvaders der K a l a n g s.

Variaties op dit verhaal zijn dat het varken „tjèlèng srĕnggi" heet: de hond Bĕlang-Joengjang of Bagoeng

[7]) *daloe* is nacht; het betreft dus hier een mensch die des nachts als een zwijn ronddoolt, of omgekeerd; vgl. onze weerwolven en de Javaansche *matjan gadoengan.*

wordt genoemd. Meestal is er slechts één zoon, Djoko Sånå.

In Midden-Java is het de Vorst van Giling-Wesi [8]) wiens vrouw aan een lidteeken op zijn hoofd ontdekt dat zij eigenlijk met haren zoon is gehuwd. In een ander verhaal is het Dewi Retnå Tjandålå, de dochter van den vorst van Mĕndang-Kamoelan (Mataram) die door Djoko Bandhoeng, zoon van Endang, tot vrouw wordt begeerd, voor welke euveldaad hij wel is waar in een bruinen hond wordt vervloekt, doch op de bekende wijze, door middel van den weefspoel, toch de vrouw weet te genaken. Beiden vluchten naar Malang waar hun zoon later bosch ontgon en de stamvader der Kalangs werd.

Eene Solosche legende wil dat een Vorst, op jacht zijnde, zijne lusten aan zijn jachthond botvierde, waaruit ten slotte de Kalangs ontstonden. In dit verhaal speelt nog een rol zijn Patih, wiens lusten naar diens eigen dochter uitgingen.

Een verhaal uit Zuid-Bodjonĕgoro meldt dat Damarwoelan, in het bosch verblijvende, droomde gemeenschap te hebben met eene vrouw. Een varken, *tjèlèng srĕnggi* bezocht de plaats waar de prins gepolluneerd had en baarde ten gevolge daarvan eene dochter, Dewi Wandansoerat. Deze had geene kleederen doch moest zich met oude lappen, genomen van vogelverschrikkers op het veld, tevreden stellen. Later bracht de moeder de dochter naar Modjopait bij den Vorst, die haar wel als kind wilde erkennen, mits zij hare koninklijke afkomst aantoonde door het kunststuk een broek en een jas in één geheel, zonder naden, te weven, waartoe zij in een *panggoeng* werd gezet. De jas kwam gereed, maar voordat de broek klaar was, trad weder op de bekende wijze

---

[8]) Het rijk Giling-Wesi, ook wel Mlowopati genoemd naar de hoofdstad, lag volgens overlevering in West-Bodjonĕgoro-Padangan; correspondeerde ongeveer met het latere Djipang.

de hond tusschenbeide. Het resultaat was dat de Vorst beiden wegjoeg waarop zij des nachts vertrokken, zoekende naar een plaats waar veel gĕbang- of tal-boomen groeiden. [9])

Des morgens toen het licht werd, te Padangan gekomen, schonk zij daar een zoon het leven, wiens navelstreng *(ari)* in een boom bleef hangen *(kĕsangsang)* waarom hij later Pangéran Ario Pĕnangsang werd genoemd [10]). De hond en de vrouw gingen verder naar Bogor (=tal)-kĕrĕp bij Babad, waar zij wederom een zoon, Djoko Sånå, kregen, die de stamvader der K a l a n g s werd.

In de desa Pinggir bij Bawĕrno kent men het volgende K a l a n g-verhaal: De Vorst van Modjopait kwam op reis zijnde terecht bij Kjai Pèlèt; zag diens schoone vrouw; dronk er klappers, tengevolge waarvan, evenals in het eerste verhaal, *tjèlèng srĕnggi* drachtig werd. Het kind (meisje) werd gevonden door 'Bok Rondo Djoenggrang, die haar naar Modjopait bracht, waar door hare schoonheid eene zonsverduistering werd teweeggebracht. Het is hier de Patih die de rol van Bĕlang-Joenjang op zich neemt; hij treedt echter de *panggoeng* niet binnen, terwijl de prinses niet buiten komt. Na verschillende omzwervingen komen zij terecht in Pinggir waar beider kind Djoko Soeroe, later Djoko Sóenå, wordt geboren. Deze jonkman zwerft steeds westwaarts gaande rond, tot hij in Menilå eene weduwe trouwt. Later ging hij naar Mataram. Van hem zouden de K a l a n g s in die streek afstammen.

---

[9]) Leveren het materiaal om hutten te bouwen, kleeding der armsten te vervaardigen, etc.

[10]) Ario Pĕnangsang (± 1560) was geen K a l a n g, doch inderdaad van vorstelijken bloede. De *ari* beschouwt de Inlander als de *adik*, de jongere broeder. Het verhaal duidt dus op verwantschap van Djoko Soenå met den Vorst, en de naam *Pĕnangsan*, via *sangsang* (kr. I) *kaloeng*, op K a l a n g.

IV. De positie der Kalangs in de Oud-Javaansche Maatschappij.

Deze is met enkele woorden te omschrijven: er is bijna niets van bekend. De Kalangs werden eertijds als eene zeer gemeene en verachtelijke volksklasse beschouwd, die in de bosschen rondzwierf. Tijdens Sultan Agoeng gingen zij in bepaaldelijk aangewezen desa's bijeenwonen, en nog lang na dien waren zij verplicht voor den Soloschen Vorst hout te kappen en te vervoeren. Er waren echter ook andere groepen van Kalangs, namelijk karrevoerders, timmerlieden, kopersmeden, leder- en rotanbewerkers, etc. Buiten de Vorstenlanden waar hun aantal het grootst was (bij de verdeeling van Mataram in Solo en Jogja kreeg elk der vorsten 3000 gezinnen toegewezen) bevonden zich overal op Java Kalangs. Hunne eigenaardige gebruiken bij huwelijk en begrafenissen en godsdienstige plechtigheden schijnen nog lang te hebben stand gehouden, hetgeen zeker wel aan hunne geïsoleerde positie in de Inlandsche maatschappij moet worden toegeschreven; althans tot in het begin der vorige eeuw waren huwelijken tusschen Kalangs en gewone Javanen zeldzaam.

Het moge hier de plaats zijn om een paar andere groepen uit de Javaansche bevolking te releveeren, die vaak met de Kalangs in één adem genoemd worden, namelijk de Pinggirs en de Gadjah-mati. [11]) Evenals aangaande de Kalangs, is over hun oorsprong en hun positie in de Inlandsche maatschappij vrijwel niets bekend. De Pinggirs zouden krijgsgevangenen uit Blambangan zijn, als slaven naar Mataram gebracht of over Java verspreid. Van de Gadjah-mati wordt hetzelfde medegedeeld, doch hun andere naam duidt toch op een zeker verschil met de

---

[11]) Zie Encyclopaedie van Ned. Indië, onder Kalang; Pinggir en Gadjah Mati.

Pinggirs. Mogelijk zijn dit krijgsgevangenen via Blambangan binnengekomen van de Buitenbezittingen, wegens hun donkere kleur, eventueel grootere lichaamsgestalte, met gadjah (olifant) aangeduid. In hoofdstuk VI zal ook op deze Pinggirs en Gadjahmati worden terugkomen.

In het onder Pakoe Boewana II (1727|1749) samengestelde Javaansche wetboek *Nawâlâ pradâtâ*, artikel 24, wordt aangenomen dat de afstamming der Pinggirs door de moeder, van de Kalangs door den vader wordt bepaald.

V. De laagste volksklassen bij de Hindoes.

Naar bekend overheerschte naar de reisberichten van Fa Hien (414 n. C.) toenmaals op Java het Brahmaansche geloof. Boeddhisten trof hij er weinig aan. In Midden-Java zijn gedurende de periode van rond 800 tot 1000 n.C. de Boeddhistische oudheden overwegend, zonder dat nochtans het Brahmaansche element ontbreekt. Na dien kreeg de Brahmaansche geloofsrichting weder de overhand. De voor de Brahmanen geschreven wetten en voorschriften zullen dus te allen tijd gedurende het zoogenaamde Hindoe-tijdperk als maatstaf voor de maatschappelijke verhoudingen op Java hebben gediend.

Die wetten en voorschriften, uitgevaardigd zoowel met het oog op het dagelijksche als sociaal-economische leven vindt men onder meer uitvoerig neergelegd in de Çastra-Manu (Mānava-Dharma-Çastra) [12]) Volgens dit boek werd de Brahmaansche menschheid ingedeeld in vier klassen. Drie ervan, namelijk de pries-

---

12) Dit boek moet omstreeks 545 v. C. geschreven zijn. Schrijver bezigde eene Engelsche vertaling door A. C. Burnell, (1884) van eene van ± 200 n. C. dateerende omzetting in verzen van genoemd boek. De cijfers in den tekst hebben betrekking op de lessen en verzen, waarin de inhoud van het boek is verdeeld.

ters (Brahman); de ridders (krijgslieden en vorsten; Kṣatriya's), in de praktijk feitelijk op de eerste plaats staande; alsmede de handwerkslieden en landbouwers, (Vaiçya's) omvatten de zoogenaamde „tweemaal geborenen", dit naar de ritualiën bij hunne geboorte of in hun 3e—8e jaar voorgeschreven. Zij bij wie die ritualiën niet hadden plaats gevonden uit verzuim dan wel met opzet, waren de „eenmaal geborenen", de Çūdra's, (X: 4) de dienstbaren, de menschen zonder rechten, zonder bezit (VIII: 416), die slechts voor dienstbaarheid hadden te leven, wijl dienstbaarheid hun was ingeboren (VIII: 414). Zij waren van feesten en godsdienstige plechtigheden uitgesloten en stonden aan de grootste verachting bloot. IV: 6 zegt: „Service is termed *çravṛtti* (a dogs livelihood); therefor one should avoid that". En de hond was ook bij de Hindoes het meest verachte der dieren, nog meer dan de jakhals en hyena die zich met lijken voeden, terwijl de hond bovendien faeces eet. Als bekend mag worden verondersteld, dat de Javanen meerendeels tot de Çūdra's werden gerekend.

Huwelijken tusschen de leden van verschillende kasten waren feitelijk verboden. Alleen zij die uit ouders van gelijken stand voortsproten, kwamen in aanmerking voor den titel „zoon" (X 5), (met dochters werd geen rekening gehouden).

Was de moeder in kaste l a g e r dan de vader, dan werd de zoon tot de „rejected", de achteruitgestelden gerekend. Zijn maatschappelijke rang hield verband met dien des vaders, met dien verstande dat bovendien de zoon des te lager stond naar mate er meer verschil was tusschen de kasten van vader en moeder. Behoorde de moeder tot eene kaste die h o o g e r was dan die des vaders, dan werden de kinderen tot de „outcasts", de uitgeworpenen gerekend en gold dan de regel dat hoe hooger de moeder in rang had gestaan, en hoe lager de kaste des vaders was, des te dieper de nakomeling zonk. Hieruit volgt

dat de laagste rang moest innemen het kind van eene priester-dochter en een Çūdra-man, namelijk de Çāṇḍāla, „the basest of men". (X 26) : de paria die nog beneden de „outcasts" stond.

De „rejected" konden onder bepaalde omstandigheden in de zuivere kasten inhuwen. De „outcasts" daarentegen mochten alleen met „outcasts" huwen; ten aanzien der kinderen gold bij beiden dezelfde regel als voor den vader, namelijk, dat de plaats in de sub-klassen waarin de „rejected", respectievelijk de „outcasts" verdeeld waren, afhankelijk was van die van den vader, respectievelijk van die der moeder. De Cāṇḍāla's vormden hier eene uitzondering, want hunne kinderen, zij mochten dan ook met een epithet Sopaka, Pandusopaka of Antyavāsāyin genoemd worden, waren en bleven Cāṇḍāla's, volgden dus wat maatschappelijken stand betreft, den vader.

Buiten genoemde groepen, waartoe men gerekend werd krachtens eene „lage geboorte", waren er nog andere lieden die door de eene of andere „strafbare handeling" uit hun kaste werden gestooten; zoo bijvoorbeeld lieden die in bloedschande leefden of tegennatuurlijken omgang hadden; eene weduwe die haren overleden echtgenoot niet op den brandstapel durfde te volgen; haar eventueele latere echtgenoot; overspeligen; eene ongehuwde moeder en haar kind; zij die huwden met personen die niet voor een huwelijk in aanmerking kwamen; zij die een voor hun kaste verboden handwerk opvatten; enzoovoorts. Deze „lowered" namen in het laatste geval de positie der voor dat handwerk aangewezen kasten in; in de andere gevallen behoorden zij echter tot de „outcasts".

Ten slotte moet er nog een groep van lieden van lageren rang worden genoemd en wel de „slaven". Deze waren òf dit slechts tijdelijk (pandeling) òf dit voor altijd, tenzij zij door hun heer werden vrijgemaakt.

Hun positie was in het algemeen overeenkomende met die der Çūdra's, die trouwens in de Çastra-Manu meermalen met „slaaf" betiteld worden. Krijgsgevangenen, vooral als een verbitterde strijd was voorafgegaan, werden niet veel beter behandeld dan „outcasts", of hiermede gelijk gesteld.

Voor elke klasse van personen, de zuivere kasten, de „rejected", de „lowered", alsmede voor de tallooze (op den duur ongeveer 3000) tusschenvormen die door huwelijken over en weer ontstonden, waren bepaalde beroepen toegelaten en voor de „outcasts" voorgeschreven. Hoe lager de rang, hoe verachtelijker het handwerk. In X 32 e.v. worden bijvoorbeeld voor de „outcasts" genoemd: lederwerkers en huidenhandelaars (leder was onrein); paarden- en wagenmenners; medicijnmannen; harembewakers; handelslieden; timmerlieden; jagers; visschers; scheepslieden; muzikanten etc. Al deze lieden moesten, voorzien van het merk (wapens, kleederen, bepaalde haardracht etc.) hunner kaste, in verband met hun eigen bezigheden, wonen nabij de crematoria, de tempelboschjes, in de bergen en in de wouden (X 50). Hierop vormden de Cāṇḍāla's en hun kroost weder eene uitzondering. Van hen heet het in les X:

51. The dwelling of the Cāṇḍāla's and Sopaka's should be outside the village; they should be deprived of dishes; their property consists of dogs and asses.

52. Their clothes should be the garments of the dead and their food should be in broken dishes; their ornaments should be of iron and they must constantly wander about.

53. A man who practises the rule of right should not desire intercourse with these people; their business-transactions must be among each other; their marriages should be only with their equals.

54. Their food, for wich they are dependent on others, should be given in broken dishes and they should not wander by night about the villages and towns.

55. They should go about by day to attend to their work, made known by the sings of punishment (mark branded on the head), inflicted by the king, [13]) and they should carry out the corpse of one who dies without relatives; so stands the rule.

56. They shall always slay those who are to be slain in accordance with the king's orders; and, as the statute has arranged, the clothes of those slain they may take, and their couches and ornaments.

58. Ignobility; coarseness; savageness; laziness, reveal here among men a man of impure origin.

59. Whether he assumes the father's or the mother's character or that of both, the base-born-man disguises his true nature.

In X 38 is voorts nog vermeld dat de Sopaka's hetzelfde werk hadden te verrichten als hun vaders, de Cāṇḍāla's. Uit eene noot van den vertaler blijkt dat dit bestond uit het vellen van boomen en het ombrengen van misdadigers. [14])

VI. Vergelijking tusschen de Kalangs en de Cāṇḍāla's.

Wanneer men nu vergelijkt hetgeen hierboven is medegedeeld aangaande de positie der Kalangs in de Javaansche maatschappij met hetgeen de Çastra-Manu mededeelt over de uitgeworpenen, inzonderheid over de Cāṇḍāla's, dan moeten wel vele punten van overeenkomst opvallen.

Vooreerst de naam Kalang. Men geeft verschillende uitleggingen voor den oorsprong van dien naam. Sommigen leiden hem af van *alang-alang*, hetgeen op

13) De misdadigers werden allen op het hoofd gebrandmerkt.

14) Boomen werden als bezielde wezens beschouwd die vreugde en verdriet kennen. Het dooden van levende wezens, tenzij voor offeranden, was eene groote zonde. De Cāndāla's waren echter zoo diep gezonken dat voor hen geene zonde meer bestond.

het rondzwerven dier klasse zou slaan; dan weder ziet men er in eene afleiding van *balang*, uitwerpen. Het Javaansche woordenboek van Gericke-Roorda vermeldt *kalang* = *kĕdjâbâ*, = buitenstaande.

Schrijver zelf meent dat *kalang* eene samentrekking is van *kĕpalang*, buitengesloten(en). Dit woord wordt in het Javaansche Woordenboek Gericke-Roorda verklaard met: „een gebrek hebben, dat andere goede hoedanigheden als het ware in den weg staat", hetgeen ten volle op de Kalangs, die immers hun „goede" geboorte missen, van toepassing is. Een der Kalang-afstammelingen uit Kadoeng sprak tegen schrijver dezes hardnekkig van *palang* in stede *kalang*, bezigde dus eene andere afkorting van *kĕpalang*. Een der Kalang-desa's in Oost-Bodjonegoro heette vroeger Sâkâ-palang; in een der Kalangverhalen heet de natuurlijke dochter van den Vorst Dewi Palang Ranggitan. Hun chef heette *demang palang*. In alle geval, hoe het woord Kalang ook gevormd is, het schijnt voldoende uitdrukking te geven aan het feit dat men in de Kalangs eene minderwaardige klasse van uitgeworpenen heeft te zien. In overeenstemming met het voorgaande werden de Kalangs dan ook van ouds als zoodanig door de gemeenschap beschouwd en gemeden, gedurende het Hindoetijdperk met zijn kastenwezen, omdat zij verschoppelingen waren ingevolge hunne lage geboorte; en nadat de Islam de overhand had gekregen, wijl zij als niet-Mohammedanen tot de Heidenen werden gerekend, waarnaast zich nog de nawerking van vroegere sociale verhoudingen deed gelden.

De Kalangs waren tot rondzwerven in de bosschen gedoemd; dit is in het vorige hoofdstuk sub X 52 voor de Cāṇḍāla's gereleveerd. Dat de Kalangs voor den Vorst hout hadden te kappen en vervoeren stemt overeen met de in X 38 voor de Cāṇḍāla's vermelde bezigheden, terwijl naar schrijvers meening in de singâ-nĕgârâ

(waarover hierbeneden meer,) die groep der Cāṇḍāla's moet worden gezien die speciaal belast was met het afmaken van misdadigers. (X 56). Voorts regelde de maatschappelijke positie zoowel van de Cāṇḍāla's als van de Kalangs zich naar den vader [15]).

Wat de overleveringen aangaat, in de verschillende Kalang-verhalen is de moeder in staat de kinderen te herkennen aan een (lepelvormig) lidteeken op het hoofd. Ook van dit lidteeken (dat, om gedurende het geheele leven behouden te blijven wel een brandmerk zal zijn geweest) spreekt de Çastra-Manu, namelijk sub X 55, terwijl het ook daar door toedoen der moeder is, namelijk door haren zondenval, dat de kinderen het merk ontvingen. [16]) Gemerkt werden vermoedelijk ook sommige „lowered"; zoo bijvoorbeeld meldt het laatste, in hoofdstuk III verkort weergegeven verhaal nog dat de weduwe, kennelijk om later bedrog harerzijds te voorkomen, op de binnenzijde van de linkerdij was ge-(brand)merkt.

Een voorname schakel in de verhalen is de bruine hond Bĕlang-Joengjang. Ook diens rol is gemakkelijk te verklaren indien men slechts in het oog houdt dat een Çūdra het leven leidde van een hond (IV 6), in overdrachtelijken zin dus als een „hond" werd beschouwd. Nu nog is dit woord een bij den Javaan zeer gebruikelijk scheldwoord, en toch zal niemand in een dusdanig betiteld persoon een viervoeter zien. Zoo verzinnebeeldt Bĕlang-Joengjang volgens schrijvers meening dan ook slechts de Çūdra-kaste. Evenzoo is de (zwarte) tjèlèng (in tegenstelling met den bruinen hond) òf eene Hindoe-weduwe, mogelijk eene donkergekleurde, overwalsche

15) Aangezien de *Pinggirs* en *Gadjah-Mati* krijgsgevangen slaven waren en tot de „outcasts" werden gerekend (zie Encyclopaedie van N. I.) moet hun positie zich evenals bij dezen naar die der moeder hebben geregeld, hetgeen inderdaad het geval is geweest.

16) De naam Djoko Soeroe uit een der Kalangverhalen beteekent „de jongeling met den lepel" (het lepelvormig teeken).

slavin dan wel eene Çūdra-vrouw in het algemeen, òf misschien eene ongehuwde moeder [17]). Dĕmpoe-awang, (letterlijk de leidsman bij reizen) die van over zee komt, moet blijkbaar de Hindoe's van hoogeren rang verpersoonlijken. Dat de (wettige of natuurlijke) prinses in de verhalen in een wachthuisje (op palen staande) wordt gezet, is noodig omdat het de Çūdra, dus de lagere in kaste, is die tot de hoogere in rang opklimt. De weefspoel kan gelden als een zinnebeeld van vrouwelijke eerbaarheid, voor de vrouw in kwestie verloren gegaan (men denke aan het spinrokken der Middeleeuwen dat ook als zoodanig gold). Het terugbrengen van de weefspoel door den hond wijst op het althans ten deele in haar eer herstellen der vrouw. De komst van de onechte dochter te Modjopait moest wel op de zon, dat wil zeggen op den luister van den Vorst, een schaduw werpen. De naam Retnå Tjandålå uit de Mataramsche overlevering wijst rechtstreeks terug op de Cāṇḍāla's. Dewi Wandan-soerat had geene eigen kleederen; dit komt overeen met het medegedeelde in X 52. In de overlevering komt voor dat de blinde (lees: door hartstocht, verpersoonlijkt door een hond, verblinde) zoons hun moeder tot vrouw namen; ook dit had uitwerping ten gevolge. De bijzonderheid in het Kalang-verhaal, (het slot van hoofdstuk III) dat de man buiten, de vrouw binnen blijft, terwijl uit die verhouding toch een kind wordt geboren, is eene zinspeling op tegennatuurlijken omgang. De Patih wordt in rang tot Bĕlang-Joengjang verlaagd. Het kind komt terecht bij Bok Rondo Djoenggrang = djanggroeng = dansmeid, prostituee, dus eene uitgeworpene. Alle wijzen waarop men dan ook tot het Cāṇḍāla-schap kon komen, zijn in de Kalang-verhalen opgenomen, en het lijkt schrijver dan ook alleszins geoorloofd aan te nemen,

---

17) Bij de meeste volkeren in den Archipel wordt de ongehuwde moeder zeer geminacht. Bij de Leo-Maoet Dajaks wordt haar zelfs het zwijnenhok als verblijfplaats aangewezen, zij dus gelijkgesteld met een varken.

dat de Kalangs in engeren zin, de rondzwervende Kalangs, oorspronkelijk althans, niet anders zijn geweest dan de Cāṇḍāla's der Hindoe-maatschappij, hetzij dat zij geïmporteerd waren dan wel hier werden geboren. De overige niet-rondzwervende Kalangs in hoofdstuk III genoemd beantwoorden klaarblijkelijk aan de overige „outcasts" en „rejected" [18]).

Toetsen wij verder de bij de Kalangs in zwang zijnde gebruiken bij huwelijk en overlijden aan het vermoeden van schrijver ten aanzien van den oorsprong der Kalangs, dan wordt dit vermoeden nader bevestigd. Het bijeenbrengen der bruiloftsgasten, *moenggah* genaamd, duidt er op dat eertijds de Çūdra „ten paleize op ging", dat wil zeggen eene vrouw van hoogeren rang huwde. Het *ayap-ayap,* het zich ontblooten van kleederen door de gasten bij die gelegenheid, roept in herinnering, dat de Cāṇḍāla's vroeger geene kleederen hadden buiten geklopte boombast, dierenvellen etc. of die, verkregen door als scherprechter op te treden. Het weven van stukjes goed bij de bruiloft, wijst mede terug op oude voorschriften, vervat in III 43 en 44: „The sacrament of „joining hands is directed for women of the same caste „(as the bridegrom); the rule as follows is to be recog-„nised for marriages with women not of the same caste: „by a Kṣatriyawoman, an arrow is to be held at her „marriage with a higher caste; by a Vaiçya-maiden a „goad; by a Cūdra-women the skirt of a garment". Dit voor de laagste klasse voorgeschreven gebruik schijnt dus ingang te hebben gevonden bij de nog lagere afstam-

[18]) De door Dr. ten Kate gememoreerde „orang Choed" zijn blijkbaar niet anders dan afstammelingen van Çudras, dienaren van den Soloschen Vorst, te Tjilatjap gedeponeerd, omdat het hunne taak was de *widjojo koesoemo*, de „bloem der overwinning" naar Solo over te brengen in geval van troonsverwisseling. De bij hen geconstateerde gewoonte om rondom het kerkhof te wonen, is eveneens bij de Hindoes gebruikelijk geweest.

melingen uit die klasse. [19]) Het slachten van vee wijst op oude offeranden. Het begieten van bruid en bruidegom is volgens een oeroud-Hindoesch gebruik: het bezegelen van eene overeenkomst. Het doorsnijden door den bruidegom van een witten, om de bruid gewonden draad symboliseert het overschrijden van den maatschappelijken hinderpaal die bruidegom en bruid scheidde [20]). Het maken van houten beeldjes, *(golèk sĕdjati* of *poespå)* herinnert rechtstreeks aan de Hindoe-godsdiensten. Het verbranden der kleederen van een overledene symboliseert de lijkverbranding. Het uitstrooien van de asch in eene rivier of in zee verving het laten afdrijven van de lijken van sommige volksklassen in den Hindoetijd. De eigenaardige geknielde houding (*poendhi*-houding) wanneer de begrafenis-gasten tegen vergoeding in geld de rijst van de *doekoe-kobong* ontvingen, herinnert aan vroegere slavernij; deze ceremonie tevens aan het feit dat de vroegere Cāṇḍāla's tegen vergoeding van diensten moesten worden gevoed door hun heer (X 54).

Dan is er nog een punt waarop de aandacht nog nader gevestigd moet worden en dat is het uiterlijk der K a l a n g s. Vaak zijn zij beschreven als hebbende kroeshaar, een donker uiterlijk, lange gestalte, grove gelaatstrekken (negertype) enzoovoorts, eigenaardigheden die er toe leidden om in de K a l a n g s verwanten van de *Negrito's* te zien. Deze typen die thans nog niet ontbreken doch vroeger blijkbaar meer algemeen waren,

---

19) Een uitvloeisel van dit gebruik schijnt te zijn dat in verschillende streken van Java nu nog, elders een of twee geslachten terug, de bruidegom een nieuw gegeven doek, *gedog*, en de bruid een idem, *tjindé* moest medebrengen bij het sluiten van het huwelijk.

20) Dit „overschrijden" heet op het Javaansch *mlangkahi*. Ook nu kent men nog *mlangkahi*-huwelijken, namelijk wanneer de jongere zuster vóór den ouderen broeder huwt. In dat geval wordt zij met een witten draad *(lawé wĕnang)* omwikkeld, dien de broeder dan met zijn kris doorsnijdt.

zijn eenvoudig te verklaren door *atavisme*. Onder de Hindoes, ook onder de hoogere klassen, trof men tal van donkerkleurige individuen aan [21]). Een in verhouding tot den Javaan lange gestalte, is den Tamils eigen; ook den Bengaleezen en vaak den lieden van de Westkust. En onder de hoogere standen, voornamelijk onder de priesters, waren donkere, kroesharige typen niet zeldzaam, terwijl onder de uit het Oosten van onzen archipel medegebrachte slaven zoowel donkere als kroesharige individuen waren vertegenwoordigd. De naam Dewi Wandansoerat, dus eene Wandansche (overwalsche) vrouw wijst hier mede op. Het idee, dat men in de Kalangs een apart ras moet zien, schijnt dan ook moeilijk voor verdediging vatbaar. Ook de Javanen vertegenwoordigen een vaak met Hindoe-bloed gemengd ras, maar de Kalangs hebben juist door hun isolement de atavistische kenteekenen beter bewaard. Nu de scheiding sinds een 100 jaren praktisch geheel is opgeheven, verdwijnen deze kenmerken meer en meer.

VII. De hedendaagsche afstammelingen der Kalangs.

Uit de hierboven opgesomde litteratuur blijkt, dat verschillende auteurs persoonlijk kennis maakten met Kalang-afstammelingen. Deze zijn als zoodanig nog geenszins uitgestorven. Alleen, het ligt in den aard der door anderen geminachte afstammelingen der Kalangs, die sommige in vollen ernst nu nog „tyang Hindoe mambĕt, — stinkende Hindoes" noemen, om hun waren oorsprong zoo veel mogelijk te ontkennen. Het opsporen der Kalangs wordt bovendien zeer bemoeilijkt door hun streven om van ouds namen, hetzij

---

21) *T. W. Rhys Davids* meldt in *Buddhist India* (1903; bldz. 55) dat de indeeling in kasten bij de Hindoes er oorspronkelijk eene was naar kleur. Later kon zij niet meer gehandhaafd worden, omdat ook onder de hoogere standen vele donkergekleurde individuen voorkwamen.

van henzelf dan wel van hunne desa's, te wijzigen, waardoor men wel de grondbeteekenis kan terug vinden doch niet op het eerste gezicht. Zelfs in hunne overleveringen trachten zij hunne afkomst te „vergulden". Ook de in hoofdstuk III genoemde namen leveren hiervoor reeds het bewijs.

Inowirjo, zooals het daar staat = de luisterrijke man met één oog, is ten rechte *Inowarjo*, te vertalen met: laag gemeen, beter te mijden. Djoko *Sânâ*,=„de uitstekende jongeling", heet ten rechte: Djoko *Sonâ*, de honden-zoon. Eene typische omzetting van dien naam vindt men in Klangon (Zuid-Pandan, Kediri). Aldaar bevindt zich een graf van Djoko *Sonâ*. Men plantte er *sânâ*-kelingboomen omheen, vermoedelijk opdat daaruit zoude kunnen worden afgeleid dat de man inderdaad *Sânâ* heette. (zie hierboven). Dit was echter niet voldoende en zijn naam werd daarom in letterlijken zin verguld *(di sepoehi)* tot Djoko-*Sĕpoeh*, dat is: de „vergulde" maar ook de „oude" jongeling. In die laatste beteekenis is *sĕpoeh* een krama-vorm, en wordt nu steeds het ngoko: Djoko *Toewa* gebruikt, waarin men Djoko *Sonâ* al heel moeilijk kan herkennen. Raden *Soedjalmo* is: de man van goede geboorte, doch dit laatste woord is hoogstwaarschijnlijk eene samentrekking van *asoe-djalmo*, de hondmensch. Dr. ten Kate maakt er melding van dat tal van Kalangs constant *Brâdjâ* (diamant) heeten. Die naam was blijkbaar (zooals onder anderen thans nog met vele andere namen als Noto, Wrekso, Wânâ, voor bestuurspolitie, boschexploitatie- en boschpolitie-beambten in de Vorstenlanden gebruikelijk is), een ambtsnaam, en vermoedelijk eene opzettelijke verbastering van *brâtjâ*, synoniem voor *Awadya*, laag, gemeen [22]).

---

22) Niet alle namen zijn verbasterd en deze geven ook dan eene gereede aanwijzing voor de lage afkomst der Kalangs. Van Raden Djojolengkoro's naam beteekent *Djojo* „boven anderen uitstekend," maar de toevoeging *lengkoro* doet zien dat zulks

Het schijnt dat de K a l a n g s werden ingedeeld in verschillende groepen, die met hunne werkzaamheden verband hielden. Dr. ten Kate geeft op de *Kalang Kobong, K. Sokowati, K. Kamplong* en *K. Tani*. Schrijver kan daaraan een paar andere namen toevoegen, de *K. Modjar* of *Moetjoer* en de *K. Kadoeng*. Het is niet zeker of de door Dr. ten Kate vermelde namen wel oude namen zijn dan wel van jongeren datum. Zooals regel is, zal ook hier weder eene verborgen beteekenis in zijn neergelegd. De *Kalang Kobong* kunnen zijn de K a l a n g s, die bij de crematoria werkten, doch evengoed de „in een klein bestek bijeengebrachte" (in tegenstelling van de vroeger over een ruim gebied rondzwervende) K a l a n g s. De *K. Tani* kunnen vroeger bij ontginningen werkzaam zijn geweest, doch kan de naam ook de „fatsoenlijk geworden" K a l a n g s beteekenen. Van de Bodjonĕgoro'sche namen is het vrij zeker dat het oude namen zijn, want volgens de overlevering stonden zij onder den *dĕmang palang* van Sĕnganten. Deze *dĕmang* zou de chef van de grenswacht zijn geweest (men denke aan *palang pintoe*), maar de naam kan tevens op de *Palangs*, respectievelijk K a l a n g s slaan. Deze overlevering gaat terug tot ongeveer 1300—1500 n.C. De *Kalang-Wadoeng* waren „de *Kalangss* met den bijl", dus boschkappers, de *Kalang-Modjar* of *Moetjoer* waren „de roepende" of „een fooi vragende" K a l a n g s, en schrijver ziet

„iets onmogelijks" is, eene anomalie zoude zijn. Djoko Bandhoeng, de „roovende" jongeling die de prinses schaakt, is de zoon van Endang = „bediende". Retnå Tjandålå is „het juweel der Tjandala's". Dewi *Wadan-soerat* (of liever *sarad*) beteekent: „de tot diensten gepreste (krijgsgevangene) overwalsche-vrouw". Dewi *Rayoeng woelan*, de schoone bleeke vrouw, herinnert er aan dat de Pandusopaka's in het riet *(rayoeng)* moesten werken (X 37). Kjai *Pèlèt* is „de gevlekte (schurftige) man". Bok *Rondo Djoenggrang* (lees *Djanggroeng)*, is de dansmeid, de prostituee; Bĕlang Joengjang eindelijk is „de schurftige hond".

hierin de vroegere scherprechters (*singå-negårå* = rijksleeuwen), die immers de eenige Kalangs waren die voor hun werk iets konden eischen, namelijk de bezittingen van de door hen omgebrachte misdadigers (X 56). In de lijn ligt weder dat de naam *Kalang Wadoeng* werd omgezet tot *walang kadoeng*, een magere scharminkel of ook een *Mantis*-soort (de bekende biddende jonkvrouw) welk dier als rondzwervend insect weder eene zinspeling kan zijn op de Kalangs zelf en door zijn typische houding op de door de Kalangs aan te nemen *poenḍhi*-houding. In stede van *walang kadoeng* zegt men ook wel *Kalang Kadoeng*, hetgeen zou kunnen beteekenen de „teleurgestelde" Kalangs, namelijk die geen fooi krijgen in tegenstelling van de *Kalang Moetjoer*.

Bij het opsporen der Kalangsdesa's in Bodjonĕgoro, bleek zooals reeds werd opgemerkt en beneden nader zal worden aangetoond, dat volstrekt niet altijd uit hunne namen rechtstreeks is af te leiden dat men met Kalang-desa's heeft te maken. Zij zijn echter op de volgende wijze opgespoord kunnen worden:

Schrijver veronderstelt dat de Kalangs, of liever speciaal de Cāndāla's en Sopaka's als zijnde belast met het kappen van bosch, werkzaam moeten zijn geweest als pioniers die de ontginningen vooruit gingen. Als zij weder een nieuw stuk bosch velden, kwamen dan de gewone landbouwers na hen en werden desa's gevormd. Waren deze gronden uitgeput of noopte watergebrek er toe, dan werden ze verlaten en met djati beplant, hetzij weder door andere groepen van Kalangs [23]) dan wel door andere onvrijen, welke planters — het wijde plantverband van den djati, gemiddeld ongeveer

[23]) Hierop wijst eene legende, volgens welke de vruchtboomen aan de vogels (*pĕksi*, lees *sikĕp*, slaven) waren overgelaten en de djatipitten aan de vleermuizen (*kalongs*, lees *kalangs*).

6½ meter, wijst er op — door tusschenplanting van voedingsgewassen voor eigen voeding hadden te zorgen.

Omstreeks 1625 werd Agoeng van Mataram pas Soesoehoenan. In de vier eerste jaren zijner regeering schijnt hij, zooals vóór dien zijne voorgangers, geen Islamiet, doch Hindoe geweest te zijn, omdat hij blijkbaar de eer van een Mohammedaanschen titel nog niet waardig was. Eerst toen het Islamisme, eventueel onder druk van boven, in alle lagen der maatschappij was doorgedrongen en daarmede met het kastenverschil was gebroken, kon den Kalangs veroorloofd worden zich in vaste woonsteden neder te zetten. Bekend is dat zulks plaats vond onder genoemden Soenan Agoeng, die een groot deel van Midden- en Oost-Java overheerschte. Daar schrijver het doen planten van djati alleen aan de Hindoes en niet aan de volgelingen van Mohammed toeschrijft, zouden dus de Kalangs, op het moment dat zij zich vestigden, niet meer voor djaticultuur noodig zijn. Dat wil zeggen, indien de werkelijke gang van zaken zoo was als schrijver zich denkt, dan moeten de Kalang-nederzettingen gezocht worden aan de oude grenzen van het djatibosch, namelijk de grenzen vóórdat door ontginningen het areaal weder begon in te krimpen. Te verwachten was verder dat deze Kalang-desa's niet zullen voorkomen midden tusschen andere desa's in, maar òf tegen de grenzen van het wildhout, dat ten behoeve van den djati c.a. nog niet ontgonnen was en waar zij voor zich zelf konden ontginnen, dan wel in uithoeken als er geen wildhout meer was. Op grond van een 5-tal als grenspalen te beschouwen steenen uit het Hindoetijdperk, nam schrijver voorts aan, dat het zuidelijke deel van *Bodjoněgoro*, het heuvelland, dat althans in het westelijke gedeelte bij de bevolking den naam draagt van „het rijk van *Sědayoe*", tot *Daha* (Kediri) moet hebben behoord, en op grond der bij overlevering bekende verplaatsing der desa's van uit het

Oosten naar het Westen toe is ontgonnen, terwijl het overige deel van het Regentschap *Bodjonĕgoro* door de Kali Patjal in twee deelen werd gesplitst: het westelijke *Ngoerawan* geheeten, waarvan de ontginning, gevolgd door djaticulturen, eerst van Noordwest naar Zuidoost, later van Zuid naar Noord moet hebben plaats gehad, terwijl het oostelijke deel, (met een deel van het huidige Soerabaja) het rijk *Bawĕrno* vormde, dat van Zuidoost naar Noordwest is ontgonnen. De Kalang-desa's waren, indien schrijvers veronderstellingen juist konden zijn, dus te zoeken: in *Sĕdayoe* in het Westen nabij den *Pandan* (wildhout); in *Ngoerawan* òf in het Zuidoosten (wildhout; thans verdwenen) òf in het Noorden bij de *Solorivier* (bekend is dat de djatibosschen in Bodjonĕgoro zich oudtijds tot aan die rivier uitstrekten), en in *Bawĕrno* in het Noordwesten bij de Solorivier.

Bij het onderzoek naar eventueele Kalang-desa's bleek dat niet slechts de Kalangs maar ook de *Pinggirs* en *Gadjah-Mati* hier voorkwamen. Gewoonlijk vindt men de desa's in complexen bijeen, waarin dan twee of drie dier groepen zijn vertegenwoordigd. De navolgende complexen zijn aangetroffen:

Zuid-Bodjonĕgoro. In het Oosten bleken — hetgeen schrijvers veronderstelling bevestigt — geene Kalang-desa's voorhanden te zijn. Daarentegen komen de Kalangs wel in het Westen op den Noord-Oost-Pandan-voet voor. Volgens eene daar bekende legende woonden eertijds Kalangs in het ietwat oostelijker gelegen djatibosch, in de grot Glégok (uit ééne galerij en vijf bijgrotten bestaande) waar thans nog af en toe Bĕlang-Joengjang zou verschijnen. Vandaar zijn de Kalangs verhuisd naar *Sĕndang Dĕmpoel*, aan de westgrens van het djatibosch gelegen. Die naam beteekent letterlijk „de stopverf-bron", en er is de volgende sage aan verbonden: Er was eens een groote aarden schotel, die in vele, overal verspreide stukken

was gebroken. Door de toovermacht van iemand (den naam weet men niet meer), waren die stukken aldaar bijeen gekomen en aan elkaar gekit, met het resultaat dat die pot tot in de eeuwigheid heel zal blijven. Het is duidelijk dat deze sage betrekking heeft op het bijeenbrengen der Kalangs, waarbij de „broken dishes" waaruit zij moesten eten, en die na hunne vestiging door gave schotels konden worden vervangen, als zinnebeeld dienden, terwijl het woord *dĕmpoel* den sleutel voor die verklaring geeft, want *dĕmpoel* staat hier voor *ḍimpoel* = op een klein bestek bijeen gaan wonen.

Van Sĕndang Dĕmpoel verhuisde men naar Kadoeng, iets westelijker gelegen, waar verscheidene Kalangfamilies wonen. Die naam is eene afkorting van Walang kadoeng. Ten zuiden van die desa ligt Soekoen. Deze naam is die van den bekenden broodboom, maar tevens kan „wong soekoen", zoowel beteekenen „de man uit de desa Soekoen", alsook „een man zonder inhoud, van nul en geener waarde". Dit laatste wees op Kalangs. Opmerkelijk was verder dat men juist in die desa nog een en ander wist omtrent de Kalangs, en voorts dat aldaar bij tal van gezinnen de naam *Singå* verkort tot *Så* erfelijk is. Schrijver ziet dan ook in de lieden dier desa de afstammelingen van de *singå-negårå*, de scherprechters, waarvan *Singå* de ambtsnaam geweest kan zijn.

Ten westen van Kadoeng ligt de desa Djari. Die naam is eene afkorting van Gadja-kari, achtergelaten olifanten, en het betreft hier vermoedelijk eene *Gadjah-mati*-desa. Dezen laatsten naam kent men niet meer, maar de lieden van Djari zijn van ouds vaak familie van die in Kadoeng en Soekoen, hetgeen op vroegere klassenverwantschap wijst.

Opgemerkt moet nog worden dat ten noorden van Soekoen een *poenḍen* (in eere gehouden plek) ligt, waar Embah Biroe (de blauwe = bijna zwarte = stamvader) begraven ligt. Ten noorden van Kadoeng is op een

poenḍen een Hindoegraf voorhanden, volgens sommigen van Bĕlang-Joengjang, volgens anderen van *Opor-Wèwè*, dus een boschgeest, doch welk woord, als *wèwè* voor *wiwi* staat, ook kan beteekenen „een moede geloopen voorman" (oudste). Zoowel Bĕlang-Joengjang alsook Opor-Wèwè in beide beteekenissen kunnen dus op een (bosch) Kalang slaan. Dat hier inderdaad een Kalang en niet een Hindoe van beteren stand is begraven, is mogelijk, omdat, voor zoover schijver heeft opgemerkt, de Hindoe's van hoogeren rang steeds in de richting Oost-West werden begraven, terwijl dit graf Noordwest-Zuidoost is gericht. [24]) Ten zuiden van Djari ligt voorts de *kramat* Bagoeng, waar een andere voorvader der Kalangs, Kjai Bagoeng (groote hond) begraven ligt.

---

24) Het is wel opmerkelijk dat in de djatibosschen de oude *hoofdrijen* blijkbaar noordwest-zuidoost zijn gericht, althans deze rijen zijn als regel het duidelijkste te zien. Dit wijst eveneens op Kalangs als djatiplanters. Dat zij als minderwaardige menschen niet eens de gebruikelijke hoofdwindrichtingen mochten hebben, is af te leiden uit de „geheimzinnige woorden" (zooals het Jav. Woordenboek ze noemt) betrekking hebbende op de windstreken, door de Kalang-timmerlieden in de bintbalken van door hen gebouwde huizen ingebeiteld. Deze woorden, met de door schrijver veronderstelde, gaarne voor betere gegeven verklaring, zijn:
byå-byå, noordwest (= *wyå-wyå* = *loewih banjoe* = zegenrijke regen)
noerwiti, noordoost (*noer-witi*, begin van den luister = dageraad).
irsånjå, zuidoost (*irså-njå*, veel droogte = oostmoesson).
gånojå, zuidwest (*gånå-hjå*, veel wolken; tevens zinspeling op *Gana*, een godheid die bosschen en wild beschermt).

Voorts meent schrijver dat deze woorden zinspelingen zijn op de vier klassen waarin men de Kalangs met betrekking tot hun werk kan verdeelen en wel staat:
byå-byå voor båjå-båjå, krokodillen, dus visschers, vertegenwoordigers der Kalangs die voor voedsel zorgen (visschers, jagers etc).
irsanjå voor *arsånå*, muzikanten, de met licht werk belaste Kalangs.
noerwiti voor *nirwati*, olifanten, de met zwaar werk belaste Kalangs.

Zuid-Oost-Ngoerawan. Volgens informaties in Soekoen en in Bawĕrmo ingewonnen, zouden in dit deel van Bodjonĕgoro Kalang-desa's te vinden zijn en wel Pirang, (vroeger Pilang), Koentji, Blimbing, Djatisari en Gĕmpol. Dit zijn allen namen van planten en lijken dus niets op Kalang-namen. Bovendien de desa Growok (= gat, hol). Dat hier echter Kalangs hebben gewoond — thans wordt zulks door de ingezetenen ontkend — is af te leiden uit het volgende liedje, *Wåtjå-Kidung-Kembang* genoemd, dus „het op-te-zeggen bloemenliedje". Dit gedichtje is een spotdicht op het verbergen door de Kalangs van hunne ware eigenschappen door middel van het verdraaien der namen. Reeds de titel van dit liedje, die ten rechte *Awadya-Kidung-Kambang* = „het bedriegelijke liedje van de laagsten (des volks)" moet zijn, geeft zulks aan. Het versje luidt als volgt:

Pirang-Koentji; Ambalimbang — Djati-sari; Anggrowok-tyang Gĕmpol-kĕtingal soembĕrané; dat wil zeggen: de lieden van Pirang, Koentji, Blimbing, Djatisari en Gĕmpol groeven een gat; de bron is nog te zien [25]).

Dit versje moet (met omzetting door schrijver van den derden regel) ten rechte luiden:

„Pĕrang; kantjik; ambå limboeng; djoeti saroe; tyang gĕmpol; ang garowå; kĕtingal soembarané", dat beteekent: de afgescheidenen; de vertrapten; de rondzwervende dienaren; leelijk en onbeschoft; de patèklijders, uitgeput is de gewichtigdoenerij; de grootspraak is (duidelijk) te zien.

---

ganejå voor *goenejå*, de *tjĕnggèrèt-nong*, eene Cicadesoort, bij de Inlanders dus een *walang*, voor de met boschkappen of geringste werkzaamheden in het algemeen belaste, als genoemd insect rondzwervende Kalangs. Vgl. ook *Gana*.

[25]) De bron in Koentji heet *Soembĕr masong*. *Song* is een gat in den grond en de put is inderdaad niet gegraven. *Masong* kan echter ook eene samentrekking zijn van *sinå wisong*, gruwelijke tijger, hetgeen op *singå-negårå* zou duiden. De bron wordt overigens volgens het bijgeloof door een tijger bewaakt.

Noord-Ngoerawan. In het noord-westen ten zuiden van de districtshoofdplaats Kali-Tidoe vindt men op het kerkhof Kramat Sonto (= rustplaats van den bevrijde; wijst op Sonå) een graf van Bělang-Joengjang bij Kědoengmas (oudtijds Wotan ngaré = vlakke rivierovergang, maar ook: dom lastdier). Ten noorden van Kali-Tidoe ligt aan de Solorivier de desa Slěmbi. Ook dit is weder een verborgen naam, daar Slěmbi hetzelfde is als Walang en men dus hier deze afkorting bezigde van het woord Walang kadeong. Nabij Slěmbi zou nog eene Kalang- of Pinggir-desa moeten zijn. De eenige hiervoor in aanmerking komende desa, waarvan het in Zuid-Bodjoněgoro heette dat er Pinggirs woonden, is Majang-idjo = groene arenbloemtros. Deze naam is vermoedelijk eene vervorming van *mijang idjo* of *mijang itjå* = groene of natte kikker. Majang beteekent ook hengelen, zoodat in deze aan de Solorivier gelegen desa mogelijk visschers hebben gewoond.

Even buiten de grenzen van de oude stad Bodjoněgoro liggen de *poenḍens* van 'Bah Biroe en Matjan gègè. Het is niet zeker of hier Kalangs woonden, maar de namen wijzen er wel op. Op laatstgenoemde *poenḍen* waart een tijger rond.

Ten oosten van Bodjoněgoro, ten noorden van de onderdistrictshoofdplaats Kapas, ligt het complex Pinggir-Sěmen. Op de grens dier desa's is weder een *poenḍen* van 'Bah Biroe, waar tevens de hond Bělang-Joengjang af en toe verschijnt. De naam Pinggir is duidelijk; Sěmen is weer een verborgen naam. Het grondwoord *sěmi* „uitloopen, opkomen", overdrachtelijk dus „in stand vooruitgaan", beteekent tevens hetzelfde als simå = tijger, zoodat daar *singå-něgårå*-Kalangs moeten hebben gewoond.

Bawerno. Een deel van de districtshoofdplaats Soemběrrědjo, beoosten Kapas, heet Badoek. Dit is eene omzetting van *boedak* = slaaf. Men zou dus hier òf

Pinggirs òf *Gadjah-mati* verwachten en het bleek dat dit laatste het geval was, daar er een *poenḍen* is, waar Chineezen offeren, van 'Bah Pongging, dien zij voor een *babah* (Chinees) aanzien. (ten rechte Embah = stamvader). Pongging is eene samentrekking van (dwi) pong (gå) = olifant en (toeng)-ging = op zijde liggend, hetgeen dus een doode olifant, ergo een *Gadjah-mati* beteekent.

Ten noorden van Soembĕrrĕdjo aan de Solo-rivier ligt de desa Kanor. Die naam beteekent zooveel als „lowered", kan dus een Kalang-, in alle geval een „outcasts"-desa zijn. Men weet er echter van geen Kalangs af.

Verder oostwaarts op, ten noordoosten van Bawĕrno, ligt aan de Solorivier de desa Sĕngkalang, vroeger tot Soko-palang (= verzameling van palangs) en zelfs Sokåbang (roode sokåbloem) verbasterd. Hier wonen Kalangs en is een graf van Bĕlang-Joengang voorhanden. Recht ten zuiden van Sĕngkalang liggen drie desa's, Pinggir, Gadjah en Simå. De namen dier desa's zijn duidelijk. Het was hier dat men schrijver het Kalang-verhaal deed, aan het slot van hoofdstuk III vermeld. Er zijn 2 *poenḍens*, één van Bĕlang-Joengjang en één Tjandi-ari geheeten. Van Pinggir ging Djoko Sånå, volgens het verhaal noordwestwaarts, welke richting met de ontginningsrichting, zooals schrijver die aannam, overeenkomt, naar Menilå ten noorden van de Solorivier. Die naam heeft tot grondwoord *ṇilå* blauw, hetzelfde als *biroe*, zoodat ook deze aanwijzing dat er „outcasts" woonden (hij trouwt er immers met eene weduwe) juist kan zijn.

Behalve Menilå liggen er nog andere Kalang-desa's vlak ten noorden der Solorivier. Beoosten die plaats ligt Simå, waarvan de naam duidelijk is. Bewesten, recht tegenover Bodjonĕgoro, ligt Sranak, verbasterd uit *Sarånå*, welk woord is samengetrokken uit *(de)sa*

(wa)rânå, afgeschoten desa (ze is aan meer dan 3|4e van haren omtrek door eene rivier omgeven) welke naam tevens op afzondering harer inwoners wijst, terwijl *sarânå* bovendien nog „opgesmukt, verfraaid" beduidt. Hier, met name in het gehucht Tjandi, waar een graf van Bĕlang-Joengjang is, wonen nog K a l a n g s met de bijzonderheid dat zij, als zij verhuizen, dit alleen des nachts mogen doen (zie het Zuid-Bodjonegorosche K a l a n g-verhaal).

Tegenover Sĕngkalang ligt de desa Pamahan, hetzelfde als Pĕkarangan, eene verbastering van Pĕkalangan. Wat oostelijker op ligt de desa Gålåjå, ten rechte Gåjå-låjå = Gadjah-mati. Daarop volgt weder een desa Simå.

Als eene schijnbare uitzondering op den regel dat de K a l a n g s-boschkappers in Bawerno nabij de Solo-rivier wonden, dient als eene K a l a n g-desa genoemd te worden het gehucht Kĕtangi bij Kepohkidoel. De sage wil dat er twee kidangs bij ongeluk vermoord zijn (waarom de lieden van Kepoh nu nog geen kidang-vleesch eten). Kidang wijst op Kadoeng, dus boschkappers. Dat dit echter eene andere groep is dan de K a l a n g s aan de Solo-rivier, is uit het volgende af te leiden:

Een der Kidangs, *Sindhoe Djåjå*, ligt begraven op een afgeschoten hoek, Kalangan geheeten, van het algemeene kerkhof te Kĕtanggi. *Sindhoe Djåjå* (ten rechte sandi = in afzondering werkend werktuig van den Vorst; djåjå = rondzwervend) zou een Hindoe geweest zijn, van wien de overlevering vertelt dat hij er in slaagde een buitengewoon zwaren djatibalk, dien niemand uit het bosch kon krijgen, uit te dragen; vandaar zijn naam „de zegepralende Hindoe-vorst". De desanaam Kĕtangi beteekent „opgestaan", wijst dus op de verheffing der K a l a n g s. Maar „opstaan" is ook te vertalen met *ngadĕg*, hetgeen den sleutel geeft voor de soort

Kalangs die er woonden, namelijk *Kalang Adhèg*, [26]) Dit laatste woord beteekent „elkaar steeds heen en weer duwen", hetgeen stellig van toepassing is op zwaar hout dragende lieden. Bovendien wordt het kerkhof bewaakt door een reuzen duizendpoot, waarvan de Javaansche naam Kalang (van *Kal(a b)ang*) weer op Kalangs wijst, terwijl een groep hout-, vooral lang, zwaar hout dragende lieden, met hunne vele voeten en eigenaardigen loop, zeer wel met een duizendpoot kan worden vergeleken. Uit alles blijkt dat het hier dus Kalangs (kappers en dragers) gold, die bij de djatihoutexploitatie werkzaam waren, waarom zij dan ook àchter de ontginningen aan, namelijk in het djatibosch dat er op volgde, hun werk hadden, en niet er vòòr, dus aan de Solo-rivier.

In de aan Bodjonĕgoro grenzende streken komen eveneens vele Kalang-desa's voor. Ze allen op te sommen zou schrijver te ver voeren. Vermeldenswaard zijn het hooger reeds genoemde Klangon op den Zuid-Pandan waar de grond, waarop voorheen de Kalangs huisden, als woonplaats nog *pĕmali* (verboden) is, waarom men er maar sawahs van maakte, hetgeen blijkbaar niet hindert, terwijl in het Padangansche een der Kalang-desa's Ngambon heet, (afkorting van *wong ambon*, Amboneezen ?), waarvan bekend is dat er vroeger *Gadjah-mati* woonden. Schrijver brengt hier de op bladzijde 5 gemaakte veronderstelling in herinnering betreffende de herkomst dier slaven. Misschien is het toeval, maar het *Negrito*-type vond schrijver juist daar het duidelijkste (namelijk de zoon van het desahoofd aldaar).

Uit bovenstaande opsomming, die zeer voor uitbreiding vatbaar is, moge worden afgeleid dat de Kalangs, *Pinggirs* en *Gadjah-mati* volstrekt niet zoo zeldzaam waren. Alleen, er is reeds op gewezen,

---

[26]) Javaansch woordenboek G. R. onder „Kalang".

ligt het in hunnen aard hunne afkomst te verbergen en vooral daar waar de namen verdraaid waren, werd hardnekkig het eertijds voorhanden zijn dier lieden ontkend, en pas toegegeven nadat door schrijver de juiste beteekenis der namen was opgespoord.

VIII. Het uiterlijk en karakter der hedendaagsche Kalangs.

In het algemeen werd bevestigd hetgeen verschillende schrijvers bereids mededeelden, en wel dat er feitelijk geen verschil meer is tusschen de Kalang-afstammelingen en den gewonen Javaan. In de laatste eeuw hebben de vermengingen veelvuldiger plaats gevonden dan vóór dien, doch een bepaald Kalang-type is er naar schrijver meent, nooit geweest. Onder de hedendaagsche Kalang-afstammelingen treft men nog lieden aan met kort, vrij sterk gekroest haar; met een grof gebouwd gelaat; buitengewoon breeden mond en breeden platten neus, gelaatsvormen die, als men er bepaald aandacht aan schenkt, stellig aan *Negrito*-typen herinneren, maar onder de niet-Kalangs vindt men ze evengoed en ook deze zijn door atavisme te verklaren. Wel is opgevallen dat zeer vele *Singå's*, respectievelijk de van hen afstammende *Så's*, een ringbaard dragen als zij uit een Kalang *(Simå)*-desa afkomstig zijn, zelfs zoo dat in verschillende gevallen omgekeerd een dergelijke desa als hunne woonplaats of die van den vader kon worden aangewezen in geval van de combinatie, *Singå*-ringbaard. Of dit elders op Java ook het geval is, is schrijver niet bekend. Licht mogelijk is dat men door een baard, eventueel lange haren, woest uitziende lieden uitkoos voor het beroep van scherprechter, dit in verband met den naam *singå* = leeuw.

Wat het karakter aangaat, zoo deelde men schrijver algemeen mede dat de Kalang zeer onafhankelijk en moeilijk te regeeren was, zonder nog bepaald lijdelijk verzet te plegen zooals de *Samins*. Hun optreden,

althans van de oudste bekende, thans overleden Kalangs, (hunne kinderen en kleinkinderen zijn meer gewone menschen) was zoo iets van: „vroeger kon men ons bevelen om voor anderen te werken; thans behartig ik mijne eigen belangen". Dan onderscheidden zij zich ook door afwezigheid van vrees met betrekking tot zoogenaamde *singit*plaatsen in het bosch, dat zijn plaatsen die in kwaden reuk staan, hier in Bodjonĕgoro als regel vroegere badplaatsen en lusthoven van personen van rang, waar de kleine lieden, de Çūdra's, niet, de slaven die er hadden te werken, wèl mochten komen. De gewone vervloeking van winden, kwade geesten, tijgers, etc. leeft met betrekking dier gronden nog voort doch deert den Kalangs niet. Dan onderscheidden vele Kalangs zich nog door bepaalde rusteloosheid. Zoo woonde er in Pandantojo (Zuid-Bodjonĕgoro) zekere *Singotaroeno*, die van Giri (Soerabaja) afkomstig was en in Bodjonĕgoro zeker in minstens 10 desa's heeft gewoond, en zoo zijn er meer. Voorts koesterde men ook hier eene zekere onverschilligheid ten aanzien van den Islam ofschoon men Islamiet was. Van de eigenlijke Kalang-gebruiken bij huwelijk en trouwen zeide men schrijver niets te kunnen mededeelen, behoudens dat er in Kĕtangi-Kepohkidoel, als men — eens per jaar, evenals elders — op het graf van *Sindhoe* gaat *njadran* (offeren) 44 porties rijst moeten zijn, niet meer en niet minder, en dat bij huwelijk de *gĕdog* en *tjindé* van een vast model bij Kalang-handelaren van Giri (Soerabaja) moeten worden gekocht. Alleen in Sranak schijnen de Kalangs nog eene zekere mate van minachting deelachtig te zijn. Overigens is daarvan niets gemerkt en staat de Kalang-afstammeling in de oogen zijner medesagenooten thans zeker veel hooger dan de *Oesing* (van *asoe pĕsing*, = de stinkende hond) van Banjoewangi, de kruising tusschen Hindoe-Baliër en Islam-Javaan, in de achting der daar wonende Javanen en Madoereezen.

Qua bijzondere volksklasse bestaan de Kalangs niet meer en het woord Kalang kent het volk in het algemeen, althans in Bodjonĕgoro, zoo goed als uitsluitend slechts door de uitdrukking: „hij heeft manieren als een Kalang!", hetgeen wordt gezegd van iemand die zich niet in den vorm tegenover zijne meerderen weet uit te drukken.

Samenvatting.

Het voorafgaande samenvattende, komt schrijver tot de volgende conclusies:

1. In verband met overleveringen, gebruiken en uiterlijk der Kalangs werd door vroegere schrijvers verondersteld dat zij niet tot den Javaanschen volksstam te rekenen waren, doch een apart ras, vermoedelijk de oerbevolking van Java, vormden; door enkele schrijvers werd gewezen op de mogelijkheid dat men in hen eene lagere volksklasse uit het Hindoetijdperk had te zien.
2. Vergelijking van hetgeen over de Kalangs bekend is met hetgeen de Çastra-Manu mededeelt over de Cāṇḍāla's, de paria's der Hindoemaatschappij, doet zien dat de Kalangs met die Cāṇḍāla's identiek zijn te achten, zoodat zij in werkelijkheid niet anders dan eene lagere volksklasse zijn geweest, waarin vele niet Javaansche, oostersche elementen voorkwamen.
3. De hedendaagsche afstammelingen der Kalangs hebben zich in de laatste eeuw reeds zoodanig met Javanen vermengd, dat men feitelijk niet meer van Kalangs mag spreken.

ALTONA.

Bodjonegoro, December 1922.

Mededeelingen

Eenige Madoereesche Spreekwoorden en Uitdrukkingen.

Wie verneemt in Madoera zijn werkkring te zullen krijgen, slaat onwillekeurig op zijn broekzak of er wel plaats genoeg is voor een flinke revolver en heeft grooten lust zich te voorzien van een degenstok.

Zoo iets als een onderbewustzijn mengt onze gedachte aan dit eiland met moord en doodslag.

Madoe en ra de woorden, die honing en bloed aanduiden!

Doodslag komt er zeer veelvuldig voor, maar bijna nimmer een griezelige moord.

Het is verre van mij dezen doodslag goed te praten.

Maar toch!

Zelden is hier sprake van moord met een laaghartigen ondergrond en veel meer komt bij ons de gedachte op aan het zeventiende eeuwsch duel dan aan moord, zoodra we den Madoerees beter kennen.

Voor diefstal en roof schaamt hij zich, voor doodslag nimmer. Naar zijn gevoel was er altijd een goede reden voor.

Een pak slaag voor een fout kan hij gaarne aanvaarden, maar niet het doorzeuren over die fout. Als hij ampoen gezegd heeft moet het finaal afgeloopen zijn; telkens erop terugkomen beleedigt hem en hij wreekt zich.

Niet gemeen met goenagoena of vergift of met geheime tooverspreuken, maar met zijn mes.

Goenagoena en dergelijke middelen gebruikt hij alleen als hij zich zelf zwak voelt of zelf zijn wraak louche vindt.

Een voorbeeld!

Twee personen organiseeren een krekelgevecht om eenige centen. De verliezer blijkt zijn weddingschap niet te kunnen betalen.

Het kost hem zijn leven. „Dan had hij maar niet moeten wedden, want zijn wedden was een gemeene streek; iemand, die erop rekent te winnen, mag niet wedden", redeneert de winner.

De Madoerees wantrouwt alles en iedereen, maar komt stipt na wat hij u beloofde.

In zijn „vendetta", de doorloopende wraak van de eene familie

op de andere, treedt zijn eergevoel en zijn groote liefde voor zijn gezin op den voorgrond.

In zijn huiselijk leven is hij verreweg superieur aan Soendaneezen en Javanen.

Open en fier kijkt hij U aan als hij U aanspreekt.

Zijn zuinigheid is berucht; sober en eenvoudig in zijn eten, ziet men hem nooit snoepen. Iedere cent wordt omgekeerd, eer hij hem uitgeeft.

Zijn ideaal is na eenigen tijd hard werken eenigen tijd niets te doen, met zijn koetje het ervan te nemen en zich door zijn vrouw te laten vlooien!

Deze eigenschappen uiten zich zoo aardig in deze spreekwoorden en uitdrukkingen.

Zijn zelden misplaatst wantrouwen, zijn zuinigheid, zijn liefde voor zijn gezin en voor zijn dieren, zijn geestige blik op het leven hebben hem in mijn achting doen stijgen.

Hij is fier en daarom heb ik hem zijn „vendetta" al lang vergeven.

1 [illegible]

Tadă' aèng aghili ka olo

Vertaling: geen water stroomt naar boven.

Beteekenis: Men kan geen ijzer met handen breken.

2 [illegible]

Tadă' ladjhing aboedoe' kaber

Vertaling: Er zijn geen reuzengiftslangen, die onschuldige sawahslangetjes baren.

Beteekenis: De ladjhing is waarschijnlijk de Ophiophagus elaps, een zeer vergiftige groote slang.

De kaber is de benaming voor alle onschuldige kleinere sawahslangetjes.

De Madoerees wantrouwt de geheele familie van hem, die hem eens bedrogen heeft en wijst met dit spreekwoord alle connecties met die familie af.

3

Tona sata' ollè sana'

Vertaling: Schade tweehonderd duiten verkrijgen familielid.

Bij het onvermijdelijke loven en bieden, vleit de kooper op de pasars hiermede:

„Al heb je tweehonderd duiten schade, je krijgt immers in mij daardoor iemand, die je als familie kunt beschouwen".

4

Kèjaèna akemmè mandjheng, santrèna akemmè berka'.

Vertaling: Als de Kjai staande urineert, urineeren de santris loopend.

De Kjai is de leeraar en de santris zijn de leerlingen van een Godsdienst-school.

Men bedoelt hiermede:

Als de baas zich misdraagt, misdragen de ondergeschikten zich nog erger.

5

Kanṭa pa'-lopa' bān kòḍoengnga

Vertaling: Als de tabaksdoos en de deksel.

Wordt gezegd van een gehuwd paar van menschen, die goed bij elkaar passen.

6 Sasat bhelling kaodjhănan

Vertaling: Net als glas in den regen.

Een Madoerees beschrijft hiermede zijn zoon of ondergeschikte, die koppig niet naar goeden raad luistert.

Zooiets als ons: Dat is den Moriaan geschuurd!

7 Lèng-ngalèng boengboeng.

Vertaling: Zich schuil houden achter een bamboekoker.

Beteekenis: Zich verontschuldigen met een onbeduidende uitvlucht.

8 Tèkos katon boento'na

Vertaling: Van een rat zichtbaar de staart.

De bedoeling is ongeveer synoniem met No. 7.— Onbeduidende uitvluchten gebruiken.

Als iemand dergelijke uitvluchten gebruikt, voegt men hem dan toe:

Ja ja, van de rat is de staart alleen te zien.

9 Ros-korossa ghădjhă, ghi' băḍă bhăi dhăghingnga

Vertaling: Hoe mager ook de olifant nog altijd vleesch.

Beteekenis: Iemand die rijk, welgesteld is geweest, heeft altijd nog wel wat om van te leven.

10

Otja'na orèng, maddhoe manès, djhoeng manèsan; mèmbhă paè', djhoeng paè'an

Vertaling: Het spreken van den mensch honigzoet, nog zoeter; de mimbavrucht is bitter nog bitterder.

Beteekent: Het spreken van den mensch kan honigzoet, ja nog zoeter zijn, maar ook bitter als de mimbavrucht, ja nog bitterder.

11

Asampèr pèndjhoeng bi'-tambi' èrèt

Vertaling: Als kain dragen een borstkleed en dan nog half laten sleepen.

D.i. zich behelpen met zeer onvoldoende middelen.

12

Èkaoḍheng lèbăr ḍălloe èkaḍhăsṭar tjopè' ḍălloe.

Vertaling: Als hoofddoek gebruikt te breed, als tulband gebruikt te klein.

Als ons: te groot voor servet en te klein voor tafellaken.

13 Malappaè mano' ngabăng

Vertaling: Toebereiden vogel vliegende. Een nog vliegenden vogel tot gerecht bereiden.

Zooiets dus als het Oud-Hollandsch:

„Hij heeft vercocht het beerenhuyd,"
„Eer hij gheworden was te buyt".

14 Aghoeroe boetèr, adhina tompeng.

Vertaling: Achternagaan een gekookte rijstkorrel, verlaten de gekookte rijsthoop.

Beteekenis: Groote belangen verwaarloozen voor kleinigheden.

Vergelijk het Engelsche:

„Penny wise and pound foolish".

15 Èlang towa' èlang tamboel

Vertaling: Verloren de toewak (palmwijn) verloren de versnapering.

Beteekenis: Als gevolg van een verlies ook een ander verlies lijden.

16 Masang djhăring èterrak dhibi'

Vertaling: Een net spannen er in verward raken zelf.

Beteekenis: Wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in.

17

Masang tanen èsono'è dhibi'

Vertaling: Een strik spannen en er zelf inloopen.
Beteekenis als No. 16.—

18

Ḍăḍă maddhoe, bălăkang mèmbhă.

Vertaling: De borst honing, van achteren een mimbavrucht (zeer bitter).
Beteekent: Zooiets als schijn bedriegt of alles heeft zijn kwade zijde.

19

Ngangkès tòlang atjalaṭaghăn

Vertaling: Oprapen beenderen verspreid.
De gevallen mand met beenderen bij elkaar rapen, d.i.
Aan een noodlijdende de behulpzame hand bieden.

20

Sasat bhelloe noro' asennèn

Vertaling: Net als een veulen meedoen aan een tournooi.
Deze zin wordt een leek toegevoegd, die deelneemt aan technisch werk.

21

Ro'-noro' bhăbăng.

Vertaling: (zoo maar) meedoen (als) ui.

Wordt gezegd van iemand die zonder eenig nut aan iets meedoet.

„Er als Piet Snot bijstaan".

22

Kanṭa belloe' aboento' arè'

Vertaling: Net als een paling gestaart grasmes.

De Madoerees gebruikt dit spreekwoord in den zin als onze zegwijze: „Hij heeft 't achter de mouw".

Of „Er schuilt een adder in het gras".

23

Sasat ètombhăk bi' ghentong.

Vertaling: Net alsof gestoken met een rijststamper.

Beteekent: „Onaangenaam verrast zijn."

24

Sasat ètappor kèlap.

Vertaling: Alsof getroffen bliksem.

Hij stond als door den bliksem getroffen.

25

Broekbhoeghăn aèssè mad-dhoe.

Vertaling: Uitgehold (vermolmd) hout gevuld met honing. Schijnbaar onaanzienlijk, maar in werkelijkheid rijk.

Gezegd als ons: „Een binnenvetter".

26

Mapotèa ḍăngḍăng poṭè.

Vertaling: Wit maken een kraai wit.

Door grooten invloed iets moeilijks bereiken. Een onmogelijk persoon protegeeren.

27

Sasat aèng moso mènnja'

Vertaling: Als water vijand olie.

Wordt gezegd van twee menschen, die het nooit met elkaar eens zijn.

28

Mèṭṭa' boeri' tengnga lorong (èmbong)

Vertaling: Onbedekt houden billen midden op den weg.

Beteekenis: Eigen of familiegeheimen verklappen.

29.

Tjopa ghägghär ka tana, èdjhilät polè.

Vertaling: Speeksel gevallen op den grond, oplikken weer.

Beteekenis: een gegeven woord terugnemen.

30

To-slotoan kanṭa keṭṭang tonḍhoengan.

Vertaling: Ronddolen als een aap verstooten.

Deze zegswijze wordt medelijdend gezegd van iemand, die tengevolge van eigen wandaden verstooten door eigen familie, rondzwerft om een onderdak.

31

Paḍă băn kerbhoej asaò' sapè.

Vertaling: Gelijk een buffel gespannen met een koe.

Zegswijze van twee personen in eenzelfden werkkring, die niet samen overweg kunnen wegens hun tegengestelde eigenschappen.

32

Apangabă' bhoeta, atè panḍhita.

Vertaling: Voorkomen hebben van een duivel-reus, hart als een geestelijke.

Gezegd van iemand met een barsch voorkomen maar menschlievend van aard.

Zooiets als: „Ruwe bolster, blanke pit”.

33

Apangabă' panḍhita atè bhoeta.

Vertaling: Voorkomen hebben van een geestelijke, hart als een duivel.

Gezegd in omgekeerden zin van No. 32. van een schijnheilig persoon.

34

Ondhoer kata' ḍăteng sètan.

Vertaling: Weggegaan de kikker gekomen de duivel.

Beteekent: Van kwaad tot erger vervallen.

Wordt ook gezegd als een heel gezelschap plotseling zonder reden zwijgt, als in Hollandsch gezelschap gezegd wordt:

„Daar gaat de dominee voorbij".

35

Saghălăghănna matjan ta' ngakan boeḍoe'na.

Vertaling: Hoe wreed ook de tijger, niet eten eigen jong.

Wordt gezegd van ouders, die nooit eigen kinderen schade zullen mogen berokkenen.

36

Napok ngèndjhăm tanang.

Vertaling: (Met de hand) slaan leenen hand.

Gezegd van iemand die indirect een ander treft door er de hand van een ander voor te gebruiken.

37

Andḍhăp asor asalla ghoena saktè.

Vertaling: Nederig beleefd oorsprong van 't bezit van bovennatuurlijke krachten.

Gebruikt als: „Met den hoed in de hand komt men door het gansche land."

38

Nompa' djhărăn apadjoengan.

Vertaling: Te paard zitten voorzien van een pajong.

Wordt gebezigd van iemand, wien alles meeloopt.

39

Ollè lakona aghoelghoelăn

Vertaling: Krijgen werk gebult.

De Madoereesche stier heeft een bult, de ghoel; voor een Madoerees is deze bult het zinnebeeld van den welstand.

Beteekenis: Door voorspoed in het werk tot welstand komen.

40

Songoddhă malang tjarong.

Vertaling: Knevels als hoornen van een stier dwars en daarna opgericht.

Lachenderwijs gezegd van opgestreken knevels in den zin van de z.g. „Kaiserbinde knevel".

41 [illegible]

Aèng èpeddhăng apèsa, tarètan tadă' pèsana.

Vertaling: Water gesabeld scheidt (een oogenblik) van elkaar, broeders (zusters) niet zijn scheiding.

Hiermede wordt in goede families iedereen afgewezen, die kwaad van de familie spreekt.

De Madoerees komt steeds fanatiek voor zijn broers en zusters op en gedoogt geen kwaadsprekerij over hen.

42 [illegible]

Orèng alakè binè bŏdă rakarana, tarètan emma' emboe' tada' rakarana.

Vertaling: Voor man en vrouw zijn lontarbladen, broers (zusters) vader moeder bestaat niet lontarbladen.

De beteekenis wordt duidelijk, als men weet, dat vroeger de scheidbrief op een lontarblad werd geschreven. Tusschen man en vrouw is scheiden mogelijk; met broers, zusters of vader of moeder is scheiden niet mogelijk.

43 [illegible]

Lòng pòlòng ramboe dhaddhi sampèr.

Vertaling: Verzamelen draden wordt een kleed (kain).

Beteekenis: Vele kleintjes vormen een groote.

44

Sasat njaba' tèllor è bätton.

Vertaling: Gelijk het plaatsen van een ei op den rand van de bale-bale.

Zooiets als: Dat was een dubbeltje op zijn kant.

A. W. P. HOLWERDA.

Sampang, 14 Dec. 1922

Uittreksel uit de Notulen der Algemeene en Directie-Vergaderingen.

Notulen van de zevende Directievergadering, gehouden op Maandag den 31en Juli 1922.

Aanwezig de Directieleden: Mr. H. Jelgerhuis Swildens, Voorzitter; J. P. Moquette; Dr. F. D. K. Bosch; R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat; Dr. B. J. O. Schrieke; J. Th. Moll, Secretaris-Thesaurier; Mr. A. Neijtzell de Wilde; A. G. Allard; Dr. D. A. Rinkes; K. F. van den Berg.

Mede aanwezig is de Bibliothecaris, de Heer P. Gediking.

Afwezig wegens uitstedigheid de Heer A. van Lith.

§ 1. Samenstelling der Directie.

Bij opening der vergadering heet de Voorzitter den heer K. F. van den Berg, die thans voor het eerst een Directievergadering bijwoont, welkom in den kring en spreekt de hoop uit, dat de samenwerking met den heer van den Berg, die na het overlijden van den heer Zimmerman voorloopig de eenige vertegenwoordiger van den handel is in de Directie, even vruchtbaar en aangenaam zal wezen, als die met den heer Zimmermann steeds geweest is.

§ 2. Buitenlandsch verlof van den Bibliothecaris.

Vervolgens wenscht de Voorzitter den Bibliothecaris bij zijn ophanden vertrek met buitenlandsch verlof een goede reis toe en zegt hem namens de Directie dank voor de toewijding, ijver en nauwgezetheid, die hij gedurende zijn ambtsvervulling bij het Bataviaasch Genootschap steeds aan den dag heeft gelegd en die in ruime mate aan de boekerij ten goede zijn gekomen.

Wat betreft het gewichtige punt van de aankoopen gedurende den verlofstijd van den Heer Gediking meent de Voorzitter, dat de Directie het aanbod van den heer Gediking gaarne dient te aanvaarden, die zich bereid verklaard heeft om, voor zooveel de omstandigheden en de plaatsen, waar hij zijn verlof zal doorbrengen het zullen toelaten, relaties aan te knoopen en zoo mogelijk ook aankoopen te doen.

De aankoopen van in Indië verschijnende boeken kunnen op den gebruikelijken voet worden voortgezet, immers de Bibliothecaris zal gedurende zijn afwezigheid vervangen worden door de Assistente, Mevrouw Dorrenboom-Schlüsser, die door hem zooveel mogelijk is ingelicht.

Omtrent de door de Directie gevraagde onverwijlde uitbetaling van het verhoogingsbedrag der subsidie over 1922 is nog geen

antwoord van de regeering ontvangen; hierdoor is het niet mogelijk thans het bedrag, waarover de Heer Gediking in Europa voor aankoopen zal kunnen beschikken, vast te stellen. De heer Moll merkt op, dat voor den aanvang de aankoopen zullen kunnen worden bekostigd uit het saldo dat de Vertegenwoordiger in Holland nog voor dergelijke doeleinden onder zijne berusting heeft. Aanvulling van dat bedrag zal dan naar gelang van omstandigheden kunnen plaats hebben. Professor van Ronkel zal dan worden verzocht om het geld naar gelang van behoefte ter beschikking van den Heer Gediking te stellen, eene regeling die tevens het voordeel biedt, dat naast de reeds bestaande rekening met den Vertegenwoordiger geen nieuwe rekening voor den Heer Gediking behoeft te worden geopend.

De vergadering stemt met dit denkbeeld in.

§ 3. Voorbereiding der Reglementsherziening.

De voorzitter stelt aan de orde de voorbereiding van de reglementsherziening, welke zoo spoedig mogelijk aan eene Algemeene Vergadering zal worden voorgelegd (Statuten art. 16). Een voorstel daaromtrent heeft bij alle Directieleden gecirculeerd, hetwelk bij de rondlezing verschillenden Bestuursleden aanleiding heeft gegeven tot nadere opmerkingen. (De reglementsherziening is tot stand gekomen in de algemeene en Directievergaderingen van 28 Augustus; zie beneden. De overwegingen die aan de wijziging der verschillende artikelen van de Statuten en het reglement van orde ten grondslag liggen zijn in de Notulen dier vergaderingen opgenomen.)

Gebleken is, dat het Genootschap, als zijnde opgericht voor 1878 geene erkenning als Rechtspersoon behoeft, doch ook zonder een dergelijke formeele erkenning zoo noodig als Rechtspersoon kan optreden.

De door Dr. Schrieke opgeworpen vraag of niet een wijziging in de omschrijving van het *doel* in art. 1. noodzakelijk is met het oog op de uitbreiding van het arbeidsveld van de Bibliotheek (Notulen 1920 pag. 2—4) wordt door de meerderheid der Directie ontkennend beantwoord; men acht n.l. de thans geldende formuleering zoo ruim, dat ook de ruimere opzet van de Bibliotheek gevoegelijk kan geacht worden daaronder te vallen.

In het voorstel tot wijziging werd het feit geconstateerd, dat op de buitengewone leden, die *f* 12 per jaar betalen, inderdaad een verlies wordt geleden, doordat de hun toegezonden publicaties een hoogere waarde vertegenwoordigen dan hun contributie. Deze toestand wordt onwenschelijk en op den langen duur on-

houdbaar geacht. De Vergadering stemt echter in met de zienswijze van den Voorzitter, dat het oogenblik om tot eene contributieverhooging over te gaan ongunstig is. De Heer Moll stelt de vraag, of niet een verbetering zou kunnen verkregen worden door van een nader te bepalen oogenblik af, de rubriek der buitengewone leden af te sluiten voor al zulke personen, met wier maatschappelijke positie het redelijkerwijze overeen te brengen is, dat ze de contributie der gewone leden betalen. De toestand van thans, waarbij verschillende personen tot residenten toe buitengewoon lid zijn, is zijns inziens bij de instelling van het buitengewoon lidmaatschap niet voorzien. De bedoeling daarvan is geweest het lidmaatschap binnen het bereik te brengen van belangstellende, doch onbemiddelde personen; in de eerste plaats had men het oog op het jongere Inlandsche geslacht. De bedoeling dat tot dezen vorm van lidmaatschap, waaruit het idee van financieele ondersteuning van het Genootschap geheel en al verdwenen is, ook menschen van hoogere en hooge maatschappelijke positie zouden toetreden, acht spreker ongerijmd.

Bij de zich ontspinnende gedachtenwisseling blijkt het bezwaarlijk een criterium te vinden, waarlangs de scheiding zal moeten worden getrokken. Men besluit daarom, dit punt in beraad te houden en, mocht geen bevredigende formule kunnen gevonden worden, den toestand van het oogenblik voorloopig te bestendigen.

Naar aanleiding van het door Dr. Schrieke geopperde, doch door den Voorzitter bestreden denkbeeld om door het geheele reglement heen het woord „Bestuur" te vervangen door „Directie", zulks in overeenstemming met het spraakgebruik, zooals zich dat nu eenmaal heeft gevestigd, wordt met meerderheid van stemmen besloten tot bezigîng van het woord „Directie".

Eene resumptie der geheele reglementswijziging zal alsnog in rondlezing worden gezonden, terwijl in beginsel wordt besloten, de Algemeene Vergadering, indien eenigszins mogelijk, nog in de maand Augustus te doen plaats hebben.

§ 4. Encyclopaedisch Instituut.

Het rapport van de Commissie tot voorbereiding van een Encyclopaedisch Instituut in Nederlandsch-Indië is met de bijbehoorende stukken in rondlezing geweest, vergezeld van een brief van Dr. Schrieke, die als vertegenwoordiger van het Genootschap in deze Commissie zitting heeft gehad.

De Directie heeft met groote belangstelling van deze stukken kennis genomen en betuigt hare levendige instemming met het door de Commissie overgenomen voorstel van Dr. Schrieke om

het nieuwe Instituut bij zijn totstandkomen te huisvesten in het nieuwe bibliotheekgebouw, wanneer dit zal zijn voltooid. Ook overigens spreekt de vergadering hare voldoening over het door de Commissie bereikte resultaat en inzonderheid over de wijze, waarop de belangen van het Bataviaasch Genootschap door zijn vertegenwoordiger in de Commissie zijn voorgestaan en door de Commissie als geheel zijn behartigd.

Namens de Directie betuigt de Voorzitter aan Dr. Schrieke dank voor den arbeid, dien hij in deze Commissie zoowel in het belang van de wetenschap als van het Bataviaasch Genootschap heeft verricht.

De vraag of de Directie als zoodanig zich al of niet over dit verslag en de daarin vervatte voorstellen zal uitspreken in een schrijven aan de Regeering wordt voorloopig in beraad gehouden.

§ 5. Ingekomen Stukken.

a) Dr. de Haan verzoekt in dato 12 Juni onder No. 892 de medewerking van het Genootschap om een tweetal plattegronden van de stad Batavia, welke beide reeds afgedrukt zijn op de Topographische Inrichting, thans in het noodige aantal exemplaren te doen vermenigvuldigen voor opneming in het Gedenkboek. Kolonel van Lith is reeds bereid gevonden in deze zijn bemiddeling te verleenen. De afdoening dezer aangelegenheid is in gang.

Voorts is Dr. de Haan gebleken, dat A. Th. Manusama, technisch ambtenaar bij het Hoofdbureau van de Burgerlijke Openbare Werken, die hem in den laatsten tijd belangeloos en op zeer verdienstelijke wijze met teekenwerk voor het Gedenkboek heeft geholpen, er hoogen prijs op zou stellen, wanneer hem van de zijde der Directie dienaangaande een officieele dankbetuiging werd aangeboden.— Deze is bereids afgezonden.

b) Van den Heer P. V. van Stein Callenfels, thans te Voorschoten, werd het volgende telegram ontvangen: Schenkpiring Zadelijn, oud-directeur Bengalen tweehonderdvijftig gulden sein mij decisie geld eventueel telegraphisch Ronkel.

Dr. de Haan, geraadpleegd over de vraag of de historische waarde van dit stuk de uitgave van de verlangde som al dan niet zou rechtvaardigen, heeft in dato 13 Juni onder No. 894 medegedeeld, dat Jacob Zadelijn in 1727 Directeur van Bengalen is geworden en in 1732 te Batavia overleden is. Het Museum bezit naar Dr. de Haans meening te weinig schenkpiringen, dan dat de aankoop van deze overbodig zou zijn. Ook lijkt de prijs van *f* 250 Dr. de Haan niet buitensporig.

De Conservator der historische verzameling heeft opgemerkt, dat de schenkpiringen alle van hetzelfde model en versiering zijn en vermoedt, dat de onderwerpelijke daarvan wel niet zal afwijken. Jacob Zadelijn bezit naar de meening van Dr. Bosch niet zoo'n vermaardheid, dat de schenkpiring daardoor van bijzondere historische beteekenis zou zijn. Waar de Conservator aldus niet veel voor aankoop gevoelt, is de Voorzitter van meening, dat in de tegenwoordige benarde financieele omstandigheden liever van aankoop ware af te zien.

In dien geest is dan ook aan den Heer van Stein Callenfels geseind. De vergadering betuigt instemming met de genomen beslissing.

c) Overeenkomstig hetgeen in de Directievergadering van 3 April l.l. was besloten (Zie Notulen sub VI 1) was aan den Resident van Amboina het verzoek gedaan om medewerking bij de verwerving van het Handschrift van Rumphius: „Ambonse Landbeschrijving" voor het Landsarchief. In antwoord op dit verzoek heeft de Resident in dato 14 Juni 1922 No. 4140|30 onder meer een afschrift aangeboden van den brief van den Assistent-Resident van Amboina d.d. 20 Mei 1922 No. 1876|30, waarin de volgende mededeelingen voorkomen:

„De tegenwoordige bezitter, Ali Asman, bultzakmaker alhier, „is bereid het manuscript af te staan, als hij een afschrift daarvan „ontvangt of bij uitgifte in druk kan rekenen op een gratis-„exemplaar.

„De gedeelten omtrent Ambalau en Boeroe en betreffende „eenige eilanden bewesten Ceram ontbreken echter aan het hand-„schrift. Dit is de reden waarom een in den boezem van „het Molukkencomité te Ambon reeds ter sprake gebracht „denkbeeld tot uitgifte in druk nog niet ten uitvoer is gebracht. „Er bestaan intusschen eenige aanwijzingen, waar deze ontbre-„kende gedeelten te vinden zouden zijn".

De Assistent-Resident van Amboina is ter zake van de opsporing dezer gedeelten diligent.

De Resident stelt in zijn geleidebrief de vraag of de Directie er de voorkeur aan geeft, dat het manuscript zoo spoedig mogelijk in zijn onvolledigen toestand wordt opgezonden, dan wel te wachten tot de ontbrekende gedeelten zijn gevonden.

De Directie besluit den Resident te verzoeken tot de opzending van het beschikbare gedeelte zoo spoedig mogelijk over te gaan en de verwerving van het ontbrekende in zijn blijvende aandacht aan te bevelen.

d) Aan de hand van een offerte d.d. 8 Juni van firma Kolff en Co betreffende den platenatlas bij het gedenkboek „Oud Batavia" had de Directie bij haar schrijven van 17 Juni No. 419 de inzichten van Dr. de Haan over een en ander ingewonnen. Hierop werd een antwoord van Dr. de Haan d.d. 29 Juni No. 896 ontvangen, waarin ZEd. mededeelt, dat de door Kolff en Co vervaardigde proefstukken — zijnde het in cliché brengen van eenige door Dr. de Haan zelf daartoe uitgekozen platen — de overtuiging wettigen, dat deze firma onder voortdurend toezicht wel aan de verwachting zal kunnen voldoen.

Verder deelt Dr. de Haan mede, dat aan de platen zal worden toegevoegd een doorloopende beschrijving, waarbij telkens wordt verwezen naar het werk „Oud Batavia" en bovendien de noodige aanwijzingen voor den drukker, hoe elke plaat moet worden behandeld. In verband hiermede heeft Dr. de Haan den Heer Schrieke uitgenoodigd en bereid gevonden de zorg voor de uitgave van het platenalbum op zich te nemen, zulks in verband met zijn vertrek naar Europa in de tweede helft van Augustus.

De Directie acht dit een voortreffelijke oplossing en betuigt aan Dr. Schrieke dank voor zijne bereidwilligheid om de delicate taak van het verzorgen van een anders werk op de pers op zich te hebben willen nemen.

e) De waarnemende Directeur van Onderwijs en Eeredienst deelt in dato 7 Juli onder No. 28298|V in voldoening aan een daartoe van den Landvoogd bekomen opdracht mede, dat in verband met den ongunstigen stand van 's Lands geldmiddelen door de Regeering is besloten om op de Ontwerp-Begrooting voor 1923 voor de uitbreiding van de museumgebouwen, waaronder de oprichting van een Bibliotheekgebouw, geen gelden uit te trekken, zoodat het desbetreffend voorstel der Directie (d.d. 13 Februari j.l. No. 88) voorloopig buiten verdere behandeling zal worden gelaten. — Met leedwezen vernomen. (Zie Notulen van '22 p. 265.)

f) Brief van het Buitengewone Lid L. C. Heyting te Singaradja d.d. 8 Juli 1922. In overeenstemming met het tot hem gerichte verzoek (Zie Notulen 1919 pag. 161 sub II 21) heeft deze Heer reeds verscheidene gegevens verzameld omtrent de Balische Gambang. Door zijn overplaatsing uit Tabanan naar Denpasser en Singaradja heeft hij uit verschillende deelen van Bali lontars met Balineesch notenschrift kunnen verzamelen en laten copieeren. Ter completeering van het materiaal verzoekt hij thans de in 's Genootschaps collectie aanwezige lontars of handschriften met

Balineesch notenschrift in bruikleen te mogen ontvangen.— Toegestaan. De conservator Djajadiningrat zal een en ander uit de verzameling bijeenzoeken en voor verzending gereed maken.

g) De Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij bevestigt bij haar schrijven van 12 Juli No. 24722|D-E-C het onderhoud, dat haar Directeur met den Voorzitter heeft gehad en waarbij een tijdelijke reductie van 25% op het stroomverbruik van het Museum werd toegezegd.— Met waardeering kennisgenomen en de Maatschappij den dank van het Genootschap betuigd.

§ 6. Commissoriale verslagen betreffende de Verzamelingen.

a) Nadat Dr. Schrieke de vergadering heeft verlaten, brengt Dr. Rinkes, mede namens den Heer Allard, verslag uit van de commissoriale opneming van de Oudheidkundige Verzameling in de volgende bewoordingen:

De commissie in de vergadering van 23 Jan. '22 benoemd om verslag uit te brengen over de archaeologische verzameling, heeft zich den 25sten Juli jl. van haar taak gekweten.

In de zaal voor Compagnies-oudheden zijn thans geplaatst een deur- en raamomlijsting van houtsnijwerk, afkomstig uit het zgn. Kleedingmagazijn in de Binnennieuwpoortstraat te Batavia.

Het model van het eiland Onrust in 1850, is hersteld, en trekt vooral veel belangstelling bij het Inlandsche publiek.

De in deze zaal ter raadpleging aanwezige catalogus in hds. blijkt bij het naslaan van sommige voorwerpen een wel wat summiere beschrijving te geven, en ware wellicht t.g.t. eenigszins bij te werken, bijv. na de verschijning van het Gedenkboek van Dr. de Haan.

Voorts zijn gordijnen gehangen voor de kasten, waarin vlaggen (o.a. van de schutterij), om verkleuring daarvan te voorkomen.

De verzameling beschreven steenen is toegenomen o.a. met den steen van v.d. Broeke (zie Not. '21 p. 116) en den steen, waarover gehandeld wordt in het Oudheidkundig Verslag 1919 p. 53.

Overigens vielen in 1921 zeer weinig aanwinsten te boeken, vermoedelijk omdat er nog veel van gevonden oudheden aan particulieren wordt verkocht, en zijn weg buitenslands vindt. Ter voorkoming van verder clandestien vervoer is door den Hoofdinspecteur der I. U. A. eene circulaire uitgevaardigd (d.d. 21 November 1921) gericht aan de Stoomvaartmaatschappijen en de eerstaanw. ambtenaren der I. U. A. om de desbetreffende bepalingen nader in herinnering te brengen.

Nopens de vitrine in de goudkamer werd de wenschelijkheid geconstateerd, om de voorwerpen op de bovenste glasplaat opnieuw te collationeeren.

Wenschelijk zou het zijn om de vitrine, waarin de namaakbronzen zijn opgenomen, als zoodanig aan te duiden. Evenzoo zouden de vitrines, waarin de bizondere vondsten of zeer merkwaardige stukken zijn opgesteld, als bijv. de Ngandjoek-vondst, door een opschrift kunnen worden onderscheiden.

Tevens bleek uit eene mededeeling van den conservator, dat het steeds gewenscht is, op alle bereikbare voorwerpen van denzelfden aard de hand te leggen, ook al mocht het uiterlijke verschil op het eerste gezicht niet groot zijn.

Zoo zijn de aanwezige muziekinstrumenten kort geleden door den onderzoeker J. Kunst alle op toonhoogte vergeleken, waaruit wetenswaardige conclusies waren te trekken, hoewel deze voorwerpen uiterlijk zeer weinig verschillen.

Het verslag geeft geen aanleiding tot opmerkingen; de Voorzitter zegt de Commissie dank voor de vervulling van haar taak.

b) Dezelfde spreker brengt, mede namens Kolonel van Lith verslag uit over de opname van de Ethnographische en Handschriftenverzamelingen in de volgende bewoordingen:

Ondergeteekenden, in de vergaderingen van 23 Jan. en van 6 Juni jl. in commissie gesteld voor de opname van de Ethnografische en de Handschriften Verzamelingen, hebben zich op den 10en Juni jl. van deze opdracht gekweten.

Onder leiding van den Conservator namen zij eerstgenoemde collectie in oogenschouw. In het afgeloopen jaar is deze verrijkt met belangrijke verzamelingen van Nieuw-Guinea en met eene uitgebreide collectie artikelen betrekking hebbende op de besnijdenisplechtigheid bij de verschillende stammen in onzen archipel.

De genomen maatregel om in de zalen de belangstelling voor de tentoongestelde ethnografica te verhoogen door het aanbrengen van kleine overzichtkaartjes met duidelijke aanwijzing van het gewest, waarop de kast betrekking heeft, vindt bij de commissie algeheele instemming. Ook verdient naar hare meening toejuiching het toevoegen van photo's in de kasten, welke de uitgestelde voorwerpen doen zien in een samenhang of eene omgeving, zoodat de door voorwerp en photo gewekte indrukken elkaar versterken en verdiepen. Daarmede wordt uitvoering gegeven aan het door Dr. Schrieke in de vergadering van 12 Januari 1920 te berde gebrachte denkbeeld. De Commissie meent

de aandacht te mogen vestigen op de wenschelijkheid, dat alleen die photo's worden gekozen, welke met de tentoongestelde ethnografica in een aanwijsbaar verband staan. Zij stelt tevens voor de verdere uitbreiding van den maatregel niet uitsluitend afhankelijk te stellen van het binnenkomen van vrijwillige bijdragen voor het afzonderlijke fondsje, dat de Conservator er voor heeft bestemd.

De Conservator vestigde de aandacht van de Commissie op de goede diensten van den in Augustus 1921 opgetreden Adjunct-Conservator den Heer J. C. Lamster, wiens toewijding en werkkracht reeds belangrijke resultaten hebben opgeleverd. De Commissie sluit zich bij dezen lof gaarne aan en acht het voorts een aangename plicht aan de Directie voor te stellen haar dank uit te spreken aan den Conservator voor het door hem gevoerde beheer.

De Handschriften Verzameling geeft der Commissie geen aanleiding tot het maken van opmerkingen.

Ook dit verslag geeft geen aanleiding tot opmerkingen; de voorzitter zegt de Commissie dank voor de vervulling van haar taak.

§ 7. Beheer der Verzamelingen.

De heer Moll deelt mede dat de overdracht van de sleutels der wandvitrines in de goudkamer van den Heer Moquette op hem zelf heeft plaats gehad op Zaterdag 22 Juli in tegenwoordigheid van Dr. Bosch en Dr. Schrieke. Een verificatie van den inhoud der kasten heeft bij die gelegenheid plaats gehad aan de hand van den gedrukten Gids. Eenige discrepanties van weinig beteekenis tusschen den gedrukten tekst en den werkelijken toestand werden geconstateerd en in een handexemplaar van den Gids aangeteekend.

De vergadering geeft uiting aan hare bizondere waardeering van de uitnemende zorgen, die de Heer Moquette gedurende zoo langen tijd ook aan dit onderdeel van het Museum heeft gewijd en betreurt het, dat in zijn minder gunstigen gezondheidstoestand de aanleiding gelegen is, waarom hij zijn arbeid op dit gebied in andere handen moet overgeven.

§ 8. Huishoudelijke Besluiten.

a) Overeenkomstig het desbetreffend verzoek van de commissie voor het Adatrecht te Leiden, ondersteund door 's Genootschaps vertegenwoordiger in Holland, Prof. van Ronkel, wordt besloten

om aan genoemde commissie behalve het tijdschrift ook de notulen en de verhandelingen toe te zenden en wel voor de Adatrechtbundels.

b) Wordt overeenkomstig een verzoek van de Commissie voor de Volkslectuur besloten 175 exemplaren van No. II der Populair Wetenschappelijke Serie, J. L. J. F. Ezerman, de Koan Sem Tempel Kao Kak Sie te Cheribon tegen verminderden prijs af te staan ten behoeve van de door deze Commissie beheerde Volksbibliotheken.

c) In de plaats van de bureau-assistente, Mej. N. L. D. Lankamp, die wegens familie-omstandigheden naar Europa vertrekt en daarom ontslag heeft verzocht met 31 Juli, wordt benoemd Mej. C. J. Simons die op de gebruikelijke voorwaarden eerst drie maanden op proef zal komen werken, waarna dan wederzijds omtrent de voortzetting der tewerkstelling zal worden overeengekomen.

§ 9. Aankoopen:

voor de handschriften- verzameling, ter tafel gebracht door Dr. Djajadiningrat,

a) Besluit van den Resident van de Eng. O. Ind. Comp. te Manna George John Siddons d.d. 22 Mei 1815 in Engelschen en Maleischen tekst, houdende aanstelling tot kalipah's (hoofden) van Pangeran Radja Kalipah en Raden Tjahja Komering, den laatste met den titel van Pangeran Dalem.

b) Certificaat van Raffles d.d. Fort Marlbro 22 Mei 1820 in Engelschen en Maleischen tekst, waarbij Pangeran Dalem als hoofd wordt erkend en bevestigd in zijne bevoegdheid om zelf voor zijne onderhoorigen regelingen te treffen.

De beide documenten zijn overgenomen van Mevr. Keuchenius.

voor dezelfde verzameling ter tafel gebracht door den Heer Gediking,

c) Afschrift van een cursus van Prof. Snouck Hurgronje in de Atjehsche taal voor officieren.

d) Kitab Anis al-moettaqîn over taçawwoef; Arabische met Javaansche interlineaire vertaling.

e) Javaansch; fragment Babad Tanah Djawi proza (begint met verhaal Praboe Bandjaransari).

f) Babad Sangkalaning momana; jaartallenboek van de Jav. Geschiedenis, vervaardigd in 1865; afschrift van afschrift.

Deze handschriften zijn afkomstig uit de collectie van den Heer D. van Hinloopen Labberton en aangekocht tegelijk met eenige boeken.

§ 10. **Geschenken**

Van de sedert de vorige vergadering ontvangen schenkingen verdienen de volgende vermelding:

a) Voor de spragistische verzameling:

van den Assistent-Resident van Zuid Bantam, de beide koperen ambts-stempels van de Assistent-Residenten der ingevolge het Gouvernementsbesluit van 28 Januari 1922 No. 19 (Staatsblad No. 16) met ingang van 1 April van dat jaar opgeheven bestuursafdeelingen Lebak en Pandeglang der Residentie Bantam.

b) voor de Handschriften-verzameling:

van Dr. G. Kamerling, schoonzoon van wijlen den Resident Th. Halbertsma, een bundel nagelaten papieren bevattende aanteekeningen omtrent zeden, gebruiken en instellingen van het Sultanaat Jogjakarta, verzameld toen de heer Halbertsma als Controleur in de Ass.-residentie aldaar in functie was, zooals over godsdienstige feesten (Garebeg Moeloed), Huwelijksfeest P. Bei, feest verheffing kroonprins, besnijdenisfeest, ceremonieel op Koninginneverjaardag en Nieuwjaar, bij ontvangst van brieven van den Gouverneur-Generaal en van hooge Gouvernementsambtenaren; over de Sultansambtenaren en hun apanagegronden, over de namen en titels, pajongs en koeloeks (met teekeningen), over de pradjoerits van den Sultan, de regeling van het desabestuur enz., verder over hoofdpersonen en hoofdgebeurtenissen uit de Javaansche Geschiedenis, particuliere brieven aan Resident Halbertsma.

Van den heer Ferguson, Douane Ambtenaar te Soerabaja, een Javaansche Kropak, bevattende het verhaal van de lotgevallen van Raden Kasoemo, zoon van den Koning van Roem (incompleet en geschonden) Deze Kropak is afkomstig van Madoera en aangekocht te Soerabaja.

Van den Assistent-Resident Obdeyn, Maleische Documenten, 3 rollen (beschadigd) in een bamboekoker, afkomstig uit Goenoeng Sohilan (Sumatra) bevattende oendang-oendang uitgevaardigd voor anak radja-radja in 1200 H; geschenk van Ass. Res. Obdeyn.

Notulen van de Algemeene Vergadering, gehouden op Maandag den 28 Augustus 1922 des avonds ten half zeven ure.

Aanwezig zijn de Directieleden: Mr. H. Jelgerhuis Swildens, Voorzitter; R. A. Dr. H. Djajadiningrat; Dr. F. D. K. Bosch, Dr. B. Schrieke; J. Th. Moll, Secretaris-thesaurier; A. G. Allart; Dr. D. A. Rinkes; K. F. van den Berg; Mr. S. Cohen; benevens het Buitengewoon lid, de heer V. I. van de Wall.

Afwezig de Directieleden J. P. Moquette wegens ziekte; Mr. A. Neijtzell de Wilde wegens ambtsbezigheden en A. van Lith wegens uitstedigheid.

Na de vergadering geopend en de aanwezigen welkom geheeten te hebben, begint de Voorzitter met te constateeren dat deze Algemeene Vergadering wettig is, aangezien aan het bepaalde bij artikel 16 der vigeerende statuten is voldaan (1).

Vervolgens stelt de Voorzitter het eenige punt der agenda, de reglementsherziening, aan de orde.

Artikel 1.

Het doel van het Genootschap is bevordering der kennis van den Oost-Indischen Archipel en van de omliggende landen, inzonderheid wat betreft de taal-, land- en volkenkunde.

Blijft ongewijzigd. (Zie Notulen 31 Juli 1922, § 3.)

Artikel 2.

Het Genootschap tracht het in artikel 1 omschreven doel te bereiken door:

I het maken van verzamelingen, betrekking hebbende op de door het Genootschap beoefende onderwerpen, en het in ruil afstaan van daarin aanwezige doubletten;

Van dit artikel wordt de paragaaf II gewijzigd, aldus:

---

1) Zie advertentie in De Javabode, Het Bataviaasch Nieuwsblad, Het Nieuws van den Dag voor Ned. Indië, Het Bataviaasch Handelsblad, De Indische Courant (W. J. E.), de Neratja, de Perniagaän en de Sin Po, allen van Zaterdag 12 Augustus.

II het uitgeven van:
a verhandelingen.
b een tijdschrift.
c notulen der vergaderingen.
d afzonderlijke werken.
e catalogi van 's Genootschaps verzamelingen;

II het uitgeven van periodieke, seriesgewijze en afzonderlijke publicaties alsmede van catalogi van 's Genoot-schaps verzamelingen;

III het instellen en uitlokken van onderzoekingen, benevens het geven van inlichtingen en het verstrekken van in 's Genootschaps verzamelingen aanwezige hulpmiddelen aan allen, die zich bezig houden met binnen den kring van het Genootschap liggende studiën;

IV het ruilen zijner edita tegen die van andere instellingen van verwante strekking.

Toelichting. De Voorzitter deelt mede, dat nadat aanvankelijk eene uitputtende vervollediging van de opsomming der publicaties was besloten, inmiddels het denkbeeld is gerezen om de Notulen als afzonderlijk periodiek te staken, het belangrijkste daaruit op te nemen in het Tijdschrift en aldus eene combinatie dezer beide publicaties te bewerkstelligen. Dit voorstel is bij de Directieleden in rondlezing geweest en zal, indien het wordt aangenomen, tevens aanleiding geven tot eenige nadere wijzigingen in het Huishoudelijk Reglement, welke reeds zijn geconcipieerd en in de aanstonds te houden Directievergadering zullen worden behandeld.

Aangezien het voorstel tot combineering van de Notulen met het Tijdschrift de algemeene instemming heeft, wordt de voorgestelde wijziging van par. II van art. 2 der statuten, welke het voordeel biedt van niet imperatief voor te schrijven wat moet worden uitgegeven, doch de edita in meer algemeenen zin omschrijft, zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Artikel 3.

De verzamelingen van het Genootschap zijn: de boekerij, het ethnografisch museum, het oudheidkundig museum, het munt-, penning- en zegelkabinet, de verzameling handschriften.	*Blijft ongewijzigd.*

Artikel 4.

Het Genootschap is te Batavia gevestigd.	*Blijft ongewijzigd.*

Artikel 5.

Het Genootschap bestaat uit donateurs, gewone en buitengewone leden, correspondeerende leden en eereleden.	*Het Genootschap bestaat uit donateurs, gewone, buitengewone en bibliotheekleden, correspondeerende leden en eereleden.*

Toelichting: Ter zake van deze, sedert de vorige Directievergadering voorgestelde wijziging merkt de Voorzitter op, dat de instelling van de nieuwe rubriek der *bibliotheekleden*, gepaard gaande met eene, in een nieuw artikel vast te leggen *beperking van het buitengewoon lidmaatschap* een middel aan de hand doet, om tot eene doelmatige contributieregeling te geraken. Spreker brengt in herinnering, dat de vóórbereidende besprekingen over dit punt in de laatste Directievergadering waren afgebroken, daar geen bruikbaar criterium van scheiding tusschen de buitengewone en de gewone leden was gevonden (notulen 31 Juni '22. § 3). Hierin nu is op eene, naar sprekers oordeel gelukkige wijze voorzien door een bij de rondlezing door den heer Allart gedaan voorstel om tot het buitengewoon lidmaatschap alleen toe te laten „personen, die aan eenige inrichting van onderwijs worden opgeleid, of die, naar het oordeel der Directie, daarmede kunnen worden gelijkgesteld." De heer Moll heeft dit denkbeeld eenigzins uitgewerkt door voor te stellen, ten eerste in de desbetreffende bepaling ook het beginsel der eerbiediging van verkregen rechten tot uitdrukking te brengen en ten tweede een nieuwe rubriek van leden in het leven te roepen, die evenals de buitengewone leden *f* 12.00 per jaar betalen, die geen publicaties gratis ontvangen doch in de gelegenheid gesteld worden, zich op de periodieken tegen preferentieele prijzen te abonneeren, en

die ten opzichte van de bibliotheek de zelfde rechten hebben als de tegenwoordige buitengewone leden.

Waar aldus het gebruik van de boekerij de hoofdzaak vormt van dezen vorm van het lidmaatschap, wordt aan de benaming „bibliotheekleden" de voorkeur gegeven boven „kunstlievende leden".

De heer Allart betuigt instemming met de aldus door den Voorzitter toegelichte toepassing van zijn voorstel.

Mr. Cohen zou het op de buitengewone leden geleden verlies liever goedgemaakt willen zien door eene verhooging hunner contributie zonder wijziging van hunnen status, zoodat de invoering van een nieuwen vorm van lidmaatschap achterwege zou kunnen blijven. Dr. H. Djajadiningrat is eene overeenkomstige zienswijze toegedaan.

Voor de meerderheid der vergadering zijn de bij de voorbereiding der statuten-wijziging in de laatste Directievergadering ter sprake gekomen bezwaren tegen eene contributieverhooging, welke de Voorzitter nogmaals in herinnering brengt, overwegend, zoodat bij meerderheid van stemmen besloten wordt tot de hierboven aangegeven wijziging van artikel 5.

Artikel 6.

Aan de donateurs en alle leden behalve de buitengewone, worden de na hun toetreden door het Genootschap uitgegeven werken gratis toegezonden, behoudens die bedoeld bij artikel 2 paragraaf II d voor zoover deze, naar het oordeel van het Bestuur, slechts in beperkten kring van rechtstreeksch belang zijn.

Aan de donateurs en aan de leden, met uitzondering van de buitengewone en de bibliotheekleden, worden de na hunne benoeming door het Genootschap uitgegeven periodieke en seriesgewijze publicaties gratis toegezonden. De buitengewone leden ontvangen alleen de periodieke publicaties kosteloos. De bibliotheekleden ontvangen geen publicaties gratis.

De kostelooze toezending van laatstbedoelde werken bepaalt zich aanvankelijk tot hen, die het Bestuur aanwijst, doch geschiedt verder op aanvrage aan andere leden.

De distributie van de afzonderlijke publicaties en van de catalogi wordt geregeld door de Directie.

De buitengewone leden ontvangen alleen het Tijdschrift, de Notulen en de Oudheidkundige Verslagen kosteloos, de overige edita worden tegen verlaagden prijs voor hen verkrijgbaar gesteld.

Aan ieder van de donateurs en van de leden wordt bij aankoop van één exemplaar van de verschillende publicaties, welke zij krachtens het eerste lid van dit artikel niet gratis ontvangen, zoo mogelijk een prijsreductie toegestaan, welke door de Directie voor iedere categorie wordt bepaald.

Toelichting. De voorzitter zet uiteen dat het artikel noodzakelijk moet worden gewijzigd, aangezien het daaruit voortvloeiende recht van alle leden, de buitengewone zoowel als de gewone, om op aanvrage alle publicaties, die buiten serie verschijnen, gratis te ontvangen, niet in overeenstemming is met de financieele belangen van het Genootschap. De wijziging heeft speciaal het oog op de Javaansche Bibliographie en op het eerlang uit te geven Gedenkboek „Oud Batavia", beide werken, die aan drukkosten een zoodanig bedrag vorderen, dat gratis distributie onverantwoordelijk zou zijn. De bij de voorbereiding aanvaarde redactie heeft intusschen eene nadere wijziging moeten ondergaan in verband met de veranderingen welke inmiddels zijn aangebracht in artikel 2, paragraaf II en in artikel 5.

Hierop wordt het artikel in zijn nader gewijzigden vorm zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Artikel 7.

De gewone leden betalen eene driemaandelijksche contributie van *f* 10.00; de buitengewone leden betalen *f* 3.00 per kwartaal.

De gewone leden betalen eene driemaandelijksche contributie van f 10.—; de buitengewone en de bibliotheekleden betalen f 3.— per kwartaal.

Nederlandsch-Indië tijdelijk verlatende, behouden zij hun lidmaatschap, tenware zij verzoeken van de ledenlijst afgevoerd te worden.

Leden, die Nederlandsch-Indië tijdelijk verlaten, kunnen desgewenscht hun lidmaatschap behouden, met tijdelijken stilstand van hunne verplichting tot het betalen van contributie. De gewone en buitengewone leden ontvangen gedurende zoodanige periode van afwezigheid geen publicaties.

Gedurende hunne afwezigheid ontvangen zij de werken des Genootschaps niet, noch behoeven zij contributie te betalen.

Alleen wanneer zij verklaren, die bijdrage te zullen voldoen en haar in Nederlandsch-Indië betaalbaar stellen, hebben zij het recht 's Genootschaps werken aan een door hen op te geven adres te blijven ontvangen.

Slechts wanneer zij verklaren hunne contributie te zullen blijven voldoen en haar in Nederlandsch-Indië betaalbaar stellen, hebben zij het recht 's Genootschaps werken aan een door hen op te geven adres te blijven ontvangen.

De Directie is bevoegd een gewoon, buitengewoon of bibliotheeklid wegens wanbetaling te royeeren, op een daartoe strekkend gemotiveerd voorstel van den Penningmeester.

Toelichting. De Voorzitter zet uiteen, dat afgezien van eene redactiewijziging van de bepalingen op het zoogenaamde „slapende lidmaatschap" welke geen verandering in den wezenlijken zin daarvan brengt, de wijzigingen van het eerste gedeelte van dit artikel uitsluitend het gevolg zijn van de instelling van het bibliotheeklidmaatschap. (Zie boven art. 5.) Wat de toevoeging van de slot-alinea betreft, wijst spreker op de principieele onwenschelijkheid van statuaire machteloosheid tegenover eventueele wanbetaling, doch spreekt het vertrouwen uit, dat de nieuwe bepaling op het royement nimmer toegepast zal behoeven te worden.

Het artikel wordt daarop zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Artikel 8.

(gelijk aan art. 10 oud.)

Tot donateurs worden benoemd personen of instellingen, die aan het Genootschap eene gift van minstens *f* 1000.— (één duizend gulden) schenken.

Blijft ongewijzigd.

Toelichting. De volgorde van de artikelen 8, 9 en 10 der oude statuten verdient te worden gewijzigd in overeenstemming met de volgorde der opsomming van de verschillende soorten leden

in artikel 5. Het artikel betreffende de toelating van de drie categorieën der betalende leden krijgt derhalve zijne plaats onmiddellijk na het artikel betreffende de donateurs, aldus:

Artikel 9 (nieuw).

	De toelating van gewone leden en van bibliotheekleden is, behoudens het bepaalde bij artikel 16 (nieuwe nummering) niet aan bijzondere voorschriften gebonden. *Tot buitengewoon lid kunnen alleen worden benoemd personen, die aan eenige inrichting van onderwijs in opleiding zijn, of die — naar het oordeel van de Directie — met dezen kunnen worden gelijk gesteld.*

Artikel 10.
(gelijk aan art. 8 oud.)

Tot correspondeerende leden kunnen worden benoemd personen, die zich op 's Genootschaps gebied verdienstelijk hebben gemaakt.	*Blijft ongewijzigd.*

Artikel 11.
(gelijk aan art. 9 oud.)

Tot eereleden kunnen worden benoemd zij, die aan het Genootschap of aan de wetenschap in het algemeen bijzondere diensten hebben bewezen.	*Blijft ongewijzigd.*

Toelichting. In verband met het zooeven naar aanleiding van de wijziging van artikel 5 besprokene wordt het nieuwe artikel 9 en de omschikking als hierboven aangegeven z.h.s. aangenomen.

Artikel 12.
(beantwoordt aan art. 11 oud.)

Het Genootschap wordt beheerd door een Bestuur, bestaande uit een onbeperkt aantal Directieleden, die zichzelf bij gebleken behoefte met volstrekte meerderheid van stemmen aanvullen.

Het Genootschap wordt beheerd door eene Directie, bestaande uit een onbeperkt aantal gewone leden, die zichzelf naar gelang van behoefte bij volstrekte meerderheid van stemmen aanvult.

Toelichting. De Voorzitter merkt op, dat de voorgestelde wijziging nagenoeg uitsluitend van bloot redactioneelen aard is. Bij de voorbereiding der statutenwijziging werd met meerderheid van stemmen besloten terug te keeren tot de traditioneele benaming „Directie" in stee van „Bestuur". De wenschelijkheid om de positie der gewone leden te releveeren, door de benoembaarheid tot directielid aan dien eenen vorm van het lidmaatschap te verbinden, wordt door de vergadering beaamd, zoodat het artikel z.h.s. wordt aangenomen.

Artikel 13.
(beantwoordt aan art. 12 oud.)

Uit zijn midden benoemt de Directie een Voorzitter, Ondervoorzitter, Secretaris, Penningmeester, Conservatoren der verzamelingen, en Redacteuren der edita, behoudens het bepaalde bij alinea 3 van dit artikel.

Afgezien van de doorloopende vervanging van het woord „*Bestuur*" door het woord „*Directie*" wordt van dit artikel alleen het tweede lid gewijzigd, aldus:

De Secretaris, Penningmeester en de Conservatoren genieten ieder eene toelage van *f* 100.— 's maands.

Acht de Directie het wenschelijk, dat deze functies worden opgedragen aan personen, die geen leden van de Directie zijn, dan wordt hunne bezoldiging door de Directie bepaald.

De Secretaris, de Penningmeester en de Conservatoren der verzamelingen genieten ieder eene maandelijksche toelage tot een door de Directie vast te stellen bedrag.

Toelichting. De voorzitter zet uiteen, dat sedert de voorbereidende besprekingen de wenschelijkheid is gebleken het imperatieve voorschrift omtrent het bedrag der honoraria uit de statuten weg te nemen en aan de Directie de overigens in de rede liggende bevoegdheid te laten om in dergelijke aangelegenheden naar gelang van de omstandigheden te handelen. De voorgestelde wijziging wordt z.h.s. goedgekeurd.

Artikel 14.

(gelijk aan art. 13 oud.)

Op andere plaatsen dan Batavia kan de Directie uit de aldaar aanwezige leden Vertegenwoordigers kiezen, die de belangen van het Genootschap hebben te behartigen. Zij trachten het streven van het Genootschap in hunnen kring meer bekend te maken en nieuwe leden te werven. Desgewenscht ontvangen zij vergoeding hunner onkosten.

Blijft ongewijzigd.

Artikel 15.

(beantwoordt aan art. 14 oud.)

Maandelijks houdt het Bestuur eene vergadering, welke strekt tot het bespreken van 's Genootschaps belangen, het regelen van huishoudelijke aangelegenheden en het beslissen nopens zaken, waartoe de medewerking der leden van het Genootschap niet vereischt wordt.

Tot bijwoning dezer vergadering worden de te Batavia aanwezige eereleden uitgenoodigd, die daarin dezelfde rechten als de *Directieleden* hebben.

Van dit artikel worden de eerste vier woorden gewijzigd, aldus:

De Directie houdt, zoo veel mogelijk maandelijks, ...

Ook elders woonachtige eereleden kunnen die vergaderingen op gelijken voet bijwonen.	Overigens wordt aan dit artikel eene alinea toegevoegd, luidende: *Naar gelang van behoefte houdt de Directie buitengewone vergaderingen, op welke lid 2 en 3 van dit artikel niet van toepassing zijn.*

Toelichting. Het dwingende van het voorschrift, dat de gewone Bestuursvergaderingen maandelijks moeten worden gehouden, wordt weggenomen door eene redactiewijziging, n.l. toevoeging van de woorden „zooveel mogelijk". Dit is in overeenstemming met de ervaring, in de laatste jaren opgedaan.

De slotalinea nopens de buitengewone Directie-vergadering beoogt alleen de vervollediging van het artikel: de strekking der clausule is van zelf sprekend.

De wijziging wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Artikel 16.
(beantwoordt aan art. 15 oud.)

De benoeming van donateurs en leden geschiedt door het Bestuur.	*De benoeming en het ontslag van donateurs en leden geschiedt door de Directie, hetzij op voordracht van een of meer leden of donateurs, hetzij — voorzooveel het gewoon, het buitengewoon en het bibliotheeklidmaatschap betreft — ook op aanvrage van de betrokkenen.*

Toelichting. In verband met de nog altijd bij velen bestaande meening dat het lidmaatschap alleen door de Directie wordt aangeboden, wordt ingestemd met de voorgestelde toevoeging, volgens welke de benoeming, voor zooveel het het gewone en het buitengewone lidmaatschap betreft, ook op voordracht van een of meer leden of op aanvrage van den betrokkene kan geschieden. De regeling waarbij de benoeming van donateurs en leden — en ook hun ontslag, vergelijk toevoeging bij art. VII — aan het Bestuur voorbehouden blijft, wordt uiteraard bestendigd.

De wijziging wordt z.h.s. goedgekeurd.

Artikel 17.
(beantwoordt aan art. 16 oud.)

Algemeene vergaderingen, waartoe alle donateurs en leden toegang hebben, worden gehouden zoo dikwijls *de Directie* dit noodig acht, of wanneer tien *gewone* leden zulks voor een duidelijk omschreven doel verlangen. Hunne voorstellen moeten minstens twee weken vooraf aan de Directie worden bekend gemaakt.

Wijzigingen alleen zooals aangegeven in margine of in cursieven druk.

De algemeene vergaderingen worden aangekondigd door middel van oproeping in Bataviasche nieuwsbladen, minstens veertien dagen voor den door den Voorzitter bepaalden dag, waarop de vergadering gehouden wordt, met vermelding van de onderwerpen, die ter tafel zullen komen. Over andere onderwerpen kan in die vergadering geen beslissing worden genomen.

In eene wettig bijeengeroepen algemeene vergadering zijn, behoudens in het geval bij artikel *19* bedoeld, alle genomen besluiten wettig, ongeacht het aantal opgekomen, buiten *de Directie* staande leden, zelfs bij algeheele afwezigheid dier leden, mits slechts de meerderheid van de *Directieleden* aanwezig zij; in het laatste geval beslist *de Directie*.

Stemgerechtigd zijn alle donateurs en leden; stemming bij volmacht is toegelaten.

Stemgerechtigd zijn de donateurs en de leden, met uitzondering van de buitengewone en de bibliotheekleden.

Toelichting. Voor zoover de veranderingen niet van bloot redactioneelen aard zijn — vervanging van den term „Bestuur" door „Directie" — strekken zij om de positie van de *gewone* leden te releveeren tegenover de andere categorieën der periodiek betalende leden.

De wijzigingen worden zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

Artikel 18.

Dit is een nieuw artikel, hetwelk — hoewel van formeelen aard — naar het oordeel van den Voorzitter niet in de statuten mag ontbreken, met het oog op eventueele financieele en andere transacties.

Het luidt:

Het Genootschap wordt zoo in als buiten rechten vertegenwoordigd door den Voorzitter.

Het artikel wordt z.h.s. aangenomen.

Artikel 19.
(gelijk aan art. 17 oud.)

Het besluit tot ontbinding van het Genootschap is slechts geldig, wanneer de volstrekte meerderheid der leden van het Genootschap daarin toestemt.	*Blijft ongewijzigd.*

Artikel 20.
(beantwoordt aan art. 18 oud.)

Afzonderlijke door *de Directie* vastgestelde bepalingen regelen de werkzaamheden der *Directieleden*, de orde der vergaderingen, het beheer der verzamelingen, enz.	*Blijft ongewijzigd.*

OVERGANGSBEPALINGEN.

Artikel 21.
(beantwoordt aan art. 19 oud.)

Dit reglement treedt in werking op 1 Januari 1918. [1])

Deze statuten treden in werking op 1 October 1922.

Artikel 22.
(beantwoordt aan art. 20 oud.)

Zij, die op dat tijdstip leden van het Genootschap zijn, behouden hun lidmaatschap. Behoudens tegenbericht blijft voor hen de vroegere contributieregeling gehandhaafd.

Zij, die op dat tijdstip tot eenige hiervoren vermelde categorie van leden behooren, behouden de hun voordien toegekende rechten van lidmaatschap; behoudens andere beslissing hunnerzijds blijft voor hen de tot op dien datum gegolden hebbende contributieregeling gehandhaafd.

Toelichting. De wijzigingen der artikelen 20 — 22, voor zoover niet strekkende tot verduidelijking der redactie zonder meer, zijn van gansch vanzelf sprekenden aard (art. 21) en worden dan ook z.h.s. aangenomen. Naar aanleiding van het nieuwe art. 22 merkt de Voorzitter op, dat het in de bedoeling ligt, om alle buitengewone leden, die in verband met hunne speciale positie onder vigeur van het nieuwe artikel 9 thans niet meer in aanmerking zouden komen voor benoeming tot dien vorm van lidmaatschap, bij speciale circulaire in kennis te stellen met de statutenwijzigingen betreffende de verschillende categorieën der periodiek betalende leden, en hun de vraag voor te leggen, of zij wellicht in de overwegingen die tot die wijzigingen hebben geleid, ook hunnerzijds aanleiding vinden zich te laten overschrijven, hetzij naar het gewoon lidmaatschap, hetzij naar het bibliotheek-lidmaatschap.

Dit denkbeeld vindt algemeenen bijval.

---

1) Voor het tusschentijds gewijzigde artikel 11 oud: 1 Januari 1920.

Artikel 23.
(gelijk aan art. 21 oud.)

Zij, die op dat tijdstip leden van het Bestuur *(de Directie)* zijn worden in die betrekking gehandhaafd.	*Blijft ongewijzigd.*

Aldus vastgesteld in de algemeene vergadering van 27 December 1888, en gewijzigd en aangevuld in die van 18 November 1890, 3 Juli en 9 October 1911, 19 December 1917 en 28 Augustus 1922.

Nadat eene herlezing der gewijzigde statuten in hun geheel heeft plaats gehad en nadat de Voorzitter bij rondvraag heeft geconstateerd, dat geen der aanwezigen meer opmerkingen of voorstellen naar aanleiding daarvan wenscht in het midden te brengen, wordt de statutenwijziging gearresteerd, waarop de Voorzitter — na het lid den heer van de Wall dank gezegd te hebben voor de door hem betoonde belangstelling — overgaat tot sluiting der Algemeene Vergadering.

Aldus goedgekeurd en gearresteerd in de Directie-vergadering van den 23sten December 1922.

w.g. H. Jelgerhuis Swildens,
Voorzitter.
J. Th. Moll,
Secretaris.

Notulen der Achtste Directie-Vergadering gehouden op Maandag 28 Augustus 1922.

Aanwezig en afwezig zijn dezelfde Directieleden, die de onmiddellijk vóór den aanvang dezer vergadering gesloten Algemeene Vergadering hebben bijgewoond.

§ 1. Herziening van het Reglement van Orde.

De Voorzitter acht het wenschelijk om in onmiddellijke aansluiting bij de zooeven in de algemeene vergadering voltooide werkzaamheden tot herziening van de Statuten, thans in de eerste plaats de daarmede ten nauwste samenhangende herziening van het „Reglement van orde" tot stand te brengen.

1) In artikel 1 zijn geen veranderingen noodig, behoudens de vervanging van de woorden Bestuur en bestuursleden door Directie en directieleden.

2) Artikel 2 behoeft evenmin wijziging.

3) Artikel 3. In de eerste alinea wordt bestuursleden vervangen door directieleden, in de derde Bestuur door Directie.

De vijfde alinea vordert bespreking. Zij luidt thans: „Hij (de „Secretaris) zorgt voor de driemaandelijksche uitgave der „notulen van de vergaderingen". De Directieleden hebben bij rondlezing kennis genomen van het gezamenlijk voorstel der Redactiecommissie en den Secretaris om de „Notulen" als afzonderlijke publicatie te staken; dit voorstel is bij de behandeling van de wijziging van artikel 2 der statuten in de algemeene vergadering ook reeds ter sprake gekomen. Het wordt thans zonder hoofdelijke stemming aangenomen, terwijl tevens wordt besloten de quintessence ervan te publiceeren.

Dr. Rinkes, die zich in beginsel gereedelijk met het voorstel heeft vereenigd, zou gaarne eenige nadere bijzonderheden vernemen omtrent de uitvoering, de rubriceering van het nieuwe gedeelte. De Redactiecommissie hoopt deze in de eerstvolgende directievergadering te kunnen verstrekken; zij meende op deze zijde van de zaak nog niet te moeten ingaan, voordat de Directie zich met de grondgedachte zou hebben vereenigd. Dr. Rinkes dringt er voorts in het bijzonder op aan, dat de uittreksels uit hetgeen in de vergaderingen wordt behandeld vooral niet te kort zullen worden samengevat, aangezien juist de publicatie daarvan den band helpt vormen tusschen de Directie en de leden, welke briefwisseling onderhouden, vondsten aanbrengen, vragen stellen, enz. en welke zich in het algemeen voor de „acta" van het genootschap daadwerkelijk interesseeren. Over het algemeen toch is de band tusschen de Directie en de leden niet zeer hecht.

Dr. Bosch zet uiteen, dat het inderdaad in de bedoeling ligt, om *alles* wat van de besprekingen in de vergaderingen van *algemeen belang* is, te vermelden. Juist van de combinatie van deze stof met den inhoud van het Tijdschrift verwacht spreker — en de medevoorstellers der verandering zijn dit met hem eens — dat deze zaken beter tot haar recht zullen komen, dat in het algemeen de leden er eerder toe zullen komen er kennis van te nemen, dan wanneer zij hun worden voorgelegd in den tegenwoordigen vorm, die noodzakelijkerwijze het karakter heeft gekregen van eene opsomming, waarin samenhang en systeem ontbreken, wijl zij chronologisch wordt gehouden.

Wat de eveneens in het voornemen liggende rubriek voor boekbesprekingen betreft, antwoordt Dr. Bosch op een desbetreffende vraag van Dr. Rinkes, dat deze voorloopig van bescheiden omvang zal moeten blijven, doch dat z.i. wel een toereikend aantal medewerkers zal kunnen worden gevonden, om althans de rechtstreeks binnen het gebied van het Genootschap vallende nieuwe publicaties recht te doen wedervaren.

Conform het voorstel wordt vervolgens besloten, alinea 5 van artikel 3 R. v. O. te lezen als volgt:

„Hij zorgt voor de periodieke publicatie van hetgeen op „de vergadering is verhandeld, voor zoover dit van voldoende „belang is om algemeen bekend gemaakt te worden". (Zie voorts beneden sub 11 en 12).

Aangezien het logischer voorkomt het aanhouden en het periodiek indienen van den inventaris der Gouvernements eigendommen op te dragen aan de conservatoren, ieder voor wat zijne eigene verzameling betreft, wordt besloten de zesde (laatste) alinea van artikel 3 te schrappen. De hier geregelde aangelegenheid wordt overgebracht naar de nieuwe slot-alinea van artikel 6 (zie aldaar).

4) Met het oog op de wenschelijkheid om indien zulks noodig of wenschelijk blijkt in de waarneming der secretaris-functies ook te kunnen voorzien door de benoeming van iemand, die geen deel uitmaakt van de Directie, wordt art. 4 gewijzigd en luidt thans als volgt:

„Bij ontstentenis, afwezigheid of verhindering van den „Secretaris voorziet de Voorzitter tijdelijk in de waarneming „zijner functiën".

5) Artikel 5 behoeft geen wijziging.

6) Het is noodzakelijk om in artikel 6, waarin het beheer der verzamelingen wordt geregeld, tevens de positie van Gouverne-

mentsambtenaren die ter beschikking van de Directie worden gesteld, te regelen, tevens is het wenschelijk in dit art. den stelregel vast te leggen, dat de bedoelde ambtenaren toegang hebben tot de gewone Directievergadering, bedoeld in art. 14 van de statuten en dat zij daarin een adviseerende stem uitbrengen.

De verhouding, waarin de Gouvernementsambtenaren tot de Directie geplaatst zijn door hun „terbeschikkingstelling van Landswege" brengt voor de Directie zekere verantwoordelijkheden mede. Daarom was bij de voorbereidende besprekingen reeds besloten in dit artikel de bevoegdheid van het Bestuur vast te leggen, om uit zijn midden een Commissie, dan wel een gedelegeerd lid aan te wijzen, ten einde toezicht uit te oefenen op het door bedoelde ambtenaren te voeren beheer.

Desgelijks schijnt het wenschelijk in dit artikel de situatie te voorzien, dat een Adjunct-Bibliothecaris, Adjunct-Conservator of eenig ander hulppersoneel van landswege — derhalve zonder bezoldiging van het Genootschap — ter beschikking wordt gesteld.

De Voorzitter herleest den sedert die vergadering redactioneel nog eenigszins bijgewerkten tekst, welke thans zonder hoofdelijke stemming wordt goedgekeurd. Het artikel luidt thans aldus:

Elke verzameling wordt onder de directe leiding gesteld van een der directieleden als conservator, behoudens het geval dat in die leiding van Landswege wordt voorzien door de ter beschikking stelling van een deskundig ambtenaar. In dit laatste geval kan de Directie eene commissie dan wel een gedelegeerd lid uit haar midden aanwijzen tot het uitoefenen van toezicht op het door zoodanigen ambtenaar te voeren beleid. Bedoelde ambtenaar heeft toegang tot de gewone directievergaderingen bedoeld bij artikel 15 der statuten, in welke hij eene adviseerende stem uitbrengt.

De conservator der boekerij, dan wel de gouvernementsambtenaar, die met diens functiën wordt belast, draagt den naam Bibliothecaris.

De Directie kan den conservatoren en|of den Bibliothecaris adjunct-conservatoren, resp. een adjunct-bibliothecaris, dan wel assistenten of ander hulppersoneel ter zijde stellen, waarvan de bezoldiging door de Directie wordt bepaald, behoudens de gevallen waarin zoodanige krachten van Landswege ter beschikking van de Directie worden gesteld.

De conservatoren zorgen voor het onderhouden, catalogiseeren, nummeren en uitbreiden der aan hunne zorg toevertrouwde verzamelingen.

Zij zorgen periodiek voor de publicatie van eene lijst van de aanwinsten der door hen beheerde verzamelingen, zulks op eene door de Directie te bepalen wijze.

Binnen de grenzen van het jaarlijks hun toegestane crediet zijn zij bevoegd om te beschikken over de noodige gelden tot uitbreiding en onderhoud der verzamelingen.

Ieder hunner ontvangt de voor zijne verzameling bestemde geschenken en brengt daaromtrent in de eerstvolgende vergadering verslag uit.

Voor ruiling van doubletten vragen zij vooraf de toestemming der Directie.

Iedere conservator houdt een inventaris aan van de tot zijn beheer hoorende voorwerpen, welke door de Regeering aan het Genootschap ter bewaring zijn afgestaan. Van dien inventaris wordt jaarlijks, zoo mogelijk in de maand Januari, een afschrift ingeleverd aan den secretaris, die voor de doorzending aan het betrokken Departement van Algemeen Bestuur zorgt.

Bij de redactie van het 5de lid van dit artikel in zijnen nieuwen vorm is tevens rekening gehouden met het vervallen van de „Notulen" als zelfstandige publicatie.

7) Artikel 7 behoeft geen verandering („het Bestuur" wordt „de Directie").

8) Artikel 8 wordt gewijzigd om te voorzien in de voor de hand liggende en thans reeds metterdaad zich voordoende gevallen, dat een buiten de Directie staand persoon moet worden belast met de waarneming van de functiën van een der Conservatoren of van den Bibliothecaris; de nieuwe redactie wordt conform het voorstel en naar analogie van artikel 4 vastgesteld aldus:

Bij ontstentenis, afwezigheid of verhindering van een conservator of van den bibliothecaris voorziet de Voorzitter tijdelijk in de waarneming van diens functiën.

9) Afgezien van de substitutie van het woord Directieleden voor Bestuursleden, wordt in de eerste alinea van artikel 9 eene wijziging aangebracht, ten einde de redactie meer in overeenstemming te brengen met de op het stuk van het jaarlijksch commissoriaal onderzoek der verzamelingen in de laatste jaren opgedane ervaringen: de woorden „in de eerstvolgende vergadering" worden vervangen door „in eene volgende vergadering." Overigens behoeft dit artikel geen verandering.

10) In de eerste en laatste alinea van artikel 10 neemt „de Directie" de plaats in van „het Bestuur". Overigens moet in de derde alinea van dit artikel worden vastgelegd, welke rechten aan de nieuw ingestelde rubriek der „Bibliotheekleden" zullen worden toegekend ten opzichte van het gebruik van de boekerij. Na eenige bespreking vereenigt de vergadering zich met het gevoelen van den Voorzitter, dat namelijk hunne rechten gelijk gesteld moeten worden met die van buitengewone leden. Hiertoe is het voldoende om in den slotzin van alinea 3 de bibliotheekleden naast de buitengewone te vermelden, zoodat thans deze zin aldus wordt gelezen:

> Deze geïntroduceerden alsmede de buitengewone en de bibliotheekleden ontvangen de hun toe te zenden boeken op eigen kosten.

Voor het overige behoeft artikel 10 geen wijziging.

11 en 12) In verband met het reeds in beginsel aanvaarde voorstel tot staking van de Notulen als afzonderlijk periodiek — zie Art. 2 sub II der Statuten, benevens art. 3, lid 5 en art. 6, lid 5 van het Reglement van Orde — en overigens ten einde aàn de reeds lang bestaande, algemeen bevredigende redactie-voering door eene Commissie uit de Directie recht te doen wedervaren, ook in de voorschriften, verdient de afdeeling bestaande uit de artikelen 11 en 12 te worden gewijzigd. Deze artikelen zijn in de voorbereidende vergadering nog niet ter sprake gekomen; wel echter zijn de ontworpen veranderingen in rondlezing geweest, tegelijk met het meervermelde voorstel tot wijziging van den opzet van Tijdschrift en Notulen. In algemeenen zin is de strekking van de nieuwe lezing om de voorschriften minder bindend te maken. Eene ruime regelingsbevoegdheid, gelaten aan de Directie, schijnt den Voorzitter gewenscht en in de nieuwe artikelen bevredigend omschreven.

Wanneer het tempo van verschijnen der verschillende publicaties ter sprake komt, waaromtrent in de oude redactie wel, in de nieuwe daarentegen geen regelen worden gegeven, wordt de aandacht erop gevestigd, dat men met de uitgifte van het Tijdschrift eenigermate is ten achteren geraakt bij hetgeen volgens de thans geldende bepalingen uitgegeven had moeten zijn. Deze achterstand is ontstaan in den oorlogstijd en was het gevolg van de toen ter tijd heerschende omstandigheden.

De heer Bosch vestigt de aandacht op den ruimen toevloed van copie voor het Tijdschrift, een verschijnsel dat z.i. ongetwijfeld

ook gedeeltelijk moet worden verklaard uit de meerdere snelheid waarmede de van het laatste gedeelte van 1920 binnengekomen bijdragen zijn gepubliceerd. Hij zou het tegenover de verschillende medewerkers ten zeerste betreuren, indien het in 1921 en 1922 reeds eenigermate versnelde, d.w.z. op inhaling van den achterstand berekende tempo niet zou kunnen worden gehandhaafd, althans voor het Tijdschrift. Eene beslissing hieromtrent kan echter niet worden genomen, zoolang men nog in onzekerheid verkeert omtrent de permanente verhooging der subsidie.

De vergadering besluit om, alvorens over dit punt te beslissen, de definitieve kostenraming voor het Gedenkboek en den Platenatlas af te wachten. De besprekingen over de begrooting van 1923 zullen vanzelf de gelegenheid bieden om vast te stellen, welke bedragen voor de verschillende publicaties zullen kunnen worden besteed.

Na voorlezing door den Voorzitter en eenige bespreking wordt vervolgens de tekst van artikelen 11 en 12 vastgesteld als volgt:

Van 's Genootschaps publicaties, hare redactie
en het boekenfonds.

Artikel 11.

De edita zijn in het algemeen bestemd om aan allen, die zich bezig houden met studiën op 's Genootschaps gebied, gelegenheid te geven de uitkomsten van hunne onderzoekingen bekend te maken.

De wijze van uitgifte, de indeeling en de inrichting van 's Genootschaps seriesgewijze, periodieke en afzonderlijke publicaties alsmede van de catalogi, worden in algemeenen zin geregeld door de Directie.

De Directie benoemt uit haar midden eene commissie van ten minste drie leden, die volgens hare algemeene aanwijzingen de redactie voert. Geen stukken worden in 's Genootschaps edita opgenomen zonder de goedkeuring van deze Redactiecommissie, welke zich in geval van twijfel op de Directievergadering beroept.

Artikel 12.

Op voorstel van de Redactie-commissie bepaalt de Directie het aantal exemplaren van elk der edita, zoomede de prijzen,

waartegen deze in den handel gebracht en — behoudens het bepaalde bij artikel 6 der statuten — voor de donateurs en leden verkrijgbaar worden gesteld.

Zooveel mogelijk wordt ieder stuk, opgenomen in de serie der Verhandelingen, afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

Personen buiten Nederlandsch Indië gevestigd, die vroeger gedurende minstens tien jaren gewoon lid zijn geweest, kunnen op aanvrage 's Genootschaps werken verkrijgen tegen den voor de gewone leden vastgestelden prijs.

De Bibliothecaris is belast met de verzending van 's Genootschaps edita en met het beheer van het boekenfonds. Van het laatste houdt hij een inventaris aan, waarop hij elke vermeerdering of vermindering aanteekent.

13) In artikel 13 schijnt eene redactiewijziging wenschelijk tot wegneming van de onnoodige bepaling, dat de vaststelling van de begrooting speciaal in de maand Januari *moet* geschieden. Na eenige bespreking, waarbij de wenschelijkheid wordt betoogd de vaststelling van de begrooting zoo mogelijk vóór den aanvang des jaars te doen plaats hebben, wordt conform het voorstel besloten tot de volgende redactie:

> Jaarlijks, zoo mogelijk in de maand Januari, stelt de Directie, op een gemotiveerd schriftelijk voorstel van den penningmeester, eene begrooting van ontvangsten en uitgaven vast.

14) Afgezien van de vervanging waar noodig van de termen Bestuur en Bestuurslid door Directie en Directielid, wordt de imperatieve termijn, genoemd in het voorlaatste lid van artikel 14, onnoodig geoordeeld, zoodat deze alinea thans wordt gelezen als volgt:

> Die rekening en verantwoording stelt de Voorzitter in handen van eene commissie van twee directieleden, die zoo mogelijk in de eerstvolgende Directievergadering verslag uitbrengt van haar bevinding.

Na dit lid wordt eene nieuwe alinea ingevoegd, luidende:

> De goedkeuring der rekening en verantwoording door de Directie strekt den penningmeester tot acquit en décharge.

Overigens behoeft dit artikel geen wijziging.

15 — 17) Afgezien van de substitutie van den term Directie enz. waar zulks noodig is, behoeven in de artikelen 15, 16 en 17 geen veranderingen te worden aangebracht.

Aan de slotwoorden van het Reglement van orde wordt uiteraard de datum van deze vergadering, waarin de wijzigingen tot stand zijn gekomen, toegevoegd: 28 Augustus 1922.

§ 2. Thans afstappende van de reglementsherziening, wenscht de voorzitter allereerst stil te staan bij den brief van den Eersten Gouvernements Secretaris van den 14den Augustus, No. 2261|III A 2, waarin de Regeeringsbeslissing omtrent de vijfledige voorstellen der Directie, ingediend bij haar schrijven van den 4den Juli No. 450 vervat is, en waarvan de directieleden bij de rondlezing kennis hebben genomen.

Krachtens deze beslissing zal ten aanzien der verschillende voorstellen het volgende geschieden:

a) met zekere, niet tot nadeel van het Genootschap strekkende afwijking van het gedane verzoek, zal het verschil tusschen de activiteits- en de verlofsbezoldiging van den heer Gediking voor den tijd van diens achtmaandsch verlof aan het Genootschap worden uitbetaald, bij wijze van tegemoetkoming in de bijzondere uitgaven, welke voortvloeien uit de door de Directie getroffen voorzieningen voor diens vervanging.

Deze voorzieningen stelt de Voorzitter zich na gehouden besprekingen aldus voor, dat het tractement van de Assistente, Mevrouw Dorrenboom voor bedoelde periode van *f* 220.— zal worden gebracht op *f* 400.— per maand, dat het honorarium van den Secretaris in afwachting van eene nadere definitieve regeling later te treffen, voor die periode wordt verhoogd met *f* 100.— 's maands, en dat voor den Klerk, Mas Patah, wiens werk reden geeft tot volle tevredenheid, het van Januari af voorziene gedeeltelijke verlies van den duurtetoeslag zal worden gecompenseerd, zoodat deze het thans genoten reëele tractement onverminderd zal blijven genieten. Na bekostiging dezer maatregelen zal van het door de Regeering bewilligde bedrag aan het einde van des heeren Gedikings verlof nog een zekere som overblijven, waaruit aan het einde der acht maanden gratificaties kunnen worden verleend aan het personeel, voorzoover daartoe in verband met de afwezigheid van den Bibliothecaris aanleiding zal blijken te bestaan. Deze extra beloningen zijn in algemeene bewoordingen in uitzicht gesteld, doch de toekenning is afhankelijk gelaten van een ieders praestaties.

De vergadering stemt met een en ander in.

b) Het verhoogingsbedrag der subsidie over 1922 — ad *f* 21.500.— — hetwelk op het Indisch ontwerp der aanvullingsbegrooting paraisseert, zal bij wijze van tijdelijken maatregel worden uitbetaald, waarbij het Genootschap zich uiteraard moet verbinden om die som op eerste aanvrage terug te storten, indien

de wetgever in Nederland zijne goedkeuring aan den betreffenden post mocht onthouden.

Op de ontwerp-begrooting voor 1923 is het verhoogde bedrag, in totaal dus *f* 51.500.— uitgetrokken.

c en *e*) De begrootingsposten voor de bezoldiging van den van Landswege ter beschikking te stellen ethnograaf en van den adjunct-bibliothecaris zijn overeenkomstig het verzoek der Directie op de voorloopige ontwerp-begrooting voor 1923 gehandhaafd, hoewel de betrekking van den laatstgenoemde die ook in het loopende jaar op de begrooting voorkwam, uit bezuinigingsoverwegingen onvervuld is gebleven.

d) Ten aanzien van het nieuwe bibliotheekgebouw had het schrijven van de Directie van 4 Juli ongeveer gekruist met den desbetreffenden brief van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst ddo. 7 Juli d.a.v. No. 28298|V, behandeld in de Directievergadering van 31 Juli, § 4. e. In de uiteenzetting der Directie heeft de Gouverneur-Generaal geen aanleiding kunnen vinden om terug te komen op zijn door het intermédiair van den Directeur van Onderwijs reeds kenbaar gemaakte beslissing, om nl. de voorstellen voor dat gebouw voorloopig buiten verdere behandeling te laten en daarvoor op de ontwerp-begrooting voor 1923 geen fondsen uit te trekken.

Alles bijeengenomen is de Voorzitter van oordeel, dat de Regeering aan de belangen van het Bataviaasch Genootschap slechts die beperkingen heeft opgelegd, die in verband met den algemeenen toestand wel te verwachten waren: met den bouw eener nieuwe bibliotheek immers zouden zeer groote bedragen gemoeid zijn, en overigens mag de bewilliging der Regeering op de 4 andere punten worden opgevat als eene erkenning Harerzijds, dat de belangen die daarmede gediend zijn, van vitalen aard zijn.

De vergadering betuigt hare instemming met deze opvatting van den Voorzitter.

§ 3. Ingekomen Stukken.

a) Het lid, de Heer Dirks te Kottaagoeng biedt bij zijn brief van 12 Augustus 76 munten aan met de bereidverklaring, deze doubletten zijner verzameling voor het museum af te staan, indien deze voor hem kunnen worden gedetermineerd.

De Conservator de Heer Moquette heeft zich de moeite getroost deze munten te determineeren en zijn bevinding op te schrijven. De collectie bevat niets, waarop voor de numismatische Verzameling prijs wordt gesteld. De munten zijn ondertusschen reeds geretourneerd onder mededeeling van het resultaat van het onderzoek.

b) De Burgemeester van Makasser komt in zijn schrijven van 17 Augustus No. 489|AI terug op de aangelegenheid bedoeld in Notulen 1920 pag. 171 sub 6. Daar het naar aanleiding van het eerste schrijven gevraagde praeadvies van Dr. de Haan nog niet is ontvangen, wordt besloten de voorlichting van den inmiddels opgetreden waarnemend Landsarchivaris E. Godée Molsbergen te verzoeken.

c) Dankbetuiging van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te 's Gravenhage d.d. 27 Juli j.l. voor 's Genootschaps bijdrage voor de plaatsing van een gedenksteen voor Dirk van Hogendorp.

d) Blijkens het schrijven van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te 's Gravenhage d.d. 27 Juli j.l. heeft deze instelling ter voldoening aan het door de Directie in haar schrijven van 31 Mei j.l. ondersteunde verzoek van Dr. de Haan (zie Notulen) aan de Firma Nijhoff opgedragen 150 exemplaren van het portret van Jan Pietersz. Coen in het gewenschte formaat van het werk „Oud-Batavia" gereed te doen maken en op te zenden. Deze firma deelt in haar brief van 15 Juli mede, dat zij, aangezien het formaat van het werk „Oud-Batavia" veel grooter is dan dat van de uitgave van Coens brieven door Colenbrander, afdrukken heeft laten maken van het portret voorkomende in een ander door haar uitgegeven werk. Deze afdrukken zijn inmiddels aangekomen en wel eenige dagen voor het vertrek van Dr. de Haan. Deze heeft, naar Dr. Schrieke mededeelt, zijn misnoegen geuit over deze handelwijze van de firma Nijhoff, niet alleen daar het thans ingezonden portret minder fraai is, doch vooral omdat daarop de karakteristieke handteekening van Coen ontbreekt. Intusschen heeft Dr. de Haan niet anders kunnen doen dan het fait accompli, waarvoor de firma Nijhoff hemzelven en den Directeur heeft geplaatst, te aanvaarden. De Directie is van oordeel, dat het zeer wel mogelijk zou zijn geweest, het door Dr. de Haan verlangde kleinere portret door middel van afsnijden en opplakken op een passepartout pasklaar te maken voor de luxe-uitgave van het Gedenkboek en dat het, waar het verzoek aan duidelijkheid niets te wenschen overliet, op den weg der met de uitvoering belaste firma had gelegen, om—desnoods telegraphisch—goedkeuring te vragen op een eventueele afwijking van de bestelling.

De vergadering spreekt hare ontevredenheid uit over het eigenmachtig optreden van de firma Nijhoff. Wat het door haar in rekening gebrachte bedrag van *f* 85.— onkosten betreft, dit wordt door Dr. Schrieke, die daaromtrent de meening van den Heer

Terwey heeft gevraagd, zeer hoog genoemd. Aangezien echter bij de bestelling niet over prijzen was gesproken, wordt de rekening goedgekeurd.

§ 4. Herdruk Blanco Woordenlijst van Holle.

De heer Moll deelt mede dat hij op verzoek van Kolonel van Lith een tiental blanco woordenlijsten van Holle heeft opgezonden aan kapitein E. D. Langenhagen te Takengon, Atjeh, die daartoe aan den Heer van Lith het verzoek had gedaan. De voorraad is thans bijna uitgeput.

Naar aanleiding van hetgeen Kolonel van Lith spreker had medegedeeld omtrent het hem in verschillenden samenhang gebleken nut der woordenlijst informeert spreker naar den stand der voorbereidende werkzaamheden voor een nieuwe editie dezer woordenlijst, waarvan reeds sprake was in de Directievergadering van 20 Januari 1920, welke door Dr. Adriani werd bijgewoond. (Not. pag. 13.)

Dr. Djajadiningrat deelt mede, dat hij inmiddels de uiteenzetting van Dr. Adriani betreffende de naar de meening van dezen geleerde noodzakelijke veranderingen heeft ontvangen en thans nog onder zijne berusting heeft. Het ligt in de bedoeling, dat de uitgifte van de herziene woordenlijst zal geschieden van Landswege en derhalve voor het Bataviaasch Genootschap geen financieele consequenties zal medebrengen.

§ 5. Huishoudelijke Besluiten.

Overeenkomstig een speciaal verzoek van het Royal Colonial Institute te Londen wordt besloten den met deze instelling aangeganen ruil niet in te krimpen en ook de verhandelingen en de Notulen te blijven zenden.

§ 6. Geschenken.

a) Numismatische Verzamelingen.

van Mr. J. J. de Flines te Padang eenige Oostenrijksche Bankbiljetten benevens eenige Fransche Noodmunten, uitgegeven door de „Chambres de Commerce de France".

b) Historische Verzameling:

Van den heer H. J. Coster te Tjibadak, een kleine lila, opgegraven in 1895 nabij Kampong Leuweung Datar, district Laboean, afdeeling Soekaboemi.

c) Van het lid Th. A. Uljée, vijf gendi's vervaardigd in Plèrèd (Poerwakarta). In zijn begeleidend schrijven geeft de schenker eene uiteenzetting van de deteriorisatie van de ornamentiek van dit pottenbakkerswerk als gevolg van het succes, hetwelk de

inzending van dit nijverheidsprodukt op de Pasar Gambir van 1915 oogstte. De door de expositie uitgelokte bestellingen waren zoo talrijk, dat daaraan slechts ten koste van de kwaliteit en inzonderheid van de artisticiteit kon worden voldaan. Ook werden bij de massafabricatie, die sedert 1915 wordt toegepast, eenige mechanische hulpmiddelen bij het bedrijf ingevoerd, tot nadeel van de ornamentiek.

d) Van den Heer L. J. Toxopeus, arts, eene omvangrijke collectie ethnografica betreffende het eiland Boeroe.

De verzameling wordt door den conservator als een belangrijke aanwinst beschouwd, zoowel, omdat het eiland Boeroe nog zoo weinig bekend was, alsook omdat de thans ontvangen collectie met bijzondere oordeelkunde en inzicht is verzameld.

§ 7. Samenstelling der Directie.

Alvorens tot sluiting der vergadering over te gaan merkt de voorzitter op, dat de agenda van deze speciale vergadering in verband met de reglementsherziening zoodanig was, dat hij geen gelegenheid heeft gehad om bij de opening een woord van welkom te richten tot het nieuwe medebestuurslid Mr. Cohen; daarom spreekt hij thans de hoop uit, dat het Bataviaasch Genootschap in velerlei opzicht van diens arbeid en inzicht partij zal kunnen trekken.

Mr. Cohen antwoordt met de betuiging, dat hij zijne benoeming tot lid ten zeerste waardeert, dat hij gaarne de plichten aanvaardt welke het Directielidmaatschap met zich meebrengt en het zich een eer rekent zijne krachten te geven voor het door het Bataviaasch Genootschap nagestreefde doel.

Uittreksel uit de Notulen der 9de Directievergadering, gehouden op Zaterdag 23 December 1922.

Aanwezig: de Directieleden, Mr. H. Jelgerhuis Swildens, Voorzitter; Dr. F. D. K. Bosch; Dr. B. J. O. Schrieke; J. Th. Moll, Secretaris-thesaurier; Mr. A. Neytzell de Wilde; Mr. S. Cohen; Mr. C. A. Wiessing.

Afwezig: de Directieleden, J. P. Moquette, wegens ziekte; R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat, wegens uitstedigheid; A. G. Allart en Dr. D. A. Rinkes, wegens verhindering, en K. F. van den Berg, wegens uitstedigheid.

Bij opening der vergadering roept de Voorzitter aan het nieuwe lid Mr. C. A. Wiessing het welkom in den kring der Directie toe.

§ 1. De Voorzitter spreekt zijn voldoening uit, dat de eerste beide deelen van het Gedenkboek „Oud-Batavia", thans geheel afgedrukt zijn, zoodat de aflevering der oplage binnenkort tegemoet gezien kan worden.

Met de inteekening op de Luxe-editie van dit werk is een aanvang gemaakt en het succes daarvan mag inderdaad bevredigend genoemd worden. Speciale vermelding verdienen de inschrijvingen van de Javasche Bank, de Ned. Ind. Handelsbank, Ned. Handel Mij. en de Ned. Ind. Escompto Mij., die elk *f* 1000.— beschikbaar hebben gesteld, terwijl ook overigens verschillende industrieele en handelslichamen, alsook verschillende particuliere personen deze wetenschappelijke onderneming op onbekrompen wijze hebben gesteund door hunne inteekeningen.

In beginsel wordt besloten, de lijst der inteekenaren op de prachtuitgave te doen afdrukken in de 100 exemplaren van den platenatlas, die bestemd zijn om de Luxe-editie van deel I en II te vergezellen.

§ 2. De Voorzitter stelt vervolgens aan de orde een rapport, uitgebracht door Kolonel van Lith over zijne besprekingen met het Makassaarsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ter gelegenheid van zijn bezoek aan Celebes (zie Notulen 6 Juni 1922, sub. XII 1). Voor het denkbeeld van nauwere relaties tusschen beide Genootschappen bleek bij het bestuur van de zusterinstelling te Makassar levendige belangstelling te bestaan.

De Directie verklaart zich na bespreking van een en ander bereid om de boekerij van het Makassaarsch Genootschap met ingang van 1923, de periodieke en seriesgewijze publicaties gratis toe te zenden en voorts om de leden van het Makassaarsch Genootschap in te schrijven als abonnenten op het Tijdschrift en het Oudheidkundig Verslag voor de preferentieele, voor de bibliotheekleden geldende prijzen van *f* 10.— en *f* 5.— per jaargang, mits de aanvragen daartoe door tusschenkomst van het bestuur van het Makassaarsch Genootschap worden ingediend en vergezeld gaan van een verklaring van genoemd bestuur, dat het lidmaatschap van *beide* Genootschappen buiten het bereik der betrokkenen ligt.

Overigens schijnt, in verband met hetgeen Kolonel van Lith mededeelt omtrent de bibliotheek van het Makassaarsch Genootschap, een terrein voor mogelijke nuttige samenwerking te liggen in een regeling van leenzendingen uit de wederzijdsche boekerijen

onder verantwoordelijkheid der besturen over en weer, ruiling en overname van doubletten etc. etc.

Een schrijven in dezen geest zal tot het Bestuur van het Makassaarsch Genootschap worden gericht.

§ 3. Ingekomen stukken:

a) Voorstel van het lid H. Th. Damsté, Resident van Bali en Lombok, om de geïllustreerde lontar Ardjoena Wiwaha te doen copieeren door I Bagoes Mantra, van wiens teekenkunst eene fraaie proeve het voorstel vergezelt. Overeenkomstig het prae-advies van Dr. Bosch wordt besloten voorloopig niet op het voorstel in te gaan: 1° met het oog op de financieele consequenties, 2°, daar de aangewezen persoon voor eene eventueele bewerking van dezen tekst, R. Ng. Poerbatjaraka in Holland is en voorloopig niet zal terugkomen, 3°, daar de indertijd door den Topografischen Dienst vervaardigde serie photo's van een geïllustreerd Balisch handschrift in afwachting eener gelegenheid tot bewerking en uitgifte zijn aangehouden en deze daarvoor in de eerste plaats in aanmerking dienen te komen.

b) Schrijven van de Commissie voor „International Circumpacific Onderzoek" dd. Utrecht 12 October 1922. Deze zoogenaamde I. C. O. Commissie, welke is gevormd door de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam, verstrekt eenige inlichtingen over de tweede „Pan Pacific Scientific Conference" welke in Augustus of September 1923 zal worden gehouden en deelt mede, dat zij onder de uit te noodigen lichamen ook het Bataviaasch Genootschap heeft opgegeven.

De Heeren van Lith en Schrieke lichten het doel en de werkwijze dezer conferentie nader toe en zijn evenals de I. C. O. Commissie van oordeel, dat voor een afvaardiging uit het Bataviaasch Genootschap stellig wel aanleiding zou zijn. De moeilijkheid is, behalve in de financieele consequenties, gelegen in het vinden van den geschikten persoon om als vertegenwoordiger van het Bataviaasch Genootschap zitting te nemen.

In dezen samenhang wordt door de Heeren van Lith en Schrieke de mogelijkheid geopperd om tezamen met lichamen, als b.v. De Koninklijke Natuurkundige Vereeniging en Het Indisch Comité, een gemeenschappelijken afgevaardigde te zenden, tot wiens reiskosten elk dezer lichamen naar verhouding en voor zoo veel benoodig zou bijdragen. Dit denkbeeld vindt instemming en in beginsel wordt besloten om indien een, in verband met 's Genoot-

schaps belangen, geschikt persoon naar Australië mocht gaan, zich met dezen in verbinding te stellen, voor de vertegenwoordiging ook van het Genootschap.

c.) Verzoek van het Oakland Public Museum te Oakland, Californië, ddo. 9 Augustus 1922, om medewerking bij de completeering zijner collectie op het gebied der ethnografie van Java.

De Directie verklaart zich in beginsel bereid hierop in te gaan, doch daar generzijdsche brief geen voldoende inzicht geeft in den aard der aldaar aanwezige collectie en in de richting waarin men die wenscht aan te vullen, wordt besloten nadere inlichtingen te vragen.

d.) Aanbieding door den Resident van Amboina in dato 30 September 1922 No. 6482|30 van de tot dus ver aangetroffen gedeelten van de handschrift-copie van Rumphius' „Ambonse Landbeschrijving".

(Zie notulen 3 April 1922.)

Dankbetuiging reeds verzonden. In afwachting van de aankomst der nog ontbrekende gedeelten, zal het thans ontvangen gedeelte, overeenkomstig het oorspronkelijk voorstel van den Heer Kern, ter vergadering van 3 April, aan den Gouverneur-Generaal worden aangeboden, ter opneming in het Landsarchief.

e.) Aanbod van Tjokro Adi Koesoemo ddo. Rantjaëkek 7 November 1922 om een tweetal stoelen, waaraan historische herinneringen o.a. aan Diponegoro verbonden zijn, aan het museum over te doen.

Alvorens hierop kan worden ingegaan, wordt een plaatselijk onderzoek, althans het verzamelen van nadere gegevens noodig geacht: wordt besloten om de medewerking van 's Genootschaps vertegenwoordiger voor Midden-Java, Dr. H. Kraemer, in te roepen.

f.) Schrijven van den Heer H. C. van den Bos, den vroegeren Assistent-Resident van Soekaboemi, thans in gelijke functie te Modjokerto, ddo. 9 December, waarin ZEd. mededeelt genoodzaakt te zijn, zijn zetel in de Jury over de prijsvraag betreffende de Soendaneesche dialecten ter beschikking te stellen.

Met leedwezen kennisgenomen. De manuscripten inmiddels terugontvangen. Dr. Rinkes, thans niet ter vergadering aanwezig, zal een voorstel doen betreffende de vervanging van den Heer v. d. Bos in deze jury.

g.) Schrijven van Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins ddo. 5 Dec. o.a. betreffende eenige door ZEd opgemerkte onregelmatigheden in de opstelling der oude grafsteenen op het kerkhof Tanah-Abang.

Mr. Wiessing wordt bereid gevonden, zich terzake in verbinding te stellen met het Gemeente Bestuur van Batavia.

§ 4. **Rondvraag.**

a.) Dr. Schrieke deelt mede, dat bij de voortgezette revisie van de ethnografische verzameling aan de hand van den inventaris, waaraan de Adjunct-Conservator den laatsten tijd heeft gewerkt, de noodzakelijkheid is gebleken om een niet onaanzienlijk aantal inventarisnummers definitief af te voeren. Deze revisie heeft met groote nauwkeurigheid plaats. Gebleken is, dat het in vroeger tijd meermalen moet zijn voorgekomen, dat voorwerpen vooral van bamboe of ander licht aantastbaar materiaal die voor de collectie waardeloos waren geworden, werden opgeruimd, zonder dat daarvan in de inventaris-boeken nauwkeurige aanteekening werd gehouden. Deze en dergelijke veranderingen in den staat der collectie, plachten dan wel ter Directievergadering te worden goedgekeurd, doch de aanduiding der betreffende voorwerpen was veelal van globalen aard. Thans echter heeft de Adjunct-Conservator, onder sprekers leiding en toezicht, nauwkeurige staten opgemaakt, omvattende al hetgeen bij de revisie niet werd aangetroffen, dan wel voor vernietiging in aanmerking moet worden gebracht. Deze arbeid is thans gevorderd tot op inventaris No. 6698.

Spreker legt de betreffende staten, gemerkt I, II en III, aan de vergadering over, met het voorstel de afvoering der daarin vermelde voorwerpen te sanctioneeren.

Aldus wordt besloten.

b.) Dezelfde spreker wijst, aan de hand van het maandverslag van den Adjunct-Conservator over November, op de nadeelen welke in sommige gevallen zijn gebleken voort te vloeien uit de bekleeding van de binnenzijde der uitstalkasten met rood katoen.

Conform zijn voorstel wordt besloten om den Adjunct-Conservator op te dragen, een proef te nemen met het verven der kasten, waardoor deze nadeelen zouden kunnen worden voorkomen. Hierbij zal met de aesthetische eischen der expositie ten volle rekening worden gehouden.

c.) De Heer Moll deelt mede dat het, in verband met de uitbetaling van het verhoogingsbedrag der subsidie door het Land, mogelijk is geworden de op onderpand der effecten bij de Javasche

Bank aangegane beleeningsschuld geheel af te lossen. Aldus zijn eenige dagen geleden de effecten, welke de reserve uitmaken, in het vrije bezit van het Genootschap teruggekeerd.

De Ned. Ind. Escompto Mij., bij welke het Genootschap zijn gereede middelen op Girorekening heeft geplaatst, heeft toegestemd in eene verhooging der crediet-rente van 2 % tot 2½ %.

De vergadering neemt met voldoening van een en ander kennis.

§ 5. Benoemingen.

a) Waar de Bureau-assistente Mej. C. J. Simons den dienst met ultimo December zal verlaten, wordt in hare plaats benoemd Mej. E. H. Los. De Voorzitter deelt mede, dat op voorstel van den Secretaris-Thesaurier met Mej. Los een contract is gesloten, waarbij zij zich verbindt om, behoudens ontslag hetzij wegens blijkende ongeschiktheid of wegens door de Directie als geldig aangemerkte andere redenen, minstens twee jaren in hare betrekking te blijven dienen, zulks in het belang van de continuïteit.

b) Op haar verzoek wordt tot Volontaire aan de Bibliotheek benoemd Mej. A. van der Waerden. Terwijl de Voorzitter eenerzijds aan deze benoeming de voorwaarde meende te moeten verbinden, dat de Volontaire wat de haar aan te wijzen werkzaamheden als anderszins betreft geheel zal worden behandeld op den voet van eene Junior assistente (met uitzondering alleen van den Zondagochtend-dienst), geeft hij anderzijds uiting aan zijne waardeering voor het feit, dat Mej. van der Waerden hare krachten geheel belangeloos ter beschikking van het Genootschap stelt.

§ 6. Huishoudelijke Besluiten.

1. Op voorstel van de Vereeniging ter Verstrekking van Nederlandsche Wetenschappelijke Uitgaven aan het Buitenland wordt besloten de Verhandelingen toe te zenden aan de Bibliothèque Royale de Belgique te Brussel en aan de Preussische Staatsbibliotheek te Berlijn.

2. Overeenkomstig een verzoek van de Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft wordt besloten de Verhandelingen en het Tijdschrift te ruilen tegen Korrespondenzblatt der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft, München, en Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlijn, zulks door tusschenkomst van de Notgémeinschaft der Deutschen Wissenschaft te Berlijn.

3. Wordt overeenkomstig een desbetreffend verzoek besloten het Tijdschrift te zenden aan The Siam Society te Bangkok, in ruil voor The Journal of the Siam Society.

4. Overeenkomstig het desbetreffend verzoek van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, wordt besloten de toezending der ruilpublicaties te staken.

§ 7. Geschenken:

De volgende geschenken werden ontvangen:

a) Voor de ethnografische verzameling:

Van P. Hadiwidjojo te Solo, een dolk bevestigd in een ijzeren hoofdstel, bestemd om te worden vastgesnoerd op het voorhoofd van geiten bij gelegenheid van de gevechten tusschen deze dieren en panters.

Van den Resident van Nieuw Guinea een collectie ethnografica (inventarislijst nog niet ontvangen).

Van den Heer J. Mallinckrodt te Pangkalan Boen, een steenen rijstblok, aangetroffen aan de Soengei Kota Waringin Lama. Vroeger offerde de bevolking aan dit voorwerp om regen te krijgen. Aan het water dat zich erin verzamelde werd geneeskrachtige werking toegeschreven, vooral tegen oogziekten. Het rijstblok placht vroeger somtijds tijdelijk te verdwijnen, hetgeen als een voorteeken van misgewas werd opgevat.

b) Voor de Archaeologische verzameling:

Van Prof. Dr. E. R. K. Rodenwaldt, alhier, eenig oud aardewerk en porcelein, aangetroffen in oude graven op Soemba.

c) Voor de Numismatische verzameling:

Van denzelfde, een penning, zooals tijdens den grooten oorlog in Duitschland werd toegekend aan personen die goud- en zilverwerk of andere kostbaarheden ter beschikking van de rijksverdedigingsfondsen stelden.

d) Voor de Handschriften-verzameling:

Van den Heer P. Penninga, Sub-Agent van het Britsch en Buitenlandsch Bijbel Genootschap te Bandoeng, een Hollandsch-Balineesch Woordenboek in machine-schrift, waarvan in het geheel drie exemplaren bestaan.

Van het lid L. C. Heyting, een copie van het Balineesche Handschrift Asta Kosali.

Deze schenkingen worden onder dankzegging aan de gevers aanvaard.

LIJST
der Aanwinsten van de Ethnographische Verzameling in 1922.

Java.

18403 Weefsel gebruikt als sadjèn bij het „*ngroewat*", naam „*Bangoen-talak*." Poekoe-alaman, Djokjakarta. Geschenk van Pangeran A. A. Pakoe-Alam.
(zie notulen 1922 blz. 282).

18404 Als No. 18403. Naam „*Gadoeng-melati*." idem. idem.

18405 Als No. 18403, speciaal voor het „*ngroewat*" geweven. idem. idem.

18406 Als No. 18405. idem. idem.

18431 Model eener woning van kampoeng Papandak, model genaamd „*djoelang-ngapak*" [fladderende reiger].
De foto's der betrekkelijke huizencomplexen toonen alle woningen van veel primitiever constructie, geen verhoogde vloer en geen ompaggering in voorgallerij, geen gesloten achtergallerijtje, doch aan de achterzijde recht afloopend dak, geen moderne deur en raamkozijnen.
De hoornachtige uitsteeksels op het einde van den daknok zijn ook niet van snijwerk voorzien. Kampoeng Papandak, district Wanaradja, Preanger-Regentschappen. Geschenk van den Heer J. C. Lamster.

18432 Tjaloeng, muziekinstrument samengesteld uit bamboekokers. Besoeki. Geschenk van den Heer Mr. J. Kunst.

18496 a-d *a.* Koedi trantang, Midden Java. (Zie over koedi's Tijdsch. Ind. T. L. en V. dl. 47 pg. 398 Hazeu, en 387 Snouck Hurgronje.
b. Arit zooals in gebruik in Kedoe, Bagelèn, en omgeving.
c. en *d.* Bendo, als *b* (2 stuks).

18497 a-h Scheeden voor koedi, arit en bendo, in gebruik in Kedoe, Begelèn en omgeving (8 stuks).
a. ketoprak kagok; *b.* ketoprak kagok laras koena; *c.* ketoprak gandjan; *d.* ketoprak asta laras koena; *e.* ketoprak golak; *f.* ketoprak klotok; *g.* ketoprak woelan toemanggal; *h.* ketoprak ongklok. Midden Java.

18499 a-c Gendi. Pottenbakkerij Plèrèd, Poerwakarta. (3 stuks). Geschenk van den Heer Th. A. Uljee, Gewestelijk Secretaris Serang.

Sumatra.

18402 Beitel, afkomstig uit kampoeng Airdingin, onderafdeeling Alahanpandjang, Sumatra's Westkust. Geschenk van Mevr. C. H. Dorrenboom.

18427 Zilveren knop van ambtsstaf voor Inlandsche hoofden in Bengkoeloe. Geschenk van den Heer Ir. J. L. Moens.

18428 Doosje versierd met houtsnijwerk, doel onbekend, vermoedelijk voor het opbergen van goudschaaltje gebezigd. Noordelijk deel van de bovenlanden van Sumatra's Westkust. idem.

18429 Als No. 18428. idem. idem.

18433 Handspiegeltje met houtsnijwerk (onvoltooid). Padangsche Bovenlanden. idem.

Borneo.

18386 Bamboekoker, motief der versiering als bij de Kajan Dajak gebruikelijk. Een beeld van het deksel is afgebroken. (Zie in dit verband ook No. 18090). Boeloengan, Z. O. afd. van Borneo. Geschenk van den Heer Ir. J. L. Moens.

18387 Bamboekoker afkomstig van den Boven-Barito. Vermoedelijk van den Oet-Danoem. (Zie ook de versiering van No. 18090). idem.

18395 a-c Drie koperen bakken met verschillende motieven. (Zie ook No. 18154). Z. O. afd. v. Borneo. Gekocht door bemiddeling van den Heer C. J. van Kempen, Resident der Z. O. afd. van Borneo.

18396 Koperen schaal met deksel. idem.

18397 a-c Koperen bakken als No. 18395. 3 stuks. (Zie ook No. 18154). idem.

Sangi en Talaud-eilanden.

18399 Hoed, gedragen door hoofden, gemaakt van den bast van orchideeënstengels (dendrobium utilis) en beplakt met mica van midden Selébès. Geschenk van Mevr. C. H. Dorrenboom.

18400 a-b Kleeding zooals die eertijds gedragen werd door de vrouwen der hoofden vervaardigd van koffovezel. Geweven en geverfd door vrouwen van het Djoegoegoeschap Esangamat. idem.

18401 Lappen van Koffovezel (2 stuks). Eiland Woléa, voor-
a-b malig Duitsch gebied. Corolinen. idem.

Nieuw-Guiné

18251 Huisversiering voorstellende menschelijke beelden
a-b (2 stuks). Ajapo, Sentani-meer, Hollandia, Noord-Nieuw-Guiné. Geschenk van den Heer Dr. P. Wirz (Voor Indisch Comité van Wetenschapp. onderzoek).
18252 Huisversiering voorstellende de zon. idem. idem.
18253 Huisversiering voorstellende een casusaris. idem. idem.
18254 Als No. 18253. idem. idem.
18255 Huisversiering voorstellende een hagedis. idem. idem.
18256 Dakversiering van den dram (z.g. geestenhuis). Ifar, idem. idem.
18257 Huisversiering voorstellende cusuaris. Ajapo. idem. idem.
18258 Versiering van het jongelingshuis, voorstellende een slang. idem. idem.
18259 Huisversiering staak met 6 vogels. idem. idem.
18260 Huisversieringen. Ifar. idem idem.
18261 Als No. 18260 idem. idem.
18262 Als No. 18260 idem. idem.
18263 Huisversiering voorstellende een mensch. idem. idem.
18264 Huisversiering voorstellende een visch. idem. idem.
18265 Als No. 18264. Ajapo. idem. idem.
18266 Hoofdversiering, wordt bij het dansen gedragen. Stelt een vogel voor. idem. idem.
18267 Hoofdversiering bij het dansen. idem. idem.
18268 Als No. 18267. idem. idem.
18269 Haarversiering maakt rammelend geluid bij het dansen. idem. idem.
18270 Hoofdversiering bij het dansen in gebruik. Baberangko. idem. idem.
18271 Hoofdversiering van casuarisveeren. Sentani-meer. idem. idem.
18272 Hoofdversiering. Ajapo. idem. idem.
18273 Hoofdversiering voor bevestiging van veeren, gebruikt bij het dansen. idem. idem.
18274 Hoofdversiering van mos. idem. idem.
18275 Prauwversiering. Ifar. idem. idem.
18276 Prauwversiering. Ajapo. idem. idem.
18277 Als No. 18276. idem. idem.
18278 Als No. 18276. Wakdé. idem. idem.
18279 Bamboe-trommen. (2 stuks). Ajapo. idem. idem.
a-b

18280 Schotel voor opdienen van visch. idem. idem.
18281 Houten-toeter. idem. idem.
18282 Aarden pot voor sago. De witte kringen worden er op gemaakt bij feestmaaltijden in den dram. Aan de vrouwen wordt dan verteld, dat de „geest" deze er op geteekend heeft. Ajapo. idem. idem.
18283 Dobber voor vischnetten. idem. idem.
18284 Schors van de masooiboom, bestemd voor medicijn uit te bereiden. (Massoia aromatica). idem. idem.
18285 a-c Harpoenen voor de schilpaddenvangst (3 stuks). Wakdé. idem. idem.
18286 Koevoet van ijzerhout. Ajapo. idem. idem.
18287 a-d Kalkkoker. (4 stuks). idem. idem.
18288 Kalkkoker met pin. idem. idem.
18289 a-i Dobber voor vischnetten (9 stuks). Ifar. idem. idem.
18290 a-b Pin voor kalkkoker (2 stuks). idem. idem.
18291 Kleine bijl of hamer voor vastslaan van rotan windingen. Ajapo. idem. idem.
18292 a-c Kapstokken (3 stuks). Ifar. idem. idem.
18293 Waterschepper van klapperdop. Ajapo. idem. idem.
18294 a-e Steenen bijlen (5 stuks). Zwaar model voor huiselijk gebruik, brandhout, etc. Centraal Nieuw-Guiné. idem. idem.
18295 a-b Steenen bijlen voor kinderen (2 stuks). idem. idem.
18296 a-f Steenen beitels (6 stuks). idem. idem.
18297 a-b Steenen bijlen (2 stuks). idem. idem.
18298 a-h Messen van steen (8 stuks). idem. idem.
18299 Magische steenen. (Zie beschrijving Dr. P. Wirz. ‚Ethnologische und Anthropologische Ergebnisse der Niederländischen Zentral-Neu-Guinea-Expedition 1920/'22. „Nova Guinea" 1923). idem. idem.
18300 a-d Gereedschappen van varkensbeen. a-c korte dolkvormig (3 stuks), *d* messen (3 stuks). idem. idem.
18301 Bamboemessen. idem. idem.
18302 a-c Rotan pantsers (3 stuks). idem. idem.
18303 Gereedschap voor het maken van vuur. idem. idem.

18304 Rotanband door de mannen om het lichaam gedragen als reserve-boogpees. idem. idem.

18305 Rotan manchet voor armbescherming tegen den boogpees. idem. idem.

18306 a-b Houten bakken voor het opdienen van spijzen (2 stuks). idem. idem.

18307 a-b Kalebas van lagenaria voor waterkruik (2 stuks). idem. idem.

18308 a-d Tabakspijpen. Vermoedelijk wortelstengel van glagah (4 stuks). idem. idem.

18309 a-c Draagtasschen. (Zie ook aanteekening over versiering met bast orchideestengel bij No. 18319). idem. idem.

18310 a-c Noten van den kloewak (Jav. naam), Pangium edule, voor kalkdoosjes (3 stuks). idem. idem.

18311 Kalebas voor kalkkoker (lagenariavrucht). idem. idem.

18312 Dot voor kleine kinderen. Bosje pandanvezel in zout water gedoopt. idem. idem.

18313 a-h Steenen om de vruchtbaarheid van oebi en kladi te vermeerderen. Worden daartoe bij het gewas begraven. (8 stuks). idem. idem.

18314 a-b Muziekinstrumentjes (2 stuks). idem. idem.

18315 Bladeren voor medicijn gebruikt, afkomstig van boom genaamd: „Iwi" (Stachytarpheta mutabilis). idem. idem.

18316 Geroosterde testiculae van het varken, wordt in bladeren gewikkeld, en vervolgens met behulp van een daarvoor speciaal bestemde pijp gerookt, ter bestrijding van mannelijke impotentie. idem. idem.

18317 Touw. idem. idem.

18318 Banden van touw door mannen en gehuwde vrouwen om het middel gedragen. idem. idem.

18319 Band van touw door mannen om het middel gedragen. De aandacht wordt gevestigd op de versiering met den bast van orchideënstengels (dendrobium utilis), in verschillende natuurlijke kleuren van wit en geel tot zwart. De dunne bast wordt om het koord gewonden ongeveer zooals bij Europeesch passementwerk. idem. idem.

18320 Peniskoker van kalebas. idem. idem.

18321 Peniskoker van kalebas met touw van pisangvezel (musa). idem. idem.

18322 a-e Peniskoker van lagenariavrucht (5 stuks). idem. idem.

18323 Halsversiering van coix lacrymae. idem. idem.
18324 Als No. 18323. idem. idem.
18325 Als No. 18323. idem. idem.
18326 Halsversiering van kangeroe-tanden. idem. idem.
18327 Halsversiering van echidna-naalden. idem. idem.
18328 Neusversiering van varkenstanden. idem. idem.
18329 Hoofdversiering van casuarisveeren. idem. idem.
18330 Hoofdversiering van vogelveeren. idem. idem.
18331 Voorhoofdversiering van kangeroehuid. idem. idem.
18332 Voorhoofdversiering van koeskoeshuid. idem. idem.
18333 a-b Hoofdversiering van casuarisveeren (2 stuks). idem. idem.
18334 a-c Hoofdversiering van kangeroehuid. (3 stuks). idem. idem.
18335 Hoofdversiering. idem. idem.
18336 a-k Bovenarmringen gevlochten van rotan (10 stuks). idem. idem.
18337 Band voor het opnaaien van cypreaschelpen, bestemd voor bruidschat. idem. idem.
18338 Schijfje varkensvet wordt gebruikt voor beschilderen van het gelaat. idem. idem.
18339 Borstband voor mannen. idem. idem.
18340 Mannenkleeding. Koewoe-dal ten Z. van Swart-dal. Centraal Nieuw-Guiné. idem. idem.
18341 Vrouwenkleeding. Centraal Nieuw-Guiné. idem. idem.
18342 Vrouwenkleeding van gras. idem. idem.
18343 Bovenarmring van rotan. idem. idem.
18344 Hoofdbedekking, de rotan dient voor het maken van vuur. Mamberamo, Noord-N. Guiné. idem.
18345 Hoofdversiering van cusarisveeren. idem. idem.
18346 Kleine draagtaschjes voor tabak. idem. idem.
18347 Band van touw door de mannen om het middel gedragen. Wordt ook wel in dikke lagen tot over de borst gebruikt als pantser tegen pijlschoten. idem. idem.
18348 Bergkristal, amulet. Central-Nieuw-Guiné. idem. idem.
18349 Amulet. idem. idem.
18350 Kleine tasch voor mannen, met varkensstaartjes behangen. idem. idem.
18351 Kleine tasch. idem. idem.
18352 Beenen kokertje met naald van pteropusbeen. idem. idem.
18353 Graafstok. idem. idem.
18354 a-d Bogen (4 stuks). idem. idem.

18355 Jachtpijlen (bamboe-punt). idem. idem.
18356 Oorlogspijlen (houten-punt). idem. idem.
18357 Pijlen voor vogeljacht (vermoedelijk overgenomen model van elders gebruikte vischpijlen). idem. idem.
18358 Kalkkoker. Japèn, Noord N. Guiné. idem.
18359 Als No. 18358. idem. idem.
18360 Als No. 18358, van Seroei. idem. idem.
18361 Als No. 18358. Sentani-meer. idem. idem
18362 a-b Vork gebruikt bij eten van sago (2 stuks). Ajapo. idem. idem.
18363 a-d Dolken van casuarisbeen (4 stuks). Ifar. idem. idem.
18364 Handvat van pin voor kalkkoker. idem. idem.
18365 Snijwerk. Japèn. idem. idem.
18366 Amulet en medicijn. idem. idem.
18367 Kleine hamer. (Zie ook No. 18291). Ajapo. idem. idem.
18368 Hoofdversiering voor den dans. idem. idem.
18369 a-b Armband van rotan. idem. idem.
18370 Haarkam. Manokwari. (Noord N. Guinea). idem. idem.
18371 Vrouwenkleeding vervaardigd van boombast (broussonetia papyrefera). Sentani-meer. idem. idem.
18372 Vrouwenkleeding. Centraal-N.-Guiné. idem. idem.
18373 a-c Hoofdversiering van parkieten-veeren (3 stuks). idem. idem.
18374 Hoofdversiering van veeren van de paradijsvogel. idem. idem.
18375 Boomschors als medicijn gebruikt. cinamonum-sintok. idem. idem.
18376 Zout, vermengd met aarde enz. Jamoevallei, bij Swartdal. Vermoedelijk kunstmakig door verdamping van zouthoudend water verkregen. idem. idem.
18379 a-g Jacht- en oorlogslanzen (7 stuks). idem. idem.
18380 a-c Versiering van witte kakatoea-veeren; wordt met een band om het voorhoofd gelegd, zoodat de versiering op de schouderbladen rust. (3 stuks). idem. idem.
18381 Versiering van gekleurde kakatoea-veeren, om het voorhoofd gedragen. idem. idem.
18382 Versiering van gekleurde kakatoea-veeren, om het voorhoofd gedragen als krans. idem. idem.
18383 a-d Als No. 18382, doch als pluim op het hoofd gedragen. (4 stuks). idem. idem.

18384 a-b Twee bakken voor het opdienen van spijzen. idem. idem.

18385 Nagemaakt model van een voorouderbeeld, zooals dit eertijds in den dram van de kampong Rowdi bij Manokwari voorkwam. Manokwari, Noord-Nieuw-Guiné. idem. idem.

18388 Hoofdversiering van casuarisveeren. Centraal-Nieuw-Guiné. idem. idem.

18389 Halsversiering van varkensstaartje. idem. idem.

18390 a-c Pakken tabak. (3 stuks) idem. idem.

18391 Rotan om vuur te maken. idem. idem.

18392 Gevlochten dekkleedje voor achterzijde lichaam. Mamberamo, Noord-Nieuw-Guiné. idem. idem.

18393 Gevlochten dekkleedje voor de schaamdeelen. idem. idem.

18394 Waterschepper van klapperdop. Noord-Nieuw-Guiné. idem. idem.

18407 Pijp van pandanwortel. Central-Nieuw-Guiné. idem.

18408 Amulet. idem. idem.

18409 Damar. idem. idem.

18410 Taschje. idem. idem.

18411 Kalkkoker van Kalebas. idem. idem.

18412 Manchet van gevlochten rotan. idem. idem.

18413 a-b Armbanden van rotan (2 stuks). idem. idem.

18414 Lepel uit schouderblad van een varken. idem. idem.

18415 Naalden uit been van een pteropus. idem. idem.

18416 Kalenderstokje. Dorèhbaai, Noord Nieuw-Guiné. idem.

18417 Drinkpijp. Sentanimeer, Noord Nieuw-Guiné. idem.

Eiland-Boeroe.

18434 Offerhuisje gedekt met reepen damarschors met voorstelling van geest, die de jacht beschermt tegen diefstal en ongelukken.

a. Voorstelling van den geest, de glasscherven stellen de oogen voor om den geest naar alle zijden te laten zien, de stokjes in het lichaam om hem in de gelegenheid te stellen naar alle zijden te grijpen. Op 't hoofd was een platte steen gelegd.

b t/m *e.* Zinnebeeldige bedreigingen op stokken van ± 60 c.M. hoog boven den beganen grond.

Hij die de spanhoutjes (b), of de koeskoes (c), uit de vallen rooft, moge zijn leven verliezen, door worging in de rotan begroeiing (d), of door het vallen over de boomwortels (e).
f). ± 1½ M. hooge gespleten stok, waarin een stuk damar ter bescherming van den jager tegen rheumatiek (de jager slaapt in den regel op den blooten grond).
g). Paggertje van rotan.
Deze offerhuisjes worden opgericht, wanneer één of meer jagers voor eenige weken, soms langer, het bosch in trekken voor jacht op den koeskoes.
Na afloop van den tocht laat men ze weer vervallen.
Alfoersch, Boeroe-Rana. Geschenk van den Heer L. J. Toxopeus (Voor Indisch Comité voor Wetensch. Onderzoek).

18435 Korte houten speer. Wanneer plotselinge sterfgevallen de overtuiging schenken dat men door geesten achtervolgd wordt, verhuist de kampoeng in den regel naar een andere plaats in het bosch.
De paden naar de oude nederzetting worden versperd en laat men dicht groeien, terwijl men op de voetpaden *speeren* plaatst schuin in de richting der oude nederzetting, ten einde de geesten het volgen te beletten. idem. idem.

18436 Rood doek dat gebruikt wordt bij het offeren, voordat men op de babi-roesa-jacht gaat. Alfoersch, Boeroe-Oostkust. idem.

18437 Gewone speer voor dagelijksch gebruik. Wordt door de Alfoeren gesmeed uit geimporteerde kapmessen. Boeroe. idem.

18438 Soort werpspeer vooor de hertenjacht. Vermoedelijk den laatsten tijd in onbruik. Hertenjacht tegenwoordig met afrastering waarin doorlaten voorzien van bamboe randjoe's. (± 1 M.). idem. idem.

18439 Blaaspijp met bamboe pijltjes waaraan een dot kapok.
a-b Alleen kinderspeelgoed voor de vogeljacht. (Pijl en boog zijn geheel onbekend). idem. idem.

18440 Speer gebruikt bij de vischvangst. Visch eerst bedwelmd met vergiftige wortel, borè genaamd. Vermoedelijk: toeba. Boeroe Rana. idem.

18441 Drietand gebruikt bij de palingvangst. idem. idem.

18442 Werpspies voor de koeskoes-jacht. Na het treffen laat de punt los en sleept de steel aan een touw mede, zoodat het dier verward raakt. idem. idem.

18443 Drietand voor het vangen van zoetwaterkreeften. idem. idem.
18444 a-b Kammetjes, gekleurd, de ringen zijn verkregen door een ikatprocédé. (2 stuks). Alfoersch. idem.
18445 Kam ouder model. idem. idem.
18446 Kalkkoker van kalebas. idem. idem.
18447 Kalkkoker van bamboe, om het middel gedragen. idem. idem.
18448 a-b Kalkkoker voor het bewaren van kalk thuis (2 stuks). Christen-bevolking, Boeroe. idem.
18449 a-b Kalkkoker voor mee te nemen buitenshuis (2 stuks). idem. idem.
18450 Stamper voor betelnoot. Alfoersch, Boeroe-Rana. idem.
18451 Knijper om overtollige baardharen uit te trekken. idem. idem.
18452 Stuk hout waarvan schors gebruikt om op te kouwen (smaak zoetig anijs). Wordt aangetroffen op ± 1200 M boven zee. idem. idem.
18453 Feestversiering. Halsband van hout gesneden. idem. idem.
18454 Muziekinstrument, snaren met damar behandeld. Strijkstok van bamboevezel. idem. idem.
18455 a-b Trommen. (2 stuks). idem. idem.
18456 Ingevoerde Chineesche lepel. idem. idem.
18457 Schoteltje zooals voor de (opgegraven) schedels van voorouders wordt gezet om er offergaven op te doen. idem. idem.
18458 Stuk van een armband. idem. idem.
18459 Kerfstok van een pas gehuwd kamponghoofd, waarop aangegeven de geschenken door hem als bruidegom gegeven aan de ouders der bruid. Kleine kerven op zijde kleine geschenken, verder 9 kleine gongs, 7 groote gongs, 1 groote gong (boekoe), 1 geweer en 1 parang.
Vanaf den leeftijd der bruid van 1½ à 2 jaar reeds wordt met het geven van geschenken een aanvang gemaakt.
Na de eerste bevalling is de kerfstok waardeloos. Voor dien tijd kan bij overlijden der bruid a.a. de schenker zijn schenkingen bij de ouders terug krijgen. idem. idem.
18460 Als No. 18459, echter voor een kind van 1½ jaar. Deze kerfstokken worden in huis opgehangen. idem. idem.
18461 a-b Eetpinnen van hout versierd met snijwerk. (2 stuks). idem. idem.

18462 Eetvorken bij het nuttigen van sago in gebruik. (2 stuks).
a-b idem. idem.
18463 Eetlepels bij het nuttigen van sago in gebruik. (2 stuks).
a-b idem. idem.
18464 Rijstscheppers (2 stuks). idem. idem.
a-b
18465 Sajoeranschepjes van been (2 stuks). idem. idem.
a-b
18466 Eetlepel van jonge of vergroeide klapperdop. idem. idem.
18467 Opscheplepels van klapperdop met versiering, voor sajoer
a-b (2 stuks). idem. idem.
18468 Hongergordel, bestaande uit beentjes in katoen gebonden. Wordt mee genomen op de jacht en omgedaan wanneer men eenige dagen niet voldoende voedsel heeft. idem. idem.
18469 Draagkorf van vlechtwerk van bamboe. (2 stuks). idem.
a-b idem.
18470 Jachttropee, bestaande uit een bosje alang-alang, wordt voor ieder gevangen koeskoes in huis opgehangen. idem. idem.
18471 Talisman tot het afweren van booze geesten. De damar tegen de „sorisi" (rheumatiek) idem. idem.
18472 Mandje voor etenswaren met deksel. idem. idem.
18473 Mandje voor etenswaren zonder deksel (2 stuks). idem.
a-b idem.
18474 Modellen van mandjes, koekoesan, tampah, krandjang, enz.
a-g (7 stuks). gevlochten van bamboe, worden in alle Christen-kampoengs vervaardigd. Zuid Boeroe. idem. idem.
18475 Model van tikar voor op de kebon in de ladang en in het bosch te gebruiken. Alfoersch. Boeroe-Rana. idem.
18476 Model van tikar zooals thuis in gebruik. idem. idem.
18477 Model van een huis in het meer-gebied. Een van beide openingen heeft altijd een deur die gesloten kan worden. De andere mist steeds een deur, en staat dus altijd open. idem. idem.
18478 Model van een prauw aan de Zuidkust. Cristen-kampoeng. Zuid Boeroe. idem.
18479 Tasch voor het meenemen van tabak en sirihbenoodigheden:

1). bergplaats voor sirihbladen.
2). id voor tabak.
3). id voor pinangnoot.
4). djagoengblad voor sigerettenblad.
5). kalkkoker.
6). kokertje met zwam voor vuursteen en vuurslag.

7). reserve bergplaats.
De tasch is van eigen katoenen weefsel vervaardigd. (Zie No. 18482). Ten einde het waterdicht te maken wordt het gelooid met wortelsap. (Zie No. 14498) Boeroe. idem.

18480 Houten klewang, gebruikt bij spelen. Hierbij behoort ook houten speer en een bamboeschild. (niet aanwezig). Alfoersch. idem.

18481 Spinnen van katoenen draad. Het toestelletje wordt eenvoudig met de eene hand hangende gehouden en met de andere in draaiende beweging gebracht. idem. idem.

18482 Weeftoestel voor katoenen weefsel. idem. idem.

18483 Blaasbalg van bamboe voor aanmaken van vuur (smederij en ook in 't huishouden). idem. idem.

18484 a-c Wandelstokken (3 stuks). idem. idem.

1845 Katjang, zooals het bewaard, vervoerd en verhandeld wordt. idem. idem.

18486 Sponzendoos, griffeldoos en dergelijke, voor schoolgebruik, Christen-kampong. Zuid Boeroe. idem.

18487 a-f Schrijfgereedschap, pennehouders, fluitje e.d. zooals men die op de zendingsscholen leert aanmaken (6 stuks). idem. idem.

18488 Model van een koeskoesval. Wordt in den regel in boomen gespannen liefst daar waar sporen zichtbaar zijn, dat een koeskoes meermalen passeert. idem. idem.

18498 Monster van hout, waarvan het sap wordt gebruikt bij het looien en verven van katoenen tasschen, enz. idem. idem.

Timor en Onderhorigheden.

18425 Baadje van boombast, wordt vervaardigd van dzama-vezel, de dzama wordt gekweekt op den voet van den vulkaan Ndora (lds. Nangah). Vezels fijn, wit, afkomstig uit de bast worden met de hand tot touw gedraaid, en hieruit wordt het benoodigde goed op weefstoel geweven.

Beschildering: rood, met verf uit hout van de „sepa"-struik gekookt, en met varkensbloed er op gesmeerd met puntig bamboetje.

De baadjes worden uit traditie bijna alleen door de meer gegoeden gedragen. Zelf vervaardigde katoenen

weefsels treden gelijdelijk er voor in de plaats. Landsch. Ndora, Onderafd. Ngada, Midden Flores. Geschenk van den Heer C. C. F. M le. Roux.

18426 Kokertje (sirihkalkkoker) van met snijwerk voorzien been en met kralen en belletjes versierd. Uit Noil-Toko-streek, Midden Timor. idem.

Bali en Lombok.

18377 }
18378 } Bronzen kannen afkomstig van Bali. Vermoedelijk ingevoerd van uit Nepal, Britsch-Indië (2 stuks). Aangekocht.

18398 a-b Houten klokken, gedragen door sapi's bij wedrennen. (2 stuks). Gèlgèl, Bali. Geschenk v. Ida Bagoes Gèlgèl.

18489 Oud krisgevest met menschenhaar bezet; de naam: „danganan doek" is eigenlijk fout, daar „doek" de zwarte vezel van den arènpalm is. Intusschen worden tegenwoordig de meeste krisgevesten van dien aard met „doek" omwonden. Bali. Geschenk van den Heer L. C. Heijting.

18490 Dèwi Sri, voorstelling van de Godin van den Landbouw, uit lontarblad gevlochten. Veel in gebruik in de rijstschuur na het binnen halen van den oogst. Ringdikit, district Pengastoelan, Bali. idem.

18491 Badjra, oude ijzeren lanspunt met 5 bladig lemmet, veel gelijkende op de knots van Bhima of de schel van een padanda (gevonden ± 1880 te Sangsit Daoeh Yeh).
In gebruik bij een soort baris (zie van der Tuuk KBWb. IV blz. 1014).
„Baris-badjra benaming van iemand die met een badjra exerceert," Bali. Geschenk van Ida Nengah Toesan, zoon van kamp. hoofd van desa Pantjoeran Sangsit Daoeh Yeh.

18492 Doeritrens, is voorzien van stekelige knobbels om weerbarstige paarden beter te kunnen bedwingen. Door de politie in beslag genomen in het Tabanansche. Vermoedelijk afkomstig uit Kloengkoeng, Tabanan. Geschenk van den Heer L. C. Heijting.

18493 Wangsoel, offerkleed met rondgaande schering, vermoedelijk afgeleid van „bangsoel" = „bali" (kleeren), en afweermiddel tegen booze invloeden; wangsoels en andere bebali's omgeven vaak de offers bij allerlei plechtigheden. v.d. Tuuk meldt in zijn woordenboek o.a. „babali, feest-
„kleed na 't feest opgeborgen, bebali van de kleeren, die
„bij het natab gedragen moeten worden, b.v. zekere soort
„van glang, de kemit."

Zie ook het verslag v|h. Museum voor L. en V. kunde te Rotterdam 1920 blz. 8-9.
Bovenstaande beschrijving is geheel van den schenker, die bij de toezending meedeelde, dat bij huwelijksplechtigheden hier en daar wel een wangsoel gebruikt wordt, en dat dan enkele draden worden doorgesneden. (Hierover zal een Mededeeling van den Controleur Christan in het Tijdschrift verschijnen.) Boeleleng. Bali. idem.

18494 Gedogan, offerkleed met rondgaande schering afkomstig van Karangasem. (zie v.d. Tuuks KBWb. IV bl. 713b onder „gedog"). Geschenk van den Heer H. T. Damsté.

18495 Houten gekleurd beeld van eene barende vrouw. Vroeger eigendom van den pepatih van Lombok Ida Goesti Poetoe Grya, en vervaardigd door den bekenden Lombokschen beeldhouwer Ida Gdé Bem. (zie over dit beeldtype o.a. Ned. Indië O. en N. 8e afl. blz. 397, Krauze: „Eene Balische Gaea figuur." Zie ook No. 3545 der Ethn. verzameling en Not. Bat. Gen. 10 Apr. '83 blz. 39). Lombok idem.

LIJST
der Aanwinsten van de Historische Verzameling in 1922

18418 Gedenksteen.
Vermeldt de stichting van een gebouw op 1 Juni 1786 door Lambert Jansz. Haga, gouverneur en directeur van Banda (1786—1791), die eerst prov. gezaghebber is geweest. Hoogstwaarschijnlijk is dit gebouw het buitenverblijf van Banda's landvoogden, op het bouwen waarvan de Hooge Regeering reeds sedert geruimen tijd had aangedrongen en waarom zij dan ook het specery-perk Boyauw had doen terugkoopen. Werd aangetroffen op het perk Boyauw, eiland Lonthoir of Groot-Banda, Molukken. Geschenk van den Heer V. I. van de Wall.

18419 Gevelsteen van 's Compagnie's pakhuizen in het Beneden- of Water kasteel Nassau ter hoofdplaats Banda-Neira. Deze pakhuizen waren behalve met dezen steen, waarop drie balen met het jaartal 1649 zijn gebeiteld, ook versierd met nog enkele andere, voorzien van een weegschaal en attributen van den handel.
Werd aangetroffen op het perk Kelie en Noorwegen, eiland Lonthoir of Groot-Banda, Molukken. Idem.

18420 Gevelsteen.
Voorstellende het monogram V. O. C.
Afkomstig vermoedelijk van de oude ingestorte kerk en aangetroffen in den tuin der Hervormde Kerk te Banda-Neira. Idem.

18492 Gevelsteen.
Voorstellende het wapen van Rotterdam en afkomstig van de Waterpoort van het Beneden- of Waterkasteel te Banda-Neira.

18422 Kamerlading van brons.
Afkomst onbekend.
Geschenk van den Heer Götz.

18423 Portugeesche grenspaal.
Versierd met de voorstelling van een aardglobe en een zoo goed als geheel uitgewischt opschrift. (Zie Oudheidk. Verslag IIe kwart. 1919, pag. 53). Afkomstig van een

voormalige oprit in het oude gebouw van de firma Gumprich en Strauss te Batavia.
Geschenk van den Heer O. Still, door tusschenkomst van den Heer V. I. van de Wall.

18424 Deur (a) en raamversieringen (b, c, d, e, f) van een oude woning aan de Binnen-Nieuwpoortstraat te Batavia, die moest worden gesloopt om plaats te maken voor de emplacementen van een nieuw stationsgebouw. Deze woning bevatte, behalve gemelde deur-. en raamversieringen overigens niets bijzonders. Was laatstelijk in gebruik als Algemeen Kleedingmagazijn en zou in den Compagnie's tijd door een Onderkoopman zijn bewoond geweest.
Geschenk van de S. S.- autoriteiten, met name den Heer Ir. F. O. Wegener Sleeswijk.

18425 Grenspaal.
Voor de bovenste helft voorzien van een Hollandsch opschrift, voor de onderste helft van een bijna onleesbaar Portugeesch ? opschrift. Vermoedelijk werd het Hollandsche opschrift gebeiteld in lateren tijd op de plaats, waar eertijds het Portugeesche koninklijke wapen was aangebracht, zooals gebruikelijk was bij Port. grenspalen. Het Hollandsche opschrift is als volgt:

Deeser Steene
Paager Is Op
Geset Bij Orde
van
Jan van den Broeke
Anno 1706

Nobilitas ?

....

Hieronder volgt het Port. ? opschrift bestaande uit 17 regels en een jaartal 1577. Afkomstig van het specerijperk Groot-Walingen, eiland Lonthoir of Groot-Banda.
Geschenk van den Heer W. Ph. van den broeke, perkenier te Banda.

LIJST
der Aanwinsten van de Archaeologische Verzameling in 1922.

5815 Bronzen Buddha beeldje, wellicht Dipankara, staande op hoog, rond lotuskussen op vierkant, onversierd voetstuk. Op den kruin hooge usnisa; de haren schematisch aangegeven; zeer lange oorlellen, met langwerpige openingen, neerhangend tot op de schouders, gedeeltelijk afgebroken. Het gewaad laat den rechterschouder ontbloot; op de heupen omwonden door een gladden strook of gordel. Rechterhand opgeheven in wara-mudra linkerhand vooruit gestoken met palm naar boven. Afgebeeld in Oudhk. Versl. 1921 tegenover p. 77. Hoog met voetstuk 28 c.M. Voetstuk hoog 6 c.M. Geschenk van Z. E. den Gouverneur-Generaal.
Afk. doesoen Tanah Priok (Djambi) aan den bovenloop van de Tebo-rivier.

5816 Bronzen vat in den vorm van een waterzak met wijden mond; resten van oogen aan den hals en onder aan den bodem voor de bevestiging van een koord. De beide zijvlakken versierd met slingers, blokjes en fijn netwerk, zie de afbeeldingen in Oudhk. Versl. 1922 tegenover p. 71. Bestemming onbekend. Hoogte 47, breedte 35 c.M.
Afk. Mendopo Lolo, afd. Kerintji.
Not. 1922 p. 302.

5817 Drie koperen kenongs van gewoon model. Aan den rand vier gaatjes voor het ophangen. Doorsnede 26 c.M.
Afk. desa Wanajasa, distr. Karang Kobar, afd. Bandjarnegara.

5818 Koperen topstuk van een lamp in den vorm van een papegaai, die een slang in de klauwen houdt (waarschijnlijk is een Garuda bedoeld, ofschoon de traditioneele oorringen ontbreken). Aan den rug een ring, waarin een stukje ketting van drie schakels. Hoog 8 c.M.
Afk. als boven.

5819 Praehistorische bronzen bijl met sterk verbreede snede; achterzijde afgebroken. Lengte 9 c.M. Geschenk van den heer L. C. Heyting te Singaradja. Opgedolven bij

de desa Bantam, distr. Kintamani (Kloengkoeng).
Not. 1922 p. 302.

5820 Kommetje van grijs, geglazuurd aardewerk met eenvoudige bladversiering rondom. Hoog 9 c.M.
Afk. desa Ambal, distr. Karang Kobar, afd. Poerbolinggo.

5821 Vier baksteenen fragmenten met eenvoudig ornament van lijsten en schulpen. Afmetingen resp. 25, 14, 12 en 10 c.M.
Afk. als boven.

5822 Gouden oorsieraad in s-vorm met arabesken van bladeren en bloemen. Zeer fraai bewerkt. Lengte 5 c.M.
Afk. gehucht Bedrek, afd. Kediri.

LIJST
der Aanwinsten van de Handschriften-verzameling in 1922

Hollandsch:

Gegevens voor een taalkaart van de Residentie Batavia, (Not. Juni, 1922).

Afschrift van een cursus van Dr. C. Snouck Hurgronje in de Atjehsche taal voor officieren, (Not. Juli, 1922).

Aanteekeningen van wijlen den Resident Th. Halbertsma omtrent zeden, gebruiken en instellingen van het Sultanaat Jogjakarta, (Not. Juli, 1922).

Arabisch:

Kitab Anîs al-moettaqîn (over taçawwoef) met Javaansche interliniaire vertaling, (Not. Juli, 1922).

Javaansch:

Afschrift in Latijnsche karakters van de Lontar Soedjinah, (Not. 1921, Bijl. VI, en Not. Juni, 1922).

Fragment van de Babad Tanah Djawi, (Not. Juli, 1922).

Babad sangkalaning momana, (Not. Juli, 1922).

Kropak:

Jav.: Raden Kasoema, (Not. Juli, 1922).

Maleisch:

Brief van den Sultan van Djambi aan den Resident van Palembang, (Not. Febr., 1922).

Besluit van den Resident der Eng. O. I. C. te Manna dd. 22 Mei, 1815, (Not. Juli, 1922).

Certificaat van Raffles, dd. Fort Marlbro, 22 Mei, 1820, (Not. Juli, 1922).

Oendang-oendang uit Goenoeng Sahilan dd. 1200 Hidjrah voor de anak radja-radja, (Not. Juli, 1922).

Balineesch:

P. Penninga, Hollandsch-Balineesch Woordenboek, (Not. Dec, 1922).
Asta Kosali, (Not. Dec. 1922).

N. B. De Lijst der Aanwinsten van de Numismatische Verzameling in 1922 zal in het volgend deel van het Tijdschrift worden gepubliceerd.

Alphabetisch Register

op het

Uittreksel uit de Notulen der Directievergaderingen Jan.—Dec. 1922 opgenomen in Tijdschrift B. G., deel LXII (1923).

